

**COOPERATIVISME I
ASSOCIACIONISME AGRARI
A CATALUNYA:
ELS PROPIETARIS RURALS
I L'ORGANITZACIÓ
DELS INTERESSOS AGRARIS
AL PRIMER TERCÇ DEL SEGLE XX**

Tesi doctoral elaborada per Jordi Planas i Maresma
sota la direcció del Dr. Ramon Garrabou i Segura

Setembre de 2003

Departament d'Economia i Història Econòmica.
Facultat de Ciències Econòmiques i Empresariales.
Universitat Autònoma de Barcelona

A la Gemma.
A les meves filles Júlia i Aina.
A la meva mare.
Al meu pare, el *doctor* Planas Pi, *in memoriam*.

Introducció

En els darrers anys del segle XIX i els primers del segle XX es produí l'esclat d'un moviment associatiu en el món rural d'arreu d'Europa. Es tractava d'un fenomen nou, estretament vinculat als efectes de la crisi agrària finisecular, però no estrictament conjuntural. Al contrari, va ser l'inici d'una etapa que es perllongà durant tot el segle XX, en què l'organització dels interessos econòmics i la sociabilitat en l'àmbit rural es van moure en uns paràmetres diferents als de la societat tradicional. El sindicalisme i el cooperativisme agrari es convertiren en un dels eixos vertebradors de la societat agrària i, com a tals, en un nou subjecte històric fonamental per entendre la seva dinàmica.

L'auge del moviment associatiu era fruit d'una reorganització dels diferents agents socials. Aquest treball centrarà l'atenció en el grup social constituït pels grans propietaris rurals, és a dir aquells que sostenien la seva posició econòmica i social primordialment (per bé que no exclusiva) en la renda de la terra, sense necessitat de treballar-la directament. Fins al segle XIX, aquest grup social havia ocupat una posició dominant en el conjunt de la societat; però al llarg d'aquest segle el procés d'industrialització va fer-li perdre la centralitat i la crisi agrària del final del segle XIX va afeblir considerablement la seva posició econòmica i va posar en qüestió el seu predomini social. En aquest context, arreu d'Europa assistim a l'intent d'aquest grup social de recuperar la posició hegemònica que havia ostentat en el món rural per mitjà de l'acció col·lectiva¹. L'associacionisme agrari i, més concretament, el cooperativisme, que era un element fonamental en l'adopció de les noves tècniques agràries, constituïen una oportunitat recuperar el lideratge social i, en la mesura que aconseguien l'adhesió de la petita pagesia per formar associacions interclassistes, reconstituir les solidaritats verticals i neutralitzar la conflictivitat social en el camp. En les pàgines que seguiran, m'ocuparé essencialment de la participació dels grans propietaris en l'associacionisme agrari català de la darrereria del segle XIX i els primers anys del segle XX, és a dir durant el període d'inici del sindicalisme i del cooperativisme agraris.

L'aproximació al fenomen de l'associacionisme agrari no és una tasca senzilla per dues raons fonamentals: en primer lloc, perquè va cristal·litzar en una gran diversitat

¹ Maria Malatesta, *Le aristocrazie terriere nell'Europa contemporanea*, Roma-Bari, Editori Laterza, 1999, pàg. 151 i ss. , i també, de la mateixa autora, "Une nouvelle stratégie de reproduction: les organisations patronales agraires européennes (1868-1914)", *HES*, 1997 (16e année, 2), pàg. 203-219.

de fórmules (cambres, sindicats, cooperatives, gremis, etc.) amb un marcat caràcter local i —almenys en el cas català— amb una articulació territorial força feble; en segon lloc, perquè les fonts estadístiques per aproximar-nos-hi en conjunt i tractar-lo de forma agregada també són molt deficientes. Per aquesta raó, és imprescindible comptar amb treballs de base empírica i de caràcter microhistòric, que poden comptar amb informació qualitativa i quantitativa més completa i fiable, per bastir una interpretació més ajustada de la seva naturalesa, del seu abast i de les seves conseqüències per a la societat rural.

A Espanya, l'arrencada del moviment cooperatiu es produeix a partir de la promulgació de la Llei de Sindicats de 1906. Amb anterioritat, el desenvolupament de l'associacionisme agrari havia estat molt dèbil, per bé que no inexistent². Bona part del moviment cooperatiu agrari espanyol de les primeres dècades del segle XX va tenir caràcter confessional. És per això, que les principals aportacions de la historiografia s'han centrat en el sindicalisme catòlico-agrari. Cap a finals dels anys 1970 van aparèixer alguns estudis molt sòlids que van donar lloc a una primera línia interpretativa. Segons aquesta, el sindicalisme agrari havia estat un instrument de la lluita contrarrevolucionària i havia contribuït a mantenir l'hegemonia de la gran propietat en el si de la societat rural³. En aquell moment, en què les preocupacions pel procés de canvi polític que vivia Espanya eren tan vives, l'accent posat en la "subordinació política" del camperolat va restar atenció als aspectes pròpiament cooperatius del sindicalisme.

Uns anys més tard, aquesta interpretació va canviar substancialment, centrant l'atenció en la contribució del cooperativisme agrari al creixement econòmic (el sindicalisme com a "instrument de modernització de l'agricultura") i a la reproducció de les petites explotacions pageses⁴. Es va qüestionar el paper subaltern de la petita

² Juan Pan-Montojo, "La naissance des associations agraires en Espagne, 1833-1898", *HES*, 1997, (16è année, 2), pàg. 167-188.

³ Aquesta és la tesi fonamental de l'estudi de Juan José Castillo, *Proprietarios muy pobres. Sobre la subordinación política del pequeño campesinado en España (La Confederación Nacional Católico-Agraria, 1917-1942)*, Madrid, Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación, 1979, que ja havia avançat tres anys abans a "Notas sobre los orígenes y primeros años de la C.N.C.A.", a J. L. García Delgado (ed), 1976, pàg. 201-257, i també a "Proprietarios muy pobres: Planteamientos básicos para el estudio de la Confederación Nacional Católico-Agraria (1917-1942)", *Agricultura y Sociedad*, 6, 1976, pàg. 71-136. L'estudi de Josefina Cuesta, *Sindicalismo católico agrario en España (1917-1919)*, Madrid, Narcea, 1978, també posava l'accent en l'acció contrarrevolucionària del sindicalisme catòlic.

⁴ José M. Arribas, "El sindicalismo agrario: un instrumento de modernización de la agricultura", *Historia Social*, 4, 1989, pàg. 33-52; Lourenzo Fernández Prieto, *Labregos con ciencia. Estado, sociedad e innovación tecnológica na agricultura galega, 1850-1939*, Vigo, Xeraix, 1992, i també, del mateix autor, "Transformacions agràries i canvi social en la Galícia rural contemporània", *Estudis d'Història Agrària*, 10, 1994, pàg. 5-25 i "Estado, sociedad rural e innovación tecnológica en la agricultura. Los cambios en torno a 1900", *Studia Storica. Historia Contemporánea*, 17, 1999, pàg. 67-103.

pagesia en el sindicalisme agrari, tot destacant l'adequació dels serveis cooperatius als seus interessos econòmics en afavorir la consolidació de la petita explotació familiar, i també es posaren de manifest les prevencions d'almenys una bona part dels grans propietaris respecte del sindicalisme catòlic⁵.

Aquest debat historiogràfic encara no es pot considerar tancat. En primer lloc, perquè l'eficàcia econòmica del sindicalisme agrari i la seva contribució al creixement econòmic encara estan en discussió⁶. Un dels camps on el cooperativisme agrari va mostrar més clarament les seves limitacions fou en el desenvolupament del crèdit rural. En comparació al que va succeir a altres països d'Europa Occidental, el cooperativisme de crèdit a Espanya va iniciar-se amb un cert retard i va tenir un desenvolupament molt limitat⁷. A Galícia, una de les regions espanyoles on el cooperativisme va tenir una major vitalitat durant la primera meitat del segle XX, l'experiència del crèdit agrícola va saldar-se amb un fracàs estrepitós. I l'elaboració cooperativa de la producció agrària no va córrer una millor sort: segons A. Martínez,

⁵ Samuel Garrido, *Treballar en comú. El cooperativisme agrari a Espanya (1900-1936)*, València, Edicions Alfons el Magnànim, 1996. Aquest llibre, que continua essent la millor aproximació de conjunt al fenomen del cooperativisme agrari a Espanya, publicava la major part dels continguts de la seva tesi de doctorat presentada l'any 1993 a la Universitat de València sota el títol *El sindicalisme catòlico-agrari al País Valencià (1906-1923). Cooperativisme confessional, millora tècnica i mobilització camperola a Espanya després de la crisi agrària finisecular*, i va venir precedit d'alguns articles de síntesi del mateix autor, entre els quals cal destacar, "El cooperativisme agrari segons l'Església. Els inicis del sindicalisme catòlico-agrari a Espanya", *Recerques*, 30, 1994, pàg. 69-85 i "El cooperativismo agrario español del primer tercio del siglo XX", *Revista de Historia Económica*, Año XIII, 1, 1995, pàg. 115-144. Alberto Sabio adoptava una perspectiva similar a *Viñedo y vino en el Campo de Cariñena: los protagonistas de las transformaciones (1860-1930)*, Zaragoza, Centro de Estudios Darocenses, Institución Fernando el Católico, 1995.

⁶ Samuel Garrido, "La força de la cooperació. El cooperativisme agrari espanyol al començament del segle XX", *Sindicalisme i món rural a Catalunya, 1900-1975*, CCG edicions, Girona, 2003 (en premsa), pàg. 11-48; Juan Pan-Montojo, *La bodega del mundo. La vid y el vino en España (1800-1936)*, Madrid, Alianza Universidad, 1994; Alberte Martínez, *O cooperativismo católico no proceso de modernización da agricultura galega, 1900-1943*, Vigo, Diputación provincial de Pontevedra, 1989 i *Cooperativismo y transformaciones agrarias en Galicia, 1886-1943*, Madrid, Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación, 1991; Miguel Cabo, *A integración política do pequeno campesiñado: o caso galego no marco europeo, 1890-1939*, tesi doctoral inèdita, Universidade de Santiago de Compostela, 1999.

⁷ Ángel Pascual Martínez Soto, *El cooperativismo de crédito en España, 1890-1934. Modelos, sistemas de gestión y balance de su actuación*, 2002 (inèdit). Sobre el crèdit agrícola a Espanya durant el primer terç del segle XX, vegeu, del mateix autor: "Síntesis bibliográfica sobre el 'Crédito Agrícola' en España, 1850-1934", *Noticiero de Historia Agraria*, núm. 2, 1991, pp. 129-143, "El papel del crédito y la financiación en la agricultura capitalista (1850-1970). Una primera aproximación a un campo multifactorial", *Noticiero de Historia Agraria*, núm. 7, 1996, pp. 39-66 i "Las vías de financiación de la agricultura murciana entre 1870-1936: el problema del crédito agrícola", *Agricultura y Sociedad*, núm. 84, 1997, pp. 49-106. Vegeu també Pedro Carasa, "El crédito agrario en España durante la Restauración: entre la usura y el control social", B. Yun (oord.), *Estudios sobre el capitalismo agrario, crédito e industria en Castilla, siglos XIX y XX*, Salamanca, Junta de Castilla y León, 1991, pàg. 289-343; Federico Terrón, *Las cajas rurales españolas: nacimiento, auge y perspectivas del cooperativismo agrario crediticio en España*, Granada, Instituto de Desarrollo Regional de la Universidad de Granada, 1987; Emilio Majuelo i Ángel Pascual Bonis, *Del catolicismo agrario al cooperativismo empresarial. Setenta y cinco años de la Federación de Cooperativas navarras, 1910-1985*, Madrid, Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación, 1991; Aurora Gámez, "La financiación de la agricultura en España: el Servicio Nacional de Crédito Agrario (1925-1936)", *Agricultura y Sociedad*, 82, 1997, pàg. 219-250 i, de la mateixa autora, *El crédito institucional a la agricultura en Andalucía (1768-1936)*, Málaga, Universidad de Málaga – Caja Rural de Málaga, 1998.

a Galícia les caixes rurals i l'agroindústria van ser “*dos proyectos ambiciosos frustrats*”⁸. El cooperativisme vitivinícola, un dels més importants a l'àrea del Mediterrani, va tenir una difusió força limitada a Espanya, significativament menor a la de França⁹. En segon lloc, cal tenir present que alguns estudis recents han contribuït a destacar el paper dels grans propietaris en el moviment sindical i cooperatiu, tot insistint en el component de control social. L'estudi de G. Sanz sobre la poderosa Asociación de Labradores de Zaragoza és un bon exponent d'aquesta “via econòmica d'organització agrària” promoguda pels grans propietaris agraris¹⁰. Com veurem, el present treball s'inscriu en aquest debat i vol fer-hi una aportació des del marc del sindicalisme i del cooperativisme agrari català.

Sobre el cooperativisme i el sindicalisme agraris a Catalunya, deixant de banda algunes descripcions contemporànies¹¹, cal destacar en primer lloc algunes aproximacions realitzades en els anys 1960 que encara constitueixen obres de referència¹². J. Reventós ja advertia aleshores com, a diferència d'altres regions espanyoles on l'Església havia exercit una tutela dels sindicats agrícoles, a Catalunya els propietaris benestants havien protagonitzat els inicis del sindicalisme agrícola¹³. Cap al final de la dècada de 1970 van aparèixer alguns treballs empírics destacables, com el de Montserrat Caminal sobre l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre (IACSI)¹⁴ i un primer treball sobre el cooperativisme vitivinícola, a càrrec de

⁸ Alberte Martínez López, *Cooperativismo y transformaciones agrarias en Galicia, 1886-1943*, Madrid, Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación, 1995, pàg. 207 i ss.

⁹ James Simpson, *Cooperation and Cooperatives in Southern European Wine Production: the Nature of Successful Institutional Innovation, 1850-1950*, Working Paper 99-15, Economic History and Institutions Series 01, Universidad Carlos III de Madrid, 1999.

¹⁰ Gloria Sanz Lafuente, “La Asociación de Labradores de Zaragoza (1900-1930)”, *Historia Agraria*, 25, 2001, pàg. 157-196. Vegeu, de la mateixa autora: *Propietarios del poder en tierras del Moncayo. Organización agraria y gestión de los recursos en la comarca de Tarazona, 1880-1930*, Tarazona, Centro de Estudios Turiasonenses, 1997; *Organización y movilizaciones de propietarios agrarios en Aragón. Redes de intervención política, gestión comercial-crediticia y reproducción social, 1880-1930*, tesi de doctorat, Universidad de Zaragoza, 1999; *Las organizaciones de propietarios agrarios en Zaragoza, 1890-1923*, Zaragoza, Institución “Fernando el Católico”, Diputación de Zaragoza, 2000.

¹¹ Jaume Maspons i Camarasa, “Agricultura”, F. Carreras Candi (dir.), *Geografía General de Catalunya*, vol. Catalunya, Barcelona, s.d., pàg. 465-665.

¹² Juan Reventós Carner, *El movimiento cooperativo en España*, Barcelona, Ariel, 1960; Emili Giralt, “El conflicto rabassaire y la cuestión agraria en Cataluña hasta 1936”, *Revista de Trabajo*, 7, 1965; Josep Iglésias, *La crisis agraria de 1879/1900: la fil·loxera a Catalunya*, Barcelona, Edicions 62, 1968; Albert Balcells, *El problema agrari a Catalunya (1890-1936): la qüestió rabassaire*, Barcelona, Nova Terra, 1968.

¹³ Juan Reventós Carner, *El movimiento cooperativo...*, pàg. 139 i ss.

¹⁴ Montserrat Caminal, *L'Institut Agrícola Català de Sant Isidre (1851-1901)*, tesi doctoral inèdita, Universitat de Barcelona, 1979. El seu estudi fou donat a conèixer principalment amb l'article publicat deu anys més tard “La fundació de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre: els seus homes i les seves activitats”, *Recerques*, 22, 1989, pàg. 117-135.

Joan Fuguet¹⁵. Aquest darrer fou el primer d'un conjunt de treballs dedicats al cooperativisme agrari de les comarques tarragonines publicats durant els anys 1980, entre els quals cal destacar els d'Andreu Mayayo sobre la Conca de Barberà i d'Antoni Gavaldà sobre Valls¹⁶. Ambdós treballs estaven basats en una minuciosa recerca empírica, però al mateix temps hi havia una ambició per bastir una interpretació global de l'associacionisme agrari a Catalunya, tal com ja anunciava el mateix títol de l'obra de Gavaldà. Ambdós historiadors han continuat treballant sobre el cooperativisme i l'associacionisme agrari a Catalunya fins molt recentment; però segurament ha estat Andreu Mayayo qui ha estat més agosarat en l'intent de bastir una interpretació global del cooperativisme agrari català¹⁷. No sols això, també ha estat el primer en assajar una panoràmica general del sindicalisme i el cooperativisme agraris a Catalunya durant tot el segle XX¹⁸.

El treball d'Andreu Mayayo tenia el mèrit indiscutible d'oferir, per primer cop, una síntesi de l'associacionisme agrari català al llarg del segle XX i el seu estat de la qüestió es convertí ràpidament en obra de referència per a especialistes i no especialistes. Era, però, certament una labor difícil integrar en una interpretació global tot un moviment social tan ric, atomitzat i sovint discontu, com fou el cooperativisme i el sindicalisme agraris durant aquests cent anys. En la meua opinió, la seva interpretació presenta dos problemes principals: en primer lloc, una visió massa rígida del cooperativisme com "un moviment dual", que fa difícil d'encaixar una gran varietat de casos i d'iniciatives on l'interclassisme és el tret més distintiu; i,

¹⁵ Joan Fuguet Sans, "El primer celler cooperatiu de Catalunya i de l'Estat Espanyol: La Sociedad de Trabajadores Agrícolas del pueblo de Barberá", *L'Avenç*, 19, 1979. Uns anys més tard, amb motiu del centenari de l'entitat, Joan Fuguet i Andreu Mayayo van editar *El primer celler cooperatiu de Catalunya. Centenari de la Societat de Barberà de la Conca (1894-1994)*, Barcelona, Departament d'Agricultura, Ramaderia i Pesca, 1994.

¹⁶ Andreu Mayayo, *La Conca de Barberà, 1890-1939: De la crisi agrària a la Guerra Civil*, Montblanc, Centre d'Estudis de la Conca de Barberà, 1986; uns anys abans ja havia publicat alguns treballs relatius al cooperativisme agrari a la Conca, entre els quals cal destacar: "El naixement del moviment cooperatiu a la Conca de Barberà", *Estudis d'Història Agrària*, 5, 1985, pàg. 133-155. Antoni Gavaldà va dedicar la seva tesi doctoral a la Societat Agrícola de Valls, que fou publicada l'any següent sota el títol *L'associacionisme agrari a Catalunya (El model de la Societat Agrícola de Valls: 1888-1988)*, 2 vols., Valls, Institut d'Estudis Vallencs, 1989. Antonio J. López Estudillo és autor d'altres treballs apareguts en els mateixos anys que tracten el sindicalisme agrari des d'una perspectiva més exclusivament política, com ara "Federalismo y mundo rural en Cataluña (1890-1905)", *Historia Social*, 3, 1989, pàg. 17-32, i "Federalismo, campesinado y métodos de restablecer el control político en la Restauración", Conxita Mir (a cura de), *Actituds polítiques i control social a la Catalunya de la Restauració (1875-1923)*, Lleida, Editorial Virgili & Pagès – Estudi General, 1989, pàg. 191-207.

¹⁷ D'aquest intent cal destacar, en primer lloc, la comunicació presentada a l'Estudi General de Lleida l'any 1987 i que fou publicada dos anys més tard: "El cooperativisme agrari: un moviment dual", Conxita Mir (a cura de), *Actituds polítiques i control social a la Catalunya de la Restauració (1875-1923)*, Lleida, Editorial Virgili & Pagès – Estudi General, 1989, pàg. 209-232.

¹⁸ Andreu Mayayo, *De pagesos a ciutadans. Cent anys de sindicalisme i cooperativisme agraris a Catalunya, 1893-1994*, Catarroja – Barcelona, Ed. Afers, 1995, treball basat en la seva tesi doctoral *La destrucció del món rural català, 1880-1980: de pagesos a obrers i ciutadans*, Universitat de Barcelona, 1989.

en segon lloc, una infravaloració del paper dels grans propietaris rurals com a organitzadors del sindicalisme i del cooperativisme dels primers anys del segle XX, i de les possibilitats d'hegemonitzar aquest moviment a favor dels seus interessos¹⁹.

Alguns treballs apareguts posteriorment també són difícils d'encaixar en una interpretació dicotòmica. El meu primer treball sobre la Cambra Agrícola del Vallès ja posava de manifest la participació dels grans propietaris agraris en les primeres experiències de cooperativisme agrari i la seva capacitat per convertir-se en un referent per al sindicalisme agrari de les primeres dècades del segle XX²⁰. Jordi Pomés, en el seu treball sobre la Federació de Sindicats Agrícoles del Litoral, destacava la importància del cooperativisme agrari per a la consolidació de la petita explotació pagesa al Maresme i, al mateix temps, la participació dels propietaris en la fundació dels primers sindicats agrícoles que agruparien a la "*classe mitjana rural*"²¹. Segons aquest autor, si alguna cosa calia destacar de la ideologia política d'aquesta Federació era la seva "*adaptabilitat camaleonesca*"²². I darrerament, amb el seu estudi sobre la Unió de Rabassaires, també contribuí a caracteritzar un sindicalisme republicà molt dinàmic, allunyat de les experiències de caire "*revolucionari*"²³. Josep M. Ramon, en la seva monografia sobre els sindicats de Cervera i de Guissona, demostrava com la identificació amb la ideologia i les forces polítiques conservadores no fou contradictòria amb la dinamització econòmica i social que van protagonitzar a la comarca de la Segarra²⁴. I més recentment, l'estudi d'Antoni Saumell sobre el cooperativisme vitivinícola al Penedès, ha destacat, en primer lloc, les dificultats amb què topaven els cellers cooperatius quan no comptaven amb el

¹⁹ Vaig argumentar algunes d'aquestes qüestions a "El sindicalisme agrari: un moviment d'esquerres?", *L'Avenç*, 200, 1996, pàg. 101.

²⁰ Jordi Planas, *Propietaris organitzats. Estudi de la Cambra Agrícola del Vallès (1901-1935)*, Granollers, Ajuntament de Granollers, 1991; una síntesi a "L'associacionisme agrari català al primer terç del segle XX. Un exemple comarcal: la Cambra Agrícola del Vallès (1901-1935)", *Recerques*, 25, 1992, pàg. 139-157.

²¹ Entre aquests propietaris hi havia, per exemple, Pere Cabot, que va recolzar l'aixecament del general Franco contra la República i que després fou un dels màxims dirigents del sindicalisme agrari de la província de Barcelona sota el règim franquista (Borja de Riquer, "Un document excepcional: la declaració de suport als militars sublevats el 1936 d'un centenar de catalans", *Miscel·lània d'homenatge a Josep Benet*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1991, pàg. 497-516).

²² Jordi Pomés, *Les "Mataró's Potatoes" i el cooperativisme agrari al Maresme (1903-1939)*. (*La Federació de Sindicats Agrícoles del Litoral*), Mataró, Caixa d'Estalvis Laietana, 1991, pàg. 183 i ss. Recentment ha publicat una monografia sobre l'associacionisme a Malgrat de Mar, on també destaca la diversitat de comportaments en l'esfera polític Sindical i cooperativa del Sindicat Agrícola "El Progrés" de Malgrat de Mar: *Associacionisme popular a Catalunya (1850-1950). Una població paradigmàtica: Malgrat de Mar*, Malgrat de Mar, Ajuntament de Malgrat de Mar, 2002, pàg. 154 i ss.

²³ Jordi Pomés, *La Unió de Rabassaires*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2000.

²⁴ Josep M. Ramon, *El sindicalisme agrari a la Segarra (1890-1936)*, Lleida, Pagès Editors, 1999.

suport i la participació del grans propietaris²⁵. Esmento aquí només alguns treballs que em semblen emblemàtics, apareguts durant els anys 1990 al costat d'un gran nombre de monografies de caràcter local, que constitueixen una prova de l'extraordinària riquesa del moviment cooperatiu agrari a Catalunya²⁶.

El treball que presento aquí vol contribuir a resituar el paper dels grans propietaris dintre del moviment sindical i cooperatiu dels primers anys del segle XX. He estructurat el treball en dues parts diferenciades en funció de l'àmbit d'estudi, amb quatre capítols cadascuna i els corresponents apèndixs a cadascuna de les dues parts. La primera aborda la participació dels grans propietaris en l'associacionisme agrari a Catalunya durant el primer terç del segle XX. Amb aquest objectiu, he procurat recollir un gran nombre d'experiències diverses, que són testimoni d'un moviment associatiu molt ric i multiforme; però no podia ser exhaustiu. M'he centrat en un model associatiu que em sembla paradigmàtic del paper que van jugar els grans propietaris en la reorganització dels interessos agraris després de la crisi finisecular: el de les cambres agrícoles, a les quals he dedicat dos capítols de la primera part.

El lector jutjarà totalment desproporcionada aquesta opció, tenint en compte que a Catalunya, com a la resta d'Espanya, el moviment sindical i cooperatiu no va emprendre el vol fins després de la promulgació de la Llei de Sindicats de 1906, i encara hauríem de retardar més, fins després de la Primera Guerra Mundial, la seva maduresa. Tanmateix, l'objectiu del treball no és pas elaborar una panoràmica del moviment associatiu agrari del primer terç del segle XX, sinó analitzar la resposta dels propietaris enfront de la nova situació del món rural després de la crisi finisecular. Com van intervenir en la mobilització social que esclatà durant la crisi? Quina fou la seva participació en el cooperativisme agrari? Quins foren els objectius i quines les contradiccions d'aquesta participació? Aquestes i altres preguntes s'intenten contestar a partir de l'experiència d'aquestes associacions que van promoure els propietaris benestants a la darreria del segle XIX i els primers anys del XX.

²⁵ Antoni Saumell, *Viticultura i associacionisme a Catalunya. Els cellers cooperatius del Penedès (1900-1936)*, Tarragona, Diputació de Tarragona, 2002. Aquest treball correspon a la major part dels continguts de la seva tesi doctoral *Crisi vinícola, renovació tecnològica i cooperativisme. El Sindicat Agrícola del Vendrell i els cellers cooperatius del Penedès del primer terç del segle XX (1900-1936)*, Universitat Pompeu Fabra, Barcelona, 1998.

²⁶ Vegeu la bibliografia secundària. La vitalitat dels estudis sobre el cooperativisme i el sindicalisme agraris es posaren de manifest en les Segones Jornades sobre Sistemes agraris, organització social i poder locals als Països Catalans, celebrades a Alguairó l'any 1997. Vegeu: Jaume Barrull, Joan J. Busqueta i Enric Vicedo (a cura de), *Solidaritats pageses, sindicalisme i cooperativisme*, Lleida, IEL, 1998.

El treball arrenca de la crisi agrària del final del segle XIX, perquè parteix del supòsit que no fou una crisi conjuntural, sinó que va suposar canvis profunds en l'esfera econòmica, social i política del món agrari²⁷. El capítol 1 està dedicat a la mobilització agrarista del final del segle XIX, com una de les formes en què es manifestà la reacció de la gran propietat davant de la crisi. Comença amb un apartat general sobre l'acció col·lectiva i la dinamització de l'associacionisme com a resposta a la crisi finisecular. Aquest fou un fenomen d'abast europeu, i per això les primeres pàgines estan dedicades a contextualitzar el cas català, amb especial referència al model francès, que fou el que més l'influí i amb el que es poden establir més similituds. A continuació s'analitzen algunes característiques del moviment agrarista a Catalunya: les relacions amb el moviment catalanista, el pairalisme com a producte ideològic original, la reacció dels propietaris enfront del sindicalisme pagès i l'opció per un model associatiu interclassista que reforçés les solidaritats verticals. Els apartats següents descriuen la diversitat de fórmules associatives que van cristal·litzar durant la crisi, tot destacant el protagonisme que assolí l'IACSI en aquest moviment agrarista.

Els dos capítols que segueixen estan dedicats al model associatiu de les cambres agrícoles, al qual, com ja s'ha dit, es dedica una atenció preferent. El capítol 2 ofereix una perspectiva general sobre els objectius i les realitzacions de les cambres agrícoles a Catalunya, i, especialment, sobre la seva actuació en el marc del cooperativisme i de la difusió del canvi tècnic. El capítol 3 complementa l'anterior amb un seguiment minuciós de les primeres cambres agrícoles que es fundaren a Catalunya, tot posant de manifest els contrastos que amaga aquesta fórmula associativa quan ens aproximem al marc local.

El capítol 4 continua, en realitat, el discurs del primer capítol, tot allargant la perspectiva cronològica fins a la Guerra Civil. El centre d'atenció és a l'IACSI, l'entitat més representativa de la gran propietat a Catalunya, i s'observa fonamentalment la seva base social (els dirigents, la implantació sobre el territori) i el control que exercí de bona part del moviment associatiu agrari, per mitjà de les subdelegacions i associacions adherides i, sobretot, a través de la Federació Agrícola Catalano-Balear, considerada com "l'apèndix social" atès que moltes associacions adherides comptaven amb l'adhesió de la petita pagesia.

L'estructura de la primera part del treball, per tant, presenta una doble simetria: d'una banda, els capítols 1 i 4, que presenten una solució de continuïtat en què

²⁷ Ramon Garrabou, Josep Pujol, Josep Colomé, Enric Sagué: "La crisi finisecular i la recomposició del món rural a Catalunya", *Recerques*, 26, 1992, pàg. 107-132.

s'analitza el desplegament associatiu liderat per la gran propietat entre la crisi agrària i la Guerra Civil; de l'altra, els capítols 2 i 3, que centren l'objecte d'estudi en el model associatiu de les cambres agrícoles, que va tenir el seu marc temporal més específic en les dues dècades a cavall de 1900.

La segona part del treball segueix més, en canvi, una seqüència cronològica. Com ja s'ha dit abans, per aproximar-nos a un fenomen tan variat i multiforme com és l'associacionisme agrari, és imprescindible recórrer a l'estudi de caràcter microhistòric. La comarca del Vallès Oriental serveix, en aquest cas, com un banc de proves de la interpretació que s'ha esbossat en la primera part. En ser un marc geogràfic més abastable, permet ser més exhaustiu en la descripció del moviment associatiu, així com també permet anar més enllà en la identificació dels seus protagonistes i en l'anàlisi de les relacions que s'establien entre el moviment associatiu i els interessos econòmics i polítics.

El capítol 5 té un caràcter merament introductori d'aquest àmbit comarcal d'anàlisi. El seu objectiu és aproximar-nos al marc econòmic i social en el qual els grans propietaris agraris desenvoluparen les estratègies organitzatives que es descriuen en els capítols següents. S'expliquen, a grans trets, l'estructura productiva i els canvis que aquesta experimentà entre mitjan de segle XIX i la primera meitat del XX; les formes d'explotació i l'evolució de la renda de la gran propietat, i finalment l'evolució de la gran propietat rural al llarg del període esmentat.

El capítol 6 descriu les organitzacions agràries dels propietaris vallesans durant la segona meitat del segle XIX, des de la fundació de l'IACSI i la creació de les primeres subdelegacions, fins a la fundació de la Cambra Agrícola del Vallès (CAOV). L'entitat sobresortint d'aquesta segona part del segle XIX és l'Associació de Propietaris Rurals del Vallès, fundada l'any 1876, que tot i constituir una associació autònoma va actuar com un satèl·lit de l'IACSI i que va acabar promovent directament la creació de la CAOV.

El capítol 7 està dedicat a l'associacionisme agrari del Vallès Oriental durant el període en què la CAOV va ser el seu màxim referent. Aquest capítol complementa la descripció del model associatiu de les cambres que s'ha fet en la primera part, amb un estudi més detallat. S'hi descriuen les activitats cooperatives, de difusió del canvi tècnic i també polítiques i de grup de pressió de la CAOV. Al voltant seu, van sorgir diverses organitzacions d'àmbit més local, moltes de les quals van ser promogudes directament per la mateixa Cambra o van estar-hi adherides; la segona part d'aquest capítol els dedica a cadascuna alguna atenció, així com també ho fa a altres associacions agràries de la comarca.

El capítol 8 està dedicat íntegrament al Sindicat Agrícola de Caldes de Montbui, que representa un nou model de cooperativisme diferent al de la CAO. L'objectiu d'aquest capítol és precisament ressaltar el contrast de la seva acció cooperativa amb la que va desenvolupar la CAO, tot i que va estar encapçalat per alguns dels seus mateixos dirigents. A partir de la Llei de Sindicats de 1906, es fundaren moltes associacions d'àmbit local que funcionaven essencialment com a cooperatives de compravenda d'inputs agraris. Moltes d'aquestes van tenir una vida efímera i poc consistent, per falta de mitjans econòmics o per dèficits en el seu funcionament intern. Altres, però, com es veu en el cas del Sindicat Agrícola de Caldes de Montbui, van tenir un desenvolupament econòmic remarcable i van tenir un impacte notable en la modernització agrària del seu àmbit d'actuació. És un exponent d'un model associatiu que, a partir de la segona dècada del segle adquirirà un enorme dinamisme i que en els anys 1930 donarà lloc a la Unió de Sindicats Agrícoles de Catalunya, una entitat que en la historiografia encara no ha despertat l'interès que mereix²⁸. En la primera part del treball he pogut dedicar poc espai a aquest model cooperatiu molt més dinàmic que les cambres agrícoles; aquest darrer capítol deixa, per tant, una porta oberta a ulteriors estudis sobre el cooperativisme agrari català.

Els apèndixs a la primera i a la segona part recullen, a més d'alguns documents que m'han semblat significatius, algunes taules i relacions de dirigents dels moviments associatius agraris, l'elaboració de les quals ha estat sovint laboriosa. No m'ha semblat un treball negligible. Al llarg de les pàgines d'aquest treball es fa esment d'un gran nombre de propietaris que van participar activament en múltiples iniciatives en el camp de l'associacionisme agrari, tant a nivell general, com local o també sectorial. La capacitat de mobilització i la militància d'aquesta élite en l'associacionisme agrari penso que és un fet rellevant i que potser no s'ha destacat prou, sobretot quan s'ha partit del pressupòsit de l'apatia i la desmobilització del món rural, un tòpic que no s'ajusta a la realitat. D'altra banda, encara que sigui útil a vegades construir categories, hem de tenir sempre ben present que la història la fan les persones. És per això que he cregut convenient acabar ambdós apèndixs amb unes notes biogràfiques dels principals protagonistes d'aquestes pàgines. Molts d'ells són encara molt desconeguts i disposar d'una nota biogràfica penso que constituirà una aportació valuosa. Tanmateix, cal advertir que s'han preparat com un complement al treball i que, per tant, centren l'atenció en els aspectes que s'hi desenvolupen.

²⁸ L'únic estudi específic és encara el treball de Montserrat Ribas Banús, *La U.S.A. de Catalunya*, tesi de llicenciatura, Universitat de Barcelona, 1974.

Estic en deute amb moltes persones que, a diferents nivells, m'han ajudat durant el llarg temps d'elaboració d'aquest treball; però la llista seria massa llarga. He treballat en molts arxius i centres documentals, en els quals he rebut sovint una atenció excel·lent per part dels seus responsables, que m'ha facilitat enormement la feina. Una part substantiva de la documentació que he utilitzat prové de fons privats, que els seus propietaris m'han permès consultar amb gran generositat i amabilitat per part seva. Els companys del Departament d'Història i Institucions Econòmiques de la Universitat de Barcelona, amb qui he tingut la sort de compartir moltes hores de treball, m'han animat en aquells moments de defalliment que moltes vegades es produeixen durant la realització de treballs de recerca d'una duració massa dilatada. La participació en el grup de treball d'història agrària, amb qui hem discutit temes molt diversos, ha estat un estímul fonamental per a la recerca i m'ha donat la possibilitat de participar en projectes col·lectius d'investigació²⁹. El deute més gran el tinc amb Ramon Garrabou, el director d'aquest treball, que ha tingut la paciència de llegir els esborranys i que amb els seus consells ha contribuït a millorar-lo. Li dec, a més, molt del que he après amb la realització d'aquest i d'altres estudis i sé que no li podré correspondre. Però sense una persona, la Gemma, que m'ha acompanyat tot aquest temps i que, com jo mateix, ha patit aquesta feina massa carregosa, ben segur que no hauria pogut arribar a culminar-la. A tots, el meu sincer agraïment.

²⁹ Aquest treball s'inscriu en el projecte d'investigació BXX 200-0534-C03-02 finançat per la DGYCIT. En l'elaboració dels mapes la col·laboració de Marc Badia ha estat un ajut inestimable.

PRIMERA PART.

**ELS PROPIETARIS I L'ORGANITZACIÓ
DELS INTERESSOS AGRARIS
A CATALUNYA**

Capítol 1. La mobilització agrarista del final del segle XIX

1.1. La crisi finisecular i la dinamització de l'associacionisme agrari

1.1.1. Introducció: La reacció de la gran propietat davant de la crisi

Al llarg del segle XIX, l'agricultura catalana va viure una conjuntura expansiva que es manifestà tant en l'augment de la superfície conreada com en la intensificació de l'ús del sòl i l'especialització en conreus molt remuneratius orientats a l'exportació, singularment la vinya¹. Aquesta ona expansiva s'acabà bruscament cap al final del segle: la integració del mercat mundial de productes agraris, que es produí com a conseqüència de la mateixa dinàmica del capitalisme, va donar lloc a una conjuntura depressiva dels preus d'aquests productes que va afectar, en major o menor mesura, al conjunt d'Europa². L'enorme creixement de les exportacions de cereals i altres productes agraris des d'Ultramar cap a Europa a uns preus altrament competitius que va permetre la revolució dels transports, juntament amb l'augment experimentat per l'oferta europea, va començar a saturar els mercats a partir de la dècada de 1870.

A Catalunya els efectes de la crisi es deixaren sentir més tard, perquè l'expansió de la viticultura s'intensificà com a conseqüència de la destrucció de la vinya francesa per la fil·loxera; però en els anys vuitanta la plaga de la fil·loxera començà a envair també la vinya catalana i al començament de la dècada de 1890 la crisi s'agreuja en coincidir la pèrdua definitiva del mercat francès i la davallada general dels preus agraris.

¹ Ramon Garrabou i Josep Pujol, "El canvi agrari a la Catalunya del segle XIX", *Recerques*, 19, 1987, pàg. 35-77, i també Emili Giralt, "L'agricultura", *Història Econòmica de Catalunya la Catalunya Contemporània*, vol. II: S. XIX. Població i agricultura, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1990, esp. pàg. 210-276. Una síntesi de l'evolució de l'agricultura espanyola durant la segona meitat del segle XIX, a Ramon Garrabou i Jesús Sanz Fernández, "La agricultura española durante el siglo XIX: ¿inmovilismo o cambio?", *Historia agraria de la España contemporánea*, vol. 2: Expansión y crisis (1850-1900), Barcelona, Crítica, 1985, pàg. 7-191.

² Ramon Garrabou, "La crisi agrària espanyola de finals del segle XIX: una etapa del desenvolupament del capitalisme", *Recerques*, 5, pàg. 163-216; Ramon Garrabou (ed.), *La crisis agraria de fines del siglo XIX*, Barcelona, Crítica, 1988; Ramon Garrabou, "Transformazioni strutturali dell'agricoltura europea durante la crisi:

Des del sector agrari, la primera reacció fou sobretot defensiva, tot reclamant barreres aranzelàries per limitar l'impacte de la competència estrangera. A Espanya, quan el partit Conservador va arribar al poder l'any 1890, una de les primeres mesures que va aplicar fou una reforma aranzelària de signe proteccionista. Però les mesures proteccionistes només podien alleugerir momentàniament els problemes. Com a resposta a la crisi, calia canvis profunds en l'activitat econòmica del sector: per adaptar-se a la nova situació dels mercats de productes agropecuaris, era necessari especialitzar-se en els productes més remuneradors, menys afectats per la competència internacional, i augmentar la productivitat, amb la incorporació de les innovacions tècniques que s'estaven difonent en les agricultures més desenvolupades i que permetien produir més i més barat.

Aquests canvis eren sumament difícils en un context de depreciació dels productes agraris; és per això que les reivindicacions no es limitaren a demanar que l'Estat eliminés la competència estrangera en el mercat interior, sinó que afavorís les transformacions amb mesures de foment agrícola (estacions agrònòmiques, granges escoles i ensenyament agrícola), disminució de la tributació i promoció del cooperativisme i del crèdit agrícola.

El sindicalisme i el cooperativisme agraris serien un element fonamental en l'adopció de les noves tècniques, en la mesura que afavorien la difusió de coneixements, disminuïen els costos dels inputs agrícoles i en garantien la qualitat, i facilitaven el crèdit rural³. Les compres col·lectives de llavors, bestiar, maquinària

anàlisi del caso spagnolo", dins *L'agricoltura in Europa e la nascita della 'questione agraria'*, Annali dell'Istituto "Alcide Cervi" 14-15 (1992-1993), Roma, Edizioni Dedalo, 1994, pàg. 31-52.

³ Els historiadors que han analitzat la renovació tecnològica de l'agricultura espanyola durant el primer terç del segle XX han destacat la importància dels sindicats i cooperatives agrícoles en aquest procés: José Ignacio Jiménez Blanco, "Introducción", *Historia agraria de la España contemporánea*, vol. 3: El fin de la agricultura tradicional (1900-1960), Barcelona, Crítica, 1986, pàg. 100-101; Josep Pujol, "Les crisis de malvenda del sector vitivinícola català entre el 1892 i el 1935", *Recerques*, 15, Barcelona, 1984, pàg. 69-70 i "La difusión de los abonos minerales y químicos hasta 1936: el caso español en el contexto europeo", *Historia Agraria*, 15, 1998, pàg. 162-163; Ramon Garrabou i Josep Pujol, "La especialización de la agricultura mediterránea y la crisis. Cataluña y el País Valenciano", en R. Garrabou (ed.), *La crisis agraria de fines del siglo XIX*, Barcelona, Ed. Crítica, 1988, pàg. 114-116; Ramon Garrabou, "Sobre el atraso de la mecanización agraria en España (1850-1933)", *Agricultura y Sociedad*, 57, 1990, pàg. 73-74; Juan Pan-Montojo, *La bodega del mundo. La vid y el vino en España (1800-1936)*, Madrid, Alianza Universidad, 1994, pàg. 360-364; Vicente Pinilla, *Entre la inercia y el cambio. El sector agrario aragonés, 1850-1935*, Madrid, Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación, 1995, pàg. 167-177; Domingo Gallego, "De la naturaleza, de la sociedad y del cambio técnico: El sector agrario español durante el siglo XIX y el primer tercio del siglo XX", *Noticario de Historia Agraria*, 9, 1995, pàg. 177-192; James Simpson, *La agricultura española (1765-1965). La larga siesta*, Madrid, Alianza Editorial, 1997, pàg. 221, i, molt especialment, Lourenzo Fernández Prieto, el primer en adoptar un enfoc institucionalista del canvi tècnic en l'agricultura, amb *Labregos con ciencia. Estado, sociedade e innovación tecnolóxica na agricultura galega, 1850-1939*, Vigo, Xerais, 1992.

agrícola i, sobretot, d'adobs químics, oferien economies d'escala i permetien als pagesos guanyar posicions en aquests mercats i no quedar en mans dels comerciants i industrials: en paraules del president de la poderosa *Federconsorzi* italiana, Emilio Morandi, enfront del monopoli industrial, es tractava de “*crear el monopoli dels consumidors*”⁴. En el sector vitivinícola, els cellers cooperatius permetrien també millorar el procés d'elaboració del vi i alliberar els viticultors de les activitats oligopolistes de les grans cases comercials⁵. El canvi econòmic que s'inicià al final del segle XIX va ser, doncs, un estímul poderós pel desenvolupament de l'acció cooperativa, que des d'aleshores va convertir-se en un element central de la nova dinàmica associativa.

Per als grans propietaris agraris la crisi finisecular va significar un declivi econòmic i social que ja seria definitiu. Tot i l'expansió que va viure el sector agrari durant la segona meitat del segle XIX, en el conjunt de l'economia l'agricultura havia anat perdent pes i, per tant, també la classe dirigent agrària. La crisi, a més, va afectar molt especialment a la gran explotació agrícola, la qual va tenir més dificultats per adaptar-se a les noves condicions dels mercats agraris⁶. Al mateix temps, es produïen canvis transcendents en la pràctica social i política: l'agitació social amb motiu del conflicte rabassaire, el desenvolupament del societarisme pagès de classe, el sufragi universal i l'aparició de la societat de masses, la difusió de les ideologies revolucionàries... Tot això va laminar la posició social dels propietaris i va qüestionar la seva autoritat tradicional.

Quina fou la resposta dels grans propietaris enfront d'aquesta situació? Al llarg de les pàgines d'aquest treball, intentaré contestar aquesta pregunta analitzant l'organització dels interessos agraris de la Catalunya del primer terç del segle XX i, més específicament, la mobilització social i la dinàmica associativa dels propietaris rurals. Parteixo de la hipòtesi que aquests van tenir una posició molt central en la mobilització agrarista del final del segle i en l'articulació del moviment associatiu agrari. La raó que explica la seva participació en aquest moviment és la necessitat

⁴ Citat per Angelo Ventura, “La Federconsorzi dall'età liberale al fascismo: ascesa e capitolazione della borghesia agraria, 1892-1932”, *Quaderni Storici*, 36, 1977, pàg. 692.

⁵ Josep Pujol, “Les crisis de malvenda...”, pàg. 69-70.

⁶ Ramon Garrabou, Jordi Planas, Enric Sagner, *Un capitalisme impossible? La gestió de la gran propietat agrària a la Catalunya contemporània*, Vic, Eumo, 2001.

de recuperar la posició social i econòmica preeminent que la crisi finisecular havia fet trontollar. L'estratègia per aconseguir aquest objectiu fonamental implicava tres actuacions: 1) liderar la modernització tècnica de l'agricultura; 2) trencar les solidaritats de classe i reforçar les solidaritats verticals, i 3) actuar com els intèrprets dels "interessos agraris" davant dels poders públics.

Això explica que, tot i que la conflictivitat social va portar la gran propietat a organitzar puntualment associacions de caràcter patronal, la via que va acabar per imposar-se fou la d'un associacionisme interclassista. No fou pas un fenomen específic de Catalunya, sinó força general en el context europeu. Naturalment, els efectes de la crisi agrària no foren els mateixos a tot arreu, i per tant les construccions socials a les quals va donar lloc també foren diverses. Però la pèrdua de la centralitat del món rural en la vida de les nacions europees i l'intent més o menys desesperat de la gran propietat de recuperar la preeminència per mitjà de l'acció col·lectiva fou un fenomen comú a les diferents experiències, com veurem a continuació.

Tal com ha explicat M. Malatesta, l'instrument per reconstruir el sistema de valors i de poders de la gran propietat agrària fou l'organització col·lectiva, que va adoptar formes noves, molt més dinàmiques, a partir dels anys 1880⁷. Els propietaris rurals van impulsar un nou corporativisme agrari, basat amb la identitat dels seus membres com a grup professional i amb l'objectiu col·lectiu de la modernització de l'agricultura.

L'associacionisme promogut pels grans propietaris agraris cap al final del segle XIX s'ha d'entendre, doncs, com una de les formes de reorganització de les élites agràries enfront del canvi econòmic i social que s'estava produint arreu d'Europa: no només com una forma d'adaptació a aquest procés de canvi, sinó com un instrument per garantir la seva continuïtat com a classe dirigent⁸. El manteniment de l'"hegemonia" d'aquest grup social, en el sentit que donava Gramsci a aquesta

⁷ Maria Malatesta, *Le aristocrazie terriere nell'Europa contemporanea*, Roma-Bari, Editori Laterza, 1999, pàg. 151 i ss, i també "La deruralizzazione delle élites. Il caso italiano nel contesto europeo 1800-1914", P.P. D'Atorre, A. De Bernardi (a cura di), *Studi sull'agricoltura italiana*, Annali della Fondazione Giangiacomo Feltrinelli, XXIX/1993, Milano, 1994, pàg. 169 i ss.

⁸ Maria Malatesta, "Une nouvelle stratégie de reproduction: les organisations patronales agraires européennes (1868-1914)", *HES*, 1997 (16e année, 2), pàg. 203-219. Arno Mayer ja va destacar la capacitat de les élites agràries per adequar-se als canvis socials i adoptar iniciatives noves en defensa de la seva posició social (Arno J. Mayer, *La persistencia del Antiguo Régimen*, Madrid, Alianza, 1984).

categoria⁹, exigia no només el poder econòmic, sinó també una capacitat de penetració i d'impregnació en altres grups socials en el terreny cultural. L'associacionisme podia convertir-se en un vehicle d'aquesta penetració per aconseguir l'adhesió d'altres sectors del món rural, o almenys d'aquells que eren més propers (petits propietaris, masovers o arrendataris). A les pàgines que segueixen observarem com els propietaris van intentar assolir aquest objectiu per mitjà de diverses iniciatives d'organització dels interessos agraris que es van portar a terme a Europa.

1.1.2. Una ullada a l'entorn europeu

A França trobem un exemple paradigmàtic d'aquesta via corporativa que van impulsar els grans propietaris. La primera organització agrària important a escala nacional fou la *Société des Agriculteurs de France*, fundada el 1867, una associació dominada pels grans propietaris i notables rurals, sovint amb algun títol aristocràtic. Aquesta noblesa terratinent pretenia establir una mena de contrapoder en els medis rurals que neutralitzés la seva pèrdua d'influència en els centres polítics, i des de la seva fundació va promoure la creació d'associacions locals que integraven propietaris, arrendataris i fins i tot assalariats agrícoles, que eren utilitzades com a instrument d'adoctrinament monàrquic i de cooptació política i social¹⁰. Tal com explica C. I. Brelot,

*"l'agrarisme et son corollaire, la direction d'un syndicat agricole, deviennent ainsi une obligation pour le châtelain qui désire paravecher la réussite sociales de la famille par l'acculturation á la noblesse. Anciennes et nouvelles noblesses imposent l'utopie agrairienne comme référence unique dans les relations entre châteaux et villageois [...] Elles visent toutes, face à la républicanisation des campagnes, à rétablir l'harmonie dans les relations entre communautés rurales et grands propriétaires"*¹¹.

La *Société des Agriculteurs* aprofitarà la llei de llibertat sindical de 1884 (una llei pensada per als sindicats obrers, que a darrera hora va incloure també els del món

⁹ El concepte d'"hegemonia" fou desenvolupat per Antonio Gramsci sobretot als seus *Quaderni del carcere*, Edizione critica dell'Istituto Gramsci, a cura di Valentino Gerratama, Torino, G. Einaudi, 1975.

¹⁰ Eduardo Moyano, *Sindicalismo y política agraria en Europa. Las organizaciones profesionales agrarias en Francia, Italia y Portugal*, Madrid, Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación, 1988, pàg. 43-44.

¹¹ C. I. Brelot, "Le syndicalisme agricole et la noblesse en France de 1884 à 1914", *Cahiers d'histoire*, vol. XLI, 2, 1996, pàg. 199-218.

agrari¹²) i, a través del patronatge dels sindicats agrícoles, presentar-se com el centre de direcció d'una organització de masses¹³: en alguns anys promourà la creació d'un miler de sindicats comunals o cantonals i una dotzena d'unions regionals, totes federades en la *Union centrale des Syndicats des Agriculteurs* (1886)¹⁴. Gràcies a la xarxa d'associacions afiliades, la *Société des Agriculteurs* va passar de 2.715 membres (1870) a 11.245 membres (1895) i a l'inici del segle XX la *Union des Agriculteurs de France* estava formada per 57 sindicats amb un total de 314.345 inscrits, és a dir la meitat de tots els inscrits als diferents sindicats agrícoles francesos i un nombre semblant al de la poderosa *Bund der Landwirte* alemanya¹⁵.

Segons argumenta S. Berger, en la mesura que hi havia una necessitat objectiva de cooperació al camp, l'èxit de la primera iniciativa podia decidir l'orientació de l'organització agrària¹⁶. L'èxit de les organitzacions agrícoles de signe conservador va portar als poders públics a intentar promoure una acció agrícola que li fes contrabanç, sobretot perquè tenien una influència important a nivell electoral¹⁷. Les organitzacions republicanes també van adoptar el model cooperatiu i van tenir una difusió important sobretot a la França meridional, tot i que a finals del XIX la seva implantació encara distava molt respecte a l'associacionisme conservador. La

¹² "En France, un exemple justement célèbre est celui de la loi de 1884 sur les syndicats qui fut élaborée totalement à l'intention des syndicats ouvriers et qui s'étendit à l'agriculture parce qu'un sénateur arrivé en fin de séance, s'avisa de proposer qu'on ajoutât 'et agricoles' dans l'exposé des motifs. Grâce à cet ajout de dernière heure tout le syndicalisme agricole a pu prendre un développement considérable et remplir des fonctions économiques importantes qui n'étaient pas dans l'intention du législateur" (Henri Mendras, *La fin des paysans*, Paris, Lib. Armand Colin, 1970, pàg. 13).

¹³ Maria Malatesta, "Une nouvelle stratégie de reproduction...", pàg. 207-208.

¹⁴ Pierre Barral, "L'agrarisme français: associations et politiques", Pasquale Villani (a cura di), *Transformazioni delle società rurali nei paesi dell'Europa occidentale e mediterranea (secolo XIX-XX)*, Napoli, 1986, pàg. 105-125. Vegeu també Henri Mendras, *La fin des paysans...* i també Michael Tracy, *Farmers and politics in France*, The Arkleton Trust, Enston, 1991.

¹⁵ M. Malatesta, *Le aristocrazie terriere...*, pàg. 157-158.

¹⁶ Suzanne Berger, *Les paysans contre la politique. L'organisation rurale en Bretagne, 1911-1974*, Paris, Ed. du Seuil, 1975.

¹⁷ Segons s'explicava amb admiració des de *El Progreso Agrícola y Pecuário*, "aunque se prescindie de la política, los sindicatos tienen un programa económico que presentan á todos los candidatos, y los candidatos que lo rechazan tienen muy pocas probabilidades de ser elegidos. Dicho programa consiste en la supresión del impuesto territorial sobre la propiedad agrícola, supresión del impuesto sobre bebidas higiénicas y de los derechos de consumos sobre las sustancias alimenticias; representación de la agricultura, organización de la beneficencia pública en los distritos rurales, leyes que favorezcan las Sociedades cooperativas, los Bancos agrícolas de seguro y de crédito, etc.; enseñanzas agrícola en las escuelas y economías en los presupuestos. En 1889 hubo 300 diputados elegidos con este programa y en 1893 fueron en número de 400. El resultado ha sido que la contribución territorial, que ascendía a 118 millones en 1889, sufrió una rebaja de 16 millones de francos en 1890 y de 25 millones el año pasado, y poco á poco, el mencionado programa se convertirá en una realidad" ("Sindicatos Agrícolas", *EPAP*, 22.5.1898).

Société nationale d'encouragement à l'agriculture, fundada ja l'any 1880, també tenia la seva xarxa de sindicats locals i entitats mutuels i de crèdit, que el 1910 s'agruparen en la *Fédération nationale de la mutualité et de la coopération agricoles*¹⁸. En tot cas, aquestes associacions agrupaven principalment a petits propietaris i per tant no tenien res de revolucionàries¹⁹. Per aquesta raó es pot entendre que el 1919 els dos grups oposats ajuntessin les forces amb la *Confédération nationale des associations agricoles*, que va tenir continuïtat fins al 1940.

El sindicalisme obrer agrícola es va concentrar sobretot al Midi i especialment a les àrees vitícoles del Llenguadoc, on va tenir lloc un moviment vaguístic important als anys 1905-1907; però, tal com diu J. L. Mayaud, va afectar estrictament al món vitícola i no va posar en qüestió l'estructura de la propietat de la terra ni de la renda. Segons aquest autor, a França els moviments reivindicatius foren poc nombrosos i si va existir una "qüestió agrària", no fou en termes de violència i de moviment revolucionari²⁰.

Al Midi, després d'aquests anys de mobilitzacions pageses, la lluita de classes va donar pas a un moviment de protesta generalitzat dels productors de vi²¹. Petits i grans viticultors es van unir per lluitar contra el frau i atacar la política governamental, tot creant sindicats mixtos:

"Séparés sur le plan des intérêts politiques et syndicaux, l'ensemble des vigneron, petits et gros, pouvaient se comprendre quand il s'agissait de lutter contre la fraude et d'attaquer la politique gouvernementale d'immobilisme, et les patrons dominaient, pour cet objectif, une centaine de syndicats mixtes où ils se retrouvaient au contact des ouvriers [...] Dans cette optique, on comprend que le mouvement de 1907 fut un mouvement d'union de classes, un mouvement de défense régionale, car

¹⁸ Michael Tracy, *Farmers and politics...*, pàg. 102.

¹⁹ Segons Geneviève Gavignaud, a nivell social, les associacions republicanes no eren menys conservadores que les que dirigien els grans propietaris (G. Gavignaud-Fontaine, *La révolution rurale dans la France contemporaine XVIIIe – XXe siècle*, Paris, L'Harmattan, 1996, pàg. 93).

²⁰ Jean-Luc Mayaud, "L'integrazione politica dei contadini in Francia e la politica agricola della Repubblica", AADD., *L'agricoltura in Europa e la nascita della 'questione agraria'*, Annali dell'Istituto 'Alcide Cervi', 14-15 (1992-1993), Roma, Edizione Dedalo, 1994, pàg. 119-120. Vegeu també, del mateix autor, "Pratiques communautaires, associations agricoles et syndicalisme dans la France du XIXe siècle et du début du Xxe siècle", J. Barrull, J.J. Busqueta i E. Vicedo (eds.), *Solidaritats pageses, sindicalisme i cooperativisme*, Lleida, IEI, 1998, pàg. 731-746.

²¹ Geneviève Gavignaud, "Propietaris-viticultors al Rosselló", *Estudis d'Història Agrària*, 6, Barcelona, 1983, pàg. 7-55.

*il est indiscutable que le Languedoc était plus touché que toutes les autres régions viticoles de France*²².

El setembre de 1907 es constituïa a Narbonne la *Confédération générale des vigneronns du Midi*, que reagrupava els comitès locals de defensa vitícola i que tenia l'objectiu d'unir tots els treballadors de la vinya, des del jornalier fins al gran propietari, cosa que va afeblir considerablement la *Fédération des travailleurs agricoles du Midi*, constituïda l'any 1903²³.

A l'alçada de 1914, França comptava amb més de 5.000 sindicats agrícoles que agrupaven prop de 800.000 agricultors, amb 4.200 caixes rurals i 2.600 cooperatives de compravenda, de transformació i de venda²⁴. Hi predominava àmpliament el sindicalisme interclassista, que tendia a agrupar tota la comunitat, enfront del sindicalisme de classe²⁵. Acabada la guerra, en moltes regions de França, la pagesia encara no s'havia organitzat en un moviment reivindicatiu independent de la burgesia rural. Segons explica Ph. Gratton, en el département de Corrèze, el sindicalisme agrupava indiferentment la burgesia de la regió, els grans i petits explotadors agrícoles i els pagesos que treballaven la terra sense mà d'obra assalariada²⁶. L'any 1919 les diferents associacions d'aquest tipus s'havien agrupat en una *Union fédérative corrèzienne*, impulsada pel que després seria president de la cambra agrícola departamental, i no fou fins als inicis dels anys vint que el moviment socialista es va fixar l'objectiu de provocar la ruptura entre la petita i mitjana pagesia i la burgesia rural i aconseguí la creació d'una Federació de Treballadors de la Terra de Corrèze (1922). Però fins a la crisi dels anys trenta no s'aconseguí una veritable mobilització que lligués la via sindical i la política, amb el creixement del Partit Comunista Francès.

L'interclassisme d'aquestes associacions agràries de França era, naturalment, un reflex distorsionat de la societat real, perquè els grups més subalterns de la pagesia (assalariats, parcers) no s'integraven fàcilment en unes entitats controlades per

²² Marcel Lachiver, *Vins, vignes et vigneronns. Histoire du vignoble français*, Paris, Fayard, 1988, pàg. 474.

²³ *Ibidem*, pàg. 475.

²⁴ Andrés de Ardazún, "La asociación en agricultura (III)", *EPAP*, 31.3.1917.

²⁵ M. C. Cleary, *Peasants, politicians and producers. The organisation of agriculture in France since 1918*, Cambridge University Press, 1989.

²⁶ Philippe Gratton, *Les paysannes français contre l'agrarisme*, Paris, Librairie François Maspero, 1972.

propietaris que sovint eren d'extracció nobiliària. Però amb una combinació del vell paternalisme social i dels nous instruments per a la modernització del sector agrari (la compra-venda col·lectiva d'inputs materials, el crèdit agrícola, les assegurances, etc.), els grans propietaris van aconseguir bastir un moviment de masses, en competència directa amb l'associacionisme agrícola republicà lligat a l'administració pública i amb capacitat per contrarrestar la propaganda socialista que tenia cada cop més influència al camp francès.

La preocupació per la difusió del socialisme al món rural estava en l'origen del sindicalisme agrari francès que, com veurem, va servir de model Catalunya. A *Le petit manuel pratique des syndicats agricoles*, M. Gailhard-Braucel afirmava: “Bé's pot dir, sense exageració, que'ls sindicats agrícols son la resclosa més sòlida que pot oposarse al socialisme, que amenassa invadirho tot”²⁷. A finals del segle XIX alguns propietaris catalans ja observaven amb preocupació l'avenç del socialisme al país veí i reclamaven que es prenguessin mesures preventives similars, basades en el “sentido práctico”:

*[...] allí los socialistas radicales, los que se llaman intransigentes o revolucionarios, están haciendo una activa campaña en el mundo rural, y esto nos da motivo y casi nos obliga á dar la voz de alarma, siendo ya tiempo de que aquí reunan todos los hombres honrados su acción en un esfuerzo común para oponer el sentido práctico y los intereses de nuestra raza a los ecos de aquellas utopías que, aunque algo amortiguados, empiezan ya a llegar hasta nuestros campos*²⁸.

Allà on el socialisme va arrelar amb més força entre les masses pageses i la lluita de classes es manifestà més obertament, l'associacionisme interclassista va tenir moltes més dificultats per consolidar-se. Aquest és el cas del nord d'Itàlia, on el proletariat agrícola va dotar-se d'una força organitzativa excepcional en els primers anys del segle XX. Però a l'hora d'examinar aquest cas, cal no perdre de vista l'especificitat d'aquest proletariat agrícola dintre del panorama europeu²⁹. En efecte,

²⁷ Citat a Teodor Creus, *Manual de sindicats agrícols y caixas rurals*, Barcelona, Llibreria de Francesch Puig, 1906, pàg. 20.

²⁸ Guillermo de Boladeras, “El socialismo en el campo”, *El Terruño*, 25.8.1897. Bernard Lambert, sindicalista militant del PSU francès, també es referia a les associacions mixtes, de propietaris i pagesos, com a “*vàlvula de seguretat per a canalitzar les revoltes agrícoles contra el liberalisme econòmic, per tal que aquestes no arribessin a qüestionar la naturalesa del sistema*” i a la vegada de “*base electoral dels burgesos*” (Bernard Lambert, *Els pagesos i la lluita de classes*, Barcelona, Edicions de La Magrana, 1979, pàg. 30).

²⁹ Guido Crainz, “Braccianti della Valle del Po. 1860-1960” a: P. P. D'Attorre i A. De Berrardi (a cura di), *Studi sull'agricoltura italiana...*, pàg. 228 i ss.; Francesco Renda, “Il movimento contadino in Italia dai Fasci siciliani

a la vall del Po la intensitat de les reivindicacions dels treballadors agrícoles van orientar l'associacionisme patronal cap a objectius de defensa de classe³⁰. A diferència de França, les élites italianes no van aconseguir produir una ideologia ruralista i anti-industrial que fos cohesionadora de la societat rural en un bloc, ni van aconseguir contenir els seus antagonismes interns, fora de períodes i àmbits bastant circumscrits³¹.

La dependència de l'associacionisme agrari italià respecte del cicle de conflictivitat és manifest: l'any 1907, de màxima intensitat de les vagues a la vall del Po, es comptaven en el conjunt d'Itàlia 66 associacions de propietaris, amb un total de 19.113 socis (propietaris, arrendataris i parcers); dos anys després, el nombre d'associacions havia disminuït a 58 i el nombre de socis a 11.958. La major part de socis es concentrava al nord d'Itàlia, especialment a les àrees de més conflictivitat; però el nombre d'associats era irrisori en comparació amb els d'Alemanya o de França, perquè a Itàlia l'associacionisme dels propietaris va topar amb un potent sindicalisme pagès com a antagonista: en els primers anys del segle XX, el gran sindicat socialista de treballadors agrícoles, la *Federterra*, superava els cent mil membres (230.000 l'any 1902, un altre moment de fortíssima conflictivitat).

Enfront de la capacitat d'organització del moviment pagès, els propietaris italians no van ser capaços d'oposar-hi una estructura associativa d'àmbit nacional: la *Società degli Agricoltori Italiani*, creada a Roma l'any 1895, va tenir una implantació molt feble i la *Confederazione Nazionale Agraria* fundada el 1909 a Bolonya tampoc

alla riforma agraria", Pasquale Villani (a cura di), *Transformazioni delle società rurali nei paesi dell'Europa occidentale e mediterranea (secolo XIX-XX)*, Napoli, Guida, 1986, pàg. 289-324

³⁰ Maria Malatesta, *I signori della terra...*, pàg. 365 i ss i també Alberto Mario Banti "I proprietari terrieri nell'Italia centro-settentrionale", a: P. Bevilacqua (a cura di), *Storia dell'agricoltura italiana in età contemporanea*, Venezia, Marsilio Editori, 1990, vol. II, pàg. 78 i ss. Sobre la conflictivitat agrària del primer terç del segle XX al nord d'Itàlia, vegeu Guido Crainz i Giacomina Nenci, "Il movimento contadino" i Franco Cazzola i Manuela Martini, "Il movimento bracciantile nell'area padana", dins P. Bevilacqua, *Storia dell'agricoltura...*, vol. III, pàg. 597-668 i 733-798, respectivament. És particularment interessant l'estudi monogràfic de la província de Bologna d'Anthony Cardoza, *Agrarian Elites and Italian Fascism. The Province of Bologna, 1901-1926*, Princeton, 1982; aquest autor també ha descrit l'impacte de la crisi finisecular en la gran propietat aristocràtica del nord d'Itàlia: "The Large Landed Aristocracy of Piedmont: Retreat and Adaption, 1880-1930", a P. P. D'Atorre i A. De Bernardi (a cura di), *Studi sull'agricoltura...*, pàg. 65-87.

³¹ Pier Paolo d'Atorre, "La marcia dei rurali. Associazionismo padronale e rappresentanza politica delle élites agrarie padane nel Novecento", P. Villani (a cura di), *Transformazioni delle società rurali...*, pàg. 355-387. Del mateix autor, vegeu també: "Le organizzazione padronali", dins *Storia dell'agricoltura italiana...*, vol. III, pàg. 669-732, i vegeu també Carlo Fumian, *Possidenti. Le élites agrarie tra Otto e Novecento*, Meridiana Libri, Catanzaro, 1996, pàg. 52 i ss.

no va respondre a les expectatives creades³². La *Società degli Agricoltori Italiani* tenia com a model la *Société des Agriculteurs de France*, però quan es va crear ja existia la *Federazione dei Consorzi Agrari* i ja no podia fer la funció d'unir els sindicats agrícoles. Els seus objectius inicials eren principalment científics i tècnics: “*studiare i problemi dell'agricoltura italiana, tecnici ed economici, ed elaborare utili consigli per il Governo*”. Aviat va emprendre una activitat llobbística important, però va tenir poca capacitat per intervenir eficaçment en la vida política. Al començament del segle XX amb prou feines arribava als 1.500 socis i l'augment experimentat en els anys següents (3.500 socis el 1913) va quedar truncat per la guerra, que va comportar el seu declivi definitiu³³.

La *Confederazione Nazionale Agraria* tenia el seu origen en la *Federazione Interprovinciale*, una organització anti-sindical dels propietaris creada l'any 1907 a Parma després d'una duríssima vaga. En el seu tercer congrés (Bologna, 1911) va intentar atraure la petita propietat amb la proposta de constitució de sindicats cooperatius i d'un institut financer que afavorís el fraccionament de la propietat i la seva adquisició per part de la pagesia; al mateix temps, va desenvolupar una intensa activitat com a grup de pressió en la política nacional, però quan esclatà la Primera Guerra Mundial encara no s'havia emancipat de la dimensió resistencial³⁴. Tant és així, que l'any 1913 va aparèixer una *Federazione nazionale dei piccoli proprietari*, que agrupava els petits propietaris agrícoles, sempre exclosos de les associacions patronals³⁵.

Una via diferent de l'associacionisme agrari del nord d'Itàlia, centrada molt exclusivament en el desenvolupament tècnic i econòmic de l'agricultura, donà lloc a

³² Al mateix temps que naixia la *Confederazione nazionale agraria*, es fundava a Torí la *Confederazione italiana delle industrie*. Però tant una com l'altra van tenir un escàs desenvolupament fins a l'esclat de la Primera Guerra Mundial i no van augmentar la influència que tenien les organitzacions de les quals eren originàries (Severina Fontana, “Les associations agraires et industrielles en Italie entre la fin du XIXe siècle et le début du XXe siècle”, *HES*, 1997 (16e année, núm. 2), pàg. 234).

³³ Sandro Rogari, *Proprietà fondiaria e modernizzazione. La Società degli agricoltori italiani 1895-1920*, Milano, Franco Angeli, 1994 (Hi ha una síntesi a D'Attorre, De Bernardi (a cura di): *Studi sull'agricoltura italiana...*, pàg. 139-156).

³⁴ Francesca Socrate, “L'organizzazione padronale agraria nel periodo giolittiano”, *Quaderni Storici*, 36, 1977, pàg. 674.

³⁵ M. Malatesta, “Une nouvelle stratégie de reproduction...”, pàg. 215.

la *Federazione dei Consorzi Agrari (Federconsorzi)*³⁶. Fou creada l'any 1892 a Piacenza per iniciativa del *comizio agrario* d'aquella localitat amb l'adhesió dels de Bologna, Modena, Forlì, Parma, Pavia i Alessandria, i en els anys següents va tenir un èxit important i s'amplià progressivament, de manera que l'any 1896 comptava amb més d'un centenar d'associacions adherides (86 comizi, 17 sindicats i alguns bancs populars)³⁷. Amb la seva constitució, es desestimava la forma associativa dels "syndicats agricoles professionnels" instituïts a França el 1884 que havia defensat, per exemple, Alessandro Garelli, promotor del sindicat de Torí (1889), que no volia una societat cooperativa amb personalitat jurídica i mitjans propis³⁸. Implantada sobretot al nord d'Itàlia i formada principalment per propietaris emprenedors, era una federació d'associacions amb finalitats preferentment tècniques i econòmiques, i va estimular una profunda modernització dels sistemes de conreu de la vall del Po.

La *Federconsorzi* fou creada sota la forma d'una societat anònima cooperativa per enfrontar-se amb l'especulació dels productors i comerciants d'adobs químics, anticriptogàmics i maquinària agrícola, i funcionava com un sindicat central per a l'adquisició d'aquests *inputs* agrícoles. Va promoure la creació de fàbriques de fosfats cooperatives i va establir acords amb la Societat italiana per al comerç de màquines i instruments agrícoles per obtenir avantatges en els preus amb adquisicions col·lectives. Els seus èxits foren menors en la producció i distribució de llavors seleccionades i pràcticament irrellevants les vendes col·lectives de productes agrícoles. També va intentar llargament la creació d'un institut nacional de crèdit agrícola, que va aconseguir finalment amb la fundació de la *Banca Nazionale dell'Agricoltura* (1921). Però l'adveniment del feixisme reforça les posicions de predomini dels grups industrials i bancaris i la seva influència en la política econòmica. L'any 1927 la *Confederazione fascista degli agricoltori* es convertí per llei en l'única representant oficial dels sectors agraris i la *Federconsorzi* va acabar

³⁶ M. Malatesta distingeix entre tres vies o circuits a l'hora d'analitzar l'associacionisme agrari que es crea al nord d'Itàlia entre la fi del segle XIX i l'inici del segle XX: a) un circuit exclusivament lombard, compost d'associacions mixtes de propietaris i arrendataris o d'associacions d'arrendataris exclusivament; b) el circuit de la baixa vall del Po (part del Piemont, de l'Emília i del Veneto) en forma d'associacions patronals contra les vagues que donà lloc a la creació de la *Federazione interprovinciale agraria*, i c) el circuit exclusivament econòmic, que donà lloc a la *Federconsorzi* ("Une nouvelle stratégie de reproduction...", pàg. 210 i ss.).

³⁷ José Torrenbo, *Instituciones de economía social. Cooperativas, mutualidades y sindicatos*, Barcelona, Sucesores de Manuel Soler Editores, s.d., pàg. 177.

³⁸ Angelo Ventura, "La Federconsorzi dall'età liberale al fascismo...", pàg. 686-687.

subordinada a les seves estructures, cosa que —en paraules d'Angelo Ventura— suposà “*la derrota de la burgesia agrària més dinàmica*”³⁹.

Paral·lelament a l'estructura de la *Federconsorzi*, en el desenvolupament del cooperativisme agrari italià també van tenir un paper destacat els catòlics, sobretot en el terreny del crèdit rural per mitjà de les caixes. L'any 1888 ja es creà una Federació de caixes rurals italiana, però fou a partir de l'encíclica *Rerum Novarum*, el 1891, que el sindicalisme catòlic va arrelar amb força, sobretot a algunes regions com ara el Veneto⁴⁰.

Al Mezzogiorno l'associacionisme dels propietaris fou molt menys dinàmic: la primera associació patronal agrària no es creà fins al 1886, amb la constitució a Nàpols de *l'Associazione di Proprietari ed Agricoltori*; però no va aconseguir convertir-se en un pol polític i des de la seva fundació va conservar el caràcter d'associació merament cultural⁴¹.

A Itàlia, en definitiva, també hi trobem algunes iniciatives per bastir un associacionisme interclassista, orientat a la modernització agrícola, i que servís per contrarrestar el declivi dels grans propietaris com a classe dirigent, tal com ja fou destacat en un dels primers estudis realitzats sobre aquest associacionisme⁴². Però els resultats d'aquestes temptatives no foren comparables als d'altres àrees d'Europa, perquè la intensitat de les lluites socials al camp feien molt més difícil la creació de solidaritats verticals i perquè la fragmentació de l'associacionisme agrari ho feia més difícil encara.

El cas d'Anglaterra, també presenta característiques molt específiques. Aquí l'element més dinàmic del moviment associatiu del final del segle XIX fou l'arrendatari (*farmer*), una categoria social molt característica del model de

³⁹ “La Federconsorzi dall'età liberale al fascismo...”, pàg. 714. Sobre la Federconsorzi hi ha l'obra clàssica d'Idomeneo Barbadoro, *La Federconsorzi nella politica agraria italiana*, Ed. Lavoro, Roma, 1961. Vegeu també: Alberto Mario Banti, “I proprietari terrieri nell'Italia centro-settentrionale”.

⁴⁰ Silvio Lanaro, *Società e ideologie nel Veneto rurale (1866-1898)*, Roma, Edizioni di Storia e Letteratura, 1976, pàg. 94 i ss.

⁴¹ L. Musella, *Proprietà e politica agraria in Italia*, Napoli, Guida Editori, 1984, pàg. 45.

⁴² Francesca Socrate, “L'organizzazione padronale...”, pàg. 661-682. M. Malatesta també ha destacat dos moments en què l'associacionisme patronal de l'àrea padana va intentar aplicar una lògica interclassista, si bé els resultats foren efímers (*I signori della terra...*, pàg. 365 i ss). Una visió de conjunt sobre la crisi agrària finisecular a Itàlia i les seves conseqüències, a Franco Cazzola, “Aspectos y problemas de la crisis agraria en Italia”, R. Garrabou (ed.), *La crisis agraria...*, pàg. 269-305 (esp. pàg. 299 i ss.).

desenvolupament capitalista de l'agricultura anglesa, però que també es pot trobar en altres agricultures del Continent⁴³. Segons A. Howkins, els arrendataris van començar-se a organitzar cap a mitjans de la dècada de 1870 per tal de fer front als sindicats de treballadors agrícoles, que l'any 1872 havien creat la *National Agricultural Labourers Union*. Sovint van comptar amb el suport dels propietaris, continuant amb les fórmules tradicionals; però finalment van posar de manifest la voluntat de dotar-se d'autonomia organitzativa. La depressió del final del segle XIX, que a Gran Bretanya va tenir un impacte molt superior a altres països europeus, va trencar molts ponts entre els propietaris i els arrendataris, fet que es traduí amb dificultats a l'hora de bastir un associacionisme mixt⁴⁴.

A partir dels anys noranta les associacions d'arrendataris van proliferar i el caràcter d'aquestes associacions era molt diferent al de les velles societats i cambres agrícoles, on seien junts propietaris i arrendataris: l'accent ara es posava en els elements de distinció de la seva posició i sovint no estava exempte d'oposició als propietaris (*anti-landlordism*)⁴⁵. Aquestes associacions eren lògicament un motiu de preocupació per als propietaris, que sovint van reaccionar amb hostilitat cap a unes iniciatives que trencaven les solidaritats verticals⁴⁶.

En aquests anys encara va sorgir una iniciativa per crear, a escala nacional, una organització conjunta de propietaris, arrendataris i treballadors agrícoles, la *National Agricultural Union*. Fou promoguda l'any 1892 per Lord Winchelsea, un propietari del Lincolnshire que havia estat membre del Parlament, i tot i que el 1895 va arribar a comptar amb 50.000 socis, no va sobreviure a la mort del seu fundador l'any 1898,

⁴³ Vegeu Maria Malatesta, "Gli affittuari capitalistici inglesi e italiani", *L'agricoltura in Europa...*, pàg. 441-466.

⁴⁴ Sobre la depressió agrària de finals de segle a Gran Bretanya i les seves conseqüències socials, vegeu: F. M. L. Thompson, "Los efectos de la depresión agraria en Gran Bretaña, 1870-1914", a: R. Garrabou (ed.), *La crisis agraria de fines del siglo XIX*, Barcelona, Ed. Crítica, 1988, pàg. 329-351, i també "La Gran Depressió a l'agricultura anglesa", *Recerques*, 26, 1992, pàg. 71-88.

⁴⁵ Alun Howkins, *Reshaping Rural England: A Social History, 1850-1925*, London, HarperCollinsAcademic, 1991, pàg. 158-161.

⁴⁶ Alistair Mutch, "Farmer's Organisations and Agricultural Depression in Lancashire, 1890-1900", *Agricultural History Review*, 31, 1983, pàg. 26-36. Vegeu també Pamela Horn, *The Changing Countryside in Victorian and Edwardian England and Wales*, London, The Athlon Press.

de manera que fou una experiència efímera⁴⁷. Fou un darrer intent de reestructurar el model associatiu basat en el paternalisme dels grans propietaris.

Una dècada més tard, amb la creació de la *National Farmers' Union* (1908), els arrendataris van abandonar definitivament el seu lligam amb els propietaris⁴⁸. Aquesta associació es fundà després de la *Lincolnshire Farmers' Union* (1904) i es convertí en la més dinàmica del primer terç del segle XX. Només sis mesos després de la seva creació ja reunia 10.000 membres i va tenir un creixement espectacular fins a superar els 100.000 socis a partir dels anys 1920⁴⁹. Els seus membres eren arrendataris o bé propietaris que explotessin directament almenys dos acres de terra; quedaven exclosos tant els treballadors agrícoles com els grans propietaris, els quals es considerava que ja estaven prou ben representats en el Parlament. La definició precisa del caràcter social dels seus membres va donar-li una cohesió que no havien tingut altres associacions i la seva organització administrativa, amb comitès especialitzats segons branques productives i comunicació ràpida dels problemes detectats en un comtat a l'administració central de l'associació, va donar efectivitat a l'associació com a representant dels seus interessos⁵⁰. La *National Farmers' Association* es creà com a grup de pressió per influir en la política agrària nacional, tot posant en evidència que a començaments del segle XX els arrendataris ja no acceptaven el partit Conservador com "the farmers' friend"⁵¹.

Paral·lelament, la *National Agricultural Labourers Union* que agrupava els treballadors agrícoles va experimentar un ressorgiment i després de la Primera Guerra Mundial es convertí en una associació de gran potencial: l'any 1914 comptava amb 350 seccions i 9.000 membres i l'any 1919 assolí 2.300 seccions i 170.000 militants.

⁴⁷ Nicholas Goddard, "Agricultural institutions: societies, associations and the press", a: E. J. T. Collins (ed.), *The Agrarian History of England and Wales, 1850-1914*, Cambridge & New York, Cambridge University Press, 2000, pàg. 664. Vegeu també, al mateix volum, John R. Fisher, "Agrarian Politics", pàg. 328-329.

⁴⁸ F. M. L. Thompson, *English landed society in the nineteenth century*, London, Routledge & Kegan Paul, 1963.

⁴⁹ 1916: 22.000 membres; 1923: 99.000; 1927: 106.000; 1930: 112.000; 1939: 131.000. Aquest creixement seria un dels factors del declivi d'altres associacions com ara la *Royal Agricultural Society of England* a partir dels anys vint (Jonathan Brown, "Agricultural Policy and the National Farmers' Union, 1908-1939", J. R. Wordie (ed.), *Agriculture and Politics in England, 1815-1939*, London, MacMillan Press Ltd, 2000, pàg. 178-198.

⁵⁰ *Ibidem.*, pàg. 180 i ss.

⁵¹ Ewen Green, "No Longer the Farmers' Friend? The Conservative Party and Agricultural Protection, 1880-1914", dins J. R. Wordie (ed.), *Agriculture and Politics...*, pàg. 149-177.

Els grans propietaris no van aconseguir dotar-se d'una organització comparable: la *Central Landowners' Association*, creada un any abans (1907), només va aconseguir l'adscripció d'un miler escàs de propietaris⁵². Aquesta associació es constituí com un *lobby* parlamentari i va tenir com a principal objecte de preocupació la fiscalitat de la propietat immoble, objectiu també preferent d'una altra associació: la *Land Union*, defensora dels interessos de l'aristocràcia rural⁵³. Cal tenir en compte, però, que a diferència d'altres països, a Anglaterra l'activitat política estava controlada gairebé per complet pels grans propietaris, mentre que els arrendataris, per exemple, no tenien cap presència en la vida política. Segons A. Offer, en els efectes de la greu crisi que va patir l'agricultura anglesa a finals del segle XIX hi van tenir molt a veure les rigideses socials del seu sistema de propietat⁵⁴.

A Alemanya, la crisi finisecular fou també especialment traumàtica, sobretot perquè paral·lelament a la davallada del sector primari, en aquests anys es produí un creixement industrial accelerat, que va fer percebre la pèrdua de la centralitat del món rural molt més bruscament. Com a conseqüència, en el món rural es produí una radicalització política i ideològica molt acusada⁵⁵. A Alemanya l'organització dels interessos agraris va estar encapçalada per el poderós *Bund der Landwirte*, una associació que va combinar una ideologia anti-urbana i anti-industrial, amb un fort component nacionalista i antisemita, amb uns mitjans organitzatius moderns, propis de la societat de masses. Fundada el 1893 pels grans propietaris rurals de l'est de l'Elba amb l'objectiu immediat d'aconseguir del Govern mesures proteccionistes, es va dotar d'una xarxa de cooperatives, d'entitats de crèdit rural i d'òrgans de premsa propis d'àmbit local i nacional, amb els quals va aconseguir integrar un gran nombre de petits i mitjans agricultors de diverses regions alemanyes. Amb una estructura perfectament jerarquitzada i disciplinada, sempre van mantenir-ne el control i la direcció una minoria de grans latifundistes.

Tal com explicà H. J. Puhle, aquest grup de pressió va aconseguir i convertir-se en una organització de masses (amb més de trescents mil membres el 1913) i va

⁵² M. Malatesta, *Le aristocrazie terriere...*, pàg. 153 i ss.

⁵³ M. Malatesta, "Une nouvelle stratégie de reproduction...", pàg. 206 i ss.

⁵⁴ Avner Offer, *The First World War: An Agrarian Interpretation*, Oxford University Press, 1989.

exercir una gran influència ideològica i política fins a la Primera Guerra Mundial⁵⁶. Tant a nivell regional com en el *Reichstag*, el *Bund der Landwirte* aconseguia fer elegir o bé boicotejar l'elecció de candidats parlamentaris, segons recolzessin o no el seu programa de política agrària, els quals després quedaven condicionats en la presa de decisions que afectaven als interessos agraris. Segons H. J. Puhle, l'any 1898 va aconseguir l'elecció de 118 dels 397 membres del *Reichstag*, l'any 1907 138 dels 396, i en les darreres eleccions abans de la Primera Guerra Mundial, en què la socialdemocràcia va aconseguir un gran èxit, els parlamentaris lligats al *Bund* encara foren 78 dels 391. En el parlament regional de Prússia, la influència del *Bund* era molt superior: l'any 1908 la meitat dels parlamentaris estaven vinculats a aquest grup de pressió agrari.

Aquest model associatiu d'estructura centralitzada i piramidal, amb un fort control del sistema polític i que va assegurar l'hegemonia dels grans propietaris rurals, no obstant el debilitament del seu poder econòmic, no té paral·lelismes a Europa⁵⁷. De totes formes, l'associacionisme i el cooperativisme agraris a Alemanya van tenir una expansió que no s'esgota en aquest model. Per exemple, a la regió de Baviera l'any 1895 es creà una important organització pagesa, el *Bayerischer Bauernbund*, i l'any 1900, les associacions pageses cristianes van fundar una altra organització d'àmbit nacional: la *Vereinigung der Christlichen Deutschen Bauernvereine*⁵⁸.

Però on Alemanya va exercir més influència en l'associacionisme agrari europeu fou, segurament, en el cooperativisme de crèdit. Des de mitjan segle XIX, a Alemanya s'organitzà un sistema de cooperatives de crèdit d'àmbit local que va tenir

⁵⁵ Gustavo Corni; "Le conseguenze politiche e ideologiche della crisi agraria in Germania. 1879-1914", a: AADD., *L'agricoltura in Europa...*, pàg. 265-280.

⁵⁶ Hans-Jürgen Puhle, "Agrarian movements in German Politics (19th and 20th c.)", P. Villani, *Transformazioni delle società rurali...*, pàg. 159-188. Segons G. Corni (*ibidem*, pàg. 275), l'atenció que ha suscitat per a la historiografia la Bund der Landwirte, ha fet que assumís un protagonisme potser fins i tot excessiu respecte a la seva importància històrica, en bona part com a conseqüència de l'estudi clàssic que li dedicà H. J. Puhle: *Agrarische Interessenpolitik und preussischer Konservatismus in wilhelminischen Reich (1893-1914). Ein Beitrag zur Analyse des Nationalismus in Deutschland am Beispiel des Bundes der Landwirte und der Deutsch-Konservativen Partei*, Hannover, 1967.

⁵⁷ Segons M. Malatesta, només el cas del Japó permet la comparació (M. Malatesta, "La deruralizzazione delle élites..."). Vegeu també la comparació que en fa Banti amb l'associacionisme agrari del nord d'Itàlia: A. M. Banti, "Élites agrarie e organizzazione degli interessi in Prussia e in Val Padana (1880-1914)", *Annali dell'Istituto storico italo-germanico in Trento*, XIV, 1988, i del mateix autor "Organizzazioni di agrari in Prussia e nella Valle Padana. 1880-1914", a: AADD., *L'agricoltura in Europa...*, pàg. 421-440.

⁵⁸ Hans-Peter Ullmann, "Groupes de pression économiques en Allemagne entre la fin du XIXe siècle et le début du XXe siècle", *HES*, 1997 (16e année, núm. 2), pàg. 299-309.

una extraordinària vitalitat. De fet, es pot afirmar que el cooperativisme de crèdit va néixer a Alemanya, on gairebé simultàniament es van gestar tres grans moviments: els “bancs populars” impulsats pel polític liberal Hermann Schulze-Delitzsch, dirigits a l’artesanat urbà i també a la pagesia; les cooperatives rurals creades pel reformista social Wilhelm Haas, i les caixes rurals promogudes per Friedrich-Wilhelm Raiffeisen⁵⁹.

Segons la Federació Nacional de les Cooperatives Agrícoles alemanyes, que agrupava gairebé el 80 % de les existents, l’any 1912 el nombre de caixes rurals d’estalvi i préstecs s’elevava a 16.776; també hi havia 2.417 cooperatives de compra i venda, 3.475 cooperatives lleteres i 3.360 de diferents tipus relacionats amb el món agrari⁶⁰. El cooperativisme de crèdit era, per tant, el ram del cooperativisme més difós a Alemanya. Segons la mateixa font, al final de l’any 1910 les 12.792 caixes d’estalvi i préstecs afiliades a la Federació Nacional tenien un capital d’exercici de 2.128 milions de marcs, dels quals 1.866 milions estaven constituïts per dipòsits. Tal com explica M. Prinz, els models organitzatius del cooperativisme de crèdit alemany es van difondre ràpidament a la resta d’Europa i també a fora d’Europa (Índia, Japó), exercint un paper similar al cooperativisme anglès de consum del tipus de Rochdale⁶¹. El model que va tenir una difusió més gran fora d’Alemanya, el de les caixes rurals de F. Raiffeisen, també fou el que s’organitzà amb el contrapès d’unes institucions centrals més fortes⁶².

⁵⁹ Una introducció al marc general europeu del cooperativisme de crèdit es pot trobar a Àngel Pascual Martínez Soto, “El papel del crédito y la financiación en la agricultura capitalista (1850-1970). Una primera aproximación a un campo multifactorial”, *Noticario de Historia Agraria*, 7 (1994), pàg. 39-66. Darrerament, s’ha publicat un dossier monogràfic a la revista *Áreas*, que inclou, a més de diversos articles sobre el crèdit agrícola a Espanya, un estat de la qüestió sobre el crèdit agrícola a Itàlia i a Alemanya (A. P. Martínez Soto i Joaquim Cuevas (coord.) “La financiación de los sistemas agrarios desde una perspectiva histórica”, *Áreas. Revista de Ciencias Sociales*, núm. 21, Universidad de Murcia, 2001). Sobre el cooperativisme de crèdit a Alemanya té interès la consulta de l’obra de Francisco Rivas Moreno *La Cooperación Agrícola en el Extranjero*, Ambrosio Pérez y Compañía, Madrid, 1907, pàg. 40-51, i, específicament sobre Friedrich Raiffeisen i el seu sistema de caixes rurals, també l’obra de Narciso Noguer *Las cajas rurales en España y en el extranjero. Teoría, historia y guía práctica. Legislación, estatutos y formularios*, Madrid, 1912, pàg. 3-48 i 249 i ss. Sobre el crèdit agrari a Itàlia, vegeu de Giuliano Muzzioli, “Il credito agrario”, dins Piero Bevilacqua (ed.), *Storia dell’Agricoltura Italiana...*, vol. III, pàg. 253-294.

⁶⁰ *RIACSI*, 5.9.1913.

⁶¹ Michael Prinz, “Origins, form and function of rural cooperatives in Germany”, comunicació presentada al seminari *Cooperativismo y asociacionismo agropecuario y perquero en Europa y América Latina, siglos XIX y XX: una perspectiva comparada*, Universidad de la Laguna, novembre 2001 (inèdit).

⁶² *Ibidem*, pàg. 18. Sobre aquesta difusió i els problemes d’implantació del model de les caixes rurals de Raiffeisen, vegeu: Timothy W. Guinnane, “A Failed Institutional Transplant: Raiffeisen’s Credit Cooperatives in Ireland, 1894-1914”, *Explorations in Economic History*, 31 (1994), pàg. 38-61. Sobre la seva implantació a Espanya, vegeu Federico Terrón Muñoz, *Las Cajas Rurales Españolas. Nacimiento, auge, perspectivas del*

A Bèlgica, l'organització dels interessos agraris va rebre una gran influència d'Alemanya, sobretot de la Renània. Les primeres associacions agràries daten de mitjan segle XIX: en primer lloc, la *Société centrale d'Agriculture de Belgique* (1853), formada inicialment per un centenar de notables amb interessos agrícoles, amb l'objectiu de millorar l'agricultura del país. Va organitzar camps d'experimentació agrícola, exposicions, concursos i conferències; però deu o quinze anys més tard ja va limitar la seva activitat a l'estudi i debat acadèmic. La primera associació que va iniciar la compra d'inputs agrícoles en comú fou la *Société agricole de Roulers* (1866) i a partir dels anys setanta van sorgir altres associacions cooperatives (societats de crèdit, mútues, caixes rurals...) i van aparèixer algunes iniciatives amb l'objectiu d'unir les diferents classes rurals, com ara la *Ligue de Propriétaires et Agriculteurs de l'arrondissement de Bruges*, que també organitzà serveis cooperatius i l'any 1888 comptava amb sis-cents membres i el 1891 amb prop de vuit-cents. La majoria d'aquestes foren impulsades per grans propietaris, fins i tot nobles, i també per membres de l'estament polític, i eren de tendència catòlica⁶³. Segons Max Turman, al començament del segle XX "*las asociaciones católicas de Bélgica [...] constituyen, por confesión unánime, la casi totalidad de sociedades libres de esta nación*"⁶⁴. Segons Turman, el 1900 ja hi havia 626 d'aquestes lligues.

La que va tenir un desenvolupament més important fou promoguda directament des del clergat catòlic, la Lliga de Pagesos de Bèlgica (*Boerebond*), la primera gran associació catòlico-agrícola. El seu model era la Lliga Pagesa de Renània (*Rheinische Bauernverein*), però a Alemanya el caràcter catòlic era un element molt més discret. Va buscar tant la participació de grans propietaris com arrendataris i —contra dels seus estatuts— fins i tot s'hi afiliaren alguns obrers. Fundada a Lovaina el 1890, aviat va començar a crear un ampli entramat organitzatiu: un periòdic per als associats (1891), que l'any 1908 tirava fins a 41.000 exemplars; també va crear serveis de compra cooperativa (1891), assegurances contra incendis i d'accidents (1893 i 1899), una secció de lleteries (1894), vendes de maquinària agrícola

cooperativismo agrario crediticio en España, Granada, 1987 i també Narciso Noguera, *Las cajas rurales...*, especialment pàg. 505-560.

⁶³ Leen Van Molle, *Chacun pour tous. Le Boerebond belge, 1890-1990*, Presses Universitaires de Louvaine, 1990, pàg. 41 i ss.

⁶⁴ Max Turman, *Las Asociaciones agrícolas en Bélgica*, 2 vols., Madrid, s.d., vol. I, pàg. 233. (És una versió castellana de la segona edició francesa (1909) de l'obra publicada a França per primera vegada l'any 1903).

(1899),... Un altra servei fonamental era el crèdit rural: la primera caixa d'estalvis del sistema Raiffeisen data del 1891 i l'any 1895 va establir una Caixa Central de Crèdit que l'any 1910 ja tenia més de tres-centes caixes rurals adherides⁶⁵. Algunes d'aquestes iniciatives que han tingut continuïtat fins avui, atès que la institució encara avui continua existint⁶⁶. Quan el seu fundador (un capellà fill de família pagesa, Jacob-Ferdinand Mellaerts) va deixar l'organització l'any 1902, la *Boerebond* ja comptava amb unes 370 societats (*gildes*) i 21.000 membres. La majoria eren petits pagesos, però no evidentment els càrrecs dirigents, pels quals la *Boerebond* no era simplement una organització que oferia serveis cooperatius, sinó un mitjà per articular la defensa del corporativisme, l'antisocialisme i el catolicisme, i, sobretot, un grup de pressió radical per influir en la política del Govern⁶⁷. A partir de 1903, amb Eduard Luytgaerens, un altre clergue, com a secretari general, es reforça l'organització i la centralització de la *Boerebond* i també va créixer fins a convertir-se en una organització de masses: l'any 1914 ja comptava amb 56.000 membres; el 1925 superava els 100.000 membres caps de família (això significava agrupar més de la meitat de la població agrícola flamenca) i superava també els 50.000 membres femenins (*Boerinnenbond*), i el 1934 superava en total els 250.000 membres. A Valònia, tanmateix, la situació era més complicada: excepte al Brabant, la *Boerebond* hi trobava massa resistències i les agrupacions agrícoles catòliques no van arribar a fusionar-se fins al 1930 en l'*Alliance Agricole Belge*; d'altra banda, un bon nombre d'electors catòlics recolzaven una organització neutre, les *Unions Professionnelles Agricoles*, que donaven suport a candidats de partits diversos⁶⁸. En conjunt, però, el desenvolupament que s'observa a Bèlgica del cooperativisme agrari

⁶⁵ N. Noguera, *Las cajas rurales...*, pàg. 396. Aleshores, en el conjunt del país hi havia un total de 643 caixes rurals, de manera que gairebé la meitat estaven adherides a la Caixa Central de Crèdit creada per la *Boerebond* ("Bélgica y el crédito agrícola", *EPAP*, 15.9.1914).

⁶⁶ Leen Van Molle, *Chacun pour tous...*, pàg. 70 i ss. L'estudi de Van Molle és una de les poques monografies de les grans organitzacions agràries europees i fou publicada precisament amb motiu del centenari de la seva fundació. La continuïtat fins avui de la *Boerebond* ha facilitat la conservació d'un gran volum de documentació interna de la institució. Una monografia interessant d'una organització agrària americana, la Sociedad Nacional de Agricultura de Xile es pot trobar en l'obra de Thomas C. Wright, *Landowners and Reform in Chile*, Chicago, University of Illinois Press, 1982.

⁶⁷ *Ibidem.*, pàg. 86-87. Des de 1884 fins al 1914 el Govern va estar en mans del partit catòlic. Després de la guerra, la *Boerebond* es llançà a la política de partit, defensant obertament els seus candidats a les eleccions parlamentàries.

⁶⁸ Lode Wils, "L'organisation politique et la représentation des intérêts des agriculteurs en Belgique", P. Villani (a cura di), *Transformazioni delle società rurali...*, pàg. 155-158.

durant el primer terç del segle XX és molt remarcable. I, probablement, en aquesta expansió hi va tenir molt a veure el paper de l'Estat⁶⁹.

Si continuessim aquest repàs panoràmic del desenvolupament de l'associacionisme i el cooperativisme agrari que s'inicià a Europa amb la crisi del final del segle XIX, descobriríem moltes altres especificitats. M'interessa, però, remarcar la presència gens negligible dels propietaris en moltes iniciatives i el predomini d'un model associatiu interclassista. El cas català, que descriuré en aquest treball, s'inscriu en aquest marc. Com veurem, a Catalunya (i tampoc a Espanya) els propietaris no van aconseguir la capacitat d'organització i la influència política de la *Boerebond* o del *Bund der Landwirte*, autèntiques organitzacions de masses. Però en relació amb la capacitat per integrar la petita pagesia en associacions interclassistes, l'associacionisme agrari català té més paral·lelisme amb el que s'ha descrit respecte a Bèlgica, Alemanya o, sobretot, França, que no pas amb la polarització que caracteritza a la Vall del Po o amb l'organització autònoma dels arrendataris anglesos.

En la consolidació del model interclassista hi contribuí segurament el moviment regionalista, que coincidia amb el moviment agrarista promogut pels propietaris tant en l'orientació interclassista, com també en el reforçament de la identitat col·lectiva, és a dir en la creació de "solidaritats verticals". Ens aturarem a analitzar-ho en el següent apartat.

1.1.3. Agrarisme i catalanisme

Tot i que he fet referència a models d'organització agrària "nacionals" (és a dir d'un àmbit territorial corresponent al de l'Estat en qüestió), arreu d'Europa el moviment associatiu agrari es va caracteritzar per un caràcter regional ben remarcable. Itàlia és un exemple paradigmàtic, però no pas excepcional. Tal com ha assenyalat M. Cabo, fins i tot en aquells països on es van crear poderoses

⁶⁹ Segons Rivas Moreno, "en ningún otro país la cooperación ha tenido por parte de los poderes públicos mejor acogida que en Bélgica" ("La cooperación agrícola en Bélgica", *RA*, 1.1915). Un altre autor posava en relació el cooperativisme de crèdit a Bèlgica i a Espanya i atribuïa les diferències principalment al paper de l'Estat: "Aquí, en España, tenemos más, muchísimo más en calidad de cimiento [del cooperativismo agrario] de lo que Bélgica tenía en 1897. [...] Lo que no se ve por ninguna parte es el auxilio del Estado, su apoyo metálico, su actuación legislativa facilitadora, su intervención organizadora. Sin esto hubiera fracasado Mellaerts en Bélgica [...]" ("Bélgica y el crédito agrícola", *EPAP*, 15.9.1914).

associacions d'àmbit nacional (com ara les citades *Boerebond* a Bèlgica o la *Bund der Landwirte* a Alemanya), la seva implantació diferia extraordinàriament d'una regió a una altra, de manera que eren ben identificables les seves "places fortes" i, en canvi, la inexistència de base social a altres àmbits territorials⁷⁰.

A Espanya aquest caràcter regional de l'organització dels interessos agraris fou encara més marcat, degut a les limitacions del procés d'articulació de la societat burgesa i a l'existència d'uns interessos econòmics molt regionalitzats i sectorialitzats, fet que donà lloc a l'aparició dels moviments polítics nacionalistes al final del segle XIX. Diversos autors han destacat el fracàs de les organitzacions que volien coordinar i representar el conjunt de burgesies espanyoles⁷¹. En tenim un exemple en l'Institut Industrial de Catalunya, que fou creat l'any 1848 com a resultat del fracàs de l'Institut Industrial d'Espanya, un projecte impulsat des de Catalunya amb l'objectiu de difondre a tota Espanya la ideologia industrialitzadora⁷².

L'IACSI, que va tenir el seu origen precisament en aquest Institut Industrial de Catalunya⁷³, va experimentar un fracàs semblant. Els seus fundadors van intentar convertir-lo en un una associació d'àmbit espanyol, i no sols van constituir una Comissió Permanent a Madrid, per tal d'actuar com a grup de pressió prop del Govern espanyol, sinó que es van adreçar "*A los Agricultores Españoles*" perquè s'inscrivissin com a socis:

"Nacido el Instituto en territorio catalán, hubo de adoptar un título que señalara su origen, pero de ningún modo significa que los beneficios de la asociación que representa hayan de limitarse á los pueblos del antiguo Principado. [...] Tiempo es ya de que desaparezcan las distinciones de individuo á individuo, de vecindad á vecindad, de provincia á provincia:

⁷⁰ Miguel Cabo Villaverde, *A integración política do pequeno campesiñado: o caso galego no marco europeo, 1890-1939*, tesi doctoral inèdita, Universidade de Santiago de Compostela, 1999, pàg. 30-31.

⁷¹ Borja de Riquer, "Les burgesies i el poder a l'Espanya de la Restauració (1875-1900)", *Recerques*, 28, 1994, pàg. 43-58; Mercedes Cabrera i Fernando del Rey, "Los intereses económicos organizados. Un siglo en la historia del asociacionismo empresarial", a: F. Comín i P. Martín Aceña (eds.), *La empresa en la historia de España*, Madrid, Civitas, 1996, pàg. 441-456. Juan Pan-Montojo també s'ha referit a l'heterogeneïtat de les agricultures espanyoles, que comportava una diversitat d'interessos massa radical perquè pogués funcionar una organització conjunta (Juan Luis Pan-Montojo, *El Estado y la vid*, tesi doctoral, Universidad Autónoma de Madrid, 1991, pàg. 536).

⁷² Roser Solà Montserrat, *L'Institut Industrial de Catalunya i l'associacionisme industrial des de 1820 a 1854*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997, pàg. 311.

⁷³ En l'Institut Industrial de Catalunya hi havia una Secció d'Agricultura presidida pel comte de Fonollar; però els interessos agrícoles hi tenien "*una defensa migrada enmig dels èxits dels fabricants*" (*íbidem*, pàg. 355). És per això que alguns dels seus membres, entre els quals hi havia el mateix comte de Fonollar, van decidir impulsar una entitat semblant en l'àmbit agrari i van promoure la fundació de l'IACSI.

*tiempo es ya, en una palabra, de que nos unamos y trabajemos de consuno para establecer por medio de la perfección de nuestras producciones la única rivalidad de que podamos vanagloriarnos; la rivalidad de nación á nación*⁷⁴.

L'IACSI també advertí de la inconveniència de crear institucions anàlogues a l'IACSI en altres punts d'Espanya, “*lo que en concepto nuestro, aun cuando fuese un bien, retardaría por mucho tiempo el resultado á que desde luego deben aspirar los propietarios y agricultores españoles*”⁷⁵. No van tenir èxit en aquesta iniciativa i van aconseguir pocs socis fora del Principat; però —tal com explicava M. Caminal— “*aquesta aspiració la tingueren al llarg de tot el segle XIX*”⁷⁶ i, com veurem, cap al final del segle ho intentaren de nou⁷⁷.

Els propietaris rurals van tenir una participació destacable en la vertebració del regionalisme polític català del final del segle XIX. Segons J. M. Gasol, la primera assemblea de la Unió Catalanista celebrada a Manresa l'any 1892 “*devia resultar semblant a una gran concentració de pagesos importants del país: hereus i cabalers de les masies de més anomenada*”⁷⁸. L'estudi de J. Llorens sobre la base social de la Unió Catalanista també li ha permès concloure que “*el grup de propietaris rurals ocupa un lloc destacat entre els catalanistes de finals de segle*”⁷⁹. Excepte en l'assemblea de Barcelona de 1904, els propietaris rurals sempre constituïren prop

⁷⁴ *Á los Agricultores Españoles*, 20.12.1853.

⁷⁵ *RIACSI*, 1853, pàg. 281.

⁷⁶ Montserrat Caminal, *L'Institut Agrícola...*, pàg. 333. Tal com advertia M. Caminal, el projecte espanyol de l'IACSI fou silenciàt per Jaume Maspons i Camarasa en la història de la institució que va fer per a la *Geografia de Catalunya* de Carreras Candi, editada en un moment àlgid de la política regionalista.

⁷⁷ La creació de la Unió Agraria Española, fou, com s'explica en l'apartat 4.3.2., una experiència fallida.

⁷⁸ Josep M. Gasol, *Les 'Bases de Manresa'. 1ª Assemblea de la Unió Catalanista (Manresa, 25-27 de març de 1892)*, Episodis de la Història, 268, Barcelona, Rafael Dalmau, 1987, pàg. 40. Una relació dels delegats de la Unió Catalanista a l'Assemblea de Manresa, a *Deliberacions de la Primera Assemblea General de delegats de la Unió Catalanista tinguda a Manresa en lo mes de mars de 1892*, edició facsímil, Vic, Eumo, 1991. A nivell socioprofessional, en aquesta relació figuraven en primer lloc els propietaris (64), un fet que també han destacat Josep Termes i Agustí Colomines, *Les Bases de Manresa de 1892 i els orígens del catalanisme*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1992, pàg. 140-141.

⁷⁹ Jordi Llorens, *La Unió Catalanista, 1890-1903*, tesi doctoral, Universitat de Barcelona, 1990, pàg. 106. (Aquest treball fou publicat el 1992 per l'Abadia de Montserrat sota el títol *La Unió Catalanista i els orígens del catalanisme polític: dels orígens a la presidència del Dr. Martí i Julià (1891-1903)*). Joan Lluís Marfany també ha destacat el predomini dels propietaris en les assemblees catalanistes, per concloure que els catalanistes dels anys del canvi de segle eren de tendència conservadora (J. L. Marfany, *La cultura del catalanisme. El nacionalisme català en els seus inicis*, Barcelona, Ed. Empúries, 1995, pàg. 47 i ss.).

d'una tercera part dels delegats: Manresa (32,09%), Reus (29,54%), Olot (33,21%), Girona (32,05%), Terrassa (30,32%) i Barcelona (18,14%)⁸⁰.

No és difícil posar en relació aquest fet amb el malestar social provocat per la crisi agrària: els propietaris catalans serien especialment sensibles a la denúncia del centralisme i de la ineficiència de l'Estat que feien els cercles catalanistes, quan estaven experimentant els efectes de la crisi de sobreproducció sense que el Govern espanyol demostrés prou capacitat de resposta. Tal com ha advertit B. de Riquer, la burgesia rural fou "*un sector extremament permeable i influenciable pel catalanisme conservador, cosa que no succeïa, en la mateixa mesura, als ambients urbans*"⁸¹. El conservadorisme rural català de finals del segle XIX mantenia els plantejaments de l'antiliberalisme tradicional que acusaven l'Estat centralista d'agredir constantment la societat agrària, marginant-la políticament i subordinant-la als interessos urbans. La crisi agrària i la conflictivitat social que va portar associada va fer adonar als propietaris de la necessitat de trobar aliats polítics i socials per tal de mantenir el control social del camp: "*la burgesia rural, si volia sortir del seu aïllament polític i evitar la seva definitiva marginació, havia de sumar-se a la via empresa per la burgesia urbana més dinàmica*"⁸². La Lliga Regionalista, no fou, per tant, el partit dels industrials catalans, sinó el partit de les classes conservadores de Catalunya, de les ciutats i del camp.

La coincidència, en els darrers anys del segle XIX, de la crisi econòmica i social del món rural amb la crisi política del sistema de la Restauració, va propiciar que s'establissin llaços molt forts entre el regionalisme polític i el moviment agrarista promogut pels propietaris. La identificació d'ambdós moviments va portar, fins i tot, a formular l'existència d'un "regionalisme agrícola"⁸³, un concepte que ja trobem formulat l'any 1887 pel director de la Revista de l'IACSI, Rafael Roig i Torres:

⁸⁰ Jordi Llorens, *La Unió Catalanista...* J. L. Marfany (*La cultura del catalanisme...*) ofereix uns percentatges per a les tres darreres assemblees que difereixen lleugerament.

⁸¹ Borja de Riquer, "Els corrents conservadors catalans i la seva evolució cap al catalanisme polític", *L'Avenç*, 100, Barcelona, 1987, pàg. 78-84. La cita és de la pàg. 83.

⁸² *Ibidem*, pàg. 84.

⁸³ Aquesta confluència entre el fenomen regionalista i l'agrarisme no és en absolut exclusiu del cas català. En els primers intents de bastir un regionalisme aragonès participen activament les cambres agrícoles i de comerç, molt significativament la Cámara Agrícola del Alto Aragón. També són ben conegudes les relacions entre el moviment agrarista i el regionalisme galleg: vegeu especialment Lourenzo Fernández Prieto, Miguel Cabo Villaverde, "Agrarismo y regeneracionismo en la Galicia de comienzos del siglo XX. El discurso del regionalismo

“Una fuerza potente y vigorosa, encarnada en una idea, en el más puro patriotismo, se manifiesta por fortuna en todos los ámbitos de España: el Regionalismo, el Regionalismo aplicado á la defensa de los intereses de la propiedad rural y al fomento de la Agricultura. Y no se crea que sea el egoísmo por Cataluña el que mueva nuestra pluma, ni las necesidades que su agricultura experimenta, de todos bien sabidas, sino las lamentaciones de nuestras provincias hermanas que guiadas todas por el instinto de conservación acuden al Gobierno central, y sellan tácita y espontáneamente entre sí el Regionalismo agrícola, que ha de fomentar la producción agraria de España y sostener quizá algún día la integridad de nuestra patria. Merced á la influencia que puede ejercer el regionalismo, que se siente hasta en la atmósfera de todas las provincias, se podrán reparar los desastrosos efectos de las leyes arancelarias y cambiar el régimen administrativo cuyas fatales consecuencias para la propiedad hemos indicado [...]”⁸⁴.

En primer lloc, tal com es veu en aquest paràgraf, el catalanisme i l'agrarisme participaven de l'esperit regeneracionista de l'època; però m'interessa destacar la seva convergència en l'orientació interclassista i en el reforçament de la identitat col·lectiva. Tal com ha explicat B. de Riquer, cap al final del segle XIX les tradicionals formes de control social sobre les classes subalternes donaven símptomes d'esgotament tant al camp com a la ciutat, i el projecte regionalista significava restablir, d'una forma diferent, les velles solidaritats verticals⁸⁵. Això comportava

agrícola”, *Agricultura y Sociedad*, 86, 1998, pàg. 133-162, i també J. A. Durán, *Agrarismo y movilización campesina en el país gallego (1875-1912)*, Madrid, Akal, 1977; Raúl Soutelo Vázquez, *Os intelectuais do agrarismo. Protesta social e reformismo na Galicia rural: Ourense, 1880-1936*, Universidade de Vigo, 1999; Xulio Prada i Raúl Soutelo, “Los guías conscientes de una Arcadia perdida: la representación nacionalista de la Galicia campesina, 1908-1931”, a: J. Barrull, J. J. Busqueta i E. Vicedo (eds.), *Solidaritats pageses, sindicalisme i cooperativisme*, Lleida, IEL, 1998, pàg. 657-679; Miguel Cabo Villaverde, *O agrarismo*, Vigo, 1998, i, d'aquest mateix autor, *A integración política do pequeno campesiñado...* Sobre la relació entre el nacionalisme basc i la qüestió agrària, tot i que es refereix a un període posterior, es pot veure: Jesús María Garayo Urruela, “Ramon de Belausteguigoitia y la cuestión de la tierra en el País Vasco durante los años 1914 a 1920”, *Pensamiento agrario vasco: mitos y realidades (1766-1980)*, Bilbao, Instituto Vasco de Estudios Rurales, Universidad del País Vasco, 1994, pàg. 193-225. Sobre la relació entre el tímid regionalisme extremeny i la qüestió agrària, vegeu Juan García Pérez, *Entre la frustración y la esperanza. Una historia del movimiento regionalista en Extremadura (1830-1983)*, Mérida, 1990, especialment pàg. 82 i ss. Sobre el regionalisme andalús, vegeu Antonio-Miguel Bernal, “El subdesarrollo agrario i el problema regional a Andalucía”, *Recerques*, 5, 1975, pàg. 275-299.

⁸⁴ R. Roig i Torres, “Regionalismo agrícola”, *RIACSI*, 1.1.1887. Rafael Roig i Torres, que aleshores era el director de la Revista de l'IACSI i del seu laboratori, va insistir en aquesta idea en ocasió del repartiment de premis del Centre Agrícola del Penedès d'aquell any: “[...] hem de recordar sempre que pera portar la nau de la pagesia pel bon camí; que pera evitar que morin nostres pares d'anyorança al veurer a sos fills buscar lo pa de la emigració; que pera lograr que nostra patria sia nostra sempre, gran y rica, es precis fer un esforç suprem, es precis que se agrupin tots los intereses en torn de centres poderosos, coneixedors de Catalunya, que formulin, que sapigan demanar, que sapigan exigir, si a tan s'obliga, lo que'l pays necessita, lo que convé a la provincia y a la encontrada; en una paraula, la salvació de nostra terra entench jo que está en lo Regionalisme de bona lley. Lo Regionalisme agrícola es la bandera del pays per lo pays; es lo esforç de tots, cada un en sa esfera, es un treball patriòtic de regeneració y de necessitat suprema” (“Un discurs notable”, *La Quinzena del Pagés*, 15.10.1887).

⁸⁵ Borja de Riquer, “Les burgesies i el poder ...”. Vegeu també el seu pròleg al llibre de Cèlia Cañellas i Rosa Toran, *El personal polític de l'ajuntament de Barcelona (1877-1923)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de

necessàriament una mobilització social que podia ser perillosa per a les classes dominants; però en la mesura que els propietaris controlessin la mobilització es podria contrarrestar aquest perill.

Naturalment, la confluència d'interessos del catalanisme i l'agrarisme també tenia una traducció en l'àmbit de la política. Manuel Raventós fou un dels que, des de l'agrarisme, més aviat es van mostrar ferm partidaris de la intervenció política:

“En nuestras reuniones hemos de fijar los diputados que nos convienen, y que ante todo hemos de procurar sean personas honradas en su conducta privada, y que representen nuestras creencias y nuestros intereses, y conozcan nuestras necesidades. [...] ¿Por qué no han de ir de acuerdo con el Instituto [Agrícola de San Isidro] y los centros agrícolas locales, para negociar con los centros políticos, cuáles hayan de ser los candidatos?”⁸⁶

En la mesura que l'associacionisme agrari era un instrument per a la defensa dels interessos agraris, havia de permetre augmentar la seva representació parlamentària:

“La misión de las clases directoras está en el campo y en el Parlamento e interviniendo en la Gaceta. En el campo debe hacerse ejerciendo la misión educativa, difundiendo la enseñanza práctica, y, sobre todo, la asociación y cooperación agrícolas. En el Parlamento, interviniendo en todas las cuestiones vitales para el país. [...] Las clases agrarias para salvarse necesitan de gobiernos que las alivien de cargas y obstáculos que ya no pueden soportar, y que las coloquen en situación de poder luchar y defenderse”⁸⁷.

Tot i que es produïren alguns intents de crear partits agraris, en la majoria dels països europeus les associacions agràries van actuar com a grups de pressió, oferint suport a les formacions polítiques o a candidats individuals que es comprometessin a favor de les seves reivindicacions. L'any 1898, el president de l'IACSI manifestava que, de la mateixa manera que s'havia reconegut la importància de l'associacionisme, s'havia de considerar la intervenció política i, des de la Revista de l'IACSI, recomanava obertament el vot per a diputats a Corts catalans:

“desde esta Revista y como agricultor y hombre de campo catalán, me creo en el deber de levantar la voz y señalar el camino que sinceramente deben seguir las masas agrícolas [...] hoy que [...] no es para ningún agricultor desconocida la importancia de la asociación [...] urge nos

Montserrat, 1996, i també la seva obra *Lliga Regionalista: la burguesia catalana i el nacionalisme (1898-1904)*, Edicions 62, Barcelona, 1977.

⁸⁶ Manuel Raventós, “De la unión nace la fuerza”, RA, 2.1896.

⁸⁷ *El Sindicato Agrícola*, 6/7.1912.

*convenzamos de que, si en los intereses locales y provinciales es práctica y necesaria su realización, mucho más lo ha de ser en el terreno político [...]'*⁸⁸.

L'any 1904, quan es celebrà el congrés de la Federació Agrícola Catalano-Balear (FACB) al Vendrell, es discutí obertament sobre la participació dels agricultors en la política. Jaume Maspons, en la seva crònica del congrés, mostrava la satisfacció que li produïa el fet que en aquestes reunions es tractés, a més a més dels problemes tècnics i econòmics, de la política del Govern:

*"Política: veus-aquí una paraula de la que, com si únicament pogués representar la idea repugnant que inspira per causa dels qui la usufructúan, n'han fugit ab temor y menyspreu las classes productoras y principalmente els agricultors. Però sortosament va iniciantse la tendencia, d'algún temps ensá, d'acudir al terreno de la política, de fer política activa, d'intervenir directament en las qüestions de la política, nó en aquellas que vulgarment se tenen per tals y que ab tot y sa insignificancia ofegan y desvían las que venen involucradas en els alts intereses del país, que son las que deurían haver preocupat sempre y comensan ara a ocupar l'atenció de las nostras classes productoras"*⁸⁹.

Un any més tard la FACB feia públic un manifest "Als Agricultors", en el qual es denunciava *"la invasió constant que exerceix el Poder Central del Estat Espanyol en la vida dels pobles que'l constitueixen, arrebaissant els drets de les comunitats naturals y coibint la lliure expansió de todas las forsas positivas en la vida del país"*⁹⁰.

El catalanisme, en la mesura que era un moviment polític nou, que trencava el sistema de partits turnants de la Restauració que havia entrat en crisi i que volia ser representatiu dels interessos econòmics i socials de Catalunya, podia ser considerat fàcilment un aliat per a l'associacionisme agrari català. De fet, quan la Lliga Regionalista encara no estava ben implantada fora de Barcelona, moltes associacions agràries van actuar com a centres polítics regionalistes i van assumir un rol important en *"un altre aspecte del catalanisme en la pràctica: escombrar els cacichs de totes les encontrades"*⁹¹.

⁸⁸ "Agricultores y políticos", *RIACSI*, 2.1898.

⁸⁹ *LVC*, 12.6.1904.

⁹⁰ FACB, "Als Agricultors", Barcelona, 28.7.1905. Signaven el manifest Eusebi de Puig, Ferran de Sagarra, Gaietà Fontrodona, Salvador Dachs, Manuel Raventós i Jaume Maspons i Camarasa, seguit de més d'un centenar d'associacions.

⁹¹ "Conferencia den Maspons y Camarasa a Sabadell", *LVC*, 20.1.1907. Jaume Maspons i Camarasa és un exponent clar de la confluència del moviment catalanista i l'agrarisme, tal com he argumentat a *Catalanisme i*

En tenim molts exemples. J. Tardà explica que al Baix Llobregat la Lliga Regionalista “*havia mostrat interès a participar del foment i organització d’aquestes entitats i sens dubte fou l’ànima de la creació de la mateixa Cambra [Agrícola del Baix Llobregat]*”; i l’any 1919 la Unió d’Agricultors del Pla de Llobregat va organitzar un homenatge als diputats comarcals de la Lliga per agrair-los “*les energies esmerçades en la defensa dels interessos agraris del Llobregat*”. Segons aquest autor, aquestes entitats van jugar un paper fonamental en el transvassament de la pagesia vers l’hegemonia política de la Lliga⁹². La celebració del triomf electoral de Leonci Soler i March a les eleccions generals de 1905 va tenir lloc al local del Gremi d’Agricultors de Manresa, que ell havia fundat uns anys abans. I, segons P. Martínez-Carné, la inauguració de la Cambra Agrícola del Pla de Bages, que es produí poc abans d’aquelles eleccions, fou “*una propaganda força bona per a la candidatura del polític regionalista, tant pel ressò que tindrà a tota la comarca com per les esperances reals que podia despertar en bona part de la classe agrícola*”⁹³. Com veurem més endavant, durant els primers anys del segle XX la Cambra Agrícola del Vallès també va actuar com un centre polític de la Lliga Regionalista a aquesta comarca⁹⁴.

L’associacionisme agrari havia de lluitar contra el caciquisme si volia augmentar la seva representació política en el Parlament i per tant hi havia coincidència d’objectius amb el regionalisme de la Lliga, encara que la propaganda agrarista es disfressés d’apoliticisme:

“Las Asociaciones ó Sindicats agrícolas dirigits per propietaris intel·ligents (que no’n faltan) apartantse de tota idea política, podrian esser l’alsaprém que fes saltar l’innoble caciquisme que’ns governa [...] Ab l’unió se recobraría el cumpliment de las lleys y el respecte que avuy no tenim; y el tenir la representació que’ns pertoca, demostrant aixís que rés tenim que

agrarisme. Jaume Maspons i Camarasa (1872-1934): escrits polítics, Vic, Eumo, 1994. Sobre la implantació electoral de la Lliga Regionalista, vegeu: Isidre Molas, *Lliga Catalana. Un estudi d’Estasiologia*, 2 vols., Barcelona, Edicions 62, 1972.

⁹² Joan Tardà, *Republicans i catalanistes al Baix Llobregat a principi del segle XX*, Barcelona, Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 1991, pàg. 201-202.

⁹³ Pilar Martínez-Carner, *Els inicis del catalanisme polític i Leonci Soler i March (1858-1932)*, Barcelona, Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 1999, pàg. 468.

⁹⁴ Apartat 7.1.2. i també: Jordi Planas, *Propietaris organitzats...*

*veure ab els ‘cuneros’ fets desde Madrid per obra y gracia de la voluntat del ministre*⁹⁵.

De la mateixa manera, les agrupacions catalanistes molt sovint actuaven conjuntament amb les entitats de foment econòmic, fins i tot fent candidatures conjuntes a les eleccions locals, com en el cas del Centre Industrial del Vendrell i l'Agrupació Catalanista local⁹⁶. La preocupació dels catalanistes pel seu arrelament social va portar a alguns centres no només a defensar els interessos agraris, sinó també a portar a terme actuacions de caire agronòmic, com en el cas del Centre Català de Sant Sadurní d'Anoia⁹⁷. Manuel Raventós, un dels exponents més significats d'aquesta interrelació estreta entre el catalanisme i l'agrariisme, a l'hora de pronunciar un míting polític en una petita localitat rural s'emportà la concurrència a una vinya per donar-los una classe pràctica d'agronomia⁹⁸. Cal recordar que quan fou candidat electoral per Solidaritat Catalana pel districte de Valls-Montblanc (1907), Manuel Raventós ja era president de l'IACSI, i durant la seva breu etapa com a diputat a Corts (1907-1908) va intervenir de manera destacada en alguns projectes de llei que afectaven els interessos agraris, com ara el projecte de llei d'alcohols o el projecte de llei sobre plagues del camp⁹⁹.

Fins i tot l'IACSI, tan reticent a qualsevol canvi del *status quo*, va acabar identificant-se amb el regionalisme, no sense algunes vacil·lacions manifestes. Per exemple, en la campanya contra el Codi Civil que organitzà la Lliga de Catalunya l'any 1889, el representant de l'IACSI va tenir cura a precisar que es sumava a la campanya “*perque s'entenga que los propietarios están en tot temps á la bretxa pera*

⁹⁵ *Lo Vendrellench*, 4.11.1900. Citat per Antoni Saumell, *Crisi vinícola, renovació tecnològica i cooperativisme. El Sindicat Agrícola del Vendrell i els cellers cooperatius del Penedès del primer terç del segle XX (1900-1936)*, tesi doctoral, Universitat Pompeu Fabra – Departament d'Humanitats, Institut Universitari Jaume Vicens i Vives, Barcelona, 1998, pàg. 250. Segons A. Saumell, entre els dirigents del Sindicat Agrícola del Vendrell hi havia una presència notable d'elements provinents del catalanisme polític, així com també del republicanisme, amb el denominador comú d'estar allunyats dels partits dinàstics i clarament compromesos en la lluita contra el caciquisme (*ibídem*, pàg. 269-270).

⁹⁶ A. Saumell, *Crisi vinícola...*, pàg. 243-244. La connexió entre les associacions agràries i els centres catalanistes sovint es trobava també en els respectius dirigents: per exemple, el president de l'Agrupació Catalanista del Vendrell l'any 1900, Jaume Serra, fou durant molts anys el secretari del Sindicat Agrícola local (*ibídem*, pàg. 256).

⁹⁷ Antoni Romeu, *Sant Sadurní, entre el Sexenni i la Restauració (1867-1904)*, Ajuntament de Sant Sadurní – Institut d'Estudis Penedesencs, 1996, pàg. 114 i ss.

⁹⁸ Jaume Raventós, “Notes biogràfiques d'En Manuel Raventós i Domènech”, dins Manuel Raventós *Flors i Violes, 1908*, pàg. 20-21. També cita l'anècdota Cristóbal Mestre, *Manuel Raventós Domenech considerado como modelo de hombre de empresas*, Vilafranca del Penedès, Artes Gráficas Vilafranca, 1961, pàg. 27.

⁹⁹ Sobre Manuel Raventós, vegeu la nota biogràfica inclosa a l'apèndix.

defensar la familia y la propiedad tal com nostre dret ha enmotlladas” . Però que s’entengués bé *“que al venir aquí no protestém contra nostres germans de Castilla”*¹⁰⁰. Dos anys després, en l’assemblea agrícola de Terrassa, el Secretari General de l’IACSI va utilitzar intencionadament el castellà (*“lenguaje de la patria común, que a todos alcanza y a todos nos justifica”*) per tal de diferenciar-se de les naixents associacions catalanistes: *“nunca hemos llegado a comprender que en España pudiera haber españolistas, ni en Castilla castellanistas, ni catalanistas en Cataluña, sino hijos de una misma tierra”*¹⁰¹. I encara l’any 1898, quan va promoure la demanda d’un concert econòmic per a Catalunya, l’IACSI es desmarcava clarament del regionalisme:

*“Al invitar hoy este Instituto a las Diputaciones de Barcelona, Gerona, Tarragona y Lérida, y que juntas apoyen las peticiones de los propietarios de las cuatro provincias catalanas, no les mueve idea alguna política ni mucho menos el espíritu de regionalismo con que se pretende hoy combatir toda idea de descentralización bien entendida, antes al contrario, entiende esta Corporación que tanto más ha de retrasarse el desarrollo de aquella aspiración cuanto menos sientan los pueblos la opresión del poder central y tanto será más enérgica y poderosa la convicción de que las provincias de España deben caminar siempre unidas constituyendo una sola nación cuanto menos motivos de roce existan de que las cualidades y riqueza de unas provincias sean explotados por las otras”*¹⁰².

1.1.4. Una resposta a la mobilització pagesa

L’objectiu fonamental dels propietaris que van promoure l’associacionisme interclassista era neutralitzar la confrontació social. El *pairalisme*, un discurs ideològic que trobem inextricablement unit a l’agrarisme i també al catalanisme al començament del segle XX, no pot entendre’s sinó com una resposta de la classe propietària a la creixent tensió social que vivia aleshores el món rural¹⁰³. El discurs pairalista insistia en la bondat de les institucions jurídiques i socials amb què tradicionalment s’havia organitzat la producció al camp català, precisament perquè aquestes s’estaven posant en qüestió. La propietat de la terra era qüestionada i la

¹⁰⁰ *La Pagesia*, 10.4.1889.

¹⁰¹ *La Pagesia*, 20.8.1891.

¹⁰² *RIACSI*, 3.1898.

¹⁰³ Sobre el *pairalisme*, vegeu els treballs aplegats en el dossier que li dedicà la revista *Estudis d’Història Agrària*, 12, 1999.

seva defensa passava, cada cop més, en la seva suposada funció social. La rabassa morta havia entrat en una crisi definitiva amb l'arribada de la fil-loxera i la masoveria, que era considerada “la institució fonamental de l'organització agrícola catalana”¹⁰⁴, al començament del segle XX començà a ser objecte de discussió en l'àmbit jurídic en considerar la parceria un contracte de societat, que dificultava els desnonaments¹⁰⁵.

Però no sols això; des del Sexenni Democràtic (1868-1874), les reivindicacions pageses s'havien polititzat i una bona part dels rabassaires i de la petita pagesia s'havia adherit als republicans federals, que professaven un reformisme social dirigit especialment al món agrari i que van portar a terme una tasca important en l'organització d'un moviment pagès autònom i no subaltern de l'associacionisme agrari vinculat als propietaris.

Durant el període del Sexenni, A. López Estudillo va registrar la creació d'una cinquantena d'organitzacions de treballadors agrícoles a les comarques litorals i prelitorals, on les pràctiques agrícoles estaven més avançades i existia una especialització notable en la vinya¹⁰⁶. Ja aleshores es constituí una federació sindical rabassaire, la Unió de Treballadors del Camp (1872-1874); a l'inici dels anys vuitanta es creà a Rubí la Lliga de Viticultors Rabassaires de Catalunya (1882-1883), i l'augment de la conflictivitat derivada de la fil-loxera va donar lloc, en la dècada següent, a la creació de la Federació de Treballadors Agrícoles de la Regió Espanyola (1893-1896)¹⁰⁷. Els republicans federals, que ja s'havien mostrat favorables a les reivindicacions rabassaires amb la promulgació de la llei que

¹⁰⁴ Jaume Maspons, *Notes enviades a Andalusia per conducta de la Lliga Regionalista de Madrid per si poden servir d'orientació en els seus conflictes*, 1919 (Citat a J. Planas, *Catalanisme i agrarisme...*, pàg. 216-220).

¹⁰⁵ Enric Saguer, “Masos i masoveries en el primer terç del segle XX: crisi i transformació”, R. Congost i LL. To (a cura de), *Homes, masos, història. La Catalunya del nord-est (segles XI-XX)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999, pàg. 451-482, i també Rosa Congost, Llorenç Ferrer, Enric Saguer, “Transformacions en el sistema de mas i en el paisatge agrari contemporanis (1800-1950)”, R. Congost, G. Jover, G. Biagioli (a cura de), *L'organització de l'espai rural a l'Europa mediterrània. Masos, possessions, poderi*, Girona, CCG Edicions, 2003, pàg. 97-123.

¹⁰⁶ Antonio López Estudillo, *La Federación de Trabajadores Agrícolas de la Región Española, un episodio de organización y conciencia del campesinado catalán: 1893-1897*, Barcelona, 1986 (inèdit); del mateix autor, “Federalismo y mundo rural en Cataluña (1890-1905)”, *Historia Social*, 3, Valencia, 1989, pàg. 17-32 i també “Federalismo, campesinado y métodos de restablecer el control político en la Restauración”, Conxita Mir (a cura de), *Actituds polítiques i control social a la Catalunya de la Restauració (1895-1923)*, Lleida, Estudi General, IEI, Virgili & Pagès, 1989, pàg. 191-207.

¹⁰⁷ *Ibidem*. Recentment, Jordi Pomés també ha assenyalat la importància d'aquests precedents de la Unió de Rabassaires fundada a l'inici dels anys 1920, posant de relleu la coincidència de la “geografia” del moviment rabassaire en els diferents episodis d'organització (J. Pomés, *La Unió de Rabassaires*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2000, pàg. 95 i ss.)

declarava redimible la rabassa morta (20.8.1873), van ser els principals impulsors de l'organització del moviment pagès en els primers anys 1890 i aconseguiren frenar un procés paral·lel desenvolupat pels medis llibertaris¹⁰⁸. Molts nuclis federals constituïen al mateix temps seccions de treballadors del camp (rabassaires, parcers, jornalers) que actuaven com a societats de socors mutus i de resistència, i d'altra banda, els dirigents federals donarien cobertura política i jurídica a la lluita rabassaire, tot limitant l'acció repressiva de les autoritats i defensant-los davant dels tribunals¹⁰⁹.

La Llei d'associacions de 1887 fou un estímul per fundar multitud d'entitats de diferents tipus, però especialment va donar cobertura a les societats pageses de resistència o de caràcter reivindicatiu¹¹⁰. Uns anys després, un propietari català encara considerava que *“las sociedades de carácter agrícola que, con el título de labradores, jornaleros y braceros del campo, se fundaron por la expresada ley, no han podido sustraerse al ambiente de reivindicaciones en que nacieron y se desarrollaron las Sociedades obreras de diversos oficios primeramente fundadas”*¹¹¹.

Amb el restabliment del sufragi universal masculí de 1890, coincidint amb el moment culminant de l'agitació social al món rural, els republicans van estendre la propaganda política a moltes poblacions rurals on durant molt temps havia dominat el caciquisme. Fou aleshores quan republicans i rabassaires van conquerir molts ajuntaments, sobretot en petits municipis rurals de les zones més conflictives del Penedès i del Camp de Tarragona, on desplaçaren les oligarquies locals. El control del poder local va servir per contrarestar el poder dels propietaris i per donar suport als sindicats i cellers cooperatius que es començaven a constituir a moltes localitats. I en alguns casos, la constitució d'una societat de pagesos va servir de plataforma

¹⁰⁸ Àngel Duarte, *El republicanisme català a la fi del segle XIX*, Vic, Editorial Eumo, 1987, pàg. 74-75.

¹⁰⁹ A. López Estudillo, “Federalismo y mundo rural...”, pàg. 22.

¹¹⁰ José M. Arribas estableix una diferenciació nítida entre societats obreres (reconegudes a partir de la llei de 1887) i sindicats agrícoles patronals (impulsats amb la llei de 1906). Fins i tot precisa que els propietaris van adoptar la denominació de “sindicats” per a les seves organitzacions i, en canvi, els obrers van utilitzar la de “societat” o bé “associació” (José M. Arribas Macho, “El sindicalismo agrario: un instrumento de modernización de la agricultura”, *Historia Social*, núm. 4, 1989, pàg. 33-52).

¹¹¹ Pablo Rovira, “Los Sindicatos Agrícolas en España”, *EPAP*, 31.3.1909. Segons manifestava P. Rovira, *“las Sociedades agrícolas fundadas según la ley de 1887 no parecen en su mayoría cumplir los verdaderos fines propios de su denominación, y, solamente al amparo de la beneficiosa ley de Sindicatos agrícolas de 28 de Enero de 1906, es como el Gobierno ha logrado encauzar la asociación para tales fines, estimulando y protegiendo la creación de estas entidades”*.

perquè els republicans federals assolissin el poder municipal¹¹². Segons A. Mayayo, aquestes societats pageses suposaven “*un trencament radical en el si de les comunitats rurals*”, perquè facilitaven que la pagesia es desvinculés de les formulacions paternalistes i jeràrquiques dels grans propietaris i substituïen la parròquia com a centre de vertebració social¹¹³.

La capacitat d'organització autònoma de la pagesia, molt sovint confrontada amb la classe propietària, unit als episodis de violència que es produïen en moltes localitats, van atemorir els propietaris, que des de la caiguda de la Primera República no havien viscut una conflictivitat oberta amb la pagesia com la que s'estava produint¹¹⁴:

*“No se conocía en el campo la amenaza ni la coacción, y hoy, gracias á tanto discurso, está ya á la órden del día; no se conocía un acto de fuerza, y hoy se ha necesitado ya de la intervención de la Guardia civil para proteger el trabajo; no se conocía el hecho de tener que abandonar una cosecha, y hoy se ha visto; no se conocía un campo devastado y hoy ha tendio que intervenir un juez. Por ese camino es imposible seguir [...]”*¹¹⁵

Des de la revista penedesenca *El Labriego*, on es feien aquestes consideracions, es reclamava que l'IACSI prengués la iniciativa per contrarestar “*la influencia de esa guerra demoledora [...] ya que al fin, de la defensa de la clase que representa se trata*” i proposava que les cambres agrícoles unissin les seves forces a les de l'IACSI

¹¹² Josep M. Prats Batet, “Societat i sindicat, dos models d'associacionisme agrari. Blancafort (1896-1936), dins J. Barrull, J. J. Busqueta i E. Vicedo (eds.), *Solidaritats pageses, sindicalisme i cooperativisme*, Lleida, IEI, 1998, pàg. 475-490.

¹¹³ A. Mayayo, *De pagesos a ciutadans...*, pàg. 31 i ss.

¹¹⁴ Jesús Millán ha insistit darrerament en el caràcter conflictiu de la implantació del liberalisme i en els inconvenients de limitar l'estudi de la politització de la societat rural al període de la Restauració: “*La desmovilización aparente de fines del ochocientos no era un fenómeno originario, ni una situación que se arrastraba desde el pasado. Fue posible por la apertura de las posiciones conservadoras, alejadas de las soluciones autoritarias y convencidas de la utilidad de crear un orden estable a base de entenderse en la gestión del poder con políticos que partían de una orientación progresista. La política caciquil de la Restauración era posible porque incorporaba elementos nuevos, que procedían del cambio de jerarquías sociales y que, antes de 1875, habían desempeñado un papel activo en la conflictividad o la agitación de sectores populares*” (J. Millán, “La herencia política de la revolución liberal en la sociedad española”, *La politisation des campagnes au XIX siècle. France, Italie, Espagne, Portugal*, Actes du Colloque international organisé par l'École française de Rome en collaboration avec l'École normale supérieure (Paris), l'Universitat de Girona et l'Universitá degli studi della Tuscia-Viterbo, Rome, 20-22 février 1997, École Française de Rome, 2000, pàg. 259-286. La cita correspon a la pàg. 285. Del mateix autor, vegeu també sobre aquesta qüestió: *El poder de la tierra. La sociedad agraria del Bajo Segura en la época del liberalismo, 1830-1890*, Alacant, Instituto de Cultura “Juan Gil-Albert”, 1999).

¹¹⁵ *EL*, 1893 (Del *Diario Mercantil*, 7.1893)

“para salvar juntas á la agricultura catalana de la más terrible de las plagas”¹¹⁶. Des de les mateixes pàgines s'aludia al perill que suposava deixar la solució del conflicte a les associacions de propietaris de caràcter patronal. Calia evitar la polarització social amb la creació d'associacions mixtes, de propietaris i pagesos, com eren les cambres agrícoles, si bé el control de les entitats restava sempre en mans dels propietaris.

Les organitzacions de rabassaires eren conscients del paper que jugaven les cambres agràries en la contraofensiva dels propietaris. És per això que en la conferència celebrada al Vendrell el 21 de juliol de 1895, la Federació de Treballadors Agrícoles (FTARE) va acordar l'expulsió de les seccions i dels federats que s'adherissin “a las Cámaras Agrícolas o a sus tendencias” i combatre les federacions mixtes que la burgesia agrària estava constituint “para romper la disciplina social de los trabajadores” i “reducir nuestras fuerzas a auxiliares de sus intenciones”¹¹⁷. No va ser una simple amenaça: en el III Congrés de la FTARE que es celebrà al Vendrell els dies 5 i 6 de gener de 1896, una delegació de Vila-rodona fou expulsada de la Federació perquè estava adherida a la “Cámara agrícola burguesa de Tarragona”¹¹⁸.

La mobilització dels propietaris en contra de la política agrària del Govern responia a uns mateixos objectius: d'una banda, prendre la iniciativa en la defensa dels “interessos agraris” amenaçats davant de la inoperància de l'Estat; de l'altra, contraposar-se a l'incipient moviment pagès, tot reforçant les jerarquies tradicionals que l'organització de la pagesia havia laminat per mitjà d'associacions mixtes. Ambdós objectius contribuïrien a reforçar el lideratge de la classe propietària en el món rural, que la conflictivitat social havia posat en qüestió, i que era imprescindible

¹¹⁶ *Ibidem*. Segons el vicepresident de l'IACSI, Felip Bertran i d'Amat, “la primera y principal idea que presidió a la formación del Instituto Agrícola fue la defensa de la propiedad combatida por utopías socialistas [...] Que los fundadores del Instituto en su ilustración, no pudieron limitarse a este cometido, extendiendo sus miradas al desarrollo de la agricultura científica y prácticamente considerada y al bienestar de los agricultores [...]” (IACSI: Mem. 1877).

¹¹⁷ Citat per A. López Estudillo, *La Federación de Trabajadores Agrícolas...*

¹¹⁸ Citat per Josep Santesmases a *El cooperativisme agrari a Vila-rodona (1893-1993). Un exemple d'estructuració econòmica, social i política en la Catalunya vitivinícola*, Vila-rodona, Centre d'Estudis del Gaià, 1996, pàg. 21-22. Aquest fet ja fou destacat per Albert Balcells, *El problema agrari a Catalunya (1890-1936): la qüestió rabassaire*, Barcelona, Nova Terra, 1968, pàg. 43.

per garantia la seva supremàcia, de manera que no fos tan sols el grup social dominant, sinó també dirigent¹¹⁹.

1.1.5. La consolidació del model associatiu interclassista

Segons A. López Estudillo, el fracàs del republicanisme per articular el moviment pagès en els darrers anys del segle XIX s'ha d'atribuir, a part de les seves pròpies dissensions internes, a la intervenció governamental, amb el frau electoral, les suspensions continuades de les garanties constitucionals i la repressió directa del moviment rabassaire, a més de la reacció de la burgesia agrària, amb la creació d'associacions interclassistes que trencaven les solidaritats de classe¹²⁰. Cal afegir-hi la irrupció del catalanisme en l'escena política, el qual —tal com afirma A. Duarte— “esdevenia per la seva incidència real i potencial entre les classes mitjanes i certs sectors populars, un perill important per a la presència política del republicanisme en la vida catalana”¹²¹. Es produí en un moment en què els federals estaven desunits i desorganitzats, com es demostrà a Vilafranca del Penedès amb el suport dels federals a la candidatura de Joan Josep Permanyer en les eleccions generals de març de 1898, fent campanya conjuntament amb Cambó, Sunyol i Carner, quan només un any abans acusaven el catalanisme de ser un moviment “*catòlic i tradicionalista*”¹²².

Malgrat la vitalitat de les associacions pageses creades a finals del segle XIX (algunes de considerable solidesa i duració, com en el cas de la Societat Agrícola de Valls¹²³), després de la breu experiència de la Federació de Treballadors Agrícoles (1893-1896) el moviment societari pagès restà atomitzat, sense capacitat per articular-se de forma estable, i s'orientà fonamentalment al mutualisme i al desenvolupament de la sociabilitat estrictament local. El sindicalisme rural republicà

¹¹⁹ A. Gramsci, *Quaderni del carcere...*, pàg. 2.010-2.011.

¹²⁰ A. López Estudillo, “Federalismo, campesinado y métodos de restablecer el control político en la Restauración”, *Actituds polítiques...*

¹²¹ A. Duarte, *El republicanisme català...*, pàg. 101.

¹²² Raimon Soler, *Eleccions i política a Vilafranca del Penedès, 1891-1903*, Vilafranca del Penedès Museu de Vilafranca del Penedès, 1991, pàg. 43. Sobre l'impacte del catalanisme polític en el republicanisme federal, A. López Estudillo, “Federalismo y mundo rural...”, pàg. 29.

¹²³ Vegeu Antoni Gavaldà, *L'associacionisme agrari a Catalunya. (El model de la Societat Agrícola de Valls: 1888-1988)*, 2 vols., Valls, Institut d'Estudis Vallencs, 1989.

va ser incapaç de vertebrar federacions sindicals¹²⁴, i, a partir de la Llei de Sindicats de 1906, moltes associacions van ser arrastrades pel moviment agrarista liderat pels propietaris. Tal com reconeixia A. Mayayo, fins als anys 1930 “*la majoria de pagesos participaren en la formació de sindicats agrícoles mixts; és a dir, interclassistes*”¹²⁵. A aquests sindicats mixts es referia l’any 1937 el director general d’Agricultura de la Generalitat quan, dirigint-se als pagesos de Tortosa, deia que

*“aquells sindicats no eren altra cosa que una manifestació més de l’acció d’expoliació i domini que la classe propietària exercia damunt vostre. [...] en realitat eren una argolla més de les que us tenien fermats en la vostra esclavitud”*¹²⁶.

La creació, l’any 1899, de la Federació Agrícola Catalana impulsada des de l’IACSI fou un pas important a l’hora d’aconseguir el predomini de l’associacionisme mixt, controlat pels propietaris, a moltes comarques durant els primers anys del segle XX. La majoria d’entitats que s’hi adheriren eren de caràcter interclassista i per tant comptaven amb la participació de la petita pagesia, per bé que minoritària; però també s’hi van adherir algunes societats pageses que s’havien creat fora de la tutela dels propietaris, com la Societat Agrícola de Valls, que va ingressar en la FACB l’any 1901. És per això que la Federació era considerada pels mateixos dirigents de l’IACSI com l’apèndix social de l’Institut¹²⁷.

A. Saumell, analitzant el cooperativisme vitivinícola de l’àrea del Penedès al llarg del primer terç del segle XX, també conclou que l’única via que hi arrelà fou el model interclassista liderat pels grans propietaris, el que ell denomina “el model associatiu de l’agricultura d’ordre”¹²⁸. Segons ell, en aquest domini hegemònic dels grans propietaris rau precisament la debilitat (o “el fracàs”) de l’experiència del cooperativisme vitivinícola, atès que “*els sindicats tampoc podien presentar-se en societat com unes institucions defensores dels interessos de classe d’unes masses*

¹²⁴ Jordi Pomés, “Sindicalismo rural republicano en la España de la Restauración”, *Ayer*, 39, 2000, pàg. 103-133.

¹²⁵ “[...] caldrà esperar als anys trenta i a la repressió dels fets d’octubre de 1934 perquè, sota l’empenta de la Unió de Rabassaires, tornessin a proliferar cooperatives específicament de classe”. (*De pagesos a ciutadans...*, pàg. 76).

¹²⁶ Lluís Ardiaca, *Els sindicats agrícoles i la revolució al camp*, discurs del 25.4.1937 al cinema Coliseum de Tortosa, durant l’acte amb motiu de la constitució de la Federació de Sindicats Agrícoles del Baix Ebre i Montsià.

¹²⁷ Vegeu l’apartat 4.3.1.

*socials majoritàriament integrades per petits i mitjans propietaris i parcers*¹²⁹. Aquesta constatació ja havia estat apuntada per J. Reventós, segons el qual els primers sindicats agrícoles que es fundaren a les àrees vitícoles catalanes foren una iniciativa promoguda per “*grupos de propietarios acomodados que juzgan útil la elaboración de sus productos en común*”¹³⁰.

Per explicar la consolidació d'aquest model d'associacionisme de caire corporatiu cal tenir en compte dos factors essencials. En primer lloc, que la crisi agrària finisecular va crear un clima molt favorable per veure el sector agrari com un tot i perquè la pagesia fes un front comú amb els propietaris davant de les dificultats del sector¹³¹. En segon lloc, que la necessitat d'accedir als serveis cooperatius per tal d'adaptar-se a la nova situació dels mercats agraris posava en un lloc preeminent la funció econòmica d'aquestes associacions; en la mesura que aquestes fossin eficients en aquestes funcions, el model podria no qüestionar-se, tot i que impliqués el seu control per part dels propietaris i mecanismes de funcionament “poc democràtics”. Certament, el control per part dels propietaris dels òrgans directius de les associacions interclassistes era aclaparador, tot i que a vegades les juntes comptaven amb alguns pagesos entre els seus membres¹³².

A risc de simplificar excessivament, podem convenir que pagesos i propietaris participaven en aquestes associacions seguint objectius diferents, però no antagònics: la petita pagesia buscava fonamentalment mantenir l'equilibri econòmic

¹²⁸ A diferència del que altres autors han explicat de les comarques del Camp de Tarragona o de la Conca de Barberà, segons Antoni Saumell “*al Penedès no hi hagué cellers cooperatius de rics i cellers de pobres a una mateixa localitat*” (*Crisi vinícola...*, pàg. 955).

¹²⁹ *Ibidem*.

¹³⁰ Joan Reventós Carner, *El movimiento cooperativo en España*, Barcelona, Ariel, 1960, pàg. 139.

¹³¹ Ramon Garrabou, “La conflictivitat pagesa a Catalunya i al País Valencià a l'època contemporània”, dins *Miscel·lània d'homenatge a Josep Benet*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1991, pàg. 108.

¹³² En algun cas, molt excepcional, hi trobem fins i tot una composició majoritàriament pagesa: per exemple, el Sindicat Agrícola de Moià que fou “*fundat, patrocinat i dirigit principalment pels propietaris*” i que ben aviat va aconseguir integrar bona part de la pagesia de les localitats veïnes, i fins i tot d'altres no tan pròximes, com ara Oló, Avinyó, Calders, Castellcir i Castellterçol (*Butlletí del Sindicat Agrícola i Caxes rurals y d'estalvis de la Lliga de defensa del arbre fruyter de Moyá*, 8.1911. La cita és del *Butlletí del Sindicat...*, 4.1916). L'any 1921 va elegir una junta directiva formada gairebé exclusivament per pagesos: Sebastià Illa, propietari del mas Grossa (president), Andreu Rovira, masover de Casanova del Prat (vicepresident), Isidre Clarà, pagès de la vila de Moià (secretari), Ramon Carrera, masover del mas Masot (tresorer), Ramon Arissa, masover del Montví de Baix (vocal), Agustí Roca, masover de la Torra (vocal), Francesc Ferrer, masover del mas Guanterera (vocal) i Pere Freixa, pagès de la vila de Moià (vocal). Com es veu, la majoria de pagesos eren masovers de les grans finques de la rodalia i, significativament, el president era un propietari. També cal tenir en compte que, al mateix temps, hi havia una Junta de Consell formada per l'alcalde de Moià, el jutge municipal, l'arxiprest, el tenor Francesc Viñas i altres personalitats (*Butlletí del Sindicat...*, 12.1921).

de les seves explotacions i subordinava altres objectius socials a aquesta necessitat prioritària; en canvi, els propietaris benestants, més enllà del millorament tècnic i productiu, que tampoc no s'ha de subestimar¹³³, tenien com a objectiu principal mantenir la seva posició preeminent en el món rural i, sobretot, el control social de la pagesia. Tal com deia Isidre Campllonch, tot posant com a exemple els cellers cooperatius d'Alella, Alió, Marçà, Pla de Cabra, Sarral i el Vendrell, entre altres, “*en l'ordre moral les cooperatives tenien la virtut de mantenir asserenats els ànims i d'acostar les classes més distants de la societat*”¹³⁴.

Coneixem exemples d'un model molt més democràtic de funcionament del cooperativisme, on el protagonisme el tenia la petita pagesia, com en el cas de Valls, o el de Barberà de la Conca¹³⁵. Tanmateix, fins i tot en aquest darrer cas, que ha estat presentat com el model de la “via revolucionària” del cooperativisme, la participació d'alguns propietaris va resultar transcendental¹³⁶. Segons J. Fuguet, a la comarca de la Conca de Barberà, tant la via “revolucionària” com la via “reformista” endegada per la burgesia agrària “*varen tenir ressonància en quasi tots els pobles, encara que la via revolucionària només reeixí amb plenitud a Barberà; en els altres pobles va subsistir amb més o menys presència al costat dels sindicats de propietaris, que van créixer en importància a partir del projecte polític reformista de la Mancomunitat*”. I també afegeix que en algunes localitats, com ara Montblanc o l'Espluga de Francolí, “*malgrat haver tingut associacions pageses amb propi pes i haver començat a fer vi en comú, la presència de joves propietaris progressistes (Rendé, Poblet) aglutinà l'esforç col·lectiu i el decantà, amb el seu prestigi, a la banda reformista. En aquests pobles es construï un únic celler*”. El celler de la Societat Agrícola Cooperativa de Rocafort de Queralt fou una iniciativa dels pagesos de la localitat que, no obstant, van necessitar de la col·laboració dels propietaris per fer front a les dificultats de finançament de la construcció. El resultat fou la creació

¹³³ El millorament tècnic i productiu, que era un dels objectius del cooperativisme agrari, havia millorat les rendes que els propietaris obtenien de les seves explotacions i, al mateix temps, reforçar el lideratge social dels propietaris i apaivagar el problema social al camp. En aquest sentit, els objectius són força indestruïbles.

¹³⁴ “Fem cellers cooperatius”, *Penedès*, 1, 1919. (Citat per A. Saumell, *Crisi vinícola...*, pàg. 158).

¹³⁵ Antoni Gavalrà, *L'associacionisme agrari...*; Joan Fuguet i Andreu Mayayo (ed.), *El primer celler cooperatiu de Catalunya. Centenari de la Societat de Barberà de la Conca (1894-1994)*, Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1994.

d'un "celler dels rics", per seguir la terminologia de l'autor, i un exponent més del "fracàs de la via revolucionària en tots els pobles excepte a Barberà"¹³⁷.

Les dificultats que podia trobar-se la petita pagesia per desenvolupar un cooperativisme agrari autònom respecte dels sectors més benestants o respecte de l'Església —que en molts casos també va actuar com a organitzadora dels sindicats i cooperatives—, són fàcilment objectivables¹³⁸. Quan era necessària la construcció d'infraestructures complexes, com en el cas dels cellers cooperatius, la falta de capitals podia molt fàcilment abocar-los al fracàs, tal com succeí en molts casos. I quan l'objectiu fonamental era l'acció cooperativa, les consideracions de caràcter polític i social podien quedar en segon terme. És el cas del Sindicat Agrícola "El Progrés" de Malgrat de Mar, que estava adherit a la Unió de Rabassaires, però es vinculà a la FSAL i a la Unió de Sindicats Agrícoles de Catalunya, "a pesar que la major part dels seus associats es poguessin sentir més identificats amb la línia polític Sindical de la central rabassaire que amb la Unió de Sindicats Agrícoles de Catalunya"¹³⁹.

En altres contextos molt més polaritzats (i, per tant, més propensos a l'esclat del conflicte) com en el cas d'Andalusia, l'associacionisme mixt, de propietaris i pagesos va ser més difícil de consolidar; però no va deixar de ser un recurs que també va fer servir l'oligarquia agrària per mantenir el control social del camp, al costat de la repressió i la violència¹⁴⁰. E. Montañés va constatar que alguns sectors del

¹³⁶ Andreu Mayayo, "Un exemple de la burgesia agrària republicana al Camp de Tarragona i a la Conca de Barberà: Joan Esplugas i Moncusí (1857-1927)", *Aplec de Treballs*, 6, Montblanc, 1984, pàg. 133-197, i "La via revolucionària del cooperativisme: La Societat de Barberà", *El primer celler cooperatiu...*, pàg. 133-172.

¹³⁷ Joan Fuguet Sans, "El celler del Sindicat Agrícola de Rocafort de Queralt (Conca de Barberà): primera obra agrària de l'arquitecte Cèsar Martinell, 1918", *Aplec de Treballs*, núm. 8, Montblanc, Centre d'Estudis de la Conca de Barberà, 1988, pàg. 39-57. Les cites corresponen a les pàgines 42, 44 i 46, respectivament.

¹³⁸ Kautsky ja apuntava que les cooperatives eren més fàcils de crear per als grans propietaris que no pas per als pagesos, atès que aquells eren menys nombrosos, disposaven de recursos, de relacions i de coneixements comercials propis, o bé de gent al seu servei (Karl Kautsky, *La cuestión agraria*, Barcelona, Ed. Laia, 1974, pàg. 127).

¹³⁹ Jordi Pomés, *Associacionisme popular a Catalunya (1850-1950). Una població paradigmàtica: Malgrat de Mar*, Malgrat de Mar, Ajuntament de Malgrat de Mar, 2002, pàg. 154.

¹⁴⁰ Salvador Cruz Artacho, *Caciques y campesinos. Poder político, modernización económica y conflictividad rural en Granada, 1890-1923*, Córdoba, Ediciones Libertarias / Ayuntamiento de Córdoba, 1994, pàg. 465 i ss. Sobre la conflictivitat social i l'organització dels treballadors agrícoles a Andalusia durant el darrer terç del segle XIX, vegeu Antonio López Estudillo, *Republicanism and anarquismo en Andalucía. Conflictividad social agraria y crisis finisecular (1868-1900)*, Córdoba Ayuntamiento de Córdoba, 2001. Sobre l'acció repressiva de l'Estat, i tot i que es refereix a un altre període, és interessant l'obra de Joan Martínez Alier, *La estabilidad del latifundio*, Paris, Ediciones Ruedo Ibérico, 1968, capítol 4.

camperolat andalús no es van deixar seduir pel sindicalisme revolucionari i van acceptar els mecanismes que oferien els propietaris per afrontar les conseqüències de la crisi agrària i les necessitats de transformació agrícola. I aquesta divisió de la pagesia, al costat d'una forta repressió, expliquen la relativa estabilitat social i política que s'observa a Jerez de la Frontera entre 1880 i 1923¹⁴¹. En el cas d'Extremadura, també s'ha assenyalat que l'intens malestar dels camperols va desembocar en moviments organitzats de protesta en comptades ocasions, i que quan aquests es produïren, van anar seguits de llargs períodes de calma¹⁴². En aquesta regió, com a la major part del camp espanyol, el sindicalisme agrari va estar controlat per l'Església, que tenia una clara preocupació per preservar la pau social al camp.

A Catalunya, on el sindicalisme catòlic agrari va tenir menys presència, els propietaris també van promoure el cooperativisme com un instrument per neutralitzar la confrontació social existent en el món rural. Ho veurem quan examinem el model associatiu de les cambres agrícoles¹⁴³.

1.2. La lluita contra la fil·loxera i els primers sindicats de propietaris

1.2.1. L'acció de l'IACSI enfront de la plaga de la fil·loxera

La lluita contra la fil·loxera va exigir la coordinació d'esforços entre els viticultors i les institucions i va donar lloc a la creació d'associacions específiques. A França, dues lleis promulgades els anys 1878 i 1879 van proporcionar un marc legal per portar a terme accions concretes contra la plaga, entre les quals hi havia la creació de *syndicats antiphylloriques*. Aquests sindicats foren certament ineficaços contra la plaga i la lluita antifil·loxèrica va estar protagonitzada pels poders públics, encapçalats pel Ministeri d'Agricultura i per la comissió superior antifil·loxèrica,

¹⁴¹ Enrique Montañés, *Transformación agrícola y conflictividad campesina en Jerez de la Frontera (1880-1923)*, Cádiz, Universidad de Cádiz – Ayuntamiento de Jerez, 1997, pàg. 282. Vegeu també, d'aquest mateix autor: "Mercado de trabajo, conflicto rural y sindicalismo campesino. Jerez de la Frontera, 1880-1923", *Noticario de Historia Agraria*, 13, 1997, pàg. 143-164.

¹⁴² Fernando Sánchez Marroyo, *Sindicalismo agrario y movimiento obrero (Cáceres 1906-1920)*, Cáceres, Aula de Cultura, 1979, pàg. 220 i ss.

¹⁴³ Capítol 2.

constituïda ja l'any 1876. Però la creació dels sindicats antifil·loxèrics té una certa transcendència, perquè —tot i que s'havien creat associacions similars amb anterioritat— constituïen una novetat, atès que a França fins al 1884 la formació de sindicats va estar prohibida. A partir de la promulgació de la llei de llibertat sindical de 21 de març de 1884, a França els sindicats de viticultors es començarien a multiplicar¹⁴⁴.

A Catalunya l'acció de l'Estat fou més ineficient i l'IACSI va adquirir un protagonisme indiscutible en aquesta lluita i, entre altres accions, va estimular l'organització dels viticultors i va promoure directament la creació de sindicats de defensa¹⁴⁵. L'any 1867 l'IACSI ja va donar el primer crit d'alerta sobre la fil·loxera; deu anys més tard, tot anticipant-se a la invasió de la malura, l'IACSI ja va enviar un comissionat a les zones fil·loxerades de França i Suïssa per estudiar les formes de combatre el flagell: l'advocat i hisendat tarragoní Joan Miret i Terrades, que l'any següent seria nomenat comissari regi per a la defensa contra la fil·loxera¹⁴⁶. Com a resultat del seu viatge, Miret recomanava la creació d'un cordó sanitari que impedís l'avenç de la fil·loxera des de França, tot arrencant la franja de vinya més propera a la frontera (30 quilòmetres de llarg per 25 d'amplada) i indemnitzant els propietaris; també calia prohibir la importació de ceps, sarments i altres derivats de la planta i, naturalment, la destrucció i aïllament de qualsevol focus de vinya contaminada aplicant-hi un tractament amb sulfur de carboni.

¹⁴⁴ Marcel Lachiver, *Vins, vignes et vigneronns. Histoire du vignoble français*, Fayard, Paris, 1988, pàg. 424 i ss; Tim Unwin, *El vino y la viña. Geografía histórica de la viticultura y el comercio del vino*, Tusquets Editores, Barcelona, 2001, pàg. 384 i ss. Vegeu també C. K. Warner, *The winegrowers of France and the government since 1875*, Columbia, 1960 i C. Garrier, *Le phylloxéra. Une guerre de trente ans, 1870-1900*, Paris, 1989.

¹⁴⁵ L'actuació de l'IACSI enfront de la fil·loxera pot resseguir-se en l'opuscle de Pere Joan Girona i Trius, *La invasión filoxérica en España*, Memorias de la Real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona, vol. XXVI, núm. 8, Barcelona, 1942, que Josep Iglésies encara considerava el treball "més solvent i articulad" aparegut sobre el tema de la fil·loxera (Josep Iglésies, *La crisi agrària de 1879/1900: la fil·loxera a Catalunya*, Barcelona, 1968). Sobre la crisi de la fil·loxera a Catalunya, vegeu també Emili Giralt, "L'agricultura", *Història econòmica de la Catalunya contemporània*. Vol. II: S. XIX, *Població i agricultura*, Barcelona 1990, pàg. 238-239, i Josep Colomé, *L'especialització vitícola a la Catalunya del segle XIX. La comarca del Penedès*, tesi de doctorat inèdita, Universitat de Barcelona, 1996, pàg. 102 i ss. També té interès l'estudi comparatiu amb altres regions vitivinícoles que va publicar Andreas Oestreicher: "La crisis filoxérica en España (Estudio comparativo sobre las consecuencias socio-económicas de la filoxera en algunas regiones vitivinícolas españolas)", *Hispania*, LVI / 2, núm. 193, 1996, pàg. 587-622.

¹⁴⁶ Joan Miret i Terrades (1812-1893) era considerat per Josep Iglésies "la personalitat més eminent que va revelar la lluita contra la fil·loxera" a Catalunya. Un any després del seu viatge va publicar en un dens volum *Estudios sobre la phylloxera vastatrix, precedidos de una reseña histórica de la vid y sus enfermedades* (J. Iglésies, *La crisis agrària...*, pàg. 283 i 45).

Al mateix temps, l'IACSI pressionà al Govern perquè prengué les primeres mesures preventives, que donarien lloc a la Llei de 30 de juliol de 1878, que organitzava la lluita contra la fil·loxera sota el control de l'Estat i establia unes indemnitzacions mínimes per als propietaris de la vinya arrencada que no estigués contaminada. L'IACSI també va impulsar la creació d'una *Junta de defensa de les províncies catalanes contra la fil·loxera*, que canalitzava els fons que les diputacions assignaven a la lluita contra la fil·loxera¹⁴⁷. Segons les bases aprovades el 15 de novembre de 1879, la Junta centralitzaria i administraria les dotacions econòmiques previstes per les diputacions per a la vigilància i l'extinció de la fil·loxera, independentment d'on s'hagués d'actuar¹⁴⁸.

Naturalment, aquest pla d'acció contra la fil·loxera va causar una forta polèmica, tant per les baixes indemnitzacions que estipulava la llei, com perquè els viticultors no estaven disposats a deixar que les brigades antifil·loxèriques destruïssin les vinyes quan encara eren productives, sobretot tenint en compte la conjuntura alcista dels preus del vi. Alguns propietaris de l'Empordà, com ara Josep Vergés i Almar, i el mateix Narcís Fages de Romà, que era el president de la Subdelegació de l'IACSI a Figueres i que presidia també la Subcomissió de defensa contra la fil·loxera de la província de Girona, es pronunciaren clarament en contra¹⁴⁹. L'oposició que generà és fàcil d'entendre si tenim en compte l'enorme extensió de vinya que calia arrencar a l'Empordà (prop de 70.000 ha); però la seva postura també tenia base científica, tal com va demostrar Pau Oliver en les conferències que pronuncià a Figueres el setembre de 1879¹⁵⁰. El pla de Miret també va rebre l'oposició frontal del recent creat Centre Agronòmic Català, si bé en aquest cas, en les crítiques al pla sembla

¹⁴⁷ IACSI: Mem. 1879.

¹⁴⁸ Josep Iglésies, *La crisi agrària...*, pàg. 67-68.

¹⁴⁹ L'any 1878 Narcís Fages de Romà va publicar l'opuscle *La filoxera y la zona de incomunicación, cuestión de vida o muerte para el Ampurdán, provincia de Gerona* (Barcelona, Est. Tip. Sucesor de Ramírez y Cía) on es pronunciava contra el pla de Miret. Els arguments de Josep Vergés, es poden veure a *RIACSI*, 15.4.1879. Vegeu també Pere Joan Girona, *La invasión filoxérica...*, pàg. 24-25 i també Josep M. Camarasa, "L'aportació de Pau Oliver (Cotlliure, 1842-1890) a la defensa de l'Empordà enfront del flagell de la fil·loxera", Emili Giralt (coord.), *Vinyes i vins: mil anys d'història*, Barcelona, Publicacions de la Universitat de Barcelona, 1993, vol. II, pàg. 393-403.

¹⁵⁰ Vegeu Josep M. Camarasa, "L'aportació de Pau Oliver...".

interferir-hi la defensa corporativa¹⁵¹. A més, tal com recordava Josep Zulueta, alguns creien que les brigades es convertien en propagadores actives de l'insecte:

*“Por aquel entonces, las brigadas del señor Miret, á quien no puede negarse buena intención, sembraban el terror y la perturbación en todas partes á donde acudían para quemar cepas escudados con la acción oficial, y aun se convertían en propagadores activos del insecto, concitando la enemiga [sic] de la mayoría de los propietarios”*¹⁵²

En el si de IACSI es van produir vives discussions entre els partidaris a favor i en contra de l'acció de les brigades, tot i que la Junta Directiva li donà suport. El Marquès de Montoliu, que era el president de la Subdelegació de l'IACSI a Tarragona i membre de la Comissió central de defensa contra la fil-loxera, va ser un dels principals defensors de les mesures propugnades per Miret al Congrés dels Diputats¹⁵³. L'any 1880, en una carta a la Revista de l'IACSI, relatava en un to idíllic l'organització dels treballs de les brigades antifil-loxèriques a l'Empordà:

*“[...] presencié la serie de operaciones allí llevadas á cabo, y la perfecta organización de las brigadas destinadas á la persecución del insecto. El número de trabajadores empleados varia según las circunstancias y la clase de los trabajos emprendidos, y era el día que yo la visité el de 300. Las brigadas varían también, entre 7 y 11, aumentando ó disminuyendo, segun conviene, el número de los trabajadores asignados á cada una. Hay brigadas de investigacion, brigadas de desinfeccion y brigadas de arranque [...] A todas las operaciones ha precedido la indemnización satisfecha al propietario por las cosechas de las cepas sanas que se le arrancan, haciéndose el justiprecio de comun acuerdo, sin haber ningun caso de no avenencia. [...] todo hace honor al talento organizador del distinguido representante del Gobierno, nuestro ilustrado cuanto modesto amigo y consócio Sr. D. Juan Miret, á quien auxilia de una manera eficacísima, digna de su inteligente celo, el respetable Comisario de agricultura de la provincia de Gerona, Sr. Fages de Romá”*¹⁵⁴.

Poc després, el 14 de maig, es produïren els “fets de Llers”, un alçament de tot el poble (encapçalat per les autoritats locals i pel clergat) contra les brigades antifil-loxèriques que va requerir la presència de l'exèrcit i de la guardia civil, i uns dies més tard més de cinc mil propietaris empordanesos demanaven al Ministre de

¹⁵¹ J. Iglésies, *La crisi agrària...*, pàg. 89 i ss.

¹⁵² Citat d'ECM, 7.1911, que reproduïx un article de Josep Zulueta publicat l'any 1900 al *Diario de Comercio*.

¹⁵³ A més de gran hisendat de la província, el Marquès de Montoliu també fou alcalde de Tarragona, diputat a Corts i senador.

¹⁵⁴ Carta del 26 de febrer de 1880 a la RIACSI, 1.3.1880.

Foment la suspensió de les operacions contra la plaga¹⁵⁵. Davant de les protestes, Joan Miret va dimitir i el Ministeri de Foment va suspendre la campanya antifil-loxèrica de l'Empordà (R.O. 30.6.1880). Alguns propietaris empordanesos, entre els quals hi havia Josep Vergés, Eduard Rodeja i Joan Arderius, van intentar proseguir la lluita contra la fil-loxera al marge de les autoritats i s'erigiren en Comissió central de defensa contra la fil-loxera a l'Empordà¹⁵⁶.

Però la plaga avançà ràpidament cap a les comarques de Barcelona, on es concentrava la principal àrea vitícola i de nou es produïren enfrontaments per l'oposició dels propietaris i pagesos de les localitats afectades a les brigades antifil-loxèriques. Segons J. Colomé, els conflictes més greus es produïren l'octubre de 1883 a Santa Susanna i als municipis veïns de Malgrat, Palafolls, Sant Pere de Riu i Pineda, on es produïren veritables motins, amb la participació de centenars —i en algun cas fins i tot de milers— de pagesos i utilització de violència contra els membres de les brigades¹⁵⁷.

Arran d'aquests incidents, que van interrompre els treballs antifil-loxèrics, l'advocat Francesc Benet i Colom, membre de la junta directiva de l'IACSI i de la Comissió provincial de defensa contra la fil-loxera, va convocar els alcaldes, propietaris i pagesos d'aquestes poblacions a una reunió a Barcelona, amb un delegat del Governador Civil i alguns diputats provincials per posar fi al conflicte. En aquesta reunió s'acordà la constitució d'un sindicat de propietaris i viticultors que coordinés els esforços amb la Comissió provincial per tal de continuar els treballs de defensa contra la fil-loxera de la millor forma i salvant tots els interessos. D'aquesta manera es volia seguir l'exemple de "*la formación de estos Sindicatos en el extranjero y en muchas poblaciones de nuestro país que se preparan para combatir el insecto y retardar la invasión de sus propiedades*"¹⁵⁸.

¹⁵⁵ Sobre els "fets de Llers", vegeu: Miquel Gutiérrez i Poch, *La lluita antifil-loxèrica a l'Alt Empordà. L'aixecament de Llers (1880)*, II Col·loqui d'Història Agrària, Barcelona, 1986 (inèdit).

¹⁵⁶ Enric Sagner, "La fil-loxera i la crisi vitícola a les comarques gironines (1879-1900)", *Revista de Girona*, núm. 136, 1989, pàg. 60-66.

¹⁵⁷ Josep Colomé, "Las formas tradicionales de protesta en las zonas vitícolas catalanas durante la segunda mitad del siglo XIX", *Noticario de Historia Agraria*, núm. 13, 1997, pàg. 133-134. Una descripció dels avalots del Maresme a Josep Iglésies, *La crisi agrària...*, pàg. 127 i ss.

¹⁵⁸ "Viticultores... ¡a defenderse!", *EL*, 30.11.1883.

Per tal d'explicar els resultats de la reunió de Barcelona, els alcaldes van convocar una reunió a Calella el 4 de novembre, en la qual l'alcalde de Pineda va proposar la formació a cada poble d'una comissió de cinc persones, dos de les quals formarien part del sindicat general que s'havia de crear. Però la crispació que provocava la campanya antifil-loxèrica va impedir que s'adoptés cap resolució i tan sols es va poder acordar la celebració d'una altra reunió dels delegats dels diferents pobles al cap d'una setmana. Segons explicava Roig i Torres, els resultats foren de nou decebedors:

“El día 11 se reunieron en Calella los comisionados —al parecer— de varios pueblos. Eran poquísimas las personas del país que asistieron, numerosos los forasteros, y según nuestras impresiones, escasos los interesados en la cuestión filoxérica. No fue posible acordar nada ni entenderse siquiera; mejor dicho, la sección no llegó á abrirse, porque la levadura del desorden había fermentado y los apasionados gritos ahogaron la solución pacífica del gravísimo conflicto que, sin fundamento real, hay interés en sostener. Nuestra desilusión ha sido completa; nos parece imposible que los verdaderos viticultores interesados, en vez de imponerse á los alborotadores, se hayan dejado arrastrar por una pendiente peligrosa, comprometiendo más y más sus amenazados intereses”¹⁵⁹.

Des de l'IACSI, que s'havia convertit en el principal referent per als propietaris en la lluita contra la fil-loxera¹⁶⁰, ja feia temps que es propugnaven fórmules d'associació entre els viticultors. L'any 1879, quan tot just s'havia confirmat l'aparició de la fil-loxera a l'Empordà, l'IACSI va dirigir un missatge als viticultors catalans, en què proposava la reforma de la Llei de 30 de juliol de 1878 per tal d'augmentar els fons destinats a l'extinció de la plaga i, desconfiant de l'actuació del Govern, ja postulava la necessitat d'organitzar-se de forma autònoma:

“si adquiriéramos el convencimiento de que fuera fácil esperar ayuda de los demás, asociémonos los catalanes, organicémonos los viticultores,

¹⁵⁹ RIACSI, 15.11.1883. L'al·lusió als forasters deixa intuir la intromissió d'elements polítics en el conflicte.

¹⁶⁰ Segons explica M. Miró Esplugas, durant la invasió de la fil-loxera es celebraven en el local de l'IACSI reunions de viticultors gairebé a diari: *“En aquellas reuniones se estudiaban y se discutían los medios de defensa ante la invasión que se aproximaba. Los estudios y los acuerdos del Instituto eran comunicados a los viticultores de todas las comarcas vitícolas y algunos de aquellos beneméritos viticultores que acudían a las reuniones del Instituto aportando sus estudios, sus experiencias, eran los que en sus comarcas respectivas daban el grito de alarma, y señalaban la probable invasión filoxérica y ponían en evidencia la ruina que ocasionaría la filoxera en las comarcas vitícolas”*. (M. Miró Esplugas, “El Instituto Agrícola Catalán de San Isidro y la ley de Sindicatos Agrícolas”, CP1951, pàg. 102). Entre els viticultors que van liderar la lluita contra la fil-loxera, destaca Marc Mir i Manuel Raventós al Penedès, Teodor Creus al Garraf i Esplugas a la Conca de Barberà i l'Alt Camp.

*considerando cual interés común el interés de cada uno, marchando unidos allá donde se presente el peligro [...]*¹⁶¹.

Algunes associacions de propietaris van donar suport a la crida: el Centre Agrícola del Penedès es posà en contacte amb l'IACSI per rebre informació de l'evolució de la plaga i, des de *El Labriego*, es va fer ressò del missatge de l'IACSI i va recomanar la unió de tots els viticultors:

*“Hoy más que nunca es esta [unión] necesaria, pues estamos en el preciso momento de obrar con éxito probable, por lo que no nos cansaremos en recomendar esta unión así como á las sociedades agrícolas, Juntas de defensa y demás comisiones creadas para esta objeto, que deponiendo susceptibilidades y antagonismos que á veces suelen suscitarse produciendo funestos resultados, trabajen de consuno en la obra común y á todos interesante de salvar nuestra riqueza vinícola”*¹⁶².

Però l'organització dels viticultors per lluitar contra la filoxera topava amb enormes dificultats i, com veurem a continuació, les realitzacions foren escasses. El 20 d'octubre de 1892, en una conferència sobre el “*Pasado, presente y porvenir de la viti-vinicultura española*”, Francesc X. Tobella posava de relleu l'absència de sindicats de propietaris:

*“El presente es muy triste desde el punto de vista de la instrucción y enseñanza agrícola. Lo es también al tener en cuenta la actual crisis viti-vinícola, y á tan tristes circunstancias se añade aún la cuestión social para hacer más desconsoladora la actual situación. Tenemos, es cierto, un sindicato de exportadores que puede prestar buenos servicios; pero sin duda alguna convendría mucho más que existiesen sindicatos de propietarios. Según parece, los propietarios de Cataluña no han entrado aún en el camino que conduce a la sindicación [sic]”*¹⁶³.

1.2.2. Teodor Creus i el Sindicat Agrícola de Vilanova i la Geltrú

La primera fundació d'un sindicat per combatre la fil-loxera va tenir lloc l'any 1883 a Vilanova i la Geltrú. La Subdelegació de l'IACSI de la localitat venia observant els efectes de la fil-loxera a l'Empordà i, preveient les conseqüències que podria produir

¹⁶¹ “El Instituto agrícola Catalán de S. Isidro á los viticultores de Cataluña: ¡Alerta propietarios rurales! Labradores, gente del campo, alerta!”, Barcelona, 10.7.1879 (traducció al castellà d'un full volant imprès en català i distribuït pels pobles del principat, publicat a *RIACSI*, 1.7.1879).

¹⁶² “La filoxera en Cataluña”, *EL*, 15.10.1879. Amb anterioritat, *El Labriego* ja havia reproduït el missatge de l'IACSI del 11.3.1878 que advertia del perill de la fil-loxera (*EL*, 31.3.1878).

¹⁶³ *RIACSI*, 10.1892.

a una comarca molt especialitzada en la viticultura, com era el Garraf, “se proposá dita subdelegació constituir, com se feya en Suissa y en alguns punts de Fransa, un Sindicat de defensa, compost de tots los interesats en la referida producció”¹⁶⁴. El resultat fou la fundació del Sindicat de Propietaris Rurals del Partit de Vilanova i la Geltrú per a la defensa contra la fil·loxera, en el qual, no obstant la seva denominació, van entrar a formar part “los propietarios rurales, los masovers y los mers bracers del camp”¹⁶⁵.

La comissió organitzadora estava encapçalada per Teodor Creus i Corominas (president) i Joan Roig i Serra (secretari)¹⁶⁶, dos propietaris que portaven molts anys preocupant-se de la modernització dels mètodes de conreu a les seves vinyes. En tenim un exemple en un estudi de l’any 1874, on es descriuen les pràctiques agrícoles de la comarca del Garraf:

[...] considerando perjudicial el despampano que se hace en Mayo desde el más alto racimo hasta el pie de la cepa, [Teodor Creus] lo ha proscrito en su cultivo, con un éxito que nada prueba mejor que el número, cada vez mayor, de imitadores que tiene; y deseando al propio tiempo, como D. Juan Roig, evitar el arrastre de las uvas en los primeros años, lleva más allá sus trabajos dirigidos á tal objeto, dando á sus vides desde el primer año una elevación de veinte á veinte y cinco centímetros y sosteniéndolas en el segundo y tercero por medio de rodrigones. Con lo que, dejando á las citadas vides tres brazos en lugar de dos, empleando un sistema especial de expurgo y poda, y adoptando el de plantación en zanja, pero substituyendo la distancia de dos metros entre líneas y un metro entre cepa y cepa á la de un metro treinta y cinco centímetros de ‘marco real’ para mejor utilizar la tierra meteorizada ó ‘goret’ en dicha plantación y más fácilmente efectuar las operaciones de abono, recolección y labores tardías á veces necesarias; sin olvidar, como el citado D. Juan Roig, el abono en mayor cantidad de la ordinaria, parece buscar como aquel la

¹⁶⁴ Teodor Creus, *Manual de Sindicats Agrícols y Caixas Rurals*, Barcelona, Llibreria de Francesch Puig, 1906, pàg. 9.

¹⁶⁵ *Ibidem*. Les gestions per a la fundació del sindicat s’iniciaren l’11 de març de 1883 (Casimir Martí, *Vilanova i la Geltrú, 1850-1975*, vol. 1: Expansió i Crisis de la Indústria i de la Democràcia, 1850-1936, Vilanova i la Geltrú, 1997, pàg. 172).

¹⁶⁶ La Comissió Organitzadora del Sindicat de Vilanova i la Geltrú estava formada per Teodor Creus (president), Joan Roig (secretari) i els vocals Enric Puig, Francesc Figueras, Manuel Almirall, Sebastià Puig Noya, Miquel Guansé, Bartomeu Roviroso, Joan Brunet, Josep Mestres Vidiella, Josep Ferrer Riba, Pere Cuadras, Joan Romeu i Josep Casellas. Teodor Creus i Joan Roig foren reelegits com a president i vicepresident, respectivament, de la Subdelegació de l’IACSI a Vilanova l’any 1893 (*La Pagesia*, 18.2.1893). Sobre Teodor Creus, vegeu la nota biogràfica a l’apèndix.

resolución del importante problema de aumentar la cantidad sin detrimento de la calidad”¹⁶⁷

Segons aquest mateix estudi, aquell mateix any la Subdelegació de l'IACSI a Vilanova havia enviat a l'Exposició Universal que es celebrava a Londres mostres de diverses classes de vins de la regió i, “*desconfiando de que hallen buena acogida entre los ingleses, acostumbrados á las sofisticaciones del ‘Oporto’*” estava intentant produir varietats similars a les mostres que s'havia procurat a Londres. En aquells moments, Teodor Creus ja havia introduït a Vilanova l'arada ‘Messenger’, la qual havia obtingut el primer premi en el gran congrés agrícola celebrat a Lyon l'any 1872. Ell mateix l'havia donat a conèixer als agricultors de tota Catalunya amb un article a la revista de l'IACSI¹⁶⁸.

Aquesta preocupació per difondre els avenços tècnics en les pràctiques agrícoles —i molt especialment en la vitivinicultura— fou un tret sobresortint de la personalitat de Teodor Creus. Segons el seu amic Josep Zulueta,

“el señor Creus, no contento en estudiar para sí, había hecho público, por medio de folletos y conferencias, el sazonado fruto de sus desvelos, recopilando y comparando juiciosamente la opinión de los más renombrados escritores sobre viticultura y vinificación, introduciendo un azador cultivador para la viña, seleccionando variedades de espárragos cuyo cultivo tanto interesa á las clases ricas; siendo el primero en tratar las enfermedades criptogámicas de la vid, tan funestas á la riqueza pública, y de los primeros en dar la voz de alerta en lo concerniente á los desengaños ocasionados por la irreflexiva plantación de cepas americanas”¹⁶⁹.

El mateix Josep Zulueta explica com l'any 1882 Teodor Creus es va desplaçar a l'Empordà per estudiar els efectes de la fil·loxera i es va convèncer de la necessitat d'organitzar el Sindicat de propietaris de Vilanova, tot anticipant-se a l'arribada a la comarca de la plaga, que no arribaria a Vilanova fins deu anys més tard¹⁷⁰:

¹⁶⁷ *Lo que fue, lo que es y lo que podría ser la Agricultura en la comarca que forman los términos municipales de Villanueva y Geltrú, Sitges, San Pedro de Ribas y Cubellas, 1874* (Arxiu de la Societat Econòmica barcelonesa d'Amics del País).

¹⁶⁸ “Memoria que sobre la introducción que ha efectuado de el arado viñador ‘Messenger’ en la comarca de Villanueva y Geltrú dirige al Instituto Agrícola Catalán de San Isidro el socio del mismo Teodoro Creus Corominas”, *RIACSI*, 5.1874.

¹⁶⁹ Citat d'*ECM*, 7.1911, que reproduïx un article de Josep Zulueta publicat l'any 1900 al *Diario de Comercio*.

¹⁷⁰ Al terme de Vilanova i la Geltrú, el primer focus de fil·loxera es descobrí a primers de juny de 1892 (C. Martí, *Vilanova i la Geltrú...*, pàg. 172-173).

“El señor Creus, que seguía con interés la marcha de la filoxera en Francia, se enteró con azoramiento que la terrible plaga había hecho su aparición en el Ampurdán. Voló á los viñedos de un su amigo, del señor Alomar, en el término de Perelada, para estudiar la filoxera sobre el terreno. Allí se convenció, enterado como estaba de todos los procedimientos preconizados para combatirla, que sólo había un camino á seguir, cual era dar tiempo al tiempo, ya que no era eficaz extinguir, por lo menos entorpecer su marcha aterradora con aplicaciones del sulfuro de carbono y que para ello no había más recurso que apelar á la acción colectiva. En esta tierra donde es proverbial no acordarse de Santa Bárbara hasta que truena, tiene doble mérito la previsión del señor Creus al proponer enseguida un sindicato de defensa, al instruir, preparar y organizar las brigadas de extinción para que apercebidos los viñadores de Villanueva y Geltrú á la defensa, pudieran atacar con energía á la filoxera y extinguir el primer foco y los sucesivos en cuanto se presentaran”¹⁷¹.

L'objectiu del Sindicat era *“que tomase a su cargo la vigilancia continua de los viñedos del mismo [partido judicial de Vilanova i la Geltrú] y la extinción inmediata de los focos filoxéricos que se pudiesen presentar, indemnizando al propio tiempo a los dueños de las cepas que se debiesen destruir”¹⁷²*. Els seus estatuts estableixen una quota de 0'25 pessetes anuals per jornal de vinya (o, en cas de necessitat, un màxim d'una pesseta per jornal) per tal d'indemnitzar immediatament el propietari afectat, sens perjudici de reclamar després el sindicat la indemnització oficial. El Sindicat estaria dirigit per una Comissió executiva en el cap del partit judicial i en cada districte municipal que formés part del Sindicat es crearia una subcomissió que ajudaria en la vigilància del terme i avisaria a la Comissió executiva de qualsevol novetat. La Comissió executiva quedava facultada per fer reconeixements de totes les vinyes dels membres del sindicat per tal de descobrir qualsevol símptoma de la presència de la fil-loxera i d'aplicar-hi els remeis adequats en cas de descobrir algun focus. Per tal que les vinyes del partit judicial fossin freqüentment inspeccionades, la Comissió executiva o les subcomissions nomenarien els vigilants o experts necessaris per cobrir tot el territori, els quals informarien cada quinze dies de la seva labor i novetats observades. La Comissió executiva actuaria sempre d'acord amb les disposicions de la Comissió provincial de defensa contra la fil-loxera, a la qual

¹⁷¹ *Ibidem*.

¹⁷² Comunicació del president Teodor Creus i del secretari Joan Roig i Serra al president de l'IACSI datada el 23.6.1883 (*RIACSI*, 8.1883). La Comissió organitzadora del Sindicat estava formada per Teodor Creus (president), Enric Puig, Francesc Figueras, Manuel Almirall, Sebastià Puig Noya, Miquel Guansé, Bartomeu Rovirosa, Joan Brunet, Josep Mestres Vidiella, Josep Ferrer Riba, Pere Cuadras, Joan Romeu, Josep Casellas i Joan Roig Serra (secretari).

donaria notícia de qualsevol indici de la presència de la plaga. Es tractava d'auxiliar l'acció oficial de la Comissió provincial, o suplir-la si era necessari, però no de dificultar-la, i per tant els seus delegats tindrien prioritat en els treballs que s'haguessin d'efectuar.

Si fos necessària la destrucció de ceps, la Comissió executiva abonaria al propietari el seu valor per les collites que encara haurien pogut donar al tipus de producció dels de la seva classe i preu mitjà del vi de l'any anterior, segons determinarien un perit nomenat per la Comissió, un altre pel propietari i un tercer sortejat entre els proposats pels altres dos. Els membres del Sindicat quedaven obligats a avisar anticipadament a la Comissió executiva abans d'importar cap barbat o mallol. La Comissió executiva quedava autoritzada per a la persecució criminal d'aquells que contravinguessin aquesta norma i també per reclamar civilment pels perjudicis dels associats com a conseqüència de la falta de compliment de les disposicions legals vigents per part de propietaris que no fossin socis.

Teodor Creus desconfiava de la solució de replantar la vinya amb ceps americans i el seu objectiu inicial fou concentrar els esforços en combatre els focus de la plaga per mantenir el màxim possible l'extensió de vinya antiga. Alguns jornalers de la comarca de Vilanova van afegir-se a les brigades antifil-loxèriques de Joan Miret i, més tard, un cop havien après a detectar els focus de la plaga, van formar els nuclis de les brigades que es van organitzar als pobles de Vilanova, Sant Pere de Ribes, Sitges i Cubelles. Segons Teodor Creus, en aquestes brigades de reconeixement i extinció aquests jornalers van trobar els mitjans per a la seva subsistència, sense haver d'emigrar durant el temps que va durar la lluita contra la fil-loxera¹⁷³.

L'acció del Sindicat de propietaris de Vilanova es perllongà durant quinze anys després de la seva fundació i va aconseguir que al final del segle XIX a Vilanova i la Geltrú encara subsistís una extensió considerable de vinya vella. L'any 1896, en una reunió del sindicat, Teodor Creus feia el següent balanç de l'actuació contra la fil-loxera:

“No sólo se ha retrasado notablemente la invasión, sino que, cuando la incuria de las demás poblaciones la hizo indeclinable, se ha logrado en cinco años de fecha que lleva tal invasión no se haya perdido más que un

¹⁷³ *Manual de Sindicats Agrícoles i Caixes Rurals...*, pàg. 10.

*uno por mil de los jornales de viñedo que este distrito electoral contiene*¹⁷⁴.

1.2.3. L'escassa irradiació de l'exemple de Vilanova

“Otro gallo la cantara á la provincia de Barcelona, si todos los cosecheros hubiesen hecho lo que hacen los de Villanueva y Geltrú”. Aquestes paraules, pronunciades pel marquès de Monistrol en el si de la Comissió central de defensa contra la fil-loxera (dirigint-se a dos membres de la comissió provincial que havien anat a Madrid per reclamar auxilis per a combatre la plaga al Penedès i retardar la invasió de la província de Tarragona¹⁷⁵), donen idea de l'escassa irradiació de l'experiència de la comarca de Vilanova.

Tot i així, el Sindicat de Vilanova i la Geltrú va tenir algun ressò més enllà de la seva comarca. Poc després de la seva fundació, diverses poblacions vitícoles li havien sol·licitat els estatuts i consells pràctics per procedir a la constitució de centres semblants¹⁷⁶. L'IACSI hi contribuí publicant-ne els estatuts a la seva Revista i presentant-lo com a model a seguir, i la Comissió provincial de defensa contra la fil-loxera va aplaudir la iniciativa “*deseando que todos los demás viticultores de la provincia imiten tan buen ejemplo*”¹⁷⁷.

El 20 de gener de 1884 es reunien a les Cases Consistorials de Sant Andreu de Llavaneres els propietaris de vinya dels termes de Sant Antoni i Sant Vicenç de Llavaneres per formar un sindicat semblant al de Vilanova i la Geltrú¹⁷⁸. Entre els seus impulsors s'hi trobava un membre de la junta directiva de l'IACSI, Ramon M. Catà de la Torre, que en fou el primer secretari¹⁷⁹. Uns mesos més tard, es feien

¹⁷⁴ Citat per Casimir Martí, *Vilanova i la Geltrú...*, pàg. 173. El Sindicat de Vilanova es declararia dissolt el 24 de gener de 1898.

¹⁷⁵ *Manual de Sindicats Agrícoles i Caixes Rurals...*, pàg. 10-11.

¹⁷⁶ *RIACSI*, 1.1.1884.

¹⁷⁷ *RIACSI*, 8.1883.

¹⁷⁸ *RIACSI*, 15.3.1884. Rafael Roig i Torres destacava la similitud dels estatuts del Sindicat de Llavaneres amb els del Sindicat de Vilanova i la Geltrú. Aquells estaven signats el 27.1.1884 per Eduard Duran Petit (president), Josep Albanell Mora (vicepresident), Antoni Cabot Jubany (tresorer), Josep Casals (vocal), Josep Mora Salavert (vocal), Josep Ibern (vocal), Francesc Salvà (vocal) i Ramon M. Catà de la Torre Martí (secretari).

¹⁷⁹ Ramon M. Catà de la Torre i Martí, resident a Sant Andreu de Llavaneres, fou nomenat soci de mèrit de l'IACSI l'any 1876 i va ser membre de la Junta Directiva els anys 1883-1891. Josep Catà de la Torre, ja havia estat membre de la Junta Directiva els anys 1852-1854. L'any 1883 Ramon M. Catà també fou membre del

gestions “*para constituir en Reus y su comarca un sindicato de propietarios y viticultores contra la Filoxera al igual de los que funcionan en Villanueva y Geltrú y en San Vicente de Llaveneras*”¹⁸⁰. Algunes localitats crearen Juntes locals de defensa contra la fil-loxera, com ara Badalona, on era presidida per l'alcalde, Francesc d'A. Guixeras¹⁸¹. I uns anys després, partint la iniciativa dels principals contribuents de la localitat i tenint com a primer president a Pere Miret i Cerdà, també es crearia un Sindicat de defensa contra la fil-loxera a Sant Pere de Ribes “*con las mismas condiciones del que funciona en Villanueva y Geltrú hace cuatro o cinco años*”¹⁸².

El 8 de juny de 1888, una disposició governamental establia subvencions per als sindicats que es fundessin per a la defensa dels vinyars, i, segons explica P. J. Girona, “*en el mismo año, y a consecuencia de las disposiciones anteriores, se nombraron cinco subcomisiones en otros tantos pueblos de la comarca [sic], con el fin de organizar los Sindicatos y los trabajos de defensa contra la filoxera*”¹⁸³.

Però la creació d'aquests sindicats no proliferà. Uns anys més tard, l'IACSI seguia insistint en la necessitat de crear sindicats de viticultors, tal com s'havia fet a França: “*es un ejemplo que deseáramos ver seguido en nuestro país, de lo contrario, si nada se hace, antes de pocos años habrá desaparecido nuestra riqueza vitícola*”¹⁸⁴. A França i a Suïssa els governs havien recolzat i subvencionat els sindicats de viticultors i els havien acabat per fer obligatoris, en el cas de Suïssa de manera absoluta¹⁸⁵. El 22 de juliol de 1886, l'IACSI feia una nova crida dirigida als viticultors catalans perquè s'associessin:

“Impresionado el Instituto ante la gravedad del mal que nos cae encima con la aparición alarmante de la Filoxera en la provincia de Barcelona,

Consell Provincial d'Agricultura, Indústria i Comerç de Barcelona i deu anys després seria un dels fundadors de la Federació de Gremis Agrícoles de Catalunya.

¹⁸⁰ RIACSI, 1.7.1884.

¹⁸¹ RIACSI, 15.2.1887.

¹⁸² ANC, Fons Llinatge Moixó, inv. 256: correspondència. Carta de Magí Grialt a Diego de Moixó de febrer de 1888. Li demanava l'adhesió al nou sindicat, amb el pagament de 1 ral fins a 1 pesseta per jornal de vinya pels treballs d'inspecció i reconeixement de les vinyes de la comarca dos o tres cops cada any i indemnitzar els propietaris de les vinyes que s'haguessin d'arrencar. Diego de Moixó acceptaria sempre i quan els parcers paguessin la meitat de les despeses. Poc temps després, el president del Sindicat, Pere Miret, li comunicava que “*siendo desgraciadamente un hecho la aparición de la filoxera en la extensísima propiedad que V.S. posee en este término municipal*” eren necessaris recursos per a l'extinció de la plaga i li tornava a demanar l'adhesió al Sindicat.

¹⁸³ Pere Joan Girona, *La invasión filoxérica...*, pàg. 77.

¹⁸⁴ RIACSI, 15.7.1886.

¹⁸⁵ Teodor Creus, “La Filoxera”, *La Quinzena del Pagès*, 1.12.1886.

quisiera que el país atendiese a su voz sincera [...]. A lograrlo, contribuirá poderosamente, en sentir del Instituto, la asociación de los propietarios vitícolas en sus respectivos distritos municipales, siendo una sola la aspiración de todos en cada localidad, una la esperanza común, uno el esfuerzo para combatir al enemigo; conservando en la memoria que es de imperioso deber que se sobreponga al parecer del individuo la opinión de la colectividad”¹⁸⁶.

L'any 1888, quan la fil·loxera ja havia envaït una part important del Penedès, la comarca seguia sense organitzar un sindicat d'aquestes característiques. El 16 de juny, la comissió provincial de defensa contra la fil·loxera va convocar una reunió al Centre Agrícola del Penedès, de Vilafranca, per tal d'estudiar les mesures a adoptar. Teodor Creus hi va intervenir per insistir en la necessitat d'organitzar-se en sindicats, tal com s'havia fet a Vilanova i la Geltrú; però alguns propietaris de Sant Sadurní li van fer notar *“la dificultad que ofrece el unir voluntades á un fin común, aun siendo de provecho general, máxime en una comarca tan estense y no siendo fácil aun subdividiéndola, para facilitar el trabajo, contar con hombres de la perseverancia del señor Creus”*¹⁸⁷. Tanmateix, a proposta de Modest Lleó, *“que dijo que grande ó pequeña aceptaba la asociación, puesto que en último caso por su parte estaba dispuesto á defenderse aunque quedase solo”*, s'acordà finalment la formació d'un sindicat.

El 30 de juny es reuniren al mateix Centre Agrícola del Penedès una comissió organitzadora nomenada per la Comissió provincial de defensa contra la fil·loxera¹⁸⁸. En aquesta reunió s'acordà formar un sindicat per cada 2.000 hectàrees de vinya que tinguessin els associats en un mateix poble o pobles veïns, d'acord amb el que preveia la Reial Ordre del Ministeri de Foment del 8 de juny de 1888. Els propietaris adherits es sindicarien pel nombre d'hectàrees que posseïen segons el darrer amillament i només condicionalment, *“hasta resolver las dificultades que ofrece el obtener la conformidad de los que las cultivan para facilitar los trabajos de*

¹⁸⁶ “El Instituto Agrícola Catalán de San Isidro a los viticultores del país”, Barcelona 22.7.1886 (RIACSI, 1.8.1886).

¹⁸⁷ *EL*, 29.6.1888.

¹⁸⁸ *Ibidem*. La comissió nomenada per ocupar-se de la formació del sindicat estava encapçalada per l'alcalde de Vilafranca i formada també per Josep Alvarez (president del Centre Agrícola del Penedès), Alexandre Batlle i Modest Lleó (Vilafranca), Ernest Lliví (Pachs), Josep Baltà (Fontrubí), Marc Mir i Manuel Raventós (Sant Sadurní), Joan Rovira (Pla del Penedès), Pau Santacana (la Granada), Isidre Vallès de la Riera i Josep Olivella Ferrer (Sant Martí), i Salvador Rosell i Josep Bages (Pontons).

*extinció*¹⁸⁹, per aquelles que fossin cultivades a rabassa morta o a parceria. Els membres de la comissió es dividirien en subcomissions, formades per un president, un vicepresident i un secretari, de cada poble representat, que es completaria amb altres viticultors de cada localitat. Inicialment, es formaren subcomissions pels municipis de Vilafranca, Sant Sadurní, el Pla del Penedès, la Granada, Sant Martí de Sarroca i Pontons, que s'encarregarien de propagar la conveniència de la formació de sindicats i d'aconseguir adhesions, i que es reunirien amb la comissió nominadora cada dissabte al Centre Agrícola del Penedès per informar de les gestions efectuades¹⁹⁰. S'acordà també redactar un projecte de reglament d'acord amb el que estipulava la citada Reial Ordre i diferent del que proposava la Comissió provincial de defensa contra la fil-loxera i que continuava vigent al districte de Vilanova i la Geltrú, atès que aquest *“no responde á estas necesidades [de la comarca del Penedès] por tender principalmente á prevenir la invasión y no para la adopción de procedimientos culturales y reposición de los viñedos por cepas resistentes, que dado el estado de la invasión en parte del Panadés, deben facilitarse por los sindicatos, sin perjuicio de procurar la extinción en las avanzadas que se reconozcan y pequeños focos formados por el insecto”*¹⁹¹.

En efecte, el Sindicat de Vilanova i la Geltrú tenia com a objectiu principal costejar col·lectivament la vigilància de les vinyes per evitar la invasió de la fil-loxera i extirpar els focus infectats, tot indemnitzant el propietari afectat. Segons Teodor Creus, en el cas d'una comarca on la invasió fil-loxèrica ja fos generalitzada, l'establiment d'un sindicat també serviria *“pera proporcionarse ab millors condicions los medis de sostenir las vinyas, com seria, per exemple, en lo mes generalisat avuy, l'empleo del sulfur de carbó, la adquisició d'aquest producte en gran escala, la seva aplicació per lo medi mecànich de las aradas sulfurosas que arriban a produir fins un 80 per 100*

¹⁸⁹ EL, 15.7.1888.

¹⁹⁰ Van quedar nomenades les següents subcomissions: Per Vilafranca, Lluís Alvarez (president), Alexandre Batlle (vicepresident) i Josep Baltà (secretari); per Sant Sadurní, Marc Mir (president), Manuel Raventós (vicepresident) i Pere Rovira (secretari); pel Pla del Penedès, Joan Rovira (president), Josep Fàbregas (vicepresident) i Jaume Sabat (secretari); per la Granada, Pau Santacana (president), Ramon Cuscó (vicepresident) i Cristòfol Mitjans (secretari); per Sant Martí de Sarroca, Isidre Vallès (president), Josep Olivella (vicepresident) i Josep Vallès (secretari), i per Pontons, Josep Baixes (president), Salvador Rosell (vicepresident) i Pere Rafecas Garriga (secretari). La presidència d'aquestes i altres subcomissions que es formessin s'oferiria amb caràcter honorari als alcaldes de les poblacions respectives.

¹⁹¹ EL, 15.7.1888.

*d'economia sobre'l sistema primitiu de las inyecciones per medi del pal Gastine*¹⁹². En aquells moments, encara es discutia la conveniència d'aplicar sulfur de carbó a les vinyes com una alternativa a la replantació amb ceps americans¹⁹³. Com que aquest tractament de les vinyes era molt car i podia resultar anti-econòmic segons quin fos el preu del vi i la producció de les vinyes que es pretengués salvar, aquests sindicats de propietaris podien establir unes primeres funcions cooperatives a l'hora de proporcionar-se pals injectors, arades sulfuradores i el sulfur de carbó. Però no tots els terrenys eren aptes per aplicar el tractament: el Penedès, amb terres poc arenoses ni susceptibles d'inundar, el sulfur de carbó difícilment podia constituir una alternativa a la replantació.

1.2.4. Després de la fil·loxera: noves fórmules de cooperació

Els sindicats de defensa contra la fil·loxera foren, amb poques excepcions, associacions merament conjunturals, que van deixar de funcionar a mesura que es féu efectiva la replantació de la vinya. Però la replantació també constituí un estímul que s'establissin fórmules de cooperació per proporcionar-se les varietats de ceps més adients a cada comarca i els mitjans més moderns per verificar la replantació. A la regió de la Rioja s'ha posat de relleu la importància de la iniciativa dels propietaris en les primeres organitzacions que es crearen per a la replantació de la vinya després de la fil·loxera¹⁹⁴.

A Catalunya els propietaris també van organitzar algunes iniciatives interessants. Una d'aquestes la trobem a Sant Sadurní d'Anoia, protagonitzada per Marc Mir i Manuel Raventós¹⁹⁵, els quals l'any 1888, en plena invasió de la fil·loxera, van viatjar a França per visitar les plantacions de vinya americana de l'Herault. Convençuts de la necessitat de seguir l'exemple dels viticultors francesos, van iniciar la replantació

¹⁹² T. Creus, "La Filoxera", *La Quinzena del Pagès*, 1.12.1886.

¹⁹³ El francès F. Sahut afirmava que estava convençut que si quinze anys abans a França s'haguessin conegut els mètodes d'aplicació del sulfur de carbó, més d'una tercera part de les vinyes que es van arrancar per causa de la fil·loxera s'haurien pogut conservar (*EL*, 30.10.1887).

¹⁹⁴ Andreas Oestreicher, "Iniciativa pública y privada en la replantación del viñedo riojano destruido por la filoxera (1900-1918)", dins J. Carmona, J. Colomé, J. Pan-Montojo, J. Simpson (eds.), *Viñas, bodegas y mercados. El cambio técnico en la vitivinicultura española, 1850-1936*, Zaragoza, Prensas Universitarias Zaragozaanas, 2001, pàg. 301-326. Vegeu també Ludger Mees, "La vitivinicultura en Navarra y la Rioja: economía, sociedad y política de intereses (1850-1940)", *Gerónimo de Uztariz*, núm. 6, 1992, pàg. 147-181.

de les seves finques amb els mètodes més moderns, com ara arades mogudes a vapor, de les primeres que van funcionar a Catalunya. L'any 1889 van començar a publicar el *Resumen de Agricultura* “con el que hacíamos saber á nuestros lectores todo lo que hacíamos y ensayábamos, todo lo que leíamos en las revistas y obras extranjeras que se nos mandaban en cambio; todo lo que pensábamos hacer”¹⁹⁶. Segons explicava Manuel Raventós, “cada tarde nos reuníamos en la redacción, que estaba en mi casa de campo, y dábamos á la imprenta nuestros pensamientos y los varapalos consiguientes al que en la prensa nos contradecía”¹⁹⁷.

Raul M. Mir, en l'article “Los Siete Sabios de Grecia en San Sadurní de Noya” explicava que havia assistit a les reunions que es celebraven a can Guineu després de la missa del diumenge, en les quals es tractaven qüestions transcendents en relació a la viticultura local¹⁹⁸. D'aquestes reunions sorgí primer la revista *La Comarca del Noya* (1888-1895), la primera que s'edità a Sant Sadurní, i després el *Resumen de Agricultura* (1889-1915), que es convertí en una eina fonamental en l'orientació de les pràctiques agrícoles després de la fil·loxera.

Tot i que la seva redacció es trobava a Sant Sadurní d'Anoia, el *Resumen de Agricultura* no fou pas una revista d'àmbit local: entre els seus col·laboradors hi trobem propietaris de diferents localitats de Catalunya, com ara Ignasi Girona Vilanova (Barcelona), Joan Riba Ferré (Cambrils, Baix Camp), Emili Pascual Amigó (Bruc, Anoia), Gregori Artizà (Campmany, Alt Empordà), Josep M. Pujador de Ventós (Sant Vicenç dels Horts, Baix Llobregat), Josep Casamada Martí (Terrassa, Vallès Occidental), Josep Bayer Bosch (Tàrrega, Pla d'Urgell), Jaume Fonolleda Millet (Mollet, Vallès Oriental), Josep M. Graells (Vilafranca del Penedès, Alt Penedès), Josep Via Raventós (Aldea, Montsià), Francesc de P. Benessat (Sant Joan de Vilatorrada, Osona) i Josep Zulueta Gomis (Barcelona). Casimir Bruguès fou el

¹⁹⁵ Sobre Manuel Raventós, vegeu la nota biogràfica a l'apèndix 10; sobre Marc Mir, vegeu la nota biogràfica del seu fill, Pere Mir i Ràfols al mateix apèndix.

¹⁹⁶ “Discurso pronunciado por D. Manuel Raventós en el Congreso Agrícola de Valencia”, *El Progreso Agrícola y Pecuario*, 1903, pàg. 87.

¹⁹⁷ *Ibidem*.

¹⁹⁸ Entre els anomenats “7 savis de Grècia”, cal citar Modest Casanovas Romeu (Lavern, 1859 – Sant Sadurní d'Anoia, 1926), Antoni Escayola Font (Sant Sadurní d'Anoia, 1844-1903), Marc Mir Capella (Barcelona, 1851 – Sant Sadurní d'Anoia, 1903), Francesc Romeu Esteve (Sant Sadurní d'Anoia 1855 – 1936), Pere Rovira Cañameres (Subirats, 1851 – Sant Sadurní d'Anoia, 1908) i Manuel Raventós Domènech (Sant Sadurní

secretari de la revista, que va tenir com a director a Manuel Raventós fins al 1904, en què abandonà la direcció coincidint amb la mort de Marc Mir i fou substituït per Rafael Mir Deàs.

Marc Mir era l'ànima de la revista i també "*lo principal propulsor en lo nostre país*" de la replantació amb vinya americana¹⁹⁹. S'havia convençut que l'avenç de la fil·loxera no es podria aturar (o bé que els mitjans per fer-ho serien caríssims) i que, per tant, la vinya a curt termini desapareixeria; atès que per moltes terres no hi havia possibilitat de conreus alternatius que fossin remuneradors, calia emprendre decididament la replantació amb peus americans, immunes a l'insecte²⁰⁰. A casa seva, va crear un petit centre d'instrucció agrícola on es podien consultar llibres i revistes espanyoles i estrangeres que s'obtenien com a resultat de l'intercanvi amb el *Resumen de Agricultura*, i discutir els problemes de la replantació de la vinya i altres qüestions relatives a les pràctiques agrícoles. També s'organitzaven conferències agrícoles amb temes de caràcter tècnic que durant algun temps van tenir una periodicitat setmanal.

Com a resultat de tota aquesta activitat, Sant Sadurní d'Anoia, que cap a finals del segle era un municipi de menys de tres mil habitants, es convertí en una de les localitats d'Espanya amb uns coneixements més actualitzats en relació amb les pràctiques vitícoles²⁰¹. No per casualitat fou a Sant Sadurní d'Anoia on l'any 1898 es va celebrar el congrés fundacional de la Federació Agrícola Catalana, dedicat a la viticultura. El president de la comissió organitzadora fou el mateix Marc Mir.

El protagonisme d'aquests propietaris en la difusió de les noves tècniques vitícoles tenia un rerefons social que cal no oblidar: en un moment de canvi tan transcendental com el que va propiciar la plaga de la fil·loxera, era molt important

d'Anoia, 1862 – 1930). Vegeu Antoni Saumell, "Les contrades penedesenques entre 1890 i 1930", a: Ramon Arnabat (coord.), *Història de l'Alt i Baix Penedès s. XX*, Vilafranca del Penedès, El 3 de Vuit, 2000, pàg. 39.

¹⁹⁹ Jaume Maspons i Camarasa, "Agricultura", dins la *Geografia General de Catalunya* dirigida per Francesc Carreras i Candi, vol. I: Catalunya, Barcelona, s.d., pàg. 607.

²⁰⁰ Aquesta tesi fou defensada per Marc Mir al Congrés Agrícola de Lleida de l'any 1900. A la seva mort, l'any 1903, Marc Mir havia plantat gairebé dos milions de peus americans al seu patrimoni de Sant Sadurní, can Guineu (José Zulueta, "En el terruño", *RIACSI*, 20.2.1903).

²⁰¹ Rivas Moreno, "Cataluña. La viticultura en San Sadurn de Noya", *El Progreso Agrícola y Pecuário*, 10.5.1897. Rivas Moreno explicava que "*hace ocho años que se usan estos arados [de malacate] y los de vapor en San Sadurní, pudiendo asegurarse que en el centro de la Península el 90 por 100 de los agricultores desconocen aún tales elementos*". Vegeu també Antoni Romeu, *Sant Sadurní, entre el Sexenni i la Restauració, 1867-1904*, Ajuntament de Sant Sadurní d'Anoia i Institut d'Estudis Penedesencs, 1996.

que els propietaris actuessin coordinats si volien controlar tot el procés. És en aquest context que s'entén que a començaments dels anys 1890, en el moment més àlgid de la conflictivitat amb els rabassaires, aquests "*beneméritos propietarios que redactan y dirigen el Resumen de Agricultura*"²⁰² establissin a Sant Sadurní una subdelegació de l'IACSI, que aleshores s'estava plantejant "*la conveniencia de aumentar nuestras filas por medio de la agrupación de grandes masas en el campo*"²⁰³. Aquesta labor de direcció tècnica de l'agricultura reforçava el seu lideratge i la seva posició dominant en el terreny social.

Algunes associacions crearen vivers per tal d'aclimatar i assajar les noves varietats de ceps. A Granyena, un poble de cinc-cents habitants de la Segarra, on el regadiu era inexistent i la vinya, que constituïa un dels conreus principals, estava essent destruïda per la fil·loxera, es creà una associació agrícola que pot servir d'exemple. L'*Asociación Agrícola Grañense* fou una iniciativa recolzada per la pràctica totalitat dels veïns i va tenir com a promotors un propietari agrícola (Josep Campderròs²⁰⁴), que n'era el president, un arquitecte retirat que havia tornat a la seva vila nadiua (Josep Carbonell), un altre propietari agrícola (Josep Fuguet), el metge de la localitat (Enric Medina), el capellà (Antoni Pañella), que era molt afeccionat a l'agricultura i que en fou nomenat el president honorari, i el professor d'instrucció primària. Un dels objectius principals era la instrucció agrícola i, amb escassíssims recursos, va crear una escola nocturna gratuïta. Segons explicava el Director de la Granja Experimental de Barcelona,

*"Con la mayor economía arreglaron un local, en donde todo el invierno pasado, y tiempo posible fuera de épocas de gran faena, van á aprender á leer y escribir; se les enseña aritmética, agricultura, contabilidad, economía, etc., en elementos y allí han estado como alumnos, todas las noches de siete á nueve, unos 68 ó 70 labradores, jóvenes ó de mediana edad; y si contamos con que haya unas cien familias en el pueblo, puede decirse que la mayor parte ó casi todos los hombres han pasado sus veladas aprendiendo"*²⁰⁵.

²⁰² IACSI: Mem. 1892. Vegeu l'apartat 4.2.4.

²⁰³ *Ibidem*.

²⁰⁴ Josep Campderròs, que era soci de l'IACSI, va ser un dels fundadors de la Cambra Agrícola de Lleida (1899) i més tard delegat de la Unió de Vinyaters de Catalunya.

²⁰⁵ Hermenegildo Gorría, "Una sociedad agrícola", *RIACSI*, 12.1897, i també a *RA*, 12.1897.

Els socis pagaven una quota de dos rals mensuals i l'Associació havia establert a Bellpuig (perquè no ho podia fer al mateix poble de Granyena) un viver de ceps americans resistents a la fil·loxera que funcionava com una secció de l'entitat i que comptava amb 140 socis²⁰⁶. Per reunir diners havia fet un emissió d'accions de 25 pessetes i l'any 1897 tenia disponibles per als socis 350.000 barbats i 500.000 estaques, comptant incrementar aquesta quantitat els anys següents. Per tal de començar la replantació de les vinyes, el president va sol·licitar a la Granja Experimental de Barcelona l'assistència d'un capatàs per ensenyar-los a fer injerts i també van aconseguir que la Granja Experimental hi establís un observatori meteorològic agrícola, com ja havia fet en una quarantena de localitats de Catalunya i les illes Balears. L'any 1905 encara constava la seva existència, així com també la d'una cambra agrícola a la localitat²⁰⁷.

A Vilanova i la Geltrú, després que deixés de funcionar el Sindicat de propietaris per a la defensa contra la fil·loxera, també es creà l'any 1907 un sindicat modern, aprofitant els avantatges que concedia la Llei de Sindicats Agrícoles de l'any 1906, de la qual Teodor Creus —al qual s'oferí la presidència d'honor del sindicat²⁰⁸— havia estat un dels inspiradors. Era un sindicat d'àmbit comarcal que pretenia aplegar *“propietaris, administradors, masovers, rabassers, arrendataris y jornaleros del camp, qui posseeixin, administrin, cultivin o treballin terres als termes municipals de Vilanova, Sitges, Sant Pere de Ribes, Canyelles y Conit”*²⁰⁹. Els seus objectius es centraven en la compra d'eines, màquines, bestiar, adobs i llevors altres elements necessaris per a la producció agrícola; l'estudi i aplicació de remeis a les malalties que afectaven els camps; la creació i foment del crèdit agrícola; la divulgació de l'ensenyament agrícola per mitjà de conferències, exposicions, certàmens, escoles, revistes i altres mitjans que la pràctica aconsellés. Com a entitat interclassista, no oblidava entre els seus objectius *“la conservació de la pau y armonía entre*

²⁰⁶ Sociedad Agrícola Grañenense, *Viveros de cepas de la provincia de Lérida*, Lleida, 1898.

²⁰⁷ FACB, “Als Agricultors”, Barcelona, 28.7.1905.

²⁰⁸ “Tenint en compte els grans serveys fets a favor de l'Agricultura pel venerable patrici En Theodor Creus y Corominas, durant sa llarga y activa vida, y tenint present qu'el seu nom va juntat a tot lo que de verdaderprofit s'ha realitzat a vilanova y sa comarca durant més de mitja centuria, s'institueix pera que l'ocupi exclusivament y com a mostra de gratitut sincera, una Presidencia d'Honor, que li será oferta solemnialment al constituirse aquet Sindicat” (*Reglament del Sindicat Agrícola Comarcal de Vilanova y Geltrú*, Oliva Impressor, Vilanova i la Geltrú, 1907, article adicional segon).

propietaris, masovers y jornalers, amparant y defensant imparcialment els interessos d'uns y altres"²¹⁰. Tanmateix, la iniciativa havia partit dels grans propietaris locals²¹¹ i, des de la seva fundació, va estar adherit a la Federació Agrícola Catalana Balear.

1.3. L'estratègia interclassista de l'IACSI

1.3.1. La reorganització de l'IACSI davant de la crisi agrària

Des de la seva fundació, el 1851, l'IACSI va intentar vertebrar la seva implantació territorial per mitjà de subdelegacions a les principals localitats de Catalunya. Segons J. Maspons, l'any 1853 ja hi havia subdelegacions de l'IACSI a Terrassa, Artés, Vilafranca del Penedès, Vic, Palafrugell, Igualada, Granollers, Balaguer, Molins de Rei i Cardona, "*no tardant en constituir-se-n moltes més, fins y tot fora de Catalunya*"²¹². Però després dels primers anys d'eufòria, les subdelegacions van decaure²¹³: a les pàgines de la Revista de l'IACSI, trobem repetides exhortacions als propietaris perquè abandonin l'aïllament i s'associïn. L'any 1873, per exemple, tot aprofitant que la situació de guerra civil havia portat els propietaris a traslladar-se a les ciutats, Ignasi M. de Ferran els aconsellava que s'organitzessin "*por medio de una asociación de propietarios rurales [...] echen los fundamentos de una Institución*

²⁰⁹ Reglament del Sindicat Agrícola Comarcal..., art. 1. Les quotes de soci variaven si es tractava de propietaris o administradors (6 pessetes anuals) o bé cultivaven personalment les terres (3 pessetes anuals) (art. 10).

²¹⁰ Reglament del Sindicat Agrícola Comarcal..., art. 2.

²¹¹ Això és almenys el que es pot deduir dels components de la comissió organitzadora, encaçalada per el que durant molts anys fou alcalde de Vilanova a inicis del segle XX, Joan Braquer, i en la que també hi figuraven, J. Francisco Ricart, Jaume Riba, Joan Soler, Pau Albert, Feliu Ballester, Joan Roig Ventosa, Jaume Vidal, Josep Viñas, Llorenç Pagès i l'advocat i diputat de la Lliga Regionalista Josep Bertran i Musitu, fill del que fou vicepresident de l'IACSI (1877-1881) i principal promotor de la Federació de Gremis Agrícoles de Catalunya (1893), Felip Bertran i d'Amat. Joan Braquer, Joan Soler, Feliu Ballester, Joan Roig i Llorenç Pagès també foren socis de l'IACSI, i Feliu Ballester, que fou el president del Consell Comarcal de la UVC (1911) i també membre del Consell Regional de la UVC (1914), el 1932 seria el secretari de l'Associació de Propietaris del Partit Judicial de Vilanova i la Geltrú.

²¹² Jaume Maspons Camarasa, "Agricultura", dins la *Geografia General de Catalunya* dirigida per Francesc Carreras Candi, vol. I: Catalunya, Barcelona, s.d., pàg. 553. Sobre les subdelegacions de l'IACSI, vegeu l'apartat 4.2.3.

²¹³ Montserrat Caminal, *L'Institut Agrícola Català de Sant Isidre (1851-1901)*, tesi doctoral inèdita, Universitat de Barcelona, 1979, pàg. 96 i ss.

o Servicio de carácter privado, que, dentro de las leyes, les permita resguardar sus bienes y sus personas, y les consienta dormir tranquilos [...]”²¹⁴.

Narcís Fages de Romà es queixava en 1877 de què l'IACSI no assolía la influència i el poder “*que alcanzaría, si cuantos hacendados tienen el interés y el deber de unirse á ella así lo verificasen, viniendo con ello á constituir en cada comarca Subdelegaciones de la propia sociedad, que por lo numeroso y respetable de los individuos que las compusiesen, se conquistasen la consideración y el respeto de todas las demás clases y corporaciones del Estado*”²¹⁵. I l'any següent, en l'assemblea general de l'Institut, el vicepresident reconeixia els problemes que trobava l'IACSI per millorar la seva implantació social:

“si al Instituto le falta algo a donde en lo sucesivo pueda dirigir sus esfuerzos, era lo que llamaría popularizarse; esto es, hacerse la institución de toda la clase propietaria y labriega, procurándose [...] que constituyera su centro en Barcelona, su punto de cita de siempre, su casa de todos, la institución de que todos se valieran y a que todos diesen vida, al propio tiempo que su organización se extendiera como una malla por las cuatro provincias catalanas”²¹⁶.

Aquesta havia estat la idea que havia presidit la fundació de l'IACSI i que s'havia intentat articular per mitjà de les subdelegacions comarcals, però que —como posava de manifest el mateix vicepresident, Felip Bertran— no s'havia pogut portar a terme. En iniciar-se el darrer quart del segle es crearien algunes associacions de propietaris més o menys vinculades a l'IACSI, com ara el Centre Agrícola del Penedès o l'Associació de Propietaris Rurals del Vallès, ambdues entitats creades l'any 1876, però foren iniciatives bastant excepcionals i que no van tenir el ressò que s'esperava²¹⁷. Uns anys després, se seguia posant de manifest l'apatia dels propietaris, fins i tot dels mateixos membres de l'IACSI. A propòsit del progressiu augment dels impostos que, directament i indirectament, gravaven la propietat rural, un propietari feia un crida a seguir l'exemple del comerç i de la indústria (i fins i tot de la classe obrera) a l'hora de defensar els seus interessos:

²¹⁴ Ignasi M. de Ferran, “Un paréntesis”, *RIACSI*, 1.1873.

²¹⁵ “La Paz y la Agricultura” VIII, *RIACSI*, 1.7.1877.

²¹⁶ IACSI: *Mem. 1877*. La preocupació dels dirigents de l'Institut per aquesta qüestió els portaria a estudiar, ja aleshores, la creació de “*algunos servicios que quizás podrían procurarse a los asociados*”.

²¹⁷ Vegeu els apartats 3.2. i 6.2.

“Si el propietario no sabe aprovechar tan elocuente ejemplo y sucumbe oprimido por la miseria, ¿tendrá derecho a la compasión de las demás clases? Creemos que no [...] Creemos que con lo indicado basta a nuestro objeto, que es llamar la atención de los propietarios ilustrados y en particular del Instituto, sobre el terrible marasmo que consume a la clase, para que en su vista inicien con valentía una época de reconstitución, confiando ante todo en sus propios esfuerzos a imitación de las demás clases, sin olvidar ni por un momento que si continúa por más tiempo oponiendo la apatía en lugar de una actividad inteligente a los continuos desaciertos del Gobierno, el remedio si es que viene, vendrá tarde”²¹⁸.

La crisi agrària va acabar per posar fi a aquesta passivitat. En un primer moment, com hem vist, la fil·loxera va estimular la creació dels primers sindicats i l'IACSI va implicar-se en l'organització dels viticultors per tal de lluitar contra la plaga. Però, com hem vist, la crisi agrària va tenir conseqüències molt més profundes i duradores en l'àmbit de l'associacionisme: d'una banda, perquè va fer molt més urgent la mobilització social per aconseguir polítiques favorables al sector; de l'altra, perquè la conflictivitat va donar lloc a un nou sindicalisme de classe, amb unes societats pageses de resistència més relacionades amb el sindicalisme obrerista i urbà que amb les velles germandats de socors mutus, i dotades d'un nivell d'organització molt notable. Aquest fet era observat amb clarividència per un propietari del Penedès que, tot remembrant les lligues de rabassaires que s'havien creat en els anys anteriors, però que poc a poc s'havien anat extingint, afirmava:

“Hoy la cosa ha cambiado de aspecto. Constituidas en la mayoría de pueblos del Panadés asociaciones de trabajadores con perfecta organización á lo que parece, han empezado ya algunas de estas á dirigir á los propietarios sus pretensiones. Y si al principio la cosa se tomó á broma, no haciendo caso algunos de los propietarios de la organización de los trabajadores, hoy reviste ya la cosa un carácter grave que es preciso á toda costa remediar”²¹⁹.

Enfront del perill que suposaven aquestes iniciatives, l'IACSI va adoptar una nova estratègia de caràcter interclassista. L'any 1887, ja va dirigir una crida “á los agricultores de las cuatro provincias catalanas”²²⁰, que fou l'inici d'una campanya que tenia com a objectiu final aconseguir “l'organització de tota la classe agrícola de

²¹⁸ “Nuestra clase propietaria está agonizando”, *RIACSI*, 11.1882.

²¹⁹ “Un mal grave”, *EL*, 31.1.1893.

²²⁰ Reproduït a l'apèndix 1.

*Catalunya*²²¹. Poc temps després, en les reformes del reglament de 1888, es creava una nova categoria de socis adherits per obrir l'Institut als pagesos no propietaris: podien ser-ho tot els propietaris o cultivadors de la terra que tinguessin interès directe o indirecte per a les coses del camp²²². Pagaven només quatre pessetes de quota anual (els socis residents pagaven aleshores una quota de 20 pessetes d'entrada i 60 pessetes de quota anual) i, a canvi, rebien el suplement de la Revista de l'Institut redactat en català, *La Pagesia*.

Amb anterioritat, l'IACSI ja havia llançat la publicació del *Calendari del Pagés* (des de 1856) i després, amb un intent poc reeixit de treure una publicació de major periodicitat, va publicar *La Quinsena del Pagès* (1878-1887), sempre en català i amb l'objectiu d'adoctrinar la pagesia, tal com reconeixien els seus promotors²²³. *La Pagesia* es començà a publicar l'abril de 1888 i tenia l'objectiu —segons manifestava el seu director, R. Roig i Torres, en el primer número de la revista— de constituir “*un poderós element de propaganda agrícola que será l'eco, lo tornaveu de la Pagesia Catalana [...]. Lo suplement á la Revista que l'Institut ofereix avuy á las classes agricultoras, será lo llás perenne de unió entre nostra pagesia*”²²⁴.

Concebut com “*el periódico de batalla y de propaganda*”; inicialment tenia una periodicitat quinzenal, però l'any 1893, en el moment àlgid de la crisi econòmica i social, es va decidir publicar-lo cada setmana per tal que “*suministre las noticias del momento, las primeras impresiones de los acontecimientos*”²²⁵. Un any després va tornar a ser quinzenal i després de 1895, quan l'agitació social va amainar, va deixar de publicar-se i, en contrapartida, s'augmentà el nombre de pàgines de la Revista de

²²¹ *La Pagesia*, 31.5.1889.

²²² Montserrat Caminal, *L'Institut Agrícola...*, pàg. 111.

²²³ En la sol·licitud enviada l'any 1853 a Isabel II per la lliure publicació de calendaris, l'IACSI argumentava que eren un “*medio para fomentar la agricultura, la imprenta y ramos que de ésta dependen, y difundir la ilustración entre las clases menos acomodadas, contrarestando con máximas morales, religiosas y políticas la semilla corruptora del socialismo que incautamente pudiera germinar al calor del hogar de los caseríos, de las granjas y cortijos*” (Citat per Montserrat Caminal, “La fundació de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre: els seus homes i les seves activitats (1851-1901)”, *Recerques*, 22, 1989, pàg. 133).

²²⁴ *La Pagesia*, Any I, núm. 1, (4.1888). *La Pagesia* també era distribuïda gratuïtament entre els socis residents i corresponsals. Tot subscriptor de *La Pagesia* era considerat automàticament un agricultor adherit a l'IACSI (*La Pagesia*, 1.1.1889), tot i que teòricament havia de ser proposat per un soci resident o corresponsal i admès per la Junta Directiva (M. Caminal, *L'Institut Agrícola...*, pàg. 111).

²²⁵ En canvi, la Revista de l'IACSI “*debe ser el periódico científico, en que se reseñen minuciosamente las experiencias, en que se dé lugar á trabajos más o menos especulativos, en que se dé cuenta detallada del movimiento agrícola del mundo entero, debe ser el periódico de estudio y de consulta de los agricultores instruídos; por esto, a fin de no limitar la extensión de los artículos, de facilitar la clasificación de las noticias y dar lugar á la debida redacción y corrección de los trabajos se ha creído conveniente hacer su publicación por trimestres, repartiendo, al año, cuatro cuadernos*” (“A los lectores”, *RIACSI*, 1.1893).

l'IACSI, tot donant-li “*el tono y condiciones que la crisis agrícola hace necesarios*”²²⁶. En desaparèixer *La Pagesia*, va tornar a publicar-se *L'Art del Pagès*, revista fundada per Francesc Xavier Tobella l'any 1877 i que l'any 1893, continuant-ne ell mateix la direcció, s'havia fusionat amb *La Pagesia*. Segons explicava el mateix director de la revista, “*la substitució de L'Art del Pagès en 1893 per La Pagesia fins l'any 1895 inclusiu, ha tingut per objecte agermanar voluntats que semblaban deslligadas del Institut Agrícola Català de Sant Isidre, demostrant la mancomunitat d'interessos d'un y altre periòdich*”²²⁷.

Des d'un inici, *La Pagesia* va fer crides constants a la unió de tots els pagesos al voltant de l'IACSI. Un dels principals propagandistes, Ramon M. Catà de la Torre, era ben eloqüent en el primer número de l'any 1889:

*“Avuy, donchs, es hora de lluytar per l'existencia; avuy es hora de defensar pam á pam los drets de la propietat y de l'agricultura per tots los medis que las lleys 'ns donan. Per aixó l'Institut agrícola Catalá de Sant Isidro vos diu avuy avant y fora, pagesos de Catalunya [...] Lo Institut portará a Catalunya la bandera com la Lliga agraria la fa tremolar al vent dins los marlets de la coronada vila. Sols vos demana que vos aplegueu al seu entorn á fi y efecte de portar la veu de tots vosaltres, porque avuy día sols ab l'unió més estreta se logran las victorias fortas. Vosaltres disgregats y anant cada hú solo per sa vía, res podríau fer ni lograr en l'empresa. Mes lo Institut, per sa part, sense vosaltres tampoch representaría, com desitja pel major be de l'agricultura, la massa compacta de tota la pagesía de la terra. En una paraula, lo Institut necessita de vosaltres y vosaltres sense l'Institut, res podeu fer en la lluyta present”*²²⁸.

La creació del Consultori - Mostrari Agrícola de l'IACSI, aprovada per la junta directiva el 4 de novembre de 1893, fou una iniciativa en el mateix sentit: el seu objectiu era “*aleccionar en todos aquellos puntos o cuestiones sobre los cuales*

²²⁶ *RIACSI*, 1.1896. Per aquesta nova etapa de la Revista de l'IACSI, s'encarregà de la direcció i redacció a una comissió de “*personas activas y competentes*”: Hilarió Ruiz Amado, enginyer de monts i inspector general del cos de l'Estat jubilat, que exerciria el càrrec de president i director; Hermenegildo Gorriá, enginyer agrònom i industrial, director de la Granja Experimental de Barcelona i de les escoles de pèrits agrícoles; Aureli López Vilaur, enginyer agrònom i Catedràtic d'Agricultura a l'Institut de Segon Ensenyament; Casimir Brugués, Doctor en Farmàcia, i Francesc X. Tobella, pèrit agrònom. Però en realitat el pes de la revista va caure sobre el seu director, H. Ruiz Amado, que al cap d'un any va dimitir de les seves funcions davant de la falta de col·laboració: segons ell, els socis “*con pocas y honradísimas escepciones que en la Revista constan, ningún auxilio me prestaron*” i els membres de la redacció “*pronto dejaron de colaborar por haberse visto agobiados de trabajos perentorios y oficiales á que no podían desatender; resultando que he tenido que llevar yo sólo todo el peso [de la revista] por espacio de más de un año con gravísimo perjuicio para la Revista*” (*RIACSI*, 3.1897).

²²⁷ Citat a Joan Torrent i Rafael Tasis, *Història de la premsa catalana*, vol. I, Ed. Bruguera, Barcelona, 1965, pàg. 315. Sobre Francesc X. Tobella i Argila, vegeu la nota biogràfica a l'apèndix 10.

²²⁸ Ramon M. Catà de la Torre, “Avant y fora”, *La Pagesia*, 1.1889. Ramon M. Catà assistí a la segona assemblea de la Liga Agraria i va fer de corresponsal per *La Pagesia*.

*puedan tener ciertas dudas nuestros cultivadores*²²⁹. El seu director, el mateix Francesc X. Tobella, respondria a les consultes amb l'ajuda d'alguns “*aparatos e instrumentos en el día aún poco conocidos en el país*”²³⁰. Al mateix temps, es confià en Casimir Brugués per donar un nou impuls al laboratori químic de l'IACSI després de la dimissió de Rafael Roig i Torres a finals de 1891 i també per donar una orientació més pràctica a la Revista de l'Institut²³¹. Aquesta orientació “més pràctica” de l'IACSI era un altre element fonamental per tal d'impulsar l'agrupació dels agricultors entorn de l'IACSI, com s'intentà des de 1888 amb la creació de la categoria dels “socis adherits”.

Al mateix temps, l'IACSI va reorganitzar la seva Comissió Permanent a Madrid²³² i va promoure la creació d'associacions agràries que se sumessin a la campanya de l'IACSI en defensa dels interessos agraris. D'una banda intentà reactivar o crear de nou subdelegacions a diferents comarques: segons la memòria de l'IACSI de 1888, s'havien reconstituït les subdelegacions de Tortosa, Montblanc i Sitges, i s'havien creat “*á impulsos de las corrientes en que hoy viene envuelto el porvenir de la propiedad rural*” les de Rubí, Alforja i les Borges Blanques. En els anys següents es fundaren o reconstituïren les de Figueres (1891), Sabadell (1891), Torroella de Montgrí (1893), Sant Sadurní d'Anoia (1893) i Maó (1899)²³³. Per altra, l'IACSI estimulà el desenvolupament d'un associacionisme mixt, de propietaris i pagesos, que evités la polarització social i tallés, al mateix temps, les iniciatives dels pagesos que s'havien començat a organitzar de forma autònoma. En tenim alguns exemples força significatius, ja abans de crear-se les primeres cambres agrícoles. L'any 1890, poc abans de ser nomenat Director General d'Agricultura, el Marquès de Monistrol i d'Aguilar va fundar un sindicat d'agricultors a Sant Just Desvern²³⁴. L'objectiu

²²⁹ IACSI: Mem. 1893.

²³⁰ *Ibidem*.

²³¹ En aquest nou impuls a la Revista de l'IACSI, que tornaria a ser mensual (i *La Pagesia* quinzenal) s'havien compromès a participar alguns dels redactors de la revista *Resumen de Agricultura*, com ara Casimir Brugués i Escuder. Sobre el Consultori-Mostrari Agrícola i el laboratori de l'IACSI, vegeu l'apartat 4.1.2.

²³² La nova Comissió Permanent de l'IACSI a Madrid estava formada per: Marquès de Monistrol (reelegit president), Josep Maluquer de Tirrell (vicepresident), Baró de Quatre Torres (vocal), Ferran Puig (vocal), Marquès de Cerdanyola (vocal), Josep Alvarez Mariño (vocal), Hilarió Ruiz Amado (vocal) i Marquès d'Aguilar (secretari). L'any 1890 Josep Maluquer va substituir en la presidència el Marquès de Monistrol per defunció.

²³³ Sobre les subdelegacions de l'IACSI, vegeu l'apartat 4.2.3.

²³⁴ Joaquim Escrivà de Romaní i Fernández de Córdoba (Madrid, 1858-1897), marquès de Monistrol d'Anoia i d'Aguilar, fou Director General d'Agricultura, Indústria i Comerç entre 1890 i 1892. En aquesta etapa es legislà

d'aquest sindicat era la compra col·lectiva de llavors, adobs i eines agrícoles, per distribuir-los entre els seus associats al preu de cost, a més d'organitzar alguna conferència per tal de "*facilitar la instrucció pràctica de los labradores para obtener de la tierra el mayor rendimiento posible*"²³⁵. El primer acte del fundador i president del sindicat, que pocs anys després presidiria l'IACSI, fou adquirir pel seu compte 7.500 kg. de sulfat de coure i cedir-los als socis per cobrar l'import després de la collita. Els reunia a la seva finca de Sant Just Desvern (Torre Blanca)²³⁶, on analitzaven les mostres del sulfat de coure. Formaven part del sindicat un centenar d'agricultors, entre els quals hi havia, com a membres de la junta directiva, Andreu Biosca (alcalde de Sant Just), Josep Cardona Plana (jutge municipal), Francesc Padrosa Batista, Miquel Mallol, Pau Canals i altres propietaris. Poc temps després hi ha notícia de la constitució d'una Mutua Agrícola d'assegurances contra la pedregada "*fundada por propietarios pertenecientes en su mayor parte al Instituto Agrícola Catalán de San Isidro*"²³⁷. Són exemples d'aquesta inquietud per constituir associacions mixtes, de propietaris i cultivadors, tot oferint serveis de caire cooperatiu i evitant els antagonismes. L'advertiment que feia des de les mateixes pàgines de *La Pagesia* un altre membre insigne de l'IACSI, Ferran de Sagarra, respon a aquesta estratègia:

"¡Alerta! donchs, agricultors de Catalunya; cesse de un cop aqueixa malehida divisió que minva nostras forsas, y unimnos, constituhim associacions rurals, en defensa de nostres interessos, baix la protecció de la gloriosa bandera del Institut de S. Isidro"²³⁸.

Aquesta estratègia interclassista de l'IACSI responia a un objectiu doble. En primer lloc, si es volia constituir una força social capaç de pressionar els governs

la creació de les cambres agrícoles, granges agrícoles, estacions enològiques i sericícoles, i es reorganitzà el Cos d'Enginyers Agrònoms, entre altres mesures destacables de la política agrària espanyola. Advocat i enginyer agrònom, va ser president de l'IACSI entre 1893 i 1896, essent elegit dues vegades consecutives. També fou diputat a Corts per Olot (1883-1895) i vicepresident de la *Liga Nacional de Productores* (1894).

²³⁵ R. Roig i Torres, "Sindicato de Agricultores de San Justo Desvern", *RIACSI*, 1.6.1890.

²³⁶ El marquès de Monistrol d'Anoia i d'Aguilar era propietari d'un extensíssim patrimoni repartit per Catalunya, València, Múrcia i Aragó. A Catalunya sovint a la Torre Blanca de Sant Just Desvern, tot i que tenia la casa pairal a Monistrol d'Anoia, on després de la plaga de la fil·loxera va emprendre la replantació de 800 ha de vinya amb un locomòbil de vapor, un exemple de les tècniques modernes que aplicava a les seves explotacions agrícoles.

²³⁷ *RIACSI*, 1.2.1891. Aquesta Mutua Agrícola tenia com a director Josep Raoulx i com a consell d'administració: Joaquim M de Paz (president), Crescenci Arqué (vicepresident), Ramon M. Catà de la Torre (secretari), Josep M. D'Ortega (vocal), Lluís Sagnier (vocal), Josep Pi Solana (vocal) i Antoni Soler (vocal).

²³⁸ Ferran de Sagarra, "¡Agricultors, alerta!", *La Pagesia*, 31.1.1889.

perquè actuessin en la direcció dels seus interessos, calia ampliar la implantació de l'IACSI, el qual des de mitjan segle XIX havia disminuït progressivament el nombre de socis i per tant la seva representativitat²³⁹. La creació de la categoria de socis adherits, la propaganda des de *La Pagesia*, la refundació de subdelegacions de l'IACSI a diferents comarques i la creació d'associacions rurals amb vincles més o menys formals amb l'IACSI, eren iniciatives que responien a aquest objectiu. D'altra banda, la proliferació de societats de pagesos amb plantejaments diferenciats o bé directament enfrontats amb els de l'IACSI debilitava el seu discurs, que es pretenia defensor dels interessos agraris en el seu conjunt. Durant els anys noranta, els esforços de l'IACSI es van dirigir a aconseguir aquest doble objectiu, que a partir dels inicis del nou segle desembocaria en la creació de sindicats²⁴⁰. Algunes de les iniciatives van fracassar, però la crisi generalitzada que vivia el sector agrari afavoria la identificació de problemes comuns a tot el sector i, passats els anys de més convulsió social, l'estratègia de l'IACSI es va saldar amb un èxit notable. Uns anys més tard, en el congrés de la FACB que va tenir lloc a Igualada l'any 1913, Josep Morera feia balanç de l'associacionisme agrari català amb aquestes paraules:

“Senyors, que aquesta relació o compenetració íntima i constant entre'l propietari rural i els que d'ell en depenen directa o indirectament, es una mena d'associació rudimentaria, pero tan feconda, que jo no dubto en calificar-la de pedra fonamental del actual reviscolament agrari. I si no, digueu-me, ¿com ho hauriem fet per vencer la rutina secular dels nostres pagesos? ¿Com hauriem pogut montar aquestes associacions poderoses i legalment constituïdes, sense por de provocar una guerra social? La resposta no haig de donar-la jo; els conflictes que a diari esclaten entre les classes industrials, aont no hi ha aquell contacte a que'm referia, aquella relació que indicava, entre l'amo i l'obrer, parlen prou clar. D'aquesta manera, mitjansant l'influència que podriem dir-ne patronal, ha minvat la por i la desconfiansa mutues entre la nostra gent rural, i la seva tendència fortament individualista ha pogut moderar-se bon xic, fins al estrem de que, sense contrariar-la, se l'ha dirigida a montar aquí i allà societats locals d'agricultors, cada una d'elles organitzada al seu albir i amb un fi especial propi, característic i casi sempre quelcom diferent del que persegueixen les seves similars, societats particularistes dintre del conjunt agrari que son avui els nervis més vius d'aquesta Federació Catalano-Balear”²⁴¹.

²³⁹ Vegeu l'apartat 4.2.1.

²⁴⁰ “La idea de los Sindicatos se impone hoy día para reunir las fuerzas todas de la agricultura”, ja afirmava la redacció de *Resumen de Agricultura* en saludar l'entrada del 1898 (“Año nuevo”, RA, Año X, núm. 109, pàg. 7).

²⁴¹ Josep Morera i Mestre, “Associació Agrícola en general”, FACB, XVI Congrés celebrat a Igualada els dies 11 i 12 de Maig del any 1913. Vegeu l'apartat 4.3.

1.3.2. De la Unió Agrícola a la Cambra Agrícola de Catalunya

L'any 1887 l'IACSI va iniciar una campanya per exigir del Govern la protecció dels interessos agraris davant de la situació de crisi: amb aquest objectiu els seus dirigents van recórrer diferents comarques catalanes, tot celebrant multitudinàries "reunions d'agricultors" per demanar el seu suport a les peticions de l'IACSI, que es concretaven en la denúncia dels tractats de comerç i la reforma dels aranzels de duanes en una orientació més proteccionista, la rebaixa de la contribució territorial i de les tarifes de transports, l'organització del crèdit agrícola i d'institucions d'ensenyança agrícola i la construcció de canals de rec, entre altres demandes²⁴². En aquella "peregrinació per Catalunya" els dirigents de l'IACSI van recollir unes 22.000 signatures a una exposició que, per mitjà de la comissió permanent de l'IACSI a Madrid, fou presentada al President del Consell de Ministres el març de 1888²⁴³.

Al cap d'un any, l'única contesta per part del Govern a aquella exposició fou que "*no se ha tomado una resolución por no pedirse en ella nada concreto*"²⁴⁴. Com a resposta, l'IACSI va decidir reunir tots aquells propietaris i agricultors catalans que s'havien adherit a les peticions de l'IACSI, per donar-los compte de la falta de resultat d'aquella campanya i, sobretot, per reforçar aquella adhesió i acordar la conducta a prendre. En la convocatòria de l'acte l'IACSI ja es manifestava confiat que d'aquell acte sorgiria "*la unió complerta de tots los qui de la terra vihen y que per ella sofréixen*" i que, per tal de ser una demostració de força dirigida al Govern espanyol, seria un acte multitudinari:

"Lo Institut espera que no quedará cap poble de Catalunya, per apartat que sía, sense qu' estiga representat en l'acte solemne que devant de tota Espanya aném á fer [...] Que vingan donchs numerosas representacions de la classe agricultora y propietaria ab l'adhesió de milers dels que no pugan sortir de casa y portant á més previnguda la llista de personas qu' en cada poble han de constituhir una Junta que convé que 's formi pera

²⁴² Aquestes "reunions d'agricultors" apareixen sovint ressenyades a la premsa local: a Terrassa, per exemple, la reunió es va celebrar el 2 de gener de 1888 en el Teatre Principal, "*cuya platea hallábase completamente llena, figurando entre la concurrencia los más distinguidos propietarios de la comarca*" (*Revista de Sabadell*, 4.1.1888). Sovint la reunió era presidida per l'alcalde i després dels discursos dels dirigents de l'IACSI i d'altres personalitats de la mateixa comarca, l'acte acabava amb la recollida de signatures a l'exposició de l'IACSI.

²⁴³ La recepció de la comissió de l'IACSI pel president del Consell de Ministres va tenir un ressò important en la premsa de Madrid, que xifrava les signatures en 18.609, en representació de 211 pobles de Catalunya (*RIACSI*, 1.3.1888). Formaven la comissió permanent de l'IACSI a Madrid el marquès de Monistrol i d'Aguilar, el baró de Quatre Torres, Ferran de Puig, Josep Maluquer, comte de Casi, Josep Álvarez Mariño i Hilarió Ruiz Amado.

²⁴⁴ *RIACSI*, 15.5.1889.

*que estiga en tot temps en relació ab lo Institut al objecte de defensar l'agricultura y la propietat de Catalunya*²⁴⁵.

L'assemblea va tenir lloc el 12 de maig de 1889 al Teatre Principal de Barcelona, que es va omplir completament, trobant-s'hi representats prop de 24.000 propietaris i agricultors de les diferents comarques catalanes²⁴⁶. L'objectiu primordial de la reunió era, segons Magí Sandiumenge, “*el de dejar bien sentada la mancomunidad de ideas que existe entre los agricultores de Cataluña y el Instituto, en cuanto al modo de apreciar las cuestiones económicas relacionadas con el trabajo y la producción agrícolas*”²⁴⁷. Una mobilització semblant protagonitzada per l'IACSI no tornaria a produir-se fins al 1933, en què l'IACSI va omplir la plaça de toros Monumental (prop de 30.000 persones, segons alguns càlculs) per protestar contra el procés de reforma agrària del govern republicà: “*ells demanaven protecció —deia el president de l'IACSI referint-se als organitzadors de l'assemblea de 1889—, nosaltres ens acontentaríem en què ens deixessin tranquils i no ens perjudiquessin amb les constants intervencions perniciosos dels que manen!*”²⁴⁸. Tot i la diferència d'objectius, segons el president de l'IACSI la mobilització d'un i altre moment eren comparables:

“La nostra entitat ha organitzat, dirigit o intervingut en gran nombre de concursos, congressos, exposicions, etc., però tan sols dues vegades, en

²⁴⁵ “Lo Institut Agrícola Català de Sant Isidro als propietaris y pagesos de Catalunya”, *La Pagesia*, 29.4.1889. Signaven la convocatòria, el 20.4.1889, els membres de la Junta Directiva de l'IACSI, el president de la comissió permanent a Madrid (Marquès de Monistrol), el president de la comissió científica i de foment (Ramon de Manjarrés), i els presidents de la vintena de subdelegacions de l'IACSI existents aleshores.

²⁴⁶ Les associacions adherides i/o representades en l'assemblea organitzada per l'IACSI al Teatre Principal de Barcelona el 12 de maig de 1889 eren les següents: Liga Agraria (junta central), subdelegacions de l'IACSI a Tàrraga, Figueres, Molins de Rei, Montblanc, Balaguer, Alforja, Terrassa, les Borges Blanques, Rubí, Sitges, Vic, Berga, l'Arboç, Tarragona, Vilanova i la Geltrú i Sant Pere de Ribes, Centre Agrícola d'Igualada, periòdic *El Labriego* (Vilafranca del Penedès), Centre Agronòmic de Barcelona, Foment Mercantil i Industrial de Sabadell, Fomento Vendrellense, Sindicat de Viticultors de Pla del Penedès, Gremi de Colliters de Terrassa, Agricultors de Vilamallà, Liga Agraria (Olot), Cercle Vilanoví, Associació de Propietaris de la Vall d'Aro, Ateneu de Vilanova i la Geltrú, Cercle Catòlic Agrícola de Sanahuja, Associació de Catòlics de Barcelona, Associació Catalana d'Excursions Científiques, Foment de l'Agricultura de Badalona, Unió de la Propietat Rústica i Urbana de Tordera, Liga Agraria (Borges Blanques), Unió Agrícola Vilanovina, periòdics *El Eco de Tarrasa* i *El Tarrasense* (Terrassa), Foment del Treball Nacional, Lliga de Catalunya, Liga Agraria (Albí), Gremi d'Agricultors de Sabadell, Cercle de la Unió Mercantil, Liga Agraria (Berga), Centre Català de Sabadell, Joventut Catòlica de Barcelona, Centre de la Unió Agrícola Maldanense, Centre Agrícola de Tivisa, Liga Agraria (junta provincial de Lleida), Unió Mercantil de Barcelona, *Revista Mercantil* (Valladolid), revista *L'Art del Pagès* i Societat d'Agricultors de Valls “La Sexantena”. També s'hi adherí la Diputació de Lleida i els ajuntaments de Sant Genís de Vilassar, Castellar del Vallès, Solsona, Vilamallà, Batea, Llers, Esterri d'Àneu i Cardona (*RIACSI*, 15.5.1889).

²⁴⁷ IACSI: Mem. 1889.

²⁴⁸ Jaume de Riba, “Les Assemblees d'Agricultura convocades per l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre”, *RIACSI*, 11.1933.

sa llarga història, ha cridat a Barcelona a tots els agricultors catalans en Assemblea. Era, el primer cop, el dia 12 de maig de 1889, i ha estat el segon, el dia 29 d'octubre passat. Encara que han transcorregut 44 anys de l'una a l'altra Assemblea, ambdues varen tenir característiques ben semblants”

L'assemblea del 15 de maig de 1889 va estar presidida pel vicepresident de l'IACSI, Josep Maria Rius i Badia (a causa de la malaltia del president, Pelai de Camps i de Matas, Marquès de Camps), juntament amb els altres membres de la Junta Directiva, i va comptar amb la presència del fundador i president de la Liga Agraria, Adolfo Bayo, que va venir expressament de Madrid i que va explicar “los motivos que le impulsaron a constituir dicha Asociación cuando pudo convencerse de que en las esferas del Poder no se trataba de dar cumplida satisfacción á las quejas de la agricultura”²⁴⁹. L'IACSI es trobava en aquestes mateixes circumstàncies, i la seva resposta fou també una campanya de mobilització social:

“Organizar la clase agrícola catalana bajo la base del Instituto y el concurso de representantes de todas las Asociaciones agrícola del Principado, con el objeto de que ‘inspirándose única y exclusivamente’ en el amor del país y posponiendo todo interés o mira políticos, procure ‘hacer frente a los males que nos aquejan y a los mayores que nos amenazan, con el vigor, la resolución y la rapidez que las circunstancias aconsejen’. Al expresado objeto y con el fin de imprimir a los antedichos trabajos de organización la unidad indispensable para su buen éxito, se agregarán a la Junta directiva del Instituto los presidentes de todas las Asociaciones agrícolas de Cataluña”.

Aquesta fou la conclusió més important aprovada en l'assemblea. Aquella mateixa tarda es reuní la junta directiva de l'IACSI juntament amb alguns representants d'associacions i localitats representades en l'assemblea i Ferran de Sagarra va exposar “la idea de que prenia peu l'Institut al intentar l'organització de tota la classe agrícola de Catalunya, idea que fou unànimament acceptada per tots los concurrents”²⁵⁰. L'objectiu era aconseguir “qu'en cada poble han de constituir una Junta que convé que s' formi pera que estiga en tot temps en relació ab lo Institut, al

²⁴⁹ RIACSI, 15.5.1889.

²⁵⁰ *La Pagesia*, 31.5.1889. També van intervenir en l'acte Ramon M. Catà de la Torre, el Marquès de Sentmenat, Ricard Guasch, de Reus, Lluís Corbella, de Lleida, Adolfo Bayo i Magí Sandiumenge. Segons *La Pagesia*, també van defensar la proposta de Ferran de Sagarra Josep de Rosselló (Associació de Propietaris Rurals del Vallès), Joaquim Soler (president de l'Associació Agrícola de Manresa), Eusebi Serra (Associació de Propietaris de la comarca del Tordera), Raurés (Centre Agrícola d'Igualada), Pere Bernet (les Borges Blanques) i Antoni Senpau (la Vall d'Àneu), entre altres. S'acordà convocar en breu als presidents de les subdelegacions de l'IACSI i associacions agrícoles per assistir a la primera reunió de junta.

*objetivo de defender la agricultura y la propiedad de Catalunya*²⁵¹. Els presidents de totes les associacions agràries de Catalunya s'agregarien a la junta directiva de l'IACSI i es constituïria un organisme superior, la Unió Agrícola de Catalunya, que orientés les accions que calia emprendre per afrontar els grans problemes agraris, tal com, en els anys trenta del segle XX, es va fer amb el Consell Directiu de l'IACSI.

Formarien part de la Unió Agrícola tots els socis de l'IACSI i de les associacions agrícoles del Principat adherides a la Unió (mentre no expressessin la seva voluntat en contra), així com tots els propietaris, masovers, parcers, arrendataris i jornalers del camp que s'hi adherissin i també tots aquells que, sense formar part d'aquestes categories, simpatitzessin amb els seus objectius i volguessin prestar-li el concurs²⁵². La Junta Superior que havia de governar la Unió es reuniria ordinàriament un cop cada tres mesos i estaria formada per la junta directiva de l'IACSI (el president i secretari de la Unió eren els mateixos que exercien aquests càrrecs en l'IACSI) i els presidents de les subdelegacions de l'IACSI i de les associacions adherides. Una comissió permanent formada per tres membres es reuniria quinzennalment.

Es preveia la creació de juntes regionals (5 membres) als caps de partit judicial i juntes locals (de 5 a 9 membres) en els pobles on hi hagués agricultors adherits, sempre que comptessin amb l'aprovació de la Junta Superior. Els pobles on s'haguessin creat juntes d'agricultors com a conseqüència de la crida de l'IACSI del 20 d'abril, aquestes quedarien confirmades automàticament. La Unió Agrícola adoptà com a òrgan d'expressió el periòdic *La Pagesia*²⁵³ i, uns mesos més tard, en virtut del Reial Decret de 14 de novembre de 1890, es convertí en la Cambra Agrícola de Catalunya.

El Reial Decret de Cambres Agrícoles era una intent del Govern de canalitzar la mobilització agrària que s'havia produït al final dels anys vuitanta i que, a Catalunya, havia tingut la seva manifestació més visible en l'assemblea de 1889²⁵⁴. En aquell acte, l'IACSI ja va comprometre's a presentar de nou les peticions que havien rebut

²⁵¹ *Ibidem*.

²⁵² *Reglamento de la Unión Agrícola de Cataluña bajo la base del Instituto Agrícola Catalán de San Isidro*, Barcelona, 1889, art. 3 i 4.

²⁵³ Junta General de 15.1.1890.

²⁵⁴ Sobre el Reial Decret de Cambres Agrícoles, vegeu l'apartat 2.1. El Reial Decret està reproduït a l'apèndix 3.

el suport de 22.000 agricultors, de manera que el Govern hagués de donar una contesta explícita. En aquesta ocasió, l'IACSI va rebre una atenta comunicació en què el President del Consell de Ministres l'informava de "*haber dado traslado de la mencionada instancia á los Ministerios á que corresponde, de las diferentes peticiones que la misma abraza, a fin de que se sirvieran examinarlas con detenimiento é interés y las tomaran en cuenta en todo aquello que era posible atenderlas*"²⁵⁵. Aquesta resposta més satisfactòria va venir seguida d'una reforma aranzelària "*en el sentido igual al que dejamos indicado respecto a los principales artículos marcados en nuestra exposición*"²⁵⁶, i l'aparició del Reial Decret de Cambres Agrícoles —així com també la Reial Ordre sobre l'establiment i organització dels col·legis electorals especials de 11 de novembre de 1890, d'acord amb la llei electoral vigent—, fou celebrada com una mesura que responia favorablement a les peticions de l'IACSI. L'Institut va voler acollir-se a aquestes disposicions i convertí en cambra la Unió Agrícola de Catalunya, la qual va celebrar l'acte de constitució el 5 de febrer i fou aprovada pel Ministeri de Foment el 20 de març de 1891.

²⁵⁵ Junta General de 15.1.1891 (IACSI: Mem. 1890).

²⁵⁶ *Ibidem*.

**Junta Directiva de la
Cambra Agrícola de Catalunya (1891)²⁵⁷**

Marquès de Sentmenat i de Ciutadilla (president)
Josep M. Rius i Badia (vicepresident)
Antoni Rovira i Borrell (tresorer)
Ramon M. Catà de la Torre (comptador)
Andreu de Ferran (secretari general)
Trinitat de Fontcuberta
Fèlix Vives
Ricard Balcells
Teodor Creus (pres. Subdelegació Vilanova i la Geltrú)
Lluís Corbella (pres. Subdelegació Lleida)
Antoni Roca (pres. Subdelegació Molins de Rei)
Josep M. Raurés (pres. Centre Agrícola Igualada)
Guillem de Boladeres (pres. Cambra Agrícola Maldà)
Joan Aymerich (pres. Centre Agrícola Sant Cugat del Vallès)
Antoni Senpau (pres. Centre Agrícola de la Vall d'Àneu)

Com es veu, la junta de la Cambra Agrícola de Catalunya era una mera ampliació de la de l'IACSI: tal com preveia el reglament (el de la Cambra Agrícola de Catalunya era pràcticament idèntic al de la Unió Agrícola) el president i el secretari de la Cambra eren els que exercien els mateixos càrrecs en l'Institut, i la majoria dels altres membres eren dirigents de l'IACSI o bé d'alguna subdelegació o centre agrícola afí. De fet, l'objectiu de la nova entitat era, precisament, ampliar la implantació territorial de l'IACSI: el fet que es donés prioritat als socis de l'IACSI en la inscripció (automàtica si no manifestaven disconformitat, sense l'exigència de cap quota) garantia que la junta directiva de la Cambra, que es reunia en el mateix local de l'Institut, no escaparia mai de les seves mans²⁵⁸.

La creació de la Cambra Agrícola de Catalunya, però, també responia a una voluntat d'augmentar la capacitat d'intervenció política. Tot i que l'assemblea del 12 de maig de 1889 s'havia convocat amb el lema prou significatiu de "Visca la pagesia i enrere la política", el que es pretenia era precisament el contrari, és a dir, l'organització dels agricultors per tal de tenir veu pròpia en els òrgans de poder, tal com de fet s'aprovà en una de les conclusions de l'acte:

²⁵⁷ La Junta nomenada en l'acte de constitució (5.2.1891).

²⁵⁸ D'acord amb el RD de 14.11.1890, "*sólo serán elegibles para los cargos de la Junta Directiva los miembros de la Cámara que en nombre propio ó en representación de una sociedad ó empresa figuren en la mitad superior de la escala que se formará con todos los miembros de la Cámara*" (art.3,3ª).

“Se acuerda, igualmente, que, vistos los fatales resultados que siempre han producido el anteponer la política y la pasión de partido a los verdaderos intereses del país, los agricultores catalanes deben prescindir en absoluto de aquellos móviles para dedicarse exclusivamente en la defensa del trabajo y de la producción agrícola, negándose a ser instrumento de los partidos en toda clase de elecciones y comprometiéndose a dar en ellas sus votos a candidatos propios, hijos del país, conocedores de sus necesidades e interesados en satisfacerlas”.

I entre els drets i deures que tenien els adherits a la Unió Agrícola de Catalunya ja figurava *“dar sus sufragios, en cualquiera clase de elecciones, á personas conocidas y de arraigo en la localidad respectiva, bien probadas por su amor á la clase agrícola, interesadas en la satisfacción de sus necesidades, sin consideración alguna al partido político en el que tal vez militen”* i les juntes locals tenien, entre altres objectius, *“vigilar las listas electorales”* per tal d'evitar irregularitats²⁵⁹. Uns mesos després de la seva creació, en un manifest dirigit *“a la classe pagesa del Principat”*, la Junta Superior de la Unió Agrícola de Catalunya era encara més explícita i es mostrava obertament favorable a la participació electoral per tal de defensar els interessos agraris:

*“[...] allí hont pogeu presentar vostras forsas dispuestas y organizadas procureu pendrer part en las elecciones d'Ajuntaments que dintre breus días han de ferse en toda Espanya. No volgau ésser instruments dels partits en esta lluyta vinenta ni en qualsevulla altre qu'en l'esdevenidor previnga. Comprometemnos tots á donar nostres sufragis als homens coneixedors de las necessitats de l'agricultura y disposats á defensarla sempre y á tot hora resistint com cal las imposicions que contra lley se moguen”*²⁶⁰.

En la primera reunió de la Cambra Agrícola de Catalunya, l'11 d'abril de 1891, un dels temes de deliberació fou precisament entorn als *“medios encaminados á conseguir en su día el establecimiento del mayor número posible de colegios*

²⁵⁹ *Reglamento de la Unión Agrícola de Cataluña...*, art. 31, 4rt.

²⁶⁰ “La Junta Superior de la Unió Agrícola de Catalunya a la classe pagesa del Principat”, *La Pagesia*, 25.11.1889. A més de la Junta Directiva de l'IACSI i dels representants de les subdelegacions que signaven la convocatòria de l'assemblea del 12.5.1889, signaven també Josep de Bertran (Vic), Josep Blanxart (Berga), Pere Batlle Rosich (Pla de Cabra) i, com a representants d'associacions adherides, Josep Àlvarez (president del Centre Agrícola del Penedès), Joan Almirall (president del Sindicat de Viticultors del Penedès), Josep Mas (president de l'Associació de Propietaris del Vallès), Josep M. Raurés (Centre Agrícola d'Igualada), Joaquim Soler (Associació de Propietaris de Manresa), Josep Ventura i Gausachs (president del Foment Agrícola de Badalona), Marquès d'Olivart (president de la Junta provincial de la Liga Agraria a Lleida), Josep Cunillera (president de la Lliga Agrària d'Albí), Joan Vicens (president de la Lliga Agrària de Santa Cristina d'Aro), Antoni Senpau (delegat de l'Associació de Propietaris de la Vall d'Àneu) i Miquel Madorell (president de la Junta de Propietaris de Sant Just Desvern). Vegeu el missatge complet reproduït a l'apèndix 2.

*especiales*²⁶¹. Per aquesta raó, es donaven les màximes facilitats per ingressar com a soci de l'entitat, sense fer efectiva cap quota i inscrivint automàticament tots els membres de les subdelegacions o centres adherits que no manifestessin el contrari. Però la Cambra Agrícola de Catalunya no es traduï en l'instrument electoral que pretenien els dirigents de l'IACSI, ni tampoc en l'aglutinant de les forces agrícoles que s'esperava. De fet, pocs dies després de la seva fundació un dels seus dirigents, Ramon M. Catà, ja insinuava l'existència d'alguna defecció, quan advertia que *“alguns que repetint la tàctica de sempre procuren distraure las forsas que la nova Cambra ha de amparar y proteger á fi de que tota la pagesía catalana no's puga presentar compacte y unida con un sol home devant dels Alts Poders de l'Estat*²⁶².

A banda de la formació de col·legis electorals especials, la Cambra Agrícola de Catalunya també es va preocupar inicialment de l'establiment del crèdit agrícola, la persecució de l'adulteració de productes agrícoles, la reforma de l'impost de consums i la rebaixa de la contribució territorial. Però aquestes demandes es traduïen simplement en exposicions dirigides al Govern o a les Corts, tal com ja feia l'IACSI. També s'intenaven actuacions coordinades amb altres cambres agrícoles, *“particularmente con la de la capital de la Monarquía y la de Maldá, una de las enclavadas en nuestro territorio, [que] es quizás la que ha podido atraer a su seno mayor contingente de socios*²⁶³. Aquestes relacions amb les cambres agrícoles que s'anaren creant durant els anys noranta i altres entitats agràries, acabarien propiciant la creació de la Federació Agrícola Catalana, l'any 1899.

La Cambra Agrícola de Catalunya va continuar funcionant durant el primer terç del segle XX, però l'existència de la FACB en bona part la buidà de contingut. Va seguir actuant com un apèndix de l'IACSI, dirigint-se a les administracions per fer sentir la seva opinió i subsanar problemes puntuals; però la seva activitat fou minsa i la implantació social no va superar la del mateix Institut.

1.3.3. El fracàs de la Federació de Gremis Agrícoles

Dos anys després de la constitució de la Cambra Agrícola de Catalunya, un grup de socis de l'IACSI va impulsar la creació de la Federació de Gremis Agrícoles de Catalunya, una altra iniciativa per tal d'augmentar *“nuestras filas por medio de la agrupación de grandes masas en el campo [...] consistente en el establecimiento de*

²⁶¹ RIACSI, 15.4.1891.

²⁶² La PAGESIA, 28.2.1891.

²⁶³ IACSI: Mem. 1891. Sobre la Cambra Agrícola de Maldà, vegeu l'apartat 3.1.

*numerosos gremios o sindicatos agrícolas*²⁶⁴, que posava de relleu la falta de resultats de la Cambra i que, com veurem, tampoc no donaria el resultat esperat. Eren uns moments de gran conflictivitat en el camp català i era per això que “*sembla que l’Institut Agrícola Català de Sant Isidro està resolt á emprendre una marxa potser més pràctica de la que fins ara ha seguit*”²⁶⁵. Entre aquestes iniciatives de caràcter més pràctic hi havia, a més dels esforços per limitar les desavinences entre amos i treballadors, la fundació de monts de pietat i caixes d’estalvis rurals, que serien el gèrmen de futurs sindicats agrícoles²⁶⁶.

El març de 1893, per exemple, l’IACSI celebrà una reunió amb la junta de l’Associació de Propietaris Rurals de Vilafranca del Penedès per estudiar la creació d’institucions de previsió i auxili i “*tractar dels medis de mantenir las bonas relacions que deu sempre haberhi entre propietaris y parcers*”²⁶⁷. Tres membres de l’Associació de Propietaris de Vilafranca s’afegiren a la comissió de l’IACSI per a l’estudi de l’establiment d’institucions de previsió i auxili. Durant aquell any, l’IACSI va celebrar reunions a diverses localitats catalanes, va formular un projecte de Germandat de Monts de Pietat i Caixes d’estalvi i va presentar una exposició al President del Consell de Ministres en aquest sentit²⁶⁸. I en la junta general de gener de 1894 va aprovar unes bases “*para la creación de centros adheridos al Instituto que se dediquen á la defensa de los intereses rurales del país*”.

De nou l’associacionisme interclassista era la fórmula per millorar la cohesió del món rural i, al mateix temps, enfortir la implantació de l’IACSI, una orientació que ja havia començat a donar els primers fruits uns anys abans. Un dels primers exemples el constitueix el Gremi de Pagesos de Sabadell que el 1891 es convertí en subdelegació de l’IACSI. Aquesta entitat tenia el seu origen en el *Fomento Mercantil e Industrial de Sabadell*, “*que tenia per objecte protegirse los gremis industrials y fer renaixer l’esperit dels primitius gremis*”²⁶⁹; en la qual van ingressar un grup de pagesos i van donar lloc a una ampliació de l’entitat que, des de 1887, s’anomenà

²⁶⁴ IACSI: Mem. 1892.

²⁶⁵ *La Pagesia*, 4.3.1893 (De *La Renaixensa*).

²⁶⁶ *RA*, 3.1893.

²⁶⁷ *La Pagesia*, 18.3.1893.

²⁶⁸ IACSI: Mem. 1893.

Fomento Mercantil, Industrial y Agrícola. Sota l'aixopluc d'aquesta entitat, aquest grup de pagesos va desenvolupar socors mutus en cas de malaltia ("ja sia ab jornal, ja ab metálich, se conreuavan las vinyas dels malalts"²⁷⁰), compra de sulfats i sofres, servei de préstecs amb penyora dels fruits (tenia com a símbol la guardiola). Cada primer diumenge de mes els membres del Gremi es reunien al local, on podien prendre cafè i refrescs, i parlaven de temes relacionats amb l'agricultura. També s'organitzaven conferències i s'establí un camp experimental per tal de fomentar, difondre i demostrar pràcticament el conreu del cep americà²⁷¹. Entre les conferències, cal destacar la que hi pronuncià el Dr. Francesc de P. Benessat sobre la crisi agrària²⁷², i la de Francesc X. Tobella, que impulsà la fundació d'una societat de crèdit agrícola que adoptà el nom de *La Guardiola*²⁷³. Segons J. Maspons, *La Guardiola* fou una de les primeres institucions de crèdit rural que es fundaren a Catalunya: "pagavan los associats una quota mensual d'una pesseta, obrint-los-hi un crèdit que representava lo 30 per 100 del valor de les finques rústegues y urbanes que tinguessen; los prestataris tenían un any de temps pera reintegrar a la Caja lo capital prestat, y si no's feya lo reintegro en metálich, se podía fer en especies que fácilmente se poguessen vendre"²⁷⁴.

Amb totes aquestes activitats, va créixer el nombre de socis i es va decidir estendre la seva activitat a tota la comarca, tot establint juntes locals als pobles del districte (i fins i tot a fora del districte), fet que donà lloc a la creació del *Gremi de Pagesos de Sabadell i sa comarca*, amb existència independent del *Fomento*, que tenia un àmbit d'actuació estrictament local²⁷⁵. La inauguració de la nova entitat i de

²⁶⁹ *La Pagesia*, 25.2.1892.

²⁷⁰ *Ibidem*.

²⁷¹ Una memòria dels tres primers anys de funcionament del camp experimental fou presentada pel Gremi de Pagesos a l'ajuntament de Sabadell el 9 de març de 1892 i publicada íntegrament a *La Pagesia*, 25.3.1892.

²⁷² En aquesta conferència, Benessat insistí sobre l'associacionisme com a mitjà per combatre la crisi agrària: "enaltí al Foment per sa lloable tendencia en reorganisar los antichs gremis ab sas tradicionals costums y son antich carácter" i "recomaná'l foment del esperit d'associació pera atender á las necessitats de cada classe respectiva. Digué que la vida agrícola renaixerá ab la vida del gremi y ab la d'aquest las de la comarca y de la regió y finalment la del Estat. Quan aixó se logri s'obtindrà'l remey per la crissis que pesa sobre las classes agrícolas" (*Revista de Sabadell*, 17.3.1888).

²⁷³ Sobre Francesc X. Tobella, vegeu la nota biogràfica a l'apèndix 10.

²⁷⁴ Jaume Maspons i Camarasa, "Agricultura", pàg. 604.

²⁷⁵ Segons Antonio López Estudillo, el Gremi de Pagesos de Sabadell va començar a organitzar-se com a conseqüència de l'arrendament per part del municipi del producte de les letres a una empresa privada (A.

La Guardiola va tenir lloc el 3 d'agost de 1890, en què s'organitzà una cavalcada que va atraure a molta gent a Sabadell²⁷⁶.

Un any després, el 14 de juny de 1891, el *Gremi de Pagesos de Sabadell* es vinculava a l'IACSI com a subdelegació, atès que reunia un nombre suficient de socis de l'IACSI, amb un acte al qual l'IACSI va voler donar la màxima publicitat per tal de demostrar la nova orientació interclassista: el president de l'IACSI, Marquès de Sentmenat, es referia a l'Institut dient que *"lo mateix s'encaixa allí la ma del pagés mes pobre que la del primer aristócrata, ja que tots llurs socis se consideran com amichs, com germans, sens distinció de classes y de partits polítichs"*²⁷⁷. La majoria dels socis del Gremi de Pagesos eren de la *"classe proletaria"* i no formaven part de la Subdelegació perquè *"no podan gastar ni las quatre pessetas de socis adherits"*²⁷⁸, tot i que el seu president, Josep Vilarrúbias, es va comprometre a tractar aquest problema amb la junta directiva de l'IACSI per tal d'unir tots els socis del Gremi a la Subdelegació i així enfortir l'entitat.

El Gremi de Pagesos constituïa, doncs, sobretot un exemple de cohesió social, fet que des de l'IACSI es vinculava a la recuperació de l'esperit religiós dels antics gremis:

*"Avuy, quan l'esfereidora qüestió social, com negra y tempestuosa gropada, amenassa engolirho tot, los qui creyém que la solució de tant embrollat problema se troba en las saludables máximas del Evangeli y de la religió católica y en la práctica de la caritat cristiana, no podía dexar de complaurens molt y molt, lo pensament de restablir nostres antichs gremis, com á medi poderós d'agermanar á tots los que viuen de l'art de la terra; y l'Institut que de molt temps enllá trevalla per eixa profitosa y anyorada unió, acullí ab ver entussiasme tant falaguer projecte"*²⁷⁹.

El Gremi de Pagesos de Sabadell fou el primer a respondre a la crida d'organitzar una Federació de Gremis Agrícoles de Catalunya, d'acord amb aquella iniciativa de

López Estudillo, *La Federación de Trabajadores Agrícolas de la Región Española, un episodio de organización y conciencia del campesinado catalán: 1893-1897*, Barcelona, 1986 (inèdit), pàg. 15).

²⁷⁶ En l'acte hi va intervenir també Joan Sellarès i Pla, en representació del Gremi de Fabricants i de la Cambra de Comerç de Sabadell. Vegeu *L'Art del Pagès*, 9.8.1890.

²⁷⁷ "Solemnitat agrícola a Sabadell", *La Pagesia*, 30.6.1891.

²⁷⁸ *La Pagesia*, 25.2.1892. Els socis ja pagaven una quota de 50 cèntims de pesseta mensuals..

²⁷⁹ Ferran de Sagarra, "Un bon exemple", *La Pagesia*, 10.3.1892. El mateix president de l'IACSI, el Marquès de Sentmenat, en la inauguració del Gremi de Pagesos com a subdelegació, va subratllar el caràcter catòlic de l'Institut: *"Lo Institut, empero, com tot agricultor, era católich, ja que esta Religió es la que conté la idea de fraternitat y de amor entre'ls germans"* (*La Pagesia*, 30.6.1891).

l'IACSI de crear germandats i associacions d'ajuda mútua. Al començament de 1894, una comissió nomenada pels representants del Gremi de Pagesos, de l'Associació de Pagesos de Sabadell i alguns particulars, va llençar un manifest adreçat a tots els pagesos de la localitat en què s'adheria a la iniciativa de la Federació:

“Las personas pensadoras y que per sa posició social ocupan un lloch distingit en la pagesia catalana, tenint en compte l'aclaparat estat de la Agricultura, tant per las plagas ab que's veu castigada com per l'abandono ab que's troba dels governs del Estat espanyol, que en lloch d'ampararla la futejan cada día més ab sos impostos, trabas de tota mena y ruinosos tractats de comers; y sobre tot, donada una esferehida mirada á la descomposició social produhida en nostra pátria per la esglayadora indiferencia á que'ns ha portat la pestilencia política de partit ó del medro personal, han girat la vista enrera y han cregut arribada l'hora d'estudiar y recollir en lo possible las en mal hora abandonadas institucions catalanas que en altre temps feren de nostra patria lo poble més rich y més digne de la terra. A aquest objecte, fent una crida á todas las personas de bona voluntat que en la terra tenen interessos y de la terra viuhen, han fundat en eix Primpcipat, tenint son Centre á Barcelona, la Federació de gremis Agrícolas de Catalunya, la qual, com son nom indica, es la restauració en cada poble dels antichs admirables Gremis, ab reglament particular pera cada hú, pero enllassats per un reglament general que apart de la autorisació civil ha merescut la aprobació entussiasta y la benedició de nostres prelats. Secundar la iniciativa y'ls nobilíssims fins dels fundadors de dita Federació de gremis es la tasca que s'ha imposat aquesta Comissió Organitzadora [...]”²⁸⁰.

Aquesta comissió convocava tots els pagesos de Sabadell a una reunió general per constituir una nova entitat que portaria el nom de Gremi Agrícola Municipal de Sabadell i que, confederat amb els altres que s'anessin creant, havia de ser *“la escola ahont poguéu trobar lo remey als mals que'ns afligeixen, lo mur ahont s'hi estrellin las embestidas del Fisch, quels impostos com exércit d'i'vasors la saquejan; sia la abrassada germanívola del propietari y'l brasser, la caixa de socors del desvalgut, y, sobretot, la llum que aclareixi aquesta foscó d'ideas [...]”*²⁸¹. Aquesta reunió general havia de tenir lloc el 14 de gener de 1894 al Centre Català, que es convertí en la seu del Gremi, fet que constitueix un altre exemple de la confluència

²⁸⁰ *La Renaixensa*, 17.1.1894 (De *Lo Catalanista*). Formaven la comissió organitzadora Joan Turull i Comadran, Antoni Domènech i Llonch, Josep Segalés i Fatjó, Josep Vilarrubias i Viada, Joan Fontanet i Pont, Fèlix Casajoana, Josep Caballé, Josep Fatjó i Torras, Ramon Esteve, Pau Pujol i Pratjussà, Jaume Alsina, Josep Costajussà, Antic Cortés i Mimó, Joan Carol, Feliu Comadran i Lacambra, Feliu Casanovas i Blanxart, Isidre Perich, Salvador Serracanta i Alsina, Josep Artigas i Alsina, Josep Valls, i Pau Colomer i Oliver.

²⁸¹ *Ibidem*.

del moviment catalanista i l'agrarisme²⁸². De fet, el restabliment dels antics gremis sintonitzava perfectament amb la recuperació d'una època, que els catalanistes exaltaven com uns temps de glòria i d'esplendor, i també cal destacar que els organitzadors de la Federació de Gremis van tenir cura d'establir en els seus estatuts que la catalana seria la llengua oficial²⁸³.

Una setmana més tard, un cop ja constituït el nou gremi, es va celebrar una gran reunió al saló de l'ajuntament de Sabadell en el que van intervenir els màxims dirigents del Sindicat Regional de la Federació de Gremis Agrícoles: Felip Bertran i d'Amat, Francesc de S. Maspons, Ramon M. Catà de la Torre, Ferran de Sagarra i Enric Vidal i Valenciano. Va obrir l'acte Joan Turull, president del Gremi Agrícola Municipal de Sabadell, dient que

*“s felicitava de que la ciutat de Sabadell hagués respost la primera á la crida del Sindicat, puig estava tan identificat ab ell que creya ‘s lograria, de portarse á cap lo pensament, lo verdader renaixement de la agricultura catalana, organisant primer lo treball agrícola baix la base d’íntima y cristiana unió entre propietaris y treballadors agrícolas, é influhint més tart, quen la agremiació fos general, en la promulgació de las lleys que á la agricultura ‘s refereixen [...]”.*²⁸⁴

Felip Bertran i d'Amat, que fou el president i principal fundador de la Federació de Gremis Agrícoles, va explicar que s'havia pres el reglament del Gremi de Sabadell com a pauta per a la redacció d'un reglament model per als gremis agrícoles que aviat s'imprimiria i va explicar que la idea de la Federació no era altra cosa que complir els desitjos de Lleó XIII en la seva encíclica *Rerum novarum*, “creyent que sols aixís podia combatre's al anarquisme de dalt ó burocrátich y al de baix ó sia al socialisme en acció”²⁸⁵. També van intervenir en l'acte Ramon M. Catà de la Torre, secretari del Sindicat, que va advertir contra “la funesta separació que regna entre'ls propietaris y'ls cultivadors de la terra”, Francesc Maspons, Alsina, Ferran de

²⁸² El Gremi Agrícola Municipal de Sabadell es registrà com a associació fent constar el local del Centre Català com a seu de l'entitat (AGCB, Fons d'Associacions, reg. 1.747). Sobre la relació del moviment catalanista i l'agrarisme, vegeu l'apartat 1.1.3.

²⁸³ *Estatuts de la Federació de Gremis Agrícoles de Catalunya constituïda baix la invocació de la Stma. Verge de Montserrat*, Imp. de F. Plana, Barcelona, 1893, art. 5.

²⁸⁴ *La Renaixensa*, 23.1.1894. Joan Turull va estar acompanyat, a més de l'alcalde de Sabadell, Feliu Comas, per Josep Fatjó i Salvador Serracanta, tresorer i secretari, respectivament, del Gremi de Sabadell.

²⁸⁵ *Ibidem*.

Sagarra, i Bennessat, amb discursos que foren glossats en la premsa també d'altres comarques, tot destacant la importància de l'acte²⁸⁶.

La iniciativa de la Federació de Gremis Agrícoles de Catalunya havia sorgit uns mesos abans: el 8 d'abril de 1893 un grup de propietaris vinculats a l'IACSI s'havia dirigit als bisbes de les diferents diòcesis catalanes per demanar-los l'aprovació i la benedicció del projecte, que, segons afirmaven ells mateixos, havia de "*contribuir á la armonia de les classes socials y especialment á sa conservació en les regions agrícoles, en les quals si bé combatuda subsisteix encare*"²⁸⁷. Naturalment, la iniciativa dels propietaris va rebre el beneplàcit de les autoritats eclesiàstiques, les quals van considerar que posava en pràctica la nova orientació social de l'Església:

*[...] viene á poner en práctica los saludables consejos de nuestro sapientísimo Padre el Papa León XIII en su admirable encíclica Rerum Novarum, sentando las bases de unión entre ricos y proletarios, por medio de los vínculos de la caridad, el mútuo auxilio y la defensa de sus comunes intereses, para que cese la lucha constante alentada y sostenida por los enemigos del orden social, empeñados en propagar el error de que se lamenta nuestro gran Pontífice, señalándolo como su mal capital en la moderna cuestión social, y consiste en 'figurarse y pensar que son unas clases de la sociedad por naturaleza enemigas de otras'*²⁸⁸.

Tot i això, el bisbe d'Urgell va voler reforçar el control de la Federació per part de l'Església i va suggerir que s'afegís un article adicional als estatuts que exigís als gremis l'aprovació dels seus reglaments al respectiu prelat, de manera "*que impedesca en la práctica, sobre tot en lo sucesiu, s'aparten los Gremis de son verdader camí*", suggeriment que fou immediatament atès pel Sindicat Regional²⁸⁹.

²⁸⁶ EL, 31.1.1894.

²⁸⁷ Signaven la carta Felip Bertran i d'Amat, Joaquim M. de Paz, Francesc Romani i Puigdemogolas, Guillem de Boladeras, Baldiri Carreras i Xuriach, Crescenci Arqué, Ferran Alsina, Enric Vidal i Valenciano, Ramon M. Catà i de la Torre, el baró de Ribelles, Ramon M. de Sagarra i de Siscar, Manel Mir i Navarro, Francesc de S. Maspons i Labrós, Ramon de Valls i de Barnola i Ferran de Sagarra i de Siscar (ADB, Entitats). S'afegí als organitzadors Josep Vilarrubias, president del Gremi de Pagesos de Sabadell, el qual ja figurava entre els signants del estatuts de la Federació.

²⁸⁸ Informe del fiscal eclesiàstic datat a Barcelona el 16.5.1893 (ADB, Entitats). L'anàlisi de l'IACSI coincidia exactament amb la de les instàncies eclesiàstiques: "*por gran desgracia en varias localidades [se ha producido] la divergencia de aspiraciones entre propietarios y aparceros, elevando éstos á gran potencia sus propósitos, suponiendo que aquéllos habían de ser sus enemigos que, en reglas de justicia y de la conveniencia de unos y otros, sólo la unidad de miras y de criterio puede salvarnos del triste estado en que todos nos hallamos y de los evidentes peligros que tan de cerca nos amenazan. Por esto clamamos un día y otro para que á esta concordia llegemos cuanto antes [...]*" (IACSI: Mem. 1893).

²⁸⁹ La carta del bisbe d'Urgell de 31.5.1893, fou contestada pel Sindicat Regional el 16.6.1893 fent constar el seu acord perquè "*en los Reglaments dels dits Gremis se adopten y consignent les garanties convenients, a fi de que se conserve sempre son carácter católich, subgectant los expressats Reglaments en sa part moral y relligiosa a la autoritat del respectiu Prelat*".

Amb interès per demostrar el caràcter catòlic de la Federació, que fou constituïda sota la invocació de la Verge de Montserrat, els organitzadors van reproduir en els estatuts les respostes dels bisbes a la iniciativa, en les quals es feliciten perquè les “classes directoras” s’ocupessin de la qüestió social i treballessin per l’harmonia entre classes per fer front al malestar que s’estava manifestant a les zones rurals:

“la falta d’intervenció de las classes directoras, la falta d’hàbit y d’educació, predicacions perversas, desenfrenadas concupiscencias y un estat de cosas realment deplorable tant pe’ls propietaris com pe’ls brassers, han portat á tal punt la qüestió (bon testimoni n’és per desgracia mon estimat Panadés), que ompla l’esperit de pena y espant y amenaza arruinar moral y materialment al país”²⁹⁰.

En efecte, l’objectiu fonamental dels gremis havia de ser contribuir a millorar les relacions entre propietaris i pagesos (tot i que podien formar-ne part altres professionals relacionats amb l’agricultura), “y que la unió dels matexos en cada localitat ó comarca sia tal, que vingan á formar una sola classe”²⁹¹. Al mateix temps, però establien una categoria de *prohoms del Gremi*, pels associats que paguessin una quota superior a la general (0,25 ptes. mensuals). En els gremis on aquests fossin nombrosos, els reservaven els principals càrrecs de la junta (art. 16, C) i només podrien formar part del Sindicat regional de la Federació els prohoms majors de vint-i-cinc anys (art. 49). La subordinació de la pagesia en l’organització de la Federació era, doncs, ben manifesta.

L’organització de la Federació es preveia jerarquizada a tres nivells: en primer lloc els *gremis agrícols municipals*, posats sota la invocació d’un sant, els quals es dotarien d’un reglament propi i, per tant, gaudirien d’una certa autonomia organitzativa a l’hora de desenvolupar les seves activitats. Entre aquestes hi havia la intervenció, a petició dels interessats, en qüestions sobre condicions de treball, arrendaments i contractes de conreu, amb el benentès que les resolucions del gremi mai no tindrien el caràcter de sentències executòries. També es pretenia establir tots els serveis recíprocs possibles: préstecs, compres cooperatives, assaigs agrícoles, conferències, guardes rural..., i naturalment l’ajuda mútua en cas de malaltia. Els

²⁹⁰ Carta del bisbe de Vic a Felip Bertran i d’Amat i altres signants dels estatuts de la Federació de Gremis Agrícoles de Catalunya, datada el 23.4.1893. La subordinació de la petita pagesia als propietaris que preveia la configuració d’aquests nous gremis era destacada també positivament pel bisbe de Tortosa en la carta del 7.5.1893: “No sin altísimo acuerdo señaló el Romano Pontífice los gremios como arbitrio eficaz de la restauración social. ¿Quién sinó el gremio contuvo por largos años en sus debidos límites la tranquila subordinación de los menores á los mayores y la unión de los iguales entre sí, y consiguiientemente la paz llamada por San Agustín tranquilidad del orden?”.

²⁹¹ Estatuts..., art. 6, A.

gremis municipals s'agruparien de manera obligatòria en federacions per comarques, representades per unes juntes formades pels presidents de cada gremi i que organitzarien cada any un aplec, de concurrència obligatòria per a tots els gremis de la comarca, que tindria el caràcter de festa religiosa, agrícola i d'esbargiment: “se consideraran molt propis pels Aplechs, los experiments, ensaigs agrícols, conferencies y lliçons de igual índole, y les fires, mercats, balls populars y diversions honestes y segóns les costums del pays” (art. 39). Les juntes comarcals elegirien un síndic com a vocal del Sindicat regional, que constituïa el tercer nivell. El Sindicat regional era el representant de la Federació de Gremis Agrícoles de Catalunya i havia d'acceptar els gremis municipals en la Federació i aprovar-ne els reglaments, així com els de les juntes comarcanes. També s'encarregaria de donar curs a les exposicions que els gremis o les federacions de comarques volguessin dirigir a les autoritats públiques, en el cas que no les estimessin inoportunes o inconvenients²⁹². També aconsellaria als gremis o a les juntes comarcanes l'exercici o l'abstenció dels seus drets polítics com a corporació; en tot cas, quan algun gremi volgués fer ús d'aquests drets, ho havia de posar prèviament en coneixement del Sindicat regional. Les funcions del Sindicat eren, per tant, fonamentalment de control dels gremis. Tanmateix, es preveia que en funció del desenvolupament de les agremiacions, el Sindicat podria tenir una Casa gremial, on instal·laria la secretaria, amb personal retribuït, un laboratori per atendre les necessitats dels agremiats, una biblioteca agrícola i altres dependències. També es preveia la publicació d'un periòdic que seria el portaveu de la Federació, així com l'organització de concursos, exposicions, reunions, en diferents punts de Catalunya, i la creació de camps d'experimentació agrícola.

Cap d'aquests propòsits no s'aconseguí de portar a terme. La iniciativa de la Federació va despertar segurament grans expectatives i durant alguns mesos va contribuir a la mobilització dels propietaris i a la seva intervenció en el moviment associacionista; però va fracassar estrepitosament: J. Maspons s'hi refereix dient que fou “*un poderós mohiment per tota la terra catalana fomentant la creació de Gremis agrícols municipals; pero los resultats de la campanya no tingueren consistencia*”²⁹³. A Catalunya el moviment catòlico-agrícola no començà a difondre's fins després de la promulgació de la Llei de Sindicats Agrícoles de 1906, i encara de

²⁹² “Los Gremis municipals se dirigirán als poders públichs per la mediació del Sindicat Regional, encara que se use del nom de aquélls. Si lo Sindicat cregués inconvenient la instancia del Gremi, li ho farà presént, y en cás necessari podrá oposarse á donarli curs. Sols quán se tracte de assumptos urgénts y de mer interés de la localitat del Gremi, podrá prescindirse de aquesta tramitació, donantse empero, conexement al Sindicat de loa que se haja fet” (art. 23).

²⁹³ “Agricultura”, pàg. 567.

manera molt feble; excepte en algunes diòcesis, va tenir una presència molt feble fins al trienni bolxevic, en què la conflictivitat social i l'organització d'un sindicalisme pagès de resistència van posar en crisi les associacions interclassistes²⁹⁴. Alguns anys després d'aquella experiència fracassada es fundaren algunes associacions que portaven el nom de gremis agrícoles, en algun cas amb un caràcter catòlic més o menys marcat²⁹⁵; però difícilment es pot establir cap vinculació amb aquella iniciativa de 1893.

En canvi, tot i que amb un disseny diferent i molt més flexible, la Federació Agrícola Catalana (1899) va sorgir amb uns objectius semblants al de la Federació de Gremis Agrícoles. Ho veurem més endavant; abans, ens hem d'aturar encara en la mobilització agrària dels anys noranta, que fou l'origen de la FACB que tractarem en un altre apartat²⁹⁶.

1.4. L'IACSI i la Lliga de Productors del Principat de Catalunya

1.4.1. La Liga Agraria i la Liga Nacional de Productores

La mobilització dels propietaris rurals durant els darrers anys del segle XIX va focalitzar-se en dues reivindicacions fonamentals: la protecció aranzelària i la reducció de la pressió fiscal. Com és ben conegut, la reforma tributària Mon-Santillán va tenir la seva peça essencial en la contribució sobre béns immobles, conreu i ramaderia²⁹⁷, i aquesta va tenir tendència a incrementar-se durant la segona meitat

²⁹⁴ Vegeu Jordi Pomés, *La Unió de Rabassaires*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2000, pàg. 181 i ss. Pomés fa referència a la bona acollida que va tenir la Federació de Gremis Agrícoles en el Congrés Catòlic de Tarragona de 1894, on fins i tot es proposà la creació de gremis industrials segons el projecte d'estatuts de la Federació; però aleshores encara era massa aviat per constatar el fracàs de la iniciativa. Sobre la implantació del moviment catòlico-agrari a Catalunya, vegeu també A. Mayayo, *De pagesos a ciutadans...*, pàg. 104 i ss., S. Garrido, "El cooperativisme segons l'Església. Els inicis del sindicalisme catòlico-agrari a Espanya", *Recerques*, 30, 1994 i *Treballar en comú...*, pàg. 60 i ss., Josefina Cuesta, *Sindicalismo católico agrario en España (1917-1919)*, Narcea S.A. de ediciones, Madrid, 1978, pàg. 218-240.

²⁹⁵ Per exemple el Gremi d'Agricultors de Manresa (1900), el Gremi de Pagesos de Salt (1903), El Gremi d'Agricultors de Sant Fruitós del Bages (1904), el Gremi d'Agricultors de Súria, el Gremi de Colliters, Agricultors i Jornalers de Sabadell (1905), el Gremi d'Agricultors de Sant Quirze de Terrassa (1905), el Gremi d'Agricultors de Rubí (1906), el Gremi d'Agricultors de Sentmenat (1906), el Gremi d'Agricultors de Castelló d'Empúries (1907) o el Gremi d'Agricultors de Navarcles (1908).

²⁹⁶ Apartat 4.3.

²⁹⁷ Fabian Estapé, *La reforma tributaria de 1845*, Madrid, Instituto de Estudios Fiscales, pàg. 129 i ss. Vegeu també Enrique Fuentes Quintana, *Las reformas tributarias en España. Teoría, historia y propuestas*, Barcelona, Ed. Crítica, 1990 i Francisco Comín Comín, *Hacienda y economía en la España contemporánea (1800-1936)*, Madrid, Instituto de Estudios Fiscales, 1989. Més recentment, s'ha publicat el llibre de Rafael Vallejo Pousada, *Reforma tributaria y fiscalidad sobre la agricultura en la España liberal, 1845-1900*, Zaragoza, Publicaciones de la Universidad de Zaragoza, 2001.

del segle XIX. Tal com explica R. Vallejo, malgrat el frau fiscal i el trasllad de les càrregues impositives als pagesos, els propietaris van pagar més impostos a mesura que avançava el segle XIX²⁹⁸. El canvi de conjuntura provocat per la crisi agrària va agreujar-ne els efectes sobre la renda de la terra, i la caiguda de la producció vitícola com a conseqüència de la fil·loxera tampoc es va veure compensada per una rebaixa de les contribucions²⁹⁹. L'increment de la pressió tributària va contribuir a descapitalitzar les explotacions agrícoles en uns moments en què, per tal de superar la crisi, era més necessari augmentar les inversions³⁰⁰. La pressió fiscal afectava més greument a les economies pageses que no pas a la classe propietària; però en enfront de la pressió tributària els interessos d'uns i altres eren coincidents, i en la mesura que els propietaris van encapçalar la protesta, van comptar fàcilment amb l'adhesió de la pagesia.

Tot i que la política comercial va tenir un punt d'inflexió a partir de l'inici dels anys noranta³⁰¹, els tractats comercials van continuar essent un motiu de preocupació pels propietaris rurals, sobretot a partir de la pèrdua del mercat vinícola francès l'any 1892³⁰². En les demandes de proteccionisme els propietaris rurals van actuar d'acord amb els industrials, que des de feia dècades pressionaven el Govern per reservar-se el mercat intern espanyol³⁰³. L'any 1893 els industrials catalans es mobilitzaren contra els tractats de comerç projectats amb Alemanya i Itàlia: d'acord amb els representants d'altres regions industrials espanyoles, van organitzar un *meeting* de protesta contra la política comercial del Govern, que finalment es celebrà a Bilbao el 9 de desembre de 1893³⁰⁴.

²⁹⁸ Rafael Vallejo Pousada, *Reforma tributaria y fiscalidad...*, pàg. 104 i ss. i especialment pàg. 357 i ss.

²⁹⁹ Hem fet una constatació de caràcter microeconòmic d'aquest impacte de les detracions fiscals sobre la renda dels propietaris a Ramon Garrabou, Jordi Planas i Enric Sager, *Un capitalisme impossible? La gestió de la gran propietat a la Catalunya contemporània*, Vic, Eumo Editorial, 2001.

³⁰⁰ Emili Giralt, "L'agricultura", *Història econòmica de la Catalunya contemporània*, vol. 2: s. XIX. *Població i agricultura*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1990, pàg. 159.

³⁰¹ José María Serrano Sanz, *El viraje proteccionista en la Restauración. La política comercial española, 1875-1895*, Madrid, Siglo XXI, 1987.

³⁰² Vegeu Juan Pan-Montojo, *La bodega del mundo. La vid y el vino en España (1800-1936)*, Alianza Universidad, Madrid, 1994, pàg. 243 i ss.

³⁰³ La reserva del mercat intern espanyol era defensada ben explícitament des de l'IACSI: "Aixó volem nosaltres: que lo mercat d'Espanya siga pera los espanyols en primer terme, que s'augmenten los drets aranzelaris dels productes agrícolas á xifras enrahonadas, lo suficiente pera proteger als treballadors del camp, y sense que se perjudiquen en lo més mínim los altres intereses de la industria y del comers nacional" (R. Roig i Torres, "Aixó volem nosaltres", *La Pagesia*, 28.2.1890).

³⁰⁴ La declaració de l'estat de setge a Barcelona com a conseqüència de l'atemptat del general Martínez Campo el 24 de setembre de 1893 i la bomba del Liceu del 7 de novembre de 1893 van provocar que l'acte, previst inicialment a Barcelona, es traslladés a Bilbao (Magda Sellés, *El Foment del Treball Nacional 1914-1923*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2000, pàg. 45).

En el *meeting* de Bilbao s'acordà la creació de la *Liga Nacional de Productores*, amb l'objectiu d'unir en una acció comuna les diferents regions industrials (Catalunya, el País Basc, Navarra i Astúries) enfront de la política econòmica del Govern³⁰⁵. Dos dies després del *meeting* de Bilbao ja s'acordà el nomenament d'una junta directiva interina, que estava presidida pel president del Foment del Treball Nacional, Ramon Romaní, i en la qual hi era present també el president de la Cambra de Comerç de Sabadell, Joan Sallarès i Pla, que fou un dels principals organitzadors de la Liga, i el de la Cambra Agrícola de Maldà, Ramon de Boladeres³⁰⁶. L'IACSI, que des dels anys vuitanta tenia la defensa del proteccionisme com una prioritat absoluta de la seva acció com a grup de pressió, va estar representat en el *meeting* de Bilbao per Josep Zulueta, el qual va defensar la necessitat que en la negociació dels tractats es protegissin els interessos agraris, i, un cop definitivament organitzada la *Liga Nacional de Productores*, el president de l'IACSI, el Marquès de Monistrol i d'Aguilar va figurar-hi com a vicepresident.

La fundació de la *Liga Nacional de Productores* va tenir lloc a Madrid a començaments de febrer de 1894 i fou promoguda principalment pels industrials bascos, els quals havien constituït la *Liga Vizcaína de Productores* el 28 de gener de 1894. L'assemblea constitutiva, però, no s'arribà a celebrar degut a les divergències sorgides al si del Foment del Treball Nacional en relació a la nova entitat. Hi havia el temor que la Liga Nacional limités l'autonomia del Foment i, sobretot, que qüestionés el seu lideratge dintre del moviment patronal, com veurem més endavant. Finalment, en l'assemblea que va tenir lloc a Madrid entre el 8 i el 14 de novembre de 1894 s'aprovà un reglament que reconeixia "*la más completa autonomía de las asociaciones*"³⁰⁷. A les sessions, presidides també per Ramon Romaní, hi van participar, a més del Foment del Treball Nacional, les següents entitats catalanes: la Lliga de Productors del Principat de Catalunya, l'IACSI, Institut Industrial de Terrassa, Gremi de Fabricants de Sabadell i la Cambra Agrícola de Maldà. Els tres

³⁰⁵ Una primera aproximació a la història de la *Liga Nacional de Productores* fou l'article d'Eugenio Lasa Ayestarán, "La Liga Nacional de Productores (1894-1899). Convergencias y divergencias entre la burguesía catalana y la vizcaína", *Historia* 16, 29, Madrid, 1978, pàg. 52-65. Vegeu també Ignacio Arana Pérez, "El movimiento patronal catalán y la Liga Nacional de Productores (1894-1899): convergencias y divergencias entre las burguesías catalanas", *Actes del Congrés Internacional d'Història "Catalunya i la Restauració (1875-1923)"*, Centre d'Estudis del Bages, 1992, pàg. 145-158.

³⁰⁶ Completaven la junta directiva interina de la *Liga Nacional de Productores*: Juan C. De Zaracondegui (en representació dels siderúrgics bascos) i Luis Aldaro (president de la *Liga de los Intereses Hulleros de Asturias* o *Unión Hullera Asturiana*) com a vicepresidents; Gabriel Vilallonga (també vinculat a la gran siderúrgia basca) com a secretari, i, com a vocals, a més de Guillem de Boladeres: Francisco Goitia (pels industrials de Guipúzcoa), Cosme Palacio (pels de Biskaia), Juan José Clot (pels de Madrid), Joan Puig i Saladrigas (representant dels industrials cotoners) i Antonio Satrustegui (gerent del Arsenal Civil, en representació dels interessos naviliers) (I. Arana, "El movimiento patronal catalán...", pàg. 145 i 151).

³⁰⁷ *Reglamento de la Liga Nacional de Productores de España*, Madrid, Imp. de la Viuda de M. Minuesa de los Ríos, 1894.

representants de la Lliga de Productors del Principat, també actuaven com a representants de les següents entitats: Junta de defensa dels interessos econòmics de Lleida, Sindicat de Productors d'Igualada, Sindicat de contribuents agrícoles de Terrassa, Associació de Propietaris Rurals del Vallès, Junta de l'Associació de Municipis de Lleida, Foment de l'Agricultura de Badalona, i Lligues de productors d'Olot, Molins de Rei, Manresa, Calella, Sant Sadurní d'Anoia i Vilanova i la Geltrú³⁰⁸.

La *Liga Nacional de Productores* comptava amb el precedent de l'efímera *Liga Agraria*, una entitat a mig camí entre un grup de pressió i un partit polític (es parlà de crear un gran Partit Agrari d'àmbit espanyol)³⁰⁹. La primera assemblea de la *Liga Agraria* va tenir lloc a Madrid entre el 6 i el 12 de desembre de 1887, sota la presidència del banquer i propietari Adolfo Bayo³¹⁰, i en els mesos següents la *Liga Agraria* va organitzar mítings i manifestacions per tota la geografia espanyola, tot encapçalant durant un temps les protestes per la crítica situació de l'agricultura³¹¹. La seva implantació es concentrà principalment a Castella, però també va crear sucursals a altres regions espanyoles. A Catalunya aviat es van manifestar adhesions a la *Liga Agraria*. A Sabadell, el novembre de 1887 ja haver-hi una reunió dels principals propietaris agrícoles de la comarca per informar de la *Liga Agraria* i per adherir-s'hi³¹². Tot i que els resultats de la primera assemblea que es va celebrar a Madrid foren força decepcionants³¹³, poc després ja hi havia constituïda una *Liga Agraria de Sabadell*, que es mostrava especialment sensible a la qüestió dels

³⁰⁸ I. Arana, "El movimiento patronal catalán...".

³⁰⁹ Mercedes Cabrera i Fernando del Rey Reguillo, *El poder de los empresarios. Política y economía en la España contemporánea (1875-2000)*, Madrid, Taurus, 2002, pàg. 119.

³¹⁰ Melchor Fernández Almagro, *Historia política de la España contemporánea*, Madrid, Alianza Ed., 1974 (3ª ed.), vol. II, pàg. 74.

³¹¹ José Varela Ortega, *Los amigos políticos. Partidos, elecciones y caciquismo en la Restauración (1875-1900)*, Madrid, Alianza Editorial, 1977, pàg. 274 i ss. El fenomen de les lligues agràries és característic d'aquesta conjuntura de crisi també a altres països, com ara Anglaterra, Alemanya o Itàlia. Per exemple, l'any 1885 s'articulà a la Lombardia una *Lega di Difesa Agraria* molt paragonable amb la que dos anys més tard es crearia a Espanya (Alberto Mario Banti, "Élites agrarie e organizzazione degli interessi in Prussia e in Val Padana (1880-1914)", *Annali dell'Istituto storico italo-germanico in Trento*, XIV, 1988, pàg. 438, i també "I proprietari terrieri nell'Italia centro-settentrionale", Piero Bevilacqua (a cura di), *Storia dell'agricoltura italiana in età contemporanea*, vol. II: *Uomini e classi*, Venezia, Marsilio Editori, 1990, pàg. 78).

³¹² La reunió fou convocada per Joan Fontanet, un dels grans propietaris rurals de la localitat, i va tenir lloc al local del Gremi de Fabricants, per raó que a Sabadell els propietaris rurals no comptaven aleshores amb cap organització que agrupés els interessos de la propietat agrària. En aquesta reunió es nomenà una comissió que havia de gestionar la creació d'una *Liga Agraria a Sabadell*, constituïda per Joan Fontanet, Eduard Coll, Jaume Fatjó i Josep Badia Capdevila (*Revista de Sabadell*, 27.11.1887).

³¹³ Segons publicava la *Revista de Sabadell* el 18 de desembre de 1887, "algunos de los representantes que nuestros agricultores han enviado á Madrid, vuelven á sus hogares sin haber terminado las sesiones de la Liga, cansados de tanto ruido de palabras y pocas nueces de resultados prácticos [...] Ténganlo presente los individuos de la Liga agraria y créannos; en las sesiones de Madrid no miren tanto el hacer alarde de elocuencia, como el remediar cuanto antes los males que á la agricultura afligen; del contrario la Liga agraria será como otros tantos metéoros que pasan sin ser notados".

alcohols i que reivindicava l'establiment d'un laboratori municipal d'anàlisi dels vins i, sobretot, la persecució dels vins artificials³¹⁴.

Un dels actes de major ressò de la *Liga Agraria* a Catalunya va tenir lloc el 2 de setembre de 1888 a les Borges Blanques. Hi van participar agricultors no sols d'aquesta localitat i de la seva comarca, sinó també de les altres províncies catalanes, sumant unes quatre mil persones³¹⁵. Van assistir a l'acte el president i vicepresident de la *Liga Agraria*, així com una nombrosa delegació de l'IACSI, encapçalada pel seu vicepresident Rius i Badia. També hi van intervenir el marquès d'Olivart, president de la secció provincial de la *Liga Agraria*, Magí Sandiumenge (en nom de l'IACSI), Ramon M. Catà de la Torre, el marquès d'Aguilar, diputat a Corts pel districte d'Olot i el senador Josep Maluquer de Tirrell, entre altres. En l'acte es posaren de manifest les coincidències entre la *Liga Agraria* i l'IACSI en la demanda de proteccionisme aranzelari per afrontar la crisi, una qüestió a la qual l'IACSI donava absoluta preferència³¹⁶, i també el suport de l'IACSI a l'estratègia de recolzament a candidatures electorals de la *Liga*. Magí Sandiumenge, en nom de l'IACSI, va fer notar "*que las mismas clases agricultoras de Castilla que en época no lejana acusaban de egoistas á los catalanes por sus ideas proteccionistas, reconociendo su error, se asocian hoy para pedir á su vez la protección y brindan á las de Cataluña con su alianza para la consecución del fin común*"³¹⁷; Rius i Badia va renovar la felicitació que l'IACSI havia fet en el moment de la creació "*de la que había de ser y sería indudablemente excelente compañera para el logro de los fines que el Instituto persigue en pro de la agricultura patria*"; Catà de la Torre va recordar l'escàs efecte que havia produït l'exposició dirigida al Govern per l'IACSI amb el suport de 22.000 agricultors catalans i va proposar que "*éstos debían usar de los derechos que la ley les concede para nombrar los representantes en Cortes que se hallen identificados con las ideas económicas salvadoras de la propiedad rural*", i el senador Josep Maluquer, que formava part de la comissió permanent de l'IACSI a

³¹⁴ La junta directiva de la *Liga Agraria de Sabadell* estava formada per Joan Sallarès (president), Joan Fontanet (vicepresident), Eudald Viver (secretari) i Eduard Coll, Jaume Fatjó i Josep Cirera (vocals) (*Revista de Sabadell*, 3.7.1888).

³¹⁵ Algunes referències parlen de xifres més altes: "*Los dirigentes de la Liga Agraria fueron recibidos con nutridas manifestaciones en las estaciones a su paso. Hubo de habilitarse la plaza del pueblo para dar cabida a una siete mil personas; pues acudieron campesinos no sólo de los pueblos de la provincia, sino también de otras colindantes*" (J. Varela Ortega, *Los amigos políticos...*, pàg. 277).

³¹⁶ "[...] *lo Institut Agrícola dona avuy la preferencia a esta qüestió sobre todas las otras, per ço ja la posaba al devant de todas en la memorable exposició firmada per tota la pagesia de Catalunya [...]*" (Ramon M. Catà de la Torre, "La lluyta per la vida", *La Pagesia*, 31.1.1890).

³¹⁷ R. y T., "El Instituto Agrícola en las Borjas de Urgel", *RIACSI*, 15.9.1888 (reproduït del *Diario de Barcelona*). Adolfo Bayo, per la seva banda, va recordar la història de l'IACSI i va dir que "*hoy contribuye á la realización de los ideales de la Liga*".

Madrid, va dir que sempre estaria al costat de la *Liga Agraria* i que, davant de la precària situació de l'agricultura, “*se debía hacer algo práctico, y que, sin entrar en el terreno político, y ya desde las próximas elecciones, no debía darse ni un solo voto á cualquier candidato que no fuese amigo de la Liga Agraria*”³¹⁸. Adolfo Bayo, que era membre del partit conservador i que més tard seria diputat en diverses ocasions per la circumscripció de Madrid, va repetir “*que la Liga no quiere hacer política*” i va jurar que “*si alguna vez fuera diputado ó senador y el jefe de su partido (conservador) pidiera ó exigiera su voto á favor de algún acuerdo que perjudicara la agricultura, desatendería por completo las indicaciones de su jefe, ofreciendo estar siempre al lado de los agricultores*”³¹⁹. Immediatament després del míting es va reunir la *Junta Provincial de la Liga Agraria*, presidida per Adolfo Bayo, i acordà donar suport al candidat oficial que es presentava en les eleccions pel districte de Balaguer, atès que, segons sembla, s'havia ofert a cooperar amb la *Liga Agraria*, i es va tractar l'organització de comitès locals per preparar la propera comtesa electoral.

L'any següent l'IACSI va renovar el compromís amb la *Liga Agraria* i va estar representat en la seva segona assemblea general pels membres de la comissió permanent a Madrid. El secretari general de l'IACSI recordava el *meeting* de les Borges Blanques per afirmar que “*allí nos dimos la mano con promesa de marchar unidos por la misma senda [...] Y la promesa se ha cumplido y el pacto habrá de prevalecer*”³²⁰. La *Liga Agraria* havia nascut com una opció regeneracionista, amb l'objectiu d'influir en la política agrària del Govern; però aquesta voluntat d'intervenció, que es traduï en la demanda de recolzament de les candidatures electorals dels seus membres, l'acabaria abocant a una crisi definitiva. L'any 1889 una facció del partit Liberal ja va fer-se amb el control de la *Liga Agraria*. L'any següent, la seva junta directiva va reformar el reglament de manera que s'evitava la celebració d'assemblees com les que s'havien convocat a Madrid els dos primers anys i es donava veu i vot en la junta als diputats i senadors que li prestessin adhesió. Adolfo Bayo i Josep Maluquer, president i vicepresident de la *Liga*, van dimitir dels seus càrrecs, i aleshores l'IACSI va marcar distàncies i va contraposar-hi la seva pròpia trajectòria,

“puig que lo Institut en 40 anys no s'es contaminat jamay ab las impuresas de la política de partit [...] La Junta directiva de la Lliga Agraria deixá cáurer de llurs mans la bandera en que hi habían escritas las paraulas

³¹⁸ *Ibidem*.

³¹⁹ *Ibidem*.

³²⁰ Junta General de l'IACSI de 15.1.1889. Informe del secretari general sobre l'any 1888.

*'enrera la política de partit' y lo Institut pot presentarla á la pagesia catalana ab més fe y decisió que may [...] La bandera es avuy tota nostra*³²¹.

A diferència de la *Liga Agraria*, la *Liga Nacional de Productores* havia sorgit de la perifèria i s'organitzà de forma descentralitzada: des d'un principi es va preveure la creació d'agrupacions regionals que fossin totalment autònomes, les quals nomenarien un delegat amb àmplies facultats per a representar-los en les assemblees de la *Liga Nacional*³²². Aquesta estaria constituïda pels delegats de les diferents regions espanyoles, que serien convocats per una comissió directiva amb seu a Madrid quan les circumstàncies ho requerissin.

Malgrat que el reglament de la *Liga Nacional de Productores* concedia una gran independència a les agrupacions regionals, alguns sectors catalanistes ja van rebre amb desconfiança la nova entitat. Amb motiu que la *Liga* havia mostrat el seu agraïment al diputat Antoni Ferratges per la seva oposició als tractats de comerç en el Congrés de Diputats, des de *La Renaixensa* es recelava que, com havia succeït amb la *Liga Agraria*, acabaria sotmesa als dictats del partit conservador:

"Lo pensament d'unir en una acció comú á todas las entitats de las diferentes regions industrials ó productoras en general, que tan sovint se veuhen en lo cas d'oposar una resistencia á la mida de sas forsas als plans económichs dels Guberns de Madrid no es pas despreciable ni censurable; molt podria fer una verdadera Lliga nacional de productors, ben organizada y ben dirigida; pero'l recort de la trista campanya y deplorable acabament d'aquella célebre Lliga agraria y la protecció que á la nova Lliga están dispensant los conservadors canovins fan temer que una vegada més se llensará á perdre una bona idea, y que lo que tindria de servir pera proteger y salvar á la industria y al treball nacional, no tendrá més consecuencias que afavorir la tornada al Govern d'un partit funest, com tots los madrilenys, que no té ara manera d'aixecarse del descrédit en que ha caygut [...] Es veritat que tot just acaba d'organisarse, y que per consegüent lo temps li ha faltat pera poguer emprende grans trevalls práctichs y que hagin d'ésser de profitosos resultats; pero no'ns sembla'l millor camí'l de comensar obsequiant ab un banquet al senyor Ferratges

³²¹ Ramon M. Catà de la Torre, "La bandera es nostra", *La Pagesia*, 15.7.1890 (traducció del castellà de l'article publicat a la *RIACSI*, 1.7.1890).

³²² Inicialment, s'integraren en la *Liga Nacional de Productores*, la *Liga Vizcaína de Productores*, una *Liga Asturiana*, una *Liga de la Industria Guipuzcoana*, una *Liga de Productores y Contribuyentes de Málaga* i altres lligues d'existència més efímera de Sevilla, Navarra, Valladolid i Salamanca. Segons I. Arana, no van fructificar els intents d'extendre-la a Burgos, Santander, Logroño, Álava, Calatayud, Palencia, León, Ciudad Real, Toledo i Àvila. I a Catalunya, a més de la Lliga de Productors del Principat, van existir més o menys efímeres, la Lliga de Productors de Girona, de Calella, Calaf, Igualada, Manresa, Molins de Rei, Olot, Sant Sadurní d'Anoia, Vilanova i la Geltrú, Vilafranca del Penedès, Sabadell i Terrassa, i es van fer gestions infructuoses per crear-ne una a Reus (I. Arana, "El movimiento patronal catalán...", pàg. 151).

*per haver pres la iniciativa pera oposarse en lo Congr s a la aprobació dels tractats de comerç*³²³.

Aquests recels no eren del tot injustificats, atès que els moviments per a la creació d'un partit polític de caire agrarista, tot i que infructuosos, es van anar succeint. En l'assemblea agrícola que va celebrar-se a Logroño l'any 1895 es nomenà una ponència "*pera concretar las aspiracions dels agricultors en un programa que serveixi de base al partit agrícola*"³²⁴. I en l'Assemblea Nacional de Productors que es va celebrar a Saragossa l'any 1899, també es va produir una iniciativa en aquest sentit, que fou rebutjada per les cambres agrícoles.

Aquesta assemblea tenia lloc en plena mobilització regeneracionista, en el clima provocat pel "desastre" de 1898³²⁵. A l'inici del mes de setembre d'aquest any, la Cambra de Comerç de Cartagena ja va convocar totes les corporacions econòmiques d'Espanya a una reunió urgent per tractar de la situació del país. A partir d'aquesta idea, cap a finals del mes de novembre tenia lloc a Saragossa una Assemblea Nacional de Cambres de Comerç, convocada pel president de la Cambra de Comerç de Saragossa, el fabricant Bas lio Paraíso: s'hi reuniren prop d'un centenar de delegats, entre els quals hi havia representants de les cambres de comerç de Barcelona, Tarragona, Sabadell i Terrassa. El 30 de novembre es publicà un manifest de les cambres de comerç d'Espanya amb crítiques al Govern i a l'administració pública i amb la reivindicació de mesures polítiques i econòmiques. Uns mesos després, la protesta dels industrials i comerciants desembocà en vagues i el tancament de caixes, que a Barcelona culminaria amb la dimissió de l'alcalde, el Dr. Robert, per negar-se a executar les ordres d'embargaments.

Paral·lelament, el 12 de novembre de 1898 la *Cámara Agrícola del Alto Aragón*, presidida per Joaquín Costa, havia fet una crida a l'acció conjunta de tots els centres econòmics contra la política del Govern i el febrer de 1899 es celebr  també a Saragossa una Assemblea Nacional de Productors, que tenia l'objectiu de "*convenir y adoptar un plan de medidas legislativas y de gobierno para la reconstitución de la nación española y organizar sus clases económicas   intelectuales para el logro de aquel plan*"³²⁶. Joaquín Costa recollia l'herència de la *Liga Nacional de Productores* —que s'havia dissolt el mes de gener de 1899— i assign  el mateix nom a

³²³ "La 'Lliga Nacional de Productors'", *La Renaixensa*, 1.2.1894.

³²⁴ *La Pagesia*, primera quinzena de juny 1895.

³²⁵ Vegeu Borja de Riquer, *Lliga Regionalista: la burgesia catalana i el nacionalisme (1898-1904)*, Barcelona, Edicions 62, 1977, p g. 128 i ss.

³²⁶ *Reglamento de la Asamblea de Productores*, Barbastro, 20.1.1899 (Citat al *BCAT*, 1.2.1899).

l'agrupació de cambres agrícoles nascuda en l'assemblea de Saragossa³²⁷. Però va intentar reconduir el moviment cap a la creació d'un partit polític, tal com la *Cámara Agrícola del Alto Aragón* havia manifestat públicament:

“la Cámara Altoaragonesa [...] lanza al viento la idea de la creación de un partido nuevo, del partido nacional, del cual deben ser excluidos todos los personajes que han formado parte de las situaciones pasadas, que no han sabido hacer más que malbaratar la fortuna pública y llevarnos á una guerra para la cual no teníamos ni barcos, ni cañones, ni municiones, ni nada, después de tantos años de consumir millonadas para poseer una escuadra respetable y que no hemos visto por ninguna parte [...] No está lejano el día en que se constituirán en Zaragoza, en asamblea patriótica, las Cámaras Agrícolas de España, con las representaciones de varias otras corporaciones cuyo número no bajará de un centenar. De la magna Asamblea debiera salir formado el robusto nuevo partido que lleve á la práctica el ensayo de nueva vida que propone la Cámara de Barbastro y sea fiel ejecutor de los acuerdos de las clases mercantiles é industriales”³²⁸.

En la primera sessió de l'assemblea, els organitzadors van preveure que es tractés el tema de l'organització, “*con objeto de decidir si la Asamblea ha de limitarse á presentar y recomendar su programa á los Poderes, conforme al sistema adoptado antes por las Cámaras de Comercio, ó si, por el contrario, debe constituir con carácter de permanente un organismo de todas las fuerzas representadas en ella; y en esta segunda hipótesis, cuál debe ser su alcance y su naturaleza, ó, dicho de otro modo, si debe adoptar la forma de Liga ó la de Partido*”. I en la sessió de conclusions, ja es contemplava la possibilitat de constituir el nou organisme i nomenar una junta central que funcionés provisionalment³²⁹.

Davant d'aquestes pretensions, algunes cambres agrícoles fins i tot van refusar la invitació de concórrer a l'assemblea de Saragossa³³⁰: aquest fou el cas de la *Cámara Agrícola de Albacete*, la qual opinava

³²⁷ Borja de Riquer, *Lliga Regionalista...*, pàg. 128 i ss.

³²⁸ *Manifiesto de la Cámara Agrícola del Alto Aragón* (Citat al BCAT, 15.1.1899).

³²⁹ *Reglamento de la Asamblea de Productores...* La comissió organitzadora de l'assemblea estava formada per Constançio Artero, Pedro Aznar, Joaquín Costa, Mariano Español, Santiago Gómez, Mariano Molina, Mariano Nuval, Marqués de Palomares de Duero i Acacio Puig.

³³⁰ Des Catalunya, constaven entre els assistents a l'Assemblea de Productors de Saragossa Josep M. Rius i Badia (Cambra Agrícola de Barcelona), el Marquès d'Alfarràs (Cambra Agrícola de Lleida), Guillem de Boladeres (Cambra Agrícola de Maldà), Andreu Guerra (Cambra Agrícola de la Cellera de Ter), Josep Fernández de Córdoba (Cambra Agrícola de Tarragona), Primitivo Ayuso (Cambra Agrícola de Tortosa), Joaquim Martorell (Centre Agrícola del Penedès) i Josep Urgell (Associació d'Agricultors d'Arboç del Penedès) (Gloria Sanz, *Organización y movilizaciones de propietarios...*, pàg. 180-182). Tanmateix, ens consta que algunes de les entitats esmentades van declinar la invitació.

“que si las Cámaras Agrícolas han de actuar con las atribuciones que las disposiciones vigentes les marcan para su organización, no deben convertirse en comités políticos, ni en sus asambleas discutirse cuestiones de índole constituyente. Que basta para los fines que las Cámaras Agrícolas persiguen en beneficio de la Agricultura, de las industrias derivadas y del público en general, discutir con la mayor atención las causas que impiden la prosperidad y fomento de este principal factor de la riqueza nacional y acordar las modificaciones y reformas que deben solicitarse de los poderes públicos, con la fe, la justicia y la perseverancia necesaria para lograrlas. Y porque no halla eficacia en la formación del partido nacional, como medio regenerador de la política al uso, ni estima que su acción sería tan pronta como los apremios del bienestar público demandan”³³¹.

La Cambra Agrícola Balear també fou invitada a participar a l’assemblea de Saragossa i va creure convenient *“permanecer á la expectativa y aguardar el resultado de las deliberaciones, tanto más cuanto el vasto y atrevido programa, remitido á las demás Cámaras, abarca no solo la Agricultura, Industria y Comercio, sino también la Hacienda pública, las Reformas sociales, el Parlamento, el Gobierno y la Política exterior”*. Segons la Cambra Balear, *“tan ambicioso propósito condena á segura esterilidad el próximo Congreso de Zaragoza”* i recomanava *“menos congresos y exposiciones y más labor íntima”³³²*.

La Cambra Agrícola de Tortosa tampoc no va concórrer a l’assemblea de Saragossa i va intentar retardar-ne la celebració i organitzar reunions parcials per comarques, regions o províncies, on es discutissin i s’aproveïssin programes parcials, concrets i definits, i designar posteriorment un o dos representants de cada regió de la Península que intentessin harmonitzar els diferents programes regionals³³³. Però també era molt crítica amb *“la equivocada tendencia de los congresistas á mezclar la política en las cuestiones puramente agrarias”* i especialment amb Joaquín Costa al

³³¹ BCAT, 1.3.1899.

³³² Cambra Agrícola Balear: Mem. 1898 (RCAB, núm. 1, 10.4.1899). En canvi, al president de la Cambra, Josep Monlau, li semblava més factible *“el proyecto que el Instituto Agrícola Catalán de San Isidro ha circulado sobre una federación agrícola de las Sociedades españolas”*.

³³³ Primitivo Ayuso, “La cuestión del día”, *Boletín de la Cámara Agrícola de Tortosa*, 1.4.1899. L’IACSI va felicitar la Cambra Agrícola de Tortosa per aquests propòsits expressats en una carta enviada a les cambres agrícoles de Barbastro, València i Barcelona el 3 de gener de 1899, *“acordando por lo pronto la Federación de los centros agrícolas de las cuatro provincias catalanas a cuyo objeto convoca a una reunión de todos ellos en el local del Instituto el día 27 del corriente [mes de febrero] para discutir un proyecto de Reglamento que sirva de lazo de unión y confraternidad á intereses comunes y sin perjuicio, si después conviniera, de ampliar la Federación a las diferentes regiones de España (Tortosa, 20.2.1899)”*. La Cambra Agrícola de Tortosa va delegar la seva representació a la reunió al Baró de Purroy (soci i expresident), el qual, juntament amb Modest Lleó i Frederic de Gomis, fou designat en la reunió per donar forma definitiva al reglament. *“El pensamiento de la Federación Agrícola que hace años acariciaba esta Cámara, y que en otras ocasiones había manifestado, ha sido por fin resuelto por el Instituto Catalán de San Isidro con gran acierto”*.

qual P. Ayuso qualificava de “*metafísico y autoritario, verdadero maese Pedro del tinglado zaragozano*”³³⁴. Segons el dirigent de la Cambra Agrícola de Tortosa, l’Assemblea de Productors havia de fracassar necessàriament si partia dels pressupostos anunciats per la *Cámara Agrícola Altoaragonesa*:

*“pretender seriamente la creación de un nuevo partido, sean cualquiera los fundamentos y necesidades que lo aconsejen, es una idea completamente descabellada y que no podía dar otros resultados que los desgraciadamente obtenidos [...] la verdadera misión de las clases agrícolas es la de unirse en apretado haz, asociarse íntimamente, reconocer y poner de manifiesto ostensiblemente sus aspiraciones y necesidades más apremiantes, así como estudiar y tratar de implantar con brevedad que requiere la dolencia, los medios más prácticos y sencillos conducentes al logro de sus nobles deseos, y como de hacerlo así concluirían sin género alguno de duda por imponerse y hacer sentir su acción a los poderes públicos”*³³⁵.

Tanmateix, altres sectors es van mostrar més comprensius amb els propòsits de Joaquín Costa. Manuel Raventós, des d’un catalanisme més possibilista, era de l’opinió que els interessos de l’agricultura i la política estaven íntimament lligats i que si l’Assemblea de Productors de Saragossa havia fracassat fou perquè els objectius que tenia plantejats eren massa ambiciosos, no perquè anessin desencaminats:

*“Se ha tildado al Sr. Costa de aspirar á formar un partido político ó una liga, que dicen es un delirio y un próximo peligro, siendo así que la tal Asamblea sólo debería tratar de Agricultura. Esto es un sofisma. Los representantes de las Sociedades agrícolas allí reunidas han de tratar de lo que á los agricultores más afecte, y principalmente de los intereses generales de la agricultura española, y éstos están tan íntimamente ligados con las leyes y la política, que nos atrevemos á afirmar que aquéllas y ésta han sido hasta ahora la causa más influyente de la ruina de la agricultura patria”*³³⁶.

Tot i que les conclusions de l’Assemblea foren desfavorables per a Joaquín Costa, Manuel Raventós en feia un balanç positiu perquè havia suposat una mobilització dels agricultors molt més àmplia que alguns intents que s’havien portat a terme uns anys abans: ell mateix havia assistit el maig de 1896 a una assemblea general a Madrid convocada per l’*Asociación de Agricultores de España* i la *Cámara*

³³⁴ *Ibidem*.

³³⁵ *Ibidem*.

³³⁶ RA, 3.1899.

Agrícola Matritense, on “los assembleístas no fuimos más de dos docenas”³³⁷. Aleshores havia quedat profundament decebut de la capacitat de mobilització agrària que hi havia a Espanya, sobretot tenint en compte el precedent de l’assemblea que havia organitzat l’IACSI a Barcelona l’any 1889.

Josep Zulueta, que va tenir un protagonisme destacat en l’assemblea de Saragossa³³⁸, va reunir a la seu de l’IACSI els representants del Foment del Treball Nacional, la Cambra de Comerç de Barcelona, l’Ateneu Barcelonès, la Cambra Agrícola de Reus i altres entitats, sota la presidència de Josep Rius i Badia (president de la Cambra Agrícola de Catalunya) per oferir-los les seves impressions de l’Assemblea de Saragossa i va exculpar Joaquín Costa. Segons ell, malgrat els errors d’organització, l’Assemblea de Productors fou positiva, perquè s’hi manifestà una identitat d’aspiracions i un pacte d’acció comuna. Va proposar que es recolzés la *Liga* de Costa sempre que es coincidís en les accions que portés a terme i va acabar dient que

*“como no podemos alterar la naturaleza de las cosas, destruyendo los partidos existentes, lo más práctico es que sigamos elaborando en común en el seno de nuestras Sociedades Agrícolas las soluciones que respondan a nuestras necesidades, recomendando que cada uno procure que las acepte el partido a que pertenezca, que al fin y al cabo los partidos son los que gobiernan la nación”*³³⁹.

Però, després de l’experiència polaviejista, la burgesia catalana va acabar desenganyant-se d’una política d’aliances amb els sectors reformistes espanyols per fer pressió davant del Govern. El Foment del Treball Nacional, que havia estat un dels fundadors de la *Liga Nacional de Productores*, però que havia acabat per desentendre-se’n per por a perdre la seva autonomia, no va participar en l’assemblea de Saragossa ni va atendre les demandes de col·laboració de Basilio Paraíso. En canvi, va promoure una via pròpia de reivindicació catalana, que es concretà en el concert econòmic: el 14 de novembre de 1898 es lliurava el manifest dels cinc presidents a la regent Maria Cristina³⁴⁰; un mes després la Diputació

³³⁷ RA, 4.1899. Manuel Raventós havia assistit a l’assemblea en representació de la Cambra Agrícola de Catalunya: “Sin aliento quedé al hallarme en un pequeño local, con cuarenta personas, al parecer agricultores [...]. Con impaciencia aguardé la tercera sesión para decir lo que pedía la Cámara de Cataluña, y abandonar pronto aquella Asamblea, en que si bien todos sus asistentes viven á expensas de la agricultura, no son agricultores, ni sienten, ni piensan como los agricultores de corazón. A veinte quedaron reducidos al dejarles, y once solamente fueron en la última sesión” (RA, 7.1896).

³³⁸ ECM, 10.1911.

³³⁹ RIACSI, 3.1899.

³⁴⁰ El manifest estava signat pels presidents de les principals corporacions ciutadanes de Catalunya: Joan Sallarès i Pla (Foment del Treball Nacional), Marquès de Camps (IACSI), Bartomeu Robert (Societat

provincial s'adheria al missatge i en els mesos següents tenia lloc una intensa campanya catalanista per al concert, amb mítings a diferents ciutats catalanes en els quals també participaren alguns centres agrícoles³⁴¹.

Quan es celebrà la Segona Assemblea Nacional a Valladolid el gener de 1900, els recels i la incomprensió que despertava la reivindicació catalana del concert econòmic es van manifestar amb tota cruesa: segons B. de Riquer, les ponències dels representants catalans que defensaven la descentralització van ser xiulades i acusades de separatistes³⁴². En aquesta assemblea s'acordà la creació de la *Unión Nacional de Productores*, encapçalada per l'industrial aragonès Basilio Paraíso, i en la qual es va dissoldre la *Liga Nacional de Productores*. Aquesta, però, des del 1897 pràcticament ja havia deixat de funcionar, consolidant-se només l'organització regional basca: la *Liga Vizcaína de Productores*³⁴³.

La *Unión Nacional* s'assimilava més a una força política, però com a tal també fou una organització efímera, que no va traspasar el llindar del nou segle, i, naturalment, no va comptar amb el suport de la burgesia catalana. Tot i que la *Unión Nacional* va arribar a celebrar un míting a Barcelona l'abril de 1901, aleshores ja havia començat el seu procés de desintegració³⁴⁴. Basilio Paraíso i Santiago Alba, president i secretari de la *Unión Nacional*, aviat serien diputats pel partit Liberal, mentre que Joaquín Costa s'inclinaria per la *Unión Republicana*. El regeneracionisme reformista va ser incapaç de trencar el bipartidisme de la Restauració i va acabar per disoldre's políticament; entre altres raons, perquè va topat amb la cristal·lització dels regionalismes perifèrics dintre del mateix projecte regeneracionista³⁴⁵.

1.4.2. La Lliga de Productors del Principat i els interessos agraris

Degut a les dissensions que es manifestaren en el si del Foment del Treball Nacional des de la fundació de la *Liga Nacional de Productores*, el maig de 1894 una

Econòmica barcelonesa d'Amics del País), Sebastià Torres (Lliga de Defensa Industrial i Comercial) i Lluís Domènech i Montaner (Ateneu Barcelonès). Vegeu Borja de Riquer, *Lliga Regionalista...*, pàg. 103 i ss.

³⁴¹ Per exemple, el president de l'IACSI, el marquès de Camps, va intervenir en el míting de Girona del 15 de gener de 1900 i el Centre Agrícola del Penedès i la Cambra Agrícola de Reus van participar en el míting de Vilafranca del 23 de gener de 1900.

³⁴² *Lliga Regionalista...*, pàg. 177. Sobre aquesta qüestió, vegeu Ricardo Robledo, "L'actitud castellana enfront del catalanisme", *Recerques*, 5, 1975, pàg. 217-273.

³⁴³ Vegeu Ignacio Arana, *La Liga Vizcaína de Productores...*

³⁴⁴ George J. G. Cheyne, *Joaquín Costa, el gran desconocido*, Barcelona, Editorial Ariel, 1972, pàg. 142.

³⁴⁵ Alfonso Ortí, "Política hidráulica y cuestión social: orígenes, etapas y significados del regeneracionismo hidráulico de Joaquín Costa", *Agricultura y Sociedad*, núm. 32, 1984, pàg. 103-104.

part dels seus membres (Ferran Alsina, Claudi Arañó, Dídac Tomàs Salvany, Josep Ribas) va decidir trencar la seva vinculació amb el Foment i crear la Lliga de Productors del Principat de Catalunya (LPPC), amb l'objectiu que es convertís en la representació genuïna de la Liga Nacional de Productores a Catalunya. Inicialment, aquesta representació havia d'assumir-la fonamentalment el Foment del Treball Nacional, que havia d'ocupar-ne la presidència i assumir la major part del pressupost de despeses³⁴⁶; però les divergències al si del Foment van portar a crear una Lliga de Productors de la província de Barcelona, dependent del mateix Foment del Treball Nacional, i finalment els promotors d'aquesta Lliga van decidir separar-se del Foment.

Les relacions entre el Foment del Treball Nacional i la nova LPPC foren tenses i van dificultar l'organització efectiva de la Liga Nacional de Productores, atès que —com hem vist— les entitats catalanes (i principalment el Foment) en foren les primeres impulsores i hi tenien un paper hegemònic (que es traduïa en la contribució del 50% de les despeses de l'entitat). Aquestes tensions van obligar fins i tot a enviar una delegació de la *Liga Nacional* a Barcelona el juny de 1894, ja que el Foment va arribar a amenaçar en "*declararse desligado de todo vínculo con la Nacional si la del Principado continuaba funcionando en ella y la del Principado aspiraba a desbancar al Fomento*"³⁴⁷. Tot i que en un primer moment s'arribà a l'acord que la presidència de la *Liga Nacional* seria designada des del Foment (que tornà a nomenar Romaní), la lluita entre ambdues entitats per liderar el moviment patronal català va provocar nous incidents que acabarien donant lloc a la ruptura de relacions entre la *Liga Nacional* i la del Principat el febrer de 1895 i, com a conseqüència d'això, la *Liga Nacional* va estar a punt de disoldre's.

No ho va fer fins al 1899, però en aquests darrers anys la seva existència fou nominal i vinculada al Foment del Treball Nacional. Segons explica E. Lasa, ni el 1896 ni el 1897 no va arribar a celebrar-se l'assemblea general anual. Cap a finals de de 1897 el Foment va intentar la reunificació amb la LPPC, però no ho aconseguí. Tanmateix, Ferran Alsina es reintegrà aleshores al Foment i entrà a la junta directiva, que va passar a ser presidida per Albert Rusiñol i va prendre, per tant, un nou rumb catalanista³⁴⁸. Fou aquesta nova junta que va decidir deixar de contribuir al sosteniment de la Liga Nacional de Productores i va provocar-ne la dissolució. I l'any

³⁴⁶ Per exemple, les despeses de propaganda i celebració del míting de l'any 1893 a Bilbao van suposar un emprèstit que el Foment del Treball Nacional va arrossegar durant uns quants anys (Magda Sellés, *El Foment del Treball Nacional 1914-1923*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2000, pàg. 90).

³⁴⁷ Citat a I. Arana, "El movimiento patronal catalán...", pàg. 153.

³⁴⁸ Eugenio Lasa, "La Liga Nacional de Productores...".

1903, impulsada pel Foment del Treball Nacional, es constituí una Unió de Productors Catalans que ampliava la influència de l'entitat entre els productors que no n'eren socis³⁴⁹. De totes maneres, aquesta Unió de Productors agrupava fonamentalment als industrials.

En canvi, la LPPC va integrar representants del món agrari que en els anys noranta estaven molt predisposats per promoure la mobilització social. En la junta de la LPPC hi trobem, a més dels homes del Foment (Ferran Alsina³⁵⁰, Claudi Arañó, François Rivièrè), una bona representació d'elements vinculats a l'IACSI i als interessos agraris:

³⁴⁹ Magda Sellés, *El Foment del Treball Nacional...*, pàg. 80.

³⁵⁰ Ferran Alsina (1861-1907) fou un dels economistes més destacats dins del corrent regionalista de finals del segle XIX (Francesc Artal, "La Unió Catalanista i les noves idees sobre la política econòmica per a Catalunya", *Recerques*, 29, 1994, pàg. 15). Era el president de la Lliga de Catalunya, i va ser un dels promotors de la Lliga de productors d'Olot i sa comarca.

**Junta directiva de la
Lliga de Productors del
Principat de Catalunya (1894)**

Josep Zulueta (president)
Ferran Alsina (vicepresident)
Ramon M. Catà de la Torre (vicepresident)
Josep Almasqué (vocal secretari)
Ignasi Ferrer (vocal secretari)
Claudi Arañó (tresorer)
Jaume Pujol (comptador)
Manuel Bertrand (vocal)
Rossend Puig Marquès (vocal)
Tomàs Recolons (vocal)
Miquel Escuder (vocal)
Francesc Rivière (vocal)
Joaquim Alorda (vocal)
Joaquim Tomasino (vocal)
Joan Costa (vocal)
Josep Coroleu (secretari)

Eren membres de l'IACSI tant Josep Zulueta³⁵¹, que va presidir en tot moment la LPPC, com el propietari i advocat Ramon M. Catà de la Torre. També en foren socis Manuel Bertrand, el qual unia interessos industrials i agraris, i Tomàs Recolons³⁵². I al començaments de l'any 1895 va incorporar-se a la junta un altre dirigent de l'IACSI, Ignasi Girona³⁵³, el qual substituï Ramon M. Catà com a vicepresident segon. A més, com veurem, tot i que les primeres reunions de la LPPC es van celebrar al local del Foment, va acabar establint la seva seu al local de l'IACSI³⁵⁴.

La vinculació de la LPPC amb els interessos agraris té una altra manifestació en les associacions que s'hi adheriren. De la mateixa manera que la Liga Nacional constituïa la representació de les diferents associacions regionals de productors, la LPPC havia de promoure *“la creación de Ligas comarcales, a fin de poder dar cohesión y unidad a los importantísimos elementos rurales y a sus derivados, que*

³⁵¹ Vegeu la nota biogràfica a l'apèndix 10.

³⁵² Des de 1889, Manuel Bertrand era el propietari de “La Sucreta del Segre”, a la Noguera, i més tard va crear una explotació lletera modèlica a “La Ricarda”, al Prat de Llobregat. Manuel Bertrand va ingressar com a soci a l'IACSI l'any 1899 i Tomàs Recolons s'hi adherí l'any 1902.

³⁵³ Vegeu la nota biogràfica a l'apèndix 10. A més d'Ignasi Girona, van incorporar-se a la junta de la LPPC els vocals Eduard Puig, Ferran Casas, Francesc de P. Pons i Pere Bosch Blat, mentre que continuaren Rosend Puig Marquès, François Rivière, Joaquim Tomasino i Joan Costa. L'any 1896 també s'incorporà, com a secretari de la LPPC, Andreu López, que substituï l'historiador i polític catalanista Josep Coroleu, mort l'any 1895.

³⁵⁴ Les primeres sessions de la LPPC es van celebrar a la seu del Foment del Treball Nacional; però va tenir una altra seu provisional en el Cercle de l'Art Major de la Seda al carrer de Sant Pere més Alt; després va tenir una seu al carrer Portal de l'Àngel núm. 1 i 3, i finalment al local de l'IACSI (I. Arana, “El movimiento patronal...”).

*existen en Cataluña*³⁵⁵. Aquesta estratègia responia a la constatació que la campanya de protesta iniciada l'any 1893 estava lluny d'aconseguir els seus objectius i que calia "*prepararse para la lluyta llarga y fatigosa que's veu venir ab los enemichs de la riqueza nacional*"³⁵⁶. Les lligues comarcals serien associacions estables, amb una organització autònoma i independent, tot i que estarien "*ab relació constant ab la del Principat y ab la Nacional, al objecte de mútuament ajudarse y protegerse en tot lo que'ls hi convinga*"³⁵⁷. Fins i tot va circular un borrador d'estatuts pels quals es regirien aquestes lligues comarcals i que servrien de model per facilitar-ne la creació.

Amb aquest objectiu, s'organitzaren mítings a diferents localitats catalanes, sovint molt improvisats, com el que va celebrar-se a Olot l'abril de 1894:

*"Posats d'acort los elements actius de la població, N'Esquena, los Vayreda, los Solers, En Plana, En Masllorens, y altres y altres, ab la Lliga nacional de productors, convidaren al públich pera un meeting en la plassa d'Alfons XII d'aquesta vila, ab l'objecte de protestar contra'ls tractats de comers pendents de l'aprobació de les Corts. La plassa, á la hora senyalada, estava plena de gom á gom d'olotins y de trevalladors de las poblacions industrials vehines; S. Joan les Fonts, Castellfullit, Montagut, Begudá, Argelaguer, Ridaura, etc. etc."*³⁵⁸

Al mateix temps es celebraven actes semblants a Manresa, Molins de Rei, Sant Feliu de Guíxols, Balaguer, aquest amb una concurrència de més de tres mil persones, segons les cròniques³⁵⁹. Josep Zulueta, president de la LPPC, va presidir quinze mítings consecutius en les principals poblacions de Catalunya³⁶⁰. En alguns casos, aquests mítings van anar seguits de la creació de lligues comarcals; però en contra del que es buscava, aquestes no van proliferar. Hi ha notícia de la constitució de lligues de productors a Girona, Igualada, Sabadell, Olot, Molins de Rei, Manresa, Calella, Sant Sadurní d'Anoia, Vilanova i la Geltrú, Vilafranca del Penedès, Terrassa, Manresa, Calaf i a Tarragona; però la majoria va tenir una existència molt efímera.

Una de les primeres fou la Lliga de Productors de Vilanova i la Geltrú, creada l'any 1894 de la mà del president del Sindicat de Propietaris i de la Subdelegació de

³⁵⁵ "Asamblea General de Agricultores", *RIACSI*, 1895, pàg. 54.

³⁵⁶ *Lo Geronès*, 18.8.1894.

³⁵⁷ *Ibidem*.

³⁵⁸ *Lo Geronès*, 28.4.1894. Van intervenir els olotins Jaume Soler i Josep Esquena i també Anton Capmany, representant de la Joventut industrial proteccionista de Sabadell, i Ferran Alsina, en nom de la LPPC.

³⁵⁹ *Lo Geronès*, 7.7.1894.

³⁶⁰ *ECM*, 10.1911.

l'IACSI a Vilanova, Teodor Creus³⁶¹. Segons A. Virella fou una resposta dels propietaris a la mobilització rabassaire i va tenir una vida curta, atès que la replantació de la vinya va exigir la cooperació de propietaris i pagesos³⁶². De totes maneres, l'any 1899 la Lliga de Productors de Vilanova va participar en la fundació de la Federació Agrícola Catalana i encara hi constava adherida l'any 1917³⁶³.

A Girona la Lliga Agrícola de Productors de la província s'organitzà el juliol de 1894, tot i que no es constituí fins el 5 de novembre, tot aprofitant la celebració de les fires de Sant Narcís³⁶⁴. Estava reservada als propietaris de finques rústiques de la província de Girona, que s'haurien d'inscriure en una de les seves tres seccions (1^a: vitícola i olivarera; 2^a: ramadera, conreus i arbrat; 3^a: surera) segons el tipus d'explotació més característic de les finques³⁶⁵. Una de les seccions més importants havia de ser la surera, atès que els organitzadors de la Lliga havien promogut inicialment la creació d'una Junta de productors de suro³⁶⁶. El president de la comissió organitzadora, el propietari i advocat Marcial de la Trincheria i de Bolós, fins i tot havia adreçat un full volant als propietaris de suredes de la província de Barcelona *“excitantlos á constituir una Junta ó Lliga per l'estil de la que s'ha creat en la nostra província, en la que s'indica l'idea de que lligues consemblants podrían formar los propietaris d'altres cultius igualment interessats en no pagar més de loa*

³⁶¹ Vegeu la nota biogràfica de Teodor Creus a l'apèndix 10. Sobre el Sindicat de Propietaris del Partit de Vilanova i la Geltrú, vegeu l'apartat 1.2.2.

³⁶² Albert Virella, *Els anys tristos (1881-1900). Crònica de la decadència de Vilanova i la Geltrú*, Vilafranca del Penedès – Vilanova i la Geltrú, Institut d'Estudis Penedesencs, 1992, pàg. 35.

³⁶³ També consta la seva adhesió a un acte organitzat per la Cambra Agrícola del Penedès l'any 1907 (*EL*, 14.7.1907).

³⁶⁴ Segons la Revista de l'IACSI, la constitució de la Lliga d'Agricultors de Girona va tenir lloc el 5.11.1895. Havia de tenir com a portaveu el periòdic *La Defensa*.

³⁶⁵ *Reglamento de la Liga Agrícola de Productores de la provincia de Gerona*, Imp. de Pablo Puigblanquer, Girona, 1894 (art. 2, 3, 4). Fins i tot en una redacció prèvia del reglament es preveia que cada secció tingués una junta especial amb un president, un vicepresident, un secretari i dos vocals per cada partit judicial on radiquessin finques amb conreus corresponents a la secció (Arxiu Provincial de Girona: Fons del Govern Civil de la Província de Girona, Secció Associacions, expedient núm. 600. Agraeixo a Enric Saguer que m'hagi facilitat la consulta d'aquesta documentació).

³⁶⁶ *Lo Geronès*, 26.5.1894. La comissió organitzadora d'aquesta Junta encarregada de la defensa dels interessos agrícoles i particularment dels dels productors de suro estava composta per Marcial de la Trincheria, Joan Vicens Puig, Pere Lliurella Riera, Lluís de Prat, Ramon Vancells, Narcís Clapés, Joaquim Aldrich de Pagès, Narcís Grassot, Josep Bonet, Josep Palau Coderch, Manuel Laporta, Josep Noguera, Ramon Pujol Fornés i Manuel Aragó. Fou aquesta mateixa comissió l'organitzadora de la Lliga Agrícola de Productors, que presentà el reglament al Govern Civil de Girona el 28 de juliol de 1894, tot i que la Junta interina nomenada a començament del mes de juliol per portar a terme l'organització de la Lliga tenia una altra composició: Raimon de Falgàs (president), Pere Lliurella (secretari), Eduard Noguer (secretari suplent) i, com a vocals, Josep Ametller, Josep Català, Joan Perxés, Frederic Homs, Crisòfol Grober, Jacint Vilardell, Marià de Camps, Joaquim Coll, Marcial de la Trincheria, i els Srs. Planas, Flaquer i Cia. La reunió preparatòria va tenir lloc a la seu de la Societat Econòmica d'Amics del País de Girona i, segons el reglament de la Lliga (art. 18), en cas de dissolució de l'entitat, es preveia que els fons socials s'entregarien a aquesta entitat (*Lo Geronès*, 7.7.1894).

*que'ls correspons*³⁶⁷ i en l'edició del reglament de la Lliga Agrícola de Productors adjuntà un missatge dirigit “*á los señores propietarios agrícolas de la provincia de Gerona y en especial á los poseedores de alcornocales*”. Acabada de crear, la Lliga de Girona va posar-se en relació amb l'IACSI en l'organització de la campanya de protesta, “*hasta tal punto de declararse hija fiel y sumisa de nuestro Instituto*”³⁶⁸.

La Lliga d'Agricultors de la província de Tarragona fou creada l'any 1895 per iniciativa de la Cambra Agrícola de Tarragona i l'Associació Agrícola de Reus. Fou nomenat president de la Lliga Ferran de Querol, el qual va dimitir del càrrec de president de la Cambra per assumir la nova comesa³⁶⁹. En la creació d'aquesta Lliga també va participar la Cambra Agrícola del Vendrell, que havia estat fundada un any abans³⁷⁰. Aquest any també es constituí la Lliga de Productors de Vilafranca del Penedès i la de Terrassa.

Ahora, la LPPC va comptar amb la col·laboració d'entitats locals, com ara com el Centre Agrícola del Penedès, la Cambra Agrícola del Vendrell o l'Associació Agrícola de Reus, i va intentar implicar els ajuntaments i les diputacions provincials en el recolzament de les demandes. La Lliga de Productors de Vilafranca del Penedès, per exemple, es dirigia a l'ajuntament de la localitat per tal d'actuar coordinadament en les gestions en defensa de la producció agrícola i industrial:

*“Bastará que se lo comunique oficialmente para que esta Liga lo transmita á la Liga del Principado de Cataluña, que á su vez lo hará á la Liga Nacional. No se ocultará á la ilustración de esa Corporación Municipal que el organismo de las Ligas de Productores es el medio más eficaz para que los pueblos robustezcan y hagan sentir sus justas quejas ante los Poderes públicos [...] En tal sentido, esta Liga espera verse secundada por todos los Ayuntamientos de la Comarca”*³⁷¹

1.4.3. Els objectius de les campanyes de protesta

Els objectius de la LPPC no es circumscrivien a combatre els tractats de comerç que desprotegien la producció agrària autòctona de la competència estrangera; també reivindicaven “*la seguretat del mercat Ultramarí pera la indústria farinera, la*

³⁶⁷ Lo Geronès, 9.6.1894.

³⁶⁸ IACSI: Mem. 1894.

³⁶⁹ Pedro Antonio Heras i Carlos Mas, *Viticultura i fil·loxera a l'últim terç del segle XIX. El cas de les comarques de Tarragona*, Tarragona, Biblioteca Tarraconense, 11,1994, pàg. 76.

³⁷⁰ Vegeu l'apartat 3.4.4.

*rebaixa de las tarifas de transport, la exempció de tributs pera las industrias rurals, l'impost de consums en la carn sobre'l pes viu, la revisió de las cartillas evaluatorias, la seguretat d'una llar pera l'agricultor*³⁷². La darrera de les reivindicacions esmentades suposava una reforma de la legislació tributària de manera que les finques no fossin embargables per deutes de contribució, sinó tan sols les seves rendes.

A les darreries del segle XIX, com a conseqüència de la crisi agrària, trobem notícies recurrents de l'embargament i subhasta de finques com a conseqüència de l'impagaments de la contribució: segons afirmava Pere Bosch i Labrús, l'any 1888 aquest fenomen ja afectava unes 600.000 finques³⁷³. Es fa difícil comptabilitzar realment el nombre de propietaris afectats; però les darreres investigacions han permès constatar que a Catalunya el procés d'embargaments de finques per deutes de contribució va assolir a finals del segle XIX unes proporcions considerables i que per tant va poder causar una forta alarma en el sector afectat³⁷⁴.

Durant els anys noranta, els propietaris van reivindicar reiteradament la modificació del sistema tributari que consideraven perjudicial per a la propietat rústica i van reclamar la creació d'un impost sobre la renda, "*puig es de justicia que tots los ciutadans contribuheixin en la mida dels seus possibles al sosteniment de las cargas del Estat*"³⁷⁵, i la realització d'un cadastre "*á fi d'evitar las ocultacions que tan perjudican als propietarios de bona fe*"³⁷⁶. Francesc Cambó considerava que efectivament la propietat rústica s'havia gravat en excés; i que, entre altres raons,

³⁷¹ Comunicació signada per Josep Roig (president) i Josep M. Echevarría (secretari) de la Junta directiva de la Lliga de Productors de Vilafranca i sa comarca, el 29.3.1895 (*EL*, 14.4.1895).

³⁷² Circular de la LPPC signada per J. Zulueta (president) i J. Coroleu (secretari general) el 29.9.1894 (*La Pagesia*, primera quinzena de novembre de 1894).

³⁷³ "Sobre la ruina de la industria en relación con la agricultura", discurs pronunciat per Pere Bosch i Labrús al Congreso Económico Nacional celebrat a Barcelona el 12.12.1888 (Citat per M. González Portilla, "Acumulación de capital y crisis en el sector agrícola", J. L. García Delgado (ed.), *La cuestión agraria en la España contemporánea*, Madrid, Edicusa, 1976, pàg. 73).

³⁷⁴ Ricard García Orallo, *Tiempo de embargos. Aspectos de la crisis agraria finisecular en Cataluña (1880-1920)*, treball d'investigació presentat al programa de doctorat d'Història de la Universitat de Girona, Centre de Recerca d'Història Rural (ILCC - J. Vicens Vives), Universitat de Girona, 2000. Ricard García Orallo assenyala les dificultats per materialitzar les incautacions de finques, però —tot i que el càlcul de finques embargades és problemàtic— constata que el procés d'embargaments va tenir una incidència molt notable, especialment a algunes zones com ara al Camp de Tarragona.

³⁷⁵ Joaquim Aguilera, "Notas Agrícolas", *La Renaixensa*, 5.12.1897.

això s'havia produït per la falta d'organització dels propietaris, perquè no hi havien oposat prou resistència:

“No es sols degut á la facilitat en la recaudació que la contribució territorial sigui tant enormement excessiva, sino que hi ha contribuït moltíssim l'aislament en que han viscut els agricultors. Quan, per anar augmentant las necessitats de l'Hisenda, han hagut de creixer els Pressupostos d'ingressos, s'ha gravat ab preferencia la propietat rústica per la seguretat de no trobar cap resistencia serua qye siks oit ferse ab l'associació [...] Solzament per la falta d'esperit d'associació s'esplica el que la classe més numerosa, que més interessos representa, que per si sola tributa més que todas las altras juntas, no sols no ha obtingut may del poder central disposicions que protegissin els seus interessos, sino que ni ha lograt siquiera que's complissin las escassas lleys que son favorables als agricultors. Lo que ha passat y està passant ab els terrenos assolats per la filoxera, tributant com si estessin en plena producció, es una prova irrefutable de que sols ab la forsa que dona l'associació poden evitarse iniquitats tan monstruosas”³⁷⁷.

La rebaixa de la contribució de les vinyes fil-loxerades fou també un tema recurrent en les reunions que organitzava la LPPC. La llei aprovada el 18 de juny de 1885 (que substituïa la criticada llei de 1878) facilitava la importació de sarments resistents a la fil-loxera i establia l'exempció d'impostos per a les vinyes fil-loxerades i replantades amb ceps americans. Però les exempcions no es portaven a terme degut a les traves administratives i això va desencadenar una nova onada de protestes, atès que la caiguda de la producció per la fil-loxera no va anar acompanyada d'una rebaixa sensible de la contribució territorial.

L'any 1893 les protestes van pujar de to a conseqüència d'uns decrets (RD 4.2.1893 i RD 28.2.1893) que imposaven als propietaris a declarar la riquesa rústica que tinguessin amagada. Immediatament va tenir lloc a Granollers una reunió promoguda per l'Associació de Propietaris Rurals del Vallès i que comptà amb representació de l'IACSI i del Centre Agrícola del Penedès, per tal de donar-hi resposta. A aquesta reunió succeïren altres reunions a Barcelona, a la seu de l'IACSI, amb la participació de les subdelegacions i altres associacions agràries de les comarques barcelonines i es feren gestions prop de l'Ajuntament de Barcelona i la Diputació provincial perquè s'aturessin els propòsits del Govern, tot alegant que,

³⁷⁶ *Ibidem*. Segons Aguilera, la depreciació creixent del valor de les finques rústiques que s'estava registrant des de mitjans dels anys vuitanta s'havia d'atribuir principalment “als molts y excessius impostos que paga la propietat rústica”.

com a conseqüència de la fil·loxera, “els que res tingan amagat, se trovan encara gravats per un tipo de contribució major que’ls hi correspon”³⁷⁸.

El 7 de gener de 1894 va tenir lloc a Terrassa una reunió de viticultors per tractar de la rebaixa de la riquesa contributiva destruïda per la fil·loxera que comptà amb l’assistència dels diputats a Corts Sala, Rusiñol, Junoy i Ricafort, del diputat provincial Marc Mir i de molts alcaldes i secretaris dels pobles afectats, a més del president de la LPPC, Josep Zulueta. Es llegiren unes conclusions formulades per la comissió nomenada en una reunió anterior celebrada el 23 d’agost de 1893 i formada per Antoni Ubach, Miquel Vila, Pere Parellada, Josep Altet i Josep Torras, que foren aprovades per aclamació, i s’acordà constituir un Sindicat de Contribuents Agrícoles amb l’objectiu d’ajudar als associats a tramitar els expedients de rebaixa de contribució dels terrenys afectats per la fil·loxera³⁷⁹. L’advocat de Terrassa Miquel Vila, que segons explicava *Lo Geronès* era “l’únic propietari que ha lograt obtenir baixa en la contribució per causa de la filoxera”, va rebre l’encàrrec de la LPPC de redactar una instrucció precisa per tal que els propietaris de vinyes poguessin tramitar la rebaixa contributiva, amb l’objectiu que aquesta instrucció fos repartida a totes les lligues i associacions agrícoles en contacte amb la LPPC. El juliol de 1895, en un meeting organitzat pel Sindicat de Contribuents de Terrassa i per la LPPC s’acordà la creació de Lliga de Productors de Terrassa³⁸⁰. Cal recordar que des de l’any 1884 a Terrassa funcionava l’Estació Ampelogràfica, una institució promoguda des dels propietaris vinculats a l’IACSI per tal de fer front a la plaga de la fil·loxera³⁸¹.

³⁷⁷ Francesc Cambó, “Als Agricultors”, *LVC*, 4.12.1900 i 18.12.1900.

³⁷⁸ *La Pagesia*, 1.4.1893. Un resum de l’actuació de l’IACSI en aquest afer, a *La Pagesia*, 5.8.1893.

³⁷⁹ *La Pagesia*, primera quinzena de gener de 1894. En aquesta reunió es designà una comissió nominadora de la Junta per al Sindicat de Contribuents Agrícoles formada per Sebastià Ferrer Rosés (Rubí), Gabriel Rodó (Ullastrell), Miquel Mitjans (Viladecavalls), Marià Ramoneda (Rubí), Joan Valls (Masquefa), Joan Colomé (Gelida), Pere Canyadell (Castellbisbal) i Joan Rabella (Papiol), la qual va proposar per a la junta a Antoni Ubach Soler (president), Pere Parellada Solé (vicepresident), Jaume Casamada Viver (dipositari), Miquel Vila Servolé (secretari) i, com a vocals, Pau Palet de la Quadra, Ramon Viver Rosàs, Josep Pi de la Serra i Josep Arnella Morral. Posteriorment, fou nomenat soci honorari Francesc X. Tobella (*La Pagesia*, segona quinzena de maig 1894).

³⁸⁰ *RA*, 8.1895. Entre les conclusions aprovades hi havia la rebaixa contributiva per la fil·loxera, la reforma del sistema de contribució territorial, l’abolició de l’impost de consums, les ajudes a l’exportació de vins i el manteniment del mercat antillà per a la indústria espanyola (*RIACSI*, 15.7.1895). Uns mesos abans, aquestes reclamacions també s’havien presentat en un míting a Sant Cugat del Vallès (*RIACSI*, 1.4.1895).

³⁸¹ Segons Pere Joan Girona, la iniciativa de crear l’Estació Ampelogràfica va partir dels senyors Rafael Roig i Torres, Josep Monset i Antoni Ubach, els quals van rebre immediatament la col·laboració de Jaume Morral i Casamada (diputat provincial), Isidre Torres i Falguera, Joaquim de Sagrera, Josep Salas i Josep Tobella. L’Estació s’instal·là a una finca del senador Joaquim M. de Paz (P. J. Girona, *La invasión filoxérica...*, pàg. 51).

Al redós d'aquesta la col·lecció de més de 120 varietats de ceps americans i més de 150 d'europaus, se celebraven conferències, concursos i actes diversos. L'any 1891, per exemple, l'IACSI organitzà a Terrassa una "Reunió d'Agricultors" amb una exposició de productes agrícoles, maquinària, adobs i un concurs especial de vins i olis, emplaçada al costat de l'Estació Ampelogràfica³⁸². L'Estació Ampelogràfica de Terrassa fou fundada i dirigida, juntament amb Rafael Roig i Torres, per Antoni Ubach i Soler, que fou president de la subdelegació de l'IACSI a Terrassa i també del Sindicat de Contribuents Agrícoles³⁸³.

Naturalment, al Penedès la mobilització dels propietaris per a l'exempció de les vinyes fil-loxerades fou important. Tot i que la campanya va organitzar-se des del Centre Agrícola de Vilafranca (i a partir de 1891, també des de la Cambra Agrícola del Penedès), a la comarca també es constituí una Lliga de Productors que va intervenir-hi. El 2 de febrer de 1895 va tenir lloc a Vilafranca una reunió de contribuents, convocada pel Centre Agrícola del Penedès i per la Lliga de Productors de la comarca, per discutir sobre la tramitació dels expedients per a la rebaixa de la contribució de les vinyes fil-loxerades. La reunió va estar presidida per Lluís Alvarez, president del Centre Agrícola i de la Cambra Agrícola del Penedès, Josep Roig, president de la Lliga de Productors del Penedès, i Josep Zulueta, president de la LPPC, i van intervenir-hi els diputats provincials del districte Eduard Vidal i Valenciano i Marc Mir, els quals "*recomendaron la unión de los productores al objeto de poder alcanzar satisfacción a sus justas quejas, aunando los esfuerzos de todos en una acción común*"³⁸⁴. Quatre mesos més tard, la Lliga de Productors de Vilafranca convocava els propietaris i treballadors de la comarca a un gran míting al Teatre Tívoli vilafranquès per analitzar la situació de decaïment de l'agricultura i de l'economia comarcal:

"veyém morirse las nostras vinyas, tancarse los nostres cellers, emigrar els nostres treballadors y arruinarse'ls nostres propietaris [...] Semblant estat no pot durar. Si esperém la salvació de la gent que no pensa sino en

³⁸² *La Pagesia*, 20.6.1891. Les Reunions Agrícoles de l'IACSI, que tenien l'objectiu de posar en relació els socis de les diferents subdelegacions i difondre les noves tècniques agrícoles van iniciar-se amb la de Manresa de 1861. Els congressos de la FACB, ja en el segle XX, poden entente's com una continuació d'aquelles reunions (vegeu l'apartat 4.3.4).

³⁸³ Rafael Roig i Antoni Ubach foren, respectivament, el director i subdirector de l'Estació Ampelogràfica (Pere J. Girona, *La invasión filoxérica...*, pàg. 71). Sobre Antoni Ubach, vegeu J. Maspons i Camarasa, "Agricultors catalans. Antòn Ubach i Soler (1832-1902)", *CP1914*, pàg. 75-76.

³⁸⁴ *EL*, 15.2.1895.

*la política, no confiém pas salvarnos, nosaltres és qui debém treballar ab afany per la nostra salvació*³⁸⁵.

En la convocatòria de l'acte es reclamava que el Penedès es sumés al moviment agrícola iniciat a altres regions espanyoles (Aragó, Castella, Múrcia, València) i que també havia començat a tenir ressò a Tarragona, on quinze dies abans, el 2 de juny, s'havia celebrat una reunió "*verdaderamente imponente no solo por su importancia, si que también por las personas y entidades que en ella tomaron parte*" i esmentava els senyors Vernet, Costa, Borràs, Llasat, Alsina, Font de Rubinat, Zulueta, Cañellas, Ballester i, presidint el míting, el president de la Diputació provincial, Ferran de Querol³⁸⁶. Amb anterioritat ja havia tingut lloc a Reus un míting multitudinari convocat per l'Associació Agrícola de Reus i sa comarca "*pera buscar los medis de salvar de la inmensa ruina en que's troba la abatuda agricultura*"³⁸⁷, i el 10 de març se n'havia celebrat un altre a Tortosa promogut per la Cambra Agrícola d'aquesta localitat³⁸⁸. El 23 de juny, una setmana després del míting de Vilafranca, s'en celebrà un altre al Vendrell³⁸⁹.

En el míting de Vilafranca, que va estar presidit per Josep Roig, van intervenir-hi el diputat provincial Marc Mir, el propietari de Sant Sadurní Manuel Raventós, el vicepresident de la LPPC, Ferran Alsina³⁹⁰, i, en representació del diputat provincial Ròmul Bosch, va parlar també Rafael Roig i Torres. El parlament de Manuel Raventós fou interromput amb un petit incident provocat per un grup de federals que protestaven perquè no s'havia invitat el diputat Lostau i que, com a protesta, van retirar-se de la reunió. Entre les conclusions de l'acte, figurava en primer lloc la condonació de tributs dels terrenys fil-loxerats i l'exempció de contribució, durant cinc anys, per aquells terrenys replantats amb vinya americana. També s'aprovaren la

³⁸⁵ *EL*, 16.6.1895.

³⁸⁶ S'adheriren a l'acte els diputats a Corts Fernando de Melano, Marianao i Canyellas, Marin, els diputats provincials Pascual i Mayner, gran nombre de cambres agrícoles i gairebé tots els ajuntaments de la província. S'aprovaren les següents conclusions: 1ª Creació d'un mercat nacional i supressió de l'impost de consums; 2ª Igualtat tributària de totes les classes i interessos de l'Estat, i 3ª Economia en els pressupostos de despeses per tal de poder disminuir els ingressos i eliminar impostos que graven especialment la producció agrícola (*Lo Geronès*, 8.6.1895).

³⁸⁷ *Lo Geronès*, 23.2.1895 (Citat de *Lo Somatent* de Reus).

³⁸⁸ *RIACSI*, 4.1895.

³⁸⁹ Vegeu l'apartat 3.4.4.

rectificació de les cartilles avaluatòries, la prohibició i persecució dels vins artificials, la lliure destil·lació dels vins pels colliters, la supressió de les patents per a la indústria alcoholera, l'abolició de l'impost de consums sobre el vi, l'establiment del cabotatge absolut entre la Península i les colònies de les Antilles, la igualtat contributiva en proporció a la renda, la impossibilitat d'embargament de les finques per deutes de contribució i l'autorització per al lliure conreu del tabac a la Península.

L'any 1899, la Cambra Agrícola del Penedès s'adreçava al Ministeri de Finances per sol·licitar novament l'exempció de contribucions per als terrenys fil·loxadats. Mentrestant, a les comarques tarragonines es produïen aldarulls greus quan s'intentaven executar les amenaces d'embargament per falta de contribucions: el 3 d'agost de 1899, a l'Espluga de Francolí la multitud avalotada va causar la mort d'un dels agents executius i va haver d'intervenir la Guàrdia Civil i una secció d'infanteria que hi havia destacada a Montblanc. Foren empresonades disset persones i en les diligències judicials el fiscal va demanar quatre condemnes a mort, si bé finalment l'advocat defensor de la causa, el diputat liberal Joan Cañellas, va aconseguir l'alliberament dels acusats³⁹¹.

Uns anys abans, el 1893, s'havia produït un altre d'aquests motins populars a Montblanc: la protesta s'inicià el 30 d'agost, com a conseqüència de la supressió del jutjat de primera instància i va culminar amb els fets del 13 de setembre, que van acabar amb un balanç de tres morts i una vintena de ferits³⁹². Aquests aldarulls s'inscriuen en la protesta contra les contribucions i especialment contra l'impost de consums, que es convertí en la causa principal dels motins populars que es produïren a l'Espanya del final del segle XIX³⁹³. Però aquest impost també gravava

³⁹⁰ Segons Jordi Llorens, Ferran Alsina també fou president de la LPPC. Vegeu-ne la nota biogràfica a Josep M. Ollé (dir.), *Homes del catalanisme. Bases de Manresa. Diccionari biogràfic*, Barcelona, Rafael Dalmau, 1995, pàg. 44-46.

³⁹¹ Josep Iglésies, *La crisi agrària de 1879/1900: la fil·loxada a Catalunya*, Barcelona, Ed. 62, 1968, pàg. 227-228 i Ricard García Orella, *Tiempo de embargos...*, pàg. 33.

³⁹² J. Iglésies, *La crisi agrària...*, pàg. 261 i ss; Andreu Mayayo, *La Conca de Barberà, 1890-1939: de la crisi agrària a la Guerra Civil*, Montblanc, Centre d'Estudis de la Conca de Barberà, 1994 (2ª. Ed), pàg. 145-150.

³⁹³ Demetrio Castro Alfin, "Agitación y orden en la Restauración. ¿Fin del ciclo revolucionario?", *Historia Social*, núm. 5, 1989. Entre 1875 i 1911, data de la desaparició d'aquest impost, aquest autor comptabilitza més de 130 d'aquest motins populars. Segons ell, entre aquests anys "*todas las izquierdas parlamentarias con posibilidad de acceder al poder —desde 1845 los progresistas, a partir de 1868 los demócratas y republicanos, tras 1874 los liberales— defendieron la supresión del impuesto de consumos, llevándola sin éxito a la práctica en 1847, 1854 y 1868, y con éxito parcial en 1911*" (pàg. 146). Sobre l'impost de consums i el seu procés de supressió, vegeu també Miguel Ángel Martorell Linares, "La reforma pendiente. La hacienda municipal en la crisis de la

específicament el vi. L'estiu de 1893 els viticultors de les comarques del Camp de Tarragona, la Conca de Barberà i el Priorat es mobilitzaren per disminuir les càrregues que pesaven sobre la viticultura i aconseguir uns preus més remuneradors per al vi, perjudicats per la competència dels vins artificials, sobretot dels de fabricació estrangera, que durant els anys vuitanta havien augmentat molt considerablement el volum d'importacions³⁹⁴.

Cap a finals de l'any 1888, l'RIACSI ja dirigí una exposició a les Corts per reclamar una revisió urgent de la Llei de 26 de juny de 1888 sobre l'impost de consums que afectava a l'alcohol, "*si no se quiere hundir por completo la Agricultura de estas provincias, atacada en la principal y más valiosa de sus producciones*"³⁹⁵. L'any 1891, les recent creades cambres agrícoles també van reclamar mesures al Govern per tal d'eixamplar el mercat interior de vins, a més d'afavorir les exportacions mitjançant la negociació de tractats favorables³⁹⁶. Recordem que el gener de 1891 França havia anunciat la ruptura del tractat de comerç amb Espanya vigent des de 1882, fet que comprometia greument les exportacions de vi (en un 80 % destinades a França) i tot l'equilibri comercial espanyol³⁹⁷. A partir de 1892, els alcohols industrials foren gravats amb un aranzel elevat (160 ptes./hl), però la competència en el mercat interior vinícola continuà amb l'alcohol produït en el país a partir de la destil·lació dels

Restauración: el fracaso de la Ley de Supresión del Impuesto de Consumos", *Hacienda Pública Española*, núm. 132, 1995, pàg. 143-152. Sobre els motins dels consums, vegeu també: Demetrio Castro, "Protesta popular y orden público: los motines de consumos", José Luis García Delgado (ed.), *España entre dos siglos (1875-1931). Continuidad y cambio*, Madrid, Siglo XXI, 1991, pàg. 109-123; María Luz Arriero, "Los motines de subsistencias en España, 1895-1905", *Estudios de Historia Social*, núm. 30, 1984, pàg. 193-250; Rafael Vallejo Pousada, "Pervivencia de las formas tradicionales de protesta: los motines de 1892", *Historia Social*, núm. 8, 1990, pàg. 3-27, i també Josep M. Benaul, "Política i consums. La revolució de 1868 a Terrassa", *Recerques*, núm. 17, 1985, pàg. 73-103.

³⁹⁴ Sobre el problema dels alcohols i la mobilització social durant la crisi finisecular, vegeu Teresa Carnero, *Expansión vinícola y atraso agrario, 1870-1900*, Ministerio de Agricultura, Madrid, 1980, pàg. 183-215, Josep Pujol, "Les crisis de malvenda del sector vitivinícola català entre el 1892 i el 1935", *Recerques*, 15, Barcelona, 1984, esp. pàg. 75-78, i també Juan Pan-Montojo, *La bodega del mundo...*, pp. 212-229 i 280-290 i Juan Pan-Montojo i Núria Puig Raposo, "Los grupos de interés y la regulación pública del mercado de alcoholes en España (1887-1936)", *Revista de Historia Económica*, Año XIII, 1995, núm. 2, pàg. 251-280. Sobre la indústria alcoholera, vegeu Núria Puig, "La modernización de la industria del alcohol en Tarragona, Ciudad Real, Navarra y Granada (1888-1853)", *Revista de Historia Industrial*, núm. 4, 1993, pp. 91-110 i, de la mateixa autora, "Modernización y regulación. La industria alcoholera española, 1856-1953", Jordi Nadal i Jordi Catalán (eds.), *La cara oculta de la industrialización española. La modernización de los sectores no líderes (siglos XIX y XX)*, Alianza Universidad, Madrid, 1994, pp. 99-125.

³⁹⁵ *RIACSI*, 1.1.1889.

³⁹⁶ El 30 de novembre de 1891 les cambres agrícoles van lliurar un conjunt de peticions al president del Consell de Ministres, Cánovas del Castillo, el qual es va comprometre a recolzar-les de manera decidida. En representació de la Cambra Agrícola de Catalunya van assistir-hi el marquès d'Aguilar, Josep Álvarez Mariño i Hilarió Ruiz Amado (*RIACSI*, 15.12.1891).

³⁹⁷ José M. Serrano Sanz, *El viraje proteccionista...*, pàg. 165 i ss.

cereals (per exemple blat de moro d'origen argentí) i de les melasses³⁹⁸. Segons els dirigents de l'IACSI, els aranzels que entraren en vigor l'any 1892 estaven “*en armonía ab lo que demanava lo Institut Agrícola Catalá de San Isidro en llur exposició tramesa al Govern a las derrerías del any 1890. Empero queda encara desatés lo ram que pertoca á la fabricació d'esperits [...] Enteném donchs qu'es necessari deturar la industria de la destilació que utiliza las producciones estrangeras y sobre tot aquellas que avuy no pagan cap dret*”³⁹⁹.

En aquesta campanya l'IACSI també va comptar amb la concurrència de la LPPC. En les assemblees de la LPPC, es reclamava la imposició de forts aranzels per a la importació d'alcohols industrials, la llibertat absoluta de destil·lació per als viticultors, la franquícia en l'exportació de vins i derivats a les colònies d'Ultramar i la supressió de l'impost de consums sobre el vi. També es pretenia la prohibició absoluta de la fabricació de vins artificials i la intervenció de les associacions agràries (el R.D. del 14.11.1890 donava competències a les cambres agrícoles⁴⁰⁰) en la persecució de les falsificacions.

La qüestió dels alcohols continuava sense solució a començament del segle XX: tot i que l'any 1904 es promulgà la Llei Osma que tenia com a objectiu bàsic la protecció de la viticultura, ni aquesta ni altres mesures legislatives en anys successius no van aconseguir erradicar l'ús dels alcohols industrials en la fabricació de vi⁴⁰¹. La Unió de Vinyaters de Catalunya fou creada l'any 1911 amb l'objectiu fonamental de lluitar contra el frau en els vins.

Respecte a l'exempció de les vinyes fil-loxerades, l'any 1902 una disposició oficial (R.O. 24.3.1902) va considerar finalment com a baixa tributària les contribucions condonades pels expedients que s'havien anat aprovant a partir de la promulgació de la llei de defensa contra la fil-loxera de 1885. Algunes associacions agràries, com ara la Cambra Agrícola del Vallès, s'afanyaren a facilitar als seus membres els impresos per tal d'ajudar a tramitar els expedients i hi ha notícies de l'aplicació

³⁹⁸ Josep Pujol, “Les crisis de malvenda...”, pàg. 75-76.

³⁹⁹ Ramon M. Catà de la Torre, “Los esperits de industria y la verdadera protecció”, *La Pagesia*, 25.2.1892.

⁴⁰⁰ “Ejercitar ante los tribunales las acciones criminales que procedan contra los que falsifiquen ó adulteren los productos de la agricultura y sus industrias, ó de cualquier manera ilegal influyan en el mercado de estos productos” (art.5, 6ª).

d'aquestes exempcions, tot i que no s'ha comptabilitzat la reducció fiscal que van suposar⁴⁰².

En la memòria de l'any 1903, l'IACSI es mostrava satisfet “*de haber recabado del Gobierno la declaración categórica de que los viñedos atacados por la filoxera y los replantados con cepas americanas resistentes, se hallan exentas de contribución por 10 años. Esto estaba dispuesto por la ley, pero no se había cumplido jamás*”. De totes maneres, l'aplicació d'aquelles disposicions no va acabar de satisfer les peticions dels viticultors, perquè aquell mateix any Josep Zulueta publicava un article dirigit a la Unión Agraria, “*proponiendo que las rebajas contributivas fuesen concebidas con un espíritu más liberal y en forma que llegaran a cumplir los objetivos que se propuso el legislador al dictar aquella básica disposición*”⁴⁰³. D'altra banda, l'Estat no indemnitzà pel que s'havia estat pagant indegudament durant aquests disset anys i aleshores molts propietaris ja havien replantat la vinya amb ceps americans.

1.4.4. Els intents de coordinar la mobilització agrarista

La mobilització social que va promoure la LPPC des de la seva creació s'identificava plenament amb els interessos i l'estratègia de l'IACSI, que l'any 1894 també havia iniciat una campanya “*per conjurar la crisi agrícola*” per la qual demanà la cooperació dels senadors i diputats a Corts de Catalunya⁴⁰⁴. Inicialment, la campanya de l'IACSI no va tenir el ressò que esperava entre els propietaris: “*el país no contestó con el celo á que sus intereses conviene á la iniciativa del I.A.C.S.I.*”⁴⁰⁵. En la memòria de l'any 1894, l'IACSI mostrava un cert desànim davant dels resultats de la campanya, tot i que es proposava redoblar els esforços:

⁴⁰¹ Sobre la Llei Osma de 19.7.1904 i les seves conseqüències, vegeu Juan Pan-Montojo, *La bodega del mundo...*, pàg. 296-307.

⁴⁰² És possible que la disminució de la pressió fiscal que es detecta en algunes comarques es pugui atribuir a les condonacions de terrenys fil-loxerats (Antoni Saumell, *Crisi vinícola...*, pàg. 210).

⁴⁰³ Pere J. Girona, *La invasión filoxérica...*, pàg. 98.

⁴⁰⁴ Van respondre a la sol·licitud de l'IACSI Manuel Girona, el Marquès de Montroig, Joan Cañellas, Joan Maluquer i Viladot i Albert Rusiñol (IACSI: Mem. 1895).

⁴⁰⁵ Des de l'IACSI s'amonestava els propietaris tot dient que “*quien no contribuya con su consejo ó su concurso á recabar del Gobierno lo que á la agricultura conviene, falta á sus deberes de propietario y de jefe de familia*” (RIACSI, 1895, pàg. 25).

“Y mientras nadie se entiende [deia en referència als partits polítics turnants] y se crean nuevos tributos que se acumulan sobre la cabeza del infeliz contribuyente, y por no poderlos pagar, se apodera de miles de miles de sus fincas el Estado, en cuyas manos quedan, por punto general, improductivas por completo; y mientras en esto y en todo se exige á los pueblos sacrificio tras sacrificio, hemos de contentarnos nosotros con nuestros lamentos, con nuestras protestas en meetings de más o menos resonancia, ó en las súplicas que elevan á los poderes públicos las sociedades o corporaciones creadas en defensa de nuestros intereses, sin otro resultado, por muy fundadas que sean, sin otra consecuencia tangible que la de no ser oídas. He aquí el porqué de esa campaña, de la cual os indicamos ya algo en el año que acaba de transcurrir y que nos proponemos seguir con mayor ardor en el que comienza. He aquí la causa de la insistencia del Instituto en dirigir sus consejos á los que se acogen á la sombra de su bandera”.

En aquesta situació, sumar esforços amb la recent creada LPPC era fonamental per aconseguir la mobilització dels propietaris. La pugna d'aquesta amb el Foment del Treball Nacional per liderar el moviment patronal a Catalunya, predisposava la LPPC a buscar aliats i, d'altra banda, la confluència d'ambdues entitats no era difícil si tenim en compte que el màxim dirigent de la LPPC, Josep Zulueta, era membre de l'IACSI⁴⁰⁶. El mateix any 1894 Josep Zulueta publicà un article a la Revista de l'IACSI on exposava el cúmul de greuges que acumulava l'agricultura catalana i demanava el concurs de tots els agricultors al “Plan de campaña” que preparava l'IACSI:

*“[...] sepan que el Instituto Agrícola Catalán de San Isidro toma para sí, aportando á la empresa los recursos de su organización y los vestigios de su historia, el empeño de formular la exposición de agravios de la agricultura catalana. ¿Quién negará ó escatimará su concurso? Las circunstancias son para exclamar ‘ahora ó nunca’”*⁴⁰⁷.

Amb motiu de la publicació dels Reals Decrets del 20.11.1894 del ministre G. Gamazo sobre l'ocultació de riquesa rústica, l'IACSI va voler organitzar una assemblea general de propietaris i “*la Liga de Productores del Principado de Cataluña, que á la cuestión agrícola concede atención preferente, en su afán de coadyuvar en la medida de sus fuerzas á la concentración de todos los elementos productores, se ha puesto sin reservas al lado del Instituto y aceptado sus líneas*

⁴⁰⁶ Josep Zulueta i Gomis (1858-1925) era membre de l'Institut des de 1892. L'any 1897 va ocupar una càtedra d'economia rural creada per l'IACSI i fou membre de la Junta Directiva els anys 1899-1903. Vegeu la nota biogràfica a l'apèndix 10.

⁴⁰⁷ José Zulueta, “Plan de campaña”, *RIACSI*, 3.1894.

*generales el plan de campaña por éste concebido*⁴⁰⁸. Conjuntament, ambdues entitats van convocar a les corporacions econòmiques i “á los agricultores de mas nota de cada comarca” a una reunió a la seu de l'IACSI per tal d'analitzar la crítica situació de l'agricultura catalana i “acordar lo que más convenga á nuestros desmedrados intereses”⁴⁰⁹. Es tractava d'organitzar un pla d'actuació que servís per mobilitzar el conjunt de la societat rural i pressionar el Govern en la direcció dels seus interessos:

*“Nuestros políticos —que al fin y al cabo son los que han de realizar nuestras aspiraciones desde la oposición y desde el Gobierno— dejarán de atendernos si no nos ven resueltos, fuertes y unidos. Obtenido éste, será el momento de pedir á la opinión rural el empuje incontrastable que tiene por el número y por la importancia de su labor”*⁴¹⁰.

L'Assemblea General l'Agricultors es va celebrar el 14 de febrer de 1895. Hi foren representades la major part de les entitats invitades, amb alcaldes de diverses poblacions i un nombrós contingent de grans propietaris rurals de tot Catalunya. Van intervenir-hi Josep M. Rius i Badia (vicepresident de l'IACSI i alcalde de Barcelona), Pamias, Joan Costa (en nom de la Lliga de Productors), Marc Mir, Teodor Creus, Manuel Raventós, el Marquès de Camps, Ignasi Girona, Antoni Ubach i Soler, Modest Lleó, Miquel Vila, Eliseu Combas (en representació de la Societat defensora del lliure conreu del tabac a Espanya) i Josep Zulueta (president de la LPPC), el qual va llegir les conclusions, que constituïen un primer programa conjunt⁴¹¹. Aquestes es sintetitzaven en: 1/ constituir associacions comarcals i reunir els majors contribuents de cada localitat per preparar la rectificació dels amillaments i cartilles avaluatòries; 2/ demandes d'augment dels aranzels, reforma de l'impost de consums, facilitar la creació d'indústries rurals, construcció de camins i reformes en la tributació. L'Assemblea va rebre quaranta-vuit adhesions i va comptar amb representació de les quatre províncies catalanes. En la seva intervenció, el vicepresident de l'IACSI,

⁴⁰⁸ Circular del 4 de febrer de 1895 signada per Josep M. Rius i Badia (vicepresident de l'IACSI) i Josep Zulueta (president de la LPPC), reproduïda a *RIACSI*, 1895, pàg. 25-26.

⁴⁰⁹ *Ibidem*.

⁴¹⁰ *Ibidem*.

⁴¹¹ En la Memòria de l'any 1895, l'IACSI destacava que havia enviat representants a tots els mítings que s'havien celebrat a Catalunya i Espanya als quals se l'havia invitat, sempre que no s'oposessin a les bases acordades en l'assemblea del 14 de febrer de 1895.

Josep M. Rius i Badia, “*calificó de santa alianza la del Instituto con la Liga de productores*”⁴¹².

Passat l'estiu, continuant amb aquesta campanya de mobilització, la LPPC va distribuir el següent qüestionari “*formulado teniendo a la vista las conclusiones de los meetings celebrados en la pasada campaña y atendiendo a las indicaciones de las asociaciones más importantes*”:

- I. Reformes necessàries en l'actual sistema de contribució d'immobles, cultiu i ramaderia. Mentre no s'obtinguin, què és el que s'ha d'exigir de l'Administració pel compliment de les lleis vigents.
- II. Reformes que s'han d'introduir en la contribució industrial i de comerç.
- III. Modificacions en l'impost de drets reals i transmissió de béns.
- IV. Criteri que ha de presidir a la modificació dels aranzels, tant en relació amb el comerç [internacional] com en relació amb les relacions amb les províncies d'Ultramar i colònies. Mitjans per evitar el contraban, comptant amb la supressió de la llei de les zones fiscals.
- V. Impost de càrrega i descàrrega.
- VI. Impost de consums. Mitjans de substituir-lo. Modificacions que s'han d'introduir mentre no s'aconsegueixi l'abolició.
- VII. És convenient l'impost sobre els valors mobiliaris?
- VIII. Reducció del servei militar en la seva relació amb la producció.
- IX. Injustícies que es cometien en el repartiment dels pressupostos.
- X. Reforma del règim municipal en relació amb el que afecta a la producció.
- XI. Reformes necessàries en el vigent codi de comerç.
- XII. Patents d'invenció.
- XIII. Vies de comunicació i tarifes de ferrocarrils.
- XIV. Privilegis i abusos dels intermediaris entre els productors i el consumidor.
- XV. Traves derivades dels abusos fiscals.
- XVI. Mitjans pràctics per al foment de les indústries rurals i altres indústries possibles a Espanya.

Per discutir aquest qüestionari, la LPPC va aconseguir reunir a Barcelona als representants d'una cinquantena d'associacions de les quatre províncies catalanes, per tal de “*posarnos d'acort en los punts concrets que han de ser objecte de nostra campanya*”⁴¹³. Aquesta assemblea, que era la primera que s'organitzava

⁴¹² “Asamblea General de Agricultores”, *RIACSI*, 1895, pàg. 50. L'assemblea fou convocada per tal d'establir un balanç de la situació de l'agricultura, després de la publicació del RD de 20.11.1894 referent a l'ocultació de riquesa: “*nos dirigimos á las corporaciones económicas más caracterizadas y á los agricultores de mas nota de cada comarca á fin de que tengan la bondad de asistir á la reunión que se celebrará con objeto de acordar lo que más convenga á nuestros desmedrados intereses. Nuestros políticos -que al fin y al cabo son los que han de realizar nuestras aspiraciones desde la oposición y desde el Gobierno- dejarán de atendernos si no nos ven resueltos, fuertes y unidos. Obtenido éste, será el momento de pedir á la opinión rural el empuje incontrastable que tiene por el número y por la importancia de su labor*” (“Circular sobre la crisis agrícola”, *RIACSI*, 1895, pàg. 25-26).

⁴¹³ *La Pagesia*, 11.1895. Les associacions adherides eren les següents: Cambra Agrícola de la Cellera, Sindicat de la Cambra Agrícola de Terrassa, Lliga de Productors de Sabadell, Centre Catalanista de Girona, Associació

d'associacions agrícoles i econòmiques, va celebrar-se el dies 21, 22 i 23 de novembre de 1895 a la seu de l'IACSI, atès que el local de la Lliga resultava insuficient pel nombre de representants que van respondre a la seva crida. Segons explicava Josep Zulueta,

“Nos proponíamos invitar únicamente á aquellas Asociaciones con las cuales habíamos compartido nuestros trabajos en pasadas campañas; pero ante la imposibilidad de justificar la exclusión de otras recién nacidas y animadas de buenos propósitos, hemos invitado á todas aquéllas de que teníamos noticia. Con asombro hemos visto que se cuentan cerca de un centenar, lo que significa que hay en Cataluña otros tantos núcleos de actividad que pueden servir de base para una acción común cuando tengamos la fortuna de convenir en un programa único, concreto y definido. No abrigábamos la pretensión de que correspondieran todos á nuestro llamamiento: pero sí de que, asistiendo los más dispuestos á la lucha, tuviéramos ocasión de conocernos, de intimar y de ponernos de acuerdo. Esto lo hemos logrado [...]”⁴¹⁴.

La LPPC intentava articular un programa precís “a fí de que s'imposi á la opinió, y concentrar, després, nostra acció ahunada pera lograr la realisació d'aquells punts del mateix programa que'ls apremis de la crisis imposin ó las circunstancias favoreixin”⁴¹⁵. La convocatòria de l'assemblea, signada per Josep Zulueta i Ignasi Ferrer (president i secretari, respectivament, de la LPPC) denotava el convenciment que calia coordinar millor la protesta perquè fos realment operativa:

“desde últimos del any [18]93 la agitació dels productors no ha acabat, essent fructífera y d'afectes ràpits quand ha tingut objecte definit y acció perseverant, però esteril de tot en tot quand s'ha perdut en vago clamoreig y en manifestacions incoherents. [...] la corrent d'opinió existeix: sols falta encarrilarla pera que sía incontrastable. La unitat d'aspiracions del pays productor per demunt de las divisions políticas es patent [...]. La

Agrícola de Reus, Centre Industrial de Manresa, Lliga de Girona, Centre Industrial del Vendrell, Junta de Defensa dels interessos econòmics de la província de Lleida, Societat Econòmica Gracienca d'Amics del País, Ateneu de Gràcia, Lliga de Productors del Principat de Catalunya, Centre Industrial de Catalunya, Institut Agrícola Català de Sant Isidre, Societat Agrícola de Treballadors de Puigpelat, Assemblea de Secretaris d'Ajuntament de Catalunya, Cambra Agrícola de Tortosa i sa comarca, Centre Català de Castelló d'Empúries, Gremi Agrícola municipal de Sabadell, Centre Català de Sabadell, Institut Industrial i Cambra de Comerç de Terrassa, Alcaldia Constitucional i Lliga de Productors d'Olot, Cambra Agrícola de Tarragona i delegacions d'aquesta cambra a Vilallonga, la Sènia i Vandellós, Lliga d'Agricultors de Tarragona (portant els delegats la representació de totes les societats agrícoles de la província), Associació de Fabricants de Manlleu, Col·legi de l'Art Major de la seda de Barcelona, Blanquers i Agricultors de Vic, Lliga de Productors de Vilanova i la Geltrú, Associació de Propietaris del Vallès, Cambra Agrícola i Centre Agrícola del Penedès, Lliga de Catalunya de Barcelona, Centre Catalanista d'Olot, Centre Català de Sant Pol de Mar, Centre Català de Barcelona, Cambra Agrícola del Vendrell, Agrupació d'Agricultors de Mataró, Societat Barcelonina Protectora dels Animals i de les Plantes, Societat Catalana d'Horticultura, Col·legi de Corredors intèrprets reals del port de Barcelona, Lliga d'Agricultors de Porrera i algunes altres adhesions i delegacions.

⁴¹⁴ Citat per Jaime Cussó, “En la presidencia de la Liga de Productores del Principado de Cataluña”, *ECM*, 10.1911.

⁴¹⁵ *La Pagesia*, 11.1895.

*necessitat d'una acció perseverant es notoria: sols falta organitzar-la pera que no's fassi fatigosa y poguem portarla a felís terme*⁴¹⁶.

Foren designats per a la mesa que havia de dirigir l'assemblea: Josep Zulueta (president); Ferran de Querol (per Tarragona), el Marquès de Camps (per Girona), Magí Morera (per Lleida) i Modest Lleó (per Barcelona), com a vicepresidents, i Josep Casamada, Jaume Pons Esquena, Francesc X. Tobella i Andreu López, en les secretaries. Per estudiar els punts del qüestionari es nomenaren setze ponències de tres a sis persones cadascuna. Una comissió especial reuniria i condensaria tot el que s'exposés, faria públics els treballs i els repartiria a les associacions. Foren acceptades la major part de conclusions adoptades per la LPPC, i en algunes es proposaren esmenes o addicions per aclarir el seu contingut, sense varia-les en essència⁴¹⁷. D'aquesta manera, la mobilització dels propietaris es dotava d'un programa de referència, amb uns acords fonamentals que calia defensar⁴¹⁸.

Tanmateix, aquesta iniciativa no es traduí en millores clares en l'esfera organitzativa. Amb l'objectiu de dinamitzar l'associacionisme agrari, el 30 de març de 1898 la LPPC va enviar una circular estimulants la creació de cambres i societats agrícoles allà on encara no n'hi haguessin de creades i, per tal d'evitar els abusos dels intermediaris, proposava la centralització a Barcelona de totes les comandes de primeres matèries per a adobs, productes per al tractament de les vinyes, llavors, aliments per al bestiar, instruments agrícoles, i altres inputs necessaris per a l'activitat agrària. La LPPC també tenia en estudi un projecte de crèdit industrial i agrícola inspirat en els organismes que funcionaven llavors a l'extranger; però,

⁴¹⁶ *Ibídem*. Quan Josep Zulueta va intervenir en l'assemblea va ser encara molt més explícit: "Todos habéis notado la facilidad con que en algunos meetings se han adoptado conclusiones poco estudiadas y que no responden á las verdaderas necesidades que se trata de remediar. Algunas de estas conclusiones han sido aceptadas por otros meetings sin más razón que las precedentes. Todo ello resulta en descrédito de nuestra causa)".

⁴¹⁷ Foren aprovades per acord unànim les conclusions III, VII, VIII, IX, X, XI, XII, XIII, XIV, XV i XVI i les altres foren enviades a les associacions per tornar-les a discutir (*RIACSI*, 12.1895. Vegeu també *Lo Geronès*, 14.12.1895).

⁴¹⁸ Quan l'any següent es presentà el projecte de llei d'auxilis a l'agricultura i ramaderia, la LPPC va elevar una exposició a les Corts per manifestar que "los productores de Cataluña no pueden creer en la eficacia de dichos auxilios [...] por la sencilla razón de que se apartan manifiestamente de las conclusiones a que les condujo el detenido estudio de la cuestión agraria, con cuyo principal objeto se congregaron últimamente en esta ciudad, en asamblea magna, los representantes de 53 sociedades económicas de las cuatro provincias del Principado, confundidos industriales y agricultores, personalidades científicas unas; otras que profesan el arte o empirismo en la práctica". L'exposició, signada pel vicepresident de la LPPC, Ignasi Girona, i pel secretari, Andreu López, el 31.7.1896, fou reproduïda per la *RIACSI*, 8.1896.

segons es reconeixia des de l'IACSI, "*creemos su planteamiento difícil si no se crean antes hábitos apropiados que ahora no existen*"⁴¹⁹.

Tot aprofitant l'avinentsa de la Fira-Concurs Agrícola que s'havia d'inaugurar a Barcelona el 4 de maig de 1898, la LPPC va organitzar una operació de compra mancomunda d'inputs agrícoles, en la qual l'IACSI va col·laborar decididament. L'IACSI no tan sols va aplaudir la iniciativa i va fer una crida als seus socis per participar-hi tot fent ús de la compra mancomunada d'inputs agrícoles, sinó que també va col·laborar en l'organització de l'operació. Segons les bases que acompanyaven la convocatòria, a cada localitat o comarca, per mitjà d'associacions existents o bé agrupant-se els agricultors expressament, es formularen les comandes que s'enviarien a la LPPC abans del 10 de maig. Un cop classificades les comandes, es nomenaria una Comissió negociadora entre els agricultors adherits residents a Barcelona i, per tal de donar caràcter legal a l'operació, aquesta es verificaria per mitjà d'una cambra agrícola que seria proposada conjuntament per la LPPC i l'IACSI a la Comissió negociadora. Les condicions de les compres serien determinades pels presidents de la cambra agrícola designada, de l'IACSI i de la LPPC i aprovades per la Comissió. La mercaderia seria entregada a l'interessat, juntament amb una certificació d'anàlisi. Tots els avantatges de l'operació (descomptes, rebaixes de transport i distribució, garantia de qualitat i pes, etc.) serien en benefici exclusiu dels adherits

L'objectiu immediat de l'operació era reduir el cost de les compres i garantir-ne la qualitat sense uns costos tan onerosos; però també s'intentava aglutinar l'associacionisme agrari al voltant d'una entitat que constituís en nucli principal de forces. Les pretensions hegemòniques de la LPPC i de l'IACSI a l'hora de llençar aquesta iniciativa es posen de manifest en la resposta que hi donà la Cambra Agrícola de Tarragona: en la sessió de la junta directiva de la Cambra del 9 de maig, després de llegir la comunicació de la LPPC, "*se acordó adherirse a tal pensamiento, haciendo notar a la Liga de Productores que en esta provincia ya existe realizado, como lo demuestra la existencia de la Liga de Agricultores*"⁴²⁰.

⁴¹⁹ RIACSI, 15.5.1898.

⁴²⁰ BCAT, 31.7.1898. Tanmateix, la Cambra Agrícola de Tarragona també reconeixia la falta de desenvolupament del cooperativisme agrari, que havia de salvar els agricultors dels abusos dels intermediaris: "*Mucho ha hecho*

Tot i que la iniciativa va rebre nombroses adhesions⁴²¹, l'operació de compra-venda era molt precipitada i el mes següent la LPPC i l'IACSI van acordar suspendre les operacions "*ante la imposibilidad material de contratar con fijeza y obtener precios adecuados para demostrar las ventajas de la cooperación agraria que exclusivamente se propone el Sindicato*"⁴²² i prorrogar la primera operació de prova fins al mes de setembre, "*caso de haber entrado el país en un período normal y de sosiego*"⁴²³.

Tenim poques notícies més de l'activitat de la LPPC. El juny de 1898 encara va participar en una assemblea contra la implantació d'un impost a l'exportació de manufactures celebrada al local del Foment del Treball Nacional⁴²⁴. Però probablement va desaparèixer cap a finals d'aquell any; l'octubre de 1898 es va dissoldre la *Liga Asturiana de Productores* i el desembre el Foment va decidir posar fi al sosteniment econòmic de la *Liga Nacional*, fet que determinà la seva dissolució definitiva el gener de 1899. Desapareguda la LPPC, l'IACSI es constituí en l'únic referent en la mobilització agrarista: l'any 1899 Josep Zulueta ja va entrar a formar part de la junta directiva de l'IACSI i un any després passaria a presidir la Federació Agrícola Catalana.

La Federació Agrícola Catalana (aviat Catalano-Balear), fou en bona mesura el resultat dels esforços de la LPPC i de l'IACSI per mobilitzar els propietaris i per impulsar i coordinar el moviment associatiu agrari. En l'Assemblea de Productors de Saragossa, Josep Zulueta ja havia proposat la creació de relacions estables entre les associacions agràries, com la que s'establí més tard amb les federacions regionals⁴²⁵. Alguns anys més tard, la FACB recuperaria aquell vell projecte de

esta Cámara para alcanzar tan deseado fin, sin poderse explicar como han pasado tantos años sin que se haya hecho nada práctico" (BCAT, 30.4.1898).

⁴²¹ Segons afirmava Josep Zulueta, "*al proponer esto, la Liga cuenta con la adhesión de un número de respetables propietarios. De modo que en pequeña o en grande escala, llevaremos a cabo la operación*" (RA, 5.1898).

⁴²² EPAP, 22.6.1898.

⁴²³ *Ibidem*.

⁴²⁴ En la presidència d'aquesta assemblea hi havia, en representació de la LPPC, Jaume Cussó, i com a representant de la *Liga Nacional de Productores* hi assistí Delmir de Caralt (B. de Riquer, *Lliga Regionalista...*, pàg. 95-96).

⁴²⁵ Segons ECM, 10.1911: "*Costa convocó en 1898 la famosa Asamblea de productores. Le bastó a Zulueta un discurso para desbaratar aquella fantasmagoría y ser proclamado personificación del buen sentido de Cataluña. Negóse á consentir que se le votara presidente de la asamblea, pero invitó á las asociaciones agrícolas á una*

centralitzar les compres cooperatives de les entitats adherides amb l'organització de la *Comunitat pera l'adquisició de primeres matèries*, que seria considerat un dels fets cabdals de la vida de la Federació⁴²⁶.

El que interessa destacar aquí és el protagonisme que va aconseguir l'IACSI en la mobilització agrarista de finals del segle XIX. L'IACSI havia estat fundat a mitjan segle XIX i per tant en un context històric molt diferent; però a diferència de la LPPC, que va ser una organització improvisada per respondre a problemes molt diversos d'una conjuntura específica, tenia una estructura organitzativa consolidada. Aquesta estructura li va permetre no sols participar de manera destacada en la mobilització de finals del segle XIX, sinó també convertir-se en un referent capaç d'articular l'associacionisme agrari català de les primeres dècades del segle XX. Aquest serà l'objectiu del capítol 4. Abans, però, vull aturar-me a caracteritzar un model associatiu que té el seu origen en la mobilització agrarista dels anys 1890 i que, en el terreny de l'associacionisme, es convertí en la resposta més genuïna dels propietaris a la crisi finisecular. Em refereixo a les cambres agrícoles.

reunión que se celebró en la Sala de capítulos del Ayuntamiento, en el cual propuso un acuerdo constante entre todas las asociaciones para fines comunes, de que han salido las actuales Federaciones regionales'.

⁴²⁶ Vegeu l'apartat 4.3.3.

Capítol 2. Les cambres agrícoles: una resposta dels propietaris a la crisi finisecular

2.1. El Reial Decret de 1890 i les primeres cambres agrícoles

En el primer capítol hem vist com a la Catalunya del final del segle XIX es va produir una mobilització molt àmplia dels sectors agraris, que fou en bona part encapçalada per la classe propietària. Aquesta mobilització fou el punt d'arrencada d'una nova forma d'organització dels interessos agraris i d'articulació de la societat rural que, ens els anys següents, cristal·litzà en el sindicalisme i el cooperativisme. La vertebració d'aquest nou associacionisme s'ha de relacionar amb el nou paper de l'Estat envers el sector agrari.

A Espanya, com també als països del seu entorn, la crisi finisecular va marcar un abans i un després en l'acció de l'Estat, amb polítiques molt més actives i intervencionistes en l'agricultura, sobretot en la promoció del canvi tècnic¹. En aquest marc, una de les iniciatives de l'Estat fou la regulació de l'associacionisme agrari, com un dels canals a través dels quals es podria difondre el canvi tècnic en l'agricultura i, al mateix temps, s'organitzava la representació dels interessos agraris. El Reial Decret de les Cambres Agrícoles de 1890 fou una de les primeres d'aquestes mesures, com veurem a continuació.

Els capítols 2 i 3 estan dedicats a la caracterització de les cambres agrícoles. L'interès per aquesta forma associativa es troba no sols en el seu caràcter precoç en relació a la creació d'altres tipus d'associacions cooperatives, sinó també perquè és prototípica de l'organització dels interessos agraris que van promoure els propietaris rurals. Com veurem, amb les cambres agrícoles es pretenia que els propietaris

¹ Una panoràmica general a Niek Köning, *The failure of agrarian capitalism. Agrarian politics in the United Kingdom, Germany, the Netherlands and the USA, 1846-1919*, London – New York, Routledge, 1994, i també Lorenzo Fernández Prieto, "Estado, sociedad rural e innovación tecnológica en la agricultura. Los cambios en torno al 1900", *Studia Historica. Historia Contemporánea*, 17, 1999, pàg. 67-103. Sobre el cas espanyol, vegeu: Ricardo Robledo, *Economistas y reformadores españoles: La cuestión agraria (1760-1935)*, Madrid, Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación, 1993, i també "Política y reforma agraria: de la Restauración a la II República (1868/74-1939)", a: A. García Sanz i J. Sanz Fernández (coord.), *Reformas y políticas agrarias en la historia de España*, Madrid, Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación, 1996, pàg. 247-349; Juan Pan-Montojo, "La administración agraria en España, 1847-1907", *Noticiero de Historia Agraria*, 10, 1995, pàg. 67-88; Carlos Barciela, M. Inmaculada López i Joaquín Melgarejo, "La intervención del Estado en la agricultura durante el siglo XX", *Ayer*, 21, 1996, pàg. 51-96; L. Fernández Prieto, "La política agraria del estado español contemporáneo hasta 1936. Del propietario innovador al fomento de la innovación en la pequeña explotación", *Historia contemporánea*, 17, 1998, pàg. 237-286; Ramon Garrabou, "Crecimiento agrario, atraso y marco institucional", a: J. Pujol et al., *El pozo de todos los males. Sobre el atraso en la agricultura española contemporánea*, Barcelona, Crítica, 2001, pàg. 215-243.

exercissin un lideratge en la difusió del canvi tècnic i en el conjunt del moviment associatiu agrari, de manera que es convertissin en uns interlocutors privilegiats amb els poders públics. Al mateix temps, les cambres agrícoles havien d'integrar la pagesia per fer un front comú amb els propietaris en la defensa dels interessos agraris. D'aquesta manera, neutralitzarien l'organització autònoma dels pagesos i reforçarien la posició social dels propietaris que al final del segle XIX començava a ser seriosament qüestionada. Fins a quin punt ho van aconseguir? Van contribuir d'alguna manera a limitar la conflictivitat social al camp? Quina fou la seva resposta a les necessitats d'adaptar l'agricultura a les noves condicions dels mercats? Aquestes i altres qüestions s'abordaran en les pàgines que segueixen.

2.1.1. La primera regulació de l'associacionisme agrari

L'organització de les cambres agràries s'inicià amb la promulgació del Reial Decret de 14 de novembre de 1890, la primera disposició legal que a Espanya regulava la creació d'associacions agràries de manera específica². La regulació de l'associacionisme agrari es produïa, per tant, en plena crisi agrària finisecular i amb un cert retard respecte els països europeus de l'entorn, tal com veurem a continuació³.

A França, tot i que el gran desenvolupament del sindicalisme agrari es va produir a partir de la promulgació de la llei de sindicats de 1884, a començaments del segle XIX Napoleó ja va constituir unes societats agràries departamentals que, sota el control del Govern, s'ocupaven del millorament de l'agricultura. Més tard naixerien els *comices*, associacions d'àmbit local formades per propietaris, cultivadors i ciutadans preocupats pel progrés agrícola, que inspirarien els *comizi agrari* que es crearien a Itàlia ja en el període preunitari⁴.

² Tanmateix, amb anterioritat a la promulgació del Reial Decret de 14 de novembre de 1890 ja s'havien fundat algunes cambres agrícoles, com ara la d'Alba de Tormes o la de Segovia ("Asociaciones agrarias", *La Liga Agraria*, citat a RCAB, 25.2.1900)

³ Per una visió de conjunt, vegeu Pierre Barral, *Les sociétés rurales du XX siècle*, Paris, Armand Colin, 1978. Més específicament de les organitzacions agràries de França, Itàlia i Portugal, vegeu Eduardo Moyano, *Sindicalismo y política agraria en Europa*, Madrid, Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación, 1988.

⁴ Al Piemonte la forma del *comizio* ja existeix des de 1843, un any després de la creació de l'Associació Agrària de Torí (Maria Malatesta, *I signori della terra. L'organizzazione degli interessi agrari padani (1860-1914)*, Milano, Franco Angeli, 1989, pàg. 39). Sobre l'associacionisme agrari francès del segle XIX, vegeu Pierre Barral, "L'agrisme français: associations et politiques", Pasquale Villani (a cura di), *Transformazioni delle società rurali nei paesi dell'Europa occidentale e mediterranea (secolo XIX-XX)*, Napoli, 1986, pàg. 105-125.

La regulació definitiva dels *comizi* italians es produí amb un decret de l'any 1866 que pretenia la creació d'una xarxa d'entitats de representació dels interessos agraris connectada amb el nou Estat. El seu objectiu era doble: d'una banda la racionalització productiva i de l'altra la coordinació de la representació d'interessos de la burgesia agrària⁵. Eren en alguns aspectes comparables a les cambres agrícoles espanyoles, tant en les seves funcions, com en el component propietari dominant. Realitzaven funcions consultives davant del Govern en qüestions relatives a la legislació econòmica i particularment aranzelària, i tenien com a objectiu preferent la promoció del desenvolupament econòmic i tècnic local. Molts *comizi* realitzaven funcions cooperatives (compra col·lectiva d'adobs, llavors i altres productes necessaris per a l'agricultura), de manera que funcionaven com a sindicats agrícoles⁶. L'any 1867 n'hi havia constituïts en el conjunt d'Itàlia un nombre de 235, alguns dels quals comptaven amb alguns centenars d'associats; però amb la creació dels sindicats agrícoles i càtedres ambulants, les funcions representatives dels *comizi* s'havien afeblit i l'any 1905 el seu nombre s'havia reduït a 178⁷. Com ja hem vist, per iniciativa d'alguns d'aquests *comizi*, l'any 1892 es constituí a Piacenza la *Federconsorzi*, una federació a escala nacional d'associacions cooperatives que facilitava la compra col·lectiva i que es convertiria en un important instrument de defensa dels interessos agraris⁸.

A Alemanya des del començament del segle XIX l'Estat va encoratjar la formació d'associacions agràries, que a mitjans de segle ja van començar a organitzar-se, tot i que la cooperació agrària no va comptar amb una llei especial fins al 1867 i no fou fins al 1894 que van néixer les *Landwirtschaftskammern*⁹. Aleshores, però, ja s'havia

⁵ Paola Corti, "Fortuna e decadenza dei Comizi Agrari", *Quaderni Storici*, 36, 1977, pàg. 738.

⁶ José Torrenbó Coder, *Instituciones de economía social. Cooperativas, mutualidades y sindicatos*, Barcelona, Manuales Soler LV, Sucesores de Manuel Soler, sd, pàg. 172-173. Entre els *comizi* que funcionaven com a sindicats, Torrenbó cita els de Piacenza, Cremona, Padova i Conegliano (*op. cit.*, pàg. 173).

⁷ M. Malatesta, *I signori della terra...*, pàg. 402. Salvant les distàncies, atès que a Espanya es fundaren un nombre molt insignificant de cambres agrícoles, es pot establir un paral·lelisme entre la trajectòria decadent dels *comizi* i la de les cambres agrícoles que veurem a continuació. Vegeu P. Corti, "Fortuna e decadenza...".

⁸ Vegeu l'apartat 1.1.2.

⁹ Hans-Jürgen Puhle, "Lords and Peasants in the Kaiserreich", R. G. Moeller (ed), *Peasants and Lords in Modern Germany*, Allen & Unwin, Boston, 1986, pàg. 88.

creat la poderosa *Bund der Landwirte*, que va organitzar una vasta xarxa d'entitats cooperatives, com hem vist més amunt¹⁰.

A mitjan segle XIX, a Anglaterra i Gales les associacions agràries d'àmbit local o comarcal ja eren unes set-centes, entre *agricultural societies*, dominades pels grans propietaris i *farmers' clubs*, que agrupaven els arrendataris¹¹, i en els anys 1860s i començaments dels 1870s s'hi afegiren les *chambers of agriculture* (la *Central Chamber of Agriculture* data de 1866), dominades pels grans propietaris. Aquestes s'ocupaven de les polítiques governamentals per combatre la crisi i també de les contribucions o de l'adulteració dels productes agrícoles. Cap al final del segle n'hi havia prop d'una quarantena funcionant de manera autònoma, tot i que ja hi va haver algun intent de crear federacions, com ara el *Yorkshire Union of Agricultural Clubs and Chambers of Agriculture* (1890). Però, com ja hem vist, foren els arrendataris els que van portar la iniciativa en l'organització dels interessos agraris i van dotar-se de les associacions més sòlides¹².

A Espanya el dret d'associació no fou reconegut legalment fins al 1869 i no va tenir una regulació efectiva fins a la Llei d'Associacions de 30 de juny de 1887¹³. Aquesta llei va ser aprofitada per constituir associacions agràries, especialment de caire reivindicatiu i també cooperatives (com ara la fundada a Valls l'any 1888 o la Societat de Treballadors Agrícoles de Vila-rodona de 1893¹⁴), atès que la classe propietària ja havia creat algunes associacions per defensar els seus interessos des de mitjan segle XIX. Però la Llei d'Associacions no va ser un estímul prou important per al desvetllament del cooperativisme agrari. Un quart de segle després de la seva

¹⁰ Apartat 1.1.2.

¹¹ Nicholas Goddard, "Agricultural Institutions: Societies, Associations and the Press", a E. J. T. Collins (ed.), *The Agrarian History of England and Wales, 1850-1914*, Cambridge and New York, Cambridge University Press, 2000, pàg. 668.

¹² Apartat 1.1.2.

¹³ Una panoràmica del moviment associatiu a Espanya durant el segle XIX es pot trobar a German Rueda, "Formas de sociabilidad y condiciones de vida en la segunda mitad del siglo XIX", Rafael Sánchez Mantero (ed.), *En torno al "98". España en el tránsito del siglo XIX al XX*, Publicaciones de la Universidad de Huelva, 2000, pàg. 47-90. Per a Catalunya, vegeu Pere Solà i Gussinyer, *Història de l'associacionisme català contemporani: Barcelona i les comarques de la seva demarcació (1874-1966)*, Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1993, i, del mateix autor, *Itineraris per la sociabilitat meridional catalana. L'associacionisme i la cultura popular a la demarcació de Tarragona (1868-1964)*, Diputació provincial de Tarragona, Tarragona, 1998.

¹⁴ Antoni Gavaldà, *L'associacionisme agrari a Catalunya. (El model de la Societat Agrícola de Valls: 1888-1988)*, 2 vols., Institut d'Estudis Vallencs, Valls, 1989; Josep Santesmases, *El cooperativisme agrari a Vila-rodona (1893-1993). Un exemple d'estructuració econòmica, social i política en la Catalunya vitivinícola*, Vila-rodona, Centre d'Estudis del Gaià, 1996.

promulgació, J. Elías de Molins afirmava que “*la ley de Asociación de 30 de junio de 1887, citada con encomio por los tratadistas extranjeros como la más amplia y liberal de Europa [...] aunque podía y puede aprovecharla la agricultura, lo cierto es que se han pasado muchos años sin que se utilizara por los agricultores*”¹⁵.

Amb anterioritat, el desenvolupament de l'associacionisme agrari espanyol havia estat molt feble¹⁶: a mitjan segle XIX l'Estat liberal havia establert un sistema de representació de les oligarquies agràries a nivell provincial (l'administració consultiva del Ministeri de Foment) que frenà la creació d'associacions privades. Tot i que comptà amb el precedent de la Societat d'Agricultura de l'Empordà, creada l'any 1845 a Figueres¹⁷, la creació de l'IACSI l'any 1851 amb les seves subdelegacions a fora del Principat (Maó, Ciutadella, Múrcia...) i la seva influència a nivell social i polític, fou un fet molt excepcional. Segons Juan Pan-Montojo, l'IACSI “*fue en la práctica el principal 'grupo de presión' agrario a lo largo de todo el reinado de Isabel II y uno de los más activos en el último cuarto del siglo*”¹⁸.

Seguint el seu exemple, en els anys següents es feren intents de crear associacions similars a altres punts de la geografia espanyola. L'any 1859 es fundaren la *Sociedad Valenciana de Agricultura*, el *Círculo de Labradores de Sevilla* i la *Asociación de Agricultura de Zaragoza*, i, segons la Revista de l'IACSI hi havia en projecte la creació d'una associació anàloga a Granada¹⁹. Alguns anys després, a

¹⁵ José Elías de Molins, *La Asociación y Cooperación Agrícolas*, Barcelona, 1912, pàg. 109.

¹⁶ Juan Pan-Montojo, “La naissance des associations agraires en Espagne, 1833-1898”, *HES*, 1997, núm. 2, pàg. 167-188. Tot i la feblesa de l'associacionisme agrari anterior a la llei de 1887, Juan Pan-Montojo en destaca la importància, per les vinculacions que tindria amb el desenvolupament del sindicalisme agrari posterior: Juan Pan-Montojo, “Las asociaciones rurales y el nacimiento del sindicalismo agrario en España, 1834-1907”, comunicació presentada al Primer Congreso sobre Cooperativismo español, Osuna (Sevilla), 1999 (inèdit). En aquest treball Juan Pan-Montojo dóna referències de nombrosos gremis i germandats d'agricultors que dataven de temps “inmemorial” i que, sovint amb canvis de denominació, tindrien continuïtat durant tot el segle XIX, però amb unes funcions molt lligades a les mutualistes i religioses, com en el cas de la *Hermanidad de Labradores de Córdoba* (1845), la *Asociación de Labradores de Logroño* (1874), el *Gremio de Labradores de Castellón* (1818), la *Asociación de Labradores de Ávila* (1847) o la *Hermanidad de Viñeros de Málaga*, que tenia el seu origen en el segle XVIII.

¹⁷ Vegeu l'apartat 3.3.1. Sobre la Societat d'Agricultura de l'Empordà, vegeu Rosa Congost, *Els propietaris i els altres*, Eumo Editorial, Vic, 1990, pàg. 238 i ss.

¹⁸ Juan Pan-Montojo, “Las asociaciones rurales...”. En el cas de Portugal, l'associacionisme agrari també va desenvolupar-se només a partir de la segona meitat del segle XIX (Maria Ana Rodrigues Bernardo, “Les élites agraires portugaises au XIXe siècle: entre groupes de pression et associations”, *HES*, 1997 (16e année, 2), pàg. 189-202).

¹⁹ *RIACSI*, 1.11.1859. És probable la iniciativa de Granada finalment es frustés: segons Luis González Ruiz, la primera associació d'aquest tipus que es va arribar a establir a aquesta província fou la *Liga de Contribuyentes de Granada*, l'any 1876. Més tard, el 1887, es crearia la *Liga Agraria*, la qual absorbí la *Liga de Contribuyentes* i, l'any 1901, es convertí en cambra agrícola (Luis González Ruiz, “El papel del empresariado granadino en la

Andalusia també es fundaren algunes societats de foment agrícola com ara la *Sociedad de Reforma Agrícola* o la *Sociedad Fomento Agrícola de Jerez* (1863)²⁰, i per les seves vinculacions amb la patronal agrària, caldria afegir-hi la Sociedad Económica de Amigos del País de Sevilla, que a través de la seva Secció d'Agricultura “*va a canalizar hasta finales del siglo XIX las principales reivindicaciones de los agricultores sevillanos*”²¹. L'any 1863 hi ha la notícia de la creació a Madrid de la societat *La España Agrícola. Asociación general de labradores*, que estava dirigida pel catedràtic d'agricultura i propietari José de Hidalgo Tablada, amb un periòdic que portava el mateix nom. Aquest mateix any es creà la revista *La Agricultura Valenciana*, com a òrgan de la *Sociedad de Agricultura de Valencia* i el *Círculo de Labradores de Sevilla* ultimava la creació d'un banc agrícola²².

Durant el sexenni democràtic (1868-1874), el reconeixement del dret d'associació va afavorir la proliferació d'associacions, tant de la petita pagesia, com de grups de pressió, com ara la *Liga de Propietarios de Valencia y su provincia*²³, o les lligues de contribuents que, amb una presència destacada dels grans propietaris rurals, van proliferar a diferents punts d'Espanya i van passar a un primer pla de la vida política i social del país²⁴. En alguns casos foren experiències efímeres, que no es van prolongar més enllà de 1874, com en el cas de la *Liga de Propietarios de Valencia* o

modernización agraria en la transición de los siglos XIX al XX”, comunicació presentada al X Congreso de Historia Agraria, Sitges, gener de 2002). El *Círculo de Labradores de Sevilla* ha estat estudiat per A. M. Bernal i J. Lacroix: “Aspectes de la sociabilitat andalouse. Les associacions sevillanes (XIX-XX siècles)”, *Mélanges de la Casa Velázquez*, XI, Paris, 1975, pàg. 487 i ss.

²⁰ François Héran, *Tierra y parentesco en el campo sevillano. La revolución agrícola del siglo XIX*, Ministerio de Agricultura, Madrid, 1980, pàg. 190. Hi ha poques notícies de la societat Fomento Agrícola de Jerez, la qual sembla que va portar a terme una tasca important en la introducció de maquinària agrícola moderna (Antonio Cabral Chamorro (José García Cabrera y Cristóbal Orellana González, eds.), *Renovación tecnológica y mecanización de la agricultura en Cádiz (1850-1932)*, Universidad de Cádiz / Diputación de Cádiz, 2000, pàg. 49-58).

²¹ Antonio Florencio Puntas, *Empresariado agrícola y cambio económico, 1880-1936 (Organización y estrategia de la patronal sevillana en los inicios de la modernización)*, Sevilla, 1994, pàg. 89-90.

²² RIACSI, 3.1863. El número següent de la revista recollia el reglament de *La España Agrícola*.

²³ Segons deia la Revista de l'IACSI, “*a juzgar por los propósitos de la Liga valenciana y por el número y calidad de las personas que figuran en su Centro directivo, en el cual se hallan continuados los nombres de los propietarios más conocidos y más acaudalados de Valencia, esta Asociación puede producir un bien inmenso á los intereses de la propiedad no sólo de esta provincia sino de las demás del reino*” (RIACSI, 5.1872).

²⁴ Rafael Vallejo Pousada, *Reforma tributaria y fiscalidad sobre la agricultura en la España liberal, 1845-1900*, Zaragoza, Prensas Universitarias de Zaragoza, 2001, pàg. 286 i ss.; José Antonio Piqueras Arenas, *La revolución democrática (1868-1874). Cuestión social, colonialismo y grupos de presión*, Madrid, Ministerio de Trabajo y Seguridad Social, 1992, pàg. 519 i ss.; Miquel Izard, *Manufactureros, industriales y revolucionarios*, Barcelona, Ed. Crítica, 1979, pàg. 245 i ss.

també de l'*Asociación Agrícola por la Iniciativa Privada de Valladolid*²⁵. Altres, però, van tenir més transcendència: l'*Asociación Vinícola de Navarra*, fundada a Pamplona l'any 1878 per vertebrar els interessos de la burgesia vitivinícola i millorar el conreu de la vinya i l'elaboració del vi de la regió, fou molt activa durant els primers anys: concursos de pràctiques agrícoles, difusió d'adobs artificials i varietats de ceps, divulgació de mètodes de vinificació, organització d'exposicions vinícoles provincials i participació en les exposicions internacionals, i va publicar durant més de deu anys ininterromputs *La Revista Agrícola*, que rebien gratuïtament tots els socis²⁶. L'any 1881 es va fundar a la seva imatge l'*Asociación Pecuaria y Forestal de Navarra* i, poc després, la fusió d'ambdues entitats donaria lloc a la creació de l'*Asociación General de Agricultores de Navarra*, la qual es convertí en un grup de pressió molt actiu durant la crisi agrària de finals del segle XIX²⁷.

La Restauració de la monarquia borbònica va suposar el retorn d'un sistema polític que es fonamentava en el caciquisme i en la desmobilització i la repressió de qualsevol acció autònoma de la pagesia²⁸. També va suposar el restabliment de l'administració del Ministeri de Foment i el retorn dels grans contribuents rústics en les seccions agrícoles; però, segons explica Pan-Montojo, aquests òrgans consultius van anar perdent competències enfront dels organismes més tècnics controlats per funcionaris, sobretot pels enginyers agrònoms²⁹. Fou precisament la *Asociación de Ingenieros Agrónomos* que, l'any 1881, va promoure la creació de la principal representant de la patronal agrària espanyola, la *Asociación de Agricultores de*

²⁵ Rafael Serrano García, *Revolución liberal y asociación agraria en Castilla (1869-1874)*, Universidad de Valladolid, 1997. Segons l'autor, aquesta associació, que va arribar a comptar amb més de cinc-cents adherits, va actuar amb un notable seguidisme respecte l'IACSI (pàg. 31 i 112-114)

²⁶ José Miguel Lana Berasain, "Progresos y regresos de la vitivinicultura navarra: la acción pública y sus contextos sociales (1850-1936)", dins J. Carmona, J. Colomé, J. Pan-Montojo, J. Simpson (eds.), *Viñas, bodegas y mercados. El cambio técnico en la vitivinicultura española, 1850-1936*, Zaragoza, Prensas Universitarias de Zaragoza, 2001, pàg. 278.

²⁷ *Ibidem*, pàg. 283. De totes maneres, tindria poc a veure amb l'*Asociación de Viticultores Navarros* que acabaria per articular-se l'any 1912 a partir de l'associacionisme agrari impulsat des del catolicisme social (*Ibidem*, pàg. 292-293). Vegeu també Ludger Mees, "La vitivinicultura en Navarra y la Rioja: Economía, sociedad y política de intereses (1850-1940)", *Gerónimo de Uztariz*, 6, 1992, pàg. 147-181, i també Emilio Majuelo Gil i Angel Pascual Bonis, *Del catolicismo agrario al cooperativismo empresarial. Setenta y cinco años de la Federación de Cooperativas navarras, 1910-1985*, Madrid, Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación, pàg. 71 i ss.

²⁸ José Varela Ortega, *Los amigos políticos. Partidos, elecciones y caciquismo en la Restauración (1875-1900)*, Madrid, Alianza Editorial, 1977.

²⁹ Juan Pan-Montojo, "La administración agraria...".

*España*³⁰. Paral·lelament es començaren a crear institucions fora de l'àmbit administratiu que assumirien bona part d'aquelles funcions consultives: primer foren les cambres de comerç i després foren les cambres agrícoles³¹.

El Reial Decret de cambres agrícoles, que va promulgar-se en el context de la mobilització agrarista de finals dels anys vuitanta³², va seguir el model de les cambres de comerç i d'indústria (Reial Decret de 9.4.1886) i de la Llei d'Associacions de 1887. Segons explicava el mateix Ministre de Foment, Santos de Isasa, les principals diferències respecte a les cambres de comerç i d'indústria feien referència al seu reconeixement oficial i a la formació de les assemblees generals, aspectes en els quals s'atorgava a les cambres agrícoles més "*libertad y soltura*". Mentre que el Reial Decret de cambres de comerç i d'indústria reservava al Ministeri de Foment la facultat de designar les localitats on es podrien constituir aquestes entitats, les cambres agrícoles es crearien "*allí donde encuentren favorables elementos de vida*" i també se'ls deixava llibertat per regular en els seus estatuts la formació d'assemblees generals, sense necessitat que tots els membres de la cambra agrícola formessin la seva assemblea general. Com que es preveia que els grans propietaris serien els impulsors de les cambres agrícoles, ja de bon principi es donaven facilitats per regular la participació en el govern de les associacions als seus fundadors.

2.1.2. Els objectius del Reial Decret de Cambres Agrícoles

El Reial Decret per a la creació de Cambres Agrícoles de 14 de novembre de 1890 fou una de les primeres iniciatives del govern presidit per Antonio Cánovas del Castillo, que s'havia constituït el 5 de juliol d'aquell mateix any. Era una resposta del nou Govern conservador a la crisi agrària, la qual es volia combatre no solament per mitjà de l'aranzel protector, sinó també canalitzant el foment de l'agricultura a través d'aquestes noves associacions. Les cambres agrícoles es convertien en organismes

³⁰ Sobre la Asociación de Agricultores de España, vegeu Fernando del Rey Reguillo, *Propietarios y patronos. La política de las organizaciones económicas en la España de la Restauración (1914-1923)*, Ministerio de Trabajo y Seguridad Social, Madrid, 1992, i també Juan Pan-Montojo, "Las asociaciones rurales...".

³¹ De totes maneres, la separació de les cambres de l'àmbit administratiu no fou tan clara: un cop creat el Ministeri d'Agricultura, es va disposar que els presidents de les cambres agrícoles formessin part dels consells provincials en concepte de vocals nats, tot modificant els R.D. de 26.6.1864 i 13.11.1864.

³² Vegeu els apartats 1.3 i 1.4.

consultius de l'Estat, amb la possibilitat de proposar reformes en benefici de la propietat rústica, sol·licitar del Govern resolucions que contribuïssin al desenvolupament i millora de l'agricultura, ramaderia i indústries derivades, així com obres i serveis públics que es consideressin indispensables per aquest desenvolupament³³. Al mateix temps, se les facultava per promoure i organitzar exposicions, conferències, premis, publicació de memòries i altres iniciatives que fomentessin directament o indirecta l'ensenyament agrícola i contribuïssin a difondre la nova oferta tecnològica. També es contemplava la possibilitat de la direcció de camps d'experimentació agrícola, granges model o establiments d'ensenyament agrícola i fins i tot que les pròpies cambres agrícoles les fundessin amb recursos propis. El R.D. també facultava les cambres agrícoles per a perseguir la falsificació o l'adulteració de productes agrícoles (com ara el vi amb alcohols industrials), i a establir serveis de crèdit o d'assegurances, compra-venda d'adobs, llavors, bestiar i maquinària agrícola. Les cambres agrícoles, per tant, podrien desenvolupar funcions consultives, de foment i també cooperatives.

Com veurem, d'aquests àmbits d'actuació que preveia el R.D., foren les funcions cooperatives les que van tenir un menor desenvolupament, i això era transcendental per a la consolidació d'aquestes noves entitats. L'activitat cooperativa era essencial per adaptar les explotacions agràries a les noves condicions dels mercats, tot afavorint l'especialització en aquelles produccions més remuneradores (menys afectades per la competència) o bé l'aplicació d'innovacions que reduïssin els costos d'explotació o bé n'augmentessin la productivitat. Aquests canvis sovint requerien inversions o bé augments de la despesa que no eren fàcils en una conjuntura depressiva dels preus agrícoles. A més, comportaven un grau d'incertesa que podia desincentivar-los. El cooperativisme agrari podia minimitzar els riscos i reduir les despeses en *inputs* agraris, tot centralitzant-ne les compres i reduint els intermediaris, és a dir situant als pagesos en una posició més avantatjosa en aquest mercat. També eren més necessaris que mai els serveis de crèdit rural, encara molt poc institucionalitzats, i el lloguer de maquinària, sobretot per a la petita pagesia que d'altra forma difícilment podia accedir a les noves tecnologies. El cooperativisme també podia organitzar la venda cooperativa d'algunes produccions per reduir els

³³ *Real Decreto para las Cámaras Agrícolas*, 14.11.1890, art. 5 (El Reial Decret està reproduït a l'apèndix 3).

intermediaris i remunerar-les millor, i algunes elaboracions industrials eren susceptibles d'organització cooperativa pels mateixos agricultors, com en el cas de la producció de vi o de farines. De l'èxit del funcionament cooperatiu també depenia la capacitat d'integració en aquestes associacions de la petita pagesia, que era el segment de la població rural més necessitada dels avantatges que ofería el cooperativisme.

La direcció de les cambres agrícoles, en canvi, va estar sempre sota el control dels grans propietaris, que foren els impulsors d'aquest model d'associació. Alguns d'aquests, com ara Josep Elías de Molins, fins i tot ho van teoritzar com un fet "natural"³⁴. Cal dir que les disposicions del Reial Decret de 1890 hi van contribuir, tot reservant per als càrrecs de la junta directiva "*los miembros de la Cámara que en nombre propio ó en representación de una sociedad ó empresa figuren en la mitad superior de la escala que se formará con todos los miembros de la Cámara*"³⁵. Algunes cambres agrícoles, com ara la de Maldà³⁶, van afegir en el seu reglament l'obligació que aquests membres formessin part de l'estament propietari. Tal com afirma J. Pan-Montojo³⁷, amb les cambres agrícoles, el Govern volia impulsar un tipus particular d'associacions que reunien interessos diversos sota l'hegemonia dels propietaris, convertint-los en els interlocutors amb els poders públics.

La creació d'aquestes associacions també tenia com a objectiu regular la participació de les associacions en la vida política i delimitar-ne l'esfera d'influència. Tot i que l'any 1890 s'havia introduït el sufragi universal masculí, la pervivència del règim polític de la Restauració depenia, en bona part, d'assegurar la desmobilització

³⁴ "*Las Cámaras agrícolas, por sus funciones y su fin es natural que estén regidas por las clases directivas agrarias*" (*La Asociación y Cooperación...*, pàg. 67). L'advocat i economista Josep Elías de Molins (Barcelona, 1848-Blanes, 1928) fou durant tres anys cap de Foment de la província de Tarragona i president honorari de la Cambra Agrícola de Tarragona i de la Federació Agrícola de l'Ebre, així com també del Foment del Treball. Va militar en el partit conservador i fou diputat provincial, diputat a Corts per Vilafranca del Penedès (1891-1896-) i senador per Tarragona (1914-1917 i 1919-1923). L'any 1893 va fundar el periòdic *La Protección Nacional* i l'any 1911 va fundar i dirigir *El Sindicato Agrícola*, publicació "*destinada a ser órgano social agrario de propaganda y defensa de los Sindicatos y Asociaciones Agrícolas*" (*RIACSI*, 20.3.1911). També havia estat redactor de la revista *Resumen de Agricultura* (1890), i membre de l'RIACSI des de 1911, tot i que no va exercir-hi càrrecs directius: "*su actividad se desarrollaba en buena parte fuera de esta Casa, es verdad; mas no se presentaba problema de alguna importancia, no comenzaba ninguna de sus fecundas actuaciones, que no nos concediera el honor de solicitar nuestro parecer y apoyo, así como nosotros nos complacíamos siempre en conocer su autorizada opinión y departir largamente sobre el movimiento agrario del país*" (*RIACSI*, 9.1928).

³⁵ *Real Decreto para las Cámaras Agrícolas*, 14.11.1890, art. 3, 3ª.

³⁶ Vegeu l'apartat 3.1.2.

³⁷ Juan Pan-Montojo, "La naissance des associations...", pàg. 184-185.

de la pagesia. En aquest sentit, S. Garrido ha destacat la contradicció fonamental amb què va néixer l'acció de l'Estat en el terreny del cooperativisme agrari:

“Existía una voluntad de dinamizar la actividad agrícola; para ser efectivo, se consideraba imprescindible que este proceso llegara a la pequeña explotación, y para conseguirlo era preciso fomentar el cooperativismo. Pero el cooperativismo (aunque estuviera impulsado mayoritariamente por los católicos) producía unas repercusiones políticas no deseadas. En el contexto general de la Restauración, no puede extrañar que la segunda consideración tendiera a pesar más que la primera ni que el miedo a la agitación social en el campo fuera, en último extremo, lo que hiciera oscilar la balanza hacia uno u otro extremo”³⁸.

Les cambres agrícoles, que van aparèixer poc després de la llei de sufragi universal, foren també el fruit d'aquesta contradicció fonamental que, com veurem, també va determinar la seva falta de dinamisme i que no s'acabessin consolidant, per raó de la seva incapacitat per integrar-hi la pagesia.

La llei electoral preveia la possibilitat que algunes corporacions oficials poguessin constituir col·legis electorals especials: entre aquestes corporacions hi havia les Societats Econòmiques d'Amics del País, les cambres de comerç, les Universitats, les cambres industrials i —tot i que encara no s'havia promulgat el R.D. de 14 de novembre de 1890 que les organitzaria a nivell oficial— la llei també esmentava les cambres agrícoles (art. 24). És per això que el diputat Germán Gamazo³⁹, en una sessió de les Corts del mes de juny de 1890, va interpel·lar el Govern per tal d'urgir-lo a l'organització de les cambres agrícoles:

“Como esta organización [de les cambres agrícoles] requiere tiempo, como no pueden cortarse por el mismo patrón que sirvió para las Cámaras de comercio, yo quería dirigir un ruego al Gobierno y hacerle una pregunta. ¿Cree el Gobierno de S.M., como yo, que es preciso organizar oficialmente las Cámaras agrícolas para que puedan constituir colegios especiales? Si lo cree, mi ruego se dirigirá á que se apresurara á

³⁸ Samuel Garrido, “El cooperativismo agrario español del primer tercio del siglo XX”, *Revista de Historia Económica*, Año XIII, núm. 1, 1995, pàg. 127. Vegeu també, del mateix autor, “Alentar y obstruir. Las vacilaciones de la política estatal sobre cooperativismo en los inicios del siglo XX”, *Noticiero de Historia Agraria*, núm. 7, 1994, pàg. 131-154.

³⁹ Germán Gamazo (1840-1901) milità en l'ala dreta del partit liberal i fou ministre de foment (1883) i d'Ultramar (1886) amb Sagasta, ministre d'Hisenda (1892-1894) amb el seu cunyat Antonio Maura i de nou ocupà el Ministeri de Foment, des del qual va promulgar la Llei de Comunitats Agrícoles (1898); però poc després es separà del partit liberal i encapçalà un grup que, més tard, acabaria integrant-se en el partit conservador. Fou un dels màxims dirigents de la Lliga Agrària i, segons Rivas Moreno, en aquestes campanyes “él informó á los agricultores de lo mucho que se podían hacer valer acudiendo á la asociación y á los esfuerzos que entonces se realizaron se debió más tarde la creación de las Cámaras Agrícolas y el que las cuestiones económicas se miren con alguna más atención. Si los resultados no fueron de mayor alcance, culpa es de todos, que no supimos aprovechar aquel hermoso movimiento de opinión” (“La obra del Sr. Gamazo”, *EPAP*, 15.10.1898).

*dar organización á estas Cámaras, á fin de que puedan proceder á las operaciones electorales que preceden á la emisión del voto [...], y no resulte que, estando declarado este derecho por igual á la industria agrícola y otras, sólo los comerciantes y fabricantes puedan ejercer el derecho en la forma especialísima que la ley moderna ha establecido*⁴⁰.

És ben clar que els propagandistes del moviment agrarista valoraven la importància de les prerrogatives de les cambres agrícoles en l'àmbit electoral. Ramon M. Catà de la Torre, un dels membres de l'IACSI que després protagonitzaria el fracassat intent de crear una Federació de Gremis Agrícoles de Catalunya, advertia el 1891 que les cambres agrícoles podien ser de gran importància *"no tant per los drets que's donan á la classe agrícola, molts dels quals ja d'antich los tenia, sino porque las Cámaras agrícolas y los col-legis especiales poden esser un medi y dels mes poderosos per agrupar y reunir los elements dispersos de la propietat y de la agricultura"*⁴¹.

Però les expectatives que aixecaren aquestes disposicions relatives a la participació electoral de les cambres agrícoles no van tenir cap transcendència. L'any 1898, Manuel Raventós feia el següent balanç:

*"Se crearon las Cámaras agrícolas, con facultad de mandar cada una un diputado á las Cortes; se fundaron multitud de ellas, que para nada han servido, y con muy acertado criterio no se ha mandado diputado alguno á representarnos, ni siquiera creo que se haya intentado. Dije con acertado criterio, porque su elección habría sido causa de luchas y disgustos; los descontentos ó sea la minoría se habría dado de baja en la Cámara, ó ido á elegir en el distrito otro diputado en competencia. Además, los pocos diputados que hubiésemos podido elegir poco habrían podido influir en el Parlamento, y el día que hubiesen sido bastantes para ello, el mismo Gobierno habría anulado las Cámaras agrícolas"*⁴².

Entrat el segle XX, algunes cambres agrícoles que van modificar els seus estatuts van eliminar fins i tot l'article que es referia a aquesta disposició de la Llei electoral⁴³.

⁴⁰ *Diario de Sesiones de Cortes*, 7.VI.1890.

⁴¹ Ramon M. Catà de la Torre, "Las Cámaras Agrícolas", CP1892.

⁴² Manuel Raventós, "El Estado y la agricultura", RA, 6.1898.

⁴³ És el cas de la Cambra Agrícola del Baix Llobregat: en els primers *Estatutos para la creación y régimen de la Cámara agrícola del Bajo Llobregat* presentats al Govern Civil de Barcelona el juny de 1904, l'article 5 establia que *"Si la Cámara llegase á reunir el número de socios necesario, deberá practicar todas las gestiones y llenar las formalidades que exigen las disposiciones legales al objeto de formar colegio electoral especial para la elección de un Diputado á Cortes, pudiendo en el entretanto asociarse á la Cámara o Cámaras agrícolas más próximas para completar el número de votos que exige la ley electoral, al objeto de elegir un representante común"*. En els nous estatuts aprovats per la Junta General de la Cambra Agrícola del Baix Llobregat l'any 1908 un dels canvis respecte el primer reglament era precisament la desaparició d'aquest article. (Tant els estatuts

L'article 24 de la Llei Electoral establia un mínim de 5.000 electors per tal de constituir un col·legi especial i escollir un diputat; això requeria que les associacions que no reunissin aquest nombre de socis concertessin un pla d'associació amb altres corporacions. A més, els electors havien d'inscriure's en el cens especial de la cambra agrícola un cop donats de baixa del cens general⁴⁴. Una de les primeres exposicions que la Cambra Agrícola de Catalunya va dirigir al Govern fou precisament per reclamar facilitats per tal d'exercir el dret electoral atorgat a les cambres agrícoles:

“La Ley electoral vigente, al otorgar á las Cámaras Agrícolas iguales derechos que á las Sociedades económicas y Universidades literarias no tuvo presente que, si á estas había de serles fácil la formación de sus respectivos censos para constituirse en colegios especiales ya que su radio de acción radica sólo en las grandes capitales, imposibilitaba en cambio á las Cámaras Agrícolas el ejercicio de este mismo derecho, porque, necesitando de mayor libertad y soltura á causa de las múltiples ramificaciones que forzosamente han de tener con la agrupación de los diversos pueblos de corto vecindario que las componen, no podrán jamás contrabalancear el omnímodo poder del pernicioso caciquismo que en estos impera. [...] Por esto la Cámara Agrícola de Cataluña en nombre de todos sus asociados, y creyendo interpretar fielmente las aspiraciones de todas las demás existentes, y en general de los agricultores todos, acude respetuosamente á V.M. y, con el mayor encarecimiento, suplica se digne presentar á las Cortes el oportuno proyecto de Ley que permita á las Cámaras Agrícolas constituidas oficialmente, elegir con sus sufragios los diputados que las representen, sin que tengan sus asociados que darse de baja en el censo general, ni renunciar por tanto al derecho de votar al candidato político de su respectiva circunscripción que estimen oportuno”⁴⁵.

Però el Govern no va atendre aquestes peticions. Molts anys més tard, en l'assemblea de cambres agrícoles que va tenir lloc a Tarragona el 29 de novembre de 1914, encara es va sol·licitar *“que se equiparen las Cámaras agrícolas a las Sociedades Económicas de Amigos del País a los efectos de designar representantes en Cortes”* i que *“las Cámaras agrícolas que les interese, obtengan o se las dote de ingresos, bien análogos a los que fueron concedidos a las Cámaras de Comercio e Industriales o bien por subvenciones del Estado o por otros medios*

aprovats en l'assemblea general del 19 de juny de 1908, com es troben a l'Arxiu Històric del Govern Civil de Barcelona, Fons d'Associacions, exp. 4.331).

⁴⁴ Ministerio de la Gobernación, R.O. de 15.11.1890.

⁴⁵ Exposició al Ministre de Foment signada a Barcelona el 20.5.1891 pel Marquès de Sentmenat i Andreu de Ferran, president i secretari de la Cambra Agrícola de Catalunya, respectivament (RIACSI, 1.6.1891).

que aseguren la vida econòmica de dichas entidades”⁴⁶. D'altra banda, el projecte d'Administració local de 1908 també retallava la representació de les associacions en els ajuntaments, en negar el vot corporatiu a les sucursals o filials d'associacions d'àmbit comarcal, com acostumaven a ser les cambres agrícoles⁴⁷. En algun moment s'havia parlat que aquesta llei donaria als presidents de les cambres agrícoles i de comerç la investidura de regidors nats dels ajuntaments i vocals d'altres corporacions. Sembla que fins i tot això va donar lloc a un cert resorgiment de les cambres agrícoles, que fou, però, totalment passatger⁴⁸.

És possible que aquestes falses expectatives d'instrumentalitzar-les políticament contribuïssin al fracàs del model associatiu de les cambres agrícoles, un aspecte que tractarem a continuació.

2.1.3. La debilitat de la resposta

Una de les cambres agrícoles que va manifestar més clarament una orientació cap a la participació política fou la Cámara Agrícola del Alto Aragón, promoguda directament per Joaquín Costa en les seves campanyes polítiques regeneracionistes⁴⁹. L'any 1891 s'havia creat la *Liga de Contribuyentes de Graus*,

⁴⁶ RIACSI, 5.12.1914.

⁴⁷ RCAA, 5.1908. Es tractava d'una esmena de la minoria liberal que fou acceptada per la comissió. Des de la Cambra Agrícola Ausetana s'estranyaven de “*com el partit conservador ha acceptat una esmena que anula o dificulta moltíssim la representació corporativa de la classe agricultora en els municipis [...] en la nostra Plana de Vich, son varis els pobles formats per gent fabril y gent agricultora. Els obrers de les fàbriques tots tenen la seva associació, y tots podrán tenir per lo tant la seva representació corporativa dintre del municipi; en cambi la classe agricultora, encare que sia en majoría, careixerá d'aquesta representació, per la sola rahó de que el modo y forma d'associarse s'adapta sols al seu tarannar y no al tarannar dels llegisladors*”.

⁴⁸ Guillermo Creus, “Las Cámaras Agrícolas”, RCAB, 25.9.1913.

⁴⁹ Alfonso Ortí Benloch i Cristóbal Gómez Benito, “Regeneracionismo hidráulico y movilización política: el proyecto fundacional costiano de la Cámara Agrícola del Alto Aragón” i també, dels mateixos autors, “La Cámara agrícola: un proyecto para el desarrollo regional y la movilización política del Alto Aragón”, dins de *La fundación de la Cámara Agrícola del Alto Aragón en el proyecto de desarrollo agrario nacional de Joaquín Costa*, Fundación Joaquín Costa – Cámara Agrícola Provincial del Alto Aragón, Huesca, 1992, pàg. 11-31 i 33-47. Vegeu també: Julita Cifuentes, “El campo oscense en el discurso regeneracionista y republicano, 1898-1932”, dins Carmen Frías Corredor (ed), *Tierra y campesinado. Huesca, siglos XI-XX*, Instituto de Estudios Altoaragoneses, diputación de Huesca, 1996, pàg. 183-217. Sobre la personalitat de Joaquín Costa, a més de la biografia clàssica de George J. G. Cheyne, *Joaquín Costa, el gran desconocido* (Barcelona, Ed. Ariel, 1972), hi ha una amplíssima bibliografia. Per la temàtica que aquí ens interessa, vegeu: Jacques Maurice i Carlos Serrano, *Joaquín Costa: crisis de la Restauración y populismo (1875-1911)*, Madrid, Siglo XXI, 1977; Alfonso Ortí, “Dictámenes y discursos de Joaquín Costa en los Congresos de Agricultores y Ganaderos de 1880 y 1881. (Orígenes de la política hidráulica: la polémica del cereal español en la crisis agraria de los años ochenta)”, *Agricultura y Sociedad*, núm. 1; A. Ortí, “Política hidráulica y cuestión social: orígenes, etapas y significados del regeneracionismo hidráulico de Joaquín Costa”, *Agricultura y Sociedad*, núm. 32, pàg. 11-107 i, del mateix autor, “Para analizar el populismo: movimiento, ideología y discurso populista (el caso de Joaquín Costa: populismo agrario y populismo españolista imaginario)”, *Historia Social*, núm. 2, 1988, pàg. 76-98.

que l'any següent es transformaria en Liga de Contribuyentes de Ribagorza, sorgida entron a la figura de José Salmerón i de Joaquín Costa. La fundació de la Cámara Agrícola del Alto Aragón era un intent de constituir un moviment més ampli, que seguiria tenint una activitat preferent en la política local (per exemple conquerir l'ajuntament de Graus) i que intentaria mobilitzar la societat rural entorn a uns objectius polítics d'abast més general: *“a pesar de los grandes discursos y de la decidida apuesta de Costa por la innovación técnica, la Cámara Agrícola del Alto Aragón primaba desde sus inicios las actividades destinadas a constituir un temprano movimiento político”*⁵⁰. Tanmateix, tampoc en aquest cas la participació en les conteses electorals fou gaire efectiva: Joaquín Costa, que havia dimitit de la junta el 1893, fou candidat a les eleccions de 1896 com a representant de la Cambra, tot i que no va tenir un recolzament clar de la junta. La candidatura va sortir derrotada i, com a conseqüència, Costa va plantejar-se fins i tot de dissoldre l'entitat⁵¹. En aquelles mateixes dates, el seu president reconeixia l'anèmica existència de la Cambra i Joaquín Costa li proposava obertament la seva dissolució:

*“A todas las cámaras agrícolas les ha sucedido lo propio, como si obedecieran en esto a una condición fatal del estado de nuestra nación, incapaz de regenerarse a si propia. La Cámara altoaragonesa no se ha distinguido en eso de sus afines sino en haber existido algo más de tiempo. Pues si bien es cierto que algunas tuvieron manos y firmeza de voluntad bastantes para constituirse en colegios electorales, los diputados que han mandado a Cortes no han hecho más que otro cualquiera, que es decir nada. Este resultado pudo ya preverse desde el día casi de su fundación, desde que se vió que no habíamos podido atraer a ella a los elementos activos de la provincia [...] por culpa de aquel retraimiento, convertido algunas veces en hostilidad, la Cámara ha sido un contenido sin forma [...] Habiendo tenido principios tan nobles la Cámara es preciso que permanezca fiel a ellos y que caiga noblemente; y pues se está a tiempo todavía, mi opinión expresada hace ya meses a otros individuos de la Junta, es que se disuelva en forma legal (reconociendo que ha hecho ya su tiempo) [...] No se trata de matar aquel organismo, sino de declarar que está muerto y enterrado...”*⁵²

⁵⁰ Gloria Sanz Lafuente, *Organización y movilizaciones de propietarios agrarios en Aragón. Redes de intervención política, gestión comercial-crediticia y reproducción social, 1880-1930*, tesi doctoral inèdita, Universidad de Zaragoza, 1999, vol. I, pàg. 139.

⁵¹ *Ibidem*, pàg. 144.

⁵² Borrador d'una carta de Joaquín Costa a Cándido Baselga, 1897, citat per G. Sanz, *Organización y movilizaciones de propietarios....*, pàg. 145.

La Cambra Agrícola Alto-aragonesa va continuar arrastrant aquesta vida anèmica i actuant exclusivament com a plataforma electoral fins al final del segle XIX: l'any 1899 participaria en l'organització de l'Assemblea de Productors i el 1900 en la formació de la Unión Nacional, els nous projectes de Joaquín Costa que tampoc van tenir l'èxit esperat. Des de començaments del segle XX, la Cámara Agrícola del Alto Aragón s'aniria transformant en una entitat relacionada amb la introducció d'innovacions agrícoles, distribució d'adobs i crèdit rural, i que a partir de la Llei de Sindicats de 1906 es convertiria en Liga y Sindicato de la Ribagorza⁵³. L'any 1921 estava federada al Sindicato Católico Agrícola, principalment per raons comercials i d'accés als recursos del crèdit, atès que mai no es declarà confessional; però aleshores ja havia començat la seva decadència i, des de l'any 1916, havia sorgit la Federación Agraria del Alto Aragón.

En conjunt, a l'Aragó, després del R.D. de 1890 només es van crear vuit cambres agrícoles: a Osca l'Alto-aragonesa, sis a la província de Saragossa (de les quals el 1919 en sobreviuen quatre) i a la província de Terol l'any 1892 s'havia intentat organitzar una cambra agrícola a Alcañiz. La més important fou la de Saragossa, fundada des de la Societat Econòmica d'Amics del País el 1891 i que l'any 1918 encara comptava amb 224 socis; però des de l'inici va tenir poca repercussió i va ser incapaç de desenvolupar els projectes de caràcter cooperativista (subministrament d'adobs minerals, caixa d'estalvis, guarderia rural...). Amb l'aparició de l'Asociación de Labradores de Zaragoza (1900), que vinculava la defensa d'interessos i les finalitats comercials, la Cambra va passar a segon terme i el 1916 fins i tot va realitzar un conveni amb aquella entitat per tal que els seus socis poguessin beneficiar-se dels avantatges que ofería. La Cámara Agrícola de Tarazona, també estudiada amb cert detall per G. Sanz, també seguí les mateixes pautes que la de Saragossa: els ambiciosos projectes amb què es fundà no van portar-se mai a terme i va convertir-se en una entitat burocràtica, propagadora d'informes i assemblees sobre interessos comarcals i no estrictament cooperativa, esdevenint un centre d'interrelació dels propietaris més que no pas altra cosa. En conjunt, el balanç de l'activitat de les cambres agrícoles aragoneses és, doncs, ben pobre i justifica que G.

⁵³ *Ibidem*, pàg. 315 i ss.

Sanz s'hi refereixi com unes entitats “*destinadas a carecer de contenido práctico*”⁵⁴. A. Sabio, a partir de l'estudi de la regió vitícola de Cariñena, va encara més enllà i afirma que les cambres agrícoles locals bloquejaren el desenvolupament d'altres iniciatives cooperativistes orientades a millorar l'elaboració vinícola⁵⁵.

Tanmateix, això no és pas exclusiu de la regió aragonesa. A Galícia es van fundar les cambres agrícoles de A Coruña (1896), Lugo (1897), Mondoñedo (1898), Pantón-Monforte (1899), Ourense (1900) i Santiago (1903); però segons M. Cabo, excepte les de Lugo i A Coruña (més la de Santiago a partir de 1903, tot i que no va ser capaç d'organitzar un concurs de bestiar fins al 1911), poc temps després de fundar-se ja havien caigut en la inactivitat i conservaven només una existència merament nominal⁵⁶. La cambra agrícola de Lugo va anar disminuint la seva activitat a partir del 1900, i la d'A Coruña va desaparèixer abans de complir el primer any de vida, però es refundà l'any 1901 i fou la que va desenvolupar més activitat. L'any 1903 va rebre una subvenció del Ministeri per llogar arades modernes i generalitzar-ne l'ús, i subministrava als socis adobs, llavors seleccionades i varietats forànies de patates. Tot i això, els pressupostos d'aquell any sumaven tan sols 1.452 pessetes i només comptava amb un total de 283 socis, dintre dels quals hi havia 163 socis d'una societat d'assegurances mútues del bestiar d'una parròquia veïna a la capital provincial inscrits en bloc. Aquesta circumstància va ser segurament efímera, perquè l'any 1909 ja només comptava amb 93 socis, fet que dóna idea de les limitacions d'aquestes associacions i del seu caràcter elitista⁵⁷. Tal com ja constatava J. A. Duran, “*las cámaras agrícolas, por su propia índole y por la localización preferentemente urbana, tenían forzosamente que ser escasas en número*”: la seva

⁵⁴ *Ibidem*, pàg. 73. Sobre les cambres agrícoles aragoneses, *ibidem*, pàg. 112-172; específicament sobre la Càmera Agrícola de Zaragoza, *ibidem*, pàg. 153-172. Sobre la Càmera Agrícola de Tarazona, vegeu Gloria Sanz, *Propietarios del poder en tierras del Moncayo. Organización agraria y gestión de los recursos en la comarca de Tarazona, 1880-1930*, Centro de Estudios Turiasonenses, Tarazona, 1997, pàg. 104-109. Sobre l'Asociación de Labradores de Zaragoza, la mateixa autora ha publicat l'article “La Asociación de Labradores de Zaragoza (1900-1930)”, *Historia Agraria*, 25, 2001, pàg. 157-196.

⁵⁵ Alberto Sabio Alcutén, “Transformaciones vitícolas y enológicas desde el tipo de asociacionismo agrario: el Campo de Cariñena, 1870-1970”, dins J. Carmona, J. Colomé, J. Pan-Montojo, J. Simpson (eds.), *Viñas, bodegas y mercados. El cambio técnico en la vitivinicultura española, 1850-1936*, Zaragoza, Prensas Universitarias de Zaragoza, 2001, pàg. 233).

⁵⁶ Miguel Cabo Villaverde, “Asociacionismo desde arriba: las Cámaras Agrícolas en Galicia”, Rafael Sánchez Mantero (ed.), *En torno al “98”. España en el tránsito del siglo XIX al XX*, Publicaciones de la Universidad de Huelva, 2000, tomo I, pàg. 537-549. L'any 1915 també existia la Càmera Agrícola de Pontevedra, sense que es pugui datar-ne la fundació.

⁵⁷ *Ibidem*, pàg. 540-541. Vegeu també: Miguel Cabo: *O agrarismo*, Edicions A Nosa Terra, Vigo, 1998.

activitat es va limitar al foment de la ramaderia, amb l'organització de concursos de bestiar, i a la divulgació tècnica i cultural a través de revistes com ara *La Agricultura Gallega* (1900), que era l'òrgan de la Cámara Agrícola de Lugo⁵⁸. En canvi, el camperolat galleg es va organitzar en societats agràries amb contactes amb la cultura obrera i de les classes mitjanes urbanes (el republicanisme, el socialisme i fins i tot l'anarquisme), i a partir de la llei de sindicats de 1906, a través del sindicalisme catòlic, tot i que sovint els dirigents dels sindicats foren propietaris acomodats. Segons R. Soutelo, el primer model, més classista i reivindicatiu, va imposar-se a la part més meridional del país, mentre que a les comarques del nord amb orientació ramadera o també a les que s'havien especialitzat en la producció de vins de Ribeiro, va predominar el sindicalisme confessional⁵⁹.

De totes maneres, aquesta classificació admet moltes matitzacions: el mateix R. Soutelo explica que al Ribeiro de Ourense foren els propietaris benestants qui van dirigir les societats agràries fins al 1919 i van controlar-ne les estratègies polítiques i econòmiques⁶⁰. Certament, l'agrariisme galleg fou un moviment enormement ric i variat: a la comarca d'Ortega, per exemple, explica A. M. Rosende que la lluita entre els dirigents catòlics i els "neutres", foren aquests últims els qui van aconseguir el predomini⁶¹.

En el cas d'Andalusia, en canvi, el sindicalisme catòlic va tenir poca incidència fins a la tercera dècada del segle XX i les cambres agrícoles i algunes comunitats de

⁵⁸ J. A. Durán, *Agrarismo y movilización campesina en el país gallego (1875-1912)*, Siglo XXI, Madrid, 1977, pàg. 83 i 127.

⁵⁹ Raul Soutelo Vázquez, *Os intelectuais do agrarismo. Protesta social e reformismo agrario na Galicia rural: Ourense, 1880-1936*, Vigo, Universidade de Vigo, 1999, pàg. 15-16.

⁶⁰ Raúl Soutelo Vázquez, "Las uvas de la unión. Organización y movilización campesina en la vitivinicultura gallega: el Ribeiro ourensano, 1880-1936", *Historia Agraria*, 25, 2001, pàg. 121-156.

⁶¹ Anxel M. Rosende Fernández, *O agrarismo na comarca do Ortega (1893-1936). A loita pola modernización da agricultura*, Edicións do Castro, A Coruña, 1988. La bibliografia sobre l'associacionisme agrari galleg és molt abundant. A més dels treballs ja citats, cal fer esment dels dos llibres d'Alberte Martínez López, basats en la seva tesi doctoral sobre el cooperativisme catòlic agrari: *O cooperativismo católico no proceso de modernización da agricultura galega, 1900-1943*, Diputación Provincial de Pontevedra, Pontevedra, 1989, i *Cooperativismo y transformaciones agrarias en Galicia (1886-1943)*, Madrid, Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación, 1995; també cal destacar dos articles de síntesi molt útils: també Ramon Villares i Lourenzo Fernández Prieto, "La crisi agrària del final del segle XIX i l'adaptació de l'explotació pagesa gallega", *Recerques*, 26, Barcelona, pàg. 89-106, i Henrique Hervés Sayar; Angel Fernández González; Lourenzo Fernández Prieto; Aurora Artiaga Rego; Xesús L. Balboa López, "Resistencia y organización. Conflictividad rural en Galicia desde la crisis del Antiguo Régimen al franquismo", *Noticario de Historia Agraria*, 13, 1997, pàg. 165-191. Una darrera contribució molt remarcable és el treball de Miguel Cabo Villaverde, *A integración política do pequeno campesiñado: o caso galego no marco europeo, 1890-1939*, tesi doctoral inèdita, Universidade de Santiago de Compostela, 1999.

llauradors (com ara la Comunidad de Labradores de Osuna, creada l'any 1905, que es convertí en una de les associacions agràries més importants de la província de Sevilla) van tenir un major arrelament. L'any 1898 constava l'existència de cinc cambres agrícoles a Andalusia; l'any següent es fundà la Cámara Agrícola de Sevilla, la primera d'aquesta província, que va anar seguida de les de Carmona (1903), Morón (1907) i Lebrija (1908), la fundació de les quals coincideix amb l'agudització de la conflictivitat social en aquestes comarques. El control d'aquestes cambres per part de la burgesia agrària sevillana ha estat ressaltat per Antonio Florencio, segons el qual *“se puede afirmar que las Cámaras Agrícolas, muy especialmente la de Sevilla, constituyen la genuina y casi exclusiva expresión de la organización de la patronal sevillana hasta la II República [...] la enorme significación y protagonismo de la Cámara Agrícola de Sevilla impidió que en esta provincia, a diferencia de otras andaluzas, surgieran asociaciones patronales de envergadura de carácter no oficial”*⁶². Tot i això, la implantació també fou limitada, com posa de manifest que l'any 1917 la cambra comptés amb un nombre total de 160 socis⁶³.

La més activa en el moviment associatiu fou la Cámara Agrícola de Córdoba, que, amb el comte de Torres Cabrera al capdavant, va tenir un gran protagonisme en la creació de la Unión Agraria Española⁶⁴. Com la de Sevilla, es fundà l'any 1899, com a conseqüència de l'alarma que va crear l'elaboració del cadastre entre els grans propietaris rurals de la província:

*“Cuando en el año 1899 fueron conocidos aquí los datos estadísticos que aducían las brigadas del Gobierno para la formación del catastro, y se vió que el error padecido era tan grande cuanto que por inmuebles, cultivo y ganadería iba a exigirse á la provincia de Córdoba una contribución mayor que la que pagan juntas las de Sevilla, Granada y Málaga, fue grande y justificada la alarma que se produjo entre los terratenientes, agricultores y ganaderos, considerando segura é inminente la pérdida de la riqueza agrícola y pecuaria en estos pueblos. Del común peligro, nació un concierto que, en 28 de Abril del mismo año, determinó la creación de esta Cámara Agrícola”*⁶⁵

⁶² A. Florencio Puntas, *Empresariado agrícola...*, pàg. 99.

⁶³ *Ibidem*, pàg. 96 i ss.

⁶⁴ Vegeu Rosa María Almansa Pérez, “Oligarquía y regeneracionismo. Demandas e iniciativas conservadoras desde la revista *La agricultura y Córdoba*, del conde de Torres Cabrera (1900-1903)”, *Revista de historia contemporánea*, 8: 1997-98, 1999. Vegeu l'apartat 3.3.1.

⁶⁵ Comunicació del Comte de Torres Cabrera datada a Córdoba el 14.2.1903, recollida al BCAT 1.3.1903.

Tres anys més tard, comptava amb 80 socis residents a la capital provincial, sucursals a diferents pobles de la província i un sindicat de famílies obreres rurals del terme municipal de Córdoba que sumaven un total de mil quatrecents individus. Però, segons reconeixia la seva mateixa revista, *La Agricultura y Córdoba*, tot i el nombre d'adhesions, la cambra portava una vida anèmica:

“este gran cuerpo necesita alma, porque aun cuando en él integran todos los organismo sociales, es lo cierto que ni los terratenientes y grandes agricultores ó ganaderos, ni los que viven del pegujar, verdadera clase media en este organismo, ni los braceros, prestan otro concurso que el de sus simpáticas voluntades, activísimas sí para aprobar, pero de una pasividad completa para concurrir, para trabajar, para realizar los fines prácticos de esta Asociación con el orden moral, intelectual y material de las cosas. Todas las iniciativas, todos los desenvolvimientos, toda la campaña en fin, de esta Cámara Agrícola, pende de la acción casi exclusiva de su Presidente”⁶⁶

A la regió de Múrcia tan sols es van crear vuit cambres agrícoles fins al 1906. Una de les més importants fou la Cámara Agrícola de Jumilla, fundada el maig de 1891, que va començar a desenvolupar serveis cooperatius i que el 1893 va establir una caixa rural que va tenir una importància creixent, de manera que si el volum de préstecs inicial fou de 3.895 pessetes (1893), l'any 1901 ja s'aproximava a les duescentes mil pessetes (173.528) en gairebé un miler de préstecs efectuats⁶⁷. Tanmateix, segons les dades del Ministeri de Foment, l'any 1918 comptava tan sols amb un centenar de socis (119)⁶⁸. Segons A. P. Martínez Soto, el grup dirigent d'aquesta cambra, integrat per grans i mitjans propietaris, es va convertir en el principal nucli regeneracionista de la regió de Múrcia; estava encapçalat per Albano Martínez Molina, que va mantenir estret contacte epistolar amb Joaquín Costa i coincidència d'idees. Juntament amb els dirigents del Sindicato Agrícola de Yecla,

⁶⁶ *La Agricultura y Córdoba* (citat de la RCAB, 10.2.1903. Els dirigents de la Cambra Agrícola Balear s'hi referien perquè “eso mismo, con corta diferencia, pasa en Palma”, i posaven de relleu una situació semblant respecte a l'IACSI, a tenor de la crida a enfortir la institució efectuada pel seu president en la junta general de gener de 1903).

⁶⁷ Cámara Agrícola de Jumilla: Mem. 1901.

⁶⁸ Ministerio de Fomento, *La acción social agraria en España. Memoria estadística social agraria de las entidades agrícolas y pecuarias en 1º de abril de 1918*, Madrid, 1918. En canvi, les de Lorca i de Cartagena, fundades l'any 1900 i 1905, respectivament, comptaven amb 2.157 socis i 1.031 socis.

foren els promotors de la Federación Agraria de las Provincias de Levante a la regió de Múrcia, que va celebrar el seu tercer congrés precisament a Jumilla⁶⁹.

La Federación Agrícola de Levante es constituí l'any 1901 per iniciativa de la Cambra Agrícola de València, la més important del País Valencià. Aquesta s'havia constituït el 29 d'abril de 1891 per l'agrupació de tres associacions preexistents: l'Associació general de productors de taronja, el Sindicat arrosser i l'Associació general de viticultors, que van quedar convertides en seccions de la nova entitat. La Federación Agrícola de Levante agrupava altres cambres agrícoles, com les de Castelló, albacete i l'esmentada de Jumilla, i un bon nombre de cooperatives, comunitats de llauradors i sindicats de regants⁷⁰. Tot i que encara no s'ha fet un estudi aprofundit de l'associacionisme que va girar al voltant de la Cámara Agrícola de Valencia i la Federación Agrícola de Levante⁷¹, sembla evident que al País Valencià l'associacionisme agrari va estar protagonitzat ja des d'un inici pels sindicats catòlics, i que les cambres agrícoles i l'associacionisme que es movia en la seva òrbita van tenir un paper molt més secundari⁷².

En general, la resposta al Reial Decret de cambres agrícoles fou minsas: l'any 1898 n'hi havia registrades al conjunt d'Espanya un total de 27⁷³. Fins a l'any 1902 s'en van crear una vintena més⁷⁴, i es continuaren produint fundacions en els anys

⁶⁹ Ángel Pascual Martínez Soto, "El cooperativismo agrario en la región de Murcia 1900-1935: formas, papel e impacto económico", J. Barrull, J.J. Busqueta i E. Vicedo, *Solidaritats pageses, sindicalisme i cooperativisme. Segones jornades sobre sistemes agraris, organització social i poder local als Països Catalans*, Institut d'Estudis Ilerdencs, Lleida, 1998, pàg. 603-656.

⁷⁰ Vegeu l'apartat 4.3.2.

⁷¹ Un primer pas en aquesta direcció és el treball de Samuel Garrido, "Realment eren lliurecanvistes? Les peticions aranzelàries de l'agrariisme valencià al començament del segle XX", *Afers*, 36, 2000, pàg. 379-396.

⁷² Samuel Garrido, *Treballar en comú. El cooperativisme agrari a Espanya (1900-1936)*, Edicions Alfons el Magnànim, València, 1996.

⁷³ J. Pan-Montojo, "La naissance des associations...", pàg. 185. Pan-Montojo estableix una tipologia d'aquestes associacions força discutible: a Andalusia, Extremadura i a Castella, les cambres agrícoles serien l'òrgan dels propietaris latifundistes i dels patrons agraris; a Catalunya, dels propietaris vitícoles confrontats al moviment rabassaire; al prepirineu aragonès i lleidatà esdevindrien centres d'una petita burgesia rural molt identificada amb la crítica costista del sistema polític, i a Galícia foren entitats anti-foristes amb una sòlida presència de republicans. Malgrat les particularitats locals que marcarien l'evolució de cadascuna de les entitats, el caràcter d'aquestes associacions sembla ser molt més paragonable del que es podria deduir en la referència esmentada, repetida d'altra banda per altres autors (Miguel Cabo, "Asociacionismo desde arriba...").

⁷⁴ A Andalusia: Arcos de la Frontera (Cádiz), Baza (Granada), Córdoba, Granada, Huelva, Jaén, Montilla (Córdoba) i Sevilla. A l'Aragó: Tarazona (Zaragoza). A les Canàries: Orotava (Tenerife). A Castella la Nova: Cuenca, Tobarra (Albacete) i Valdepeñas (Ciudad Real). A Castella la Vella: Carrión de los Condes (Palencia). A Catalunya: Arbós (Tarragona), Figueres (Girona) i Granollers (Barcelona). A Extremadura: Villafranca de los Barros (Badajoz). A Múrcia: Mula. (RCAB, ?.1902. Aquesta notícia fa referència a la constitució de la Cambra Agrícola de Montblanc, que no es produiria definitivament fins a l'any 1905).

següents. Però cal tenir en compte que les cambres agrícoles no eren sempre associacions creades *ex profeso*, sinó que moltes vegades constituïen simples reconversions d'associacions preexistents que aprofitaven els avantatges del Reial Decret de 1890, com en el cas de la Cámara Agrícola de Granada, creada l'any 1901 a partir de la Liga Agraria, o l'esmentada Cambra Agrícola de València⁷⁵. El balanç, per tant, era molt pobre: les cambres agrícoles eren poc nombroses, amb pocs socis i amb recursos totalment insuficients per emprendre cap activitat remarcable. En aquest sentit, l'observació que feia el mateix Elías de Molins l'any 1912 és reveladora:

*“Meritísima es la labor que han realizado y realizan algunas de las noventa cámaras existentes, pero tan vasto, tan intenso, es el campo de su desenvolvimiento, que forzoso es reconocer que reflejan las más, el estado de pobreza y anemia de varias regiones españolas”*⁷⁶.

El reconeixement explícit del fracàs de les cambres agrícoles fou expressat pel mateix Ministre de Foment, Abilio Calderón, en el preàmbul del Reial Decret de 2 de setembre de 1919 que reorganitzava les cambres agrícoles provincials:

“[...] transcurridos cerca de treinta años desde la existencia legal de dichas Cámaras Agrícolas, es forzoso reconocer que las aspiraciones concebidas no han tenido en la práctica la efectividad deseada, pudiendo afirmarse que hasta la fecha, salvo contadas excepciones, no lograron cumplir el fin inspirador de su creación, resultando que puede atribuirse principalmente al alejamiento de dichos organismos de los verdaderos agricultores y a carecer de medios materiales para una labor de eficacia en fomento de la agricultura nacional”.

Segons ell, el decret de 1890 havia permès la creació de les cambres agrícoles, *“pero nada más; [el agricultor] era libre de pertenecer a ellas; no se les daba elementos de vida, ni se le reconocía facultades, ni se les otorgaban excepcionales derechos. Los labradores las miraron con indiferencia, y en la mayoría de las provincias de España no existían, y donde fueron creadas languidecían, hasta el extremo de que pasaban inadvertidas para el bien general”*⁷⁷. El Reial Decret de 1919 establia la creació d'una cambra agrícola a cada província dependent

⁷⁵ Sobre la Cámara Oficial Agrícola de Granada, vegeu Salvador Cruz Artacho, *Caciques y campesinos. Poder político, modernización agraria y conflictividad rural en Granada, 1890-1923*, Ediciones Libertarias / Ayuntamiento de Córdoba, 1994, esp. pàg. 467 i ss. La Cambra Agrícola del Vallès, com veurem més endavant (apartat 6.3.2) també es constituí l'any 1901 a partir de la reconversió d'una associació de propietaris preexistent.

⁷⁶ Elías de Molins, *La Asociación y Cooperación...*, pàg. 67.

directament del Ministeri com a organisme públic i l'obligatorietat de formar-ne part tots els contribuents de rústica i pecuària que paguessin més de 25 pessetes de quota, els quals tindrien dret a sufragi per elegir entre 15 i 30 membres de la Cambra (Reial Decret de 2 de setembre de 1919). Serien vocals nats l'Enginyer-Cap del Servei agronòmic provincial, que exerciria el càrrec de secretari de la Cambra, l'Enginyer-Cap del Servei agronòmic catastral (en aquelles províncies on existís aquest Servei), l'Enginyer-Cap del Servei forestal, l'Inspector provincial d'Higiene pecuària i els presidents de les federacions de sindicats agrícoles en les províncies on aquestes existissin. A més de constituir-se com a òrgans consultius de l'Administració, amb la facultat de proposar reformes en benefici de la propietat rústica i dels interessos agraris, podien desenvolupar serveis cooperatius (adquirir i llogar maquinària, subministrar adobs, bestiar, llavors i altres inputs agrícoles, vendre, exportar i elaborar productes agraris, fundar caixes rurals, etc.) i gaudien de tots els drets que concedia als sindicats la Llei de 28 de gener de 1906.

La promulgació del Reial Decret de setembre de 1919 fou interpretada com un intent d'afavorir les cambres agrícoles en perjudici dels sindicats, i especialment els sindicats catòlics⁷⁸. En bona mesura, el decret responia a les demandes efectuades des d'algunes cambres, els dirigents de les quals, cansats de treballar enmig de la indiferència general dels agricultors, consideraven injust que recaigués sobre d'uns pocs tota la feina que suposava el sosteniment de les cambres agrícoles i que, en canvi, dels seus treballs es beneficiessin col·lectivament els agricultors:

"No es equitativo que unos pocos, robando horas al descanso y a veces desatendiendo sus propios quehaceres, además de pagar sus cuotas para el sostenimiento de la corporación, se encarguen gratuitamente de los trabajos concernientes a la misma y se entreguen a la despiadada crítica de los más, que tratan de cohonestar su egoista desvío alegando que las Cámaras no hacen nada provechoso. [...] El peligro que esto representa, la injusticia que resulta de que unos pocos asuman el trabajo, la responsabilidad y el gasto que deberían repartirse entre todos los agricultores y la necesidad de dotar a las Cámaras de los recursos indispensables, aconsejan o más bien imponen a juicio de esta Junta directiva, una reforma radical en la organización de dichas corporaciones, en el sentido de que se determine la jurisdicción de cada una de ellas, y que para todos los terratenientes y agricultores de la comarca respectiva sea obligatorio el contribuir a los gastos necesarios para sostenerlas y

⁷⁷ Abilio Calderón Rojo, "Orientaciones de las Cámaras Agrícolas", *El Agrario Levantino*, 10.1927.

⁷⁸ Samuel Garrido, *Treballar en comú...*, pàg. 130.

*privativo el derecho de elegir a los individuos que han de formar su organismo directivo*⁷⁹

La reorganització de les cambres agrícoles ja fou posada a discussió des del Ministeri de Foment quan, amb la Reial Ordre de 17 de febrer de 1917, va remetre un qüestionari a les cambres, sindicats i associacions agrícoles perquè donessin la seva opinió. La Cambra Agrícola Balear opinava que les cambres agrícoles tal com havien estat regulades pel Reial Decret de 1890 havia fracassat per l'excessiva confiança en l'adhesió espontània dels agricultors:

*“La nueva institución no dio los resultados apetecidos porque al crearla se contó demasiado con el concurso espontáneo de la clase que había de representar, la cual careciendo de iniciativa, de espíritu de asociación y de otras cualidades, en general se mantuvo en su habitual retraimiento, contrarrestando de este modo los esfuerzos de unos pocos que, con laudable entusiasmo, trataron de hacerla viable; y la mayor parte de los nuevos organismos, faltos de ambiente favorable y de recursos materiales sucumbieron o arrastraron precaria existencia completamente ineficaz para el fomento de la riqueza agrícola*⁸⁰.

Per això proposaven l'adhesió obligatòria dels agricultors a les cambres, de manera que aquestes poguessin ostentar veritablement la representació de l'agricultura. De nou la pauta a seguir era la de les cambres de comerç, que l'any 1911 s'havien reconstituït després de portar molts anys de vida anèmica. Però tot i la inscripció obligatòria (que passaria a voluntària el 1921), es va tenir cura especial que la reorganització de les cambres agrícoles no afectés el control tradicional que n'havien exercit els grans propietaris. En la proposta presentada per la Cambra Agrícola Balear al Ministre de Foment, s'aclaria que calia entendre els agricultors no només com aquells que cultivaven la terra, sinó també els propietaris que no les explotaven directament, i afegia que *“los propietarios de fincas rústicas deben figurar en las Cámaras que representan a la agricultura en mayor proporción que los agricultores propiamente dichos*⁸¹. L'exigència d'un mínim de 25 pessetes de contribució per rústica o pecuària per ser socis de les cambres provincials i elegir-ne les juntes anava en la mateixa direcció: *“será una cámara no agrícola, sino de una*

⁷⁹ Instància presentada pel president de la Cambra Agrícola Balear, Antoni Rosselló i Nadal, al Ministre de Foment, Palma de Mallorca, 11.4.1916 (RCAB, 25.4.1916 i 10.5.1916).

⁸⁰ Resposta del president de la Cambra Agrícola Balear al Ministre de Foment, Palma de Mallorca, 13.3.1917 (RCAB, 25.3.1917).

⁸¹ *Ibidem*.

‘casta agrícola’, o sea de agricultores acomodados. Y los pequeños agricultores, los arrendatarios, los aparceros, colonos, etc. ¿no son agricultores?’, es denunciava des de la Cambra Agrícola de l’Empordà⁸². I el mateix observador es preguntava, en relació a la decisió del Ministre de crear les cambres provincials:

“¿Las creó para dar más arraigo a las ya creadas y a los Sindicatos existentes? No es posible, pues tiene que resultar todo lo contrario, especialmente con las Cámaras ya creadas, pues teniendo todas los mismos derechos que las provinciales, o tienen que hacerse la guerra, por causarles su ruina, o percatándose de ello las Juntas de las provinciales tienen que seguir al unísono de las existentes, y entonces de nada sirven”

⁸³

Perquè, en efecte, en conferir el caràcter oficial només a les cambres domiciliades a les capitals de província, s’establien interferències entre les cambres agrícoles provincials i les cambres agrícoles locals o comarcals, que seguien regint-se pel Reial Decret de 1890, però sense el caràcter oficial; o bé, directament, les noves cambres provincials tendien a absorbir o usurpar moltes de les funcions de les que ja existien. I, d’altra banda, la dependència directa del Ministeri de Foment també era observada amb recel, perquè era interpretada com una mesura centralista i burocràtica⁸⁴. En realitat, ni els propietaris ni les entitats agrícoles (entre elles pròpies cambres agrícoles) van acollir favorablement el Reial Decret:

“Arreu d’Espanya sorgí la protesta contra una disposició que ningú havia demanat, i que duplicant les organitzacions existents n’entorpia ensems el desenrotllament. [...] No cal dir que les entitats agràries de Catalunya han coincidit per complet i la campanya es practica amb veritable unanimitat per la derogació”⁸⁵.

La reorganització de les cambres decretada l’any 1919 no va servir per millorar la seva situació i fins i tot és possible que —tal com adverteix F. Del Rey— les cambres

⁸² BCAA, 9.1919.

⁸³ BCAA, 9.1919. Segons una R.O. de 13.10.1919, els presidents de les cambres agrícoles locals (o bé un vocal designat per ells) formarien part en concepte de vocals nats de les cambres agrícoles provincials.

⁸⁴ LVC, 27.9.1919.

⁸⁵ LVC, 13.10.1919. L’IACSI va remetre immediatament al Ministre de Foment el següent telegrama: “*Instituto Agrícola Catalán de San Isidro con el debido respeto manifiesta a V. E. que decreto creando Cámaras Agrícolas provinciales está destinado acarrear graves daños al país, perturbando hondamente libre desenvolvimiento iniciativas privadas, sujetando agricultores a organizaciones artificiosas y burocráticas*”. En un llarg escrit raonant la seva oposició al Reial Decret de 2.9.1919, l’IACSI es queixava de la falta de llibertat que introduïa el decret en l’associacionisme agrari per raó de la creació d’uns organismes burocràtics, d’afiliació obligatòria i jurisdicció sobre un territori artificial, a més d’apuntar les dificultats d’organització que preveïen i les indefinicions del propi decret. Segons exposaven, la dimissió del Director General d’Agricultura, Antonio Monedero, no era aliena a la promulgació del decret (RIACSI, 5.10.1919).

agrícoles quedessin en pitjor situació que abans, perquè va contribuir a apartar-ne encara més la petita i mitjana pagesia⁸⁶. A més, una Reial Ordre del 6 de desembre de 1919 va establir la voluntarietat de les quotes que havien de pagar els afiliats a les cambres, una decisió que posava totalment en qüestió l'obtenció de recursos: “*era tanto como matar a unos organismos apenas nacidos tras la reorganización de septiembre*”, afirma Del Rey.⁸⁷ La reorganització dels Consells Provincials de Foment, que es produí aquell mateix any, els va suposar un nou perjudici, perquè aquests organismes, que havien estat suprimits l'any 1913, entraven en competència amb les cambres respecte a les seves funcions i sobretot, respecte a la representativitat dels interessos agraris. En definitiva —conclou Del Rey—, després de la seva reorganització decretada l'any 1919, les cambres agrícoles “*se mantuvieron, pues, como cuerpos deliberantes y acéfalos, sin un organismo superior que recogiese y únase sus aspiraciones, sin recursos y expuestos a no ser consultados cuando al gobierno de turno no le interesase. Se reformaron, en definitiva, para ser lo que siempre habían sido, entidades quiméricas, una ficción ‘sin vida más que en la Gaceta’*”⁸⁸.

En els anys següents, les cambres agrícoles provincials encara van patir altres vicissituds⁸⁹. Després d'uns anys de vida ben migrada d'aquestes institucions durant la dictadura de Primo de Rivera, el 26 de juliol de 1929 apareixia una llei que creava els Consells Provincials Agropecuaris i deixava sense funcionament les cambres agrícoles provincials. Aquestes quedaven dissoltes amb un Reial Decret de 6 de setembre de 1929, que creava les Cambres de la Propietat Rústica, unes institucions molt sovint dominades per membres de la Unió Patriòtica, a les quals se'ls donava dret a designar diputats provincials. Però el 18 de febrer de 1930 un altre Reial Decret les suprimia i restablí el funcionament de les cambres agrícoles provincials.

⁸⁶ Fernando del Rey Reguillo, *Propietarios y patronos...*, pàg. 200 i ss.

⁸⁷ *Ibidem*, pàg. 202.

⁸⁸ *Ibidem*, pàg. 204.

⁸⁹ Vegeu Juan Pan-Montojo, “Asociacionismo agrario, administración y corporativismo en la dictadura de Primo de Rivera, 1923-1930”, *Historia Social*, 43, 2002, pàg. 15-30.

Ni els Consells provincials ni les Cambres de la Propietat Rústica van arribar realment a funcionar⁹⁰.

Sota el règim republicà, les cambres agrícoles provincials es van reorganitzar de nou amb l'objectiu que *“la constitución de las nuevas Cámaras oficiales represente genuinamente las fuentes de producción de la riqueza agrícola, forestal y pecuaria, en un sentido democrático adaptado a las modalidades de la realidad actual, que aleje y destruya de una vez las influencias del personalismo y posibilite la defensa de los intereses legítimos de la colectividad”*⁹¹. Ocupant el Ministeri d'Agricultura Marcel·lí Domingo, es promulgà el Decret de 8 de juny de 1932 que deixava disoltes les juntes directives de les cambres agrícoles provincials i es constituïren unes comissions gestores fins a la seva reorganització amb el Decret de 28 d'abril de 1933. Aquest establia unes noves corporacions oficials dependents del Ministeri d'Agricultura, Indústria i Comerç que assumirien la representació dels interessos agraris de la província respectiva. Eren organismes consultius, amb l'obligació de subministrar a les autoritats i organismes administratius de l'Estat les dades i informes que li fossin sol·licitats, i que serien consultades en relació als plans o projectes de reforma agrària o disposicions de caràcter legislatiu que afectessin els interessos agrícoles, pecuaris i forestals del país. La principal novetat era l'obligatorietat de formar-ne part tots els sindicats i associacions agràries de la província: *“el punto de partida no es ya el recoger individuos aislados, como iezas sueltas de diferentes máquinas, de difícil acomplamiento, para constituir con ellas un mecanismo de dudoso efecto útil para la economía del país, sino que ahora se parte de organismos con vida activa, como los Sindicatos y Asociaciones de carácter agrícola, pecuario o forestal”*⁹². D'aquesta manera es volia “destruir les influències del personalisme” i el Ministeri d'Agricultura es reservava l'aprovació del cens de

⁹⁰ Sobre l'activitat de la Cambra de la Propietat Rústica de Girona, vegeu els articles creuats de N. Sors i C. Jordà al Butlletí de la Cambra Agrícola de l'Empordà: N. Sors, “Breu comentari”, BCAA, 2.1930 i C. Jordà, “Una mica més de llum”, BCAA, 3.1930. Dels membres que formaven la Cambra Agrícola Provincial, en constituir-se la Cambra de la Propietat Rústica foren exclosos Carles Jordà, Eusebi de Puig i Miquel Ordís.

⁹¹ Decret bàsic de 28 d'abril del 1933, reorganitzant les Cambres Oficials Agrícoles “Provincials”.

⁹² *Ibidem*.

sindicats i associacions agrícoles amb dret a participar en la Cambra Agrícola Provincial⁹³.

Els grans propietaris van intentar oposar-se a la reorganització de les cambres i s'acusà al Govern de "*sectarismo obrerista*"⁹⁴. Acostumat a controlar la direcció de les cambres agrícoles amb els seus membres, l'IACSI va fer gestions per aconseguir la publicació d'un decret addicional al de 28 d'abril de 1933, que rectificués la forma en què quedaven establertes les eleccions per a la constitució de les cambres i afavorís "*la representació de l'element patronal o propietari*"⁹⁵. Encara el gener de 1936 l'IACSI publicava a la seva revista una proposta de modificació de l'organització de les cambres agrícoles⁹⁶.

Encara que els propietaris no van aconseguir la seva pretensió, les noves cambres agrícoles van tenir poc temps per desenvolupar la seva funció. Un cop promulgat el Decret de 28 d'abril de 1933, s'havien de constituir les comissions per formar el cens de sindicats i associacions agrícoles domiciliades a la província que, d'acord amb el Decret de 21 de juliol, tindrien dret a elegir el Comitè Directiu de la Cambra Agrícola provincial. Un cop aprovat aquest cens pel Ministeri d'Agricultura, s'havia de celebrar una assemblea general de delegats dels sindicats en la qual es nomenaria una comissió per redactar el projecte de reglament, el qual també havia d'obtenir l'aprovació del Ministeri. En el cas de la Cambra Agrícola Oficial de Barcelona, el reglament fou retornat sense l'aprovació i va caldre celebrar una nova

⁹³ El cens també era elaborat per personal tècnic del Ministeri, com ara al Cap del Servei Agronòmic, el del Servei Forestal i l'Inspecto provincial d'Higiene Pecuària. En el cas de la província de Barcelona, de les entitats que havien sol·licitat prèviament llur inclusió en el cens, foren excloses seguint les instruccions de la Superioritat l'IACSI, el Sindicat Agrícola d'Esplugues de Llobregat, el Sindicat Agrícola de la Roca del Vallès, l'Associació de Propietaris Agrícoles del partit judicial d'Arenys de Mar i l'Associació de Propietaris de finques rústiques del partit judicial de Mataró, unes per tenir "un caràcter marcadament de classe" i altres pel seu caràcter regional (Cambra Oficial Agrícola de Barcelona, *Memòria llegida i aprovada en l'Assemblea general ordinària, celebrada el dia 15 de gener del 1936*, Imp. Fors, Vilassara de Mar, 1936).

⁹⁴ Fa referència a l'oposició dels propietaris de Badajoz al Decret de 8 de juny de 1932. Un membre de l'Asociación de Propietarios de Fincas Rústicas de Badajoz amenaçava que "si las organizaciones estatales son para los obreros, los propietarios se dispondrán a organizarse por su cuenta" (Citat per Francisca Rosique, *La Reforma agraria en Badajoz durante la II República: la respuesta patronal*, Diputación de Badajoz, Badajoz, 1988, pàg. 261).

⁹⁵ Junta directiva de l'IACSI del 11.6.1934. En la sessió de la Junta directiva de l'IACSI de 17.7.1934, "*es llegeix la carta dirigida per la Presidència als senyors Diputats a Corts de les minories de dreta i centre de Catalunya, pregant-los-hi que se serveixin gestionar davant del Ministeri d'Agricultura la publicació d'un Decret addicional al del 28 d'abril del 1933, en virtut del qual es rectifiqui la forma en què van quedar establertes les eleccions per a la constitució de les Cambres Agrícoles, a fi que el sufragi sigui exercit per meitat entre els propietaris les quotes anuals dels quals, en concepte de contribució, excedeixin de 25 pessetes, i l'altra meitat per la representació dels elements corporatius i en règim proporcional de majories i minories*" (RIACSI, 8.1934).

assemblea de delegats per aprovar el nou reglament adaptat a les disposicions oficials dictades pel Ministeri. En aquesta assemblea, celebrada el 5 de novembre de 1934 es nomenà el primer comitè directiu de la Cambra que inicià la seva organització⁹⁷. El nou reglament fou enviat a Madrid i retornat amb data de 4 d'octubre de 1935 detallant noves modificacions per a la seva aprovació definitiva. Quan el 15 de gener es va celebrar una assemblea general per aprovar la primera memòria d'activitats de la Cambra, el reglament encara no havia obtingut la conformitat definitiva de la Superioritat. Ja no hi va haver temps per aprovar-ne una segona.

2.1.4. El balanç a Catalunya

Catalunya fou la regió on es fundaren un major nombre de cambres agrícoles. L'any 1898 n'hi constaven en funcionament vuit, és a dir gairebé una tercera part de les existents a Espanya: a més de la de Catalunya, a Barcelona (1891), les que s'havien fundat a Maldà (1891), Vilafranca del Penedès (1891), Tarragona (1891), Puigcerdà (1891)⁹⁸, Tortosa (1892), el Vendrell (1894) i la Cellera de Ter (1895). Tot i això, el nombre de fundacions que s'havien produït fins aleshores estava lluny de l'esperat, i el president de la Lliga de Productors del Principat de Catalunya es lamentava del seu baix nombre i proposava que les nombroses associacions no oficials de caràcter més o menys agrícola que existien a Catalunya es convertissin en cambres agrícoles o bé que s'adherissin a les existents⁹⁹. En els anys següents es produïren noves fundacions de cambres agrícoles a altres localitats, moltes

⁹⁶ El vocal de la Junta directiva de l'IACSI Ataülf Tarragó fou l'autor de l'informe.

⁹⁷ Formaven el primer comitè directiu de la Cambra Agrícola Oficial de Barcelona: Carles Jordà i Fages (president), Pere Cabot i Puig (vicepresident primer), Francesc Santacana i Romeu (vicepresident segon) i Jaume Albareda i Camprubí, Rafael Bertran i Catà, Josep Carbonell i Coll, Jaume Garriga i Vilà, Isidre Puigdueta i Miramanda i Magí Serra i Batet (vocals). Havien format la comissió redactora del projecte de reglament: Pere Cabot (delegat del Sindicat Agrícola de Vilassar de Mar), Rafael Bertran (delegat del Sindicat Agrícola Unió d'Agricultors d'Arenys de Mar), Jaume Albareda (delegat de la Cooperadora Agrícola de Sant Martí i el seu radi, de Barcelona), Isidre Puigdueta i Miramanda (delegat del Sindicat Agrícola i Caixa Rural de Caldes de Montbui) i Ramon Nubiola (delegat del Sindicat Agrícola de Pallejà). El primer president, Carles Jordà i Fages, va morir el 4 de setembre de 1935 i, per substituir-lo en el càrrec, en l'assemblea de gener de 1936 fou elegit Pere Cabot (*RIACSI*, 1.1936).

⁹⁸ He trobat molt escasses referències de la vida d'aquesta cambra agrícola. En la constitució de la Federació Agrícola Catalana (1899), de Puigcerdà hi consta la participació del Centre Agrícola Mercantil, representat per A. Guerra (president de la Cambra Agrícola de la Cellera de Ter) i no la Cambra. Tanmateix, l'any 1924 constava la seva existència, amb un nombre de 435 socis (poc inferior als que tenia aleshores la Cambra Agrícola de l'Empordà: 535). Segons consta en el registre oficial, es dedicava preferentment a la cria i cria de bestiar (Lorenzo Muñoz, *La Acción Social Agraria en España*, Ministerio de Fomento, Madrid, 1924, pàg. 44-45).

d'elles en capitals de comarca: Lleida (1899), Figueres (1900), Reus (1900), Granollers (1901), Vic (1903), Sant Joan Despí (1904), Montblanc (1905), Falset (1905), Cervera (1905), Manresa (1905), Valls (1905), Sabadell (1906) i Rubí (1906)... I posteriorment a la Llei de Sindicats de 1906 van continuar creant-se cambres agrícoles (i moltes d'elles també s'acolliren a la Llei de Sindicats)¹⁰⁰.

En relació al conjunt d'Espanya, Catalunya va continuar essent clarament la regió capdavantera: l'any 1918, d'un centenar de cambres agrícoles existents a Espanya, n'hi havia 28 registrades a Catalunya, que englobaven el 38 % del total de socis d'aquestes entitats; i després de la reorganització de les cambres agrícoles provincials, les cambres agrícoles catalanes van continuar representant una tercera part de totes les espanyoles i, quant al nombre de socis, suposaven pràcticament la meitat del total (taules 1 i 2)¹⁰¹.

⁹⁹ RA, 5.1898.

¹⁰⁰ L'any 1925 encara es fundava la Cambra Agrícola de Llaveneres. L'acte de constitució va tenir lloc a Sant Andreu de Llaveneres el 6 de febrer de 1925, en què foren elegits per formar la junta directiva: Vicenç Punsola Baso (president), Eugeni Bartres Sala (vicepresident), Josep Cabot Cabot (comptador), Joaquim Ivern Reverter (tresorer), Jaume Moragas Ferrés (secretari), Joaquim Bosch Ventura (secretari suplent), Francesc Bartres Ventura (vocal), Manuel Graupera Costa (vocal) i Josep Pey (vocal) (AGCB, Fons d'Associacions).

¹⁰¹ No es tenen en compte les cambres agrícoles provincials, atès el seu caràcter obligatori, tot i que abans del R. D. De 2 de setembre de 1919 en moltes capitals de província ja s'havien creat cambres a moltes capitals de província. A Catalunya s'en van crear ben aviat a Barcelona (1891) —aquesta com a Cambra Agrícola de Catalunya—, a Tarragona (1891), a Lleida pocs anys després (1899), i a Girona va exercir com a tal la delegació de la Cambra Agrícola de l'Empordà (1900).

TAULA 1. CAMBRES AGRÍCOLES A CATALUNYA (1924)

	Localitat	Província	Fundació	Socis	Observacions (*)
CA del districte d'Arenys de Mar	Arenys de Mar	Barcelona	1908	506	Cultura agrària, conferències i publicació de revistes
CA del Vallès	Granollers	Barcelona	1901	150	Propaganda agrícola
CA d'Igualada i sa comarca	Igualada	Barcelona	1908	1.943	Proporciona adobs i maquinària
CA del Pla de Bages	Manresa	Barcelona	1905	75	Compres d'adobs i maquinària per als pagesos
CA de Rubí	Rubí	Barcelona	1906	426	Compra de sulfat de coure, conferències, etc.
CA de Sabadell	Sabadell	Barcelona	1906	197	Foment i defensa dels interessos agrícoles
CA del Baix Llobregat	Sant Joan Despí	Barcelona	1904	122	Foment i defensa dels interessos agrícoles, publicació d'una revista, etc.
CA de l'Anoia	Sant Sadurní	Barcelona	1917	250	Cooperació d'associats per a la compra d'adobs, etc.
CA Ausetana	Vic	Barcelona	1903	259	Foment i protecció dels interessos agrícoles
CA del Penedès	Vilafranca	Barcelona	1891	63	Exposicions. Treballs econòmics agrícoles. Defensa dels interessos de la comarca
CA de Sarrià	Sarrià	Barcelona	Sd	Sd	Sd
CA de l'Empordà	Figueres	Girona	1900	535	Exposicions i certàmens agrícoles
CA de Puigcerdà	Puigcerdà	Girona	1891	435	Cria i recia de tota classe de bestiar
CA de la Cellera de Ter	Cellera de Ter	Girona	1894	Sd	Sd
CA d'Albí	Albí	Lleida	1908	75	Defensa dels interessos agrícoles
CA de la Segarra i l'Urgell	Cervera	Lleida	1905	247	Foment de l'agricultura, conferències
CA de Solsona	Solsona	Lleida	1911	122	Facilita als socis llevors, adobs i maquinària
CA de Reus	Reus	Tarragona	1900	122	Progrés i defensa de l'agricultura
CA de Tortosa	Tortosa	Tarragona	1892	197	Ensenyament i propaganda de l'agricultura
CA de Valls "La Seixantena"	Valls	Tarragona	1905	92	Divulgació de coneixements
CA d'Amposta	Amposta	Tarragona	1916	143	Foment dels interessos agrícoles
CA de l'Espluga de Francolí	Espluga de F.	Tarragona	1908	71	Conferències agrícoles i socials
CA del Priorat	Falset	Tarragona	1905	650	Concursos agrícoles, compres d'adobs par als socis, cursos de viticultura
CA de Montblanc i la Conca	Montblanc	Tarragona	1905	78	Foment i desenvolupament de l'agricultura
CA del Vendrell	Vendrell	Tarragona	1894	Sd	Sd
CA de Banyeres	Banyeres	Tarragona	1918	Sd	Sd

Font: L. Muñiz (1924). No s'inclouen les cambres agrícoles provincials, atès el seu caràcter obligatori. La font inclou dintre de la categoria de sindicats al Sindicat-Cambra Agrícola de l'Arboç (1921) i al Sindicat-Cambra Agrícola de Sant Jaume dels Domenys (1922), ambdós de la província de Tarragona, que si bien adoptaren la denominació de "cambra agrícola", no responen ben bé a aquest model.

Sd: Sense dades.

(*) Labor que realitzava segons consta a la font documental.

TAULA 2. CÀMBRES AGRÍCOLES CATALANES EN EL CONJUNT D'ESPANYA (1924)				
	Total	%	Socis	%
Barcelona	11	14'5	3.991	29'0
Girona	3	3'9	970	7'0
Lleida	3	3'9	444	3'2
Tarragona	9	11'9	1.353	9'8
Catalunya	26	34'2	6.758	49'0
Espanya	76	100'0	13.765	100'0

Font: L. Muñiz (1924). No s'inclouen les cambres agrícoles provincials, atès el seu caràcter obligatori.

Estadístiques oficials publicades en altres dates recullen una proporció similar, de manera que, tot i el seu èxit limitat, fou a Catalunya on aquest model associatiu va manifestar més vitalitat¹⁰². No per casualitat l'any 1914 es celebrà a Tarragona la primera assemblea de cambres agrícoles d'Espanya. Fou convocada pel president de la Cambra Agrícola de la província de Tarragona, el senador Josep Elías de Molins, amb l'objectiu de "*ponerse en contacto todas las Cámaras Agrícolas de España, para estudiar la regeneración de nuestra agricultura*"¹⁰³. Per tal que les cambres agrícoles actuessin coordinades, en aquesta assemblea es proposà de crear una junta gestora, en la qual delegarien les gestions que s'haguessin d'efectuar prop dels poders públics, que tindria un màxim de cinc membres¹⁰⁴. Entre les conclusions aprovades hi havia la celebració periòdica d'assemblees de les cambres agrícoles, la creació d'un butlletí que fos l'òrgan de comunicació de les

¹⁰² No cal insistir en les deficiències d'aquests recomptes, que no s'actualitzaven degudament i, sobretot, que no registraven les baixes de les entitats que deixaven de funcionar (Vegeu: Samuel Garrido, "El cooperativismo agrario español del primer tercio del siglo XX", *Revista de Historia Económica*, Any XIII, núm. 1, 1995, pàg. 115-144 i també, del mateix autor, *Treballar en comú. El cooperativisme agrari a Espanya (1900-1936)*, València, Edicions Alfons el Magnànim, 1996). Però això no altera el pes substantiu de les cambres agrícoles catalanes en el conjunt espanyol.

¹⁰³ Van estar representades en l'assemblea les cambres agrícoles de Tarragona, Sant Sadurn d'Anoia, Tortosa, Montblanc, Vilafranca del Penedès, Valls, Reus, Falset, Arenys de Mar, l'Ateneu de Riudecanyes, el Sindicat de Vinyols, La Protectora, de Tarragona, i, de fora del Principat, hi havia les cambres de Morella, Madrid, Jumilla, Lorca, Cartagena, Puerto de Santa María, Zaragoza, Arcos de la Frontera, Santa Cruz de Tenerife i València. S'hi van adherir també les cambres agrícoles de Ciudad Real, Jerez de la Frontera, Fuente Ovejuna, Alcañiz, Lucena, Mazarroso, Caravaca, Carmona, Morón de la Frontera, Loja, Motril, Segovia, Abarán, Mula, Ayamonte, Bara, Montilla, Villa del Pazo, Berja, Hellín, Ontur i Neva (RCAB, 10.12.1914).

¹⁰⁴ Els candidats per a formar part de la junta gestora foren el Vescomte d'Eza (Cambra agrícola de Madrid), Muñoz Chaves (Cambra agrícola de Madrid), el Marquès d'Albaida (Cambra agrícola de Valladolid), Elías de Molins (Cambra agrícola de Tarragona) i González de Gregorio (Cambra agrícola de Cáceres).

cambres i també promoure la celebració d'una assemblea de totes les associacions agrícoles. Però no s'aconseguí portar a terme cap d'aquests propòsits.

A Catalunya, els resultats també foren en conjunt decepcionants. La dinàmica que es pot observar quan ens apropem a l'experiència concreta d'aquestes associacions n'és un testimoni ben eloqüent. La Cambra Agrícola del Baix Llobregat, que havia estat fundada l'any 1904, comptava al cap de vuit anys amb un total de cent quaranta socis: el seu president explicava en l'assemblea de desembre de 1911 que els desitjos de la junta directiva “*se han visto obligados a vegetar con poco provecho, dados los escasos elementos de que han dispuesto, pues aún están por constituir las delegaciones de los pueblos, cada día más difícil por las deserciones de socios*”¹⁰⁵. Aquesta cambra va participar en la campanya per a la creació de la Cambra Agrícola de Solsona, que es constituí aquell mateix any amb l'objectiu d'abastar dotze municipis d'una comarca en la qual no existia “*ni la més petita Associació agrícola ni similar*”¹⁰⁶. També en aquest cas el control de l'entitat estava en mans dels grans propietaris locals, entre ells el mateix alcalde de Solsona, que encapçalava una Junta Directiva que —segons s'afirmava a la revista de l'IACSI— “*se pot calificar d'altura*”, atès que hi eren representats els majors contribuents rústics de la localitat¹⁰⁷. Fundada amb un contingent inicial de cinquanta socis, també va topar des d'un principi amb un escàs seguiment de la pagesia de la comarca, tal com recollia el propi butlletí de la cambra:

“Aquesta declaració que am tanta franqueça ens fa el ‘Botlletí de la Cambra de Solsona’ —afirmava un dels dirigents de la Cambra Agrícola del Baix Llobregat—, podríem igualment ferla la majoria de Cambres y Sindicats; perque si ens hi fixém, si examinavem detingudament les seves llistes de socis, ne treuríem el convenciment de que no solsament no hi son tots els que duríen serhi, sino que, pel contrari, hi falten l'immensa majoría. ¿Com fora possible, d'altra manera, que entitats agrícoles qu'extenen la seua acció sobre comarques compostes de vinticinco ó trenta

¹⁰⁵ Assemblea general de socis de 17.12.1911 (RCABLL, 1.1913). Sobre l'evolució d'aquesta cambra agrícola, vegeu més endavant: apartat 2.2.1.

¹⁰⁶ RIACSI, 5.11.1911.

¹⁰⁷ *Ibidem*. La junta estava composta pel propietari i advocat Estanislau Ramonet i Montaner (president), el propietari i agricultor Josep Serra i Vila (vicepresident), el propietari i veterinari Joan Pellicer i Bigas (tresorer), el propietari, advocat i administrador de rendes Joan Vicens i Corominas (comptador), el propietari, procurador de tribunals i mestre en el municipi Alfredo Cortel i Gómez (secretari); el propietari i industrial Josep M. Vicens Purgimont (vicesecretari), i, com a vocals, el propietari i farmacèutic Ramon Vilà Burniol; el propietari i comerciant Marcel·lí Ramonet Gatuelles (que era l'alcalde de la localitat); el propietari i agricultor Ramon Boix Vicens; el propietari i industrial Miquel Jou Boix; el propietari i comerciant Joan Guitart Armengol, i l'administrador de finques Victorià Gilanyà Guitart.

*pobles, la majoria d'ells, per no dir la totalitat, quina principal riquesa es l'agricultura, compten solsament amb un centenar de socis?*¹⁰⁸

La Cambra Agrícola del Vallès, fundada a Granollers l'any 1901 i que durant la primera dècada del segle XX fou un referent de les associacions agràries de la comarca, també va ser incapaç de consolidar el suport de la pagesia i va perdre bona part del seu impuls; només va revitalitzar-se amb l'arribada de la Segona República per orientar tota la seva activitat cap a la defensa patronal¹⁰⁹. La Cambra Agrícola del Pla de Bages va tenir una evolució similar. Fundada l'any 1905 per iniciativa del Gremi d'Agricultors de Manresa, inicialment va comptar amb uns tres-cents socis de més de trenta pobles diferents de la comarca del Bages; però només va tenir una vida activa durant la primera dècada del segle: segons Llorenç Ferrer, *“després, es limitarà a protestar davant de determinades conjuntures... a la II República, la Cambra prendrà partit clarament en defensa dels interessos dels propietaris i, a la pràctica, serà substituïda per la Mutual Agrària, clarament orientada cap a la defensa dels propietaris, que fins aleshores era una simple secció”*¹¹⁰. Des del butlletí de la Cambra, l'any 1924 es reconeixia obertament la crisi de l'entitat:

*“Aquí al Pla de Bages (cal dir-ho ben secament) de la Càmbra Agrícola sols en resta el nom, la seva actuació n'ha estat tan migrada, que avui dia l'organisme més important de nostra comarca ha conservat sols el titular, el demés ha estat completament nul”*¹¹¹.

Per aconseguir integrar la pagesia en aquestes associacions calia que responguessin a les seves necessitats pràctiques, és a dir que facilitessin l'adaptació a les noves condicions en què s'havia de desenvolupar l'activitat agrícola. Algunes cambres, tot i que neixien amb l'objectiu de difondre les noves tècniques agrícoles i realitzar les compres de llavors i d'adobs minerals en comú, van orientar-se més a potenciar la sociabilitat dels propietaris benestants, convertint-se en una mena de casinos o d'entitats recreatives que difícilment podia interessar a la pagesia local, com en el cas de la Cambra Agrícola de la Segarra i l'Urgell estudiada per Josep M.

¹⁰⁸ Josep M. Borrell, “Realitats”, *RCABLL*, 4.1912.

¹⁰⁹ Vegeu el capítol 7.

¹¹⁰ Llorenç Ferrer, “Agricultura i associacionisme agrari”, *Història de la ciutat de Manresa (1900-1950)*, vol. II, Caixa de Manresa, Manresa, 1991, pàg. 199. Sobre la Cambra Agrícola del Pla de Bages, vegeu l'apartat 3.2.1.

¹¹¹ *La Pagesia* (Manresa), 5.1924.

Ramon¹¹². L'any 1915 des de la Cambra de Comerç i d'Indústria de Cervera s'en posaven de relleu les mancances:

“Nuestra Cámara Agrícola pasa una verdadera crisis que amenaza su existencia. Su vida reducida a su nombre oficial no puede, por la anemia que la corroe y desgasta, desarrollarse en el vastísimo campo que sus Estatutos le marcan. Aquel sin fin de instituciones que sus similares crean, desarrollan y protegen, son aquí completamente desconocidas. Las cooperativas de producción y de consumo no han aparecido, ni como ensayo. El crédito agrícola con el funcionamiento de un Banco comarcal, institución patriótica que extirparía de raíz la chupóptera planta de la usura, no se conoce, ni se intenta su planteamiento. La adquisición de maquinaria agrícola que resolvería en buena parte el problema obrero en esta Comarca que cada año se ve aumentar el salario de los escasos braceros con que se cuenta para las faenas agrícolas, tampoco toma en ésta carta de naturaleza. El establecimiento de laboratorios para examen de tierras, graduación de caldos y guanos, etc., etc., si bien es verdad que se han practicado algunas tentativas, no se ha desarrollado con la importancia que se merece. La creación de viveros, fuente de ingresos para la Cámara, tampoco ha merecido singular atención. [...] Tal cual han llegado las cosas, creemos que la Cámara debe tomar una resolución decidida. Plantear el problema de su ser con toda desnudez para buscar en la realidad la solución de su existencia. De lo contrario tememos por su vida, que quizás otros más expertos quisieran aprovechar”¹¹³.

El diagnòstic era prou clarivident, perquè la Cambra va ser incapaç de canalitzar les queixes dels pagesos contra la política cerealista del Govern que acabaria donant lloc a la creació, l'any 1918, del Sindicat Agrícola de Cervera. En conjunt, a les comarques de Ponent, les cambres agrícoles van tenir molt poca incidència: l'any 1918 només n'hi havia quatre que sumaven 480 socis (un 6% dels socis de les cambres agrícoles que hi havia a Catalunya); si tenim en compte la relació amb la població activa agrària d'aquestes comarques, encara es posa més de manifest l'escàs seguiment que van tenir aquestes associacions a les terres de Lleida¹¹⁴. Les seves mancances a l'hora de desenvolupar el cooperativisme agrari són un element fonamental a l'hora d'explicar l'allunyament de la pagesia d'aquestes entitats.

En el capítol 3 veurem amb més detall l'experiència d'algunes de les primeres cambres agrícoles que es fundaren a Catalunya. Atès que tant la creació com l'evolució posterior d'aquestes entitats va estar molt marcada per les circumstàncies

¹¹² Josep M. Ramon, *El sindicalisme agrari a la Segarra*, Pagès editors, Lleida, 1999.

¹¹³ Citat per Josep M. Ramon, *El sindicalisme agrari...*, pàg. 84.

¹¹⁴ *Ibidem.*, pàg. 85.

del medi local en el que s'inscrivien, les situacions foren molt diverses. Tanmateix, l'anàlisi minuciosa d'aquestes experiències deixa entreveure algunes característiques comunes: el lideratge dels grans propietaris, l'acció preferent com a grup de pressió tant a nivell local (*"la defensa dels interessos morals de les respectives comarques"*¹¹⁵) com davant del Govern, l'acció coordinada amb l'IACSI i amb la FACB... Abans, però, examinarem la seva contribució al canvi tècnic i l'acció cooperativa, que era element fonamental per a la consolidació d'aquest model associatiu.

2.2. Les cambres agrícoles i el cooperativisme

2.2.1. Els propietaris i el cooperativisme agrari

Estudis molt solvents han destacat les reticències dels grans propietaris a participar en el cooperativisme agrari del començament del segle XX. Fins i tot s'ha explicat la feblesa i la falta de consolidació del moviment cooperatiu agrari a Espanya per causa del desinterès i, en molts casos, l'oposició dels grans terratinents. A partir de l'anàlisi del sindicalisme catòlico-agrari del País Valencià, Samuel Garrido ho ha argumentat a partir de la idea que el cooperativisme posava en perill l'hegemonia social dels grans propietaris: per una banda, lesionava els seus interessos econòmics, perquè els sindicats facilitaven una major independència dels pagesos i obstaculitzaven les seves estratègies de captació de renda, per exemple el control per part dels propietaris dels canals de crèdit¹¹⁶; per l'altra, els sindicats constituïen un espai de sociabilitat que trencava el seu aïllament i feia possible que s'establissin vincles de solidaritat de classe. El sindicalisme catòlic inspirava temors, segons afirmava José Polo a *El problema social del campo en Extremadura* (1919), *"porque es organización"* en una societat en la qual el poder s'assentava precisament en la desmobilització i l'aïllament de la major part de la població. La

¹¹⁵ Jaume Maspons i Camarasa, "Agricultura", *Geografía General de Catalunya* dirigida per Francesc Carreras Candi, vol. Catalunya, Barcelona, s.d., pàg. 566.

¹¹⁶ Entre altres, Alberto Sabio ho ha pogut constatar en el seu estudi de Cinco Villas (A. Sabio Alcutén, *Los mercados informales de crédito y tierra en una comunidad rural aragonesa (1850-1930)*, Banco de España, Madrid, 1996).

prevenció davant d'una major articulació del teixit social propiciada pel sindicalisme rural seria un dels motius de les vacil·lacions de l'Estat a l'hora d'impulsar el cooperativisme¹¹⁷.

Aquest argument contradiu una interpretació formulada força anys abans per J. J. Castillo, segons la qual els grans propietaris rurals s'implicaren decisivament en el moviment cooperatiu precisament per perpetuar els mecanismes de dominació social: *"De esta manera, un beneficiario real, los grandes terratenientes, hablando siempre de los pequeños, conseguirá articular una política de clase con el apoyo del pequeño campesinado, especialmente castellano y navarro"*¹¹⁸. Amb posterioritat al seu estudi, s'ha reconsiderat aquesta subordinació de la petita pagesia als interessos dels grans propietaris i s'ha posat l'èmfasi en la funcionalitat dels sindicats i cooperatives en l'estratègia de reproducció de les explotacions pageses, que seria l'objectiu preferent de l'afiliació pagesa al sindicalisme catòlic. En efecte, aquests sindicats no van respondre només a un esforç contrarrevolucionari dels enemics del socialisme —cosa que seria certament una interpretació esbiaixada— sinó que també foren uns instruments de modernització de l'agricultura que van beneficiar principalment a la petita pagesia¹¹⁹.

Quina fou, doncs, la participació dels grans propietaris en el cooperativisme agrari? Alguns autors han tendit a minimitzar-la, mentre que altres l'han destacada. Segons A. Sabio, a la regió del Campo de Cariñena *"los mayores propietarios, con alguna excepción, no sólo no ingresaron en estas primeras cooperativas sino que pusieron obstáculos a su desarrollo, por lo menos hasta después de la guerra*

¹¹⁷ Samuel Garrido, "Alentar y obstruir. Las vacilaciones de la política estatal sobre cooperativismo en los inicios del siglo XX", *Noticiero de Historia Agraria*, 7, 1994, pàg. 131-145; i, del mateix autor: *Treballar en comú. El cooperativisme agrari a Espanya (1900-1936)*, Edicions Alfons el Magnànim, València, 1996; "El cooperativismo agrario del primer tercio del siglo XX", *Revista de Historia Económica*, Año XIII, 1, 1995, pàg. 115-144, i "El cooperativismo segons l'Església. Els inicis del sindicalisme catòlico-agrari a Espanya", *Recerques*, 30, 1994, pàg. 71-72

¹¹⁸ Juan José Castillo, *Propietarios muy pobres. Sobre la subordinación política del pequeño campesinado en España (La Confederación Nacional Católico-Agraria, 1917-1942)*, Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación, Madrid, 1979, pàg. 13.

¹¹⁹ José M. Arribas, "El sindicalismo agrario: un instrumento de modernización de la agricultura", *Historia Social*, 4, València, 1989, pag. 33-52. Més recentment, Manuel Martí ha insistit sobre l'apriorisme que suposa interpretar el sindicalisme catòlic en clau de subordinació política de la petita pagesia (Manuel Martí, "Los grupos agrarios en la política urbana del País Valenciano: Castelló de la Plana, ss. XIX-XX", *Noticiero de Historia Agraria*, 11, 1996, pàg. 57-79).

civil"¹²⁰. En canvi, G. Sanz ha destacat la participació dels grans propietaris de l'Aragó (fins i tot alguns membres de la noblesa) en el sindicalisme catòlicoagrari i també en les organitzacions sindicals i cooperatives més importants de l'Aragó, com ara la *Asociación de Labradores de Zaragoza*: tot i que detecta una presència numèricament més notable de petits contribuents, els grans propietaris van intentar sempre convertir-se en mitjancers de qualsevol conflicte i en intèrprets i representants de l'anomenada "classe agrícola"¹²¹.

Potser cal diferenciar, d'entrada, entre la participació en el cooperativisme dels grans propietaris "com a classe social", i la participació d'aquells que formaven l'élite de la classe propietària. Perquè tot i que és possible que a mig i llarg termini el desenvolupament del cooperativisme beneficiés principalment a la petita pagesia, això no exclou que fos contemplat com una possibilitat de bloquejar l'organització autònoma de la pagesia i també de vehicular formes de dominació social i, fins i tot, política. Hi ha prou exemples que demostren la importància dels factors polítics (a més dels tècnics i econòmics) en els orígens de moltes organitzacions cooperatives, com ara la Caja Vitícola de la Rioja, que fou concebuda com una resposta a l'auge del sindicalisme catòlico agrari en aquesta regió¹²². I no cal insistir en la capacitat "integradora" del cooperativisme agrari.

A Catalunya, la participació dels propietaris en el cooperativisme agrari també ha estat discutida. A. Mayayo ha donat exemples de l'oposició dels grans propietaris a la "via revolucionària al cooperativisme" i ha atribuït el fracàs de la "via reformista del cooperativisme" a la incapacitat per arrossegar-hi la majoria dels propietaris rurals¹²³. Però també ha reconegut que la incidència del sindicalisme confessional no fou

¹²⁰ A. Sabio, *Viñedo y vino en el Campo de Cariñena: Los protagonistas de las transformaciones (1860-1930)*, Zaragoza, Centro de Estudios Darocenses, Institución Fernando el Católico, 1995. La cita és de la pàgina 282. (Reprodueix aquest argument a "Transformaciones vitícolas y enológicas desde el tipo de asociacionismo agrario: el Campo de Cariñena, 1870-1970", J. Carmona, J. Colomé, J. Pan-Montojo, J. Simpson (eds.), *Viñas, bodegas y mercados. El cambio técnico en la vitivinicultura española, 1850-1936*, Zaragoza, Prensas Universitarias de Zaragoza, 2001, pàg. 231).

¹²¹ Gloria Sanz Lafuente, *Organización y movilizaciones de propietarios agrarios en Aragón. Redes de intervención política, gestión comercial-crediticia y reproducción social, 1880-1930*, tesi doctoral inèdita, Universidad de Zaragoza, 1999, pàg. 598 i ss. Específicament sobre l'associació esmentada, vegeu G. Sanz Lafuente, "La Asociación de Labradores de Zaragoza, 1900-1939", *Historia Agraria*, núm. 25, 2001, pàg. 157-196.

¹²² Andreas Oestreicher, "Iniciativa pública y privada en la replantación del viñedo riojano destruido por la filoxera (1900-1918)", *Viñas, bodegas y mercados...*, pàg. 301-326.

¹²³ A. Mayayo, *De pagesos a ciutadans...*

comparable a la que va tenir a altres regions espanyoles, per raó “*que els propietaris rurals catalans ja havien creat uns instruments de defensa i cooperació propis*”¹²⁴; i també explicava que la Societat de Barberà de la Conca, l'exemple més reeixit d'aquesta “via revolucionària al cooperativisme”, va tenir èxit precisament gràcies al suport d'un sector dels propietaris de tendència progressista¹²⁵.

Com ja hem vist¹²⁶, des de finals del segle XIX, els propietaris havien reaccionat enfront de l'aparició de societats pageses de resistència amb l'organització d'un associacionisme interclassista i de caire professional que pogués trencar les solidaritats de classe i recomposar el prestigi dels propietaris com a classe dirigent. La iniciativa dels propietaris era també una resposta als corrents socialistes, anarquistes i republicans que, des del món urbà, havien començat a difondre's també en el medi rural en uns moments en què es començava a lluitar per la representació política de la pagesia¹²⁷. Els principals teòrics del sindicalisme agrari no perdien oportunitat per destacar la necessitat que els propietaris prenguessin la iniciativa per afrontar “el problema social”:

*“En el problema agrario social el principal deber de las clases directoras es no dormirse como han hecho los industriales preocupados casi todos en sus negocios, y mirando con desvío las cuestiones sociales. Nuestro gran Balmes que veía ya á mediados del siglo pasado claro el pavoroso problema social, advertía á los industriales de Cataluña que no perdieran tiempo y se apoderaran de las masas obreras ó encauzaran sus movimientos [...] Los apóstoles y propagandistas de las sanas ideas sociales agrarias no pueden perder tiempo; el sitio que ellos no ocupen para la propaganda del bien, lo ocuparán á no dudar los agitadores, los que atizan las malas pasiones, los que crean odios y abren abismos entre las clases sociales”*¹²⁸.

¹²⁴ *De pagesos a ciutadans...*, pàg. 82. És possible que les actuacions “reformistes” del sindicalisme catòlic topessin amb l'oposició dels grans propietaris. A Catalunya trobem algun exemple del boicot dels propietaris al sindicalisme catòlicoagrari (com ara en el cas del sindicat de Banyoles), si bé en la mesura que els propietaris controlaven més directament l'associacionisme agrari i els plantejaments del sindicalisme catòlic van tenir menor influència, també és més difícil de detectar aquesta oposició (Vegeu Joan Puigbert, “Sindicalisme agrari catòlic a Girona (1906-1920). L'exemple del sindicat de Banyoles”, *Església i societat a la Catalunya contemporània*, Girona, Centre d'Estudis Històrics i Socials, 1993, pàg. 143).

¹²⁵ A. Mayayo, “El naixement del moviment cooperatiu a la Conca de Barberà”, *Estudis d'Història Agrària*, 5, 1985, pàg. 133-155.

¹²⁶ Apartat 1.1.4.

¹²⁷ Ramon Garrabou, “La conflictivitat pagesa a Catalunya i el País Valencià a l'època contemporània”, *Miscel·lània d'homenatge a Josep Benet*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1991, pàg. 92-93.

¹²⁸ José Elías de Molins, *Apostolado y propaganda...*, 1912, pàg. 65-66 (Citat per A. Saumell, *Crisi vinícola, renovació tecnològica i cooperativisme. El Sindicat Agrícola del Vendrell i els cellers cooperatius del Penedès*

Segons aquests, el cooperativisme agrari era fonamental per reforçar els lligams de la gran propietat i la petita pagesia i, d'aquesta manera, neutralitzar la conflictivitat social i recuperar el lideratge dels propietaris davant del nou context en què es veia immers el món agrari. En el discurs dels propietaris més lúcids hi havia el convenciment que, enfront la situació de crisi econòmica, el cooperativisme podia ser la solució per tal de modernitzar les explotacions agràries i, en darrer terme, solucionar la crisi social. El president de l'IACSI, Ignasi Girona, afirmava en la junta general de l'any 1903:

“Ante la perspectiva del socialismo, es preciso que nos aprestemos todos á reducir los gastos de cultivo y uno de los medios de lograrlo consiste sin duda alguna en la constitución de asociaciones y sindicatos agrícolas que permitan la adquisición en ventajosas condiciones de los abonos, aperos y maquinaria”.

A partir de la crisi del final del segle XIX, el cooperativisme havia de ser un instrument fonamental per adaptar les explotacions agràries a les noves condicions dels mercats, que esdevenien molt més competitius. El cooperativisme podia minimitzar els riscos en l'aplicació de les innovacions i reduir els costos dels inputs (adobs químics, llavors seleccionades, anticriptogàmics, maquinària agrícola, bestiar) perquè permetia centralitzar les compres i reduir el nombre d'intermediaris. Els productors es podien beneficiar d'economies d'escala a l'hora de realitzar les compres i situar-se en una posició més avantatjosa en el mercat. El cooperativisme, doncs, podia contribuir de manera significativa al procés de canvi tècnic en l'agricultura.

Ara bé, és clar que la posició de propietaris i pagesos no era la mateixa. En relació amb el cooperativisme, es produïa una asimetria ben marcada: els beneficis que podia obtenir el petit pagès amb l'accés als serveis cooperatius (crèdit, compra cooperativa d'adobs i altres inputs agraris, elaboració industrial de la producció agrària i venda conjunta) eren molt superiors als que obtindria un gran propietari, atès que el petit pagès no podia dirigir-se directament als centres productors i adquirir grans quantitats d'adobs o sulfats, i poques vegades disposava de capital per invertir en la compra de maquinària¹²⁹. El petit pagès també era el més necessitat

del primer terç del segle XX (1900-1936), tesi doctoral, Universitat Pompeu Fabra, 1998, pàg. 106, el qual destaca la coincidència d'objectius entre el sindicalisme catòlic i el sindicalisme “d'ordre”).

¹²⁹ Obsessionat per demostrar els avantatges de la gran explotació capitalista, Karl Kautsky feia el raonament invers (K. Kautsky, *La cuestión agraria. Estudio de las tendencias de la agricultura moderna y de la política agraria de la socialdemocracia*, Barcelona, Ed. Laia, 1974, pàg. 130-132). Una revisió dels seus plantejaments a Niek Köning, *The Failure of Agrarian Capitalism: Agrarian Politics in the United Kingdom, Germany, the Netherlands and the USA, 1846-1919*, London, Routledge, 1994.

de crèdit, un altre servei que podien oferir les cambres agrícoles, i tenia menys accés a la informació sobre novetats tècniques.

En canvi, el propietari trobaria més inconvenients en sacrificar la seva autonomia amb la participació en la cooperativa, de manera que la seva propensió a integrar-se en les cooperatives era menor: els “guanys cooperatius” podien ser inferiors als costos de la pèrdua de “llibertat empresarial”, és a dir, la capacitat de prendre decisions econòmiques de manera individual¹³⁰. Per exemple, en un cooperativisme de producció i comercialització, el moment de vendre la collita: J. Santesmases explica les tensions que es produïren en els sindicats de Vila-rodona pels intents d'alguns socis de portar a terme la venda de vi de forma individual, i fins i tot dels intents d'abandonar el sindicat per aquesta qüestió¹³¹.

Això permet explicar que, com a classe, els grans propietaris se sentissin menys atrets per la participació en l'esfera cooperativa, i també que impulsessin un model associatiu amb un cooperativisme molt limitat, com veurem en observar els serveis cooperatius de les cambres agrícoles. És raonable pensar que, en la mesura que a Catalunya la major part de les terres eren explotades en règim de parceria, els propietaris havien de tenir interès perquè els seus masovers o parcers es beneficiessin del cooperativisme, atès que les millores tècniques i productives es traduïrien en un augment de les collites i de les rendes que obtenien. En efecte, sabem que els masovers utilitzaven els serveis cooperatius que oferien les cambres agrícoles, fins i tot sense ser-ne socis, aprofitant la condició de socis dels propietaris de les finques que treballaven. Però això era motiu de crítica per part dels seus dirigents, atès que no afavoria la integració formal de la pagesia en les associacions¹³².

Em sembla que aquest exemple és molt significatiu de la funció que els propietaris rurals reservaven al cooperativisme: l'objectiu prioritari era integrar la petita pagesia en les seves associacions, és a dir per aconseguir que fossin veritablement interclassistes. Per això els serveis cooperatius eren essencials, atès que només oferint avantatges pràctics aconseguïen atraure la petita pagesia i aglutinar la major part de la “classe agrícola” de cada comarca. En definitiva, de l'èxit dels serveis

¹³⁰ Vicente Caballer, “El comportamiento empresarial del agricultor en la dinámica de formación y desarrollo de cooperativas agrarias”, *Agricultura y Sociedad*, 23, 1982, pàg. 193-216.

¹³¹ Josep Santesmases, *El cooperativisme agrari a Vila-rodona (1893-1993). Un exemple d'estructuració econòmica, social i política en la Catalunya vitivinícola*, Vila-rodona, Centre d'Estudis del Gaià, 1996, pàg. 95-96, 100-105 i 177-178.

¹³² Des de la Cambra Agrícola del Vallès es qualificava d'abús intolerable: “si el propietari-soci paga una part dels adobs de la propietat, aquesta part és solament la que deuría treuers de la Cambra y no com se fa ara, que's treu la part que toca pagar al propietari y la part que toca pagar al masover” (CAOV: Mem. 1907).

cooperatiu depenia la consolidació del model associatiu de les cambres agrícoles. Però en el model associatiu de les cambres el cooperativisme havia de conviure amb altres funcions tant o més importants. Les funcions cooperatives eren considerades accessòries i fins i tot instrumentals, com una fórmula per aconseguir l'adhesió de la petita pagesia. Jaume Raventós explicava que *“l'esqué que ha induït a aglutinar-se als agricultors ha estat de caràcter utilitari [...] Emperò sincerament havem de confessar que si l'activitat de les associacions agrícoles s'aturés aquí, ens causaria una veritable decepció”*: hi havia un segon ordre de finalitats de caràcter tècnic (ensenyament agrícola) i *“tot un ramell d'altres activitats d'ordre moral superior”* que havien d'aconseguir *“que la classe pagesa arribi a ésser una trinxera inexpugnable de l'ordre social en el sentit més elevat d'aquesta paraula”*. I acabava conclouent que *“no dubtaríem pas en afirmar que la primera d'aquestes finalitats és de totes la més escarransida, ço és, la menys elevada”*¹³³. Probablement aquest raonament ajuda a explicar que les cambres agrícoles desenvolupessin molt poc les funcions cooperatives i que, per aquesta raó, aquest model d'associació tampoc s'arribés a consolidar.

2.2.2. Associacionisme versus cooperativisme?

Com hem vist, el model associatiu de les cambres agrícoles era una resposta dels propietaris a la situació creada per la crisi agrària finisecular. En aquest context, el cooperativisme agrari era un recurs fonamental per adaptar-se a les noves condicions dels mercats, però els propietaris van donar prioritat a la mobilització social abans que a l'acció cooperativa. Les cambres agrícoles són un exemple d'aquest tipus de resposta. La mateixa estructura organitzativa de les cambres era poc adequada per a l'acció cooperativa: eren associacions d'àmbit comarcal o fins i tot provincial, amb un radi d'acció que abastava un bon nombre de localitats distants entre sí. Encara que algunes cambres van establir delegacions en les localitats més apartades de la seu central (normalment la capital de la comarca), la gestió econòmica es complicava i els problemes de relació entre les delegacions i la cambra central no eren infreqüents, com tindrem ocasió de veure en el cas de la Cambra Agrícola de l'Empordà o la Cambra del Vallès¹³⁴. L'estructura organitzativa responia, naturalment, a unes altres funcions considerades més “elevades”, com ara l'articulació de grups de pressió prou amplis i forts, o la legitimació de la posició

¹³³ Jaume Raventós, “Les finalitats de les associacions agrícoles”, *CP1922*, pàg. 76-78.

¹³⁴ Vegeu els apartats 3.3.3., 7.1.1 i també 8.1.

social dels grans propietaris: tal com afirmava un dirigent de la Cambra Agrícola del Vallès,

“el fin y objeto primordiales de estas asociaciones no es el de obtener mayores beneficios metálicos ni mayores lucros posibles, sino el de asociarnos para amparar, proteger y velar por los intereses que á los agricultores atañen o afectan; el de establecer cuantas relaciones posibles sean con las demás asociaciones que á igual fin que la nuestra están fundadas, para siguiendo el refrán de que ‘la Unión hace la fuerza’, pudiéramos conseguir no se dictaran leyes ni se impusieran ciertos tributos que más de las veces perjudican en alto grado los intereses de la agricultura”¹³⁵.

A vegades, la fundació d'una cambra agrícola era el resultat de federar diverses associacions agràries de la comarca. Aquest fou el cas de la Cambra Agrícola del Pla de Bages (CAOPB). Aquesta comarca comptava amb una llarga tradició associativa dels propietaris rurals: l'any 1851 ja es fundà una *Asociación de Propietarios y Terratenientes de Manresa* que, tal com el seu nom indica, era privativa dels propietaris (només podien ser socis aquells que pagaven més de 200 rals de contribució territorial i per ser membres de la junta havien de pagar 500 rals) i que tenia per objectiu el foment de l'agricultura i la defensa dels interessos de la propietat¹³⁶. El 1878 es creà una *Asociación de Agricultores del Partido de Manresa*, amb un àmbit geogràfic més ampli però que continuava totalment controlada pels grans propietaris de Manresa i comarca¹³⁷. Leonci Soler i March, que ja havia participat en la junta de l'esmentada *Asociación de Agricultores*, va impulsar des de 1898 la creació d'un Gremi d'Agricultors de Manresa, *“atenent a la necessitat de que'ls organismes societaris fóssin de carácter local y ab la base de sindicatos micstes poseessin en amistosa relació als diferents estaments que viuen de l'agricultura”¹³⁸.*

¹³⁵ Llibre d'actes de la Delegació de la Cambra Agrícola del Vallès a Caldes de Montbui: acta del 22.1.1911.

¹³⁶ Llorenç Ferrer, “Agricultura i associacionisme agrari”, dins *Història de la ciutat de Manresa (1900-1950)*, vol. II, Manresa, Caixa de Manresa, 1991, pàg. 192-193.

¹³⁷ La primera junta directiva de l'*Asociación de Agricultores del Partido de Manresa* estava composta per: Baltasar Oliveres, Manuel March, Valentí Tatjer, Manuel Oms, Valentí Clapers, Lluís G. Soler, Pere Ribera Perera i Valentí Prat. També en foren presidents: Ramon d'Argullol (1880, 1885,1886), Antoni de Solsona (1883) i Manuel March (1884). Algunes referències denominen l'entitat com a *Asociación de Propietarios Agricultores del Partido de Manresa*.

¹³⁸ *Reglament de la Cambra Agrícola Oficial del Pla de Bages*, Manresa, 1905: “Presentació”. La comissió organitzadora del Gremi d'Agricultors de Manresa estava composta per Leonci Soler i March, Salvador Balaguer, Andreu Pons i Santacreu, Joaquim d'Argullol, Maurici Catllà i Maurici Puigdellivol. La primera junta directiva estava composta per Leonci Soler i March (president), Jaume Marcet (vicepresident), Salvador Balaguer (tresorer), Josep Sala (vocal), Joan Torras (secretari) i Joan Llovet (vicesecretari). Sobre Leonci Soler i March, vegeu la nota biogràfica a l'apèndix. Vegeu també: Pilar Martínez-Carné i Ascaso, *Els inicis del*

El Gremi d'Agricultors, que estava inspirat en els principis del catolicisme social, es constituí definitivament el 8 de març de 1900, un cop aprovat el seu reglament pel bisbe de Vic, Josep Torras i Bages¹³⁹. Aquesta nova associació fou molt activa durant els primers anys del segle XX: l'any 1902, comptava ja amb uns trescents socis i subministrava sulfats i adobs (per a la darrera sembra de blat havia confeccionat guanos per valor de 1.500 pessetes)¹⁴⁰; havia creat també una secció d'assegurances mútues per cas d'incendi de garbes de gra de blat d'espiga que ja comptava amb un capital crescut¹⁴¹; tenia una vinya destinada a camp d'experiències agrícoles que havia donat lloc a dues publicacions¹⁴². Com a resultat d'aquest dinamisme, fou encarregada d'organitzar la celebració del VI Congrés de la FACB, que va tenir lloc a Manresa el juny de 1903. En el reglament de l'entitat ja hi constava un article transitori segons el qual *"el Gremi de Agricultors de Manresa procurarà lograr la constitució de altres Gremis consemblants en tots els pobles del Pla y comarca de Bages, y axó lograt se'ls convidará á constituirse en Federació, elegint al efecte un Sindicat resident en aquesta ciutat; el que á sa vegada se posará en relació ab les altres Corporacions y Sindicats de la Regió Catalana"*¹⁴³

La fundació de la CAOPB fou, per tant, una iniciativa del Gremi d'Agricultors per constituir una federació comarcal que, al mateix temps, posaria en relació els gremis

catalanisme polític i Leonci Soler i March (1858-1932), Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999, pàg 66 i ss.

¹³⁹ En una carta del bisbe Torras i Bages a Soler i March del 20 d'abril de 1900, es refereix al Gremi d'Agricultors de Manresa com una *"institució adequada a les circumstàncies actuals y que promet a la classe treballadora de la terra les ventatges del colectivisme cristià sens lo perill de la impietat"* (Citat per Pilar Martínez-Carné, *Enric Prat de la Riba i Leonci Soler i March: Correspondència inèdita (1899-1916)*, Manresa, Centre d'Estudis del Bages, 1991, pàg. 31). Per ser soci o agremiat, una de les condicions era prometre o signar la següent fórmula: *"Jo N.N. prometo formalment esser digne de la Corporació, guardar els Estatuts, defensar sos interessos, cumplir exactament els meus debers gremials, defensar y guardar la Religió Catolica que professo, y no formar part jamay de cap societat reprobada per l'Iglesia"* (*Reglament del Gremi d'Agricultors de Manresa*, Manresa, Imprempta y Llibrería de Lluís Roca y Plá, 1900, art. 9, 7è, pàg. 8).

¹⁴⁰ Jaume Maspons i Camarasa, "Els agricultors manresans (II y darrer)", *LVC*, 31.5.1902.

¹⁴¹ Referint-se al funcionament de la mutualitat, en una carta al Marquès de Camps, Leonci Soler i March li explicava que *"els pagesos hi contribueixen ab accions de vinticinch pessetes, pagantlas á plaços els més pobres. Están molt entussiasmats. Si volém contribuir á la solució de la questió social no tenim més remey que contribuirhi personalment y ab sacrificis, com tu ho saps fer y'n donas exemple"* (Arxiu Municipal de Salt, Fons del baró d'Algerri i Marquès de Camps: carta de Leonci Soler i March al Marquès de Camps, 8.3.1902).

¹⁴² Mn. Josep Guitart (Pbre.), *Instruccions prácticas pera la plantació de las vinyas ab peu americá y conservació de las mateixas*; Manresa, 1902; Joan Fargas i Maurici Catllà, *Varietats de vinífera en la rodalia de Manresa*, Manresa, 1901. El camp d'experiències va funcionar fins almenys l'any 1912 (Llorenç Ferrer, "Agricultura i associacionisme agrari", pàg. 198).

¹⁴³ *Reglament del Gremi d'Agricultors...*, pàg. 28. Segons aquest mateix article transitori, fins a la creació d'aquests altres gremis els agricultors d'altres localitats veïnes podrien gaudir dels beneficis del Gremi de Manresa com a "socs adjunts". Aquest reglament va tenir una remarcable difusió i va servir de patró per crear institucions semblants a la comarca del Bages i també a altres comarques. Entre les persones interessades, trobem Carles Fages de Perramon i el seu fill, Ignasi Fages de Climent; Fidel Moragas, que volia reconstruir un antic gremi de propietaris que existia a Valls; el bisbe de la Seu d'Urgell, que volia impulsar una associació de pagesos i ramaders, i els dirigents de l'Associació Agrícola de Porrera (Pilar Martínez-Carné, *Els inicis del catalanisme polític...*, pàg. 167-168).

i associacions agràries de la comarca amb una federació regional, la FACB. L'any 1905 s'havien fundat associacions gremis o associacions similars als pobles de Sant Salvador de Guardiola, Súria i Sant Fruitós del Bages¹⁴⁴, i altres pobles de la comarca estaven preparant fundacions similars. Els dirigents del Gremi d'Agricultors creien, per tant, que ja es podia posar en pràctica l'objectiu exposat l'any 1900:

“Ha arribat l'hora, doncs, de constituir una federació de les metexes [associacions agrícoles de la comarca], creant en aquèsta capital de la nostra comarca una societat federativa voluntària de totes les associacions agrícoles è individualitats que vulguin directament ingressarhi, a fi de sumar esforços, voluntats y iniciatives en defensa de l'agricultura, conservant la més absoluta autonomia de aquèlles associacions locals, que, pera assolir la desitjada unió, estarán representades per mèdi dels seus Presidents en la junta de govern de la nostra federació comarcal”¹⁴⁵.

Un cop pres aquest acord en la junta general del Gremi d'Agricultors de Manresa del 7 de febrer de 1905, la comissió organitzadora va creure convenient que la federació agrícola comarcal nasqués dins d'una cambra agrícola, per tal de beneficiar-se dels drets que donava el Reial Decret de 14 de novembre de 1890¹⁴⁶. En els primers anys, la CAOPB fou una associació força activa i va aconseguir integrar diversos gremis i centres agrícoles: l'any 1908 va incorporar com a socis col·lectius el Gremi d'Agricultors de Navarcles i el Sindicat Agrícola de Sallent, i l'any següent van ingressar com a socis el Centre Agrícola de Santpedor i el de Sant Salvador de Guardiola. Quan es creà la UVC, la CAOPB va organitzar la seva

¹⁴⁴ En aquest darrer cas, quedava clar que la fundació del gremi era una iniciativa dels propietaris de la localitat: aquests projectaven fundar “una Asociación de propietarios agrícolas bajo la denominación de ‘Gremio de agricultores de San Fructuoso de Bages’, cuyo objeto es la defensa y amparo de los intereses morales y materiales de sus asociados”, segons constava en la sol·licitud que adreçaven al Governador Civil el 13 de febrer de 1904. Segons el seu reglament, tot i que podien ser-ne socis “propietarios agricultores y trabajadores del campo”. La constitució de l'entitat va tenir lloc el primer de març d'aquell any i la primera junta directiva estava formada per Angel Sanfeliu Mas (president), Manuel Masana Noguera (vicepresident), Jaume Noguera Figueras (tresorer), Martí Sanmartí Torras (secretari), Pere Creus Sala (vicesecretari), i Fruitós Rafart Oliveras (vocal) (AGCB, Fons d'Associacions, exp. 4.188). El Gremi d'Agricultors va establir-se als locals de la Cooperativa “La Agrícola” de Sant Fruitós del Bages, una cooperativa de consum d'articles alimentaris i de la llar creada a la localitat el 1893 i que ha continuat funcionant fins a l'actualitat. Molts dels membres del Gremi eren socis de la Cooperativa i el seu cafè era el lloc habitual de reunió, de manera que a la reunió general del gener de 1905 la Cooperativa va decidir construir una dependència al costat del Cafè per llogar-la al Gremi (Vegeu *Cent anys de la Cooperativa “La Agrícola” de St. Fruitós de Bages, 1893-1993*, Generalitat de Catalunya, Departament de Treball, Institut per a la Promoció i la Formació de Cooperatives, Barcelona, 1995, pàg. 37)

¹⁴⁵ *Reglament de la Cambra Agrícola Oficial del Pla de Bages*, Manresa, 1905: “Presentació”.

¹⁴⁶ La comissió organitzadora, que havia de redactar el reglament de la Cambra, que estava formada per Leonci Soler i March i Jaume Marcet, de Manresa; Quirino Massana, de Rajadell; Josep Torrentó, de Sallent; Francesc Fàbregas, de Súria; Francesc Vintró, de Navarcles; Josep Planes, de Sant Mateu de Bages; Rossend Cañellas, de Castellfollit del Boix, i Joaquim Miralda, de Sant Salvador de Guardiola (Llorenç Ferrer, “Agricultura i associacionisme agrari”, pàg. 198).

implantació en aquesta comarca, el Consell Comarcal de la UVC al Bages es reunia al local de la Cambra, on establí un Centre de Contractació, i publicava totes les seves informacions a *La Pagesia*, el butlletí de la CAOPB¹⁴⁷. No obstant, com hem vist¹⁴⁸, la CAOPB aviat va entrar en una forta decadència i, quan encara no havia complert els deu anys de la seva fundació, ja hi havia notícies de la indiferència que envoltava la seva activitat:

“a la Cambra Agrícola la te quelcom abatuda y desanimada l’eterna apatía y indiferencia d’aquells que precisament deuriem beneficiarla [...] a pesar d’haveri dos o tres cents associats que tenen carinyo a la matexa, no ha pres vol ni en aqueixos centenars tant sols, ‘sino en unes contades dotzenes d’ells’, que ab sacrificis de tota mena venen lluitant entre la mes freda indiferencia dels demás associats, que es consideren socis quasi per compromís per fer viure la Corporació”¹⁴⁹.

La prova d’aquesta decadència és que l’any 1922 es crearia una Federació Agrícola del Pla de Bages, que inicialment integrà tretze sindicats, precisament l’objectiu que havia propiciat la creació de la CAOPB¹⁵⁰. En aquells anys la junta directiva de la CAOPB debatia *“la manera de canviar aquest aspecte trist de la nostra Cambra”* i plantejava als socis *“si cal fer un esforç en conjunt, que sigui un real renaixement de la Cambra, o deixar aquesta a l’estat migrat i parasitari que fins ara vivia”¹⁵¹*. Segons els mateixos dirigents, per canviar l’orientació de la CAOPB calia *“introduir-hi modificacions ventatjoses per als associats, com sigui un petit laboratori per apreciar les qualitats més indispensables d’un vi, el grau alcohòlic i l’acidesa volàtil; procurar per a tots els medis atreure l’atenció de compradors de tot el que té el pagés, a fi de que sigui la Entitat el veritable centre de compra-venda, etc., etc.”¹⁵²*. La junta directiva proposava als socis d’augmentar la quota que pagaven (de 1 a 2 pessetes al mes la màxima i de 35 cèntims a 1 pesseta al mes la mínima), que era l’única font d’ingrés de la Cambra, per tal de *“crear bons serveis que siguin un estímul i garantia per a llur be”¹⁵³*. Vint anys després de la seva fundació descobrien la necessitat de dotar la Cambra d’activitat cooperativa per tal de donar el dinamisme que li faltava.

¹⁴⁷ *La Pagesia*, 10.1912. Vegeu Llorenç Ferrer, *La vinya al Bages...*, pàg. 216 i ss.

¹⁴⁸ Apartat 2.1.4.

¹⁴⁹ *La Pagesia*, 2.1914.

¹⁵⁰ *RIACSI*, 4.1922.

¹⁵¹ *La Pagesia*, 5.1924.

¹⁵² *Ibidem*.

¹⁵³ *La Pagesia*, 6.1924.

L'accentuació de la conflictivitat entre propietaris i pagesos en els anys trenta va acabar d'esvair les perspectives de reviscolament de la CAOPB. Els propietaris van abandonar el discurs interclassista i orientaren la seva acció a la "defensa de classe", enfront dels pagesos. L'instrument de defensa dels propietaris fou la *Mutual Agrària*, una entitat fundada l'any 1920 com una agrupació de propietaris afiliada a la CAOPB, però que l'any 1931 es refundà i va ampliar considerablement la seva base social:

*"lo que llavors era una petita agrupació de propietaris ara es una agrupació de la quasi totalitat dels de la comarca de Bages. L'ambient de les circumstàncies actuals ha fet aquest miracle que temps enrera semblava irrealitzable; l'atac contra tot lo que representa riquesa ha portat aquesta obligada agrupació de defensa"*¹⁵⁴.

El 31 d'agost de 1931 l'entitat va celebrar una assemblea extraordinària en què la junta directiva, veient a venir "*momentos difíciles y de verdadera lucha para los propietarios debido á las doctrinas disolventes predicadas á los colonos, aparceros y arrendatarios*", va presentar la seva dimissió irrevocable dels seus càrrecs "*por creer que deben ocupar los mismos personas que puedan dedicar sus actividades constantemente á los fines de la Mútua*"¹⁵⁵. La nova junta que sortí elegida va decidir la modificació i ampliació dels estatuts i, en definitiva, la refundació de l'entitat, que adoptà el nom de *Mutual Agraria de Manresa*¹⁵⁶. Segons els seus estatuts, cap associat podia fer alteracions en els contractes de conreu ni tampoc fer cap contracte nou sense el consentiment de la junta directiva¹⁵⁷. L'agost de 1934 l'entitat va tornar a refundar-se i passà a anomenar-se *Defensa Agrària*. Aleshores l'entitat comptava amb més de quatre-cents socis (molts més que la CAOPB) i *La Pagesia*, que havia estat el butlletí de la Cambra i del Gremi d'Agricultors, ja només era portaveu de la mútua de propietaris¹⁵⁸.

Com a contrast, el Sindicat Agrícola de Santpedor desenvolupava en aquests anys una intensa activitat cooperativa, amb compravenda d'inputs agrícoles i

¹⁵⁴ *La Pagesia*, 10.1931.

¹⁵⁵ AGCB, Fons d'Associacions, exp. 15.307: acta de la junta general extraordinària de 31.8.1931.

¹⁵⁶ La primera junta directiva de la Mútua Agrària de Manresa estava composta per Francesc Sanfeliu Crehueras (president), Narcís Torrentó Coromines (tresorer), Josep Casas Torrentó (comptador), Àngel Torrens Dalmau (secretari), i Valentí Sala Serracanta, Miquel Vives Casajuana, Francesc Pujolà Lladó i Josep Calsina Gros (vocals). Aquesta junta era la mateixa que s'havia aprovat en l'assemblea extraordinària del 31.8.1931. El president sortint de la junta directiva dimitida era Josep Camps Puig; l'any 1933 va ser elegit pel càrrec de president Francesc Planas Martí.

¹⁵⁷ AGCB, Fons d'Associacions, exp. 15.307: *Estatutos de la Mutual Agraria de Manresa*, art. 18 i 19, 1931.

¹⁵⁸ Llorenç Ferrer, "Agricultura i associacionisme agrari", pàg. 201 i ss.

comestibles per als socis, caixa rural, molí, màquina de batre i celler cooperatiu, el primer que es posà en marxa a la comarca del Bages¹⁵⁹. Segons l'estat de comptes de l'any 1930 el Sindicat de Santpedor havia realitzat vendes de mercaderies per valor de 127.000 pessetes i de comestibles per valor de 11.700 pessetes; el mòlta realitzada pel molí era de 195 tones de blat i 598 tones de farinaces i la màquina de batre havia fet una campanya de 115 tones de blat, 149 tones de civada, 443 tones d'ordi i 24 paques, i l'import de les vendes de vi i subproductes del vi s'elevaven a 174.000 pessetes. La caixa rural, per la seva banda, havia fet préstecs per valor de 86.416 pessetes. L'actiu del Sindicat (amb el molí i la màquina de batre) superava les 214.000 pessetes i el del Celler cooperatiu les 470.000¹⁶⁰.

Aquest sindicat tenia el seu origen l'any 1906, amb la fundació del Centre Agrícola de Santpedor, que s'adherí com a soci col·lectiu a la CAOPB. Comercialitzava adobs, sulfat de coure i patates i l'any 1909 va adquirir una màquina de destil·lar vins, però va resultar un fracàs¹⁶¹. Després d'algunes vicissituds, cap al 1915 es refundà com a Sindicat i va crear una caixa rural com a secció del Sindicat; el 1918 començà a funcionar el molí per produir farines; el 1921 s'inaugurà el celler cooperatiu, construït sota la direcció del tècnic de la Mancomunitat Erasme M. d'Imbert, i el 1925 començà a funcionar la màquina de batre i empaquetar, que en el primer any de funcionament va produir un benefici de 12.000 pessetes¹⁶². Tal com diu Ll. Ferrer, "*aquesta darrera etapa forma part del procés cooperatiu al qual van arribar molts pocs pobles*"¹⁶³.

L'evolució de la Cambra Agrícola del Baix Llobregat (CAOBLL) constitueix un altre exemple dels problemes que va comportar per aquestes associacions la falta de desenvolupament cooperatiu. Fundada l'any 1904, va començar subministrant adobs i altres productes als socis, però al cap d'uns anys va desistir de realitzar les compres cooperatives d'inputs agrícoles per compte propi i va establir un conveni

¹⁵⁹ Llorenç Ferrer, *La vinya al Bages...*, pàg. 256-258. Segons Ll. Ferrer, la primera collita que s'elaborà de forma cooperativa es va produir l'any 1926.

¹⁶⁰ *Guiatge Agrícola*, 2.1931. La junta directiva del Sindicat Agrícola de Santpedor estava formada per Antoni Bertran Soler (president), Ignasi Vila Eloy (vicepresident), Joan Iglésias Franch (secretari), Francesc Closa Suades (tresorer), Valentí Pericas Marquès (vocal 1er), Pere Sala Cornet (vocal 2on), Joan Corderroure Felip (vocal 3er) i Jaume Morera Viadiu (vocal 4rt). El Celler Cooperatiu, per la seva banda, tenia una junta formada per Antoni Bertran Soler (president), Valentí Pericas Cortès (vocal 1er), Pere Sala Cornet (vocal 2on), Antoni Flotats Casanovas (vocal 3er), Joan Espinalt Vall (vocal 4rt), Jaume Carrió Sala (vocal 5è) i Jaume Lluch Bertran (vocal 6è).

¹⁶¹ Llorenç Ferrer, *La vinya al Bages Mil anys d'elaboració de vi*, Manresa, Centre d'Estudis del Bages, 1998, pàg. 212.

¹⁶² *RIACSI*, 9.1925.

¹⁶³ Ll. Ferrer, *La vinya al Bages...*, pàg. 207.

amb un distribuïdor de Barcelona¹⁶⁴. Les raons d'aquesta opció eren en primer lloc la proximitat de la ciutat de Barcelona (que facilitava l'accés dels pagesos al mercat d'aquests productes) i les oscil·lacions dels preus, que exposaven la Cambra a pèrdues considerables¹⁶⁵. Tanmateix, dos anys després el Sindicat Agrícola de Sant Boi de Llobregat, radicat a la mateixa comarca, va comprar més de 23 tones d'adobs químics i 3 tones de productes anticriptogàmics¹⁶⁶. Aquest sindicat local demostrava així una orientació cooperativista molt més decidida, un fet que també es traduí en un increment del nombre de socis (el centenar de socis amb què comptava en el moment de la fundació s'arribaria a multiplicar per tres en els anys trenta), consolidant-se com a entitat.

Per contra, la CAOBLL entrava en una progressiva decadència i des dels inicis de la segona dècada del segle XX, es trobava amb contínues desercions de socis: l'any 1911 el nombre de socis de la Cambra va disminuir de 155 a 141 i la junta directiva manifestava la seva extranyesa: *"No hem sapigut comprendre mai aquest desvío de la opinió de nostres agricultors per l'associació"*¹⁶⁷. En l'assemblea de socis d'aquell any, un dels presents *"se lamenta de la indiferencia que rodea á la Cámara, lo cual priva á esta de atender los servicios prescritos en sus estatutos en beneficio de todos"*. Li respongué el president, Antoni Jansana, dient que tot i que els desitjos de la junta directiva anaven en aquesta mateixa direcció, *"se han visto obligados a vegetar con poco provecho, dados los escasos elementos de que han dispuesto, pues aun están por constituir las delegacions de los pueblos, cada día más difícil por las deserciones de socios"*¹⁶⁸.

El desembre de 1911 s'acabava de fundar la Unió Agrícola del Pla del Llobregat, amb seu a l'Hospitalet de Llobregat, la qual tenia socis a diferents pobles de la comarca, una prova palpable de la incapacitat de la CAOBLL per hegemonitzar l'associacionisme del Baix Llobregat¹⁶⁹. I l'any 1914 es fundà a Molins de Rei una

¹⁶⁴ En l'assemblea de socis celebrada el 28 de desembre de 1913, un soci va manifestar *"su extrañeza de que la Cámara no proporciona abonos y otros productos para la agricultura como hacía en un principio"* (RCABLL, 1.1914).

¹⁶⁵ CAOBLL: Mem. 1907.

¹⁶⁶ Gemma Tribó, "El Sindicat Agrícola de Sant Boi de Llobregat (1909-1939)", *Estudis d'Història Agrària*, núm. 10, 1994, pàg. 114.

¹⁶⁷ CAOBLL: Mem. 1911.

¹⁶⁸ RCABLL, 1.1912.

¹⁶⁹ Acabada de fundar, la Unió Agrícola del Pla del Llobregat s'adherí a l'IACSI i l'any 1919 es constituí en sindicat agrícola. Aleshores, formaven la junta directiva Josep Carreras Ragner, de Viladecans (president), Joan Pugés Bofill, de Gavà (vicepresident), Joan Roddan Ribes, de Sant Joan Despí (tresorer) Jaume Gayà Vidal, de Prat de Llobregat (secretari), Joan Condemines Valls, de Sant Climent (vicesecretari), Pau Rigol Bergadà, de Sant Feliu de Llobregat (comptador), i com a vocals, Isidre Prats Boloix, de Sant Vicenç dels Horts; Francesc Badia Roig, de Pallejà; Boi Casas Priu, de Sant Boi de Llobregat; Joan Rosell Trabal, de l'Hospitalet

Unió de Colliters de Vins, que també agrupava els viticultors de diferents pobles del Baix Llobregat, com ara Corbera de Dalt i de Baix, Begues, Sant Feliu de Llobregat, Vallirana, l'Hospitalet de Llobregat, Cornellà, Sant Joan Despí, Sant Andreu de la Barca, Sant Just Desvern, Sant Vicenç dels Horts, Papiol, La Palma de Cervelló, Santa Coloma de Cervelló, Sant Martí de Torrelles, i també d'altres comarques, com ara Sant Cugat del Vallès, Rubí, Castellbisbal, Sant Quirze de Terrassa, Martorell, Tiana, Sant Esteve de Sesrovires, Ripollet, Cerdanyola, Montcada, Avinyonet, Subirats, Olèrdola, Sant Llorenç d'Hortons o Santa Perpètua de Mogoda¹⁷⁰.

Aleshores ja feia alguns anys que la CAOBLL donava símptomes de crisi: en la Memòria d'activitats de l'any 1908 ja es recollen *“las queixas d'alguns associats que suposan inactivitat á la Cambra”* i, tot aprofitant el projecte de modificació dels estatuts, es discutia *“sobre el procedimiento que debería seguirse para recabar el ingreso en nuestra Cámara de los agricultores reacios a la asociación”*¹⁷¹. Com a novetat, en els nous estatuts es manifestava l'interès de la Cambra per les necessitats de l'obrer agrícola i el desenvolupament dels socors mutus en cas de malaltia i l'establiment de pensions de vellesa¹⁷²; però aquest projecte mai no va arribar a portar-se a terme. És molt significatiu que, responent a l'acusació d'inactivitat, la junta recordés *“que la principal missió de la Directiva es vetllar pels interessos agrícols de la Comarca y aquesta tarea l'ha complerta la Directiva estant en constant relació ab entitats y personas influyents en quants assumptos se relacionavan ab el nostre objecte”*¹⁷³: tota una declaració de principis que, com es veu, no incloïa l'acció cooperativa.

Amb aquesta orientació, en definitiva, la CAOBLL no va aconseguir estimular l'associació dels agricultors comarcans. L'any 1910 va imprimir i repartir unes circulars remarcant la necessitat de la unió i invitant els agricultors a ingressar a la Cámara, però *“pochs prosselits conseguiren, defraudant una vegada més les*

de Llobregat; Ferreol Torra Baleta, de Cornellà, i Josep Campmany, de Molins de Rei (AGCB, Fons d'Associacions, exp. 7.082). La procedència dels membres de la junta directiva defineix l'àmbit d'actuació del sindicat.

¹⁷⁰ AGCB, Fons d'Associacions, exp. 7.991. La primera junta directiva d'aquesta Unió de Colliters de Vins estava formada per Josep Mestres (president), Miquel Port (vicepresident), Pere Amigó (tresorer), Joan Amigó (secretari), Jaume Llunell (vocal), Pere Font (vocal), Gabriel Canals (vocal), Esperidió Bullich (vocal) i Pere Julià (vocal). Després de Josep Mestres (1914-1917), van exercir la presidència de l'entitat: Ramon Faura (1918-1920), Joan Prat Olivé (1921-1922), Josep Llopart, de Papiol (1923-1928) i Joan Pagès (1935).

¹⁷¹ RCABLL, 7.1908.

¹⁷² “[...] se interesará por las necesidades del obrero agricultor y artesano, cuando les invada la enfermedad y les inutilice la vejez, creando, al efecto, el Montepío de trabajadores que responderá á un doble objetivo: á un socorro diario durante la enfermedad del obrero asociado y á pensiones progresivas en la vejez, cuando alcance la edad de sesenta años en adelante” (AGCB, Fons d'Associacions, exp. 4.331: *Estatutos para el régimen de la Cámara Agrícola Oficial del Bajo Llobregat*, 1908, cap. 1, art. 3).

¹⁷³ CAOBLL: Mem. 1907.

*confiances de la Directiva*¹⁷⁴. I en els anys següents va seguir la mateixa tendència: el 1913, el nombre de socis era de 138; el 1914 ja només 126. La majoria eren de Sant Joan Despí (on l'entitat tenia la seu) o bé residents a Barcelona, és a dir propietaris absentistes¹⁷⁵. Els estatuts de la CAOBLL fixaven un nombre mínim de 25 socis per constituir una delegació; però, segons la Memòria de l'any 1914 exceptuant el poble de Sant Joan Despí, on estava radicada la Cambra, no hi havia cap altre municipi que els reunís: “*s’han anat desmembran les llistes de socis de la Cambra i la Junta se troba amb escassetat de medis per a coneixer les necessitats de’ls agricultors, com també escassetat de medis per a combatre-les*”. Deu anys més tard el nombre de socis ja no arribava al centenar, però la decadència d’aquesta cambra agrícola encara és més patent si observem les categories de socis: 13 socis protectors, 12 socis numeraris i 70 socis fundadors¹⁷⁶. És a dir que aleshores la CAOBLL es composava gairebé en la seva totalitat dels socis que l’havien fundat vint anys abans. I aquests s’anirien també reduint en els anys següents.

Exemples d’una trajectòria inversa, com ara el cas de la Cambra Agrícola del districte d’Arenys de Mar, reforcen la mateixa idea. Fundada el 1908 per un grup de propietaris “*representants d’interessos agrícoles en el Partit d’Arenys de Mar*”¹⁷⁷, va tenir inicialment poc èxit: quatre anys més tard només comptava amb 37 socis i uns ingressos per quotes de 19 pessetes mensuals que feien totalment inviable el desenvolupament cooperatiu que havien previst els seus promotors¹⁷⁸. Segons els

¹⁷⁴ CAOBLL : Mem. 1910.

¹⁷⁵ Tot i així, la CAOBLL podia presentar-se com a entitat d’àmbit comarcal, atès que també hi havia socis dels següents municipis (per ordre d’importància): Sant Feliu de Llobregat, Molins de Rei, Sant Boi de Llobregat, Prat de Llobregat, Santa Coloma de Cervelló, Sant Andreu de la Barca i altres pobles (RCABLL, 2.1916). La composició de la junta directiva també era ben expressiva d’aquesta vocació comarcal. L’any 1915, per exemple, estava composta per: Antoni Jansana, de Sant Andreu de la Barca (president), Josep M. Borrell, de Santa Creu d’Olorde (vicepresident), Ramon Ribas, de Sant Feliu de Llobregat (tresorer), Josep Ricart, de Sant Feliu de Llobregat (comptador), Josep M. Pujador, de Sant Vicenç dels Horts (vocal), Josep Campmany, de Molins de Rei (vocal), Miquel Cortés, de Cornellà (vocal), Joan Angel Genís, de Molins de Rei (vocal), Francesc Tusquets, de Sant Just Desvern (vocal), Miquel Pascual, de Santa Coloma de Cervelló (vocal), Joan Baixas, de Sant Joan Despí (vocal), Joan Costa, de Sant Vicenç dels Horts (vocal), Carles Font Milà (Sant Boi de Llobregat), Josep Calopa (Papiol), Antoni Prats Dot, de Sant Feliu de Llobregat (vocal) i Antoni Sicart, de Sant Feliu de Llobregat (secretari general) (RCABLL, 1.1915).

¹⁷⁶ AGCB, Fons d’Associacions, exp. 4.331: *Cámara Agrícola del Bajo Llobregat, presupuesto para el año 1924 aprobado en la Asamblea de 9 de Diciembre de 1923*.

¹⁷⁷ *La Costa de Llevant*, 7.3.1908. El primer manifest, de l’1 de març de 1908, estava signat per Francesc Solà, Narcís Verdaguer, Josep Co, Felip Ferrer, V. de Ramis, Joan Córdoba, Gustau Peyra, Manuel Armengol, Josep Puig i Moré, Joaquim Layret, Esteve Moretó, Josep M. Valeta, Josep Alfaràs, Antoni Goytisolo, Camil Catalán, Josep Costas i Alemany, Guifré Trilla. Segons aquest manifest, la Lliga de Propietaris del partit d’Arenys de Mar va decidir recolzar la iniciativa i, un cop fundada la cambra, dissoldre’s i fondre’s en ella. L’acte de constitució es celebrà el 15 d’agost de 1908.

¹⁷⁸ Seguint l’exemple de la Cambra Agrícola del Vallès, la Cambra Agrícola del districte d’Arenys de Mar havia establert inicialment tres seccions: compravenda, sota la direcció d’Antoni Teixidó i Miquel Guri, préstecs, amb Francesc Castelló i Josep Ferran de responsables i Propaganda, amb Felip Ferrer i Dionís Tió. Formaven la primera junta directiva: Francesc Solà i Casanovas (president), Pius de Valls (vicepresident), Manuel Armengol (tresorer), Guifré Trilla (comptador), Josep Valeta d’Arquer (secretari), Ignasi de Ros (vicesecretari), i Camil

seus propis dirigents, la iniciativa fou rebuda amb recels perquè s'identificava amb una operació política. Però des del febrer de 1912 la junta directiva va donar-li una orientació més cooperativa per vèncer aquests recels. Es crearen tres noves seccions (caixa d'estalvis, mutualitat i préstecs) amb funcions complementàries: la caixa d'estalvis invertia la major part dels dipòsits (65%) en valors segurs, preferentment de l'Estat, i amb la resta (35%) facilitava les compres cooperatives al comptat, amb la garantia de les mateixes primeres matèries. Aquestes es venien a terminis als socis, és a dir que se'ls oferien préstecs. Finalment, la mutualitat garantia els pagaments de les primeres matèries per part dels socis, els quals havien d'adherir-se a la mutualitat per acollir-se a les compres cooperatives.

L'any 1913 es crearen tres sucursals d'aquesta cambra a Calella, Sant Celoni i Tordera, i entrà en funcionament una altra secció dedicada a les assegurances de bestiar. Aquell mateix any la nova secció ja va assegurar un capital de 30.150 pessetes, amb unes primeres netes de 1.200 pessetes, i l'any següent el capital assegurat augmentà a 30.150 pessetes i les primeres es doblaren: 2.516 pessetes. En aquests dos anys, les imposicions a la caixa d'estalvis van passar de 10.636 pessetes (1913) a 26.350 pessetes (1914) i el moviment total de caixa i mercaderies passà de 150.524 pessetes (1913) a 302.140 pessetes (1914), amb un increment de subministraments de tots els productes (taula 3). El balanç global d'aquests dos anys mostrava clarament el ressorgiment de l'entitat (taula 4):

TAULA 3: SUBMINISTRAMENTS DE LA CAMBRA AGRÍCOLA DEL DISTRICTE D'ARENYS DE MAR, 1913-1914 (en tones)									
	Adobs per a horta	Adobs per a vinya	Total adobs	Patates per a llavor	Sofre	Sulfat	Anticriptogà mics	Pinsos	Total
1913	110'0	3'1	113'1	70'0	9'0	3'5	12'5	8'5	204'1
1914	160'0	4'0	164'0	97'5	25'0	6'0	31'0	77'4*	369'9

Font: Elaboració pròpia a partir de la *Revista de la Cámara Oficial y Sindicato Agrícola del Distrito de Arenys de Mar*.
* 9.273 kg. de blat de moro, 43.300 kg. de farines i 24.825 kg. de polpa per a vaques.

TAULA 4: BALANÇ DE LA CAMBRA AGRÍCOLA DEL DISTRICTE D'ARENYS DE MAR, 1913-1914 (en ptes.)	
	ACTIU
	PASSIU

	Caixa	Béns mobles	Mercaderies	Deutors en comptes corrents	Total actiu	Acreedors per comptes corrents	Capital	Total passiu
1913	786'61	734'00	1.168'55	18.574'37	21.263'53	19.634'18	1.620'35	21.263'53
1914	909'00	1.888'85	4.500'87	38.009'38	45.308'02	43.401'72	1.906'30	45.308'02

Font: Elaboració pròpia a partir de la *Revista de la Cámara Oficial y Sindicato Agrícola del Distrito de Arenys de Mar*.

Aquests progressos en l'àmbit cooperatiu van traduir-se ràpidament en un increment del nombre de socis: durant l'any 1914 van produir-se 87 altes i el nombre de socis es situà al final d'any en 369 (és a dir que en menys de tres anys s'havia multiplicat per deu el nombre de socis de febrer de 1912). Tenia socis a Arenys de Mar, Arenys de Munt, Barcelona, Caldes d'Estrac, Calella, Campins, Canet de Mar, Girona, Gualba, Malgrat de Mar, Mataró, Olzinelles, Pineda, Sant Andreu de Llavaneres, Sant A. De Vallalta, Sant Cebrià de Vallalta, Sant Celoni, Sant Esteve de Palautordera, Sant Pol de Mar, Sant Vicenç de Llavaneres Tordera, Santa Maria de Palautordera, Torrentbò i Vallgorguina¹⁷⁹.

L'any 1914 també es van acabar les obres d'ampliació del magatzem i de la biblioteca i sala de lectura, i la junta directiva va decidir presentar-se als concursos Deu que convocava l'IACSI. L'any 1915 va obtenir el primer premi del tercer grup dels concursos Deu i també el primer premi del segon grup del IV Congrés d'Associacions Agrícoles, i l'any següent s'aprovaven els reglaments de dues noves seccions: una Secció de plagues del camp i forestals, i una secció d'avicultura i altres petites indústries rurals¹⁸⁰. I la seva activitat devia continuar creixent, atès que el nombre de socis superà les cinc centenes¹⁸¹, encara que durant el trienni bolxevic va deixar de banda l'orientació interclassista per promoure estratègies de resistència patronal¹⁸².

A diferència de les primeres cambres que es van fundar durant els anys 1890, que no van desenvolupar l'esfera cooperativa i la seva acció va quedar circumscrita a campanyes de protesta, informes i gestions durant uns pocs anys¹⁸³, les cambres agrícoles que es crearen al començament del segle XX van preocupar-se d'establir

¹⁷⁹ *Revista de la Cámara Oficial y Sindicato Agrícola del distrito de Arenys de Mar*, 2.1915.

¹⁸⁰ Ambdós reglaments foren aprovats en una junta general extraordinària celebrada el 6 d'agost de 1916.

¹⁸¹ Segons l'estadística recollida per Lorenzo Muñiz per a 1924, el nombre de socis de la Cambra Agrícola del Districte d'Arenys de Mar era de 506.

¹⁸² L'Agrupació d'Horticultors d'Arenys de Mar, afiliada a la Federació Patronal de Barcelona, fou creada el 1920 des de la Cambra Agrícola d'Arenys de Mar i compartien el domicili (Jordi Pomés, *La Unió de Rabassaires...*, pàg. 150-151).

¹⁸³ La Cambra Agrícola de Maldà (1891) i la Cambra Agrícola de la Cellera de Ter (1894), són dos exemples significatius (vegeu els apartats 3.1 i 3.4.1).

serveis cooperatius, i els seus resultats van estar molt directament vinculats a l'èxit del desenvolupament d'aquests serveis. Els apartats que segueixen centraran l'atenció en aquestes primeres experiències de cooperativisme i d'impuls al canvi tècnic, en un moment en què l'acció de les institucions públiques en el sector agrari encara estava molt poc desenvolupada¹⁸⁴.

2.2.3. La compravenda d'inputs agrícoles

El subministrament de sulfats, de llavors i, sobretot, d'adobs químics va ser la principal activitat cooperativa de les cambres agrícoles. Algunes cambres van aconseguir desenvolupar la compravenda d'inputs de manera notable, almenys durant els primers anys d'activitat. La primera de la que tenim notícia és la Cambra Agrícola de l'Empordà, fundada el gener de l'any 1900, que durant el primer any de funcionament ja va subministrar sofres i sulfats a preus econòmics i de qualitat garantida per valor de 20.641 pessetes, i que va contribuir a difondre l'ús dels adobs químics entre els agricultors d'aquella comarca. De totes maneres, aquesta activitat no va assolir el desenvolupament esperat i la crisi de les delegacions també va afectar el funcionament d'aquesta activitat¹⁸⁵. La Cambra Agrícola del districte d'Arenys de Mar, fundada uns anys més tard, afirmava l'any 1913 que havia comprat inputs agrícoles per als socis per valor de 70.000 pessetes¹⁸⁶.

Aquesta cambra s'havia fundat l'any 1908 seguint l'exemple de la Cambra Agrícola del Vallès (CAOV)¹⁸⁷, que des de l'any 1901 funcionava a la comarca veïna i que des d'un inici havia començat a realitzar activitat cooperativa. Durant els deu primers anys de funcionament, la CAOV va distribuir un volum considerable de mercaderies, especialment adobs (1.700 tones) la pràctica totalitat químics (95 %)¹⁸⁸. La contribució a la regularització i abaratiment de la venda d'aquests productes devia

¹⁸⁴ Sobre la contribució de les institucions públiques al canvi tècnic en l'agricultura catalana, vegeu Josep Casanovas, *L'acció tècnica agrària (1912-1939). La política agrària de la Mancomunitat i la Generalitat de Catalunya*, tesi doctoral inèdita, Universitat de Barcelona, 1996; del mateix autor: "L'ensenyament tècnic agrari i la Mancomunitat de Catalunya", *El Contemporani*, núm. 8, 1996, pàg. 25-31, "L'ensenyament agrícola a Catalunya (1912-1939)", *Recerques*, núm. 37, 1998, pàg. 81-107 i "La intervenció de les institucions públiques en la formació de la ramaderia catalana (1912-1939)", *Estudis d'Història Agrària*, núm. 14, 2001, pàg. 209-228, i també Antoni Saumell, "Propietarios, comerciantes y técnicos: la Estación Enológica de Vilafranca del Penedés", Juan Carmona, Josep Colomé, Juan Pan-Montojo, James Simpson (eds.), *Víñas, bodegas y mercados. El cambio técnico en la vitivinicultura española, 1850-1936*, Zaragoza, Prensas Universitarias de Zaragoza, 2001, pàg. 327-348.

¹⁸⁵ Vegeu l'apartat 3.3.4.

¹⁸⁶ *RIACSI*, 20.6.1913.

¹⁸⁷ Segons la Memòria de l'any 1908 de la CAOV, "mentre s'estava elaborant la idea de sa creació [de la Cambra Agrícola d'Arenys], vingué aquí a pendre consells y orientacions una nombrosa y distingida comissió de procreadors [sic] d'aquella entitat".

¹⁸⁸ Vegeu l'apartat 7.1.1.

ser important, perquè els comerciants locals van intentar fer-li una competència agressiva, tot oferint als socis de la Cambra preus més baixos i fins i tot venent a la comarca per sota del preu de cost amb l'objectiu de perjudicar la labor cooperativa de la CAO. Tot i així, el volum dels subministraments va quedar estancat molt aviat, de manera que el màxim (327'8 tones) s'aconseguí el primer any de funcionament de la CAO i al final de la primera dècada del segle va decaure per sota de les cent tones. Els problemes de gestió del subministrament de productes van portar a plantejar la possibilitat de llogar el servei a comerciants professionals, que es podrien beneficiar d'una clientela segura entre els socis de la cambra, així com de la infraestructura dels seus magatzems i dels avantatges fiscals dels que gaudia l'entitat.

La disminució de l'activitat cooperativa de la CAO pot explicar-se per la creació a diverses localitats de la comarca de sindicats agrícoles que realitzaven els serveis cooperatius amb més agilitat. El Sindicat Agrícola de Caldes de Montbui, fundat el 1914, n'és un bon exemple: cap a finals dels anys vint distribuïa més de 700 tones d'adobs químics i el total de productes comercialitzats superava les 3 mil tones (és a dir que multiplicava per deu el volum dels subministres que havia realitzat la CAO en el seu millor any)¹⁸⁹. El nombre de socis que aleshores es beneficiaven d'aquesta activitat cooperativa no era molt superior al dels primers anys de la CAO (uns doscents socis més), de manera que l'orientació cooperativa del Sindicat era molt més marcada.

L'evolució de la CAO és probablement força representativa de les dificultats d'aquestes associacions per desenvolupar l'acció cooperativa. Segons J. M. Ramon, la Cambra Agrícola de la Segarra i l'Urgell, fundada l'any 1905, va realitzar compres d'adobs de molt poc volum, de manera que només s'en beneficiaven una trentena de socis. Uns anys després, els sindicats agrícoles que es van fundar en aquestes comarques generalitzarien l'ús dels adobs químics entre els agricultors¹⁹⁰.

Algunes cambres agrícoles van recórrer a una opció menys compromesa per impulsar el consum d'adobs químics, com fou establir un acord amb alguna empresa productora o bé distribuïdora de productes químics: per exemple, l'any 1899 la Cambra Agrícola Balear va establir un conveni amb l'empresa Alzamora Hermanos, que anava a crear una fàbrica d'adobs químics a Palma de Mallorca, per mitjà del qual els socis d'aquesta cambra gaudirien d'avantatges especials¹⁹¹. Com hem vist,

¹⁸⁹ Vegeu l'apartat 8.2.2.

¹⁹⁰ Josep M. Ramon, *El sindicalisme agrari a la Segarra (1890-1936)*, Lleida, Pagès editors, 1999.

¹⁹¹ RCAB, 10.7.1899.

la Cambra Agrícola del Baix Llobregat va acabar establint un conveni amb un distribuïdor de Barcelona per atendre els subministraments d'inputs agrícoles, i la CAOVI també es va plantejar aquesta possibilitat abans d'abandonar definitivament tot tipus la compravenda d'inputs¹⁹².

Altres cambres, però, van prolongar durant més temps l'activitat cooperativa. La Cambra Agrícola d'Igualada i sa comarca (CAOI) fou probablement la que va assolir un major desenvolupament cooperatiu, tot i que també tenia com a objectiu preferent el problema social agrari:

“[...] Otro aspecto que ha de merecer nuestra preferente atención es el problema Social Agrario. Desgraciadamente el divorcio entre propietarios y aparceros ha empezado a dejarse sentir en nuestra comarca, sin que á nuestro entender, se hayan dado cuenta unos y otros de la gravedad que encierra el asunto; es cuestión de atajar el mal en sus principios en beneficio de todos y, al efecto, nuestra sección de ‘Acción Social’ creemos que ha de ser un valladar opuesto al desenvolvimiento de las pasiones profesionales, que tanto interesa encauzar”¹⁹³.

La CAOVI fou creada l'any 1908 a partir d'una iniciativa anterior, la societat Cooperativa per a l'elaboració d'Alcohols Vínics del districte d'Igualada. Aquest sindicat comarcal va néixer d'una iniciativa que sorgí l'estiu de 1905 d'un grup de propietaris encapçalat per Jaume Roca, Joan Vives i Ramon Carrer. La primera reunió va tenir lloc precisament al domicili de Joan Vives Juvert (can Macià) l'11 de juny de 1905, amb l'assistència d'una cinquantena de propietaris¹⁹⁴. Una setmana més tard va tenir lloc una nova reunió a can Macià per constituir definitivament el sindicat, a la qual varen assistir uns trescents propietaris de diferents punts de la comarca, que treballarien per fer adeptes als seus respectius pobles¹⁹⁵. L'objectiu principal era construir una fàbrica per destil·lar vins per evitar de malvendre'ls i per tal de recollir el capital necessari, “*tenint en compte la precària situació dels agricultors y desitjant que no'n falti ni un á aquesta agrupació*”, es van emetre accions a un preu ben mòdic (10 pessetes)¹⁹⁶.

Tanmateix, no sembla que la pagesia de la comarca donés la resposta esperada a la iniciativa: en una de les reunions constitutives a can Macià els iniciadors del

¹⁹² Vegeu apartat 7.1.1.

¹⁹³ “Nuestro Programa”, *BCAI*, Any I, núm. 1, 1.1911.

¹⁹⁴ *Sometent. Portaveu de la Comarca Igualadina*, 17.6.1905.

¹⁹⁵ *Sometent*, 1.7.1905.

¹⁹⁶ *Ibidem*.

sindicat ja es van doldre “*de que entre aquells [assitents a la reunió] hi haguessin en petit número els pagesos de nostra ciutat*” i van criticar “*aquesta apatia en assumpto de tanta transcendencia*”, tot i que van decidir tirar endavant el projecte¹⁹⁷. El mes de setembre els socis inscrits superaven el miler, però els iniciadors esperaven duplicar o bé triplicar el nombre d’associats¹⁹⁸; el mes següent ja es considerava com un fet la creació del sindicat, “*no porque’ls agricultors hagin respost á la crida que se’ls hi feu, com teníam dret á esperarho els iniciadors, sinó porque’ls suscrits fins avuy s’han imposat ja com un dever el no tornar enrera*”¹⁹⁹. Aleshores els socis adherits eren 1.500 i el total de quotes 15.000 pessetes, una suma totalment insuficient, però que es pensava compensar amb aportacions voluntàries i variables que podrien ser reintegrades després dels nous ingressos. En aquest moment, ja s’alçaren algunes veus que advertien la conveniència de complementar la destil·lació d’alcohols amb altres activitats cooperatives, com ara la compravenda de productes i el crèdit agrícola:

“Allavors els assenyalava lo molt perillosa, intrincada y problemática que sería una associació d’agricultors esencialment vinícola y amb últim terme alcoholera; además els feya avinent que l’aludit propósit, d’ésser factible, cosa que dubto encare, n’era migrat per exclusivista y per conseqüencia gens práctic [...] Nosaltres no refusavam pas ni refusém tampoc amb absolut la fósa dels vins, avants al contrari, la creyam y creyém com una de tantas qüestions d’interés comarcá, que la comunitat d’agricultors, un cop constituida, deu preocuparsen [...] sense negar lo molt ventatjós que fóra pera’ls agricultors la gremial fósa del ví, enteném que hi ha moltes altres necessitats presents en l’agricultura comarcana que mereixent sisquera tanta atenció com aquella, ne son, avuy per avuy, de mes facil y práctica realizació [...] Els objectius capdals, en el present, y que saltan á la vista son tres: la compra-venda de productes, l’instauració d’una caixa d’estalvis y la creació d’un crédit ó banc agrícola”²⁰⁰.

La Societat Cooperativa començà a funcionar l’any 1906 amb les operacions limitades a la destil·lació d’alcohol; però el seu mateix desenvolupament va propiciar que anés imposant-se la idea de constituir una altra associació que portés a terme accions diverses en relació als interessos agraris comarcals, idea que donà lloc a la fundació de la CAOI l’abril de 1908. Durant tres anys van funcionar ambdues entitats amb uns mateixos socis, instal·lades al mateix local, però regides per dues juntes

¹⁹⁷ *Sometent*, 5.8.1905.

¹⁹⁸ *Sometent*, 2.9.1905.

¹⁹⁹ *Sometent*, 28.10.1905.

²⁰⁰ Carta oberta d’Eugeni Frias Roig, de la Llacuna, a l’igualadí Josep Queralt, que més tard (1911) fou president de la CAOI (*Sometent*, 18.11.1905).

diferents. En la junta general del 17 d'abril de 1911 es va prendre l'acord de fusionar la CAOI i la Societat Cooperativa, i dos anys després s'aprovà la constitució d'una secció cooperativa de la CAOI per a la destil·lació de vins i la liquidació de la Societat Cooperativa, tot reconeixent als socis de la Cooperativa tots els drets que tenien (o que tindrien en el futur) els socis de la Cambra²⁰¹.

Entre els socis fundadors de la CAOI hi trobem 52 propietaris, 18 parcers i 3 jornalers, de manera que el predomini dels propietaris era absolut des del seus inicis i van controlar la junta directiva de forma gairebé exclusiva²⁰². De totes maneres, la presència de parcers i fins i tot jornalers entre els socis fundadors no és anecdòtica: és significativa de l'orientació interclassista i de la preocupació per reforçar els llaços entre propietaris i pagesos que es veien perillar greument. En el primer número del butlletí que va editar la CAOI, es declarà que el "programa" de la Cambra dedicaria una atenció preferent a l'anomenat "problema social agrari" a través d'una secció específica d'"Acció Social":

*"Otro aspecto que ha de merecer nuestra preferente atención es el problema Social Agrario. Desgraciadamente el divorcio entre propietarios y aparceros ha empezado a dejarse sentir en nuestra comarca, sin que á nuestro entender, se hayan dado cuenta unos y otros de la gravedad que encierra el asunto; es cuestión de atajar el mal en sus principios en beneficio de todos y, al efecto, nuestra sección de 'Acción Social' creemos que ha de ser un valladar opuesto al desenvolvimiento de las pasiones profesionales, que tanto interesa encauzar"*²⁰³.

Aviat la CAOI va aconseguir l'adhesió de nombrosos pagesos de diferents localitats de la comarca de l'Anoia, de manera que l'any 1910 ja reunia prop de dos mil associats, una xifra que encara mantindria cap a finals de la tercera dècada del segle²⁰⁴. D'acord amb aquest nombre de socis, el subministrament d'inputs agrícoles

²⁰¹ Acta de la junta general celebrada el 23.2.1913 (BCAI, segona quinzena de juliol de 1913). La junta directiva de la CAOI estava composta en aquest moment dels següents membres: Isidre Torelló Cendra (president), Rafael Valls Gassó (vicepresident), Josep Aguilera Abadal (tresorer), Joan Puig Morera (comptador), Francesc Riba Ferrer (secretari), i Joan Brugués Subirats, Josep Vallès Font, Ramon Carrer Albiu, Tomàs Musons Busqué, Jaume Musons Puiggros, Isidre Brufau Forn, Pau Vives Casanovas, Miquel Alemany Sadurní i Josep Mas Feixas (vocals) (AGCB, Fons d'Associacions, exp. 5.590: acta 4.12.1912). Com es veu, un dels iniciadors de la Societat Cooperativa, Ramon Carrer, formava part de la junta de la CAOI que decidí la liquidació de la Societat Cooperativa. Sobre els orígens familiars del president de la Cambra, Isidre Torelló (1886-1936), vegeu: Pere Pascual, *Els Torelló. Una família igualadina d'advocats i propietaris*, 2 vols., Barcelona, Fundació Salvador Vives i Casajuana, 2000.

²⁰² AGCB, Fons d'Associacions, exp. 5.590: acta de constitució (3.5.1908).

²⁰³ "Nuestro Programa", *BCAI*, 1.1911.

²⁰⁴ Segons les memòries dels anys 1910-1917, l'evolució del nombre de socis de la CAOI és la següent: 1910: 1.854 socis; 1911: 1.904; 1912: 1.930; 1913: 1.937; 1915: 1.947; 1916: 1.983; 1917: 2.010. Deu anys més tard, el nombre de socis es situava en 2.083 (Liga Económica, *Memoria y breves notas sobre Igualada y su riqueza. Ejercicio de 1926-1927*, Igualada, N. Poncell Impresor, 1928).

fou força considerable, sobretot d'adobs químics. D'aquests productes, amb anterioritat a l'existència de la Cambra els pagesos en feien un ús molt escàs i, com es pot veure a la taula següent, entre 1910 i 1917 en va arribar a distribuir més de 3.000 tones:

Productes	1910	1911	1912	1913	1914	1915	1916	1917	TOTAL	%
Superfosfat de calç	283'0	242'5	190'0	207'2	248'2	173'2	249'1	108'1	1.701'3	46'3
Sulfat amònic	163'6	195'7	133'8	158'2	143'1	95'4	138'4	14'6	1.042'8	28'4
Clorur de potassa	37'4	38'3	32'9	31'0	24'6	6'8	-	-	170'9	4'7
Sulfat de potassa	3'0	5'8	5'6	4'4	4'0	0'7	-	-	23'3	0'6
Sulfat de ferro	13'4	13'7	11'6	17'9	9'1	4'4	11'3	5'1	86'4	2'4
Nitrat de sosa	11'1	14'3	10'5	12'1	10'8	3'1	7'0	24'8	93'7	2'6
Altres adobs*	0'0	0'3	1'6	-	-	-	-	-	1'9	0'1
Total adobs	511'4	510'5	386'0	430'7	439'8	283'6	405'8	152'5	3.120'3	85'0
Sulfat de coure	23'0	36'2	22'6	21'0	14'4	14'4	25'6	12'8	169'9	4'6
Sofres**	34'2	61'2	57'5	57'6	49'8	43'2	49'1	Sd	352'6	9'6
Anticriptogàmics	57'2	97'4	80'1	78'5	64'2	57'6	74'6	12'8	522'5	14'2
Altres productes***	20'3	9'3	0'6	-	-	-	-	-	30'2	0'8
Total productes	588'9	617'2	466'7	509'3	503'9	341'2	480'4	165'3	3.672'9	100'0

Font: Elaboració pròpia a partir de las memòries anuals publicades per la CAOI (1911-1918).
 (*) El 1910, 28 kg. de kainita; el 1911, 270 kg. de kainita; el 1912, 512 kg. de kainita i 1.125 kg. de escòries Thomas.
 (**) Les vendes de sofres s'especifiquen normalment en sacs de 40 o 50 kg., segons el tipus de sofre (flor, flor sulfatat, floristella, floristella sulfatat, negre precipitat). Excepte quan la font documental n'especifica la capacitat exacta, s'ha calculat el volum de vendes amb el supòsit de 45 kg/sac.
 (***) El 1910, 14.002 kg. de patates i 6.291 de llavors; el 1911, 4.562 kg. de patates i 4.688 kg. de llavors; el 1912, 626 kg. de sulfosfat Hubert (per tractar 9.600 hl. de vi). Els anys 1912 i 1913 consta la comercialització de patates sense poder-se xifrar.

Com es pot veure en la taula 5, entre els productes de les vendes cooperatives sobresortien els adobs químics (amb el característic predomini dels fosfats²⁰⁵) i, d'acord amb l'especialització vitivinícola de la comarca, també els anticriptogàmics. Però, com ja s'ha vist en altres casos, el volum dels subministraments es va estancar aviat i fins i tot es va tendir a reduir. Per explicar aquesta evolució hem de tenir en compte les dificultats afegides per la conjuntura bèl·lica a partir de 1914; però, com en altres comarques, segurament hi va influir la creació de sindicats locals. Durant la dècada posterior a la fundació de la CAOI (1908) es va fundar una associació agrícola de caràcter local gairebé cada any: Caixa Rural de Masquefa (1909), Centre Agrícola d'Òdena (1910), Sindicat Agrícola de Piera (1911), Associació Agrícola de Jorba (1912), Sindicat Agrícola del Bruc (1913), Associació Agrícola de Rubió (1913), Cooperativa Vallbonenca (1914), Cooperativa Agrícola de Pierola (1915), Cooperativa La Mutual Agrícola de Castellolí (1917).

²⁰⁵ Enric Saguer i Ramon Garrabou, "Métodos de fertilización en la agricultura catalana durante la segunda mitad del siglo XIX. Una aproximación a los procesos físicos de reposición de la fertilidad agrícola", Ramon Garrabou i José Manuel Naredo (eds.), *La fertilización en los sistemas agrarios. Una perspectiva histórica*, Madrid, Fundación Argenteria / Visor, pàg. 115-116; Josep Pujol, "La difusión de los abonos minerales y químicos hasta 1936: el caso español en el contexto europeo", *Historia Agraria*, núm. 15, 1998, pàg. 153.

Una altra cambra agrícola que va tenir una activitat cooperativa destacable fou la Cambra Agrícola Ausetana (CAOA) que, segons S. Ponce, fou l'organització agrària més activa i que va tenir major incidència en la transformació agrícola de la comarca d'Osona²⁰⁶. Fou fundada l'any 1903 per un grup de socis de l'Associació Agrícola Ausetana, una entitat creada l'any 1899 des del Círcol Literari de Vic, nascut l'any 1860 i que a partir del 1900 va entrar en una progressiva decadència fins a la seva desaparició l'any 1921²⁰⁷. Durant els seus inicis la CAO A va continuar molt vinculada al Círcol; però a mesura que augmentava la seva activitat va anar-se'n desvinculant, al mateix temps que aquest entrava en una decadència que acabaria portant-lo a la desaparició uns anys després²⁰⁸.

La CAO A va començar la distribució d'adobs químics l'any 1906: aquest any va comprar 18 vagons de ferrocarril de superfosfat de calç i el bon resultat va animar a la junta directiva a l'emissió d'accions per valor de 10.000 pessetes per destinar-les a l'activitat de compravenda. Els bons resultats en l'inici de les activitats cooperatives també es van traduir en "*un augment tant considerable de socis que ha superat els calculs dels més optimistes*": abans de començar l'any eren menys de 150 i al final de l'any superaven el nombre de 560²⁰⁹. Tanmateix en els anys següents el nombre de socis va quedar força estancat i no van faltar crítiques als pagesos socis de la Cambra, que preferien els adobs minerals que distribuïen les cases comercials enfront dels que subministrava la CAO A:

"Aquets pagesos sembla que haurían de recordar bé els preus que pagaban del guano set o vuyt anys enrera, es a dir, abans d'intervenirhi la Cambra, y els que paguen ara, y'm sembla que si sapiguessin, o mellor, si volguessin contar fins, pel seu negoci, encare que no fos per agraument a la Cambra, que prou se'l te merescut, procurarian que aquesta no tingués que abandonar per complert el camp de les operacions de compra-venda de guanos a les cases de comers que's dedican a aquet negoci, perque aquestes, abans qu'el bé general de l'Agricultura, miren pel bé particular del seu comers [...] Y per la mateixa rahó qu'elles miran pel seu negoci, a nosaltres pagesos ens cal mirar pel nostre, y senyors, jo crech que el

²⁰⁶ Santi Ponce, *Transformacions agrícoles i canvi social a la comarca d'Osona (segles XVIII-XX)*, Vic, Eumo Editorial, 1999, pàg. 100. J. Casanovas també la considera la principal associació agrària de la comarca d'Osona, tant per la seva duració com per l'actuació que va portar a terme (Josep Casanovas, "L'associacionisme agrari a Osona (1903-1939). Transformació i conflictivitat al camp osonenc contemporani", *Estudis d'Història Agrària*, núm. 10, pàg. 94).

²⁰⁷ Santi Ponce, *Transformacions agrícoles i canvi social...*, pàg. 98-99. L'Associació Agrícola Ausetana, comptava amb el precedent del Centre Català Agrícola i Industrial de Vic, creat l'any 1889 sota el patrocini del Círcol Literari de Vic. Segons S. Ponce, la CAO A esdevindrà l'hereva i successora del Círcol.

²⁰⁸ Josep Casanovas, "L'associacionisme agrari a Osona...", pàg. 87.

²⁰⁹ CAO A: Mem. 1906.

*nostre negoci está, en que la Cambra Agrícola en cap manera deixi d'intervenir com a regularisadora dels preus del guano*²¹⁰.

Aquesta falta de resposta va provocar fins i tot la dimissió de la comissió de compres i vendes de la CAOJA en l'assemblea general del començament de l'any 1909; però la dimissió no fou acceptada. L'any següent els socis secundaren millor la labor de la comissió de compravenda i en els anys successius el subministrament de productes fou considerable: 242 tones d'adobs el 1910 (per valor de 25.000 ptes.), 230 tones el 1911 (31.000 ptes.) i el valor de les compres va anar en augment (1912: 45.000 ptes., 1913: 47.000 ptes., 1914: 60.000 ptes., 1915: 65.000 ptes.), tot i els problemes que suposava la Guerra Europea. Per tal de portar a terme el subministrament de productes agrícoles, la CAOJA va assajar la creació de petites sucursals amb magatzems expenedors en punts estratègics de la comarca (Centelles, Balenyà, Manlleu, Torelló).

Altres productes que comercialitzava la CAOJA eren les patates per a llavor procedents de la Cerdanya francesa (60 tones l'any 1909, per valor de més de 14.000 ptes.), d'acord amb una de les línies d'especialització de la comarca. En canvi, la CAOJA no va desenvolupar el subministrament de pinsos per al bestiar, que era un dels principals capítols de despesa dels pagesos i masovers de la comarca. En la junta general ordinària del 27 de gener de 1917 un grup de socis va demanar que la CAOJA "*procuri extendrer son radi d'acció creant una especie de Cooperativa o de Sindicat o lo que semblés pera que al igual que's fa ab els adobs minerals y llevors pugja proporcionarse als socis desferres y altres menjars pel bestiar ab la garantía de sa bondat y de suministrarlo als preus normals del mercat*"²¹¹. El president va explicar que la junta directiva tenia avançat un projecte que no sols inclouria el subministrament de pinsos "*sino molts y moltes altres que afectarán als especials problemes de la economía agrícola comarcal y que a la vegada que han de proporcionar beneficis pecuniaris al productor tendirán a procurar per aquest la major independència en la compra-venda de productes*"²¹².

Aquest projecte es concretà en la creació d'un sindicat agrícola "*que pugja atender a totes les necessitats de la classe agricultora*"²¹³, amb un interès preferent per l'acció cooperativa, però també per les qüestions socials, que aleshores havien començat a preocupar molt vivament els propietaris osonencs i també a la jerarquia

²¹⁰ X.Y.Z., "Predicant en desert", RCAA, 5.1909.

²¹¹ RCAA, 1-2.1917.

²¹² *Ibidem*.

²¹³ "Projecte de un sindicat", RCAA, 5.1917.

eclesiàstica, convençuda d'impulsar un sindicalisme catòlico-agrari. El projecte del Sindicat Agrícola de Vic arrencà precisament d'una visita del prelat Dr. Muñoz a la CAO A el mes d'abril de 1917, que es va fer coincidir amb una conferència sobre "Sindicats i Cooperatives Agrícoles", en la qual es compararen els sindicats i cooperatives amb els antics gremis i es demostrà "*la necessitat de que els sindicats sian catòlics*"²¹⁴. Amb la voluntat de "*portar immediatament a la pràctica les idees vertides en la conferència*", s'organitzà una comissió formada pels senyors Francesc Quer, Pere Molins, Josep Vila i Andreu Sañé (que havia actuat de portaveu de la iniciativa dels socis), "*ab l'encàrrech esclussiu d'estudiar els medis més pràctichs que permetin promptament la creació de dit Sindicat*"²¹⁵.

El Sindicat Agrícola de Vic (SAV) quedà definitivament constituït el 2 de març de 1918, en una reunió que es celebrà al local de la CAO A en la qual s'aprovaren els estatuts, el capital social i s'elegí la junta directiva que començaria immediatament a actuar²¹⁶. Inicialment comptava amb un centenar de socis, però el seu nombre aviat va incrementar i en els anys trenta va arribar a superar els vuitcents, molts més dels que comptava la CAO A. A més, va integrar des d'un inici els masovers, que fins aleshores havien quedat molt al marge de les activitats de la Cambra i que en el SAV van arribar a ser majoria: segons la relació de socis que apareix a la *Revista de la Cambra Agrícola Ausetana i del Sindicat Agrícola de Vich* de 1918 a 1921, el nombre de socis masovers (124) doblava el dels propietaris (66)²¹⁷.

Aquest darrer any el SAV va decidir l'emissió de 2.000 accions de 100 pessetes per dotar el sindicat de capital propi, atès que des de l'inici de la seva activitat funcionava amb un capital de 71.859 pessetes procedents d'un crèdit de 60.000 pessetes del Banc de Barcelona i d'un préstec de 11.859 pessetes que li havia fet la

²¹⁴ *Ibidem*.

²¹⁵ *Ibidem*. Dels quatre membres de la comissió, tres eren propietaris: Francesc Quer i Casas era el propietari del mas Quer de Gurb; Pere Molins i Vilardell era el propietari del mas Prat de Seva, i Andreu Sañé i Pradell era el propietari del mas Puigventós de Vic.

²¹⁶ La primera junta directiva del SAV estava composta per Josep Gallifa (president), Ramon Espona (vicepresident), Francesc Quer (secretari), i Lluís Arumí, Ildefons Colomer, Josep Molins, Andreu Sañé i Josep Vila (vocals). Almenys cinc dels membres de la junta eren propietaris: Josep Gallifa i Coronas era el propietari del mas Gallifa de les Masies de Voltregà; Ramon Espona i Sitjar era el propietari del mas Tortadés de Vilanova de Sau; Francesc Quer i Casas era el propietari del mas Quer de Gurb; Lluís Arumí i Blancafort era propietari resident a Vic, i Andreu Sañé i Pradell era el propietari del mas Puigventós de Vic. Josep Gallifa (president), Ramon Espona (tresorer) i Francesc Quer (secretari) continuaven formant part de la junta directiva l'any 1932.

²¹⁷ Agraeixo a Josep Casanovas l'accés a aquesta informació. La diferència que suposa respecte a la CAO A és notable: en la relació incompleta de socis que ha pogut reconstruir Santi Ponce, hi trobem identificats 290 propietaris i només 53 masovers, és a dir una proporció de 6 a 1 favorable als propietaris (Santi Ponce, *Transformacions agrícoles i canvi social...*, pàg. 243-250).

CAOA²¹⁸. Aquest capital ja era insuficient per afrontar l'activitat cooperativa del Sindicat, que en els sis mesos anteriors havia girat 242.640 pessetes, una suma que s'aproximava bastant al total acumulat des del moment de la seva fundació (un any i nou mesos)²¹⁹. L'any 1930, l'actiu del SAV s'elevava a 364.000 pessetes; les compres efectuades superaven el milió de pessetes (1.064.630 ptes.) i en volum sumaven 3.481 tones, en la seva major part productes per a l'alimentació del bestiar: 210 tones de superfosfats (6 %), 68 tones de nitrat de sosa (1'9 %), 27 tones de sulfat amònic (0'8 %), 4 tones de potassa (0'1 %), 115 tones de polpa de remolatxa (3'3 %), 1.390 tones de despulles de blat (40 %), 972 tones de blat de moro (27'9 %), 660 tones d'altres grans (19 %) i 35 tones d'altres matèries (1 %)²²⁰.

Aquest volum de subministraments del SAV és incomparable no sols amb el que realitava la CAO A, sinó amb cap de les cambres agrícoles. Altre cop, doncs, ens apareixen els límits d'aquest model associatiu. Com en altres casos, l'activitat cooperativa de la CAO A es va veure limitada per l'aparició a la comarca de sindicats agrícoles (en aquest cas per un sindicat impulsat per la pròpia Cambra) i va passar a ocupar-se principalment de l'assessorament dels socis i a intervenir en la defensa dels seus interessos (aranzels, qüestions contributives i defensa de la propietat)²²¹. Aquests eren, en realitat, els objectius principals dels propietaris que havien impulsat la creació de la CAO A al començament del segle. A partir dels anys convulsos del trienni bolxevic, la defensa de la propietat i la candent "qüestió social" es convertiren en la preocupació principal dels dirigents de la CAO A, tal com expressava un membre de la junta a les acaballes de l'any 1920:

"Avuy que les passions tan enconades amenaçant enfonsar-ho tot, avuy que, gracies a la impunitat acordada per nostres governants a les teories més disolvents y ácrates, avuy se fa sentir més que may la necessitat d'agruparse els elements d'ordre, en justa defensa dels comuns interessos. Nosaltres creyem fermament que un dels organismes més sans y sencers als que no han fet mella les teories disolvents dels nostres dies es sens dubte la organització agrícola catalana [...] Aquestos elements tan sans y sencers, corren perill d'infectarse de la peste general que regna en el mon [...]. Avuy més que may creyem que l'agricultor s'ha d'arrezerar al escalf d'una entitat que el protegeixi contra les

²¹⁸ Amb la suspensió de pagaments del Banc de Barcelona, el crèdit atorgat al SAV quedà reduït a la quantitat rebuda, és a dir 51.369 pessetes. Sumant-hi el préstec de la CAO A, el capitl total disponible era, aleshores, de 63.228 pessetes (SAV: Mem. 1920).

²¹⁹ SAV: Mem. 1920.

²²⁰ SAV: Mem. 1930. La font ofereix les dades en sacs i kilos, segons les mercaderies i l'equivalència en vagons, que sumaven un total aproximat de 348.

²²¹ Josep Casanovas, "L'associacionisme agrari...", pàg. 89.

maquinacions cada día més solícites dels enemichs de la societat y del ordre. No hi ha dubte que avuy se sent més la necessitat de constituir un organisme que posi una barrera a la continua riada que baixa desbordada y empenguda per totes les concupiscencies humanes. La Cambra Agrícola Ausetana, organització creada per contenir totes les riuades que baixin desbordades per la pendent del terror herm, de l'ambició desmesurada, ha de ser ferma muralla y aduch aixepluch de nostre classe pagesa, allí ha de trobarhi l'Auxili en ses necessitats y el consell en sas cabories [...] No ha de quedar en la comarca de Vich ni un que tingui sols una cartera de terreno propia o arrendada sens pertanyer a la benemerita societat que porta l'honrós títol de Cambra Oficial Agrícola Ausetana”²²².

Després d'una progressiva decadència durant els anys vint, la CAOJA recuperaria l'activitat en la dècada següent davant de la conflictiva “qüestió agrària”. L'any 1931 tornava a publicar la seva revista, que des de l'any 1927 fins al 1930 havia suspès degut “*simplement a la manca d'objectiu que la fés necessària*”, i la Cambra es dotà d'una nova organització i redoblà la seva activitat²²³. L'any 1931 la CAOJA va nomenar dues comissions, una de propietaris i una altra de masovers, tots ells de Vic, per estudiar les reformes que calia introduir en els contractes de masoveria de forma consensuada.

Paral·lelament, els propietaris osonencs s'organitzaren per crear, seguint les orientacions de l'IACSI, l'Associació de Propietaris Agrícoles del partit de Vic. La fundació d'aquesta nova associació va tenir lloc a Vic (carrer Verdaguier, núm. 1) el 14 de novembre de 1931, amb l'assistència d'una cinquantena de propietaris sota la presidència del destacat dirigent de l'IACSI, Xavier de Fontcuberta. Bona part dels presents eren membres de la CAOJA, així com també la majoria dels que foren elegits per formar la junta directiva de la nova associació²²⁴. La seva finalitat era “*la defensa de la propietat rústica i de tots els seus drets, el millorament de l'agricultura en general i de la condició moral i material dels seus associats en particular, així com l'intervenció en tota classe de jurats, tribunals o comissions arbitrals o mixtes de la propietat rústica o de l'agricultura, segons les lleis vigents o que en el successiu es dictin*”²²⁵. Aleshores el problema social havia passat a primer terme i l'acció cooperativa de la CAOJA havia quedat reduïda a la mínima expressió. L'any 1934 es

²²² Josep Pratdesaba, “De ‘Re’ social”, *RCAA*, 7.12.1920.

²²³ CAOJA: Mem. 1931.

²²⁴ La junta directiva de l'Associació de Propietaris Agrícoles del partit de Vic que fou elegida en el mateix acte de constitució de l'entitat, el 14 de novembre de 1931, estava formada per Josep Costa Roca (president), Ramon Albó Molins (vicepresident), Ramon Masferrer Pladelasala (secretari), Josep Serrabou Coma (tresorer), i Joan Dou Blancafort, Camil Postius, Ramon de Casanova, Angel Isbert i Josep M. Bru de Sala i de Serra (vocals) (AGCB, Fons d'Associacions, exp. 15.252).

²²⁵ AGB, Fons d'Associacions, exp. 15.252: Instància per a l'aprovació dels estatuts de l'Associació de Propietaris Agrícoles del partit de Vic, signada per Josep M. Bru de Sala el 7.11.1931).

constituí un Sindicat de Productors de Llet de Vic i comarca amb l'objectiu de defensar els interessos dels productors de llet i organitzar-ne l'expedició a Barcelona; fou, però, una iniciativa totalment desvinculada de la CAO²²⁶.

2.2.4. El crèdit rural

El crèdit agrícola va tenir un desenvolupament mínim en la majoria de cambres agrícoles²²⁷. Moltes no van establir cap sistema de crèdit en metàl·lic i les que ho van intentar efectuaven poques operacions d'un volum molt petit i el servei va deixar de funcionar al cap de pocs anys. Normalment oferien crèdit en petites quantitats a retornar en un termini breu (normalment sis mesos) a un interès mòdic (5 %) per tal de facilitar la compra d'inputs agrícoles. Tot i així, l'escassa capacitat econòmica de la majoria de cambres agrícoles aconsellava reduir el crèdit per tal d'evitar augments perillosos del dèficit.

Aquest fou el cas, per exemple, de la Cambra Agrícola de l'Empordà, una de les cambres agrícoles més sòlides i més ben organitzades²²⁸. Aquesta cambra va començar a oferir crèdit el mateix any de la seva fundació (1900) i durant aquell any va oferir crèdit per valor de 14.000 ptes. Al mateix temps, va crear una caixa d'estalvis on les imposicions dels socis rebien un interès del 3 % anual. Però tant el volum d'imposicions com el de crèdit efectuat van ser molt insignificants: durant els anys 1904 i 1905 el total d'imposicions va sumar unes 12.000 ptes. i el crèdit poc més de 4.000 ptes. I tot i així, el secretari de la Cambra advertia de la necessitat de controlar la despesa i de gestionar el cobrament de crèdits pendents de liquidació. El resultat és que l'activitat de la caixa d'estalvis no es va expandir, sinó que, al contrari, va tendir a disminuir encara més en els anys següents. Com a contrast, cal dir que a Figueres hi havia una Caixa d'Estalvis de l'Empordà que datava de 1884 i

²²⁶ Els promotors de la iniciativa foren Miquel Masallera Castell, de Vic; Josep Boix Puig, de Balenyà; Josep Corrius Vallbona, de Manlleu; Josep Codinachs Teixidor, de Tavèrnoles; Pere Rovira Molist, de Folgueroles, i Josep Roca Vilardell, de Gurb. L'acte de constitució va tenir lloc a Vic el 19 d'abril de 1934 (AGCB, Fons d'Associacions, exp. 17.053).

²²⁷ Aquesta afirmació es pot generalitzar a la totalitat de cambres agrícoles catalanes. En canvi, la Cámara Agrícola de Jumilla (Múrcia) va establir l'any 1893 un servei de crèdit rural que va tenir una importància creixent: aquest primer any la quantitat prestada era de 3.895 ptes. i el 1901 ja s'aproximava a les duescentes mil (173.528 ptes.), amb gairebé un miler de préstecs efectuats. Tanmateix, sembla que es tracta d'un cas molt excepcional. Sobre la Cámara Agrícola de Jumilla, vegeu: Ángel Pascual Martínez Soto, "El cooperativismo agrario en la región de Murcia 1900-1935: formas, papel e impacto económico", en J. Barrull, J. J. Busqueta i E. Vicedo (eds.), *Solidaritats pageses, sindicalisme i cooperativisme*, Lleida, IEI, 1998, pp. 603-656, "Cooperativismo y crédito agrario en la Región de Murcia, 1890-1936", *Historia Agraria*, núm. 20, 2000, pp. 123-167 i també "Asociacionismo y cooperativismo agrario como agentes de innovación y cambio técnico en la agricultura murciana, 1890-1931", comunicació presentada al X Congreso de Historia Agraria (SEHA) celebrado en Sitges en enero de 2002.

²²⁸ Vegeu més endavant: apartat 3.3.4.

que mantenia un petit mont de pietat. Quan fou absorbida per la Caixa de Pensions, l'any 1915, els seus dipòsits excedien el mig milió de pessetes²²⁹.

Generalment, del servei de crèdit rural s'en beneficiaven uns pocs socis. La Cambra Agrícola del Vallès va efectuar crèdit entre 1902 i 1908 per un valor total de 35.000 ptes. en uns doscents pagarès; però segons explicaven els propis dirigents de la Cambra, els qui usufructuaven el servei gairebé sempre eren els mateixos socis i molts d'ells eren insolvents²³⁰. Després de 1908 ja no hi ha notícia que la Cambra del Vallès efectués cap més operació de crèdit, de manera que es pot afirmar que aquesta activitat no va arribar a desenvolupar-se realment. En canvi, deu anys més tard el Sindicat Agrícola de Caldes de Montbui (que va succeir a la delegació de la Cambra del Vallès en aquesta localitat), va crear una caixa rural que aviat va acumular imposicions per valor de mig milió de pessetes, fet que li va permetre adquirir gèneres agrícoles en millors condicions i distribuir-los en bona part a crèdit²³¹.

Altres cambres agrícoles que van desenvolupar una acció cooperativa notable en el subministrament d'inputs agrícoles (com ara la Cambra Agrícola d'Igualada o la Cambra Agrícola Ausetana), no van arribar a establir una secció de crèdit agrícola. Algunes van estudiar la creació d'una secció de crèdit, però no van arribar a portar-la a terme: sabem, per exemple, que l'any 1906 la Cambra Agrícola de Montblanc va redactar fins i tot un reglament d'un sindicat de crèdit agrícola, però no hi ha notícia que l'arribés a establir²³². La Cambra Agrícola del Pla de Bages també tenia una secció de crèdit agrícola en projecte l'any 1915, però també en aquest cas el projecte es va interrompre i no va arribar a realitzar-se. Aquest mateix any, la Cambra Agrícola d'Igualada va anunciar el projecte d'establir una Secció de Crèdit com a filial de la Cambra. Va arribar a un acord amb la Delegación Regia de Pósitos i fins i tot li va fer entrega d'una quantitat convinguda per contribuir a la constitució del capital inicial de la societat. Però la Delegación de Pósitos no va correspondre amb l'aportació convinguda i la Cambra va suspendre l'operació i va retornar als socis les quotes que havien avançat²³³.

²²⁹ Jordi Nadal i Carles Sudrià, *Història de la Caixa de Pensions*, Barcelona, Caixa de Pensions per a la Vellesa i d'Estalvis de Catalunya i Balears, 1981, pàg. 122-123.

²³⁰ Vegeu l'apartat 7.1.1.

²³¹ Vegeu l'apartat 8.4.

²³² AHT, Fons d'Associacions, exp. 1.520: *Memoria de los trabajos realizados por la Cámara Agrícola Oficial de Montblanch y la Conca durante el ejercicio comprendido entre el 28 de enero de 1906 y el 3 de febrero de 1907*.

²³³ CAOI: Mem. 1916.

2.2.5. Altres serveis cooperatius

Un altre servei cooperatiu era la compra col·lectiva d'eines i maquinària agrícola, que podia suposar una contribució important al procés de modernització agrícola, atès que incentivava l'ús d'instruments més perfeccionats (difonent el seu coneixement i també facilitant-ne l'ús per mitjà del lloguer en aquells casos on, degut al tamany reduït de l'explotació agrària, la compra podia resultar antieconòmica) i la mecanització agrícola. Però de nou les realitzacions de les cambres agrícoles foren escasses.

Una innovació com la màquina de batre, que suposava un gran estalvi de treball, només va interessar molt excepcionalment a alguna cambra agrícola. L'any 1911 la Cambra Agrícola Ausetana donava notícia d'una primera màquina de batre a la comarca, introduïda per dos socis; però la seva intervenció es va reduir a recomanar als pagesos que presenciessin el seu funcionament²³⁴. A Catalunya, només la Cambra Agrícola d'Igualada va arribar a establir un servei de batuda mecànica: l'any 1911 va realitzar un emprèstit de 10.000 ptes. per adquirir i instal·lar una màquina de batre, que va començar a funcionar aquell mateix any amb un preu més reduït per als socis de l'entitat. Tot i que el nou servei va topiar amb el boicot dels comerciants de palla, que van acordar no comprar la palla procedent de la màquina de batre de la CAOI, aquell primer any ja es van batre 118 tones de blat i 55 d'ordi, amb un promig de gairebé 6 tones diàries. En els sis anys següents la màquina de la CAOI va batre gairebé mil tones de grans, tot i que les xifres del primer any no es van tornar a assolir (taula 6):

TAULA 6: ACTIVITAT DE LA MÀQUINA DE BATRE DE LA CAMBRA AGRÍCOLA D'IGUALADA (en tones)				
	Blat	Ordi	Civada	Total
1911	118'2	55'4	-	173'6
1912	73'3	43'7	5'7	122'7
1913	79'2	58'4	7'7	145'3
1914	37'5	47'3	5'2	90'0
1915	99'3	54'4	12'0	165'7
1916	65'4	65'5	2'3	133'2
1917	53'3	48'5	-	101'8
Total	526'2	373'2	32'9	932'3

Font: Vegeu la taula 5.

²³⁴ CAOIA: Mem. 1911.

L'activitat de la màquina de batre de la CAOI presenta una evolució irregular, en part degut a les irregularitats de les collites: per exemple la collita de blat de l'any 1914 fou especialment escassa. Però les irregularitats també s'han d'atribuir al mateix funcionament de la màquina (per exemple la repetició d'averies el 1917) i sorprèn que un cop ja realitzada la inversió, el servei no incrementés el volum d'activitat, cosa que fa pensar que va tenir dificultats per consolidar-se.

La CAOI també ofería la seva intermediació per a la compra d'aparells de sulfatar i ensofrar. L'any 1910, per exemple, va adquirir uns aparells de construcció francesa que van donar bons resultats: segons la memòria anual de la CAOI, "*con el uso de las máquinas azufradoras se ha logrado un azufrado muchísimo más perfecto que con los antiguos sistemas y, al mismo tiempo, una economía de 40 por ciento en el consumo de azufre*". Però l'activitat d'aquesta secció es va limitar a aquest tipus de maquinària.

La Cambra Agrícola Balear també va establir des d'un principi una secció destinada a facilitar als socis els mitjans per adquirir a preu de cost i amb garanties de qualitat màquines i eines modernes, a banda de llavors i adobs. Però també va acabar per limitar-se a estimular el seu ús entre els socis: sabem que l'any 1919 la Cambra s'havia posat en contacte amb una de les empreses més grans de maquinària agrícola (Ajuria y Aranzabal, SA, de Vitoria²³⁵) de la qual la Cambra tenia la representació a Mallorca i n'exposava els productes al seu local²³⁶. De la mateixa manera, l'empresa *Bregadora del Vallés* ofería un tracte especial als socis de la Cambra Agrícola del Vallès per utilitzar la màquina destinada a evitar "*la fatigosa operació de bregar*" el cànem²³⁷, un conreu que a l'inici del segle XX encara tenia una importància destacable en aquesta comarca. Però es tractava d'una experiència puntual i que obeïa principalment al fet que el propietari de l'empresa, Frederic Ros, era també un dels dirigents de la CAOIV²³⁸.

Les cambres agrícoles tampoc van arribar a desenvolupar el cooperativisme en la transformació industrial de la producció agrària, tot i que s'en coneixen alguns

²³⁵ Sobre aquesta empresa, vegeu Ramón Ojeda San Miguel, "La comercialización de maquinaria agrícola en España durante la primera mitad del siglo XX: el ejemplo de Ajuria", *Historia Agraria*, 26, abril 2002, pàg. 105-137 i també José Ignacio Martínez Ruiz, *Trilladoras y tractores. Energía, tecnología e industria en la mecanización de la agricultura española (1862-1967)*, Sevilla, Universidad de Sevilla / Edicions de la Universitat de Barcelona, 2000, pàg. 78-84.

²³⁶ RCAB, 10.8.1919.

²³⁷ "Avenços agrícols", RCAOV, 7.1903.

²³⁸ Vegeu la nota biogràfic a l'apèndix 28.

projectes²³⁹. L'any 1909 la Cambra Agrícola de Sabadell va presentar un projecte de constitució d'un sindicat agrícola amb l'objectiu de "*hacer menos costosa la elaboración del vino, más segura su calidad, mayores seguridades de conservación*", entre altres objectius com ara "*alcanzar un precio máximo remunerador de los capitales invertidos de las Cajas rurales, el de las Asociaciones mútuas contra los daños causados por el pedrisco y enfermedades de la viña*"; però tot i que s'anunciava l'emissió de 1.000 accions de 100 pessetes, no sembla que el projecte arribés a port²⁴⁰. La Cambra Agrícola de l'Empordà va proposar-se, ja en els seus inicis, la construcció d'una bodega cooperativa per aconseguir crear una marca especial empordanesa i també la creació d'una fàbrica per a destil·lar alcohol vínic i una altra per a l'elaboració de brises, que no van prosperar. Aquestes iniciatives donarien els seus fruits molts anys més tard i amb la creació de noves entitats independents de la Cambra de l'Empordà, com ara la facina comarcal de l'Empordà, creada a Vilajuïga l'any 1920 i el Sindicat Oleícola Garrotxa – Empordà, que fou creat l'any 1929²⁴¹.

De nou, les realitzacions en aquest terreny que portà a terme la CAOI foren molt excepcionals. L'any 1913 va crear una secció d'alcohols amb la finalitat de destil·lar vins, brises i altres residus de la vinificació procedent de les collites dels socis de la Cambra i de fabricar aiguardents compostos i licors. D'aquesta manera s'aconseguiria donar sortida als vins que s'haguessin fet malbé o bé als excedents en anys de sobreproducció. Aquesta secció continuava l'activitat de la Societat cooperativa per a la l'elaboració d'alcohols vínics del districte d'Igualada, que des de l'any 1911 havia quedat fusionada definitivament amb la CAOI. Segons J. Maspons, aquesta Societat cooperativa "*ha senyalat lo camí a moltes altres entitats para instalar fassines de importancia*"²⁴². Mossèn Josep M. Rovira també la considerava el primer model: "*Igualada fou lo que senyalá el camí i avui la Cambra Agrícola de la mateixa té en llur facina una forta riquesa productora en els finíssims alcohols que elabora*"²⁴³.

²³⁹ Cal distingir les cambres agrícoles d'alguns sindicats que es van fundar molt més tard i que en la seva denominació inclouen l'apel·latiu de "cambra agrícola". Aquest és el cas de la Cambra Agrícola de Banyeres, un sindicat catòlic fundat l'any 1918 i que va arribar a establir una bodega cooperativa (Vegeu Antoni Saumell, *Crisi vinícola, renovació tecnològica i cooperativisme. El Sindicat Agrícola del Vendrell i els cellers cooperatius del Penedès del primer terç del segle XX (1900-1936)*, tesi doctoral, Universitat Pompeu Fabra, pàg. 618 i ss.).

²⁴⁰ RIACSI, 5.5.1909.

²⁴¹ Vegeu més endavant: apartats 3.3.4, 3.3.5 i 3.3.6.

²⁴² Jaume Maspons i Camarasa, "Agricultura", a: Francesc Carreras Candi (dir.): *Geografia General de Catalunya*, Barcelona, A. Martin Editor, s.d., vol. Catalunya, pàg. 565.

²⁴³ Mn. Josep M. Rovira, "El Penadés i els Cellers Cooperatius", *Avenç Agrícola. Llibre del XXV Congrés*, Any IV, núm. 6, 1922.

Sembla que inicialment la secció va tenir poca activitat degut a la falta de vins per destil·lar i un projecte per augmentar l'activitat amb la compra d'un aparell de destil·lar més modern per aconseguir alcohols més purs fou interromput amb l'adveniment de la Primera Guerra Mundial. Tot i així, la fabricació d'alcohols vínics va arribar a convertir-se en la principal activitat de la CAOI, que va tenir un èxit important en la fabricació d'anisats. En la dècada de 1920, la CAOI produïa aquests anisats

“en cantidades muy importantes y en condiciones para disputar el mercado a las más antiguas y acreditadas fábricas, sin excluir su muy superior embotellado ‘Anís del Noya’, que cada día viene teniendo más extensa aceptación, dando fe de esta superioridad de los alcoholes y anisados la concesión de una ‘Medalla de Oro’ para estos productos, obtenida en el concurso celebrado en San Sadurní de Noya en 1922”²⁴⁴.

La CAOI també va estudiar la construcció d'una fàbrica per destil·lar brises, seguint l'exemple de Martorell o de Vilanova i la Geltrú, i també la creació d'una bodega i d'una fàbrica de farines, projectes que no va arribar a realitzar. Uns anys més tard es constituí a Igualada un Sindicat de Vinyaters que, amb un nombre de socis més modest (uns doscents a mitjans dels anys 1920) va desenvolupar més l'acció cooperativa: a més del subministrament d'adobs, realitzava la venda en comú de vi, cereals i palla, comptava amb una caixa rural i va arribar a instal·lar un molí d'oli de construcció moderna²⁴⁵.

En la comarca veïna, la Cambra Agrícola del Pla de Bages també va assajar la creació d'una secció per a destil·lar vins i obtenir alcohol. Seguint l'exemple del sindicat que s'havia constituït a Igualada, aquesta cambra va crear, poc després de la seva fundació, l'any 1905, un Sindicat Vitícola. Va llogar un magatzem i un aparell de destil·lar i, tot acollint-se a la Llei de Sindicats, l'any 1906 va legalitzar-se com a cooperativa i va començar a funcionar. Però la iniciativa es va frustrar molt aviat, atès que l'any 1907 el magatzem fou traspassat i ja no hi ha més notícies del seu funcionament. En els anys següents alguns sindicats locals van intentar la creació de fàbriques d'alcohol vínic amb poc èxit; però el 1909 es constituí a Torroella de Baix el Sindicat Agrícola del Llobregat de Bages, que durant anys va donar servei a

²⁴⁴ Liga Económica, *Memoria y breves notas...*, pàg. 78. L'any 1921 les vendes d'ampolles d'anisats ja sumaven uns 80.000 litres (“El Penadés i els Cellers...”).

²⁴⁵ Durant l'any 1926, les vendes d'aquest Sindicat de Vinyaters foren de 3.500 cargues de vi, 300 tones de cereals i 8.000 quintals de palla (*Ibidem*).

diferents localitats de la comarca²⁴⁶. També en aquest cas foren, doncs, els sindicats els qui van desenvolupar una acció cooperativa més dinàmica.

2.3. Les cambres agrícoles i la difusió del canvi tècnic

En l'apartat anterior hem vist com l'acció cooperativa de les cambres agrícoles fou molt limitada. Una de les principals vies de difusió del canvi tècnic era precisament el cooperativisme, perquè facilitava l'aplicació de les noves pràctiques i nous inputs que es començaven a difondre en l'activitat agrària. Però les cambres agrícoles també van contribuir a la difusió de coneixements i pràctiques agrícoles més modernes des de tres àmbits: en primer lloc la publicació de revistes i butlletins, i l'organització de conferències, concursos i exposicions; en segon lloc, la creació de laboratoris d'anàlisi i camps d'experimentació, i finalment amb el foment de l'especialització agrícola i ramadera. L'aprofitament pràctic dels coneixements i pràctiques agrícoles és difícil d'avaluar: com hem vist, l'adhesió de la pagesia a les cambres agrícoles fou limitada i eren els pagesos els qui havien d'aplicar les innovacions; tanmateix, la contribució de les cambres no s'ha de considerar negligible si tenim en compte la debilitat de l'acció tècnica agrària desenvolupada per l'Estat fins ben entrat el segle XX.

2.3.1. Publicacions, conferències, concursos i exposicions

Moltes cambres agrícoles editaven butlletins quinzennals o bé mensuals que repartien entre els socis i que també acostumaven a tenir una distribució comercial. Entre els que van tenir més continuïtat a Catalunya, cal destacar: el *Boletín de la Cámara Agrícola Oficial de Tortosa* (1895-1914); el *Boletín Oficial de la Cámara Agrícola del Ampurdán* (1900-1936); la *Revista de la Cámara Agrícola Oficial del Vallés* (1901-1916); *La Pagesia*, portaveu de la Cambra Agrícola del Pla de Bages (1905-1935); la *Revista de la Cámara Agrícola Oficial del Bajo Llobregat* (1906-1916); la *Revista de la Cambra Agrícola Ausetana* (1906-1927 i 1930-1934) i el *Boletín de la Cámara Agrícola Oficial de Igualada y su comarca* (1911-1918). A les Illes Balears, la *Revista de la Cámara Agrícola Balear* (1899-1919), que va venir precedida de *El Agricultor Balear* (1892-1895 i des de l'any 1893 òrgan oficial de la Cambra Agrícola Balear) i de *Pla y Montanya* (1898-1899); i al País Valencià, l'òrgan oficial de la Cambra Agrícola de València, *La Agricultura Española*, un cas

²⁴⁶ Llorenç Ferrer, *La vinya al Bages...*, pàg. 211-212.

especialment destacable, atès que va reunir un influent grup d'agrònoms i especialistes i que, a banda de publicar els resultats dels assajos en camps experimentals, incloïa una secció de consultes dels lectors que arribaven també d'altres regions. Segons S. Calatayud, la regularitat de la publicació de la revista i la qualitat de les col·laboracions “*van convertir-la en un poderós mitjà de difusió agronòmica*” i va donar més ressò a les iniciatives de la Cambra Agrícola de València que a les de la pròpia Granja Escola Experimental²⁴⁷.

L'edició d'un butlletí també era un tret destacable d'aquest model associatiu, relacionat amb la voluntat de difondre la seva acció i d'ampliar la seva base social. En les associacions de propietaris que es fundaren durant la segona meitat del segle XIX l'edició regular d'una revista havia estat força excepcional. A banda de les publicacions que editava l'IACSI (la seva Revista, que es publicà des de l'any 1951: inicialment sota el títol de *Revista de Agricultura Práctica* i després *Revista del Instituto Agrícola Catalán de San Isidro*²⁴⁸; el *Calendari del Pagès*, des de 1890, i *L'Art del Pagès*, que es publicà des de 1896 fins al 1918), cal esmentar les publicacions que va impulsar des de Figueres el nucli d'hisendats liderat per Narcís Fages de Roma: *El Bien del País* (1846-1849) i *La Granja* (1850-1856); la revista de Vilafranca del Penedès *El Labriego* (1876-1915), que va esdevenir “*Eco del Centro Agrícola del Panadés*”; *Lo Pla de Bages* (1883-1884), que era el butlletí mensual de la *Asociación de Agricultores del partido de Manresa*, i *El Agricultor Manresano* (1885-1890), que el va succeir, i el *Resumen de Agricultura* (1889-1915), que publicaven des de Sant Sadurní d'Anoia Marc Mir, Manuel Raventós i altres propietaris del seu entorn²⁴⁹.

L'objectiu principal dels butlletins era mantenir una relació constant entre els socis i l'entitat. Per les característiques de les cambres agrícoles, que acostumaven a tenir un caràcter comarcal, els socis residien lluny uns dels altres i tenien poques ocasions per trobar-se. A banda dels membres de la junta directiva, els socis més actius acostumaven a anar al local social només els dies que es celebrava mercat a la capital de comarca. El butlletí servia per informar de tota l'activitat de la cambra i reforçava la sociabilitat de l'entitat. A més, però —com vèiem en el cas de la Cambra

²⁴⁷ Salvador Calatayud, “Les institucions i l'agricultura: la Granja Escola Experimental de València (1868-1920)”, *Recerques*, 41, 2000, pàg. 109-138.

²⁴⁸ Amb una capçalera o altra, sempre que m'hi he referit he utilitzat l'abreviatura *RIACSI*.

²⁴⁹ Sobre les publicacions de l'IACSI, vegeu Montserrat Caminal, *L'Institut Agrícola Català de Sant Isidre (1851-1901)*, tesi doctoral inèdita, Universitat de Barcelona, 1979; sobre *El Bien del País* i *La Granja*, vegeu Rosa Congost, *Els propietaris i els altres*, Vic, Eumo, 1990; sobre *El Labriego*, vegeu l'apartat 4.3.; *Lo Pla de Bages* i *El Agricultor Manresano* són esmentades a Llorenç Ferrer, “Agricultura i associacionisme agrari”, *Història de la ciutat de Manresa (1900-1950)*, Caixa de Manresa, 1991, vol. II, pàg. 193; sobre el *Resumen de Agricultura*, vegeu l'apartat 1.2.4..

Agrícola de València— aquestes publicacions també tenien un paper important en la instrucció agrària, perquè contenien articles sobre les novetats tècniques i recomanacions pràctiques per als pagesos, amb l'aventatge que moltes vegades eren redactats des del mateix àmbit natural on aquestes pràctiques agrícoles podien aplicar-se. Des de la Cambra Agrícola d'Igualada, un any després de la creació del seu butlletí, s'apuntava una reflexió en aquest sentit:

“Con satisfacción podemos decir que la publicación de trabajos tanto agrícolas como morales y literarios y de honesto esparcimiento, así como los de reseña de nuevos procedimientos de cultivo, de aplicación de los modernos principios y sistemas de vinificación y extinción de plagas de diversas clases ha sido acogida con interés por nuestros suscritores que han podido por este medio ilustrarse con beneficio evidente de la producción de sus fincas”²⁵⁰.

L'edició d'una revista, a més, feia possible que aquestes associacions es dotessin d'una biblioteca amb llibres i revistes especialitzats en l'agricultura, per mitjà de l'intercanvi que podien establir amb altres institucions o entitats semblants. Alguns cambres també rebien donacions d'institucions públiques: per exemple, la Cambra Agrícola de Maldà va rebre, poc després de la seva fundació (1891), una col·lecció de 151 volums de la Direcció General d'Agricultura per formar una biblioteca. Les revistes, a més, donaven notícia de les novetats bibliogràfiques sobre determinats aspectes agronòmics, de manera que la seva importància podia ser considerable.

Una altra via per a la difusió de coneixements tècnics eren les conferències de divulgació agronòmica, que sovint es realitzaven amb una periodicitat establerta. Acostumaven a tenir lloc en el local de l'entitat, però en alguns casos també tenien un caràcter ambulant per tal d'aproximar-se als pagesos de cada localitat. La Cambra Agrícola del Vallès, per exemple, tenia consignada una petita dotació anual per a l'ensenyament ambulant i l'any 1908 va organitzar onze conferències en diferents localitats de la comarca, sempre amb un caràcter pràctic²⁵¹.

A vegades també s'organitzaven cursos, amb la col·laboració de la Direcció General d'Agricultura, de l'Escola Superior d'Agricultura o també de la Càtedra “Pere

²⁵⁰ BCAI, Any II, núm. 31 (primera quinzena d'abril de 1912). Però també es lamentava de la falta de subscriptors: “no podíamos suponer que propietarios ya de alguna importancia no mostraran interés alguno para una publicación de esta índole y que dejaran de suscribirse, sin duda, porque nada tienen que aprender (?) quedando, en consecuencia, en número de suscritores tan reducido que nos imposibilita el llevar a la práctica los proyectos que para su mayor interés y extensión teníamos concebidos”.

²⁵¹ Vegeu més endavant: apartat 7.1.1.

Grau” d’ensenyament ambulat²⁵². Amb aquesta càtedra, l’any 1909 la Cambra Agrícola del Pla de Bages va organitzar un curs de vint lliçons de química agrícola (adobs, anàlisi de terres i de vins) a càrrec de Jaume Raventós, i a partir d’aquest curset la Cambra va organitzar el seu laboratori químic.

Altres activitat habituals eren les excursions a explotacions agràries que tenien un interès tècnic o experimental (s’organitzaven visites a la Granja Experimental de Barcelona o a la Granja Avícola “Paraíso” d’Arenys de Mar), demostracions pràctiques de màquines (arades modernes, màquines de batre, etc.) i altres novetats tècniques que es volien difondre. Algunes d’aquestes eren molt concorregudes. El 1909 la Cambra Agrícola Ausetana i el Sindicat Nacional de Maquinària Agrícola van organitzar diverses demostracions d’aparells agrícoles. El mes de febrer es presentà una arada coneguda com el “tren Zulueta” (per raó que l’havia dissenyat el propietari i diputat a Corts Josep Zulueta²⁵³), que removia la terra fins a 0’40 i 0’45 metres, amb més profunditat que la fanga²⁵⁴. El Sindicat Nacional de Maquinària Agrícola promoguda pel mateix J. Zulueta amb l’objectiu d’adaptar la maquinària agrícola a les condicions del país i abaratir-ne el consum. Fundat el 1907 a Barcelona, aquest Sindicat havia de funcionar a la vegada com un *trust* de constructors i cooperativa de consumidors, de manera que s’evitessin els intermediaris i comissionistes i, així, s’assegurés un benefici industrial al constructor sense recarregar el preu:

“El trust permitirá á cada uno de los constructores que, conservando sus nombres y sus marcas, especialicen la producción, beneficien de la compra de primeras materias hecha en grande y con arreglo á las exigencias de la fabricación, puedan remunerar debidamente el personal facultativo y se libren de los gastos y preocupaciones de la venta, absorbida enteramente por el sindicato. La cooperativa de consumidores, constituida por agricultores esparcidos por todo el territorio [español], facilitará que se pueda levantar un capital suficiente con pequeñas participaciones individuales; que los socios, convertidos espontáneamente en agentes comerciales, y los boreros, utilizados como montadores y maquinistas agrícolas, eviten el gasto de un personal que en último término paga ahora el consumidor; que, regida la sociedad por los propios

²⁵² Sobre l’Escola Superior d’Agricultura, vegeu Josep Casanovas i Prat, *L’acció tècnica agrària (1912-1939). La política agrària de la Mancomunitat i la Generalitat de Catalunya*, tesi doctoral inèdita, Universitat de Barcelona, 1996 i també, del mateix autor, “L’ensenyament agrícola a Catalunya (1912-1939)”, *Recerques*, núm. 37, pp. 1-107. Sobre la Càtedra “Pere Grau”, vegeu Jordi Planas, *Catalanisme i agrarisme. Jaume Maspons i Camarasa (1872-1934): escrits polítics*, Vic, Eumo, 1994, pàg. 123-130.

²⁵³ Vegeu la nota biogràfica a l’apèndix 10.

²⁵⁴ Jaume Maspons i Camarasa, “Agricultura”, *Geografia General de Catalunya* dirigida per Francesc Carreras Candi, vol. I: Catalunya, Barcelona, s.d., pàg. 609-610.

*consumidores del artículo, se asegure un beneficio industrial al constructor sin recargar el precio más de los debido, disgustando los copartícipes de un descuento en la compra que ahora granjean los comisionistas, y de un premio por el capital empleado*²⁵⁵.

El “tren Zulueta” és un exemple ben representatiu dels seus propòsits. La seva presentació a la comarca d'Osona va estar dirigida pel mateix J. Zulueta i, segons la crònica, hi assistiren “*un bon nombre de la gent pagesa de la comarca, tan en els de la classe de propietaris com en els de masovers; hi havían també representacions de fora de la comarca*” i segons la crònica “*may hi havíam vist en el local de la Cambra una reunió tant nutrida y tant animada*”²⁵⁶. Un altre exemple el tenim en la Cambra Agrícola del Vallès, que l'any 1921 també va organitzar una demostració pràctica d'una màquina de fangar a la qual van assistir més de doscents pagesos²⁵⁷.

Les cambres agrícoles també organitzaven exposicions de maquinària o de productes agrícoles i concursos que a vegades revestien una gran solemnitat. La Cambra Agrícola del Pla de Bages, per exemple, l'any 1908 va organitzar una exposició de maquinària i eines agrícoles que fou inaugurada a Manresa per les Alteses Reials Fernando de Baviera i la seva esposa Maria Teresa, en representació del Rei Alfons XIII, a més de l'assistència del Ministre de Gràcia i Justícia i del Governador Civil de la província, entre altres autoritats²⁵⁸. La Cambra Agrícola de l'Empordà també va organitzar diversos concursos i exposicions agrícoles que donaven premis importants (un d'ells aportat pel mateix Rei d'Espanya) i en algun cas amb expositors provinents de diferents localitats franceses²⁵⁹. Un altre tipus de concursos anaven destinats “*a premiar els actes meritoris del humil pagès*” i tot i que en destaquessin els “*conexements pràctichs y laboriositat*”, tenien un fort caràcter paternalista²⁶⁰.

Algunes cambres agrícoles van habilitar una sala del local social com a museu o exposició permanent de productes agrícoles (amb les mostres que enviaven alguns

²⁵⁵ *Sindicato Nacional de Maquinaria Agrícola. Documentos, estatutos y boletín de suscripción*, Barcelona, Tip. “L'Avenç”, 1907, pàg. 4-5.

²⁵⁶ Isidro de la Plana, “Probes del tren Zulueta”, *Catalunya Agrícola*, 2.1909.

²⁵⁷ *Revista Vallesana*, 31.1.1921.

²⁵⁸ *La Pagesia*, 6.1908.

²⁵⁹ Vegeu més endavant: apartat 3.3.1.

²⁶⁰ Les cites corresponen a la Memòria de la Delegació de la CAO V a Caldes de Montbui de 1906.

socis) o bé de maquinària agrícola i productes químics (que facilitava alguna casa comercial). Aleshores, la cambra podia actuar com a intermediària en la compra i venda d'aquests productes, com va fer la Cambra Agrícola Balear i la Cambra Agrícola de l'Empordà. Aquesta última va fer un intent d'intermediació en les operacions dels socis en mercats més o menys llunyans, com ara Barcelona o Perpinyà; però aquest intent es saldà amb un rotund fracàs²⁶¹.

2.3.2. Laboratoris d'anàlisis i camps d'experimentació

Algunes cambres van organitzar laboratoris d'anàlisis i camps d'experimentació, perquè per subministrar adobs químics era necessari garantir-ne la qualitat i també conèixer la composició dels sòls per aplicar-hi els més idonis. La Cambra Agrícola de l'Empordà oferia anàlisis de terres gratuïts per als socis, per tal d'impulsar l'aplicació d'adobs químics. La Cambra Agrícola d'Igualada també tenia un laboratori d'anàlisis amb aparells per a mesurar la riquesa alcohòlica i altres característiques dels vins, i la Cambra Agrícola del Pla de Bages va crear un laboratori químic l'any 1909, si bé la continuïtat d'aquest és més dubtosa, atès que l'any 1924, quan aquesta cambra ja havia entrat en una profunda decadència, la junta directiva va proposar altra vegada la creació d'un petit laboratori per analitzar vins²⁶².

L'establiment de camps d'experimentació era més complex i sovint requeria de la col·laboració d'alguna institució pública. Sense aquest suport moltes cambres es van veure incapaces d'assumir el funcionament d'un camp d'experiències. La Cambra Agrícola del Vallès, per exemple, va sol·licitar la creació d'un camp d'experiències, però no ho va aconseguir i va acabar limitant-se a difondre els assaigs que realitzaven alguns socis en les seves explotacions particulars. L'any 1906, la Càtedra Agrícola Pere Grau s'havia proposat la creació d'un camp experimental al Vallès "*donchs el Valles es una de las comarcas ahont podría ser mes útil per la possibilitat de ser frequentada*"²⁶³, però el projecte tampoc va prosperar.

La Cambra Agrícola de l'Empordà, en canvi, va obtenir de la Diputació Provincial de Girona la creació d'un camp d'experimentació agrícola a Figueres, que fou dirigit i administrat des de la mateixa CAO. Aquest camp d'experiències va iniciar l'activitat l'any 1904 amb dos objectius fonamentals: a/ l'assaig d'aplicació d'adobs químics en

²⁶¹ Vegeu més endavant: apartat 3.3.4.

²⁶² Llorenç Ferrer Alòs, "Agricultura i associacionisme agrari", pàg. 200.

²⁶³ ACMV, lligall 23, Correspondència: Carta de Carlos Francisco i Maymó a Jaume Maspons i Camarasa, del 10.7.1906.

els conreus més generalitzats de la comarca, i b/ l'estudi i l'assaig de cultius poc coneguts a la comarca o de varietats de diverses procedències. També s'experimentava amb productes anticriptogàmics. Els resultats de tots els assaigs es publicaven periòdicament en el butlletí de la CAOE i els productes obtinguts s'exposaven en el local social de la CAOE. Les seves delegacions a Palafrugell i Llagostera també van crear camps d'experimentació agrícola.

Una altra cambra agrícola que va aconseguir el suport institucional fou la Cambra Agrícola de Sabadell, que cap al final de la segona dècada del segle disposava d'un camp experimental de terra campa establert per la Mancomunitat. Aquesta cambra havia estat fundada l'any 1905 pels grans propietaris de la comarca i aleshores portava a terme ben poca activitat, tot i que sabem que continuaria existint en els anys trenta, integrat com a soci col·lectiu de l'IACSI²⁶⁴.

Altres cambres agrícoles que van aconseguir establir camps d'experimentació van tenir problemes greus per sostenir-los econòmicament. Aquest és el cas de la Cambra Agrícola d'Igualada, que l'any 1910 va arrendar un camp d'experimentació on feia assaigs d'adobs, llavors i sistemes de conreu. Des del moment en què es va pensar en l'establiment del camp de demostracions, es va sol·licitar a l'Estat que li fossin concedits els ajuts que preveia la llei per aquest tipus d'ensenyament agrícola, però no va poder aconseguir cap resolució favorable als repetits requeriments. Tres anys més tard, el camp d'experimentació es va acabar abandonant, perquè resultava una càrrega massa gravosa per a l'entitat²⁶⁵.

Acabada de fundar, la Cambra Agrícola Ausetana va establir una comissió encarregada dels plans d'experimentació que es realitzarien a diverses parcel·les cedides per socis de l'entitat. Experimentava principalment amb blats del país i exòtics, patates i també adobs químics, i publicava els resultats obtinguts a la seva revista. Però tampoc no va aconseguir cap subvenció pública i els recursos econòmics que hi podia destinar eren insignificants, de manera que no va poder donar a l'experimentació agrícola l'amplitud desitjada. L'any 1908 la Càtedra Agrícola ambulat Pere Grau va establir una delegació permanent a Vic²⁶⁶, dirigida per un membre de la Cambra Ausetana, Josep Callís Marquet, que rebia de la Càtedra una

²⁶⁴ Els fundadors de la Cambra Agrícola de Sabadell, que signaren el reglament el 10 d'abril de 1905, foren Antoni Domènech, Francesc d'A. Barata, Enric Vila Renom, Josep Llobet, Pere Argelaguet i Josep Miquel del Solà (AGCB, Fons d'Associacions, exp. 4.648). El mateix any 1905 s'imprimí el *Reglamento General de la Cámara Agrícola de Sabadell* (Establecimiento Tipográfico Vives, Sabadell).

²⁶⁵ *BCAI*, Any IV, núm. 86 (segona quinzena de juliol de 1914).

²⁶⁶ Aquest any la Càtedra Agrícola ambulat "Pere Grau" havia projectat la creació de delegacions al Penedès, a l'Empordà i a la Plana de Vic; però només aquesta última va reeixir (Vegeu Jordi Planas, "La Càtedra Agrícola...", dins *Catalanisme i Agrarisme...*, pàg. 123-130).

assignació anual de mil pessetes, i l'any següent la Càtedra va establir camps de demostració a diferents localitats de la comarca. El març de 1909 s'instal·là a una finca de Torelló un primer camp de demostracions sobre la productivitat de diverses llavors de patates, al qual s'afegiren, un any després, nous camps de demostracions a Sant Julià de Vilatorrada, Folgueroles, Riudeperes, Tardell, Malla i a una altra finca de Torelló. El novembre de 1909 també s'havien creat petits camps de demostracions sobre l'aplicació d'adobs minerals en els conreus de cereals als termes de Muntanyola, Santa Eugènia, Riudeperes i Torelló. En aquests camps de demostració es feien conferències públiques i, amb els resultats obtinguts, es publicaven memòries i fulls divulgadors que eren àmpliament repartits per tota la comarca. L'any 1912 es celebraren conferències sobre "Aplicació racional dels adobs minerals" que van assolir un gran èxit: en alguns pobles foren anunciades "*inclús en la trona durant la missa major*" i hi assistiren les autoritats locals, civils i eclesiàstiques²⁶⁷. Alguns particulars i associacions agràries de fora de la comarca, com ara la Cambra Agrícola d'Igualada, la Cambra de Pla de Cabra o el Sindicat Agrícola d'Esparreguera, van interessar-se per les demostracions i hi enviaren comissionats per demanar informació i per adquirir llavors de patates. La Cambra Agrícola Ausetana també col·laborava amb aquestes experimentacions, tot contrastant els seus resultats; però sembla que a partir de 1914 l'experimentació va deixar de funcionar.

La transcendència d'aquesta labor d'experimentació que realitzaven les cambres agrícoles va ser força limitat. Tot i que els resultats dels assaigs es publicaven en els butlletins que editaven les cambres, hi ha alguns indicis que fan dubtar del seu aprofitament pràctic. La Cambra Agrícola del Baix Llobregat, per exemple, disposà d'un camp d'experimentació des de l'any 1912, gràcies a la cesió d'una parcel·la de terreny d'un dels seus principals dirigents, Ramon Ribas i Ribot²⁶⁸. Va encarregar-se de la direcció dels assaigs Simó Dot, un horticultor i floricultor premiat a diverses exposicions nacionals i estrangeres, que també era soci de la CAOBLL i que va orientar l'experimentació a l'estudi i millora d'alguns arbres fruiters, que era una de les línies d'especialització agrària de la comarca del Baix Llobregat. Era un dels camps d'experimentació més ben organitzats i, en canvi, rebia la indiferència de la majoria dels agricultors de la comarca:

²⁶⁷ ACMV, lligall 31: Càtedra Agrícola ambulant Pere Grau: Memòria de la delegació de la Plana de Vic, 1912.

²⁶⁸ Extracte de l'acta de la junta directiva de 25.8.1912 (RCABLL, 9.1912). Ramon Ribas i Ribot fou president de la CAOBLL des de 1908 fins al 1911. Vegeu la nota biogràfica a l'apèndix 10.

“El Camp d’experimentacions del que també se us ve parlant cada any, es una institució que per si sola honra en gran manera a una Cambra, doncs poque n’hi ha que puguin tenir-lo i pot ser cap amb les condicions del nostre. Poque despeses ens costa, un director peritíssim al seu front, unes col·leccions variadíssimes en observació, algunes conegudes, altres noves, totes molt ben instalades, ben cuidades, situat el camp en un punt ben céntric del nostre plá, havent-se anunciat als quatre vents la creació de dit camp, que per altra part fou acordat en una Assamblea, havent-se publicat cada any la impressió que produeix a n’els individus de la Junta que l’han visitat, havent-se ponderat la seva instalació, i publicant-se una nota de les classes de fruiters que s’hi esdudien, i ¿saben quantes sollicituts han vingut a la Junta en demanda d’empelts, plansons o lo que sigui? Doncs casi cap, ben poques han sigut, perque els nostres pagesos, poc amants de provar classes noves, s’acontenten amb les conegudes i no s’escarrasen, no desitjen saber-ne més”²⁶⁹.

2.3.3. El foment de l’especialització productiva

Com hem vist, sovint els camps d’experimentació utilitzats per assajar nous cultius. En alguns casos les cambres agrícoles van realitzar esforços molt notables per promoure línies d’especialització productiva. La Cambra Agrícola Ausetana, per exemple, va reprendre un vell projecte per a la difusió de remolatxa i la producció industrial de sucre que s’havia assajat per primera vegada cap a finals del segle XIX, amb la instal·lació d’una fàbrica a Vic el 1891, i que aleshores no havia tingut èxit²⁷⁰. L’any 1916 va reprendre aquell projecte, però va haver d’interrompre’l per causa de les dificultats que provocava la Primera Guerra Mundial i el va ressucitar l’any 1930. En aquests anys també va realitzar un intent de difondre a la comarca d’Osona el conreu del tabac²⁷¹.

Algunes cambres agrícoles van crear seccions amb la finalitat específica de fomentar línies d’especialització productiva, com ara la Cambra Agrícola de l’Empordà, que l’any 1929 va crear una secció dedicada a promoure i millorar el conreu d’arbres fruiters i especialment de l’olivera, que aleshores era un dels conreus que en aquesta comarca semblava tenir un major potencial. Com a resultat d’aquests esforços es crearia el Sindicat Oleícola Garrotxa-Empordà, amb una

²⁶⁹ CAOBLL: Mem. 1915.

²⁷⁰ Segons Jaume Maspons, el funcionament de la fàbrica va topar amb inconvenients “grossos y definitivament invencibles” per raó de les condicions del conreu de la remolatxa en el règim de masoveria que era predominant a la comarca d’Osona (Jaume Maspons i Camarasa, “Agricultura”, pàg. 638-639).

²⁷¹ Santi Ponce, *Transformacions agrícoles...*, pàg. 136-141.

fàbrica de mòlta d'olives per produir oli i aprofitar la pinyola que començaria a funcionar l'any 1930 amb més d'un centenar de socis²⁷².

En aquelles comarques on la vitivinicultura era important, les cambres van participar activament en les campanyes de la Unió de Vinyaters de Catalunya, amb la qual mantenien llaços molt estrets. Aquest és el cas de la Cambra Agrícola del Penedès o de la Cambra Agrícola d'Igualada, que participaren directament en la fundació de la UVC, de la Cambra Agrícola del Pla de Bages o de la Cambra Agrícola de l'Empordà, que també va participar en les primeres campanyes de la UVC en aquesta comarca²⁷³.

Els esforços més notables es van fer en els processos d'especialització pecuària. La Cambra Agrícola Ausetana va ser, sens dubte, la més activa en aquest terreny²⁷⁴. Des del seu inici va crear una comissió pecuària que va portar a terme una activitat molt intensa, sobretot entre 1906 i 1912. Es proposava perfeccionar les races i sobretot la vigilància contra les epidèmies que afectaven el bestiar. Va estudiar l'aclimatació de races de bestiar porcí més adequades i va importar bestiar de raça craonesa (provinent del nord de França) i de l'anglesa Yorkshire, que havien sofert un greu procés degeneratiu des de la seva introducció a finals del segle XIX. Després de realitzar una gran campanya de propaganda a tots els pobles de la comarca, el 1907 la comissió pecuària considerava que la difusió a la comarca de la raça craonesa purificada amb la importació de nous exemplars havia estat un èxit i explicava que havia proporcionat exemplars reproductors a la Cambra Agrícola de Banyoles i al Sindicat Agrícola de Guissona. Atenent aquests resultats, va impulsar la creació d'un Sindicat comarcal de Productors de Bestiar Porcí, amb l'objectiu de conservar la puresa de les races i poder oferir bons exemplars reproductors²⁷⁵.

Una altra realització de la CAO A fou la creació d'un Llibre-Registre genealògic (*Stud-Book*) de guarans catalans i la celebració de concursos per al foment d'aquesta raça. Constituït definitivament l'any 1914, el *Stud-Book* va desaparèixer l'any 1922 sense assolir els seus objectius. La CAO A també va realitzar gestions

²⁷² BCAA, 5.1930. Vegeu més endavant: apartat 3.3.6.

²⁷³ Igualada fou la primera ciutat on es donà a conèixer el programa de la UVC: l'origen de la campanya té lloc en una assemblea a Igualada el 19 de gener de 1911. Sobre la relació de la UVC amb les cambres agrícoles del Penedès i l'Empordà, vegeu més endavant: apartats 3.2.5. i 3.3.5. Sobre l'activitat de la UVC al Bages, vegeu Ll. Ferrer, *La vinya al Bages...*, pàg. 216 i ss.

²⁷⁴ Una síntesi d'aquesta labor de la CAO A es troba a Santi Ponce, *Transformacions agrícoles...*, pàg. 104-106. Vegeu, del mateix autor: "El procés d'especialització ramadera a la Plana de Vic (1850-1930)", *Estudis d'Història Agrària*, núm. 14, 2001, pàg. 185-196.

²⁷⁵ CAO A: Mem. 1907. Sobre el desenvolupament de la indústria càrnia porcina a la comarca, vegeu: Pere Castell, "Els inicis de la indústria càrnia a Osona (1850-1920)", *Estudis d'Història Agrària*, núm. 14, 2001, pàg. 255-294.

prop de l'Administració de l'Estat per tal d'establir a Vic una estació pecuària, una iniciativa que va comptar amb el recolzament de l'Ajuntament de la localitat i de la FACB²⁷⁶. Però l'interès per millorar la raça dels guarans va continuar: a començament dels anys trenta es creava dintre de la CAO A una secció coneguda com Agrupació de Recriadors de Sementals que l'any 1934 va aconseguir la cesió gratuïta d'un parell de sementals del Servei de Ramaderia de la Generalitat i que es convertí en el Sindicat de Recriadors de Vic, adherit a la USAC²⁷⁷.

De les activitats de la comissió pecuària de la CAO A també cal destacar la celebració de diversos concursos locals de bestiar en els quals es donaven premis per als millors exemplars. Amb motiu de la celebració a la ciutat de Vic del XIè Congrés de la FACB, l'any 1908, la CAO A va organitzar un concurs que va tenir un gran èxit, i l'any 1910 el Govern Espanyol va acordar la celebració a Vic d'un concurs ramader de caràcter regional. Van seguir-lo altres concursos de bestiar que també foren molt concorreguts i que van culminar en el concurs celebrat a Vic l'any 1919²⁷⁸, una bona manifestació de tot aquest procés d'especialització pecuària iniciat en el segle XIX.

La Cambra Agrícola del Vallès també es va interessar pel foment de la raça craonesa de bestiar porcí i l'any 1906 un grup de comissionats de la CAO V es va desplaçar a Marsella per adquirir bestiar d'aquesta raça. La CAO V també va portar a terme diverses campanyes contra epidèmies que afectaven el bestiar: per exemple, l'any 1907 va emprendre una campanya contra la glossopeda (o mal de peu) i va editar fulls instructius, va organitzar reunions amb els veterinaris i amb els alcaldes dels pobles de la comarca, i va fer gestions prop del Governador Civil perquè s'apliquessin les disposicions sanitàries pertinents²⁷⁹. La Cambra Agrícola de l'Empordà també va portar a terme una intensa campanya contra aquesta epidèmia i aquest mateix any va editar unes instruccions per prevenir i combatre la plaga de l'aranyó que atacava les oliveres²⁸⁰.

²⁷⁶ Vegeu Santi Ponce, *Transformacions agrícoles...*, pàg. 104.

²⁷⁷ Josep Casanovas, "L'associacionisme agrari a Osona (1903-1939). Transformació i conflictivitat al camp osonenc contemporani", *Estudis d'Història Agrària*, 10, 1994, pàg. 97.

²⁷⁸ *RIACSI*, 1.1919.

²⁷⁹ CAO V: Mem. 1907.

²⁸⁰ Vegeu més endavant: apartat 7.1.1.

2.4. Algunes conclusions

El balanç que es pot fer de l'activitat de les cambres agrícoles en relació a la modernització de l'agricultura és sens dubte modest, i contrasta amb el discurs productivista que exhibien els propietaris que van impulsar aquest model associatiu. L'abast de la seva difusió del canvi tècnic fou limitat i van desenvolupar poc els serveis cooperatius. Aquests es van reduir bàsicament al subministrament d'adobs químics i aquesta activitat cooperativa va tendir a reduir-se fins a interrompre's o convertir-se en testimonial. Per a moltes cambres agrícoles, les dificultats que comportà per a la compra de productes químics la situació creada per la Primera Guerra Mundial, van resultar una barrera insalvable, de manera que —amb poques excepcions— el període de major activitat cooperativa de les cambres fou la primera dècada del segle XX, especialment el segon quinquenni. D'altra banda, com hem vist, el crèdit agrícola pràcticament no va desenvolupar-se i l'elaboració industrial de productes agrícoles no va traspasar l'estadi de projecte.

El cooperativisme no sols era essencial per difondre les noves tècniques agràries, sinó que constituïa el major estímul per integrar la pagesia a les associacions agràries. És per això que, en la mesura que l'acció cooperativa de les cambres agrícoles tenia poc dinamisme, la seva influència real en el medi rural va quedar limitada, i fins i tot va posar en qüestió la pròpia existència de l'entitat. La major part de cambres agrícoles que no van establir serveis cooperatius, van desaparèixer al cap de pocs anys de ser fundades, i les que van fer-ho amb poc resultat aviat van entrar en decadència, sobretot per la desafecció de la petita pagesia. La precarietat de l'acció cooperativa de les cambres va impedir, en definitiva, la consolidació d'aquest model associatiu.

Per què, doncs, les cambres agrícoles no van desenvolupar més l'acció cooperativa? Una primera raó es troba en l'escassa capacitat econòmica d'aquestes associacions i la falta d'experiència a l'hora de bastir serveis cooperatius des de l'associacionisme agrari. La majoria de cambres agrícoles no tenien prou capacitat econòmica per desenvolupar amb garanties d'èxit una acció cooperativa dinàmica i sovint tenien molts problemes de gestió que van abocar-les al fracàs com a cooperatives. Però aquesta experiència segurament va servir per bastir iniciatives més sòlides. En aquest sentit, la labor de les cambres podria haver tingut més transcendència de la que apunten els pobres resultats que van obtenir en l'acció cooperativa. Per a moltes comarques van constituir els primers intents de desenvolupar serveis cooperatius i de difondre les noves pràctiques agrícoles entre la pagesia, en un període en què el canvi tècnic en el sector agrari encara estava molt poc institucionalitzat.

La decadència que van experimentar moltes cambres agrícoles a partir de la segona dècada del segle XX també té relació amb el progressiu impuls que va rebre l'ensenyament i l'acció tècnica agrícola des de les institucions públiques, en el cas de Catalunya especialment des de la Mancomunitat²⁸¹. Entre els protagonistes d'aquesta acció tècnica institucionalitzada, hi trobem alguns dels que havien format part de les cambres agrícoles en el començament del segle XX, atès que les institucions públiques orientades al canvi tècnic agrari foren promogudes, en bona mesura, des de l'entorn dels grans propietaris rurals²⁸².

És força discutible que l'existència de les cambres agrícoles bloquegés el desenvolupament d'altres associacions cooperatives més avançades²⁸³. Almenys a Catalunya hi ha molts exemples de cambres agrícoles que van propiciar la creació de sindicats amb una acció cooperativa més dinàmica, com hem vist que succeí en el cas de la Cambra Agrícola Ausetana o la Cambra Agrícola de l'Empordà, i a vegades trobem els mateixos propietaris que dirigien la cambra al capdavant del sindicat, com veurem que succeí en el cas del Sindicat Agrícola de Caldes de Montbui²⁸⁴.

Atribuir els problemes del cooperativisme agrari a la falta d'iniciativa dels grans propietaris és difícil de mantenir si resseguim els dirigents de les associacions agràries catalanes i, especialment, d'aquelles que van desenvolupar una acció cooperativa més important. Els dirigents de l'IACSI, per exemple, van tenir una implicació molt notable no sols en l'organització de les cambres agrícoles, sinó també en molts sindicats i cooperatives que es fundaren a Catalunya al primer terç del segle XX²⁸⁵. Una cosa diferent és sostenir que, com a classe, els grans propietaris van tenir una participació menor en les associacions cooperatives, un fet explicable per la diferent relació de costos i beneficis que tenia la participació en l'acció cooperativa per a propietaris i pagesos, tal com vèiem al començament d'aquest capítol. En tot cas, però, no crec que es pugui sostenir que els propietaris

²⁸¹ Vegeu Alexandre Galí, *Història de les institucions i del moviment cultural a Catalunya (1900-1936)*, vol. VI "Ensenyaments i serveis agrícoles", Barcelona, 1982 i també, de Josep Casanovas, *L'acció tècnica agrària...*, "L'ensenyament agrícola a Catalunya..." i "La intervenció de les institucions públiques en la formació de la ramaderia catalana (1912-1939)", *Estudis d'Història Agrària*, 14, 2002, pàg. 209-228.

²⁸² Vegeu l'apartat 4.1.1.

²⁸³ Això és el que suggereix A. Sabio respecte a l'associacionisme agrari a l'Aragó: vegeu Alberto Sabio, "Transformaciones vitícolas y enológicas desde el tipo de asociacionismo agrario: el Campo de Cariñena, 1870-1970", Juan Carmona, Josep Colomer, Juan Pan-Montojo, James Simpson (eds.), *Viñas, bodegas y mercados. El cambio técnico en la vitivinicultura española, 1850-1936*, Zaragoza, Prensas Universitarias de Zaragoza, 2001, pàg. 233.

²⁸⁴ Vegeu el capítol 8.

²⁸⁵ Vegeu l'apartat 4.1.1. i també els apèndixs 6 i 9.

catalans busquessin el fracàs del cooperativisme (com s'ha pogut documentar en alguns casos²⁸⁶), sinó més aviat que van buscar-ne el control.

I aquí, penso, trobem l'altra raó de la limitada acció cooperativa de les cambres. Aquestes institucions foren promogudes per propietaris benestants i, tot i que es presentaven com associacions interclassistes, només van aconseguir integrar molt marginalment a la pagesia, que era el sector social més necessitat dels serveis cooperatius i que més repercusió hauria donat a la difusió del canvi tècnic.

L'escàs desenvolupament del crèdit agrícola és, en aquest sentit, molt il·lustratiu: atenent a la importància que podia jugar en l'aplicació de moltes innovacions (per exemple en l'adquisició d'eines i màquines agrícoles) i per a la reproducció de moltes explotacions pageses, hauria d'haver estat un servei preferent, sobretot tenint en compte que el crèdit agrícola encara estava molt poc institucionalitzat al començament del segle XX. És més, la possibilitat de captar una part de l'estalvi pagès hauria donat a les cambres una major capacitat per realitzar les adquisicions d'inputs agraris, que era la principal activitat cooperativa de les cambres.

Consideracions similars es podrien fer en relació al cooperativisme de producció: els cellers cooperatius, per exemple, que oferien molts més avantatges al petit pagès que al gran viticultor, no van crear-se en el si de les cambres agrícoles. El grau de compromís que exigia i el risc més gran que comportava eren més grans i també limitava molt més la "llibertat empresarial"²⁸⁷. En canvi, algunes cambres que no va desenvolupar cap servei cooperatiu, com ara la del Penedès o la de Tortosa²⁸⁸, van crear serveis de guarderia rural molt ben organitzats, en els quals els grans propietaris tenien més interès.

Les cambres agrícoles servien per als objectius d'aquests propietaris i el cooperativisme no era pas el principal. Aquestes associacions foren una iniciativa més orientada a cohesionar la societat rural i a legitimar el lideratge dels propietaris amb un discurs de modernització agrícola, que no pas a una acció veritablement eficaç enfront dels problemes de l'agricultura.

Caldria preguntar-nos, en tot cas, si com a institucions econòmiques van tenir alguna "eficiència de classe"²⁸⁹. Els projectes d'innovació i canvi tècnic no estaven al

²⁸⁶ Vegeu Samuel Garrido, *Treballar en comú...*, pàg. 98 i ss.

²⁸⁷ V. Caballer, "El comportamiento empresarial...".

²⁸⁸ Vegeu els apartats 3.2.2. i 3.4.2.

²⁸⁹ Amit Bhaduri, "Economic power and productive efficiency in traditional agriculture", a: Bo Gustavsson (ed.), *Power and Economic Institutions: Reinterpretations in Economic History*, Hants, Edward Elgar, 1991, pàg. 53-

marge d'un projecte més ampli d'ordenació social i política, i vehiculaven els valors d'aquells que impulsaven aquests projectes²⁹⁰. Encara que la difusió agronòmica que realitzaven les cambres tingués un abast limitat, reforçaven la legitimitat dels seus dirigents, és a dir dels grans propietaris, que amb un discurs modernitzador es diferenciaven de les velles oligarquies agràries.

Fins a quin punt la difusió del canvi tècnic va servir per vehicular el projecte social i polític dels grans propietaris? Fins a quin punt les cambres agrícoles van contribuir a diluir els conflictes interns de la societat rural i a bloquejar el desenvolupament d'un sindicalisme més reivindicatiu? És difícil contestar a aquestes preguntes de forma taxativa; però ben segur que aquestes iniciatives havien de reforçar el lideratge —si voleu, en termes gramscians, l'*hegemonia*— dels propietaris al món rural. Ho veurem a continuació a partir d'alguns exemples comarcals.

68, i també, del mateix autor, "Eficiencia económica e instituciones agrarias", *Historia Agraria*, 15, 1998, pàg. 15-25.

²⁹⁰ Isidro Roman i Antonio Bernárdez, "Innovación inducida y proyecto social en la Galicia rural contemporánea (1890-1960)", X Congreso de Historia Agraria (SEHA), Sitges, 2002; Salvador Calatayud, Juan Pan-Montojo i Josep Pujol, "Innovación y cambio técnico en la agricultura", *Historia Agraria*, 27, 2002, pàg. 15-40.

Capítol 3. Les cambres agrícoles: alguns exemples del model associatiu dels propietaris

Per caracteritzar el model associatiu de les cambres agrícoles és indispensable recórrer als estudis de caràcter microhistòric. En primer lloc, per la debilitat de les fonts disponibles que permeten un enfocament agregat del fenomen del cooperativisme agrari¹; però també perquè les cambres agrícoles naixien en un moment determinat i en un àmbit territorial concret, fet que donava lloc a característiques particulars. Per exemple, moltes cambres agrícoles es fundaren des d'una altra associació, que tenia la seva pròpia dinàmica i la seva pròpia història. La cambra agrícola que es creà a Valls el 1905 no era sinó la refundació d'un antic gremi de pagesos conegut amb el nom de la *Seixantena*, que datava almenys del segle XVI: l'any 1905 es reformaren els seus estatuts "*conservant de l'antic tot el que podia tenir aplicació a l'època moderna, i adaptant-los a les disposicions del R. D. De 14 de Novembre de 1890 que regula la creació de les Càmares Agrícoles, essent legalment reconegut com a tal Càmara per R. D. De 4 de Gener de 1907*"². No és pas un exemple aïllat: en realitat, la fundació de cambres agrícoles de nova planta, sense precedents directes en el terreny associatiu (com ara en el cas de Maldà) és força excepcional.

Això no vol dir que les cambres agrícoles siguin associacions multiformes, sense característiques comunes ni regularitats observables: per això parlem d'un model associatiu. Però per fer-ne una caracterització global cal mirar-les en detall i establir, almenys, una certa tipologia. Aquest és l'objectiu d'aquest capítol, en què s'analitzen d'aprop alguns casos representatius. En la segona part d'aquest treball, en la qual l'àmbit d'estudi és la comarca del Vallès Oriental, tindrem ocasió de resseguir l'evolució de la Cambra Agrícola del Vallès, que és un exemple força representatiu del que van ser les primeres cambres agrícoles³. En el capítol 2 ja hem vist l'evolució d'algunes cambres, tot fent referència a la seva acció cooperativa. Però les primeres cambres agrícoles que es van fundar en els anys noranta del segle XIX no van

¹ Samuel Garrido, *Treballar en comú. El cooperativisme agrari a Espanya (1900-1936)*, València, Edicions Alfons el Magnànim, 1996, pàg. 19 i ss.

² *RIACSI*, 5.7.1919. El primer president de la Càmara Agrícola de Valls fou Gabriel Bella Solé, un dels primers contribuents de Valls i soci corresponsal de l'IACSI. Sobre la Càmara Agrícola de Valls, vegeu Antoni Gavaldà, *L'associacionisme agrari a Catalunya (El model de la Societat Agrícola de Valls, 1888-1988)*, Valls, Institut d'Estudis Vallencs, 1989, vol. I, pàg. 37-42.

³ Capítol 7.

desenvolupar serveis cooperatius. És el cas, per exemple, de la Cambra Agrícola de Maldà que veurem a continuació.

3.1. L'excepteionalitat de Maldà⁴

3.1.1. La fundació de la primera cambra agrícola d'Espanya

Quan encara no s'havien complert dos mesos des de la promulgació del Reial Decret de 14 de novembre de 1890 que facultava la creació de les cambres agrícoles, a la petita localitat de Maldà va sorgir la primera iniciativa d'acollir-se a aquestes noves disposicions del Govern. Maldà era, al final del segle XIX, un municipi de menys de mil habitants, situat a la vall del riu Corb, a la gran Depressió Central Catalana, al centre d'una extensa comarca agrícola. Enclavada en una àrea climàtica de marcats trets continentals, amb estius molt càlids i hiverns rigorosos, i amb una pluviositat baixa i molt irregular (mínima a l'estiu), les condicions del sòl li van permetre desenvolupar una orientació agrícola des d'èpoques ben antigues, amb una colonització del territori especialment intensa a partir de l'últim terç del segle XVIII i una especialització remarcable en els conreu de la vinya i l'olivera. La crisi agrària del final del segle XIX va colpir amb duresa sobre aquesta estructura agrària i va iniciar una forta davallada. La Cambra Agrícola de Maldà (CAOM) va estendre la seva influència a una vasta àrea que comprèn les comarques de l'Urgell, el Pla d'Urgell, la Segarra, les Garrigues i el Segrià, però el seu nucli originari (atès que només coneixem la relació de pobles adherits a la Cambra en el moment de la fundació) es pot assimilar de forma més específica a la Vall del Riu Corb⁵.

⁴ Les primers notícies sobre la Cambra Agrícola de Maldà foren exposades a les *Segones Jornades sobre Sistemes agraris, organització social i poder local als Països Catalans* celebrades a Alguaire els dies 13-15 de març de 1997: vegeu Jordi Planas i Joaquim Capdevila, "La Cambra Agrícola de Maldà (1891-1900): primeres aportacions", Jaume Barrull, Joan J. Busqueta i Enric Vicedo (a cura de), *Solidaritats Pageses, sindicalisme i cooperativisme*, Lleida, IEI, 1998, pàg. 451-474.

⁵ Dels primers vint pobles adherits, quinze formen part d'aquesta unitat geogràfica i històrica a què dona lloc la conca del riu Corb: Rocallaura, Vallbona de les Monges, Llorenç de Vallbona, Maldà, els Omells de Na Gaia, Belianes, Sant Martí de Maldà, Rocafort de Vallbona, Nalec, Ciutadilla, Guimerà, Verdú, Bellpuig i Vilanova de Bellpuig. Dos pobles més, el Talladell i la Floresta, comprenen un territori força homologable a l'àrea de la ribera del Corb; i només tres, Mollerussa, Miralcamp i Castellnou de Seana, es situen a la zona més depressionària de l'Urgell.

La fundació de la CAOM és un fet excepcional perquè a les comarques de la Segarra i l'Urgell no existia cap associació que li pogués servir de precedent⁶; segons el seu fundador, Guillem de Boladeres⁷,

“cual el Cristianismo nacido en humilde establo, ha nacido en el más humilde de sus pueblos también el germen de nuestra unión, para que, al igual que aquél, que del establo se elevó hasta el imperio, se eleve desde este ignorado rincón hasta la capital del Estado la savia que ha de regenerar la Agricultura de esta provincia”⁸.

Al marge de l'entusiasme que denotava el símil utilitzat pel seu fundador, la mobilització que va aconseguir inicialment la CAOM fou també ben excepcional, si atenem a les informacions que ens parlen d'un nombre de vuit mil adherits en el moment de fundar-se l'entitat, als quals, segons sembla, en els mesos següents *“continuan inscribiéndose como socios, pueblos enteros de otras provincias”⁹*. Segons Boladeres, aquest impuls extraordinari amb què havia nascut la CAOM es podia explicar per la dependència tan marcada que tenien els habitants d'aquestes comarques de l'activitat agrícola, colpejada en aquells moments per la crisi amb la màxima agudesa:

“esta provincia, así como las comarcas de las limítrofes, son exclusivamente agrícolas; que esta Cámara está situada junto al llano de Urgel, que es el único de importancia que hay en Cataluña, cruzado, además, por el mejor canal de riego que tenemos en España [...] así como al crearse instituciones análogas en populosos centros, los labradores no tienen en ellas confianza, porque á la legua ven que sus intereses hallarán una defensa ténue y sus sentimientos y quejas un eco amortiguado, absorbidos como han de estar sus gestores, por una atmósfera que poco ó nada tiene de agrícola, infúndeles aliento y esperanza una Cámara rodeada de campos, cuyos socios no son mas que labriegos, y donde la agricultura es la comidilla única de las conversaciones, y es agrícola hasta el aire que se respira”¹⁰.

Els grans propietaris locals, sota el lideratge de Guillem de Boladeres, van llançar la iniciativa d'una entitat que aglutinés tota la comarca en defensa d'aquests

⁶ En el cas de la Cambra Agrícola del Penedès, per exemple, constituïda tan sols una setmana més tard que la de Maldà (el 12 de gener de 1891), fou fundada en canvi des d'una altra entitat agrícola que ja comptava amb una llarga trajectòria com era el Centre Agrícola del Penedès. Vegeu l'apartat 4.3.

⁷ Vegeu la nota biogràfica a l'apèndix 10.

⁸ *A los Agricultores de los pueblos asociados á la Cámara Agrícola de Maldá*, gener de 1891.

⁹ Carta de Guillem de Boladeres al Ministre de Foment (*El País*, Lleida 12.2.1892).

¹⁰ *Ibidem*.

interessos amenaçats i que es constituís en un grup de pressió que, amb la col·laboració d'altres entitats semblants, fos capaç d'aconseguir reformes que milloressin la situació dels mercats agrícoles i, al mateix temps, fomentés les millores productives per mitjà de la instrucció i el crèdit agrícola. L'acte de constitució de la CAOM va tenir lloc el 6 de gener de 1891 i, segons una crònica del dia següent, hi assistí una nombrosa representació de vint-i-vuit pobles, "*brindándose todos á acabar con la política, y á formar y á robustecer esa asociación, que única y exclusivamente tiene por objeto la protección y fomento y desarrollo de los intereses agrícolas*"¹¹. La CAOM fou reconeguda oficialment tres mesos més tard, el 17 d'abril de 1891.

3.1.2. L'organització interna

Fundada "*con el concurso de la casi totalidad de los pueblos de esta comarca*"¹², la CAOM s'organitzà des d'un origen a partir de les delegacions de poble. A la seva Junta Directiva Principal hi havia, a més dels diferents càrrecs, tres vocals per cadascun dels pobles associats¹³. Així per exemple, en l'acte de constitució s'elegí una Junta Directiva que estava composta de la següent forma:

¹¹ *Diario de Lérida*, 10.1.1891.

¹² Carta d'adhesió (sense data).

¹³ A més, formarien part de la Junta Directiva Principal, com a vocals nats amb veu i vot, els Presidents i Vicepresidents de les Juntes Directives locals (*Reglamento general de la Cámara Agrícola Oficial de Maldá*, Barcelona, Tip. de J. B. Llop, 1891, art. 8).

Junta Directiva de la Cambra Agrícola de Maldà (1891)

Guillem de Boladeres Romà (President)

Lluís Català Capell (Vicepresident)

Josep Garriga Bosch (Tresorer)

Antoni Monfà Serret (Comptador)

Josep Gaya Tomàs (Secretari)

Joan Vall (Vicesecretari)

Vocals:

Bellpuig: Bartomeu Arqués, Ramon Capdevila Gassió, Ramon Foguet

Belianes: Gaietà Puig Boladeres, Antoni Massot Duch, Magí Tristany

Miralcamp: Francesc Ibàñez, Bartomeu Jovells, Antoni Claramunt

Vallbona de les Monges: Ramon Esqué, Josep Reñé, Josep Torremadé

Sant Martí de Maldà: Francesc Oliach, Manuel Cañelles, Francesc Batlle

Rocallaura: Josep Bergadà Canera, Francesc Targa, Bonaventura Berengué

Vilanova de Bellpuig: Ramon Solà, Ramon Tudela, Josep Brufau Morera

Castellnou de Seana: Ramon Vilatella, Francesc Galitó, Andreu Rocallet

Nalec: Concordi Sanfeliu, Josep Martí, Francesc Sanfeliu

Guimerà: Joan Llord, Josep Armengol, Montserrat Carrera

Fulleda: Ramon Prats Escolà, Josep Antoni Esqué, Llorenç Riera

Omells de Na Gaia: Josep Jacques Piñol, Delfí Reñé, Blas Carné

Rocafort de Vallbona: Llorenç Català, Pere Bergadà, Josep Cantó Vives

Ciudadilla: Francesc d'A. Gassol, Pere Culleré, Felip Castelló

Floresta: Jeroni Torné, Modest Sala, Pere Aixelà Verdés

Maldà: Antoni Capdevila Vives, Josep Miró Saumell, Josep Vives Capdevila

Poc després s'elegiren les juntes directives locals de tots els pobles inscrits, que s'havien de compondre de set membres (president, vicepresident, tresorer, secretari i tres vocals), sempre que comptessin amb més de cinquanta socis inscrits¹⁴. En una reunió general celebrada el 27 de setembre de 1892 a Mollerussa s'acordà, per tal d'aconseguir l'augment d'adhesions a la Cambra, "*que los representantes de dos o más pueblos se uniesen, y que juntos se encargasen de los pueblos más próximos a su residencia habitual*"¹⁵. En els mesos següents, la Comissió de Propaganda de la CAOM, presidida pel Baró de Casa Fleix, va organitzar reunions semblants a altres localitats (18 setembre a Bellpuig, 30 octubre a Miralcamp, 11 desembre a les Borges Blanques, 29 gener 1893 a Guissona) per tal d'aconseguir una major

¹⁴ *Reglamento General de la Cámara...*, art. 17. Aquest model d'organització basat en les juntes locals el trobem en altres cambres agrícoles que actuaven en un àmbit territorial ampli, com també era el cas de la Cámara Agrícola del Alto Aragón que impulsà Joaquín Costa, la qual establia una junta local en aquells municipis que comptessin amb més de nou socis i s'exigia (Gloria Sanz Lafuente, *Organización i movilizaciones de propietarios agrarios en Aragón. Redes de intervención política, gestión comercial-crediticia y reproducción social, 1880-1930*, tesi doctoral inèdita, Universidad de Zaragoza, 1999, pàg. 130).

¹⁵ Carta del President de la Comissió de Propaganda a la Junta local de la Floresta, 3.10.1893 (Agraeixo a Joaquim Capdevila que m'hagi facilitat la consulta de la correspondència i actes de la Junta local de la CAOM al poble de la Floresta, de l'arxiu de Fèlix Martín)

implantació a tota la regió. En aquestes reunions hi participaven alguns dirigents de l'IACSI com ara Ramon M. Catà de la Torre, que formava part de la Comissió de Propaganda o Ferran de Sagarra i de Siscar, els quals, juntament amb Guillem de Boladeres, serien aquell mateix any alguns dels fundadors de la Federació de Gremis Agrícoles de Catalunya¹⁶. En alguns mitjans s'associà directament la CAOM amb l'organització d'aquesta federació, per mitjà de "*la Delegación que tiene en Barcelona*"¹⁷. De fet, la CAOM ja havia participat en la constitució de la Cambra Agrícola de Catalunya i va mantenir-hi contactes estrets en els seus inicis, segons s'explicava en la Memòria de l'IACSI corresponent a 1891.

Les connexions amb l'IACSI no poden sorprendre si tenim en compte l'orientació que havia adoptat des del final dels anys vuitanta, liderant la mobilització social agrària i estimulant la creació d'associacions locals, i, sobretot, si atenem a qui eren els promotors de la CAOM. Ja hem esmentat que la iniciativa havia partit de l'advocat i propietari Guillem de Boladeres, membre de l'IACSI des de 1889 i que formà part de la seva junta directiva¹⁸. Però Boladeres vivia a Barcelona i només feia estades esporàdiques a Maldà. Al seu voltant, doncs, hi havia d'haver un conjunt de propietaris prou cohesionat per portar a terme aquest projecte. El lideratge dels grans propietaris comarcals és evident i el fet que es mostressin crítics amb el sistema polític no justifica que la CAOM sigui presentada com una entitat de la "petita burgesia rural"¹⁹. Segons ha pogut comprovar J. Capdevila, tots els membres de les juntes locals i de la junta principal de la CAOM apareixien en la relació de majors contribuents de sengles localitats, i la família del Secretari General de la Cambra, Josep Gaya i Tomàs, que era descendent del majordom del Baró de Maldà de finals del segle XVIII, era el segon contribuent de la localitat, amb una propietat de més de 250 jornals²⁰.

El fet que molts alcaldes de la comarca participessin en la fundació de la CAOM, tot encapçalant diverses juntes locals (Maldà, Miralcamp, Verdú, Bellpuig, Sant Martí de Maldà, Vallbona de les Monges) o que el mateix president de la Diputació provincial fos el president de la Comissió de Propaganda de la CAOM²¹, fa ben palès

¹⁶ Vegeu l'apartat 1.3.3.

¹⁷ *El Agricultor Balear*, 15.7.1893.

¹⁸ Vegeu la nota biogràfica a l'apèndix.

¹⁹ Juan Pan-Montojo, "La naissance des associations agraires en Espagne, 1833-1898", *HES*, XVI, núm. 2, 1997, pàg. 185.

²⁰ *Boletín Oficial de la Provincia de Lérida*, núm. 161, 6.4.1890 i *Llibre de Peritatge de Maldà*, pàg. 363 i ss.

²¹ Marià Clua (Baró de Casa Fleix), membre destacat del Partit Conservador, formà part durant trenta anys de la Diputació Provincial de Lleida i ocupà la Presidència en els anys 1892 i 1896-1898 (Conxita Mir, *Caciquisme polític i lluita electoral. Lleida (1890-1936)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1985, pàg. 53).

el lideratge de la classe dirigent local. Els promotors de la CAOM s'assegurarien el control permanent de la junta directiva principal establint en els seus estatuts que només serien elegibles *“los Socios de la Cámara que figuren en la mitad superior de la escala que se formará con todos los que tengan el carácter de propietarios en cualquiera de los pueblos inscritos á la misma”*²².

3.1.3. Grans objectius i pobres realitzacions

Els objectius de la CAOM quedaven enunciats en la primera circular que Guillem de Boladeres dirigí als agricultors dels pobles associats:

*“El programa de nuestra Cámara, inspirado en el más acrisolado amor á la Agricultura, puede fundirse en una palabra sola, Unión. Unidos, conseguiremos desterrar las rémoras administrativas que hoy se oponen al desarrollo de nuestra riqueza agrícola. Unidos, conseguiremos que desaparezca la odiosa contribución de consumos, haciendo que los valores fiduciarios, exentos de todo tributo por ser patrimonio de los privilegiados, contribuyan al igual que la Agricultura á soportar las cargas del Estado. Unidos, el labrador obtendrá capitales baratos por medio del crédito agrícola e industrial. Unidos, tendremos buenos caminos vecinales, ferrocarriles económicos y los canales de riego que tanto hemos menester. Unidos, obtendremos buenas leyes arancelarias que protejan nuestros naturales productos de sus similares extranjeros y fomenten y mejoren la cría de los ganados, la fabricación de productos alimenticios y el cultivo y bonificación de las muchas plantas textiles que podríamos cultivar y que hoy alcanzan una gran demanda comercial; y por último, unidos obtendremos el alimento intelectual que hoy falta al agricultor, cercenando literatos y jurisconsultos á las Universidades para darle ingenieros agrónomos y expertos capataces que le enseñen los múltiples adelantos de la ciencia en el noble arte de cultivar”*²³.

Com es veu ja en el seu programa, la CAOM orientaria la seva actuació més com a grup de pressió enfront del Govern (reforma de la tributació, defensa del proteccionisme aranzelari, demanda d'obres públiques i serveis per al foment de l'agricultura regional) que no pas assumint funcions cooperatives per prestar serveis

²² *Reglamento General de la Cámara...*, art. 8. D'acord amb el RD de 14.11.1890, *“sólo serán elegibles para los cargos de la Junta Directiva los miembros de la Cámara que en nombre propio ó en representación de una sociedad ó empresa figuren en la mitad superior de la escala que se formará con todos los miembros de la Cámara”* (art. 3, 3^a). El Reglament de la CAOM, que fou discutit i aprovat per la junta directiva principal i les juntes directives locals el 19.3.1891, afegia a aquesta disposició l'exigència que els socis elegibles fossin propietaris. Després de l'assemblea general del 23.4.1893, el nou Secretari General de la CAOM, Francesc Oliach, recordava en una circular a les Juntes locals que havien d'escollir els tres vocals de la junta principal *“debiendo tener presente que solo pueden ser elegidos los que tengan caracter de propietarios”* (Correspondència de la Junta local de la Floresta, 30.4.1893).

²³ *A los agricultores de los pueblos asociados a la Cámara...*

als associats. Els actes de propaganda són també un bon testimoni de la seva orientació com a grup de pressió: l'11 de desembre de 1892 es celebrava a les Borges Blanques un acte "*a fin de demostrar la imperiosa necesidad de la agrupación de las clases productoras para la defensa de sus carísimos intereses*"²⁴, i el baró de Casa Fleix convocava una assemblea per al 29 de gener següent a Guissona "*para recabar de los poderes públicos la actuación que se merece nuestra desgraciada clase víctima siempre de esos vampiros políticos sin entrañas*"²⁵. La reivindicació de la unió de la "*classe pagesa*" (entesa com un tot) i en contra de la política (entesa com la divisió partidista) que trobem en el mateix manifest fundacional és prou eloqüent:

"Para verlo realizado [nuestro programa] no necesitamos más que una sola cosa, necesitamos que la unión de la clase agrícola sea tan estrecha é indisoluble, que no baste á destruirla entre nosotros, ni la diferencia de clases y de pueblos (que todos somos hermanos é iguales ante Dios), ni las apreciaciones políticas más opuestas. Ante el noble fin común que nos ha unido, hemos de proscribir en absoluto en el vocabulario de nuestra Cámara la palabra política [...]".

Aquest rebuig a la política —d'altra banda, ben característic de les associacions agràries creades en aquests anys— s'ha d'entendre com un element retòric destinat a identificar l'Estat com al causant de la desprotecció dels agricultors enfront de la crisi i, al mateix temps, evitar les dissensions de caràcter partidista en benefici de la mobilització agrarista. La urgència de la crisi econòmica, com hem vist abans, havia portat als promotors de la CAOM a sacrificar les respectives orientacions polítiques per sumar-se a una iniciativa unitària. Però això no significava una renúncia a aconseguir quotes de poder per tal de defensar els propis interessos: així, poc temps després de la seva fundació, la presidència de la CAOM dirigia una circular a les Juntes locals "*a fin de acordar las personas que en esa población deben ser elejidas para los cargos concejiles de la misma en las elecciones proximas [...] con abstracción —afegia— de toda idea y procedencia política, a la que es y ha de ser en todos tiempos completamente ajena nuestra Asociación*"²⁶.

Les actuacions més importants que coneixem de la CAOM estan relacionades amb el sistema tributari i amb la situació dels mercats agrícoles (particularment el

²⁴ Convocatòria de la Comissió de Propaganda del 2.12.1892.

²⁵ Circular datada a Menàrguens el 21.1.1893. El 25.9.1892 reuní a Mollerussa a la qual s'esperen representants de tots els pobles associats (Correspondència del President de la Comissió de Propaganda a la junta local de la Floresta, 27.9.1892).

²⁶ Circular del Vicepresident de la Cambra a la Junta directiva local de la Floresta, 8.4.1891.

mercat del vi), que —com hem vist— eren els principals objectius enunciats en el seu manifest fundacional. Es sostenia que el sector agrari suportava un gravamen excessiu i que, per contra, hi havia rendes que estaven parcialment o total exemptes, com les derivades del capital mobiliari. En la primera exposició de la CAOM a les Corts espanyoles en demanda de protecció per a l'agricultura “*propone la Cámara de Maldá la creación de un impuesto de transmisión ordinario y fijo sobre las enagenaciones de valores cotizables en Bolsa, al tipo del 1 por 100 del precio de adquisición*”²⁷; i la primera assemblea general de la CAOM va estar presidida pel diputat a Corts Pere Bosch i Labrús, un dels més destacats del proteccionisme aranzelari, el qual en la seva intervenció va criticar molt durament el sistema de tributació de l'agricultura²⁸.

Una reivindicació fonamental era la supressió de “*la odiosa contribución de consumos*”. L'abolició de l'impost de consums fou una de les principals demandes de les classes populars durant la segona meitat del XIX i fou en efecte abolit en les revolucions de 1854 i de 1868, però les necessitats financeres (en absència de reformes globals del sistema fiscal) es van acabar imposant i fou seguidament reestablert. Aquest impost no afectava exclusivament al consum urbà, sinó que repercutia també sobre els productors agraris perquè en moltes circumstàncies era difícil traslladar-lo als preus de consum. En un context de pressió fiscal creixent sobre el sector agrari i amb els efectes cada cop més patents de la crisi agrícola i pecuària, acabaria accentuant la protesta fins a desembocar, l'any 1892, amb motins contra el cobrament dels consums a bona part de la geografia espanyola²⁹. En la mateixa reunió en què aprovava el seu reglament, el 19 de març de 1891, la CAOM ja acordà dirigir-se a les Corts i al Govern sol·licitant la supressió de l'impost, i l'any següent —enmig de la protesta generalitzada— tornà a insistir en la demanda, tot

²⁷ L'objectiu de l'impost era el finançament d'escoles d'agricultura, una altra de les demandes de la Cambra Agrícola de Maldá, com veurem més endavant (*RIACSI*, 1891, pàg. 114).

²⁸ Pere Bosch i Labrús (1827-1894) era un dels més destacats defensors del proteccionisme: el 1869 va fundar, juntament amb Joan Güell i Ferrer el Foment de la Producció Nacional, per lluitar contra els aranzels de Laureà Figuerola. Canovista, el 1883 va promoure juntament amb Duran i Bas el Cercle Conservador Liberal de Barcelona i va ser diputat a Corts per Vic els anys 1876 i 1879 i per Girona el 1891, en anul·lar-se l'acta que també l'acreditava per Terrassa, sempre per defensar la causa del proteccionisme. Organitzà nombrosos actes per defensar aquesta causa, tant a Catalunya com també a Madrid i al País Basc. A més del diputat conservador, van intervenir en aquest acte Mateu Conde (Torregrossa), Puig (Belianes), Grau (Bellpuig), Claveguera (Rocafort) i el president de la comissió de propaganda, el Baró de Casa Fleix (*La Pagesia*, 25.1.1892).

²⁹ Rafael Vallejo Pousada, “El impuesto de consumos y la resistencia antifiscal en la España de la segunda mitad del siglo XIX: Un impacto no exclusivamente urbano”, *Revista de Historia Económica*, Año XIV, núm. 2, 1996, pàg. 339-370. Josep Iglésies i Andreu Mayayo descriuen alguns d'aquests aldarulls populars que van tenir lloc a la Conca de Barberà durant els anys noranta (J. Iglésies, *La crisi agrària de 1879/1900: la fil·loxera a Catalunya*, Barcelona, Edicions 62, 1968, pàg. 261-267; A. Mayayo, *La Conca de Barberà (1890-1939): de la crisi agrària a la Guerra Civil*, Montblanc, Centre d'Estudis de la Conca de Barberà, 1986, pàg. 143-152).

coincidint amb la iniciativa de l'IACSI³⁰. Des de 1893 es va tendir cap a la desgravació progressiva dels béns de primera necessitat i a partir del nou segle ja es començà a plantejar l'abolició de l'impost: des de 1905 van quedar desgravades les farines i el 3 d'agost de 1907 s'aprovà la Llei de desgravació dels vins comuns per a les capitals de província i ciutats de més de 30.000 habitants. La supressió definitiva de l'impost arribaria amb la Llei de 12 de juny de 1911 i, a diferència de les mesures anteriors, que foren impulsades pels conservadors, fou per obra del Partit Liberal, fet que situaria Guillem de Boladeres en contra de la mesura: en una conferència en el Centre Monàrquic Conservador de Barcelona que ell presidia, va criticar la debilitat del Govern Liberal per transigir a "*las exigencias del elemento bullanguero*", negà el caràcter regressiu de l'impost (la injustícia del seu repartiment "*que defienden en su argumentación los abolicionistas de Consumos*") i advertí de l'equivocació que suposaria que Barcelona fés efectiva la llei sense haver resolt el problema del dèficit³¹.

La reivindicació de la CAOM en favor de la supressió de l'impost de consums tenia a veure amb la situació del mercat del vi, atès que no sols limitava el consum del vi en els mercats urbans, sinó que era un factor important de la seva adulteració. Ja des d'un inici la CAOM advertia que "*perseguirá criminalmente y con todo rigor las sofisticaciones de los vinos y demás artículos que la Agricultura y demás industrias transformativas producen*"³², una funció recollida en el Reial Decret de Cambres Agrícoles que anava orientada fonamentalment a regular el mercat interior dels vins³³.

Pocs dies després de la fundació de la CAOM, l'ambaixador francès havia denunciat el tractat de comerç amb Espanya i s'inicià el procés de renegociació que portaria, el 1892, a la pèrdua del principal mercat exterior del vi³⁴. En aquesta conjuntura, els esforços de la CAOM es van dirigir a reclamar l'acció del Govern per tal d'aconseguir una posició favorable als productes d'exportació espanyols i, sobretot, protegir el mercat interior. A mitjan novembre de 1891 la CAOM elevava

³⁰ "Cámara Agrícola de Maldà", *La PAGESIA*, 10.3.1892.

³¹ *La verdad sobre la supresión del impuesto de consumos*, Madrid 1911.

³² En una circular, el vicepresident de la CAOM exigia a les Juntes directives locals que informessin a la Junta principal "*de cualquier abuso de esta índole que se llegue a inquirir u cometa en su demarcación u en otro punto en perjuicio de la salud pública y de los productores de buena fe*" (Correspondència de la Junta del poble de la Floresta, 22.4.1891).

³³ "*Ejercitar ante los tribunales las acciones criminales que procedan contra los que falsifiquen ó adulteren los productos de la agricultura y sus industrias, ó de cualquier manera ilegal influyan en el mercado de estos productos*" (art.5, 6^a).

³⁴ Juan Pan-Montojo, *La bodega del mundo. La vid y el vino en España (1800-1936)*, Madrid, Alianza Universidad, 1994, pàg. 243 i ss.

una exposició al President del Consell de Ministres respecte a la renovació del tractat comercial amb Alemanya que era considerat “*de todo punto incompatible con la exportación de nuestros vinos á Francia*”, atès que la importació d'alcohol industrial alemany era utilitzat per a la fabricació de vins artificials que eren utilitzats en l'exportació a França competint amb els naturals, i sol·licitava al Govern “*que se imponga sobre los alcoholes industriales extranjeros un derecho arancelario de 200 pesetas por hectólitro*”³⁵. Pocs dies després els representants de les cambres agrícoles espanyoles feien entrega les seves peticions a Cánovas del Castillo en relació a l'elaboració de vins de marca i a l'ampliació dels seus mercats exterior i interior³⁶.

Aquesta situació portà la CAOM a confluir amb la Liga Nacional de Productores, creada a Madrid el 7 de febrer de 1894 i de la qual Guillem de Boladeres fou un dels membre de la junta directiva³⁷. Ja des d'un mes abans, Boladeres es dirigia a les delegacions locals per facilitar-los un model d'adhesió a aquesta entitat, “*pues dadas las tendencias libre-cambistas que dominan en las altas esferas del poder, conviene agrupar todos los elementos productores de la Nación, así industriales como agrícolas, para oponernos con todas nuestras fuerzas a esta desatentada política económica que impide la regeneración de nuestra desgraciada agricultura*”³⁸.

L'actuació de la CAOM s'orientà fonamentalment a exercir pressió sobre el Govern per aconseguir una major protecció per al sector. Tot el ventall de possibilitats que donava el Reial Decret de Cambres Agrícoles per tal de desenvolupar serveis cooperatius no va ser aprofitat, tot i que va haver-hi alguna iniciativa. El mateix any 1891 va estudiar la creació d'un banc agrícola “*al objeto de poder proporcionar a los labradores de los pueblos asociados que sean socios de*

³⁵ “Sobre el tratado con Alemania”, Maldà 16.11.1891 (RIACSI, 15.12.1891). Segons Guillem de Boladeres, no es podia esperar un augment de la importació de vi per part d'Alemanya o dels altres països del nord d'Europa, atès que els seus governs protegien el consum de la cervesa i altres begudes alcohòliques i gravaven fortament el vi; però en canvi Espanya imposava uns drets aranzelaris insignificants. La seva elevació, però, seria un incentiu per a la formació d'una poderosa indústria peninsular que produïa alcohol utilitzant el rebuig de la indústria sucrera.

³⁶ Entre les mesures proposades figurava l'elevació a 156 ptes/Hl els drets d'importació dels alcohols industrials i la regulació de la seva fabricació amb un impost de 35 ptes/Hl, i “*modificar el impuesto de consumos hasta conseguir su sustitución por otro más equitativo y racional, que no ocasione los perjuicios tan considerables al contribuyente y al Tesoro; rebajando desde luego en un 50 por 100 los derechos respecto a los vinos comunes y de pasto*”. En representació de la Cambra Agrícola de Catalunya (a la qual estava adherida la de Maldà) hi van assistir el Marquès d'Aguilar, Josep Alvarez Mariño i Hilarió Ruiz Amado (RIACSI, 15.12.1891).

³⁷ Vegeu l'apartat 1.4.

³⁸ Correspondència del President de la Cambra a la Junta local de la Floresta, 20.2.1894. En la reunió següent, la Junta Directiva local de la Floresta acordava “*adherirse por completo á la Liga Nacional de Productores en representación de todos los vecinos propietarios de este pueblo que pertenecen a la Cámara Agrícola de Maldá [...], felicitándole [a Guillem de Boladeres] por haber constituido un organismo tan poderoso y que tanto puede influir en la prosperidad del país productor*” (Acta 24.2.1894).

*esta Cámara, frutos y cantidades en metálico a préstamo a módico interés*³⁹. Precisament els precedents d'associacionisme pagès més antics a les terres de Lleida, on les productivitats eren baixes i una gran part de la pagesia disposava de patrimonis molt migrats per garantir la subsistència, tenen relació amb el crèdit rural⁴⁰, i l'any 1889 la Societat Econòmica d'Amics del País de Lleida ja havia reclamat la creació d'un banc agrícola que, a més de facilitar préstecs amb la garantia de la terra o bé de la collita pagesa, havia de facilitar l'accés a la propietat⁴¹.

La Cambra Agrícola de Lleida, fundada el 1899 per a defensar els interessos agraris de tota la província, va tornar a posar com un dels seus objectius principals l'establiment de "*un banco agrícola que libre al labrador honrado de la necesidad, ahora por desgracia muy frecuente, de suscribir préstamos escandalosamente usurarios*"⁴². El 20 d'agost d'aquell mateix any la Cambra Agrícola de Lleida va nomenar una comissió per estudiar la creació del banc agrícola⁴³, que al començament de l'any següent va presentar: un preàmbul a un projecte de llei sobre bancs agrícoles, un projecte de llei sobre bancs agrícoles i una memòria sobre l'establiment d'un banc agrícola a Lleida⁴⁴. Segons aquesta memòria, a la província de Lleida les institucions de crèdit per als agricultors quedaven reduïdes a alguns pòsits amb un radi d'acció merament local i al Munt de Pietat i Caixa d'Estalvis de Lleida, una entitat que podia constituir un auxili eficaç dels propietaris agrícoles, però que no tenia la suficient llibertat per a la col·locació dels capitals i que, en tot cas, era

³⁹ En una circular, la Junta central de la Cambra es dirigia a les juntes directives locals per demanar que "*les informen a esta Directiva Principal de la cantidad que en su demarcación respectiva crean ha de ser suficiente para subvenir las necesidades más apremiantes de los labradores menos acomodados durante determinadas épocas del año*" (Carta del Vicepresident de la Cambra a la Junta local de la Floresta, 21.5.1891).

⁴⁰ El Banc de Pagesos de la vila d'Arbeca, creat el 1842, va tenir continuïtat fins a les acaballes del segle XIX, en què s'integrà en el pòsit municipal. La Confraria de Llauradors de Lleida, una associació pagesa que datava del segle XVIII, l'any 1850 també estudià la creació d'un banc agrícola, si bé no tenim notícia que arribés a funcionar (Enric Vicedo, "L'associacionisme pagès a les Terres de Ponent: un tema per a l'estudi", *RIACSI*, núm. extra 140 aniversari, 1992, pàg. 60-61; vegeu també del mateix autor, "Crisis de las solidaridades tradicionales y nuevas formas de asociación y resistencia campesina en la Cataluña occidental (1750-1920)", *Historia Agraria*, 18, 1999, pàg. 201-223).

⁴¹ La Memòria remarcava la importància dels pòsits d'Arbeca, Cervera i Bellvís, i reivindicava un pòsit per a la ciutat de Lleida (E. Vicedo, "L'associacionisme pagès...", pàg. 61-62).

⁴² "La Cámara y sus propósitos", *BCAL*, Any I, núm. 1 (28.4.1899).

⁴³ La comissió estava formada pel Marquès d'Alfarràs (president de la Cambra Agrícola de Lleida), Jaume Llorens i Alrà, Ramon Jené i Gimbert, Josep Zulueta i Gomis, Ignasi Girona i Vilanova, Manuel Gaya i Tomàs, Marià Jacques i Quer, Marià de Gomar i de las Infantas, Lluís Corbella i Boada, Carles de Fortuny i de Miralles, Francesc Macià i Llusà, i Ramon de Xammar i de Niubò (*BCAL*, 28.9.1899).

⁴⁴ Responent al corrent d'opinió que demanava l'auxili del crèdit rural, el 28 de novembre de 1899 el Ministre d'Agricultura, Joaquín Sánchez de Toca, va presentar al Senat un projecte de llei de crèdit agrícola que havia de posar les bases d'aquestes institucions. Això no obstant, la falta de crèdit va continuar essent un dels problemes cabdals de l'activitat agrícola i, deu anys més tard, un dels membres d'aquella comissió per a la creació del Banc Agrícola de Lleida, el diputat a Corts Josep Zulueta, va promoure l'establiment d'un Banc Nacional Agrari d'Espanya que es convertiria en una de les reivindicacions més importants de la Federació Agrícola Catalana Balear. Vegeu la nota biogràfica de Josep Zulueta a l'apèndix.

del tot insuficient per a atendre les necessitats del mercat. Dos anys més tard, un dels membres d'aquella comissió, el notari de Lleida Manuel Gaya i Tomàs, germà del que fou secretari general de la CAOM, Josep Gaya, llençaria des de Maldà la iniciativa de crear el Banc Agrícola de Segarra⁴⁵. No consta, però, cap vinculació d'aquesta iniciativa amb la CAOM, un fet que avala la hipòtesi que la cambra ja hauria deixat d'existir totalment

Un altre dels objectius de la CAOM era “*el alimento intelectual que hoy falta al agricultor*”⁴⁶, és a dir la instrucció agrícola. En diverses ocasions Boladeres es pronuncià sobre la necessitat i la urgència de desenvolupar l'ensenyament agrícola, en el qual l'Estat havia de tenir un paper fonamental⁴⁷. Pocs mesos després de la seva fundació rebia de la Direcció General d'Agricultura una donació de 151 volums per a formar una biblioteca que estaria a disposició dels socis per mitjà de préstec⁴⁸. També en aquell mateix any va intentar aconseguir del Ministeri de Foment primer una subvenció anual de 25.000 ptes. per tal de fundar una escola d'agricultura que, a més de posar en contacte la pagesia amb els mètodes de conreu més moderns, pogués expedir títols de perit, capataç i enginyer agrònom; i, uns mesos més tard, va demanar l'establiment d'una estació enotècnica a la comarca que, segons Boladeres, permetria salvar la seva indústria vinícola:

“situada en el centro de un país exclusivamente vitícola, toca de cerca la necesidad apremiante de mejorar el cultivo de la vid y de perfeccionar la elaboración de sus vinos, hasta aquí solicitados con preferencia por la nación vecina á causa de su adaptación, cual ningún otro, á las condiciones de los vinos franceses, y por consecuencia de los que exige el mercado universal. Tendrían, á buen seguro, este dominado, si no fuera tan rudimentaria como es, la industria vinícola, y por lo mismo ha creído esta Cámara deber impetrar el auxilio del Estado á fin de que se digne establecer, bajo el amparo de la misma, en el punto más céntrico de todos los pueblos asociados, una Estación que facilmente extienda sus saludables enseñanzas desde uno á otro confín de esta dilatada comarca

⁴⁵ Vegeu Joaquim Capdevila, *Maldà, història gràfica i del segle XX*, Maldà, Ajuntament de Maldà, 1999, pàg. 246-248.

⁴⁶ *A los agricultores de los pueblos asociados...*

⁴⁷ L'any 1894, per exemple, publicava un article que, posant com a exemple els Estats Units, destacava la importància que tenia per a la producció el paper de l'Estat en l'ensenyament agrícola (“La enseñanza agrícola en los países bien gobernados”, *El País*, Lleida 18.8.1894). També en la seva memòria sobre “Economia rural” presentada l'any 1911 a la Reial Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona dedica un capítol a l'ensenyança agrícola, destacant la seva importància tant en el seu nivell superior com en l'elemental i mig.

⁴⁸ Carta del vicepresident de la CAOM al president de la Junta local de la Floresta, 21.5.1891. Les sol·licituds de préstec s'haurien de dirigir a la Secretaria General de la CAOM, fet que indica que la biblioteca no disposaria d'un estatge fix.

*que abarca mas de mil seiscientos kilómetros cuadrados, ó sea de los límites de la provincia de Tarragona hasta la llamada Cuenca de Tremp*⁴⁹.

No ens consta que cap d'aquestes iniciatives arribés a realitzar-se, com tampoc la iniciativa de “*crear una publicación o periódico semanal órgano de la misma y sostenido por los asociados*”, acordada en l'assemblea general del 23 d'abril de 1893⁵⁰, tot i que des de Barcelona Boladeres començaria a publicar *El Terruño*⁵¹. En el terreny dels serveis pràctics, doncs, les consecucions serien pràcticament nul·les, fet amb el qual hi contribuï probablement el seu caràcter comarcal i les dificultats de coordinació de les funcions cooperatives en un espai molt extens. La inexistència d'aquests serveis explicaria que no s'arribés a construir un estatge social per a la CAOM, de manera que les reunions de la junta directiva es celebraven al domicili de Boladeres, la pairalia i molí d'oli que havia adquirit a Andreu Guasch l'any 1887. La primera assemblea general de la CAOM —a la qual assistiren, segons les cròniques, més de dos mil socis— es celebrà el 3 de gener de 1892 també al seu molí⁵². La falta de funcions cooperatives també permet explicar que més enllà dels primers anys noranta, en què la crisi va mobilitzar molt intensament el món rural català, la CAOM deixés de tenir activitat.

3.1.4. Una experiència efímera

La darrera notícia que tenim de la CAOM data del 1899: per mitjà de Boladeres, fou una de les entitats fundadores de la FACB. En l'acte de constitució, celebrat a l'IACSI el 27 de febrer de 1899, Boladeres, que participava com a representant de la CAOM, en fou elegit vicepresident. Però tot sembla indicar que en els darrers anys del segle la CAOM tenia una existència purament nominal: en el congrés agrícola de la FACB, celebrat a Lleida l'any 1900 sota els auspicis de la recent creada Cambra

⁴⁹ Carta de Guillem de Boladeres al Ministre de Foment (*El País*, Lleida 12.2.1892). Cal tenir en compte que en aquells moments els títols de perit i d'enginyer agrònom només es podien obtenir a l'Escola General d'Agricultura de Madrid. Pel que fa a les estacions enotècniques o enològiques, les primeres que va crear l'Estat a Catalunya foren les de Vilafranca del Penedès (1902) i de Reus (1904). Ja en el segle XX, a la ciutat de Lleida hi va haver diversos intents d'aconseguir l'establiment d'una granja escola i d'una estació d'arboricultura i fructicultura, que no van acabar de reeixir (Josep Casanovas i Prat, *L'acció tècnica agrària (1912-1939). La política agrària de la Mancomunitat i la Generalitat de Catalunya*, tesi doctoral inèdita, Universitat de Barcelona, 1996, pàg. 17).

⁵⁰ Correspondència de la Junta directiva del poble de la Floresta. En una carta sense datar, el Secretari General de la Cambra, Francesc Oliach, sol·licitava al president de la Junta local que “*abra en esa localidad una suscripción al tal periódico á tenor de tres pesetas al año para ver de alcanzar el número en que ese pueblo resulta estimado en el repartimiento de las 1.500 que para tener vida propia se requieren para sostener dicha publicación*”.

⁵¹ Tot i que Guillem de Boladeres signava com a director tot fent constar la seva condició de president de la CAOM, no ens consta que hi hagués mai cap relació orgànica entre el periòdic i la CAOM. Aquest s'intitulava simplement com a “Periódico de Agricultura. Defensor de los Intereses de la Propiedad”.

⁵² “La reunió de la Cambra Agrícola de Maldà”, *La Pagesia*, 25.1.1892.

Agrícola de Lleida, ja no consta la participació de la CAOM, i fou precisament en aquest congrés que Boladeres abandonà la vicepresidència de la FACB.

Amb un àmbit d'actuació provincial, la Cambra Agrícola de Lleida integraria alguns dels membres més significats de l'antiga CAOM, tal com Josep Gaya i Tomàs, Joan Vall, el Baró de Casa Fleix, Felip Gassol i Puig, Josep Jacques Piñol, Gaietà Puig i Boladeres i d'altres. Els seus promotors eren grans propietaris de les comarques de Ponent, molts d'ells membres destacats de l'IACSI, com ara el Marquès d'Alfarràs, president de la Cambra i fill del primer president de l'IACSI, Josep Zulueta, vicepresident primer de la Cambra i membre de la junta directiva de l'IACSI, o Ignasi Girona, que seria president de l'IACSI els anys 1902-1906 i 1915-1923. També foren membres de l'IACSI els següents membres de la primera junta directiva de la Cambra: Marià de Gomar i de les Infantes, Ramon Fabregat, Francesc Vidal i Codina (fundador de l'important establiment d'arboricultura i plantes "Campos Elíseos de Lérida"), el reverend Baltasar Arqués, Jaume Culleré Massot, Felip Gassol, Josep Campderròs (fundador i president de l'Associació Agrícola de Granyena⁵³) i Jaume Capell⁵⁴. També era membre de l'IACSI el germà gran del membre de la junta Ramon Xammar i de Niubò (1843-1908), propietari de Castellldans i que fou diputat provincial pel partit conservador (després també formà part del partit liberal) i que a finals de segle va participar en el moviment catalanista⁵⁵.

L'objectiu principal de la Cambra Agrícola de Lleida també era el de convertir-se en un grup de pressió i per això pretenia que els seus delegats de cada poble procurassin que tots els agricultors (propietaris i pagesos jornalers, tot i que amb categories diferents) s'inscrivissin a la Cambra i subscrivissin les conclusions que els enviés a consulta⁵⁶. Però com hem vist, també es proposava establir "amb urgència"

⁵³ Vegeu l'apartat 1.2.4.

⁵⁴ La primera junta de la Cambra Agrícola de Lleida, estava formada pel Marquès d'Alfarràs (president), Josep Zulueta i Gomis (vicepresident), Comte de Torregrossa (vicepresident), Marià de Gomar i de les Infantes (vicepresident), Ramon Xammar i de Niubò (comptador), Ignasi Vilaplana (vicecomptador), Rafael La Rosa (vicecomptador), Marià Jacques Quer (tresorer), Ramon Fabregat (vicetresorer), Pere Giné Ricart (vicetresorer), Ignasi Girona i Vilanova (vocal), Ramon de Siscar (vocal), Fortunat Galtés (vocal), Francesc Vidal i Codina (vocal), Francesc Macià i Llusà (vocal), Rvd. Baltasar Arqués (vocal), Lluís Corbella (vocal), Jaume Esqué Pons (vocal), Jaume Culleré Massot (vocal), Valerià Figuerol (vocal), Felip Gassol (vocal), Josep Campderròs (vocal), Ramon Conillera i Caballé (vocal), Josep Giné i Pons (vocal), Ramon Vilà (vocal), Alfons Piñol (vocal), Francesc Clua (vocal), Marià de Motes (vocal), Jaume Capell (vocal), Pau Llari (vocal) i Antoni Ortiz (secretari).

⁵⁵ Josep M. Oller (dir.), *Homes del catalanisme. Bases de Manresa. Diccionari biogràfic*, Barcelona, Rafael Dalmau, Barcelona, 1995, pàg. 277-278.

⁵⁶ El primer meeting convocat per la Cambra Agrícola de Lleida va tenir lloc el 12.5.1899 al teatre dels Camps Elisis de Lleida, per tal de discutir sobre la supressió o reforma de l'impost de consums, reforma de la contribució territorial, protecció aranzelària i abaratiment de la circulació de blats, vins i olis, institucions de crèdit rural, foment de l'ensenyament agrícola, impost sobre les utilitats, i protecció, construcció i conservació de camins i canals (BCAL, 28.4.1899).

un banc agrícola, així com la fabricació i venda d'adobs químics i el subministrament de llevors. El mateix any 1899 ja va assajar el subministrament d'adobs, tot i que la primera campanya *"ha sido negativa, contribuyendo á ello la joven organización de la Cámara, la falta de sindicatos en los pueblos, y más principalmente la falta de una entidad al lado de la Cámara, que facilitaría á esta los medios para prestar dicho servicio desahogadamente"*⁵⁷. Com en el cas de la CAOM, no sembla que assolís aquest objectiu.

Amb l'arribada del nou segle es produïren altres iniciatives que demostraven que la CAOM ja havia deixat d'existir: al projecte de l'esmentat del Banc Agrícola de la Segarra (1901) hi hem d'afegir la creació de la Cambra Agrícola de la Segarra i l'Urgell (1905), promoguda per les classes benestants de Cervera, però amb un radi d'acció comarcal⁵⁸. El mateix any de la seva fundació, aquesta cambra va organitzar a Cervera el VIIIè congrés de la FACB i tampoc no consta la participació de la CAOM, tot i que hi figurava adherida⁵⁹.

Més tard, a la mateixa localitat de Maldà es creà el Centre Catòlic Agrícola (1911), també promogut per Manuel Gaya i Tomàs, i es va construir la Farinera de la Segarra (1916) sota la iniciativa particular de Josep M. Iglésias i Guizard, nebot polític de l'esmentat Manuel Gaya⁶⁰. Ambdues iniciatives també posen de manifest que la CAOM havia deixat d'existir, així com la creació dels sindicats de Guissona (1906) i de Cervera (1918), juntament amb els sindicats catòlics que es crearen a partir dels anys de la Primera Guerra Mundial, com ara el de Tàrrega (1914).

La CAOM va resultar una experiència efímera i pràcticament no va deixar rastre. Tot i ser un cas singular, l'experiència de la CAOM no deixa de ser característica de les iniciatives dels grans propietaris rurals que, en aquests darrers anys del segle XIX, van intentar liderar la mobilització social al camp. Moltes d'aquestes iniciatives, tot i constituir-se en associacions formals, no van aconseguir el desenvolupament esperat i tingueren una vida molt curta.

⁵⁷ BCAL, 28.9.1899.

⁵⁸ Josep M. Ramon, *El sindicalisme agrari a la Segarra (1890-1936)*, Lleida, Pagès Editors, 1999, pàg. 64 i ss.

⁵⁹ En la relació d'entitats adherides a la FACB de l'any 1917, la CAOM encara hi constava.

⁶⁰ Joaquim Capdevila, *Maldà...*, pàg. 248-249 i 262.

3.2. El Centre Agrícola del Penedès i l'organització dels interessos agraris⁶¹

El 12 de gener de 1891, just una setmana després de la fundació de la Cambra Agrícola de Maldà, es creava a Vilafranca del Penedès una altra cambra agrícola. En aquest cas, però, la cambra havia nascut d'una entitat preexistent, el Centre Agrícola del Penedès (CEAP), de la qual la Cambra del Penedès es convertiria en una mena de secció⁶²: la seu de la Cambra estava en el local del CEAP, el qual també es feia càrrec de les seves despeses d'oficina i, a canvi, sense pagar cap quota, els socis numeraris del CEAP podien formar part de la Cambra com a socis fundadors. Creat l'any 1876, el CEAP va aglutinar al seu voltant durant molts anys els grans propietaris rústics que residien a Vilafranca i va promoure la creació de diverses entitats, com ara l'Associació de Propietaris per a la vigilància de la propietat rural (1876), l'esmentada Cambra Agrícola del Penedès (1891) o, uns anys més tard, el Sindicat Agrícola del Penedès (1899).

Entrat el segle XX, el CEAP encara era una referència indiscutible en la defensa dels interessos dels propietaris vilafranquins, de manera que l'any 1913, la Lliga Industrial i Comercial va ingressar també en el CEAP⁶³. També veurem com la Cambra Agrícola del Penedès va intervenir directament en la creació de la Unió de Vinyaters de Catalunya. Més tard, el desembre de 1924, des del CEAP es va fundar la important Associació de Propietaris del Penedès, que va actuar en íntima col·laboració amb l'IACSI per bloquejar les mesures legislatives reformistes que afectaven la propietat agrària⁶⁴. I ja en els anys trenta, en el clima d'intensa conflictivitat social que afectava molt especialment l'àrea del Penedès, va promoure l'Associació de Propietaris Agricultors de Catalunya, la qual tenia la seu al mateix local del CEAP. Des de 1876 i durant més de cinquanta anys, per tant, el CEAP va constituir la principal associació que va articular l'acció social dels propietaris agraris del Penedès i una de les més importants del territori català.

⁶¹ Sota el títol de "La crisi del sector vitivinícola i el moviment associatiu agrari (1876-1912)", una síntesi d'aquest apartat fou publicada recentment a: Josep Colomé (coord.), *De l'aiguarent al cava. El procés d'especialització vitivinícola a les comarques del Penedès-Garraf*, Vilafranca del Penedès, *El 3 de vuit* i Ramon Nadal Editor, 2003, pàg. 239-256.

⁶² Amb motiu de la publicació del RD del 17.4.1891 que declarava oficialment organitzada la Cambra Agrícola del Penedès, *El Labriego* comentava: "Ya tenemos pues reconocida oficialmente nuestra Cámara agrícola instalada en el Centro, del cual nació, y viene en cierto modo á ser una sección" (*EL*, 30.4.1891).

⁶³ *EL*, 30.4.1913.

⁶⁴ Jordi Pomés, *La Unió de Rabassaires*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2000, pàg. 339.

3.2.1. La fundació del Centre Agrícola de Vilafranca del Penedès

Amb anterioritat a la fundació del CEAP (1876), els propietaris del Penedès s'havien agrupat al voltant d'una subdelegació de l'IACSI creada l'any 1852, l'any següent de la creació de l'Institut. Fou una de les primeres subdelegacions que es fundaren a Catalunya i —segons M. Caminal— arribaria a agrupar una quarantena de socis corresponsals⁶⁵. Entre aquests hi havia l'advocat i propietari Modest Lleó, que exercí de secretari de la Subdelegació de l'IACSI a Vilafranca i que, més tard, “*fue uno de los primeros entusiastas fundadores del Centro Agrícola del Panadés*”⁶⁶ i després també de la Cambra Agrícola: fou precisament ell qui representà la Cambra del Penedès en la constitució de la Federació Agrícola Catalana l'any 1899 i fou un dels redactors del reglament de la Federació⁶⁷.

Tanmateix, la Subdelegació de l'IACSI a Vilafranca va funcionar poc temps, perquè l'any 1865, a iniciativa d'alguns propietaris de la localitat i responent “*á una necesidad general y de mucho tiempo sentida*”, sorgí una nova iniciativa de crear una associació agrària comarcal:

*“El día 21 de Diciembre de 1865, invitados por algunos propietarios de esta villa, reuniéronse en el Salón de estas Casas Consistoriales gran número de agricultores de la misma y de la comarca del Panadés, con el propósito de establecer una asociación, que fijándose en el estado en que se hallaba la agricultura en el mismo [el Penedès], estudiase las mejoras que convendría plantear, reformas que introducir, y medios que deberían excogitarse, para poner á la altura conveniente aquel venero de la pública riqueza, de manera que ni el Panadés quedara rezagado respecto de otras comarcas agrícolas nacionales y extrangeras, ni sus propietarios se hallasen desprevenidos en las eventualidades que consigo trajera lo porvenir”*⁶⁸.

⁶⁵ A més de Vilafranca del Penedès, l'any 1852 es fundaren subdelegacions de l'IACSI a Terrassa, Igualada, Avinyó, Vic i Palafrugell. Durant els primers anys cinquanta, M. Caminal registra a l'Alt Penedès una quinzena de socis corresponsals de l'IACSI i entre 1856 i 1864, en registra 24 (Montserrat Caminal, *L'Institut Agrícola Català de Sant Isidre (1851-1901)*, tesi doctoral inèdita, Universitat de Barcelona, 1979, pàg. 157 i ss.)

⁶⁶ *EL*, 31.1.1903.

⁶⁷ Modest Lleó i Ubach (?-1903) era propietari d'un extens patrimoni radicat a Sant Martí de Sarroca, el segon en riquesa vitícola de tota la província segons un informe del Ministeri d'Agricultura de 1878. Residia a Vilafranca del Penedès, on de jove va exercir d'advocat i en els anys 1856-1857 fou alcalde; més tard va residir també a Barcelona, on era un assidu concorrent a les reunions de l'IACSI, en el qual va tenir alguns carrecs. L'any 1893 fou nomenat Comissari regi del Consell provincial d'Agricultura, Indústria i Comerç de Barcelona i durant molts anys va presidir la Comissió de Foment. Un esbós biogràfic de Modest Lleó es pot trobar a Montserrat Caminal, “L'Institut Agrícola de Sant Isidre en defensa de la propietat (1869-1874)”, *Perspectiva Social*, 21, 1985, pàg. 47.

⁶⁸ *EL*, 30.8.1876.

En aquells moments la producció vitivinícola estava en plena expansió, però els preus del vi havien començat a baixar després que les vinyes del Garraf s'haguessin recuperat de la invasió de l'*oidium* gràcies a l'aplicació del sofre⁶⁹. Alguns propietaris del Penedès ja advertien que algunes regions europees (Burdeus, Champagne o l'àrea del Rhin) remuneraven millor els seus vins i, el que és més important, el perill d'una competència creixent d'àmbit internacional que ja es començava a produir amb determinats productes i que no tardaria a produir-se també en el sector vinícola:

“Certs productes estrangers s’obtenen tant baratos que fins nos venen á fer la competencia dintre de casa, y aixó’ns esplica com poden portarnos bous y moltons d’Alger, carbons y canems d’Italia, ayguardents del Nort; llanas d’Alemanya; gallinas y ous de Fransa; fustas de tot arreu y fins carregaments de ferratjes y patatas. Y altres ne veureu de pitjors! Pobres de nosaltres lo dia que vingan grans estrangers, estigan al fort del llevar las novas vinyas plantadas en Espanya, Fransa, Italia, Hungria,... y ¿qué os diré? fins en Africa y fins en América! A les hores sí que’s podrá ben dir á boca plena, Vilafranca del Panadés móltas vinyas y poch diners”⁷⁰.

Però en el sector vitícola encara no hi havia símptomes de sobreproducció i no havia esclatat la insurrecció cubana que faria perillar el mercat antillà per als productors espanyols. La projectada associació no va passar d'una comissió per redactar-ne les normes i alguns la van considerar utòpica i fins i tot perjudicial.

No fou fins deu anys més tard que aquell projecte va fer-se realitat. A l'inici de 1876 començà a publicar-se *El Labriego*, una revista quinzennal d'agricultura, que tenia la voluntat de difondre els nous coneixements tècnics i afavorir la millora de les pràctiques agrícoles. *El Labriego* va propiciar la relació entre els propietaris vilafranquins i, en darrer terme, la fundació del CEAP: segons Jaume Maspons, la fundació de la revista i també del CEAP “se deuen a Pere Alegret, qui recullí lo pensament llençat anys enderrera per altre vilafranquí ilustre, Pau Milà, condensat en les següents frases de una alocució dirigida en 21 de Desembre de 1865 Als propietaris del Penadés: ‘La nostra salvació —deya— es produhir més, més bo y

⁶⁹ Segons A. Martorell que, “els alts preus que’l vi obtingué l’any 53 á causa de la invasió del *Oidium* á les vinyes del Litoral, duraren fins per allí al any 1864, per que’ls pagesos de la costa, gracies á la aplicació del sofre á ses vinyes, combateren la ruïnosa plaga que per espay de deu anys se’ls había menjat els rahims, essent la cullita de dit any 64 la primera en que, am la consegüent alegría, pogueren veure omplir novament ses botes, fent aixó que’ls exportadors de Sitjes y Vilanova, trobant ya vins á casa seva, deixessin de comprar els de Vilafranca y sa comarca” (Antoni Martorell y Panyellas, “Notes crítiques sobre les vicissituds de la Agricultura, Industria y Comerç durant el sigle XIX”, a: *El Penadés en el sigle XIX*, Vilafranca del Penedès, Centre Catalanista, 1902, pàg. 207).

⁷⁰ De la circular que es va repartir en la reunió del 21.12.1865 a l'ajuntament de Vilafranca del Penedès, redactada per Pau Milà i Fontanals (*EL*, 30.8.1876).

més barato; lo medi, la associació”⁷¹. El director de *El Labriego*, Pere Alegret, fou un dels fundadors i membre de la junta directiva del CEAP i la revista es convertiria en el seu òrgan de difusió⁷². El març de 1876 ja informava de les primeres gestions per crear la nova entitat⁷³, a la qual la revista donà el seu suport des d’un principi, “*decididos como estamos á prestar todo nuestro apoyo a la instalación del referido Centro*”⁷⁴. Però no fou fins al mes de juliol quan la comissió organitzadora va reunir “*a las personas que se han manifestado propicias á inscribirse como socios*”, per sotmetre els estatuts a la seva aprovació i procedir a la constitució definitiva de l’entitat⁷⁵. La sessió inaugural es celebrà el primer de setembre, amb motiu de la celebració d’un certamen de “premis a la virtut” durant la Festa Major de la localitat.

Fou la primera d’aquestes associacions de propietaris que, partint d’una iniciativa local, es fundaren a la província de Barcelona; però aviat es crearen associacions similars a altres comarques, o bé es reorganitzaren les subdelegacions de l’IACSI que havien funcionat durant els anys cinquanta⁷⁶. No és cap casualitat que els propietaris decidissin organitzar-se en aquells moments, passat el període d’inestabilitat del sexenni (1868-1874) i instituïda la Restauració borbònica, “*con la desaparición de esa larga serie de calamidades, que, durante siete años interminables ha experimentado el país, ha brillado nuevamente el iris de paz y concordia*”⁷⁷. Els perills que s’albiraven l’any 1865 s’havien fet més patents durant la primera guerra d’alliberament de Cuba (1868-1878); però, a més, s’havia fet ben evident l’amenaça que representava per als interessos dels propietaris el moviment rabassaire, sobretot després que durant la Primera República s’intentés fer redimible

⁷¹ Jaume Maspons i Camarasa, “Agricultura”, dins la *Geografía General de Catalunya* dirigida per Francesc Carreras Candi, vol. I: Catalunya, Barcelona, s.d., pàg. 565.

⁷² A l’inici de 1877, en la capçalera de la revista s’hi afegí, a més de “Revista Quincenal de Agricultura”, que era el “Eco de la sociedad Centro Agrícola del Panadés”, i va fer constar que es traslladaria “*a nuestras columnas los trabajos de dicha asociación en pro de la Agricultura*” (*EL*, 14.1.1877). Deu anys més tard, en l’encapçalament hi afegiria “Eco del Centro Agrícola del Panadés y de la Asociación de Propietarios para la Vigilancia Rural” (*EL*, 31.3.1887). *El Labriego* es publicà fins al desembre de 1915. La col·lecció completa es pot consultar a l’Hemeroteca i Arxiu Bibliogràfic Pere Regull del Museu del Vi de Vilafranca del Penedès.

⁷³ *EL*, 12.3.1876.

⁷⁴ *EL*, 30.6.1876.

⁷⁵ La reunió constitutiva va tenir lloc el 13 de juliol de 1876: els estatuts foren aprovats per unanimitat i s’acordà enviar-los a la Superioritat per a la seva aprovació; tots els assistents (“*la escogida concurrencia*”) va inscriure’s com a soci i la comissió organitzadora va continuar com a Junta Directiva de l’entitat (*EL*, 15.7.1876).

⁷⁶ L’any 1876 també es fundà l’Associació de Propietaris Rurals del Vallès (vegeu més endavant el capítol 6). A l’àrea del Penedès l’any 1876 es fundà la Subdelegació de Sant Pere de Ribes i la Subdelegació de Sitges, fundada l’any 1855, va agafar un nou impuls (IACSI: Mem. 1878). En aquests anys també era molt activa la Subdelegació de Vilanova i la Geltrú, creada el 1857 i que va tenir continuïtat fins al segle XX. Uns anys més tard, el 1893, també es fundaria una subdelegació de l’IACSI a Sant Sadurní d’Anoia, que tindria com a òrgan de difusió la revista *Resumen de Agricultura (La Pagesia)*, 21.1.1893).

⁷⁷ *EL*, 15.7.1876.

el contracte de rabassa morta⁷⁸. Aleshores els propietaris havien abandonat “*la ingénita apatía [...] y aceptado con tal entusiasmo su pensamiento [del CEAP], que es ya mayor del que se prometieran el número de asociados con que cuenta, así de esta villa como de los pueblos comarcanos, aumentando diariamente las adhesiones á tan provechosa institución*”⁷⁹.

3.2.2. El foment de l'agricultura i la defensa de la propietat

L'objectiu del CEAP era el foment de l'agricultura i la protecció i defensa dels interessos de gran propietat, tot i que en les declaracions públiques es feia servir l'eufemisme de “*clase agrícola*”. Frederic Macià i Miret, que en fou el primer president⁸⁰, declarava en el primer acte públic del CEAP:

*“Atendre á la protecció y defensa dels interesos de la classe agrícola en general y particularment de la comarca del Panadés, tal ha d'esser nostra senyera. La falta d'unió qu'existeix entre la classe agrícola fá que nos prengan resolucions sumament importants, no sols per la carencia de coneixements, sino per la de unitat en lo pensament qu'en resulta. ¿Y com no ser així, quant apenas tenim una associació? La falta de unitat objectiva, la del desarrollo práctic del pensament, fá que no puga portarse á terme cap millora. La protecció mútua, además dels medis pera realisarse, tan solsament pot lograrse per medi d'associacions. Partint de un verdader centre, s'estudia y determina la manera de portar á cap un adelanto, essent molt cert que de la unió naix la forsa; porque units, podrém portegirnos y defender nuestros interesos; coneixerem millor nostras necessitats y ab coneixement de causa podrém acudir per' aplicarhi remey; y si sucsehís qu' encara poch y ens consideresim podriam juntarnos ab altres societats agrícolas y units resoldrer tots quants problemas s'ens presentesin per nostre bienestar moral y material”*⁸¹.

El caràcter de classe del CEAP es posa de manifest molt aviat, atès que el mateix any de la seva fundació va promoure la creació d'una entitat “*para perseguir las invasiones de ganados y todos los atentados de cualquier clase que se concretan*

⁷⁸ La llei del 20.8.1873 que declarava redimible el contracte de rabassa morta fou derogada amb el decret del 20.2.1874, després del cop d'estat que posà fi a la Primera República.

⁷⁹ *EL*, 30.8.1876.

⁸⁰ La primera Junta del CEAP estava formada per Frederic Macià Miret (president), Francesc Mestre Abella (vicepresident), Pere Alegret Vilaró (tresorer), Josep Àlvarez Lacassaigne (secretari), Josep Girona Capellades (vocal) i Rosend Parellada Isach (vocal). Poc temps després s'incorporà com a membre de la junta Joan Casas Mascaró.

⁸¹ *Acta de la sesión pública celebrada el día 1º de setiembre de 1876 por la sociedad Centro Agrícola del Panadés para la adjudicación de premios á la virtud*, Vilafranca del Penedès, Imprenta de Pedro Alegret, 1876, pàg. 6-7.

*contra la propiedad*⁸². Tot i que des de l'any 1876 l'Estat havia augmentat la dotació d'efectius de la Guàrdia Civil per tal d'encarregar-se del servei de policia rural i forestal, els propietaris es queixaren permanentment que la vigilància rural estava desatesa i, per aquesta raó, en algunes localitats van crear els seus propis serveis de vigilància.

D'altra banda, algunes associacions de propietaris, com ara l'IACSI o la Sociedad Valenciana de Agricultura, no eren partidàries de traspasar la guarderia rural a la Guàrdia Civil⁸³. L'explicació que dona A. Yanini fa referència al caciquisme:

“Alguns capitosts locals, que reforçaven la seva força en la violència, no es resignaven a la renúncia d'aquesta font de poder i eren rebecs a la desaparició d'uns guardes que es doblegaven als seus serveis incondicionalment, a diferència del que succeïa amb la guàrdia civil, que pel seu esperit de cos, pel seu nomenament i dependència de l'estat i per ser aliens a les renyines i polítiques locals, resultaven un element estrany dins de la comunitat rural. Per tant, podien doblegar-se als interessos dels capitosts, però també es podien mostrar contraris als dits interessos”⁸⁴.

Però quan s'organitzava un servei de guarderia rural de caràcter privat s'establí algun tipus d'acord amb la Guàrdia Civil. A Vilafranca del Penedès la iniciativa va partir d'alguns socis del CEAP⁸⁵: l'Associació de Propietaris de Vilafranca per a la vigilància de la propietat rural va organitzar un cos de guardes jurats que, d'acord amb la comandància de la Guàrdia Civil, vigilaria les finques dels propietaris associats i efectuarà les oportunes denúncies als tribunals i davant de les autoritats municipals⁸⁶.

La iniciativa va tenir una bona acollida, tant pel nombre d'inscrits com a guardes jurats, com també, segons sembla, per la seva efectivitat: la reunió fundacional va

⁸² EL, 15.12.1876.

⁸³ Alicia Yanini, “Els cacics rurals valencians i la seva oposició a la guàrdia civil com a guarderia rural (1876-86)”, *Estudis d'Història Agrària*, 5, 1985, pàg. 115-132. L'oposició de l'IACSI a la substitució dels guardes rurals per la Guàrdia Civil ha estat destacada també per Diego López Garrido, *La guardia civil y los orígenes del estado centralista*, Barcelona, 1982, pàg. 162. Sobre l'antiga guarderia rural nomenada pels municipis, vegeu: Vicent R. Mir Montalt, *Desposeer y custodiar. Transformación agraria y guardería rural en la provincia de Valencia, 1844-1874*, València, Ed. Alfons el Magnànim, 1997.

⁸⁴ *Ibidem*, pàg. 129.

⁸⁵ Els seus principals promotors foren els propietaris agrícoles Hermenegild Clascar, Joan Casas i Pere Alegret, secundats per Antoni Graells i Gabriel Claramunt. Alguns presidents de l'Associació de Propietaris de Vilafranca foren Joan Amich (1889), Agustí Campllonch (1900), Josep M. Graells (1903), Santiago Abella (1904 -1905) i Ramon Viñals (1907-1913).

⁸⁶ Per exemple, l'any 1903 els dotze guardes jurats van efectuar un total de 62 denúncies als jutjats i 37 denúncies a l'alcaldia de Vilafranca. El cost de la vigilància va sumar aquell any 1.225 pessetes. (EL, 15.1.1904 i 30.1.1904). Des d'un inici, els socis contribuïen a aquestes despeses amb una quota anual d'un ral per mujada de terra (0,5 ptes/jornal).

tenir lloc al CEAP el 2 de febrer de 1877 i dos mesos després els propietaris ja es congratulaven dels “*felices resultados*” que havia donat la creació del cos de guardes particulars: “*Sabemos que algunos propietarios, en vista de tan esquisita vigilancia, han dedicado cierta parte de sus propiedades al cultivo de determinados frutos, de lo cual hasta hoy se han visto privados por causa de los ganados y otros merodeadores*”⁸⁷. El cos de guardes jurats va superar inicialment la vintena i en la junta general ordinària celebrada el desembre de 1885 es diu que “*llenaba por completo uno de los salones*” del CEAP i que era el “*orgullo de Vilafranca*”⁸⁸. En aquells moments, a més del municipi de Vilafranca, comptaven amb seccions de guardes jurats les localitats de Pacs, Olèrdola i la Granada, i s’esperava que altres municipis seguirien el seu exemple.

Tanmateix, cap al final del segle l’associació havia entrat en un clar decaïment: el nombre de socis només permetia costejar la labor d’un guarda jurat “*quien á pesar del reconocido celo en en cumplimiento de su deber no puede prestar debidamente aquellos servicios que nuestro vasto término reclama*” i sorgien veus que reclamaven una reorganització de l’entitat⁸⁹. Pot semblar sorprenent que la guarderia rural entrés en crisi en el moment que la conflictivitat social al camp era més alta i proliferaven els atacs contra la propietat, és a dir quan l’associació era més necessària. Però també és possible que la tensió social accentués les solidaritats de classe i que dificultés l’acció de la guarderia rural, atès que molts dels guardes jurats eren treballadors del camp que formaven part de la mateixa comunitat vilatana que els rabassaires. J. Colomé va documentar una causa judicial per l’incendi d’un paller d’un d’aquests guardes jurats, segon la qual la víctima en responsabilitzava a “*los socialistas del pueblo [...] siendo por regla general que aquellos son enemigos de los propietarios, deduce de ello que siendo él Guarda Jurado y por tanto partidario de los propietarios como es su deber, habrán querido su adhesión causándole el perjuicio de destruirle el pajar*”. Aquest guarda jurat també declarava que “*al encontrarse en la calle ó en algún otro punto no lo saludaban como es costumbre entre vecinos de un mismo pueblo y por el contrario vuelben la cara para no hacerlo*”; que en els darrers temps no havia fet cap denúncia contra cap d’aquests

⁸⁷ EL, 29.4.1877.

⁸⁸ EL, 31.1.1886.

⁸⁹ EL, 15.12.1897. Significativament, des de l’any 1894 *El Labriego* havia deixat de ser el portaveu de l’Associació de Propietaris per a la vigilància rural.

rabassaires i que, tot i reconèixer que eren molt nombrosos, no podia donar-ne els noms “*por no estar enterado de ello*”⁹⁰.

S’iniciaren gestions per tal reorganitzar-la o bé crear una nova entitat tot aprofitant la Llei de Comunitats Agrícoles (1898); però finalment l’Associació de Propietaris va continuar funcionant amb un radi d’acció que només cobria el terme municipal de Vilafranca⁹¹.

A més de la defensa estricta de la propietat territorial, la unió dels propietaris que propicià la fundació del CEAP havia de servir també per difondre les millores tècniques i productives de l’agricultura:

“Es indispensable que’ns comuniquém mutuament los coneixements que tingám adquirits; es convenient que per tots cuants medis tinguém á nostr’ alcans, procurém adquirirne de nous, fent experiments que cregám més á proposit y després, que’ls propaguém en nostras reuniones, obrint discussions acerca d’ells, á fi de que tots poguém coneixerlos, estudiarlos y desarrollarlos”⁹².

Els mitjans per aconseguir l’objectiu enunciat, és a dir el foment de l’agricultura comarcal i la protecció dels interessos dels propietaris agrícoles, serien “*la lectura, la conversación, las conferencias ó discusiones, la publicación por medio de la prensa, la comunicación con otras corporaciones nacionales y extranjeras, la protección á la creación de asociaciones útiles á los agricultores y las exposiciones á los poderes del Estado y autoridades competentes*”⁹³. Calia afavorir la sociabilitat dels propietaris i, per tant, el CEAP disposaria d’un local on reunir-se, amb una biblioteca i una sala de lectura on trobar periòdics i publicacions, especialment de temàtica agrícola, una sala de juntes o de conferències i “*otro gabinete destinado á meros pasatiempos*”⁹⁴. També es preveia la creació d’un museu de productes agrícoles i eines de conreu, i l’organització d’exposicions i certàmens, així com d’un camp experimental. En el Museu hi havia una secció on els socis podien exposar periòdicament mostres dels productes de les seves finques i que facilitaria la contractació en el mateix local⁹⁵.

⁹⁰ Citat per Josep Colomé, *L’especialització vitícola a la Catalunya del segle XIX. La comarca del Penedès*, tesi doctoral inèdita, Universitat de Barcelona, 1996, pàg. 508-509.

⁹¹ L’any 1904 l’Associació de Propietaris comptava amb setze guardes jurats que es cuidaven de la vigilància del terme municipal de Vilafranca, segons van manifestar al Rei durant la seva visita a la localitat (*EL*, 23.4.1904).

⁹² *Acta de la sesión pública celebrada el día 1º de setiembre de 1876 por la sociedad Centro Agrícola del Panadés...*

⁹³ Reglament del CEAP, títol 2 (*EL*, 30.7.1876).

⁹⁴ Reglament del CEAP, títol 3 (*Ibidem*).

⁹⁵ Aquesta exposició s’obrí per primera vegada el 14 d’octubre de 1876 (*EL*, 15.10.1876).

Entre les activitats que realitzava el CEAP, destaquen principalment les reunions i conferències. S'acostumaven a celebrar els diumenges, amb una periodicitat quinzennal i s'anunciava amb anticipació el tema que seria objecte de discussió⁹⁶. També es podien aprofitar les convocatòries per discutir l'opinió dels socis abans de prendre alguna resolució: per exemple, una de les primeres convocatòries havia de servir per debatre si *“¿Es conveniente el gestionar del gobierno francés la rebaja de derechos á la exportación de nuestros caldos, aun cuando en correspondencia justa hubiese de reducir el gobierno español el derecho de introducción á los vinos franceses?”*⁹⁷ Durant els primers anys, aquestes reunions i conferències foren força regulars i concorregudes. L'any 1880, amb motiu del trasllat del local, fins i tot s'acordà la creació d'una secció *científico artística-literaria*, *“al objeto de dar mayor amenidad á las sesiones y conferencias del Centro”*⁹⁸; però poc temps després l'activitat del CEAP va entrar en un cert decaïment i les conferències van deixar de celebrar-se. L'any 1883 *El Labriego* es feia ressò de l'intent de reprendre aquelles sessions i en destacava la importància no tant sols pel seu contingut, sinó per afavorir la sociabilitat:

*“No lejano el tiempo de las veladas largas de invierno, muchísimos socios del Centro Agrícola han pensado solicitar de su Junta Directiva la organización de las conferencias agrícolas que con tanto aplauso tenían lugar en años anteriores. Es un medio que, á la vez que difunde los conocimientos entre los concurrentes a las conferencias, promueve la asistencia al Centro, y por este motivo creemos del todo justísima la solicitud de los socios á que nos hemos referido”*⁹⁹.

Aquell any s'havia produït la dimissió del president i tres vocals de la junta directiva i els seus successors es manifestaren *“animados de los mejores deseos para lograr que el Centro Agrícola, respondiendo al objeto de su creación, recobre la importancia que se merece”*¹⁰⁰. La invasió de la fil·loxera, que va arribar al Penedès l'any 1887, estimularia la represa de l'activitat del CEAP. Quan es detectà el primer focus de la plaga a Gelida, un grup de propietaris de Sant Sadurní ho posà de

⁹⁶ EL, 15.11.1876.

⁹⁷ EL, 15.10.1876.

⁹⁸ EL, 15.2.1880.

⁹⁹ EL, 16.9.1883.

¹⁰⁰ EL, 1.5.1883. La nova junta directiva del CEAP, elegida en una Junta General extraordinària el 15.4.1883, estava formada per Antoni Graells (president), Antoni Morgades (vicepresident), Joan Casas (tresorer), Pere Alegret (conservador del museu), Pau Girona (conservador de l'edifici), Josep Alvarez (bibliotecari) i Josep M. Fàbregues (secretari).

seguida en coneixement del CEAP i aquest va informar immediatament a les autoritats i convocà una reunió per discutir l'acció que calia emprendre¹⁰¹.

Aquest havia estat un tema fonamental de preocupació del CEAP des de molts anys abans. L'any 1878 el CEAP ja convocà una reunió per discutir els mitjans per evitar la propagació de la fil·loxera. En aquesta reunió, que va tenir lloc el 11 de març de 1878, hi assistí Modest Lleó, el qual després d'exposar els efectes destructors de la plaga i les mesures per afrontar-la,

*“rogó encarecidamente á todos los propietarios de este país la mayor vigilancia y que estuvieren prontos á organizarse, para cortar todo lo posible la propagación, si se presentaba, y al efecto para facilitar la entrada en sus fincas y el arranque de cepas para adquirir la certeza de la aparición ó no del azote, si dudas hubiese de ello. Asi mismo que cualquiera duda se consultase al momento ó á la Junta directiva del Centro, ó á la del Instituto Agrícola Catalán. Que no comprasen en manera alguna ni sarmientos ni menos barbados extranjeros ó forasteros, ni aun árboles frutales ó flores y plantas que llevasen tierra adherida de cuya procedencia nacional y nada sospechosa no se tuviese perfecto conocimiento: que se vigilase mucho la costa, y como que el peligro es muy grande debe ser esquisita la vigilancia debiendo estar unidos para evitar el contagio y combatirlo hasta donde sea posible si se presenta”*¹⁰².

Pocs dies després d'aquella reunió, el CEAP va publicar el document de l'IACSI dirigit als viticultors per alertar-los del perill de la fil·loxera i recomanà l'estricta observància de les prescripcions exposades per l'IACSI¹⁰³. L'any següent, quan es confirmà l'aparició de la fil·loxera a la província de Girona, el CEAP va convocar de nou els socis per tal d'informar-los i discutir les mesures que calia prendre, i acordà posar-se en contacte amb l'IACSI per tal d'estar informat de les notícies que s'anessin produint i de les resolucions que l'IACSI anés adoptant, *“manifestando el decidido propósito de cooperar por su parte, trabajando en cuanto sea posible para lograr el fin apetecido”*. En una crida als viticultors de la comarca, el CEAP els advertia de la insuficiència de l'acció oficial i de la necessitat de la unió, tal com havia consignat l'IACSI en el seu missatge de juliol de 1879¹⁰⁴. Quan l'any 1883 la fil·loxera va arribar a la província de Barcelona i s'acordà la creació d'una junta provincial encapçalada pel president de la Diputació i en la que hi tindrien representació les

¹⁰¹ EL, 30.9.1887.

¹⁰² EL, 15.3.1878.

¹⁰³ El document de l'IACSI, signat a Barcelona el 13.3.1878, fou publicat a EL, 31.3.1878.

¹⁰⁴ EL, 15.10.1879.

associacions agràries de la província, el CEAP fou una de les primeres entitats que va sumar-se a la iniciativa¹⁰⁵. Va nomenar els seus socis Modest Lleó i Rosend Parellada perquè formessin part d'aquella junta provincial i va aprofitar l'avinentsa per fer una nova crida als propietaris del Penedès perquè s'agrupessin en el CEAP i perquè comunicessin a la seva junta directiva qualsevol símptoma que fes sospitar la presència de l'insecte¹⁰⁶. I l'any 1886, ja posava a disposició dels socis 500 sarments de ceps americans que havia rebut del director del viver provincial de Ripollet¹⁰⁷.

Tanmateix, quan finalment la fil-loxera va envair el Penedès el 1887, la capacitat d'actuació del CEAP havia minvat tant que des de la seva mateixa revista se l'acusava de passivitat:

*"[...] en verdad que asombra la incuria de los propietarios del Panadés, que, salvo dignas aunque muy contadas excepciones, no se acuerdan de Santa Bárbara hasta que truena [...] Entre tanto, el Centro Agrícola ni señales puede dar de su existencia. Abandonado, desierto, a pesar de los esfuerzos de su dignísimo Presidente, no sirve para otra cosa que para la repartición de premios a la virtud. Acto loable en extremo es premiar á la virtud y más en tiempos que no es de lo que más abunde, pero nunca he creído que sea este el objeto principal, el fin para que fue creado el Centro Agrícola del Panadés"*¹⁰⁸

En efecte, durant molts anys l'acte més emblemàtic del CEAP fou l'adjudicació de premis a la virtut, que des de 1876 celebrava cada any el primer de setembre. Es tractava d'un tipus de concurs similar al que organitzaven algunes entitats filantròpiques característiques de la Il·lustració del segle XVIII, com ara les Societats Econòmiques d'Amics del País; però que en un context de conflictivitat social com el que s'havia viscut durant el Sexenni aquesta iniciativa adquiria una nova dimensió: d'aquesta manera, es pretenia acreditar la institució social de la propietat, tot

¹⁰⁵ La junta provincial estaria composta inicialment del president de la Diputació, dos diputats provincials, dos membres de la comissió provincial de defensa contra la fil-loxera i de les societats Econòmica d'Amics del País, Institut Agrícola Català de Sant Isidre, Foment del Treball Nacional, Foment de la Producció Espanyola, Associació de Naviers i Consignataris, Círcol de la Unió Mercantil, Centre Agrícola del Penedès, Associació de Propietaris del Vallès, Associació de Propietaris de Manresa i Centre agronòmic de Mataró, amb la possibilitat d'ampliar-se amb representants d'altres entitats més endavant (EL, 31.5.1883).

¹⁰⁶ EL, 31.5.1883.

¹⁰⁷ EL, 4.4.1886. El 15 de març, el CEAP també havia celebrat una reunió molt concorreguda per tal de difondre els mitjans que s'utilitzaven a l'estranger per combatre la plaga del mildiu "*que por dos años consecutivos ha invadido los viñedos de esta comarca*" (EL, 28.3.1886).

¹⁰⁸ M.J. "La Phyl-loxera y el cultivo estensivo del Panadés", EL, 1887. L'autor proposava que, sota el patronatge del CEAP, es constituís una societat de propietaris i pagesos que adquirís una propietat amb una o dues hectàrees de terra i una vivenda per al cultivador, que servís per experimentar amb conreus alternatius a la vinya, "*para que, caso que la viña tuviese que desaparecer, supiésemos de fiijo con qué podíamos sustituirla*".

demonstrant l'interès pels que treballaven la terra, *“alentándoles á preservar en sus rudas faenas y premiando á los más virtuosos”*. Per exemple, en el certamen de 1876 s'oferiren premis

*“al padre que tenga más hijos dedicados á la Agricultura; á un jornalero natural y vecino de la misma, que siendo soltero y sin otros bienes que el producto de su trabajo ó industria haya atendido á las necesidades de su familia, distinguiéndose por su respeto hácia sus padres y por su buen trato á sus hermanos, siendo preferido el que observe mejor conducta religiosa; al mozo de labranza de cualquier pueblo del partido judicial de esta villa que haya servido más tiempo en una casa de campo del mismo partido y tenga dadas pruebas de fidelidad y abnegación á su principal y familia, y al que se aproxime más á cualquiera de los premios referidos”*¹⁰⁹.

Ramon Freixas i Miret, alcalde de Vilafranca, va aplaudir la iniciativa dels propietaris *“porque Sres. al paso que la propiedad es un principio y un derecho que está destinado á salir incólume de todas las vicisitudes, impone deberes que la consagren”*¹¹⁰.

Els premis a la virtut s'adjudicaven durant la Festa Major de Vilafranca, amb la presència de les màximes autoritats locals (civils, militars, eclesiàstiques i judicials) i comptaven amb un jurat compost per personalitats de prestigi. En el primer certamen, que va celebrar-se el primer de setembre de 1876 i que constituí la presentació oficial del CEAP, el president del jurat fou l'il·lustre vilafranquí Manuel Milà i Fontanals¹¹¹, el qual va aplaudir *“la creació de un institut ja antes projectat y que tant be diu ab las tradicions que deixaren els ilustres compatriotas de las derrerias del siglo passat y comensament del actual, com es la de un centre que ha de contribuir al aument de la riqueza agrícola del territorio”*¹¹². En els anys següents, van ocupar la presidència del jurat personalitats com ara Eduard Vidal i Valenciano¹¹³

¹⁰⁹ EL, 30.8.1876. L'any 1904 es feia constar que en els certàmens celebrats fins aquell any, s'havien repartit com a premis 31 aparells agrícoles, 21 objectes d'art i la suma de 31.651 pessetes. Entre els donadors d'aquests premis hi havia el Rei i la Reina mare, alguns ministres, bisbes i altres personalitats (EL, 28.8.1904).

¹¹⁰ *Acta de la sesión pública celebrada el día 1º de setiembre de 1876...*

¹¹¹ En la primera edició del certamen, el jurat estava compost per Manuel Milà (president), Modest Lleó (vicepresident), Francesc Mestre, Pelegrí Torelló, Gaietà Vidal, Jaume Martí, Pere Rovira, Joan Alcover, Pau Boada, Joan Ribera, el Rvd. Pere Garriga, el diputat del districte Josep Puig i Llagostera i Hermenegild Clascar, que actuava de secretari.

¹¹² *Acta de la sesión pública celebrada el día 1º de setiembre de 1876...* Per la seva banda, el president interí del Centre, Frederic Macià i Miret, va declarar que els reglaments havien estat aprovats pel Governador de la província i que la societat ja es podia constituir definitivament. En aquesta ocasió, el CEAP també va organitzar una petita exposició de vins, aiguardents, misteles, olis, llegums i altres productes agrícoles.

¹¹³ Eduard Vidal i Valenciano era fill de l'advocat Antoni Vidal. Propietari agrícola i soci del CEAP, va destacar en el món cultural barceloní i en política fou membre del partit republicà possibilista de Castelar, essent elegit diputat provincial pel districte d'Igualada-Vilafranca (1896). El seu germà Enric (1840-1919) fou membre de l'IACSI des de 1861 i un dels fundadors de la Federació de Gremis Agrícoles de Catalunya (1893).

(1881 i 1888), l'enginyer Rafael Roig i Torres¹¹⁴ (1887), el polític conservador Manuel Duran i Bas (1889), el bisbe Torras i Bages (1892 i 1897), Josep Zulueta¹¹⁵ (1899) i el propi Ministre d'Agricultura, Miguel Villanueva (1901)¹¹⁶. Fou precisament com a conseqüència d'aquesta visita del Ministre d'Agricultura, que l'any 1902 es crearia l'estació enològica de Vilafranca¹¹⁷, la qual assoliria un protagonisme en la labor de divulgació tècnica i foment de la vitivinicultura que no tindria el CEAP ni tampoc la Cambra Agrícola del Penedès. I, no obstant això, no hi ha dubte que per aconseguir la creació de l'estació enològica, va tenir una importància decisiva que els propietaris penedesencs es trobessin ben organitzats¹¹⁸.

3.2.3. Els dirigents i l'organització interna del Centre Agrícola

Els càrrecs dirigents del CEAP també foren ocupats sempre per personalitats de la burgesia vilafranquina¹¹⁹, sovint ben significades en l'àmbit polític. El cas més emblemàtic és el de Josep Álvarez Lacassaigne, que fou el primer secretari i després president (1885-1890) del CEAP i que, com a diputat provincial, va participar

¹¹⁴ Rafael Roig i Torres era el director de l'Estació Ampelogràfica Catalana que s'havia creat l'any 1884 a Terrassa.

¹¹⁵ Vegeu la nota biogràfica de Josep Zulueta a l'apèndix 10.

¹¹⁶ La Presidència del Certamen de 1901 estava composta pel Ministre d'Agricultura, Miguel Villanueva; el Ministre de la Guerra, Valeriano Weyler; el Governador Civil de la província, Sr. Socías; el president de la Diputació provincial, Dàrius Romeu; el diputat a Corts del districte, Joan M^o Forgas; l'alcalde de Vilafranca, Pacià Amigué; el jutge de primera instància, Sr. González Palao, i el president del CEAP, Gaietà Fontrodona. També ocupaven llocs de distinció en l'estrada els senadors Ròmul Bosch i Alsina, Comas i Collaso; els diputats provincials Mir i Alvarez, l'alcalde de Barcelona i una comissió del seu ajuntament; el Degà del Penedès; el Coronel comandant militar de la vila; el Coronel de la Guàrdia Civil, i altres (EL, 15.1.1901). En la junta general del CEAP celebrada el 24.9.1901 es decidí nomenar socis honoraris els ministres d'Agricultura i de la Guerra.

¹¹⁷ Poc temps després de celebrar-se el certamen, el 14 de desembre de 1901, el Ministre d'Agricultura va dirigir-se a l'alcalde de Vilafranca per dir-li, en un telegrama que "*conforme deseos manifestados en esa población, se creará una Estación Enológica, siempre que facilitare campo experimental y edificio con bodega capaz para instalar laboratorio, clase, almacén de vino y habitación personal técnico*". Immediatament l'alcalde va convocar els principals propietaris locals i el CEAP va convocar els socis en junta general extraordinària per tal de cooperar en la instal·lació de l'estació enològica. Pocs dies després va arribar a Vilafranca l'enginyer agrònom Isidor Aguiló, delegat pel Director General d'Agricultura, per tal que visités les instal·lacions que oferia el municipi i, a tenor del seu informe, el mateix 17 de desembre el Govern confirmava la creació de l'estació enològica (EL, 29.12.1901).

¹¹⁸ Antoni Saumell, "Propietarios, comerciantes y técnicos: la Estación Enológica de Vilafranca del Penedès, 1901-1936", Juan Carmona, Josep Colomé, Juan Pan-Montojo, James Simpson (eds.), *Viñas, bodegas y mercados. El cambio técnico en la vitivinicultura española, 1850-1936*, Zaragoza, Prensas Universitarias Zaragozaanas, 2001, pàg. 327-348.

¹¹⁹ Tots els dirigents del CEAP eren propietaris rurals, però alguns exercien al mateix temps professions liberals, com ara Modest Lleó (advocat), Eugeni Campillonch (arquitecte), Pere Alegret (impressor), Pacià Amigué (banquer), Lluís Álvarez (advocat), Agustí Campillonch (metge) o Josep Cañas (advocat).

en molts actes organitzats pel CEAP¹²⁰. Quan l'any 1890 es presentà a les eleccions provincials, *El Labriego* va recomanar obertament la seva candidatura:

“Insistiendo en estas aspiraciones y en la conducta que constantemente ha venido persiguiendo El Labriego en pro de la conveniencia de nombrar representantes del país a las personas de arraigo en el mismo, única manera de que puedan ser atendidas sus legítimas aspiraciones, ha merecido nuestro más sincero aplauso, como creemos lo merecerá de las personas de vaía de este Distrito electoral, la designación que con carácter oficial se ha hecho de la siguiente candidatura para diputados provinciales: D. José Álvarez Lacassaigne, de Vilafranca, D. Marcos Mir y Capella, de San Sadurní, y D. Francisco Matosas y Sagala, de Igualada”¹²¹.

Molts dels dirigents del CEAP també van formar part de l'ajuntament de Vilafranca: Hermenegildo Clascar, fou alcalde de Vilafranca (1886-1888)¹²²; Josep Baltà R. de Cela, catalanista, fou tinent d'alcalde en l'ajuntament constituït el 1891 i després continuà com a regidor fins a l'any 1895; Manuel Vidal Rollan, monàrquic conservador, fou alcalde entre 1895 i 1897; Pacià Amigué, també monàrquic conservador, fou regidor des del 1897 i alcalde (1899-1901, 1906-1907); Pere Alegret, monàrquic, fou regidor des de 1897 a 1901¹²³. Tot i que durant els anys noranta van predominar els monàrquics conservadors, cal destacar-hi la presència dels elements catalanistes: la constitució del Centre Català Vilafranquí, el 14 d'abril de 1891, va tenir lloc precisament a la seu del CEAP i en la comissió organitzadora hi havia els seus dirigents Pere Sacases o Josep Baltà, que esdevindrien el primer president i vicepresident, respectivament, del Centre Català de Vilafranca¹²⁴.

¹²⁰ R. Esclasans deia d'ell que era una persona “*que si be no pot presentar cap brillantissima fulla de serveys, compta ab la amistat dels cacichs que fins are han mangoneijat ab plena llibertat*” (Ramon Esclasans, “Estudi crítich-històrich del Penadés en el sigle XIX”, *El Penadés en el sigle XIX*, Vilafranca del Penedès, Centre Catalanista, 1902, pàg. 141).

¹²¹ *EL*, 30.11.1890. Aleshores Álvarez encara era president del CEAP, atès que el primer de gener d'aquell any s'havia constituït la següent junta directiva: Josep Álvarez (president), Pau Feliu (vicepresident), Josep Mestres (vocal tresorer), Josep Baltà (vocal conservador del museu), Antoni Jané (vocal conservador de l'edifici), Josep Sardà (vocal bibliotecari) i Josep Cañas (secretari).

¹²² Hermenegildo Clascar era natural de Sant Quintí de Mediona i va exercir d'advocat a Vilafranca del Penedès durant molts anys. Va morir essent alcalde de Vilafranca el març de 1888.

¹²³ Raimon Soler, *Eleccions i política a Vilafranca del Penedès, 1891-1903*, Museu de Vilafranca, 1991, pàg. 183-186.

¹²⁴ *EL*, 30.4.1891. Pere Sacases i Pernal (1850-1897) era natural de la Seu d'Urgell i exercí de notari a Vilafranca del Penedès des del 1883. Va ingressar en el partit Federalista Democràtic Republicà i en la redacció del Diari Català que dirigia Valentí Almirall, i més tard fou elegit membre de la Junta Permanent de la Unió Catalanista. Josep Baltà de Cela va deixar Vilafranca en els anys 1890 quan va passar a ser catedràtic de l'Institut de Segon Ensenyament de Barcelona (Claudi Mas i Jornet, “Notes sobre el moviment intel·lectual i artístic de Vilafranca del Penedès durant el sigle XIX”, *El Penadés en el sigle XIX*, Vilafranca del Penedès, Centre Catalanista, 1902, pàg. 329-333).

L'arquitecte Eugeni Campllonch, que fou el secretari del CEAP (1896-1897) també va formar part del moviment catalanista i fou regidor de l'ajuntament en els primers anys del nou segle.

TAULA 7. DIRIGENTS DEL CENTRE AGRÍCOLA DEL PENEDÈS (1876-1890)		
	President	Secretari
1876	Frederic Macià Miret	Josep Álvarez Lacassaigne
1877	Frederic Macià Miret	Josep Álvarez Lacassaigne
1878	Frederic Macià Miret	Josep Álvarez Lacassaigne
1879	J. Martorell	Josep Cañas Mañé
1880	Josep Álvarez Lacassaigne	Josep Cañas Mañé
1881	Hermenegildo Clascar	Josep Parés
1882	Sd.	Sd.
1883	Antoni Graells	Josep M. Fàbregues
1884	Antoni Graells	Josep M. Fàbregues
1885	Josep Álvarez Lacassaigne	Sd.
1886	Josep Álvarez Lacassaigne	Pere Sacases
1887	Josep Álvarez Lacassaigne	Fed. López
1888	Josep Álvarez Lacassaigne	Fed. López
1889	Josep Álvarez Lacassaigne	Josep Baltà R. de Cela
1890	Josep Álvarez Lacassaigne	Josep Cañas Mañé

Font: Elaboració pròpia a partir de *El Labriego*.
Sd: Sense dades

Com també succeïa en l'IACSI, la institució que podia servir de referent al CEAP i amb la qual va procurar des d'un principi "*entrar en fraternales relaciones*"¹²⁵, s'establiren inicialment dues categories de socis: els residents, aquells que d'una manera permanent o temporal residien a Vilafranca, i els socis comarcans, els que residien a la comarca del Penedès o bé que tenien algun bé immoble o explotació agrícola a la comarca, i que pagaven la meitat de la quota d'entrada i mensual dels socis residents¹²⁶. No he trobat dades del nombre de socis que va tenir l'entitat, però sembla que inicialment va comptar amb força recolzament, atès que poc després de fundar-se va veure's en la necessitat de canviar de local:

"El Centro Agrícola, en vista de la escasez del local de que disponía y á causa del aumento de socios que van ingresando en tan útil asociación,

¹²⁵ El CEAP reconeixia a l'IACSI com l'entitat "*que ha llegado a ser por los años de existencia y por sus trabajos la primera asociación agrícola de España*" i manifestava la seva voluntat de "*entrar en fraternales relaciones, ayudándose mutuamente en todo aquello en que se encaminan los esfuerzos de ambas, en beneficio de los intereses agrícolas del país*" (EL, 31.5.1877). Aquell mateix any s'adherí a la comunicació de l'IACSI contra el projecte de pressupostos del Govern (EL, 15.6.1877) i ho faria en els anys successius amb motiu d'altres iniciatives de l'IACSI. D'altra banda, el primer president del CEAP, Frederic Macià i Miret, era soci corresponsal de l'IACSI.

¹²⁶ La quota d'entrada dels socis residents era de 20 rals i la quota mensual era de 4 rals. Amb la reforma del reglament aprovada el 5.2.1888, la quota d'entrada dels socis numeraris (abans residents) s'elevà a 10 pessetes i la dels socis agregats (abans comarcans) a 5 pessetes; també s'establí una única quota anual de 24 pessetes, indistintament per ambdues categories (EL, 29.2.1888).

*acordó trasladarse á la casa n. 26 de la calle de la Fuente, en donde podrá disponer de un magnífico local en el cual se instalará el día 4 de Octubre próximo*¹²⁷.

Dos anys més tard, el CEAP tornà a canviar de local: degut al canvi de propietari, va instal·lar-se als salons d'una casa del carrer de la Cort¹²⁸, un lloc molt més cèntric però que no reunia les mateixes condicions d'espai i comoditat. Per això, el febrer de 1880 la Junta es plantejà la possibilitat d'un nou trasllat del local a l'immoble que havia ocupat el Casino de la Unió, "*cuyas espaciosas habitaciones permiten mayor desahogo para poder establecer con la comodidad debida las necesarias dependencias, principalmente el salón de sesiones y conferencias que reúne las condiciones que pueden desearse en un local de propiedad particular que no haya sido construido ex profeso para la instalación de la sociedad*"¹²⁹. Aquest local es trobava a la placeta de la Vila, on encara hi havia el Cafè de la Unió; per tant també era molt cèntric i, a més, estava situat precisament el lloc on, des de temps immemorial, havia servit de punt de reunió i de contractació als propietaris i pagesos de la rodalia els dies de fira o de mercat. Atès que el CEAP volia que el seu local fos utilitzat per aquest objecte, el nou local era idoni i per subvenir a les despeses que ocasionaria, s'acordà fins i tot la realització d'un emprèstit i d'una emissió d'obligacions¹³⁰.

Per alguna raó, aquell trasllat no s'arribà a verificar de moment¹³¹. L'any 1888, degut a un nou increment del nombre de socis¹³², fou indispensable ampliar el local del carrer de la Cort i s'efectuaren obres importants per tal de comunicar-lo amb un primer pis arrendat a un dels seus membres, Josep Baltà R. de Cela. Amb motiu de l'ampliació del local, s'anuncià que la junta directiva del CEAP gestionaria la instal·lació en el local d'un laboratori vinícola (més endavant agrícola) i la realització de millores en "*el gabinete de lectura y biblioteca, el salón principal y las demás*

¹²⁷ EL, 30.9.1876.

¹²⁸ EL, 15.2.1878.

¹²⁹ EL, 15.2.1880.

¹³⁰ En una junta general extraordinària celebrada el 8 de febrer de 1880, s'acordà el trasllat del local i l'efectuaació d'un emprèstit per un import de 2.500 que seria repartit entre els socis que volguessin subcriure'l i la junta directiva emetria cent obligacions de 25 ptes sense que produïssin cap interès i que es calculava que serien amortitzables en deu anys. Com a garantia de l'emprèstit hi hauria els béns mobles que eren propietat del CEAP i en cas de dissolució (o bé si el seu valor no cobrís el total de l'import) s'establiria la responsabilitat dels socis que en formessin part (*Ibidem*).

¹³¹ Quan l'any 1890 s'estava preparant la creació de la CAOP, es preveia que tindria el seu local en aquest emplaçament de la Placeta de la Vila (AGCB, Fons d'Associacions, exp. 1.241).

¹³² Tot i que, com veurem, en els anys vuitanta el CEAP entrà en un període de decaïment, *El Labriego* explicava que "*desde que ha dejado de existir una antigua y numerosa sociedad de esta villa, son muchas las personas que han entrado á formar parte del serio y siempre importante Centro Agrícola del Panadés; de tal modo, que ha sido indispensable el ensanche del mismo*" (EL, 15.2.1888).

*antiguas estancias del Centro*¹³³. Finalment, l'any 1892 s'efectuà la compra d'un solar a la Rambla i s'hi construï un espaiós local de nova planta amb dos pisos, que comptava amb un ampli saló d'actes, una biblioteca, un cafè amb billar, un jardí i diverses dependències per a reunions i administració¹³⁴. El saló d'actes fou inaugurat el 24 de juny de 1893 amb gran solemnitat, en un acte presidit per la junta directiva del CEAP, les autoritats civils, militars i eclesiàstiques de la vila, el president de la Cambra i de l'Associació de Propietaris per a la guarderia rural, el diputat provincial del districte Eduard Vidal i Valenciano i el socio d'honor, el coronel d'artilleria Camilo Vallés. Celebrat en el moment més àlgid de la lluita rabassaire, un acte com aquest havia de ser demostratiu de la reorganització dels propietaris i el secretari del CEAP no va perdre l'oportunitat d'atacar el moviment rabassaire:

*“D. Joaquín Freixas y Martorell [...] pintó con mano maestra la cuestión social en el Panadés y las causas de su origen, entre las que enumeró: 1º, cargas excesivas que pesan sobre la propiedad territorial; 2º, depreciación de los productos agrícolas; 3º, Filoxera; y 4º y principal, la interpretación indocta de las teorías socialistas, manifestando, a su propósito, que en el Panadés no se ha hecho propaganda verdaderamente socialista ajustada á los programas oficiales del socialismo moderno (Programa de Gotha y de Carlos Marx) porque no se persigue un fin social sino político”*¹³⁵.

Uns mesos abans, havia tingut lloc a Vilafranca, sense prèvia convocatòria, una concorreguda reunió de propietaris *“para ponerse de acuerdo a fin de ajustar sus actos a la defensa de las propiedades y asociarse a este objeto”*¹³⁶. Dos mesos més tard, des de *El Labriego* es feia una nova crida a unir-se contra la mobilització dels rabassaires:

“Hoy que las fuerzas todas de este país se han de unir para hacer frente a nuestro enemigo común la filoxera, que dentro un breve plazo amenaza dejarnos sin nuestros tan hermosos viñedos, hoy, pues, un mal tal vez peor viene a sembrar la discordia entre estas mismas fuerzas para dejar sumidas las mismas a la ruina y la miseria a la menor impremeditación. La causa es pública y notoria para la inmensa mayoría de sus moradores.

¹³³ “[...] así, el salón destinado á café, como el del billar, el saloncito para juego y el paso de comunicación entre las dos casas, producen muy buen efecto [...] cual se deseaba y corresponde á una sociedad formal de notorio interés para el país y que cuenta en su seno con la mayor parte de las personas de más arraigo, ilustración y distinción de esta villa (EL, 31.3.1888). L'ampliació del local s'acordà en una junta general celebrada el 26.2.1888.

¹³⁴ EL, 30.8.1892. La construcció del local va exigir la modificació del reglament del CEAP, atès que s'havien d'emetre accions. Foren encarregats d'estudiar la reforma dels estatuts Modest Lleó i Gaietà Vidal.

¹³⁵ EL, 29.6.1893.

¹³⁶ La reunió de propietaris va tenir lloc, sense convocatòria prèvia, el 28 de gener de 1893 (EL, 31.1.1893).

Están afiliados en gran número los labradores de la mayor parte de los pueblos comarcanos a una vasta asociación que, si a primera vista tiene un fin político, su primordial objeto, a juzgar por los hechos, no tiende más que a mejorar su estado social, no sólo por medio de la colectividad, si que con ayuda de otros no ajustados por cierto a la ley y a la sana razón”¹³⁷.

El Labriego aludia als actes violents que s'estaven produint aleshores a diverses localitats de la comarca: la destrucció de vinyes de determinats propietaris, l'incendi de boscos o les agressions entre pagesos com la que es descriu en el poble de les Cabanyes:

“Nos referimos a la agresión de que fue objeto un labrador que no quiso asociarse, quien en defensa propia se vió en el sensible caso de herir de arma blanca a uno de sus contrarios, y al hecho de aparecer destruidas hace pocos días algunas plantaciones de la propiedad de D. Ramón Olivella, situada en el citado pueblo de Las Cabañas”¹³⁸.

Paral·lelament als atacs anònims contra la propietat, els propietaris estaven francament espantats per la capacitat de mobilització dels rabassaires: un mes després d'aquells fets ocorreguts al poble de les Cabanyes, *El Labriego* explicava el següent:

“En la tarde del último sábado [...] tuvo lugar una muy numerosa reunión de labradores braceros de nuestra comarca en el inmediato pueblo de Las Cabanyas. La mayor parte de ellos pasaron por esta villa, y fueron disueltos los grupos por la fuerza del Regimiento de Lanceros del Príncipe, habiendo sido presos cinco individuos”¹³⁹.

Sembla que la resposta dels propietaris arribà amb la constitució d'una societat de defensa patronal que agrupà a un nombre important de propietaris de la comarca. En aquest cas, la unió dels propietaris deixava en un segon terme les millores agrícoles per combatre frontalment la mobilització rabassaire:

“Esta unión de propietarios agrícolas, que podría ser de muy provechosos resultados para el país, no obedece ahora á que traten de escogitar medios para mejorar las condiciones de nuestra decaída agricultura [...] La única mira, el único afán, el objeto primordial de esta asociación, no es

¹³⁷ EL, 30.3.1893.

¹³⁸ EL, 30.3.1893. Tot i que l'any 1893 fou l'any de màxima conflictivitat, dos anys més tard encara es produïen fets semblants: un propietari de Vilafranca denunciava que en una finca que tenia al terme de Els Monjos li havien tallat quaranta ametllers acabats d'empeltar (EL, 15.3.1895).

¹³⁹ EL, 16.4.1893.

otro que la imperiosísima necesidad de unirse todos para atajar y combatir una plaga peor cien veces que todas las plagas que van devastando paulatinamente nuestras vides: la plaga social [...] en lugar de poder dedicar sus capitales y sus iniciativas al desarrollo y fomento de la riqueza agraria, se ven precisados á congregarse para defenderse del constante perturbador, del enemigo de todo progreso. No se conocía en el campo la amenaza ni la coacción, y hoy, gracias á tanto discurso, está ya á la orden del día; no se conocía un acto de fuerza, y hoy se ha necesitado ya de la intervención de la Guardia Civil para proteger el trabajo; no se conocía el hecho de tener que abandonar una cosecha, y hoy se ha visto; no se conocía un campo devastado y hoy ha tenido que intervenir un juez. Por ese camino es imposible seguir [...]"¹⁴⁰

3.2.4. La creació de la Cambra Agrícola del Penedès

La creació de la Cambra Agrícola del Penedès (CAOP), l'any 1891, es produí en aquest context de conflictivitat social desencadenada amb la crisi fil·loxèrica¹⁴¹. L'any 1882 s'havia creat a Rubí la Lliga de Viticultors Rabassaires de Catalunya, que celebrà aquell mateix any una assemblea a Gelida per confirmar el nomenament d'una comissió directiva central¹⁴². La fundació d'aquesta Lliga de Rabassaires i les lligues o societats rabassaires d'àmbit més local que es van crear —una de les quals sabem que actuava al Penedès l'any 1884— a les quals els propietaris s'oposaren apelant a les autoritats perquè les disolguessin “*sin contemplaciones de ningún género*”, tot alegant que “*sólo vienen a promover una verdadera y odiosa guerra social entre propietarios y cultivadores, cuyos resultados deben ser funestísimos*”¹⁴³, faria veure la necessitat de prendre la iniciativa enfront de la crisi social i econòmica.

L'any 1887 l'IACSI va encapçalar la campanya de protesta tot recorrent les diferents capitals de comarca “*al objeto de estudiar las necesidades de las comarcas rurales, oyendo las quejas de los agricultores y procurar su unión, á fin de lograr por medio de las reformas de nuestra legislación económica conjurar la crisis agraria que*

¹⁴⁰ EL, 1893 (Citad del *Diario Mercantil*, 7.1893)

¹⁴¹ Sobre la conflictivitat social al Penedès durant la crisi de la fil·loxera, vegeu: Emili Giralt, “El conflicto rabassaire y la cuestión social agraria en Cataluña hasta 1936”, *Revista de Trabajo*, 7, 1965; Josep Iglésies, *la crisi agrària de 1879/1900. La fil·loxera a Catalunya*, Barcelona, Edicions 62, 1968; Albert Balcells, *El problema agrari a Catalunya. La qüestió rabassaire (1890-1936)*, Barcelona, La Llar del Llibre, 1983, pàg. 37-55; Josep Colomé, “Las formas tradicionales de protesta en las zonas vitícolas catalanas durante la segunda mitad del siglo XIX”, *Noticario de Historia Agraria*, 13, 1997, pàg. 125-141.

¹⁴² A. Balcells, *El problema agrari...*, pàg. 40. Vegeu també J. Pomés, *La Unió de Rabassaires...*, pàg. 108; tanmateix, aquest autor adverteix que no hi ha cap estudi fet sobre aquesta Lliga de Rabassaires (pàg. 96).

¹⁴³ EL, 30.4.1884. En referència a la Lliga de Rabassaires creada a Rubí l'any 1882, s'afirmava que “*su constitución interna que nos dará a conocer el programa que sirvió de base á su organización y además los hechos ocurridos en la práctica, demuestran palpablemente que su fin es ilícito y reprobable á todas luces*” i es clamava perquè “*esas masas [no] se aparten de la legalidad social. [...] El ruego es que procuren los rabasaires vivir siempre unidos con sus dueños propietarios*”.

*el país atraviesa*¹⁴⁴. Amb motiu d'aquesta campanya, el 17 de desembre es celebrà una reunió d'agricultors al local del CEAP que fou *“la más numerosa é importante que hemos presenciado en esta villa á pesar de que por la estension de la comarca del Panadés, debía celebrarse otra de igual índole al siguiente dia en la poblacion vecina de San Sadurní de Noya*¹⁴⁵. Prèviament, el CEAP havia distribuït nombroses invitacions impreses pels diferents pobles de la comarca, i al final de la reunió es nomenaren comissions de tots els pobles que hi havia representats per recollir signatures de recolzament a l'exposició de l'IACSI.

Poc després d'aquella reunió, el 5 de febrer de 1888, el CEAP celebrà una junta general extraordinària en la qual el president, Josep Alvarez, proposà la reforma del reglament: va exposar que la junta directiva havia observat un increment del nombre de socis en molt poc temps i que hi havia el perill que es desnaturalitzés l'objectiu originari del CEAP:

*“No exigiendo el antiguo [reglamento] condición alguna á los socios residentes á quienes corresponde nombrar la Junta de gobierno, no cabe duda que si bien el aumento de estos podría aportar elementos de prosperidad, podría tambien constituir un peligro si una mayoría sin interés directo é inmediato en los fines agrícolas del Centro tratase un día de desnaturalizar el objeto principal de la sociedad ó por lo menos eligiese una Junta directiva negligente en atender como es debido este objeto primordial”*¹⁴⁶.

Les reformes proposades suposaven la creació de la categoria de socis numeraris i agregats, en comptes de residents i comarcans. Els número de socis numeraris es fixà en dos-cents i es cobriria amb tots els socis residents, més aquells que ho sol·licitessin avalats per un soci i que fossin propietaris de finques rústiques al Penedès o bé tinguessin un títol professional en ciències, lletres o arts. Només aquests socis tindrien dret a assistir a les juntes generals i a formar part de la junta directiva del CEAP, de manera que s'asseguraven totalment que el control de l'entitat no escaparia mai del nucli originari de socis.

¹⁴⁴ EL, 31.12.1887. Vegeu l'apartat 1.3.

¹⁴⁵ EL, 31.12.1887. La reunió va estar presidida per Josep M. Rius i Badia, vicepresident de l'IACSI, juntament amb l'alcalde de Vilafranca i el president del CEAP. També van ocupar un lloc destacat els srs. Puig de Galup, Viñas i Lleó, de la comissió de l'IACSI, Teodor Creus, president de la Subdelegació de l'IACSI a Vilanova i la Geltrú, i els membres de la junta directiva del CEAP. Els concurrents van sol·licitar el recolzament de l'IACSI a la gestió prop de l'Ajuntament de Barcelona de posar fi a l'adulteració dels vins i també a la supressió del gravamen de dues pessetes per hectàrea que s'havia imposat als pobles de la província per combatre la fil·loxera.

¹⁴⁶ EL, 29.2.1888.

Quan tres anys més tard es creà la Cambra Agrícola del Penedès (CAOP), els socis numeraris del CEAP adquiriren la categoria de socis fundadors de la Cambra¹⁴⁷. L'objectiu de la fundació de la CAOP era ampliar la base social del CEAP, "*puddendo caber la esperanza de que todos nuestros agricultores pasarán á inscribirse en la nueva Cámara*"¹⁴⁸; però els dirigents del CEAP volien reservar-se el control de la nova entitat. Aquest control és evident si examinem la composició de la junta directiva elegida en l'acte de constitució de la CAOP, que va tenir lloc el 12 de gener de 1891¹⁴⁹:

Junta Directiva de la Cambra Agrícola del Penedès (1891)

Agustí Campllonch Parés (president)
 Manuel Raventós Domènech (vicepresident)
 Manuel Vidal Rollan (tresorer)
 Josep Sardà Vallès (comptador)
 Modest Lleó Ubach (vocal)
 Marc Mir Capella (vocal)
 Fèlix Martí Via (vocal)
 Rosend Parellada Isach (vocal)
 Joan Rovira (vocal)
 Salvador Mata Puig (vocal)
 Magí Rovira (vocal)
 Josep Cañas Mañé (secretari)

Agustí Campllonch fou, al mateix temps, president del CEAP i de la CAOP. Josep Cañas, havia exercit el càrrec de secretari del CEAP l'any anterior i també els anys 1897 i 1880. Els altres membres de la junta havien format part de la junta del CEAP, amb l'excepció significativa dels propietaris de Sant Sadurní d'Anoia, Manuel Raventós i Marc Mir, i dels del Pla del Penedès, Joan Rovira i Magí Rovira, tot evidenciant així l'orientació comarcal de la nova entitat. Però, en conjunt, els càrrecs de la CAOP i del CEAP eren força intercanviables: Lluís Àlvarez, que fou elegit president de la CAOP a finals de 1891 i que va exercir aquest càrrec fins a l'any

¹⁴⁷ El 24.6.1891, el CEAP va oferir assumir totes les despeses d'oficina i d'instal·lació de la secretaria de la CAOP a canvi de l'admissió com a socis fundadors de la CAOP dels seus socis numeraris. La CAOP va acceptar la proposta en la junta general del 19.9.1891 (Mem. 1891, *EL*, 31.1.1892).

¹⁴⁸ *EL*, 30.4.1891.

¹⁴⁹ El 3.1.1891 s'havia presentat al Govern Civil el reglament de l'entitat per tal d'acollir-se a la Llei d'Associacions de 30.6.1887. Posteriorment, el 7.3.1891, en una assemblea extraordinària que comptà amb l'assistència de vint-i-dos socis, s'acordà sol·licitar al Ministeri de Foment el reconeixement oficial de CAOP que es va obtenir amb el R.D. de 17.4.1890. En l'acte de constitució celebrat el 12.1.1891 es va elegir com a junta directiva els membres de la comissió organitzadora de la CAOP (AGCB, Fons d'Associacions, exp. 1.241).

1905¹⁵⁰, havia estat el vicepresident del CEAP l'any 1889 i més tard també fou el president del CEAP (1894-1895); Gaietà Fontrodona, que el substituï com a president de la CAOP fins a la seva mort, l'any 1914, ja havia estat el president del CEAP (1900-1901); Gustau Lleó, que presidí el CEAP a partir de 1908, fou elegit president de la CAOP el desembre de 1914¹⁵¹; Joaquim Freixas fou al mateix temps secretari del CEAP i de la CAOP (1893-1894); Joan Parés que fou secretari de la CAOP des de 1899, havia exercit el mateix càrrec al CEAP (1895); finalment, Santiago Abella, que fou secretari general de la CAOP des de 1906 fins almenys l'any 1924, també havia exercit el càrrec al CEAP els anys 1901-1902 (vegeu la taula següent). I en el Sindicat Agrícola del Penedès i en l'Associació de Propietaris de Vilafranca per a la guarderia rural, els càrrecs foren ocupats per les mateixes persones: Agustí Campllonch, que havia estat president del CEAP i de la CAOP (1891), posteriorment fou president de l'Associació de Propietaris (1900) i del consell d'administració del Sindicat Agrícola (1902); Joaquim Martorell, que fou president del CEAP entre 1898 i 1900, fou el primer president del consell d'administració del Sindicat Agrícola (1900), Lluís Àlvarez era president de la CAOP i, al mateix temps, secretari del Sindicat Agrícola (1902) i Santiago Abella també fou president de l'Associació de Propietaris (1905).

¹⁵⁰ Lluís Àlvarez va cessar com a president de la CAOP l'any 1906, però continuà com a president honorari fins a la seva mort l'any 1908. Havia exercit d'advocat, jutge i fiscal municipal, i fou regidor de l'ajuntament de Vilafranca i membre de la junta municipal encarregada de l'Estació Enològica, entre altres càrrecs. Fou un actiu col·laborador de la revista *El Labriego* i va escriure diversos treballs d'història de Vilafranca (Manuel Benach Torrents, *Els vilafranquins del segle XX. Notes per a la història local*, Vilafranca del Penedès, 1978, pàg. 18 i 142).

¹⁵¹ Gustau Lleó de Moy (?-1919), membre de l'IACSI des de 1892, també fou el primer president del Consell Comarcal de la Unió de Vinyaters al Penedès (1911).

TAULA 8. DIRIGENTS DEL CENTRE AGRÍCOLA I DE LA CAMBRA AGRÍCOLA DEL PENEDÈS (1891-1911)				
	President CEAP	President CAOP	Secretari CEAP	Secretari CAOP
1891	Agustí Campllonch Parés	Agustí Campllonch Parés	Pau Feliu Olivella / Josep M. Fàbregues*	Josep Cañas Mañé
1892	Joan Alcover Milà	Lluís Àlvarez Verdaguer	Josep M. Fàbregues	Josep Cañas Mañé
1893	Joan Alcover Milà	Lluís Àlvarez Verdaguer	Joaquim Freixas Martorell	Joaquim Freixas Martorell
1894	Lluís Àlvarez Verdaguer	Lluís Àlvarez Verdaguer	Joaquim Freixas Martorell	Joaquim Freixas Martorell
1895	Lluís Àlvarez Verdaguer	Lluís Àlvarez Verdaguer	Joan Parés	Sd
1896	Josep Parés	Lluís Àlvarez Verdaguer	Eugeni Campllonch Parés	Sd
1897	Josep Parés	Lluís Àlvarez Verdaguer	Eugeni Campllonch Parés	Sd
1898	Joaquim Martorell	Lluís Àlvarez Verdaguer	Manuel Vidal Rollan	Sd
1899	Joaquim Martorell	Lluís Àlvarez Verdaguer	Manuel Vidal Rollan	Joan Parés
1900	Gaietà Fontrodona Almirall	Lluís Àlvarez Verdaguer	Gabriel Baltà	Joan Parés
1901	Gaietà Fontrodona Almirall	Lluís Àlvarez Verdaguer	Santiago Abella Batlle	Joan Parés
1902	Pacià Amigué Trius	Lluís Àlvarez Verdaguer	Santiago Abella Batlle	Joan Parés
1903	Pacià Amigué Trius	Lluís Àlvarez Verdaguer		Joan Parés
1904	Pacià Amigué Trius	Lluís Àlvarez Verdaguer	Ramon Girona	Joan Parés
1905	Pacià Amigué Trius	Lluís Àlvarez Verdaguer	Sd	Sd
1906	Salvador Mata Puig	Gaietà Fontrodona Almirall	Sd	Santiago Abella Batlle
1907	Salvador Mata Puig	Gaietà Fontrodona Almirall	Sd	Santiago Abella Batlle
1908	Gustau Lleó de Moy	Gaietà Fontrodona Almirall	Sd	Santiago Abella Batlle
1909	Gustau Lleó de Moy	Gaietà Fontrodona Almirall	Sd	Santiago Abella Batlle
1910	Gustau Lleó de Moy	Gaietà Fontrodona Almirall	Sd	Santiago Abella Batlle
1911	Gustau Lleó de Moy	Gaietà Fontrodona Almirall	Sd	Santiago Abella Batlle

Font: Elaboració pròpia a partir de *El Labriego*.
Sd: sense dades
*El mes de juny de 1891 Pau Feliu va deixar el càrrec de secretari del CEAP, perquè traslladà la seva residència a Barcelona. El substituï José M. Fàbregues, que era el jutge municipal de Vilafranca (EL, 28.6.1891). El desembre d'aquell any foren elegits per a la junta directiva del CEAP: Joan Alcover Milà (president), Benet Fortuny (vocal), Josep O. Rossell (vocal) i Pacià Amigué (vocal), i renovaren els càrrecs Fèlix Martí, Pere Mitjans i Josep M. Fàbregues.

Segons el primer reglament de la CAOP, l'entitat es composaria de socis fundadors (que pagaven una quota anual de sis pessetes) i numeraris (que no pagaven cap quota). Ambdues categories tenien veu i vot en les assemblees generals, però únicament eren elegibles per a la junta directiva els que figuressin en la meitat superior de l'escala dels fundadors¹⁵². Atès que els socis numeraris del CEAP adquiriren la categoria de socis fundadors de la CAOP, el control de la nova entitat pels dirigents del CEAP estava assegurat. En el nou reglament de la CAOP aprovat l'any 1907, s'especificà ben clarament que només podrien formar part de la junta directiva els socis propietaris i que en les assemblees generals, quan es tractés d'afers referents a l'administració o govern de l'entitat, els acords requeririen els vots

¹⁵² *Reglamento de la Cámara Agrícola del Panadés, Vilafranca del Penedès, 17.12.1890* (AGCB, Fons d'Associacions, exp. 1.241).

favorables de la majoria dels socis propietaris¹⁵³. Segons el nou reglament, la CAOP es composava de socis propietaris (propietaris de finques rústiques de la comarca, que pagaven una quota fixa voluntària superior a 1 pesseta al mes), socis numeraris (propietaris que treballessin directament la terra o bé arrendataris, parcers i jornalers, que pagarien una quota mensual inferior) i socis adherits (agricultors de la comarca que no pagarien quota), una fórmula per incrementar ràpidament el nombre de socis. Amb aquesta previsió, les assemblees generals es celebrarien “*en el domicilio Oficial de la Cámara si es bastante capaz y si no lo fuere en el local de esta Villa que determine la Junta Directiva*”¹⁵⁴.

La novetat principal del reglament de l'any 1907 era la creació de delegacions (“seccions”) a tots els pobles de la comarca on hi hagués associats, que gaudirien d'autonomia organitzativa (“*con la sola limitación de la indispensable consonancia de la organización que adopten de su régimen propio y peculiar, con la de la Cámara y sus fines sociales*”¹⁵⁵), amb una junta directiva pròpia i també celebrarien assemblees, amb les mateixes formalitats que les assemblees generals. Les juntes directives de les seccions podrien incloure fins a una tercera part de socis numeraris i estarien formades, com a mínim, per un president, un secretari i dos vocals, un dels quals faria les funcions de tresorer i liquidaria mensualment amb el tresorer de la CAOP. Tots els socis estarien adscrits a una secció i podrien escollir entre la localitat de residència o allà on tingués radicades les finques rústiques i els presidents de cadascuna de les seccions formarien part de la junta directiva de la CAOP amb caràcter de vocals.

La creació de seccions obeïa a un intent de revitalitzar la CAOP, tot aprofitant les disposicions de la llei de sindicats del 28 de gener de 1906 a la qual la CAOP s'havia acollit¹⁵⁶. A mitjans de 1906 es renovà la junta directiva i aquesta es posà a treballar immediatament “*para desarrollar cuanto antes su programa consistente en proteger los intereses de los agricultores, dando la más recta interpretación á las vigentes disposiciones legales sobre cámaras agrícolas, á cuyo fin y para que sean inmediatos los resultados prácticos que se han de conseguir, se está ocupando ya con suma actividad de la modificación de importantes puntos del Reglamento y de la*

¹⁵³ *Reglamento de la Cámara Oficial Agrícola del Panadés*, Vilafranca del Penedès, 1907: art. 8 i 27 (AGCB, Fons d'Associacions, exp. 1.241). En el cas de discutir reformes del reglament, només es convocaria als socis propietaris.

¹⁵⁴ *Reglamento de la Cámara...*, 1907, art. 25.

¹⁵⁵ *Reglamento de la Cámara...*, 1907, art. 23.

¹⁵⁶ El Govern Civil de Barcelona va atorgar la condició de sindicat agrícola a la CAOP el 21.6.1906.

*organización de secciones en todos los pueblos y caseríos de esta comarca para que la acción de la Cámara sea más eficaz y poderosa*¹⁵⁷.

Amb anterioritat, la CAOP i el CEAP havien intentat infructuosament estimular la creació d'associacions agrícoles als altres pobles del Penedès i articular-los en una federació comarcal "*como hijuela de la Federación Agrícola Catalana-Baleár*"¹⁵⁸. En una reunió de propietaris socis de la CAOP i del CEAP celebrada al local d'aquest el 8 de juliol de 1905, s'acordà la creació de la federació i fins i tot s'encarregà a Manuel Raventós la formulació d'unes bases que es posarien a la discussió i aprovació de les associacions que volguessin federar-se com a reglament. Hi van assistir molts propietaris de Sant Sadurní, Pla de Penedès, Subirats, Sant Quintí i també el president de la Cambra Agrícola del Vendrell, Rafael Fuster, a més dels presidents de la CAOP, Lluís Álvarez, i del CEAP, Pacià Amiguet¹⁵⁹. La idea fou exposada públicament per aquest últim amb motiu de la inauguració del Centre Agrícola de Llorenç de Penedès, en la qual van intervenir els presidents de la CAOP, del CEAP i de l'Associació de Propietaris per a la guarderia rural de Vilafranca, entre altres, a més del president de la diputació provincial de Tarragona, que presidia l'acte¹⁶⁰. En aquell acte, la idea fou acollida amb entusiasme per tots els presents i s'acordà organitzar una sèrie de mítings agrícoles a diferents pobles de la comarca per tal de propagar-la. Però quatre mesos més tard encara no s'havia fet cap acte i aquella idea no va arribar a portar-se a terme¹⁶¹.

La creació de seccions als diferents pobles del Penedès tenia el mateix objectiu de vertebrar el moviment associatiu des del CEAP i tampoc no va tenir millor sort. L'única secció de la CAOP de la qual tenim notícia és la de les Cabanyes, que cap a

¹⁵⁷ EL, 15.5.1906. La nova junta directiva de la CAOP quedà constituïda per Gaietà Fontrodona Almirall (president), Pau Feliu Olivella (vicepresident), Jordi Miret Marrugat (vicepresident), Pere Mir Ràfols (vicepresident), Pere Torrens Raventós (tresorer), Pere Alegret Vilaró (comptador), Joan Ribera Rius (vocal), Cristòfol Santacana Vallès (vocal), Antoni Insenser Bertran (vocal), Jaume Bertran Janer (vocal), Josep Batlle Planas (vocal), Carles Vidal de Dalmau (vocal), Antoni Martorell Pañellas (vocal), Eugeni Campillonch Parés (vocal), Esteve Nadal (vocal), Santiago Abella Batlle (secretari general), Josep Sardà Trius (secretari), Romà de Saavedra (secretari), Lluís Alvarez Albornà (secretari) i Jaume Sabater (secretari). El nou reglament només exceptuava els quatre secretaris (encarregats de cooperar en les funcions i treballs del secretari general i substituir-lo en cas d'absència o malaltia) del requisit de ser ocupats per socis propietaris.

¹⁵⁸ EL, 15.7.1905.

¹⁵⁹ EL, 15.7.1905.

¹⁶⁰ EL, 15.6.1905.

¹⁶¹ Segons un col·laborador de *El Labriego*, "*tales iniciativas no son secundadas, porque aquí, triste es confesarlo, los propietarios agricultores vienen distinguiéndose por su apatía. Desconfiamos de que se realicen nuestros deseos que debieran ser los de todos los agricultores de esta importante comarca; pero nosotros entendemos, con el Sr. Amiguet, que si el Centro Agrícola del Panadés llevara, mediante la indicada federación, á donde fuera menester, la representación de toda la agricultura de esta comarca, ipso facto aumentaría su influencia y su poder en beneficio de todos los pueblos de la misma*" (EL, 15.10.1905). Com es veu, aquella iniciativa era entesa com un intent d'aglutinar l'associacionisme agrari del Penedès al voltant del CEAP, i potser per aquesta raó no va tenir el seguiment esperat.

finals de l'any 1906 va organitzar un míting en el qual van intervenir l'advocat i futur dirigent de la UVC Joan Parellada de Naveran¹⁶², el propietari de Sant Pere de Riudebitlles i membre de la CAOP, Joan Miquel i Cuscó¹⁶³, i el secretari general de la CAOP, Santiago Abella. Aquest últim va explicar detalladament la nova organització de l'entitat, "*elogiando de paso la obra de su dignísimo presidente D. Gayetano Fontrodona al dirigirla por un nuevo rumbo de positivos resultados que señaló*"¹⁶⁴. Entre els membre d'aquesta secció hi havia Joan Saumell (president) o Ramon Olivella.

3.2.5. L'activitat cooperativa i la lluita enfront de la crisi vinícola

Segons el reglament de 1907, la junta directiva de la CAOP es dividiria en quatre comissions: 1/ Administració general i relacions amb autoritats i corporacions; 2/ Govern interior i de les seccions; 3/ Préstecs, pensions, assegurances, estalvis, auxilis i altres serveis similars; establiment de cooperatives, compres, vendes i altres activitats de caràcter mercantil o industrial. Amb la reorganització, per tant, es pretenia impulsar les funcions cooperatives. Aquest intent no era nou. En el Congrés Vitícola de Reus (1899), el delegat del CEAP ja proposà la creació de sindicats agrícoles per a la compra d'inputs, per unificar les classes de vi "*segons la tendència del comerç d'avuy*", per aconseguir préstecs "*sobre los fruits que quedan en deposit en casa dels propietaris*" i també per "*influir en la confecció de tractats que afavorisen a la viticultura*"¹⁶⁵. Aquell mateix any, la CAOP es constituí en sindicat d'agricultors "*al objeto de acogerse a los beneficios de la ley de constitución de Cámaras agrícolas*"¹⁶⁶. Certament, les cambres agrícoles que es fundaren durant els anys noranta havien desenvolupat poc les competències que preveia el Reial Decret de novembre de 1890, especialment les activitats cooperatives. El Governador Civil

¹⁶² Joan Parellada de Naveran fou vicepresident de la UVC (1918). Soci de l'IACSI des de 1911, fou un dels seus representants al Pacte de la Generalitat i membre de la seva Comissió de Vitivinicultura (1934). Fou un dels fundadors i vicepresident de la Societat de Propietaris del Partit Judicial de Vilafranca fundada l'any 1931 i delegat dels propietaris d'aquest partit judicial al Consell General de l'IACSI (1932). Membre de la Lliga Regionalista (1911), fou diputat provincial pel districte electoral d'Igualada-Vilafranca (1918).

¹⁶³ Joan Miquel i Cuscó fou més tard el fundador i president de la Mutual Agrària contra les pedregades constituïda a l'IACSI l'any 1918. En aquest míting, que va tenir lloc en el saló del Centre de les Cabanyes el 23.12.1906, Joan Miquel va explicar els resultats de la campanya de defensa agrícola i, en concret, de les gestions efectuades a Madrid prop del Govern, formant part d'una comissió de la CAOP.

¹⁶⁴ *EL*, 30.12.1906.

¹⁶⁵ *EL*, 15.6.1899.

¹⁶⁶ *EL*, 31.10.1899. Es constituí un Consell d'Administració del sindicat format per Joaquim Martorell (president), Gaietà Fontrodona (vicepresident), Antoni Jané (vocal), Joan Ribera (vocal), Pacià Amiguet (vocal), Manuel Alayo (vocal), Agustí Campllonch (vocal), Pere Torrents (vocal), Joan Álvarez (secretari). En la gerència hi hauria Antoni Jané (gerent) i Pacià Amiguet (tresorer).

de la província, en el moment de sancionar l'aprovació del Sindicat Agrícola del Penedès, hi aludia ben clarament quan afirmava:

“Lástima grande que desde 1890 hayan permanecido ociosas las importantísimas facultades concedidas á la clase agrícola por el Gobierno, aun antes de que la iniciativa particular reclamara su concesión, patentizándose con esto una vez más la injusticia que muchas veces envuelve la fácil censura del Gobierno por los Gobernados”¹⁶⁷.

I afegia, referint-se a aquestes “importantísimas facultades” que podria desenvolupar el nou sindicat:

“Mediante la acción bien dirigida del Sindicato agrícola, el agricultor no necesitará ejercer funciones de comerciante. El Sindicato, con más energías, podrá llevar al más alto grado de perfección posible la importante gestión de compra y venta de productos, máquinas y primeras materias agrícolas; representará al cultivador en todas las operaciones y actos de comercio y en las acciones civiles y penales que afectan al problema agrícola; otorgará protección al obrero, facilitándole el ahorro; y constituirá por fin el lazo de unión, condición, á su vez, para llegar á conseguir el crédito agrícola que consiste, sin duda, en anticipar en un momento determinado el valor de la futura cosecha, á fin de que por los medios que la ciencia agronómica aconseja, pueda la producción llevarse al máximo. Tales son los fines que se propone el Sindicato en su creación, fines que indudablemente han de conceptuarse como poderosísimo medio de progreso”¹⁶⁸.

La creació del Sindicat Agrícola del Penedès l'any 1899, que fou una iniciativa del propietari Gaietà Fontrodona, responia a l'intent des de la CAOP i del CEAP d'impulsar l'activitat cooperativa, que fins aleshores havia estat inexistent. Els objectius del sindicat eren fonamentalment dos: d'una banda, oferir als seus socis “*algunos productos de imprescindible utilidad á la viticultura*” com eren sofres, sulfats i adobs; i, per altra, també realitzar “*gestiones para la exportación de los caldos de sus asociados*”¹⁶⁹. Entre aquestes gestions, hi havia tant les orientades a pressionar el Govern per obtenir millors en les condicions dels mercats nacional i internacional,

¹⁶⁷ Carta del Governador Civil de Barcelona, E. Sanz, al president de la CAOP del 3.1.1900 (EL, 16.1.1900).

¹⁶⁸ *Ibidem*.

¹⁶⁹ EL, 15.3.1901. Un testimoni d'aquestes gestions i, per tant, de l'activitat del sindicat, fou la carta del director de l'Estació Enotècnica d'Espanya a Cette, Antonio Blavia, al gerent del Sindicat Agrícola del Penedès, Manuel Vidal i Folquet, del 5 de març de 1901, en la qual el felicitava per la constitució del sindicat i facilitava informació sobre la situació del mercat francès. Blavia explicava en aquesta carta que “*nunca, en once años que lleva de vida esta Enotécnica, he conocido época más calamitosa que la presente para el comercio de vinos [...] Antes venían aquí vinos del Panadés y de diversas partes de Cataluña y se cotizaban en plaza. Hoy si viene alguna pequeña partida, muy rara por cierto, va de tránsito para el interior ó para Suiza. En una palabra: las 3 ó 4 casas que antes recibían hace tiempo que no ven una pipa [...]*” (*Ibidem*).

com a obtenir vins de millor qualitat i que fossin més remuneratius¹⁷⁰. En aquells moments, la replantació de la vinya ja estava molt avançada a la comarca i els viticultors es trobaven sense saber com reaccionar davant la forta deprecació dels vins:

“esta importante región de nuestro Principado [...] casi al terminar esta obra gigantesca [de la replantació], fiada á sus propias fuerzas, se ve próxima á nueva ruina por el estado general de nuestro mercado, que sufre enormemente por la falta de exportación á lo que fueron nuestras colonias, y por tener cerrado el mercado nacional por las leyes absurdas que impiden el consumo de este importantísimo artículo de primera necesidad, y obligan á sus habitantes á que sólo en la sofisticación puedan encontrar esta parte de su alimentación tan generalizada”¹⁷¹.

Però aquest sindicat impulsat per la CAOP va tenir poca activitat, com ja havia succeït amb el que van constituir els propietaris i comerciants del Penedès l'any 1887¹⁷². Tant és així que el 1905 s'inaugurà al poble de Sant Pere de Riudebitlles una nova entitat sota la denominació de Nou Sindicat Agrícola del Penedès. El màxim organitzador era el propietari local Joan Miquel Cuscó, que formava part de la CAOP, i l'acte inaugural comptà amb la presència de l'expresident de la FACB, Josep Zulueta, el diputat provincial Bonaventura M. Plaja i nombrosos representants de societats de Sant Sadurní d'Anoia i dels pobles que formaven l'àmbit d'actuació del nou sindicat, així com del rector de la parròquia, Marc Sanfeliu, el qual va destacar els beneficis que aportaria a tots, rics i pobres, i va recomanar la unió i l'harmonia¹⁷³.

¹⁷⁰ Segons Luis Álvarez, “los injertos que se hicieron para obtener mayor y más precoz fructificación caen en descrédito grande, porque los vinos que producen son deficientes. Se impone entrar inmediatamente á perfeccionar los lagares y bodegas, y para el importante resultado que se lleva á la práctica urge conocer las clases que más conviene fabricar y los medios que para ello deberán ponerse en práctica. El Sindicato agrícola puede realizar lo que no es tan fácil á la acción individual [...]” (Luis Álvarez, “El Sindicato Agrícola del Panadés”, RA,1901. Reproduït del *Diario de Barcelona*).

¹⁷¹ *Ibidem*. La situació dels mercats vinícoles era tan preocupant que l'any 1900 s'havia creat per Reial Decret una Sindicato General Vinícola que al seu torn havia d'estimular la creació de sindicats a les comarques vitícoles, amb l'objectiu de defensar la producció vitivinícola (afavorir l'exportació, abaratir transports, millorar la qualitat dels vins, procurar la rebaixa dels impostos de consums) i assessorar el Ministeri d'Agricultura, Indústria i Comerç en aquesta direcció. La Junta Directiva, nomenada pel Ministre d'Agricultura, tenia la següent composició: Duque de Almodóvar del Río (president), López Parra, Marqués de Reinosa, Bushell, Conde de Retamoso, Galo de Poves, Puig, Maissonnave, Bayo, Marqués de Mochales, Avansays, Marqués de Valdelagrana, Marqués de Riscal, Marqués de la Solana, Marqués de Santillana, García Gascón, García Bravo, Poveda i Luis García Alonso (secretari) (EL, 31.7.1900).

¹⁷² El Sindicat del Penedès es constituí el 22.10.1887 al local del CEAP amb l'objectiu fonamental de combatre l'adulteració dels vins (EL, 30.10.1887). Vegeu l'apartat 1.4.

¹⁷³ RA, 9.1905. Van enviar-hi adhesions Soler i March, Ignasi Girona, el Marquès de Camps, Fuster, Raventós, Alvarez i Eusebi de Puig, entre altres.

L'any 1906 es presentaren unes "*Bases para una Sociedad cooperativa de Producción, constituída por cosecheros, propietarios y cultivadores del Panadés*"¹⁷⁴. Aquesta societat, que s'havia de convertir en sindicat agrícola en virtut de la recent promulgada llei del 28 de gener de 1906, tindria com a objectiu intervenir en el mercat vinícola per evitar la davallada dels preus per sobreproducció: el sindicat efectuaria compres als socis dels remanents d'anys anteriors o del mateix any per tal que no pesessin sobre la campanya següent. Disposaria de locals apropiats per emmagatzemar i vendre (al major o al detall) pel seu compte, i podria destil·lar els vins de poca graduació i qualitat i, per tant, de difícil conservació, en anys de collites abundants que no trobessin bona col·locació al mercat. El capital circulant imprescindible s'obtindria de la col·locació de bons (de 10 o 25 pessetes) als socis, condició indispensable per tenir aquesta condició i beneficiar-se de l'activitat cooperativa. El sindicat estaria regit per un consell d'administració que nomenaria un gerent, és a dir d'acord amb el mateix model d'organització del Sindicat Agrícola del Penedès fundat l'any 1899¹⁷⁵. Aquest model d'organització s'hauria de desenvolupar en uns estatuts que, segons sembla, no s'arribaren a redactar perquè el projecte no s'arribà a fer realitat.

El fracàs d'aquestes iniciatives encaminades a impulsar el cooperativisme va limitar l'esfera d'acció de la CAOP: des de l'any 1912, va deixar de cobrar quotes de socis "*en vista de que los gastos de ésta Cámara son insignificantes*"¹⁷⁶ i no efectuava balanços perquè no tenia entrades ni sortides de caixa, ni tampoc cap fons

¹⁷⁴ EL, 15.2.1906.

¹⁷⁵ La gestió de la cooperativa es sotmetria a l'aprovació de l'assemblea de socis per mitjà del balanç anual. Els socis tindrien tots veu en l'assemblea, però el vot només es concediria a un determinat nombre de bons o de cargues venudes, que no quedava precisat en les esmentades bases.

¹⁷⁶ El 15 de gener de 1912, el president va proposar que "*en vista de que los gastos de ésta Cámara son insignificantes y hay cierta dificultad en percibir el cobro de cuotas de los socios, se suspenda temporalmente el cobro de cuotas de todas clases á los indicados socios, hasta que un acuerdo de la Junta restablezca su percepción*". La proposta fou aprovada, però el cobrament de quotes ja no es va restablir. La junta directiva de la CAOP tenia aleshores la següent composició: Gaietà Fontrodona Almirall, advocat i propietari (president), Pau Feliu Olivella, advocat i propietari (vicepresident primer), Jordi Miret Marrugat, tinent coronel retirat i propietari (vicepresident segon), Rosend Parellada Isach, propietari (vicepresident tercer), Pere Torrents Raventós, metge i propietari (tresorer), Salvador Mata Puig, farmacèutic i propietari (comptador), Josep Oriol Rosell Bages, propietari (vocal), Joan Álvarez de Sisternes, advocat i propietari (vocal), Carles Vila de Dalmau, propietari (vocal), Josep M. Echevarría Pons, propietari (vocal), Joan Ribera Rius, propietari (vocal), Gustau Lleó de Moy, advocat i propietari (vocal), Pacià Amiguet Trius, banquer i propietari (vocal), Pere Alegret Vilaró, impressor i propietari (vocal), Cristòfol Santacana Vallès, metge i propietari (vocal), Jaume Bertran Janer, propietari (vocal), Santiago Abella Batlle, advocat i propietari (secretari general), Josep Feliu Naudí, propietari (secretari primer), Josep Sardà Trius, comerciant i propietari (secretari segon), Isidre Campillonch Romeu, enginyer industrial, perit agrònom i propietari (secretari tercer) i Josep Comas Nadal, procurador i propietari (secretari quart) (AGCB, Fons d'Associacions, exp. 1.241).

social, de manera que les petites despeses que podia generar la seva activitat eren costejades pels mateixos individus que composaven la junta directiva¹⁷⁷.

Tot i així, l'any 1924 encara constaven registrats 231 socis¹⁷⁸. És probable que la majoria fossin socis del CEAP, que continuava essent el referent fonamental en la defensa dels interessos agraris. És probable que l'Associació de Propietaris del Penedès fundada el desembre de 1924, quan els propietaris començaven a témer l'acció legislativa de la Dictadura, estigués vinculada al CEAP. Durant els anys vint, els dirigents del CEAP van actuar amb coordinació amb l'IACSI per tal d'aturar els projectes reformistes i amb l'arribada de la República el CEAP es convertí en la seu de l'Associació de Propietaris Agricultors de Catalunya, entitat orientada a la defensa patronal.

Des d'un principi, l'activitat de la CAOP es dirigí fonamentalment a la defensa dels interessos dels viticultors, de manera similar a l'acció que portava a terme el CEAP. La major part d'iniciatives anaren orientades a aconseguir la rebaixes tributàries (inicialment per als terrenys afectats per la fil·loxera) i millores per als mercats del vi (sobretot limitant la competència dels alcohols industrials): les primeres exposicions elevades per la CAOP a les Corts o al Govern espanyol van tenir aquest objectiu i en els anys següents la seva acció continuà en la mateixa direcció, sovint amb iniciatives conjuntes amb el CEAP¹⁷⁹. El 17 de març de 1900 el CEAP va convocar tots els viticultors del Penedès a una assemblea per oposar-se al projecte de llei d'alcohols:

“Lo projecte de Lley d'alcohols constitueix la última y definitiva amensassa á la prosperitat nostra. Si arriba á ser lley quedarà, no per contingencias naturals del mercat, sino per midas presas per lo poder públich, inutilisada

¹⁷⁷ Segons una comunicació del secretari de la CAOP al Governador Civil de 17.10.1916, no es realitzaven balanços perquè no hi havia entrades ni sortides de caixa “desde más de dos años atrás por no ser necesarios, no habiendo tampoco fondos anteriores por estar agotados”. Segons una comunicació de 6.9.1924 “esta Cámara Agrícola no efectua balance anual, por no ingresar en la misma cantidad alguna en concepto de cuotas ni en otro alguno, pues los insignificantes gastos que realiza los costean generosamente los individuos de su junta directiva” (AGCB, Fons d'Associacions, exp. 1.241).

¹⁷⁸ Síntoma evident de la crisi de l'entitat, aquest any havien quedat vacants els càrrecs de president, vicepresident primer, vicepresident segon i vocals primer, cinquè i desè. Constaven com a membre de la junta, Francesc Colomer Queraltó (vicepresident tercer), Salvador Mata Puig (comptador), Joan Álvarez de Sisternes (vocal), Josep M. Echevarría Pons (vocal), Joan Ribera Rius (vocal), Pere Santacana Vallès (vocal), Ramon Olivella Camps (vocal), Santiago Abella Batlle (secretari general), Josep Feliu Naudí (secretari primer), Josep Respall dels Horts (secretari segon), Miquel Escasany Campins (secretari tercer) i Josep Comas Nadal (secretari quart) (AGCB, Fons d'Associacions, exp. 1.241).

¹⁷⁹ Exposicions de 8.5.1891, 26.5.1891, 30.4.1894, 15.6.1896, 5.4.1899, 8.2.1900 (EL, 31.5.1891, 13.5.1894, 28.6.1896, 14.5.1899, 15.2.1900). El missatge entregat per la CAOP i el CEAP al Rei Alfons XIII en la seva visita a Vilafranca del Penedès i les conclusions entregades al Director General d'Agricultura aquell mateix any, amb motiu de la seva participació en el certamen de premis, tenien la mateixa orientació (EL, 23.4.1904 i 15.9.1904).

*la nostra tasca assídua. Ab penas y afanys haurém fet tot lo humanament possible sens ajuda de ningú per reconstituir las vinyas mortas per l'insecte, y quan arribi lo dia de recullir lo fruit de tants sacrificis, ens trovarém sens lo valor del producte. Aixó no deu ser ni será si'l país respón y fá tothom lo que deu fer cada hú en lo seu círcol. Basta ja de passivitat é indiferencia. Una comarca que dona la prova de vitalitat que ha donat lo Panadés no's deixa portar impunament á la mort, puig es lo dret á viurer lo que aném a defensar [...]*¹⁸⁰.

En les conclusions de la reunió, que va comptar amb representants de la Cambra i Sindicat Agrícola del Penedès, de l'Associació de Propietaris i de la Lliga Industrial i Comercial, hi havia la petició que es facultés a les cambres agrícoles “*para nombrar ó preparar y mantener á sus costas agentes con las mismas atribuciones que tienen los de la administración del ramo, para vigilar el exacto cumplimiento de las disposiciones sobre los espíritus y denunciar las infracciones*” i també que s'autoritzés a les cambres “*para que puedan designar un individuo de su seno que forme parte de las Juntas Administrativas que entiendan y fallen las denuncias sobre infracciones del impuesto sobre alcoholes, espíritus y licores*”¹⁸¹.

Un cop elegit president de la CAOP, Gaietà Fontrodona va continuar la lluita contra la desvalorització del vi: el 12 de juny de 1906 va organitzar una gran reunió al local del CEAP, a la qual “*asistieron representaciones de la mayor parte de pueblos del Panadés y gran número de agricultores y propietarios*” i que comptà amb la intervenció del diputat del districte Josep Zulueta. Els representants d'alguns ajuntaments de la comarca van comprometre l'aportació de fons municipals a la campanya i s'acordà el trasllat d'una comissió a Madrid per tal de negociar amb el Govern¹⁸². Un any més tard, amb motiu de la presentació d'un projecte de llei que suprimia l'impost de consums sobre el vi a les capitals de província, una vella reivindicació dels propietaris penedesencs, el president de la CAOP va convocar una nova reunió de viticultors a la qual van assistir representants no sols de la comarca del Penedès, sinó també de moltes poblacions catalanes, com ara de Mataró, del Bages o del Camp de Tarragona, per tal de manifestar el suport dels viticultors catalans al projecte de llei i evitar les resistències que es poguessin presentar¹⁸³.

¹⁸⁰ Convocatòria de l'acte, signada a Vilafranca el 14.3.1900 per Gaietà Fontrodona i Gabriel Baltà, president i secretari del CEAP (EL, 31.3.1900).

¹⁸¹ Exposició a les Corts signada per Lluís Àlvarez (president de la CAOP), Joaquim Martorell (president del Sindicat Agrícola del Penedès), Gaietà Fontrodona (president del CEAP), Agustí Campionch (president de l'Associació de Propietaris del Penedès) i dels secretaris de les respectives entitats, Joan Parés, Joan Àlvarez, Gabriel Baltà i Manuel Vidal (*Ibídem*).

¹⁸² EL, 29.6.1906.

¹⁸³ Van participar en aquest acte, a més del president de la CAOP, Gaietà Fontrodona, que en fou l'organitzador i que el va presidir, el diputat provincial del districte Francesc Ráfols, l'alcalde de Vilafranca, Pacià Amiguet, el

Una altra iniciativa que anava en la mateixa direcció fou la creació de l'entitat Fomento Agropecuario, una entitat que tenia l'objectiu d'impulsar la producció agrària a Espanya "*persiguiendo las adulteraciones y falsificaciones, como también la apertura de nuevos mercados [...]*"¹⁸⁴. Es constituí el 31 de març de 1907 al domicili de Gaietà Fontrodona, quedant integrat el consell directiu pel marquès de Sant Mori (president), Gaietà Fontrodona (vicepresident), marquès d'Alòs, Joaquim Arumí (secretari), Joaquim Porta, Eduard Ros i Joan Sans, i fixant l'aportació de mil pessetes dels socis fundadors. Però aquesta iniciativa es va frustrar molt aviat i quan encara no havia complert un any, el 25 de febrer de 1908, la societat es va disoldre. Uns mesos més tard, el 27 de juny de 1908, la CAOP reunia a Vilafranca nombroses entitats de la comarca per estudiar mesures per fer front a la crisi vinícola. Van intervenir-hi representants del CEAP, de la Cambra Agrícola de Tarragona i del Sindicat Agrícola de Vilanova i la Geltrú i varen acordar demanar la llibertat de destilació i un dret protector de l'alcohol vínic de 35 pessetes per hectòlitre¹⁸⁵. Al cap d'una setmana s'havia de celebrar una nova reunió.

Fruit de tota aquesta mobilització dels viticultors penedesencs, encapçalada per la CAOP, fou la constitució, l'any 1910, de la Unió de Sindicats per a la defensa dels productes agrícoles. Presidida pel mateix Gaietà Fontrodona, tenia com a objectiu principal "*prevenir, perseguir y reprimir falsificaciones y adulteraciones de los productos agrícolas y de sus transformaciones*".¹⁸⁶ Es tractava d'aconseguir recursos econòmics dels socis dels sindicats adherits i d'altres que s'hi adherissin per

president honorari de la CAOP, Lluís Àlvarez, al de la Cambra Agrícola de Tarragona, Josep Mateu, el representant de l'IACSI i de la Cambra Agrícola de Catalunya, Guillem M. de Casanovas, el president del CEAP, Salvador Mata, al president de la Cambra Agrícola de l'Anoia, Pere Mir, el director de l'Estació Enològica de Vilafranca, Cristòfol Mestres, el president de la Lliga Industrial, Comercial i Agrícola de Vilafranca, Domènec Sabater, el president del Centre de la Unió de Vilafranca, Jaume Totosaus i altres representants de cambres i centres agrícoles, a més de diversos alcaldes de pobles de la comarca. Es van rebre adhesions de més d'una vintena d'ajuntaments de la comarca i de fora de la comarca, entre els quals hi havia l'Ajuntament de Barcelona, i de les cambres agrícoles de Valls, de l'Empordà, del Pla de Bages, de Rubí, de Catalunya, de les Cabanyes, de Tarragona, de Vilallonga, de Martorell, de l'Anoia i d'algres associacions agràries com el Centre Agrícola de Mataró, el Sindicat d'Exportadors de Vins de la Rioja, la Lliga de Productors de Vilanova i la Geltrú, el Sindicat i Lliga de Defensa dels Agricultors de Reus, el Centre Agrícola del Pla del Penedès, la Unió Agrícola per a la Instrucció de l'Obrer de Tarragona, la Unió Productora de Tarragona, el Sindicat Agrícola de Morell, l'Associació de Propietaris de Garidells, el Sindicat Agrícola de la Selva del Camp, la Societat Agrícola de la Selva del Camp, la Societat Unió Agrícola Martorellenca, el Nou Sindicat Agrícola de Sant Pere de Riudebitlles i el Sindicat d'Exportadors de Vins de Vilafranca. Durant l'acte es va llegir un telegrama que s'acabava de rebre del president de la FACB oferint el seu recolzament (EL, 14.7.1907).

¹⁸⁴ ANC, Fons Llinatge Moixó, inv. 256: *Estatutos de la sociedad Fomento Agropecuario*, Barcelona, 11.3.1907. Signaven els organitzadors, entre els quals hi havia: Marquès de Sant Mori, Marquès d'Alòs, Joaquim Sagnier, Joan Sans i Coy, Joaquim Recoder, Eduard Ros, Carles Draper i J. Arumí.

¹⁸⁵ RIACSI, 5.7.1908. Van intervenir a l'acte: Santiago Abella (secretari del CEAP), Pere Mir (Sant Sadurní d'Anoia), Oliver (Sant Sadurní d'Anoia), Mateu (Cambra Agrícola de Tarragona), Brequer (Sindicat Agrícola de Vilanova i la Geltrú), Mata, Puig, Torrents.

¹⁸⁶ RIACSI, 20.8.1910. Des de l'IACSI es va donar suport a la iniciativa i s'instava als socis a "*que presten a tan importante plan toda su cooperación personal y pecuniaria, ya que la labor que ha de realizarse es ímproba y costosa*".

iniciativa pròpia, per tal de realitzar campanyes de persecució de l'adulteració dels vins¹⁸⁷. Aquesta entitat fou l'antecedent directe de la Unió de Vinyaters de Catalunya, que es donaria a conèixer a Vilafranca amb una gran reunió al saló del CEAP el mes de gener següent, amb la intervenció dels membres del Consell Central de la UVC Puig de la Bellacasa, Marquès de Camps, Zulueta, Barnadas i Mir, entre altres¹⁸⁸. Dos mesos més tard, en una reunió de delegats presidida pel vicepresident regional de la UVC, Pere Mir, que també va tenir lloc al CEAP, es constituí el consell comarcal de la UVC: el Penedès ja comptava aleshores amb 1.500 socis¹⁸⁹.

La CAOP, doncs, va tenir un paper rellevant en l'organització de la UVC¹⁹⁰. A més, per tal de pressionar d'aprop el Govern en la regulació dels mercats vinícoles, l'any 1910 va establir una delegació a Madrid¹⁹¹. Tanmateix, les expectatives amb què fou fundada la CAOP l'any 1891 es van veure clarament decebudes. Ja hem vist com les possibilitats d'actuació cooperativa mai no van desenvolupar-se, i tampoc va aconseguir el reforçament del CEAP i la implantació comarcal que s'esperava. El mateix any de la seva fundació va tenir lloc un gran míting de viticultors convocada pels propietaris del Pla del Penedès, que va comptar la participació d'uns sis-cents propietaris procedents de la majoria de municipis de l'àrea vitícola del Penedès¹⁹². És significatiu que fos un acte organitzat totalment independentment de la CAOP, tot i que comptà amb la participació d'alguns dels seus dirigents¹⁹³. A la localitat del Pla

¹⁸⁷ La quota mínima pels socis de sindicats adherits era de dues pessetes anuals i pels no socis d'entitat adherides, dotze pessetes. La UVC també establiria la quota de 2 pessetes anuals per als seus adherits.

¹⁸⁸ *EL*, 31.1.1911. Vegeu l'apartat 4.3.3. Sobre els inicis de la UVC al Penedès i la qüestió del frau del vi, vegeu: Antoni Saumell, "Propietaris, comerciants i tècnics davant del frau del vi: el contenciós dels veedors, de la declaració de collita i de les guies de circulació del vi al Penedès (1900-1914)", a: Ramon Arnabat (a cura de), *Els moviments socials al Penedès. Actes del II Seminari d'Història del Penedès*, Vilafranca del Penedès – Vilanova i la Geltrú, IEP, 2001, pàg. 287-305.

¹⁸⁹ *EL*, 15.3.1911. El Consell Comarcal de la UVC a Vilafranca del Penedès estava format per Gustau Lleó de Moy, de Vilafranca (president), Pere Pujol Rovira, de Castellví de la Marca (vicepresident), Salvador Mata Puig, de Vilafranca (secretari), Modest Casanovas, de Sant Sadurní d'Anoia (vocal), Ramon Vallès, de Pla del Penedès (vocal), Lluís Mestres, de Lavid (vocal) i Pere Ràfols Tràbal, d'Avinyonet (vocal).

¹⁹⁰ Vegeu més endavant: apartat 4.2.4.

¹⁹¹ Segons Manuel Benach, aquesta delegació estava formada pel marquès de Grinyi, Salvador Raventós i Josep Montfort (M. Benach, *Els vilafranquins...*, pàg. 143).

¹⁹² Hi va haver-hi representants, entre altres dels pobles d'Abrera, Arbós, Avinyonet, Banyeres, Bruch, Castellbisbal, Castellví de la Marca, Castellolí, Cornellà, Collbató, Capellades, Esparraguera, Fontrubí, Gelida, Igualada, Lavid, la Granada, Olesa de Montserrat, Masquefa, Mediona, Martorell, Prat de Llobregat, Puigdalba, Piera, Sant Feliu de Llobregat, Santa Fe del Penedès, Sant Cugat de Sasgarrigues, Santa Margarida del Penedès, Sant Esteve Sasrovires, Sant Sadurní d'Anoia, Sant Andreu de la Barca, Sant Martí de Sarroca, Sant Llorenç d'Hortons, Subirats, Sant Pere de Riudebitlles, Sant Quintí de Mediona, Ullastrell, Vilanova del Camí i Vilafranca (*EL*, 29.11.1891).

¹⁹³ A més de l'alcalde del Pla, Sr. Cardús, hi van intervenir el diputat a Corts del districte Josep Elias de Molins, els diputats provincials Josep Àlvarez i E. Vidal, Mir i Matosas, i també Manuel Raventós, Modest Lleó i Pere Sacases. Es van fer demostracions pràctiques de diverses arades i repetides crides a la unió dels propietaris, enmig d'un gran entusiasme que va fer que E. Vidal manifestés que "semblava que'l país després de son acostumat ensopiment" (*Ibidem*).

del Penedès, els propietaris ja es van organitzar a nivell associatiu l'any 1879, amb la fundació d'un Cercle Rural¹⁹⁴. Més tard, l'any 1885 van fundar un Centre Agrícola, que s'adherí a la FACB des de 1899 i que, en canvi funcionava totalment al marge de la CAOP¹⁹⁵.

Podríem trobar molts altres exemples com aquest, però encara és més significatiu que el 1893 s'agrupessin un important nombre de propietaris del Penedès per constituir una societat de defensa contra els rabassaires al marge de la CAOP¹⁹⁶. I és possible que també respongui a aquesta situació, el fet que es frustrés la celebració d'un congrés vitícola a Vilafranca que pretenia organitzar el CEAP l'any 1901, com el que tres anys abans s'havia celebrat a Sant Sadurní d'Anoia i que fou l'acte fundacional de la FACB¹⁹⁷. A les pàgines d'*El Labriego* hi ha contínues crítiques a la falta de resposta dels propietaris a les iniciatives del CEAP: per exemple, després de la visita del monarca, l'any 1904, es feia balanç dels seus vint-i-nou anys d'existència i es remarcava que

“si no ha adquirido la vida robusta que hubiera sido de desear, tratándose de un país agrícola como lo es el nuestro, no ha sido por su falta de celo y constante voluntad, sino, por más que nos sea doloroso confesarlo, por no haberse prestado todo su valioso concurso la clase agrícola de su laboriosa comarca [...] se ha visto en algunas ocasiones imposibilitado de llevar á cabo determinados propósitos, repetimos, por no haberle sido dable congregarse en su seno, como hubiera deseado, á la mayoría de agricultores de nuestro Panadés, á causa de la censurable apatía que les caracteriza”¹⁹⁸.

La fundació de la CAOP fou un intent de vèncer aquesta apatia i mobilitzar els agricultors del Penedès entorn del CEAP que va tenir resultats escassos. Com ja hem vist en les experiències efímeres de Maldà o de la Cellera, aquest fracàs no fou

¹⁹⁴ AGCB, Fons d'Associacions, reg. 29. Segons aquest registre, l'entitat s'hauria dissolt l'any 1900.

¹⁹⁵ L'any 1898 els propietaris de la localitat ens apareixen associats en un Sindicat de Vinicultors del Pla del Penedès. Entre els seus dirigents hi ha alguns membres de l'IACSI, com ara Magí Rovira, Joan Rovira, Joan Almirall, Joaquim Fontanals, Ramon Vallès, Jaume Cerdà Fàbregas i Joan Respall; altres dirigents del sindicat foren Marià Nadal, Antoni Vallès, Pere Nadal, Joan Nadal, Josep Antoni Cerdà, Jaume Ventura, Agustí Careu i Josep Fàbregues (*RIACSI*, 15.8.1898). L'any 1912 es refundà el Sindicat i l'any 1919 els propietaris constituïren un Centre Agrícola Cooperatiu amb l'objectiu de “*facilitar a sus socios diversiones de lícito recreo y además aprovisionamientos cooperativos de abonos, azufres, sulfatos, granos y víveres*” que el 1930 s'integrà en l'IACSI com a soci col·lectiu i nomenà com a president d'honor perpetu al Baró d'Esponellà (AGCB, Fons d'Associacions, reg. 6.995 i exp. 9.793; *RIACSI*, 5.1930 i 8.1930).

¹⁹⁶ Vegeu més amunt.

¹⁹⁷ La CAOP, que col·laboraria en l'organització del congrés, va enviar una circular a les cambres agrícoles perquè enviessin informació sobre l'estat de la vinya a cada comarca, per tal que en el congrés es discutís sobre el desenvolupament de la fil·loxera i la replantació amb peus americans (*EL*, 31.7.1901).

¹⁹⁸ *EL*, 28.8.1904.

excepcional en la trajectòria d'aquestes associacions creades pels grans propietaris en aquests anys. Tot i que la CAOP va tenir continuïtat durant el primer terç del segle XX, va actuar com un mer apèndix del CEAP, fou incapaç d'impulsar l'activitat cooperativa i, en definitiva, no va aconseguir consolidar-se com a entitat.

3.3. Un exemple sobresortint: la Cambra Agrícola de l'Empordà

3.3.1. La fundació

La Cambra Agrícola de l'Empordà (CAOE) es constituí a Figueres l'11 de gener de l'any 1900. Formada inicialment per un centenar de socis fundadors, aquell mateix any va establir una delegació a Girona, una subdelegació a Santa Coloma de Farners i un sucursal a Hostalric; aviat va crear també sucursals a Llagostera i Palafrugell i va aconseguir representació a molts municipis de tota la província. En els primers mesos, la CAOE va nomenar socis corresponsals a més d'una quarantena de pobles, alguns prou distants de Figueres com ara la Bisbal, Besalú, Sant Feliu de Guíxols o Caçà de la Selva, i en el primer article del seu reglament proclamava que *"la Cámara tendrá por objeto la defensa y el fomento de la agricultura de la región Ampurdanesa, y en general la de toda la provincia de Gerona"*¹⁹⁹. També va nomenar un delegat a Barcelona, l'hisendat de Llagostera Josep M. Vidal de Llobatera²⁰⁰, i un altre a Madrid, Mateo de Rivas i Cuadrillero²⁰¹. Poc temps després de la seva creació comptava amb més de dos mil socis²⁰² i

¹⁹⁹ *Reglamentos General y especiales de las Delegaciones, Subdelegaciones y Sucursales*, Figueres, Imprenta-Tarjetería de J. Serra, 1901. Aquests reglaments, algunes memòries i fulls de propaganda que foren editats per la CAOE i la col·lecció més completa del *Boletín Oficial de la Cámara Agrícola del Ampurdán* (BCAA), es poden consultar a la Biblioteca Pública Fages de Climent de Figueres.

²⁰⁰ Josep M. Vidal de Llobatera fou nomenat representant de la CAOE a Barcelona el 7.3.1901. Més tard fou el president de la sucursal de la CAOE a Llagostera.

²⁰¹ Mateo de Rivas i Cuadrillero fou nomenat delegat de la CAOE a Madrid el 2.12.1900. Membre de l'IACSI, va formar part de la seva Comissió Permanent a Madrid fins al 1926.

²⁰² Abans d'acabar l'any 1900 ja es diu que *"el número dels seus socis arribará á dos mil dintre de poch"* i el maig de 1901 trobem una referència que parla de l'existència de *"más de dos mil socios"*, un nombre que tornem a trobar al butlletí de la CAOE de gener de 1903 (Francesc Cambó, "Als Agricultors", *LVC*, 6.12.1900; *A los Agricultores del Vallés*, Granollers, 5.1901; *BCAA*, 1.1.1903). Cap a finals de 1903 el butlletí de la CAOE parla de l'existència de més de quatre-cents socis residents a Figueres i més de sis-cents als pobles de la seva comarca que anaven a mercat a Figueres, i assegura que la CAOE *"es sin duda la más numerosa de España"* (*BCAA*, 1.12.1903). Probablement s'haurien d'afegir els socis de la delegació de Girona i de les sucursals, que estaven situades en localitats més apartades. Per exemple, segons la recaptació de quotes de l'any 1900, es pot calcular que la delegació de Girona tenia, com a mínim, 124 socis, la subdelegació de Santa Coloma de Farners, 65 socis i la sucursal d'Hostalric, 60 socis (CAOE, *Memoria redactada por Luis M. Jordi Alvarez y leída y aprobada en la Asamblea general celebrada el día 3 de Enero de 1901*, Figueres, Imprenta de Mariano Alegret, 1901).

constituïa —tant pel nombre d'associats com per l'extensió de la seva esfera d'acció— segurament la cambra agrícola amb una major implantació de les que es van crear a Catalunya, i probablement també a Espanya.

Un bon coneixedor del moviment agrarista de l'època, aludia a la creació de la CAOE com un fet excepcional després de la promulgació del Reial Decret de les Cambres Agrícoles de 1890:

“L'al·ludida disposició ministerial va restar somorta alguns anys, fins que Eusebi de Puig, amb altres benemèrits patricis, esperonats per la labor que portaven a terme els seus veïns de l'altra banda de la frontera, varen decidir emparar-se en el Decret en qüestió per a crear una potent entitat. Així és com va sorgir la Cambra Agrícola Oficial de Figueres. Es fa difícil avui fer-se càrrec de l'esforç que significava en aquella època (any 1900) la construcció d'un edifici tan esplèndit com el que serveix d'estatge a l'entitat i la mobilització dels agricultors de la comarca junyint-los a una organització i a unes tasques de cooperació que en el seu temps produïren molts beneficis, de la mateixa manera que anys a venir havien de produir-los els Sindicats Agrícoles. La Cambra empordanesa marca una fita esplendorosa en el progrés cultural i agrari de la comarca; però a més Catalunya li és deutora d'haver estat espill i estímul per als agricultors d'altres indrets de la nostra terra; en altres comarques es crearen associacions seguint el mateix patró de la de Figueres, que així mateix portaven el redreçament de l'esperit agrari i que foren bon planter d'homes útils a la Pàtria”²⁰³.

Tot i que es tracti d'un text laudatori, és significatiu que destaquï la creació de la CAOE per sobre de les cambres agrícoles que es van fundar durant els anys noranta del segle XIX, així com també la seva influència en la creació d'associacions semblants a altres comarques. Una d'aquestes fou la Cambra Agrícola del Vallès, fundada uns mesos després que una comissió de propietaris es desplaçés a Figueres per “*anar á estudiar sobre el terreno el modo de funcionar d'una associació tal com l'havíam sommiada*”²⁰⁴. Quan la CAOE va acollir la delegació de propietaris del Vallès, acabava de rebre la visita del Director General d'Agricultura, Rafael de la Viesca²⁰⁵, i estava organitzant la celebració del IV Congrés de la FACB a Figueres. El

²⁰³ Jaume Maspons i Camarasa, “Agricultors catalans. Eusebi de Puig i de Rich (1863-1933)”, *CP1934*, pàg. 48.

²⁰⁴ *LVV*, 13.10.1901. Vegeu l'apartat 6.3.2.

²⁰⁵ Segons Leopold Batlle, “*esta visita reviste importancia capital, no sólo para nosotros, sí que también para toda la agricultura patria, pues resulta un hecho nuevo en los fastos de nuestra administración el que un funcionario de tan alta categoría como un Director General de Agricultura, abandone el elevado puesto que ocupa para visitar una comarca, para recorrer los campos, para hablar con los campesinos, para examinar sobre el terreno las necesidades de un país, y para alentar en su camino á una Cámara Agrícola, prescindiendo en absoluto de todo carácter político, sólo llevado por el celo en el desempeño de su ministerio*” (Leopoldo Batlle, “La venida del Excmo. Director Gral. de Agricultura”, *BCAA*, 15.12.1900). En la sessió de la junta directiva de la CAOE del 24.12.1900, s'acordà nomenar-lo soci honorari de la Cambra (*BCAA*, 1.1.1901).

mes de maig de 1903 va organitzar un Concurs-Exposició general d'Agricultura i Ramaderia; en la mateixa època, l'any 1905 va celebrar un Certamen Agrícola amb premis importants (un dels quals aportat pel Rei d'Espanya), i també el mes de maig de 1906 va celebrar una altra Exposició Agrícola i Industrial, que va comptar amb expositors de França (de París, Lyon, Toulouse, Burdeus i de gairebé tot el departament dels Pirineus Orientals). L'abril de 1904 la CAOE va rebre la visita del Rei Alfons XIII, en un ràpid viatge que va fer a l'Empordà: el butlletí de la Cambra s'en feia ressò tot destacant que "*esta atención es más de agradecer porque, exceptuando el castillo de S. Fernando, el único edificio que el Rey visitó fue esta Cámara, distinción hecha a favor de los agricultores, por los que siente D. Alfonso XIII gran predilección*"²⁰⁶. I el mes següent la Cambra organitzava una assemblea agrícola en la qual van participar, a més d'una nodrida representació de les juntes de les subdelegacions i sucursals de la CAOE, representants de la FACB (Marquès de Camps), IACSI (Josep Zulueta), Sindicat Agrícola dels Pirineus Orientals (srs. Pierron i Brial), Cambra de Comerç, Indústria i Navegació de Palamós (srs. Arché, Roger i Quintana), Sindicat Agrícola d'Olot (Carles Soler), Subdelegació de l'IACSI a Figueres (Carles Fages), Societat Econòmica d'Amics del País de l'Empordà (Xavier Fages) i adherir-s'hi el Centre Agrícola del Penedès, la Lliga de Productors de Vilanova i la Geltrú i el Centre Agrícola de Cervera²⁰⁷.

Que es fundés a Figueres una de les cambres agrícoles més potents i ben organitzades d'Espanya no era cap casualitat. Els seus precedents es remuntaven a mitjan segle XIX: l'any 1845, els principals contribuents de la comarca havien fundat una Societat d'Agricultura de l'Empordà, una entitat anterior a l'IACSI i que fou, molt probablement, la primera d'aquestes característiques fundada a Espanya²⁰⁸. El seu fundador, l'hisendat Narcís Fages de Romà²⁰⁹, també fou el director de la primera

²⁰⁶ BCAA, 15.4.1904.

²⁰⁷ BCAA, 1.6.1904. Les ponències feien referència als següents temes: 1/ Política aranzelària que convé seguir per al foment de la indústria suro-tapera, a càrrec de Martí Roger; 2/ Futur de les nostres vinyes, a càrrec del Centre Agrícola de Vilafranca (va llegir la ponència Josep Malagarriga); sobre el mateix tema Ignasi Fages va llegir un treball de Teodor Creus; 3/ Plantes que millor poden substituir el ceps i fer productius els erms, a càrrec d'Antoni Papell (la ponència s'havia encarregat a l'IACSI, però l'enginyer agrònom H. Gorría va caure malalt i no va poder presentar la ponència); Ignasi Fages va llegir un treball del Sr. Anglada sobre el mateix tema; 4/ Importància de la producció olivarera i manera de regenerar-la, a càrrec de Joaquim Vayreda; 5/ Millor manera d'implantar al nostre país el crèdit agrícola, a càrrec de Leopold Batlle.

²⁰⁸ Vegeu Rosa Congost, *Els propietaris i els altres*, Vic, Eumo Editorial, 1990, pàg. 238 i ss. Sobre aquest grup d'hisendats, vegeu també Ramon Garrabou, "La burgesia agrària gironina durant el segle XIX", *Revista de Girona*, núm. 112, 1985, pàg. 9-14.

²⁰⁹ Narcís Fages i de Romà (Figueres, 1813-1884) era advocat però va destacar com a agrònom. Entre els treballs que va publicar sobre temes agrícoles destaca *La Cartilla rural en aforismes catalans* (1849), obra de divulgació tècnica que va assolir una gran popularitat i en molt poc temps fou traduïda a diversos idiomes. Aquest mateix any fou nomenat comissari regi d'agricultura de la província de Girona. Segons Jaume Maspons i Camarasa, "a D. Narcís Fages de Romà li deien per tot arreu el patriarca de l'Agricultura, i nosaltres creiem

revista de caràcter agrari, *El Bien del País* (1845-1849), que després es convertiria en *La Granja* (1850-1855), ambdues publicacions editades a Figueres. En crear-se les Junes Provincials d'Agricultura, l'any 1848, Fages de Romà fou nomenat vocal de la de Girona i un any després, ja com a comissari regi d'agricultura de la província, hi presentà una memòria en la qual proposava "*la organización de asociaciones agrícolas, la unión de los propietarios y cultivadores mas distinguidos de cada comarca al objeto de instruirse mutuamente acerca los medios de fomentar la economía rural, satisfaciendo las necesidades de la comarca y acudiendo a las indicaciones de localidad, de prestarse mútuo apoyo, y de hacer desaparecer las desventajas del aislamiento*"²¹⁰. Poc temps després, el mateix Fages de Romà es confessava sorprès del recolzament que havia trobat la seva idea:

*"Dos meses no han pasado aun desde entonces, y ya ve la luz pública la presente Revista, y ya la provincia, que no contaba mas que con una sociedad de agricultura fundada en uno de sus confines, va á ver enlazadas casi todas sus comarcas con asociaciones de esta clase creadas á un mismo objeto y ansiosas de conseguir un mismo fin"*²¹¹.

En efecte, en els primers mesos de l'any 1850 es crearen, a semblança de la Societat d'Agricultura de l'Empordà, les societats de Girona, de la comarca d'Olot, de Santa Coloma de Farners i de Torroella de Montgrí, aquesta última constituïda oficialment el 26 de maig amb la denominació de Societat del Baix Ter. Totes s'havien creat des de la Junta Provincial d'Agricultura²¹², segons la proposta de Fages de Romà (el qual preparà fins i tot el model de reglament que haurien d'establir) i totes tenien en comú el fet d'ésser associacions d'àmbit comarcal, que agrupaven inicialment una setantena de propietaris²¹³, i que tenien per lema el

que avui podem qualificar-lo de precursor, perquè moltes de les formes noves que ha modulat avui dia l'esperit d'avenç de l'Agricultura, les va pressentir i fins practicar l'agricultor empordanès" ("Agricultors catalans. Narcís Fages de Romà (1813-1884)", *CP1922*, pàg. 70-73). Vegeu també la notícia biogràfica publicada a la *RIACSI*, 1.3.1885.

²¹⁰ *Memoria acerca de los medios de mas fácil y oportuna aplicacion para promover los adelantamientos de nuestra economía rural* (1849). La citació es troba a *La Granja* (1.1850), òrgan de les Junes provincials d'agricultura de Girona i Barcelona.

²¹¹ *La Granja*, 1.1850.

²¹² Josep de Caramany, que era vicepresident de la Junta provincial d'agricultura, fou el primer president de la Societat de Girona; Josep Mas de Xaxàs, que era tinent d'alcalde a la vila d'Olot, fou el delegat de la Junta provincial per crear-la en aquesta localitat i després en fou el president, Francesc Maranges, vocal de la Junta provincial, es convertí en el president de la Societat de Torroella de Montgrí o de la comarca del Baix Ter, i la de Santa Coloma de Farners fou impulsada per Marcial Iglesias, també vocal de la Junta provincial.

²¹³ La societat agrícola de Girona comptava amb 72 socis; la de Torroella de Montgrí, amb 79 socis, la d'Olot, amb 74 socis i la de Santa Coloma de Farners comptava a començaments de l'any 1850 amb "*un número respetable*" de socis (*La Granja*, 3.1850). Aleshores la Societat agrícola de l'Empordà comptava amb un total de 187 socis.

“respecte a la propietat, pau i ordre”²¹⁴. L’any 1855, quan ja era comissari regi d’Agricultura de la província de Girona, Narcís Fages també va promoure la creació de la Granja Escola de Fortianell, la primera existent a Espanya, que va funcionar fins al 1875, en què l’ensenyament agrícola es traslladà a l’Institut de Segon Ensenyament de Figueres. Un anys més tard, l’escola fou cedida a la congregació francesa dels Germans de la Doctrina Cristiana que la regiren sota el nom d’Institution Agricole Saint-Joseph²¹⁵.

La Subdelegació de l’IACSI a Figueres fou fundada i presidida pel mateix Fages de Romà fins al dia de la seva mort. Fou creada l’any 1859 a partir de l’experiència de la Societat d’Agricultura de l’Empordà, que aleshores ja hauria deixat de tenir activitat. En l’acte de constitució de la Subdelegació, el 4 de maig de 1859, Fages havia d’exhortar els propietaris comarcals a que *“renazca, pues, en los pechos el entusiasmo, acudamos con el antiguo ardor, y puesto que podemos ahora tender nuestras alas á mas vastos horizontes, remontemos el vuelo y mostrémonos dignos del nombre que alcanzáramos. [...] Hagamos un nuevo llamamiento á nuestros compañeros que no podrán mostrarse sordos á una voz amiga, hagámosles entender de nuevo como en la asociación está el medio de lograr los altos y benéficos fines que nos proponemos, y como el aislamiento produce la debilidad y el abatimiento”*²¹⁶.

Ja durant la vida del fundador, la Subdelegació va tenir una evolució discontinua: l’any 1863 devia estar ben activa, atès que l’IACSI celebrà una Reunió Agrícola a Figueres; però quatre anys més tard alguns propietaris de la comarca, entre els quals hi havia el mateix Narcís Fages, ja formularen un nou projecte d’associació agrícola que havia d’inaugurar *“una nueva era de regeneración á la agricultura de esta comarca”*²¹⁷. Tot i que no hi ha notícia que aquesta associació s’arribés a fundar,

²¹⁴ Aquesta orientació fou expressada amb tota claredat en el discurs de l’hisendat Joaquim Ferrer, fundador de la Societat del Baix Ter, en l’acte de la seva constitució: *“[...] por esto reunimos nuestras fuerzas, si, pero no para alterar el orden ni la paz, antes al contrario, para cooperar con nuestros esfuerzos reunidos a restablecer la paz y el orden, fomentando la agricultura, proporcionando si es posible á la clase jornalera trabajos en que se ocupe y gane su sustento, procurando el respeto al sagrado derecho de propiedad, y removiendo los obstáculos que se opongan al progreso agrícola”* (La Granja, 7.1850).

²¹⁵ Sobre la Granja-Escola de Fortianell, vegeu: Pere Gifre, “Hisendats i renovació agrícola: la granja-escola de Fortianell”, *Revista de Girona*, núm. 144, 1991, pàg. 72-80, i també Emili Giralt, “L’agricultura”, *Història Econòmica de la Catalunya Contemporània*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1990, vol. 2, pàg. 190-192.

²¹⁶ RIACSI 1859, pàg. 249.

²¹⁷ RIACSI, 2.1867. Segons explicava el propietari de Perelada Josep Vergés Almar, la voluntat de millorar la il·lustració dels propietaris i també les seves rendes *“ha movido a los señores Fages, Bruses y a mi, a formular un proyecto de asociación para explotar heredades en el Ampurdán [...] A dicho proyecto se han unido algunos propietarios y cultivadores y tan luego como estén terminados los trabajos que á él conciernen, no me cabe duda de que una poderosa asociación inaugurará una nueva era de regeneración á la agricultura de esta comarca”*.

l'existència d'aquest projecte sembla indicar que la Subdelegació de l'IACSI a Figueres tenia aleshores poca activitat. Però amb la mort del fundador, l'any 1884, la Subdelegació desapareixeria.

Uns anys més tard, el seu fill, Carles Fages de Perramon, la reconstituïria amb la voluntat de vincular-hi la petita pagesia i que *“lo pagés que's dedica al seu art y no vol ser rutinari pugui concórrer lo dia de mercat a la Subdelegació á demanar parer en sas dificultats”*²¹⁸. Aquest intent no era nou, atès que el seu pare ja havia insistit en la importància de posar en contacte ambdós grups socials²¹⁹; però aquestes associacions només aconseguïen aglutinar alguns cercles de propietaris il·lustrats, preocupats per protegir els seus interessos fonamentals (la propietat i de la producció agrària) i alimentar la seva sociabilitat de classe amb les recurrents “converses agrícoles”. A l'inici dels anys noranta, la Subdelegació de l'IACSI comptava amb un local amb cafè, una sala de lectura, secretaria i un saló d'actes amb capacitat per a tres-centes persones:

*“Lo pacte es acudir, com mes millor, los días de mercat á dit local després de dinar, y allí, tot prenent café, ó acabat de pendrel, si la importancia del assumpto ho requereix trasladantnos al pis, tenir las conversas agrícolas, tan útiles a tots com agradables, y que han vingut á donar forma al acte necessari de comunicarse uns als altres las impresions, las necessitats, los desitjos, los experiments, etzétera, sens acudir á la forma solemne de Conferencia y molt menos á la calamitosa de discussions al estil parlamentari. En los días que no serán de mercat, si se reuneixen allí una ó dos dotsenas de socios, tant millor: sempre hi estarán ab més profit en cafés ahont se politiqueji; o se fasse tal volta cosa pitjor”*²²⁰.

Mig any més tard, el mateix Carles Fages explicava que la Subdelegació continuava *“la buena marcha iniciada pocos meses atrás [...], restaurada completamente con las nuevas fuerzas allegadas y en posesión de cómodo local donde sus individuos se reúnen”*. Tot i això, ell mateix es queixava de *“los propietarios de este país que aún permanecen retraídos”*, que no participaven en les “converses agrícoles”²²¹. Si la Subdelegació de l'IACSI no aconseguia interessar als

²¹⁸ *La Pagesia*, 20.6.1891.

²¹⁹ En referència a les associacions agràries creades a mitjan segle XIX, deia Fages de Romà: *“acudan á ellas los cultivadores ofreciéndoles el tesoro de su experiencia para conseguir en cambio aquel trato y buena educación que resulta del roce con personas mas elevadas [...] inscribáanse tambien los propietarios y los grandes hacendados, seguros de encontrar aquella instrucción práctica que les es indispensable para ejercer con provecho la inspección del cultivo de sus haciendas, haciéndolas mas productivas [...] para aumentar en fin su prestigio y hacerse entre los habitantes del campo una clientela que los indemnice con usura de los que las nuevas ideas les hayan hecho perder en consideración y privilegios”* (*La Granja*, 1.1850).

²²⁰ *La Pagesia*, 20.6.1891.

²²¹ *RIACSI*, 12.11.1891.

propietaris, havia de ser molt més difícil captar l'interès de la pagesia, sobretot si l'activitat es reduïa a les “converses agrícoles”.

L'any 1888, en un interessant treball que va guanyar el Certamen científic i literari de Figueres, el polític republicà Joan Tutau exposava les causes de la crisi de l'agricultura empordanesa i proposava algunes solucions, entre les quals destacava la via associativa²²². Segons ell, calia promoure la fundació de sindicats per districtes municipals amb l'objectiu de la compra col·lectiva de llavors, adobs i instruments agrícoles; representar els agricultors davant dels poders públics; difondre els coneixements tècnics agrícoles per mitjà de conferències; propagar la conveniència de la venda o canvi de parcel·les; formar una societat d'assegurances mútues contra les pedregades; fomentar les indústries agrícoles (molins d'oli, elaboració de vins, alcohols, sèmols, conserves, formatges i mantegues, instruments agrícoles, adobs artificials, etc.); combatre plagues agrícoles o ramaderes. Aquest model associatiu basat en el cooperativisme encara tardaria molts anys en implantar-se; però la CAOÉ fou un primer intent.

Segons el secretari de la CAOÉ, la fundació de l'entitat fou una iniciativa de “*dos ó tres señores*” que cap al final de 1899 “*tuvieron el pensamiento de fundar en esta Ciudad una asociación agrícola*”²²³. En aquell moment, propietaris i agricultors es trobaven “*desperdigados [...] sin tener una asociación en que cambiar impresiones, ni una revista técnica de agricultura*”²²⁴ i la comissió organitzadora es constituí sense relació amb la Subdelegació de l'IACSI ni cap altra entitat concreta²²⁵. Aquesta comissió organitzadora estava composta per Eusebi de Puig i de Rich, Romuald

²²² Juan Tutau, *Medios de levantar la agricultura del Ampurdán de su postración ocasionada por la pérdida de sus viñedos, la poca producción de sus olivares y el bajo precio de los cereales*, Tipo-litografía de los Suc. de N. Ramírez y Cía., 1888. Vegeu també: Juan Tutau, “La Agricultura en el Ampurdán”, *RIACSI*, 15.2.1889, 15.3.1889, 1.4.1889, 1.5.1889. Tutau partia de la idea que l'agricultura empordanesa havia assolit un nivell de desenvolupament considerable en relació amb “*el resto del Principado y con mayor motivo con el de las demás provincias españolas*”. Segons ell, fou una de les primeres comarques on es van substituir les arades tradicionals de fusta per les de pala totalment de ferro, i a finals del segle XIX a l'Empordà ja hi havia un gran nombre de màquines agrícoles. Joan Tutau i Vergés (Figueres, 1829-1893), dirigent republicà especialista en qüestions econòmiques, fou diputat a Corts i ministre de finances durant la Primera República (1873).

²²³ *Memoria redactada por Luis M. Jordi...* El principal responsable de la fundació de la CAOÉ fou Lluís de Pagès i de Puig, el qual, un dia de novembre de 1899 hauria proposat a un grup d'amics la fundació de “*un organismo que procurara la regeneración y progreso de la agricultura de esta comarca; que fuera el portavoz de sus aspiraciones y el defensor de sus intereses; que trabajara para sacudir esa apatía y egoísmo individual, que es causa principal del atraso de la agricultura ampurdanesa con relación al extranjero e incluso al de otras regiones españolas*” (*Bodas de Plata de la Cámara Agrícola Oficial del Ampurdán*, Figueres, Imp. E. Casellas, 1925, pàg. 4). Altres fonts atribueixen la iniciativa de la fundació de la CAOÉ al propi autor de la memòria, Lluís M. Jordi, a rel d'una “*notable Exposición Internacional de Agricultura, Ganadería é Industrias anexas que realizó Figueras*” (*El Figuerense*, 2.5.1908).

²²⁴ *La Cámara Agrícola. Hoja de propaganda*, Figueres 6.1.1900. Segons una altra font, “*cuando se fundó la Cámara, no existía en la provincia agrupación agrícola alguna*” (*Bodas de plata...*, pàg. 12).

²²⁵ *La Cámara Agrícola. Hoja de propaganda...*

d'Alfaras i d'Aloy, Miquel Coll i Caritg, Carles Bosch i Armet, Raimund de Falgàs i de Pouplana, Lluís de Pagès i de Puig, Carles Cusí i de Miquelet, Leopold de Batlle i de Pagès i Lluís Maria Jordi i Alvarez, gairebé tots membres de famílies d'hisendats empordanesos ben significats.

3.3.2. Una “poderosa” associació d'àmbit provincial

El primer manifest de la CAOÉ, signat a Figueres el 28 de desembre de 1899, estava adreçat als agricultors de la comarca; però la crisi econòmica del sector agrari i la inexistència d'associacions agràries a moltes localitats gironines va fer que la campanya de propaganda dels dirigents de la CAOÉ caigués en terreny adobat tant a l'Empordà com a les comarques veïnes. Poblacions tan allunyades de Figueres com Hostalric van sentir-se ràpidament identificades amb el seu discurs:

“A pesar de la distancia que separa aquella comarca de la nuestra, poderosas corrientes de simpatía median entre ellas é idénticos son sus fines y sus aspiraciones. Apenas iniciada la Cámara Agrícola del Ampurdán, eran ya muchos los agricultores de aquella región que nos habían prestado sus concurso, y ella constituye hoy uno de sus más valiosos elementos”²²⁶.

En el cas de Palafrugell, foren un grup de propietaris de la localitat que es dirigiren a Figueres per sol·licitar la creació d'una sucursal: el 10 d'abril de 1902 una comissió composta per Marià de Linares, Lluís Pons i Antoni Pla es desplaçà a Figueres per gestionar amb la junta directiva de la CAOÉ la fundació de la sucursal²²⁷. La idea fou acceptada amb entusiasme per la Junta i en la sessió del mateix dia 10 d'abril va procedir a nomenar la junta directiva de la sucursal²²⁸, que es constituïria oficialment el 8 de juny, amb una conferència de propaganda de la Junta de la CAOÉ a Palafrugell²²⁹.

²²⁶ BCAA, 1.10.1900. La sucursal de la CAE a Hostalric fou inaugurada el 14.8.1900. La junta directiva de la sucursal estava composta per Francesc Vendrell (president), Josep Serra Riera (tresorer), Jaume Puigjermal (vocal), Domènec Falgueras (vocal) i Joan Soler de Vidal, que era l'alcalde de la vila d'Hostalric (secretari). Francesc Vendrell i Plana, “*distinguido agricultor de aquella comarca, alcalde de San Feliu de Buxalleu, Cabo del Somatén del pueblo de Grions, etc., etc.*”, va morir el 12 d'abril de 1901 (BCAA, 1.5.1901). El 1904 fou nomenat secretari de la sucursal Joaquim Iglesias Gascón (BCAA, 15.3.1904).

²²⁷ Marià de Linares, Lluís Pons i Antoni Pla, foren més tard nomenats secretari, president i tresorer, respectivament, de la sucursal de Palafrugell.

²²⁸ La junta directiva de la sucursal de Palafrugell nomenada el 10.4.1902 estava composta per Lluís Pons Heras (president), Antoni Pla Vilar (tresorer), Miquel Oliu (vocal), Martí Mató (vocal) i Marià de Linares Delhom (secretari) (BCAA, 15.4.1902).

²²⁹ Es van celebrar actes de propaganda de la CAOÉ a la Bisbal (? .4.1900, 6.2.1902), Santa Coloma de Farners (? .4.1900), Girona (16.4.1900), Hostalric (14.8.1900), Cabanes (1.9.1900), l'Escala (9.9.1900 i 9.3.1902), Llançà (15.9.1900), Port de la Selva (16.9.1900), Torroella de Montgrí (10.3.1902), Pals (11.3.1902), Banyoles (30.4.1902), Palafrugell (8.6.1902, 25.10.1904), Olot (7.8.1902), Agullana (6.4.1903), Besalú (13.4.1903),

Però l'acte més important a l'hora d'estendre la influència de la CAOE fou la inauguració de la delegació de Girona, que va tenir lloc el 16 d'abril de 1900 al Centre Moral d'aquesta ciutat. Va comptar amb la presència del Governador Civil de la província i, segons la crònica, fou molt concorregut, "*viéndose allí representadas todas las clases sociales agrícolas, desde el modesto labrador hasta el acaudalado terrateniente*"²³⁰. Els principals dirigents van insistir en "*la conveniencia de que todos los agricultores de esta provincia, prescindiendo de antagonismos y rivalidades, se agrupen en una sola entidad que tenga fuerza bastante para suplir su deficiencia y defender sus intereses*" i es van mostrar satisfets perquè "*marchaban á un mismo fin propietarios de comarcas muy separadas, que ni de nombre se conocían*"²³¹.

Amb aquest objectiu s'havia creat la Lliga Agrícola de Productors de la província de Girona l'any 1894; però fou una associació molt efímera²³². Tanmateix, comptaven amb l'exemple de Tarragona, on la Cambra Agrícola també tenia un àmbit provincial²³³. Aquest era també l'objectiu dels fundadors de la CAOE, "*los cuales al fundarla no se propusieron la creación de un centro agrícola circunscrito á esta comarca, sino de una poderosa asociación que, abarcando todas las fuerzas agrícolas de la Provincia, pudiese regenerar nuestra agricultura y servir de fuerte salvaguardia á sus legítimos intereses*"²³⁴. Naturalment, per aconseguir aquesta representativitat, la creació d'una delegació de la CAOE a la capital de la província era fonamental:

Cervià (5.7.1903), Ruplà (22.11.1903), Calonge (29.11.1903), Verges (12.3.1904) i "*en casi todas las poblaciones de alguna importancia de la provincia*" (*Bodas de Plata...*). Alguns d'aquests actes foren organitzats per les mateixes sucursals, com ara els actes de Cervià i de Ruplà, que foren organitzats per la sucursal de Palafrugell. L'àmbit provincial d'actuació de la CAOE encara era present en l'acte de Verges, en el qual els dirigents de la CAOE insistiren en "*la conveniencia de que todos los agricultores de Gerona se agrupen alrededor de la bandera sostenida por la Cámara Agrícola del Ampurdán*" (BCAA, 1.4.1904).

²³⁰ BCAA, 1.5.1900.

²³¹ *Ibidem*. Foren elegits per constituir la junta directiva de la delegació de Girona: Pere Lliurella (president), Joan Almeda (vicepresident), Ferran Coll (tresorer), Joaquim Calm (comptador), Pere Vidal de Llobatera (vocal), Josep Noguera (vocal), Andreu Tuyet (vocal) i Narcís Puig de Morcillo (secretari). La comissió organitzadora de la delegació, nomenada en una reunió el 8.4.1900, estava formada per Josep M. Vidal de Llobatera (Llagostera), Pere Lliurella, Narcís Puig, Lluís Rigau, Ferran Coll i Joan Roca (Santa Cristina d'Aro); també hi van intervenir els senyors Falgàs (Lledó), Salvador (Caça de la Selva), Domènech (Llagostera) i l'enginyer agrònom de la província, Rodríguez de Celis (BCAA, 1.4.1900).

²³² Vegeu l'apartat 1.4.

²³³ En l'acte de propaganda de la CAOE celebrat a Olot el 7 d'agost de 1902, el Marquès de Vallgornera va posar de relleu el cas de Tarragona com un avenç en el moviment associatiu agrari. Eduard de Balle i de Rubinat (1859-1912) era tarragoní i cosí de Pau Font i de Rubinat; però es va casar amb Maria Pilar Nouvilas i Garrigolas, filla de Castelló d'Empúries, i a la mort del seu germà Albert (1856-1885) heretà el patrimoni familiar i el títol de IV marquès de Vallgornera, i traslladà la seva residència de Castelló d'Empúries a Olot. Fou soci de l'IACSI i va participar en el moviment catalanista del final del segle XIX: signà el missatge a la Reina Regent (1888), fou soci del Centre Catalanista d'Olot i delegat per Castelló d'Empúries a les assemblees de la Unió Catalanista de 1892, 1895, 1897 i 1901 (Josep M. Ollé (dir.), *Homes del catalanisme. Bases de Manresa. Diccionari biogràfic*, Barcelona, Rafael Dalmau, 1995, pàg. 52-53).

²³⁴ BCAA, 1.4.1900.

“La Cámara Agrícola del Ampurdán vá realizando su programa. Pocos meses cuenta de existencia y ya está arraigada en casi todas las regiones de nuestra provincia. La fundación de la Delegación de Gerona es un acto de capital trascendencia. Él es prueba evidente de que los agricultores de aquella comarca han comprendido perfectamente nuestra idea, de que han visto las ventajas inmensas que á todos reportará el constituir un solo Centro Agrícola en la provincia, que sume todas sus fuerzas. Ya que el Ampurdán es el que ha iniciado la idea, levantando la bandera agrícola, justo es que todas las personas amantes del país le presten su apoyo, abandonando celos y rivalidades de población”²³⁵.

Per acord de la junta general de 28 de juny de 1900, s’incorporà en el reglament general de la CAOÉ un article adicional (art. 97) que facultava la junta directiva de la CAOÉ per “*crear en la Capital de la provincia una Delegación, Subdelegaciones en las cabezas de partido y Sucursales en aquellos pueblos que tuvieren mercado fijo, siempre que, en los dos últimos casos, lo solicitaren cincuenta socios de la Cámara pertenecientes a la región donde desearan establecerla*”²³⁶. Aquest mateix dia es redactaven els reglaments especials per a les subdelegacions i les sucursals (el reglament de la delegació de Girona ja s’havia redactat el primer d’abril, quinze dies abans de la seva inauguració). Es tractava de regular el funcionament autònom (però no independent) d’aquests centres, que tindrien unes juntes de govern amb un president, un tresorer, dos vocals i un secretari²³⁷, i que podrien retenir una cinquena part de les quotes dels socis inscrits per a les despeses especials, com ara el local, el conserge, etc. Els presidents (i també el secretari en el cas de la delegació de Girona) eren vocals nats de la junta directiva central de la CAOÉ i els altres membres vocals consultius. A més de la delegació de Girona, es fundà una subdelegació de la CAOÉ a Santa Coloma de Farners i tres sucursals (a Hostalric, Llagostera i Palafrugell), que van tenir una vida més o menys activa durant la primera dècada del segle.

²³⁵ BCAA, 15.4.1900.

²³⁶ El manuscrit del primer *Reglamento de la Cámara Agrícola del Ampurdán*, signat a Figueres el 2.1.1900 per Eusebi de Puig, Romuald Alfaràs, Carles Bosch, Miquel Coll Caritg, Carles Cusí, Leopold Batlle, Lluís de Pagès, Raimon de Falgàs i Lluís M. Jordi, es conserva a l’Arxiu Històric Comarcal de Santa Coloma de Farners (AHCSF), Fons Aragó, caixa 14. La Junta Directiva de la CAOÉ va proposar algunes modificacions (entre les quals hi havia l’addició de quatre articles) al Reglament General de la CAOÉ, que foren aprovades per l’Assemblea General del 25.6.1901. Posteriorment la CAOÉ va editar els *Reglamentos General y especiales de las Delegaciones, Subdelegaciones y Sucursales*, Figueres, Imprenta-Tarjetería de J. Serra, 1901.

²³⁷ En el cas de la delegació de Girona i de les subdelegacions la junta era elegida directament pels socis inscrits als centres; però en el cas de les sucursals, la junta era elegida per la Junta Directiva central de la CAOÉ (art. 2). La duració dels càrrecs sempre era de tres anys. (Una còpia manuscrita del reglament especial per a les subdelegacions es conserva en el fons Aragó de l’AHCSF).

La Subdelegació de Santa Coloma de Farners fou promoguda pel propietari surer Josep M. Aragó i estava adreçada molt expressament als propietaris rurals, tal com feia patent el qui seria el seu president en l'acte de propaganda que precedí la creació de la subdelegació:

‘[...] l’objecte de la present reunió no és altre sino exposalshi una necessitat que tots vostès sentan y cual vuit troban; una necessitat que avuy més que may se imposa; y que a pesar de tot no s’ha traduhit encara en un fet: y això, que és a la propietat com l’aire que respirem, com l’aliment que’ns nodreix... me refereixo, com compendran, a la necessitat de la associació de la propietat agrícola... En aquest temps en que todas las clases sociales, desde’ls cocheros y flaquers als industrials y comerciants, s’uneixen per a la defensa dels seus interessos amenassats, unas vegadas ‘ls uns, per’l monopoli dels de dalt y la rahó de la forsa; y, otras vegadas ‘ls altres, per passions bastardas y miras reprobables, pera no dir antisociales; sols los propietaris, dich mal; sols los agricultors propietaris permaneixem en l’inacció, esperant, ab molta sanch freda, pera no dir ab criminal quietisme, com sens despulla de nostres drets, se desatenan nostras justas reclamacions, se prescindeix de nostre concurs, sens amenaça ab investigacions no sempre justas, y nos imponen tributs insoportables que podan acabar ab l’agricultura ya ab la propietat [...] convé provehirnos de un poderós y ben alt para llamps que preservi a aquesta gran comarcada dels llamps y la pedra; y aquet para llamps, si es ben construit, si té el tremp corresponent y las convenientes puntas de platino, produirá sos efectes... y aquestas son las condiciones que no dupto reunirá la Cambra agrícola del Ampurdá, que podrá aixís, y sols aixís, servir de fort e inquebrantable para llamps pera la propietat agrícola de aquesta gran comarca’²³⁸.

La Subdelegació de Santa Coloma de Farners va deixar de funcionar l’any 1907: tot i que es van fer gestions per donar-li continuïtat, “la indiferencia con que se secundaban al Presidente señor Aragó y a otros vocales de su Junta Directiva los socios que la formaban, no siendo además, en número suficiente los dispuestos á sacrificar tiempo y dinero para sostenerla, resolvieron estos en Diciembre último proceder a su disolución”²³⁹. Aleshores, la sucursal d’Hostalric, que havia esta

²³⁸ AHCSF, Fons Aragó, caixa 14: manuscrit sense data. En l’acte de propaganda va intervenir també el perit agrícola Sr. Millàs i alguns membres de la junta directiva de la CAOÉ que s’havien desplaçat expressament a Santa Coloma de Farners: Miquel Coll, Lluís M. Jordi i Josep Gras foren acompanyats en aquesta visita per l’enginyer agrònom de la província, Rodríguez de Celis, i per l’hisendat de Llagostera Josep M. Vidal de Llobatera. L’acte de propaganda de la CAOÉ es va celebrar a les Cases Consistorials de Santa Coloma i, segons la crònica, es van subscriure un gran nombre de paperetes d’adhesió a la Cambra (BCAA, 15.4.1900).

²³⁹ Memoria del Secretario en la Junta General del 16 de Enero de 1908 (BCAA, 15.2.1908). Un temps després es crearia el Sindicat Agrícola de Santa Coloma de Farners, adherit a la FACB des de 1911. Un descendent de Josep M. Aragó, Estanislau Aragó i Turón, fou el delegat de l’IACSI a Girona (1916-1924) i un germà d’aquest, Josep M. Aragó i Turón, va assistir al Congrés de la FACB de 1916 celebrat a Santa Coloma de Farners i l’any 1932 va ingressar com a soci corresponsal de l’IACSI a aquesta localitat.

fundada el 14 d'agost de 1900, continuava funcionant; però la de Llagostera, tot i que encara comptava amb un important nombre de socis, havia entrat en una crisi per causa del local on estava instal·lada i per diferències entre els seus dirigents, i la de Palafrugell havia provocat tals disensions amb la junta directiva de la CAOÉ, que aquesta es disposava a demandar-la judicialment²⁴⁰.

La sucursal de Palafrugell havia estat molt activa en els seus inicis. Des de l'any 1903, organitzava conferències o converses agrícoles mensuals (a Palafrugell i altres localitats de la comarca), i tenia un registre d'ofertes i demandes (que incloïa béns immobles) i un mostrari de productes agrícoles en el local. També disposava d'un petit camp d'experiències per assajar adobs químics per al conreu del blat i la producció de patates seguint el procediment empleat pel propietari de Camprodon Manuel Barnadas²⁴¹. El camp d'experimentació era dirigit pel perit agrònom i tresorer de la sucursal, Antoni Pla, el qual també havia facilitat el terreny, i els adobs químics eren facilitats gratuïtament a la sucursal per l'empresa d'Otto Medem de València²⁴². La sucursal també va estudiar la instal·lació d'altres camps d'experimentació a diverses localitats de la comarca²⁴³. Subministrava regularment als socis patates *Barnadas* de Camprodon, adobs químics i anticriptogàmics (superfosfats, sulfat de ferro, clorur i sulfat de potassa, sulfat amònic, segons una comunicació als socis de febrer de 1903); va establir un dipòsit per organitzar-ne la compra-venda i efectuava nombrosos assaigs en diferents conreus, fet que portava als seus dirigents a declarar que "*gracias a los continuados esfuerzos de esta Junta va generalizándose el empleo de los abonos químicos*"²⁴⁴. També tenia a disposició dels socis una arada Brabant, un extirpador dels germans Boulangé de Vic i un pulveritzador Vermorel, entre altres instruments, que s'arrendaven a un preu mòdic²⁴⁵.

Amb motiu del primer aniversari de la creació de la sucursal, el 21 de maig de 1903 va tenir lloc una conferència a Llagostera de Carles Bosch sobre

²⁴⁰ Segons la junta directiva de la CAOÉ, la sucursal no liquidava un saldo a favor de la Cambra de 4.430 pessetes procedents de les mercaderies enviades i de les quotes dels socis de la sucursal corresponents a diversos anys abans de 1905, "*liquidación que no ha podido lograrse todavía, á pesar de múltiples gestiones que al efecto se han venido haciendo con creciente perjuicio cada vez para los intereses de la Sociedad, y dándose tantas prórrogas, quizás demasiadas, como merecían las personas que siempre habíamos tenido en buena fe como formales propagandistas de nuestra Cámara y entusiastas de su progreso*" (BCAA, 9.7.1907).

²⁴¹ Manuel Barnadas era soci de l'IACSI. En el seu camp d'experimentació agrícola de Camprodon, l'any 1899 va començar a assajar hibridacions de patates i en va difondre àmpliament els resultats (BCAA, 15.7.1903).

²⁴² BCAA, 15.2.1903.

²⁴³ BCAA, 25.10.1903.

²⁴⁴ BCAA, 15.1.1904.

²⁴⁵ BCAA, 15.2.1903. L'any següent s'adquirí un nou extirpador-cultivador per al conreu de l'alfals, que també es posà a disposició dels socis (BCAA, 15.1.1904).

l'associacionisme agrari, i l'endemà s'en celebrà una altra a Torroella de Montgrí, on el discurs de Marià de Linares *"fue tan persuasivo que desde luego se trató de elevarse á Sucursal el nuevo núcleo de socios que tenemos en Torroella y su comarca"*²⁴⁶. L'any 1904 la sucursal va promoure un sindicat de productors d'arròs *"al objeto que dicho cultivo se hiciera en las debidas condiciones exigidas por la ciencia y la legislación, evitando que pudiera ocasionar perjuicios á la salud pública del país"*²⁴⁷. La junta de la sucursal de Palafrugell també va ocupar-se d'impulsar la canalització del riu Daró, un vell projecte que durant molts anys va defensar el propietari de Sant Feliu de Guíxols Ramon Puig, mort l'any 1903. Per tal de portar-lo a terme, la sucursal va emprendre múltiples gestions prop de diputats i senadors, així com de dirigents agraristes espanyols, com ara els comtes de Torres Cabrera o el de San Bernardo, i va organitzar reunions als pobles afectats, com ara Pals, Palau-sator i Peratallada²⁴⁸.

La sucursal de la CAOE a Llagostera també havia estat molt activa en els primers anys. Organitzava conferències de divulgació agronòmica i subministrava adobs químics i patates *Barnadas*²⁴⁹ als seus socis. Un dels èxits més destacables fou la celebració d'un mercat setmanal a la vila que aviat es convertiria en un dels més importants de la província²⁵⁰. L'any 1903 celebraren el segon aniversari de la fundació del mercat setmanal amb la inauguració d'un local de nova construcció com a seu de la sucursal i organitzaren, per commemorar-ho, un concurs de bestiar²⁵¹.

²⁴⁶ BCAA, 15.6.1903. Marià de Linares fou el ponent d'un dels temes que es discutiren al VII Congrés Agrícola Català que es va celebrar al Vendrell el maig de 1904.

²⁴⁷ BCAA, 1.12.1904. La proposta fou presentada per Marià de Linares a la junta de la sucursal del mes de setembre de 1904. Immediatament es nomenà una comissió formada per Martí Mató, Josep Miquel i Torras, i Carles Serra i Galí, i el 14 de novembre va tenir lloc al local de la sucursal una reunió en la que participaren més d'una cinquantena de productors d'arròs que va aprovar la iniciativa. Per tal de redactar un projecte d'estatuts i gestionar la creació del sindicat es nomenà una comissió formada pels srs. Coll, Carreras, Linares, Girbau, Tauler, Pouplana, Puig i Forgas, Cuero, Puig i Saguer i Garrigolas.

²⁴⁸ BCAA, 15.2.1903. Sobre aquest tema, vegeu també els quatre articles que va publicar Manuel Gispert sota el títol "Aprovechamiento, rectificación y encauce del río Daró en su cuenca del Bajo Ampurdán" a la *Revista del Sindicat Agrícola de la Bisbal y sa comarca* en 1910-1911.

²⁴⁹ M. Barnadas fou invitat per la sucursal de Llagostera a pronunciar una conferència sobre el millorament de la patata el 17 de gener de 1904 (BCAA, 1.2.1904).

²⁵⁰ En una carta al director del butlletí de la CAOE, es manifestava que la vila de Llagostera *"está de enhorabuena desde la fundación de la Sucursal de la Cámara Agrícola del Ampurdán; tiempo hacía que muchísimos veíamos los grandes beneficios que reportaría a esta villa el poder tener un mercado semanal y por lo tanto lo conveniente que era hacer trabajos para conseguirlo, pero nadie se arriesgaba a ponerse al frente de esta empresa, porque se necesitaba algo importante, una asociación de agricultores que iniciase los trabajos; y lo que se necesitaba ya lo tenemos en la Sucursal de la Cámara Agrícola del Ampurdán"*. Amb motiu de la inauguració del mercat setmanal, que va tenir lloc el 5 de setembre de 1901, aquella tarda es celebrà un acte al local de la sucursal en el que van intervenir Llorenç Aliu (president de la sucursal), Lluís M. Jordi (secretari de la CAOE) i Josep M. Vidal de Llobatera (BCAA, 1.10.1901).

²⁵¹ BCAA, 1.9.1903. El local, construït pel propietari i secretari de la sucursal Jaume Domènech i Vendrell, era *"de elegante construcción, con amplia sala capaz para todos los actos que allí deban realizarse, con dependencias para Secretaría y esparcimiento de los socios"*. A la festa d'inauguració van assistir-hi el president de l'IACSI,

L'any següent la sucursal va llogar un camp per dedicar-lo a l'experimentació de diferents classes de patates i d'adobs químics, amb la idea de convertir-lo posteriorment amb un camp d'experiències de tota classe de conreus²⁵².

Aquest mateix any, la sucursal va convocar una magna reunió de propietaris surers per tal d'estudiar la crisi del sector, a la qual s'adherí la CAOE i les sucursals de Santa Coloma de Farners, Palafrugell i Hostalric, i que va tenir lloc al Centre Moral de Girona el 5 de novembre²⁵³. Van intervenir-hi el propietari Josep Noguera (en representació del president de la sucursal de Llagostera), el secretari de la sucursal de Palafrugell Marià de Linares, i el diputat provincial i dirigent de la CAOE Leopold Batlle de Pagès, i es va acordar l'associació dels propietaris surers, tot aprofitant l'organització que tenia establerta la CAOE: des de les sucursals de la CAOE es constituïrien seccions o juntes (segons l'extensió i la importància de les comarques respectives) i es crearia una junta central formada per representants de les juntes de les seccions²⁵⁴. D'acord amb aquestes bases, la sucursal de Llagostera va establir una secció surera amb una junta formada per Josep Noguera (president),

Ignasi Girona, i el de la FACB, Manuel Raventós, que van inaugurar un cicle de conferències agrícoles, a més de representants de la Junta Directiva de la CAOE, de la subdelegació de Santa Coloma de Farners i de les sucursals de Palafrugell i Hostalric, el senador Sr. Roure, l'alcalde de Llagostera i el propietari Josep M. Vidal de Llobatera, així com representants de diversos òrgans de premsa (BCAA, 15.9.1903).

²⁵² BCAA, 1.4.1904.

²⁵³ BCAA, 1.11.1904. Un any abans, també durant les fires de sant Narcís, ja s'havia celebrat a Girona una assemblea general de propietaris i industrials surers, presidida per Manuel Raventós (president FACB) i en la que van intervenir Eusebi de Puig, el Marquès de Camps, Martí Roger (president de la Cambra de Comerç de Palamós) i Marià de Linares (en representació de la mateixa Cambra). Van enviar l'adhesió el *Centro Defensor de la Industria cosechera* [sic] d'Andalusia, el *Centro general de trabajadores en corcho* de Sevilla, el *Centro Corchero* de Cáceres, *Corcho y taponos* de Caça de la Selva, Michel Colomb y Cia. de Figueres i el Sindicat de Sant Gregori. En aquesta reunió es llegí una proposta de celebrar una altra assemblea l'any següent (BCAA, 15.11.1903). El periòdic *El Corcho-taponero catalán*, que es publicava a Girona, va proposar fins i tot la celebració d'un congrés internacional amb l'objectiu de promoure la formació d'una lliga duanera que protegís els productors de suro d'Espanya, França, Itàlia i Portugal, iniciativa que fou desestimada des de la CAOE per considerar molt difícil que s'arribés a un acord que harmonitzés els interessos de tots aquests països. Sobre les vicissituds de la producció surera i el debat aranzelari que portà associada, vegeu Pere Sala, "Obrador, indústria i aranzels al districte surer català (1830-1930)", *Recerques*, 37, 1998, pàg. 109-136. Vegeu també Santiago Zapata, "Corcho extremeño y andaluz, taponos gerundenses", *Revista de Historia Industrial*, 10, 1992, pàg. 37-68.

²⁵⁴ La comissió organitzadora de l'associació de propietaris surers estava formada per Josep Noguera (Santa Ceclina), com a president; Carles Bosch (La Jonquera), Jaume Perxés (Agullana), Josep Cama (Romanyà de la Selva), Antoni Adroher (Angeles, Madremanya), Bru Coll (Girona), Josep Bonet (Fonteta), Jaume Veray (Calonge), Ferran Vilallonga i Josep M. Aragó (Santa Coloma de Farners), Joaquim Piferrer (Estanyol), Josep Cabanyes i Puig (Lloret de Mar), Joaquim Arumí (Tossa de Mar), N. Puigmiquel (Sant Sadurní), Paulí Figueras (la Bisbal), Joan Gubert (Hostalric), Lluís M. Salvador (Caça de la Selva), Joan Plaja (Palafrugell), Martí Mató (Regencós), Esteve Riera (Sant Celoni) i Ramon Matas (Tordera), com a representants de les comarques productores; i Marià de Linares i Jaume Domènech, com a secretaris. Per estudiar l'organització de l'associació foren designats específicament: Perxés, Bosch, Noguera, Cama, Domènech, Vilallonga, Piferrer, Aragó, Riera, Falguera, Gubert, Pons, Figueras, Veray, Linares, Bonet i Plaja (BCAA, 15.11.1904).

Josep Cama (vocal), Joan Ferrer (vocal), Ferran Noguera (vocal) i Jaume Domènech (secretari)²⁵⁵.

Entre altres iniciatives per fer front a la crisi de la producció surera, que constituïa el principal problema que unia els socis de la sucursal de Llagostera, la sucursal va intentar la creació d'una caixa d'estalvis i, atès que això no fou possible, va establir una secció de la Caixa d'Estalvis i Mont de Pietat de Barcelona que aviat donaria uns resultats satisfactoris²⁵⁶. Però segons explicava el president de la sucursal, "*después de una hermosa pujanza, durante su primer período, vino otro que diríamos fatal para esta Sucursal, cuyos resultados al par de perjudicarla, también perjudicó grandemente a la Selva en general*"²⁵⁷. Enmig de la crisi surera, es produïren disensions de caràcter polític local i entre la junta i els associats que l'abocaren definitivament a la dissolució. Una comissió de la CAOE va intervenir per intentar aclarir el conflicte; però aleshores el nombre de socis ja s'havia reduït per sota dels cinquanta que requeria el reglament de les sucursals i la Junta Directiva de la CAOE procedí a la seva liquidació, cosa que es posà en coneixement dels socis el 31 de març de 1911²⁵⁸.

Aleshores ja s'estava gestant la creació d'una nova Unió de Propietaris Surers Catalans, domiciliada a Girona, que agruparia els propietaris de suredes de les províncies de Girona i Barcelona en la defensa i foment de la producció surera. Significativament, els primers mítings de propaganda van celebrar-se a Hostalric (21 de maig), Santa Coloma de Farners (27 de maig), Llagostera (23 de juny) i la Bisbal (4 d'agost). En el míting de Llagostera, que fou presidit pel Marquès de Camps²⁵⁹, els participants van ressaltar els treballs efectuats per Josep Noguera com a president de l'antiga Associació de Propietaris Surers de la província de Girona i es va insistir en la necessitat de la unió entre propietaris i industrials surers²⁶⁰.

²⁵⁵ BCAA, 1.4.1905. Poc després la junta directiva de la CAOE va nomenar Carles Bosch, Jaume Perxés, Josep Cuberta, Miquel Gorgot i Miquel Coll perquè constituïssin la junta local de Figueres de l'Associació de Propietaris Surers (BCAA, 1.2.1905).

²⁵⁶ A mitjans de l'any 1910 tenia un capital de 8.013 pessetes i 460 pessetes en reintegrament d'interessos i capitals (BCAA, 15.4.1910).

²⁵⁷ Josep M. Vidal de Llobatera, "En Llagostera", BCAA, 15.4.1910.

²⁵⁸ BCAA, 1.4.1911. Al cap de vuit anys, els socis de l'IACSI residents a Llagostera, encapçalats per Josep Vidal i de Llobatera, van constituir-hi una subdelegació de l'IACSI (RIACSI, 5.6.1919).

²⁵⁹ Vegeu la nota biogràfica a l'apèndix.

²⁶⁰ Van intervenir en el míting de Llagostera Pelai de Vidal de Llobatera, que va presentar l'acte, Josep Roig i Iglésias, Josep M. Llobet, Romà Vilallonga (president de la comissió surera de Lloret de Mar), el reverend Carles de Grassot (president del Sindicat Agrícola de Lloret de Mar) i finalment el Marquès de Camps, que presidia l'acte (*L'Art del Pagès*, segona quinzena de juliol de 1912). L'Associació de Propietaris Surers de la província de Girona es va dissoldre cap a finals de l'any 1911 (BCAA, 1.1.1912).

La constitució de la Unió de Propietaris Surers Catalans no fou fàcil: segons explicava un dels membres de la comissió organitzadora, “*el caràcter retret de la majoria dels propietaris surers, obligà a l’Unió a pendrer l’acort de visitar les diferents comarques ont resideixen els mateixos propietaris*”²⁶¹. Les divergències entre els principals propietaris no es van resoldre fins a la celebració del XIV Congrés de la FACB celebrat a Girona el mes de juny de 1911, “*gràcies á la oportuna intervenció del Sr. Marquès de Camps, el qual logrà ab la seva reconeguda habilitat unir les diverses tendències formant un sol element, una sola força*”²⁶². El marquès de Camps era el primer dels ponents del XIV Congrés de la FACB, que estava dedicat íntegrament a l’explotació forestal i amb un èmfasi molt especial a la producció de suro, amb dues ponències, una de les quals a càrrec de Josep Noguera²⁶³. La creació de la Unió de Propietaris Surers Catalans fou una conseqüència directa de les discussions que van tenir lloc en el congrés referides a la qüestió surera. El Marquès de Camps va reunir a casa seva una comissió mixta formada pel notari de Barcelona Joaquim Torras Vidal, el reverend Carles Grassot (ambdós representants del Sindicat Agrícola de Lloret de Mar), Joaquim M. Roquet Jalmar (en representació del Sindicat Agrícola de Blanes) i, per l’Associació de Propietaris Surers de Girona: Miquel Gorgot, Joan Gubert, Josep M. Llobet de Pastors, Pius Valls (de Sant Celoni) i Climent Bonet (de Fonteta, representant dels propietaris surers de la Bisbal). Aquesta comissió constituí la Unió de Propietaris Surers i nomenà un consell organitzador que redactaria un projecte de reglament i que convocaria a tots els propietaris surers a una assemblea fundacional, que va tenir lloc al local del Centre Moral de Girona el 3 de novembre de 1911²⁶⁴. En aquesta assemblea s’elegí una junta directiva formada pel Marquès de Camps (president), Josep M. Llobet de Pastors (vicepresident), Lluís Frigola (tresorer), Climent Bonet i Frigola (secretari) i Miquel Gorgot, Carles de Grassot i Pius Valls (vocals), la qual, al

²⁶¹ Climent Bonet, “Meetings surers”, *Revista del Sindicat Agrícola de la Bisbal y sa comarca*, 8.1911.

²⁶² *Revista del Sindicat Agrícola de la Bisbal y sa comarca*, 11.1911.

²⁶³ Per ordre d’intervenció, les ponències foren les següents: Marquès de Camps, “Boscos en general. Constitució econòmica dels boscos”; Lluís Pons Pons i Tusquets, “Pastoreig en els boscos”; Joan Torrent, “Producció del suro”; Josep Noguera, “Millorament del suro”; Narcís Vilaseca, “Arbres de ribera”, i Tomàs de Cendra, “Castanyer i avellaner”.

²⁶⁴ El Consell Organitzador de la Unió de Propietaris Surers Catalans estava format pel Marquès de Camps, Joan Gubert, Pius Valls d’Olzinellas, Josep M. Llobet de Pastors, Joaquim M. Roquet-Jalmar, Miquel Gorgot, Carles de Grassot (prev.) i Climent Bonet i Frigola. El projecte de reglament fou publicat i repartit prèviament a la celebració de l’assemblea, per tal que pogués ser discutit i aprovat. Es preveia impulsar la formació d’altres unions sureres en altres regions i formar una Federació de Unions Espanyoles i fins i tot, si era possible, Hispano-Portugueses-Marroquines (“Proyecto de Reglamento de la Unión de Corcheros Catalanes”, *Revista del Sindicat Agrícola de la Bisbal y sa comarca*, 11.1911).

seu torn, va nomenar els presidents de les juntes comarcals en què s'havia de vertebrar la Unió²⁶⁵.

Però la crisi de les sucursals de la CAOE era una conseqüència d'un fenomen més general. A mesura que a les terres gironines s'anaven creant associacions agràries d'àmbit més local, la CAOE va perdre influència i va reduir el nombre de socis. La mateixa campanya a favor de l'associacionisme agrari desplegada pels dirigents de la CAOE per tota la província segurament hi va influir:

“Cuando se fundó la Cámara no existía en la provincia agrupación alguna agrícola. La Junta creó inmediatamente una Delegación en Gerona y Sucursales en Santa Coloma de Farnés, Hostalrich, Llagostera y Palafrugell, dando en casi todas las poblaciones de alguna importancia de la provincia, conferencias públicas para que los agricultores comprendiesen las ventajas de asociarse. Tales conferencias y la creación de Sucursales, si bien eran beneficiosas para la clase agrícola, tenían que ser perjudiciales con el tiempo, económicamente hablando, a la Cámara, pues a mayor número de asociaciones, mayor merma de socios para ella. A pesar de así comprenderlo, porfió en la propaganda al objeto de que saliera beneficiado el país, aún que mermara la importancia material de la Cámara. De la semilla aquella, pueden verse los frutos hoy, ya que casi no queda pueblo que no tenga su Sindicato agrícola”²⁶⁶

L'any 1907, davant de la proliferació de sindicats que s'havia produït a redós de la Llei de 28 de gener de 1906, molt especialment a l'Empordà i a la Selva, la CAOE va intentar recuperar la iniciativa i proposà la creació d'una federació de sindicats agrícoles de tota la província de Girona, *“en la convicción de que unidos todos habrá más fuerza”²⁶⁷*. Va reunir a Figueres als delegats de diferents sindicats de la província i un dels seus dirigents, Lluís M. Jordi, s'encarregà de redactar un reglament que hauria de ser aprovat per les entitats federades, entre aquestes la mateixa CAOE, que, juntament amb les seves sucursals, s'acollí a la Llei de Sindicats de 1906²⁶⁸. Es preveia fins i tot la creació d'una publicació periòdica que fos la portaveu de totes les entitats federades; però la CAOE va haver de desistir del projecte, atès que *“pocos fueron los sindicatos que constestaron al desinteresado y leal llamamiento de la*

²⁶⁵ Foren nomenats per presidir les juntes comarcals de la Unió de Propietaris Surers: Vilallonga (Blanes, Lloret, Tossa), Roig (Vidreteres, Maçanet, Caldes, Sils), Gubert (Hostalric, Breda, Gualba, Riells, Grions), Ferrer (Tordera, Palafròls, Martorell, Maçanes), Corominas (Brunyola, Santa Coloma, Castellet, Sant Martí Vell, Osor), Gironès (Empordà Gran), Bonet (Empordà Petit), Adrohet (Girona, Celrà, Caçà), Ferran Noguera (Llagostera, Santa Cristina, Castell d'Aro, Solius, Sant Feliu de Guíxols), Valls i Camps (Sant Celoni).

²⁶⁶ *Bodas de Plata...*, pàg. 12.

²⁶⁷ CAOE: Mem. 1907 (BCAA, 15.2.1908).

²⁶⁸ BCAA, 15.4.1906. La sol·licitud d'acollir-se als beneficis de la Llei de Sindicats data del 8.2.1906.

*Cámara*²⁶⁹. Des de la CAOE es criticava “*la verdadera obsesión que hay en formar sindicatos independientes entre sí*” i fins i tot ho atribuïa a les expectatives que, per a alguns dirigents de sindicats agrícoles, havia obert el projecte de llei d'administració local en relació al vot corporatiu²⁷⁰. L'any 1911, quan els sindicats agrícoles de Lloret de Mar, Blanes i Malgrat van promoure una federació de sindicats, des del butlletí de la CAOE encara es recordava aquell intent frustrat de promoure una federació:

*“Parece que por iniciativas de los entusiastas de Lloret, Blanes y Malgrat se trata de lograr la unión de varios Agrícolas que funcionan en esta provincia. Es una aspiración muy loable y conveniente, y á ella dedicó trabajos de franco desinterés nuestra Cámara no hace mucho tiempo, sin poder conseguir ni aún contestación siquiera de algunos que tal vez creyeron verse ya lo menos ¿mediosicos ó invencibles? en las fauces de algún tragantúa. Deseamos sinceramente que los nuevamente proyectado se realice sin prejuicios ni personalismos bastardos, ni menos suspicacias ó ingratitudes*²⁷¹.”

Els sindicats de Lloret, Blanes, Malgrat, Pineda i Santa Eugènia van arribar a publicar un periòdic portaveu de les entitats federades (*Sindical*), tal com havia previst fer la CAOE, i es comptava també amb la participació dels sindicats de Santa Coloma de Farners i Riudarenes. Aquesta federació no s'acabà de consolidar, atès que a partir de l'any 1913 la revista *Sindical* ja era només la portaveu del Sindicat Agrícola de Blanes. La vertebració de l'associacionisme agrari a la província de Girona va haver d'esperar fins a l'any 1918 quan, amb l'ofensiva del sindicalisme catòlic, es va fundar la potent Federació Sindical Agrària de Girona²⁷². Però l'intent de 1911 ja fou protagonitzat per sindicats catòlics, per tant s'el pot conceptualitzar com un precedent directe.

Fracassat aquell intent de federar els sindicats agrícoles de la província, la CAOE va trobar-se abandonada a les seves pròpies forces, que anaven disminuint progressivament: l'any 1908 el seu nombre de socis ja només es situava per sobre

²⁶⁹ BCAA, 15.2.1908.

²⁷⁰ “[...] es curioso notar lo que sucede con la verdadera obsesión que hay en formar Sindicatos independientes entre sí y hasta contrarios alguno en frente de otros de la misma localidad o comarca, lo cual lejos de acreditar el espíritu de unión de la clase agrícola o de sus asociaciones acreditadas comunicándose por la federación la fuerza necesaria y el auxilio mútuo, lo que se descubre en muchos casos es los deseos mal comprimidos de algunos listos que, en previsión de que se apruebe el voto corporativo en la pendiente ley de administración local, se preparan el medio de ser concejal en sus municipios por el hecho de presidir una asociación más o menos efectiva y real. Y esto es lo que debe evitar nuestra clase agrícola no dejándose sorprender por esa nueva forma de caciquismo [...]” (BCAA, 15.3.1908).

²⁷¹ BCAA, 1.2.1911.

²⁷² Vegeu Enric Saguer, “Acció social contra la reforma agrària. La Federació Sindical Agrària de Girona i la defensa de la propietat”, *RIACSI*, núm. extra. 140 aniversari, 1992, pàg. 76-84.

del miler (1.293) “*repartidos entre Figueras y pueblos de su partido y comarca*”²⁷³, i en els anys vint superava tot just les cinc centenes (535)²⁷⁴. Tanmateix, continuava essent una de les cambres agrícoles més nombroses del país i va continuar la seva activitat durant els anys trenta, tot superant la mort dels seus màxims protagonistes: per exemple, l'any 1919 va morir “*l'acabalat agricultor*” i soci de l'IACSI Miquel Coll i Caritg, que havia estat membre de la Junta directiva des de la seva creació, ocupant permanentment la presidència de la Secció Tercera²⁷⁵; el 1929 va morir Lluís M. Jordi i Àlvarez (1866-1929), que fou el primer secretari general de la CAOE (1900-1907) i després vicepresident fins al dia de la seva mort²⁷⁶; el 1933 va morir Eusebi de Puig, que n'havia estat el president des de la seva fundació l'any 1900²⁷⁷; i qui el va succeir en el càrrec, Carles Jordà i Fages (1883-1935), va morir dos anys més tard. Però també és significatiu que per succeir a Eusebi de Puig, s'escollís un home tan significat com era Carles Jordà²⁷⁸, que aleshores era el president de la Unió de Sindicats Agrícoles de Catalunya²⁷⁹. És un indicador de la capacitat d'adaptació de la CAOE, però també de la solidesa de la seva estructura organitzativa.

²⁷³ *El Figuerense*, Any I, núm. 21, 2.5.1908. L'any 1910 el nombre de socis s'havia reduït a 1.023 (BCAA, 15.12.1910).

²⁷⁴ Lorenzo Muñiz, *La Acción Social Agraria en España*, Madrid, Ministerio de Fomento, 1924, pàg. 44.

²⁷⁵ En la renovació de la Junta directiva de gener de 1920 el càrrec es va deixar vacant. Vegeu la relació de juntes directives a l'apèndix 4.

²⁷⁶ Segons la necrològica publicada al butlletí de la Cambra, “*tanto desde la Secretaría como desde la Vicepresidencia, desplegó el Sr. Jordi una actividad y un trabajo extraordinario, dando multitud de conferencias no sólo en la Cámara sino también en los pueblos de la Comarca y en las poblaciones [en] que funcionaban sucursales, tratando con singular competencia de todos los problemas agrícolas y las enfermedades y plagas que se presentaren, buscando siempre los remedios que aconsejaba la ciencia resolviendo las dificultades que impedían realizar la prosperidad y riqueza de nuestra agricultura [...]. El Sr. Jordi había realizado durante su gestión en la Cámara muchos viajes a Madrid para gestionar asuntos que interesaban al país y pudo lograr que el Gobierno de S.M. de Dª María Cristina (E.P.D.) hiciera donación a Figueras del hoy edificio que ocupa la Cámara y era tal el efecto, entusiasmo y la inteligencia y habilidad que imprimía en todas sus empresas que siempre tuvieron un feliz éxito sus gestiones*”. Lluís M. Jordi fou soci de l'IACSI i l'any 1909 fou elegit vocal del Consell Provincial d'Agricultura i Ramaderia de Girona. Era perit agrònom i fou professor d'Agricultura en l'Institut General i Tècnic de Figueres, però va dedicar la major part dels seus esforços i també de la seva vida a la CAOE (BCAA, 11.1929). L'acte de constitució de la CAOE va tenir lloc, precisament, a la càtedra d'agricultura de l'Institut de Figueres l'11 de gener de 1900.

²⁷⁷ Eusebi de Puig fou, a més de president perpetu de la CAOE, cap de Foment de la província de Girona, president de la FACB (1905-1906), president del consell comarcal de l'Empordà de la Unió de Vinyaters (1911) i president de l'IACSI (1911-1914). Vegeu la nota biogràfica a l'apèndix 10.

²⁷⁸ Carles Jordà fou, a més, en l'aspecte polític, un dels dissidents de la Lliga que fundaren Acció Catalana. Vegeu la nota biogràfica a l'apèndix 10.

²⁷⁹ Paulí Geli i Maymí, que fou membre de la junta de la CAOE des de 1919 (fins al 1929, president de la secció segona i després president de la secció primera), fou vicepresident primer del Consell directiu de la USAC (1936).

3.3.3. L'organització interna

La CAOE va voler adoptar des d'un inici una orientació interclassista: en el reglament general es feia constar que “*para ser socio se requiere ser español, propietario de fincas rústicas, parcero ú obrero agrícola, ó persona de saber reconocido en cualquier ramo de la agricultura*” (art. 3)²⁸⁰. La integració de la petita pagesia en les cambres agrícoles era essencial tant per al millorament tècnic i productiu, atès que eren els pagesos qui havien d'introduir aquestes millores, com també per evitar la conflictivitat social. Una i altra cosa eren ben presents en el discurs que el secretari general de la CAOE adreçava als propietaris:

A la clase pudiente agrícola debo hacerle presente en estos momentos que, así como el barro que levantan las llantas de los coches al conducir á sus dueños, después de disipar en orgías lo que moralmente no es suyo, al salpicar la blusa del obrero es mancha que engendra el odio, el rencor y la guerra á muerte del de abajo al de arriba, así también si se deja abandonado al obrero agrícola á las rudas faenas del campo, mal alimentado y peor vestido y sin una mano cariñosa que le dispense protección, es lo mismo que fomentar la semilla del socialismo en el campo. ¿Queréis evitar los efectos desastrosos de esta plaga? Pues trabajad en pro de las asociaciones agrícolas y de sus bancos²⁸¹.

Un any més tard, recordava les reflexions que havia publicat en l'època de la crisi, l'any 1894, respecte a la conveniència d'associar-se els propietaris i agricultors de la comarca “*en lo económico e instructivo*”, fet que denota que la Subdelegació de l'IACSI a Figueres ja havia deixat de funcionar:

Efectivamente ¡cuántos problemas agrícolas no pueden desarrollarse por el abandono con que muchos propietarios dejan a sus colonos! ¿Qué quisieren que hagan éstos, contando con sus solas fuerzas, con sus

²⁸⁰ Tanmateix, la primera redacció del reglament no era tan explícita en referència als treballadors agrícoles: “*Para ser socio se requiere ser español, propietario, agricultor o persona de saber reconocido [...]*” (AHCSCF, Fons Aragó, caixa 14). Per a tots aquells que no complien les condicions de l'article 3, en el reglament de 1901 s'afegí la categoria de soci protector. Aquests socis constarien en un registre especial, no tindrien veu ni vot en les reunions generals amb caràcter oficial, no podrien elegir ni ser elegits per càrrecs de la Junta Directiva, ni tampoc sol·licitar préstecs a la CAOE (art. 99).

²⁸¹ *Memoria redactada por Luis M. Jordi...* En la campanya de propaganda de la CAOE, ja havia insistit en la necessitat de l'interclassisme: “*en la Cambra hi te cabuda siga qui vulgui, desde'l petit al mes grant, desde'l mes rich al mes pobre, sense altre titol que'l de treballador, honrat y agricultor. La regió conta ab individuos de valía per sa posició social, ó per son talent ó las dos cosas juntas; aixó fa que convé unir aquets elements que avuy vihen separats del obrer agrícola, al objecte de que no's gastin las forsas aisladament, en cual cas no so aprofitadas per ningú [...]* ¡Unimnos, dochts, tota la classe! Procurém relacionar lo vapor que tot ho omplena ab los bous de la llaurada, la ciencia ab l'art agrícola, lo treball ab lo capital, lo rich ab lo pobre, sense may perdre de vista, per aixó, el respecte mútuo dels uns als altres [...]” (Lluís M. Jordi, “Als pagesos”, *La Cámara Agrícola. Hoja de Propaganda...*).

*escasos recursos, con sus pocos conocimientos, y lo peor del caso, tratándose de fincas que no son de su pertenencia?*²⁸².

La CAOÉ estava composta de socis fundadors, de número, corresponsals, honoraris i de mèrit. La relació de socis fundadors es formà amb als signants del full de propaganda del 28 de desembre de 1899 i els inscrits posteriorment a la llista fins a la constitució de la CAOÉ. En la primera reunió de la junta directiva, que va tenir lloc el 25 de gener de l'any 1900, es va donar per tancada la llista de socis fundadors amb el nombre de noranta-nou. El nombre de socis de número era il·limitat i per les altres categories el reglament deixava la normativa a criteri de la junta²⁸³. Tant els socis fundadors com els de número pagaven una quota anual de cinc pessetes (les altres categories podien estar exemptes de pagament) i tenien veu i vot (però no secret) en les assemblees. Però atenent al Reial Decret de 14 de novembre de 1890²⁸⁴, només eren elegibles els socis que figuraven en la meitat superior del registre general de la CAOÉ i en aquest registre figuraven primer els socis fundadors i després els de número “*según las cuotas de contribución que abonen al Estado*” (art. 52)²⁸⁵. D'aquesta manera, els promotors de la CAOÉ s'asseguraven que la direcció estaria en mans en tot moment dels grans propietaris rurals de l'Empordà, com així va succeir²⁸⁶. Fins i tot des del butlletí de la CAOÉ es criticava la falta de renovació de la junta directiva i també el fet que només un 10 % dels socis exercicin el seu dret de vot²⁸⁷. La majoria dels dirigents de la CAOÉ eren de Figueres; però en

²⁸² L.M. Jordi, “La Agricultura y los agricultores”, BCAA, 1.3.1902.

²⁸³ Una primera redacció d'aquest article donava a la junta directiva també la possibilitat de limitar el nombre de socis de número “*si fuere conveniente*”.

²⁸⁴ “*Que sólo serán elegibles para los cargos de la Junta Directiva los miembros de la Cámara que en nombre propio ó en representación de una sociedad ó empresa figuren en la mitad superior de la escala que se formará con todos los miembros de la Cámara*” (art. 3, base 3ª).

²⁸⁵ Aquest extrem no figurava en el reglament que la CAOÉ va editar l'any 1901, on només hi constava “*por el orden en que consten inscritos en el Registro general de la Cámara*”. Naturalment, si el registre ja s'havia confeccionat amb aquell criteri, no calia fer-ne esment. La primera redacció d'aquest article també especificava que si la junta directiva limitava el nombre de socis de número, els que s'inscrivissin després figurarien en llistes apart i tindrien dret a vot però no serien elegibles. Una altra diferència entre el reglament editat l'any 1901 i el que es presentà al Govern Civil el 3.1.1900, tenia a veure amb les vacants dels socis fundadors: segons aquest, les vacants es podrien omplir a criteri dels socis fundadors “*de entre aquellos socios que por sus méritos, trabajos ó antigüedad en la Cámara*”; en canvi segons el reglament de 1901, aquestes vacants es cobririen amb socis de número seguint l'ordre correlatiu del registre general.

²⁸⁶ Vegeu la relació de juntes directives de la CAOÉ a l'apèndix 4.

²⁸⁷ La crítica requeia sobre els socis per falta de disponibilitat a l'hora d'assumir els seus deures: “*Desde que se fundó la Cámara Agrícola oficial del Ampurdán, cada vez que anualmente se ha debido renovar la tercera parte de su Junta Directiva, según previene el Real Decreto de creación de estas importantísimas asociaciones, ha habido necesidad de reelegir á los individuos salientes, á duras penas se encuentra quien se atreva á cargar sobre sus hombros la pesada carga de ser individuo de la Junta Directiva, y de cada diez socios sólo hay uno que se tome el ímprobo trabajo de emitir su voto*” (BCAA, 1.12.1903). A les eleccions per renovar la Junta per a 1907 varen votar 224 socis i elegiren els cinc càrrecs que estaven a votació pràcticament per unanimitat (BCAA, 1.1.1907); a les eleccions per a 1911 varen votar 151 socis, només amb tres vots diferents respecte la candidatura escollida (BCAA, 1.1.1911).

la primera junta ja hi figuraven alguns propietaris d'altres localitats, com ara Carles Bosch i Manuel Laporta (la Jonquera), Leopold Batlle (Palau Santa Eulàlia) o Raimund de Falgàs (Girona). També cal destacar que molts d'ells eren socis de l'IACSI. En el cas de la primera junta ho eren la majoria: Eusebi de Puig²⁸⁸, Carles Bosch, Leopold Batlle²⁸⁹, Josep M. Plaja²⁹⁰, Manuel Laporta, Vicenç Bruses, Raimund de Falgàs, Jaume Gorgot²⁹¹, Josep Rodeja²⁹² i Lluís M. Jordi.

**Junta Directiva de la Cambra Agrícola
de l'Empordà (1900)**

Eusebi de Puig i de Rich (president)
Carles Bosch i Armet (vicepresident))
Joan Torres i Botiñà (comptador)
Carles Cusí i de Miquelet (tresorer)
Romuald d'Alfaras i d'Aloy (pres. Secció 1^a)
Leopold Batlle i de Pagès (pres. Secció 2^a)
Miquel Coll i Caritg (pres. Secció 3^a)
Josep Gras i Elias (secr. Secció 1^a)
Antoni Papell i Camps (secr. Secció 2^a)
Josep M. Plaja (secr. Secció 3^a)
Lluís de Pagès (vocal 1)
Manuel Laporta i Serra (vocal 2)
Vicenç Bruses i Pérez (vocal 3)
Raimund de Falgàs i de Pouplana (vocal 4)
Jaume Gorgot i Gorgot (vocal 5)
Josep Rodeja i Gay (vocal 6)
Lluís M. Jordi i Àlvarez (secretari general)

L'activitat de la CAOE s'organitzava a través de tres seccions, cadascuna de les quals comptava amb un president i un secretari que formaven part de la Junta Directiva. La Secció Primera s'encarregava de tot el referent a Agricultura i Zootècnica, i en especial a la compra-venda de sulfats de coure i de ferro, sofres,

²⁸⁸ Eusebi de Puig fou soci de l'IACSI des de 1880, va entrar a formar part de la seva Junta directiva l'any 1909 i va presidir l'entitat els anys 1911-1914.

²⁸⁹ Leopold Batlle fou soci de l'IACSI des de 1932 i va morir víctima de la revolució de 1936.

²⁹⁰ Josep M. Plaja era el propietari d'una notable granja d'aviram de Figueres i fou el representant a la localitat de la Societat Vitícola subministradora d'hibrids per a reconstituir les vinyes, que tenia l'explotació i el camp d'experiències a Cardedeu (Vallès Oriental).

²⁹¹ Jaume Gorgot fou soci corresponsal de l'IACSI des de 1889 i des de 1929 consta com a soci resident a Barcelona; durant els anys trenta passà a ser obligacionista i consta com a soci fins a l'any 1942. El seu germà Miquel, que també fou soci de l'IACSI fins a la seva mort el 1934, residia a Darnius (Alt Empordà) i fou vicepresident del Consell Provincial d'Agricultura i Ramaderia de Girona (1909), membre de la comissió organitzadora de la Unió de Propietaris Surers de Catalunya (1911) i president de l'Associació de Propietaris Rurals del Partit Judicial de Figueres (1931).

²⁹² Un seu familiar directe, Eduard Rodeja, que des de feia més de trenta anys ocupava el càrrec de tresorer de la Subdelegació de l'IACSI a Figueres, l'any 1896 fou elegit president de la Subdelegació com a conseqüència de la mort d'Albert Terrades (IACSI: Mem. 1896).

adobs i llavors de totes classes, al lloguer de maquinària agrícola, a la fundació de camps d'experimentació, així com a la formació de cartilles avaluatòries. La Secció Segona s'ocupava de redactar i publicar un butlletí quinzenal (després seria mensual), que informava de les activitats de la CAOE i donava ensenyances pràctiques per millorar les tècniques agrícoles, i d'enviar-lo a tots els socis; també s'encarregava de la biblioteca i del museu o exposició permanent de productes agrícoles amb les mostres que enviarien els socis de les seves finques, i també de l'organització dels actes que decidís la junta directiva. El president d'aquesta secció, Leopold Batlle, fou el primer director del butlletí, fins al 24 d'abril de 1902 en què va dimitir; després la direcció va recaure en Gregori Carandell. El secretari d'aquesta secció exerciria el càrrec de bibliotecari. Finalment, la Secció Tercera s'ocupava de tot el que es referia a mercats, transports, drets de duana, impostos de consums, regs, drenatges, canalitzacions de rius, etc., gestionant davant de les administracions les millores per a la CAOE i per al conjunt de la província; d'organitzar el servei de préstecs, i també de la contractació de gèneres mitjançant la CAOE. El secretari d'aquesta secció exerciria la funció de conservador dels productes exposats a la sala de contractació.

3.3.4. L'activitat cooperativa i la difusió agronòmica

El desenvolupament tècnic i econòmic de l'agricultura era, per tant, molt present en l'orientació de la CAOE, i dintre d'aquesta preocupació les funcions cooperatives ocupaven un espai important. Un dels seus organitzadors, Romuald d'Alfaràs, atribuïa a la CAOE una funció eminentment pràctica, d'acord amb els canvis que s'havien operat en els mercats agrícoles:

“La vida patriarcal de antes no es hoy posible. La expresión de art del pagés ha de ser hoy industria del pagés, y el pagés ha de convertirse en fabricante; y al igual que en la industria hay fábricas de hilados, de tejidos, etc., etc., en la agricultura deben convertirse las fincas rústicas en verdaderas fábricas de cereales, de caldos, de productos lecheros, de primeras materias para la fabricación de azúcar, y tantas otras en las diversas producciones agrícolas [...]. De aquí la necesidad de variar el sistema de cultivos y constituirlos bajo la base de la producción más apropiada á la clase de terrenos de que se compone la finca; y al variarlos, como que es necesario saber la composición química de los mismos, como son necesarios capitales para la explotación que se intenta y que muchas veces el agricultor no los tiene á su disposición, ó si los tiene son en productos de la cosecha, de los que sólo puede desprenderse á costa de sus intereses, cediéndolos á precio ruinoso, como que necesita comprar productos, que muchas veces siendo sofisticados, su adquisición, sin que medie en ella persona competente

*que le asegure su pureza, le resulta un gasto inútil, todo ello hace que la asociación se imponga. De entre las diversas formas, la más práctica, la que mayores garantías ofrece al agricultor es la de Cámara Agrícola*²⁹³

Durant el primer any de funcionament, la CAOE ja va subministrar sofres i sulfats (“*productos garantizados y a precios económicos*”) per valor de 20.641 ptes. Dos anys abans la producció vitícola de la comarca havia estat gairebé nul·la com a conseqüència del mildew: els viticultors empordanesos havien aplicat sulfat de coure per combatre la plaga, però l’encariment del producte per l’augment del tipus de canvi de la pesseta havia estimulat el frau en la seva elaboració i l’aplicació del sulfat de coure va tenir molt poc efecte. La distribució dels productes químics (sofres, sulfats i, sobretot, adobs inorgànics) des de la CAOE no sols va abaratir aquests productes sinó que també va inspirar més confiança entre els agricultors empordanesos per a la seva aplicació, de manera que, segons assegurava Francesc Cambó cap a finals del 1900, “*l’ús dels abonos químichs s’ha estés considerablement al Ampurdá desde que funciona la Cambra y que, aquest any, casi tots els viticultors s’han servit d’ella pera l’adquisició de sulfats*”²⁹⁴.

La CAOE també va començar a efectuar crèdit el mateix any 1900. Els préstecs començaren a fer el 3 de juny, amb un interès del 4 % i amortització en quatre terminis d’un any, i van sumar aquell any un total de 14.047 ptes. Segons afirmava el secretari de la CAOE, per mitjà d’aquests préstecs “*muchos han podido desenvolver sus proyectos agrícolas, imposibles de ejecutar en otro caso; y para algunos ¿porqué no decirlo? han sido bálsamo ó lenitivo en su miseria*”²⁹⁵. Després es canviaren les condicions: segons el reglament de 1901, tant en el cas dels préstecs que es feien sobre mercaderies com dels sobre signatura (en aquest cas, amb la garantia de dos socis de solvència reconeguda), el termini era de tres, sis, nou o, com a màxim, dotze mesos i l’interès estipulat era del 5 % (art. 71). Al mateix temps, s’establí la creació d’una caixa d’estalvis perquè els socis efectuessin impositcions que donarien un interès anual del 3% i que podrien convertir-se en obligacions per cada cent pessetes (art. 100). Aquestes, que substituïrien les accions de cent pessetes que havia emès la Junta l’11 de març de 1900 per tal de formar el capital social de l’entitat²⁹⁶, donarien un interès del 4 % (art. 73). A partir de 1904, el detall

²⁹³ “La Cámara Agrícola”, *La Cámara Agrícola. Hoja de Propaganda...*

²⁹⁴ LVC, 11.12.1900.

²⁹⁵ *Memoria redactada por Luis M. Jordi...*

²⁹⁶ El fons social de la CAOE (format per les obligacions —inicialment accions que donaven un 3% d’interès— i també per les quotes de socis, el producte de les vendes de la revista o dels anuncis i els donatius) havia de servir per arrendar un local, equipar-lo, despeses corrents i altres. Els fons sobrants s’invertirien en la compra de maquinària, préstecs als pagesos i constituir un fons de reserva. La Junta de la CAOE va aconseguir la

de les operacions efectuades per la caixa d'estalvis fou publicat sistemàticament en el butlletí de la CAOÉ:

TAULA 9. ACTIVITAT DE LA CAIXA D'ESTALVIS DE LA CAMBRA AGRÍCOLA DE L'EMPORDÀ, 1904-1905 (en ptes.)							
	Imposi- cions	Reintegra- ments	Saldo*	Crèdit efectuat	Crèdit total acumulat	Efectiu en caixa**	Total actiu
Febrer 1904	0,00	355,00	2.059,00	0,00	1.340,00	732,95	2.072,95
Març	500,00	0,00	2.559,00	400,00	1.740,00	832,95	2.572,95
Abril	675,00	125,00	3.109,00	500,00	2.240,00	882,95	3.122,95
Maig	600,00	36,45	3.672,55	0,00	2.240,00	1.446,50	3.686,50
Juny	150,00	102,15	3.720,40	0,00	2.240,00	1.494,35	3.734,35
Juliol	100,00	0,00	3.820,40	0,00	2.240,00	1.594,35	3.834,35
Agost	100,00	0,00	3.920,40	0,00	2.240,00	1.694,35	3.934,35
Setembre	0,00	200,00	3.720,40	0,00	2.240,00	1.494,35	3.734,35
Octubre	1.400,00	0,00	5.120,40	1.500,00	3.740,00	1.394,35	5.134,35
Novembre	1.448,88	2.055,13	4.514,15	0,00	3.740,00	788,10	4.528,10
Desembre	3.129,00	2.335,53	5.307,62	0,00	3.740,00	1.581,57	5.321,57
Gener 1905	794,00	251,20	5.864,37	0,00	3.740,00	2.240,07	5.980,07
Febrer	80,00	100,00	5.844,37	0,00	3.740,00	2.220,07	5.960,07
Març	386,00	0,00	6.230,37	1.500,00	5.240,00	1.114,07	6.354,07
Abril	820,00	59,90	6.990,47	0,00	5.240,00	1.874,17	7.114,17
Maig	45,00	250,00	6.785,47	0,00	5.240,00	1.669,17	6.909,17
Juny	0,00	60,00	6.725,47	0,00	5.240,00	1.609,17	6.849,17
Juliol	12,00	125,00	6.612,47	0,00	5.240,00	1.496,17	6.736,17
Agost	0,00	506,45	6.106,02	0,00	5.240,00	989,72	6.229,72
Setembre	900,00	200,00	6.806,02	0,00	5.240,00	1.689,72	6.929,72
Octubre	1.500,00	0,00	8.306,02	500,00	5.740,00	2.689,72	8.429,72
Novembre	0,00	800,00	7.506,02	0,00	5.740,00	1.889,72	7.629,72
Desembre	100,00	0,00	7.606,02	0,00	5.740,00	1.989,72	7.729,72

Font: Elaboració pròpia a partir de BCAA, 1.3.1904 – 15.1.1906
 * El saldo de gener de 1904 era de 2.414 ptes.
 **El febrer de 1904 la caixa va ingressar 13,95 ptes. en concepte d'interessos per dos pagarès; el primer de gener de 1905 es van cobrar 115,70 ptes. d'interessos per 6 pagarès; el març de 1905 es van cobrar 8 ptes. Per donatiu de l'import de dos cupons d'obligacions de la CAOÉ.

Tot i que tant el volum d'imposicions com de crèdit efectuat mostra una lleugera tendència a créixer, el volum de l'activitat de la caixa d'estalvis fou, en conjunt, molt limitada. El nombre d'imponents no va superar la trentena fins a l'octubre de 1905 i el crèdit es concentrava en mitja dotzena de pagarès que tardaven a liquidar-se. Com es veu a la taula 9, l'actiu total amb prou feines va superar les set mil pessetes cap al final del període. Segons un dels membres de la junta directiva, cinc anys després d'entrar en funcionament "*todavía hay muchos socios que no saben exista esta Caja y muchos más que desconocen su funcionamiento*"²⁹⁷. Tot i així, l'escassa capacitat

cessió d'un solar que era propietat de l'Estat per a l'ajuntament de Figueres. Aquest l'arrendaria a la CAOÉ per un preu simbòlic, a canvi que aquesta assumís la construcció del local, que es va presupostar en 25.000 pessetes. Però el cost de l'edifici fou finalment de 43.000 pessetes. Segons explicava el vicepresident de la CAOÉ, "*este error de cálculo dio por resultado que los señores de la Junta y de su bolsillo particular tuvieron que anticipar 12 mil pesetas, de las que hace 20 años no cobran interés alguno, y lo que es peor, que ya pueden consignarlas en sus libros de cuentas como partidas fallidas*" (Bodas de plata...).

²⁹⁷ Felabert, "De todo un poco", BCAA, 1.6.1906.

econòmica de la CAOÉ²⁹⁸ posava dificultats al manteniment de l'activitat creditora: l'any 1906, el secretari de la CAOÉ advertia de la necessitat de controlar la despesa i gestionar el cobrament de crèdits pendents de liquidació per tal de no augmentar el dèficit²⁹⁹:

‘[...] al final de la Memoria correspondiente á 1906, consignaba que ‘convenía dar algo de mano al ciclo de generosas, desinteresadas y hasta exhuberantes manifestaciones de vida exterior de la Cámara, aunque sin abandonar, por eso, tan esplendorosas huellas seguidas; y, en cambio, reconcentrarse un tanto la Sociedad para cuidar preferentemente y ante todo de reconstituirse en sus organismos, regularizando su normal funcionamiento con arreglo á la realidad, y dando preferencia á todo lo que más directamente beneficie á los socios’. Porque siguiendo estos propósitos, principiamos con el año nuestras tareas introduciendo algunas economías en el personal de dependientes; se revisó la contabilidad, gestionando el cobro de algunos créditos pendientes de liquidación por préstamos hechos, y por cuotas atrasadas de socios, que han sido y son aún escollo perenne para la buena administración; y se intentó, además, sujetar los gastos á un presupuesto probable de ingresos que no han podido hacerse efectivos tampoco en el transcurso del año, lo cual ha obligado á mayor restricción de gastos, con el fin de no aumentar el déficit ó deuda de la Cámara, antes bien disminuirlo, como al fin se ha conseguido’³⁰⁰

Com a conseqüència d'aquesta preocupació per controlar la despesa, l'any 1907 l'activitat de la caixa d'estalvis havia disminuït: a finals del mes de novembre, el valor de les imposicions es situava en 3.346,98 pessetes i el crèdit acumulat s'havia reduït fins a 2.500 pessetes en quatre pagarès. Tot i així, per mitjà d'un procurador, la CAOÉ havia apressat els deutors a saldar els deutes el més aviat possible; i no sembla que l'activitat creditícia assolís un major dinamisme en anys successius: l'any 1911, un observador declarava que a l'Empordà “*se han organizado Cámaras de*

²⁹⁸ El 30.4.1902 la junta directiva de la CAOÉ ja va prendre l'acord que els viatges i les dietes que generava la campanya de propaganda anessin a càrrec dels mateixos dirigents que hi prenien part per tal d'evitar despeses a l'entitat.

²⁹⁹ És possible que el president de la CAOÉ, Eusebi de Puig, fes al·lusió a aquestes preocupacions quan, en la presentació de la conferència d'Ignasi Girona del 6 de desembre de 1906, es va estendre en consideracions referents a “*la nueva senda que, desde hoy, piensa recorrer la Junta de la Cámara*”; aquella conferència era la primera d'una sèrie de conferències setmanals que havia organitzat la Junta Directiva (BCAA, 15.12.1906).

³⁰⁰ CAOÉ, *Memoria del Secretario en la Junta General del 16 de Enero de 1908* (BCAA, 15.2.1908). Un dels problemes que s'explicitava en la memòria del Secretari era al cobrament de les quotes dels socis residents fora de Figueres, que suposava unes despeses tan considerables que no eren compensades pels resultats obtinguts. També s'havia hagut de desistir de l'exempció de l'impost de timbre prevista en la Llei de Sindicats de 1906, degut a les dificultats burocràtiques que imposava el Ministeri d'Hisenda per poder-s'hi acollir, així com també de l'exempció de drets de duanes per a la importació d'alguns efectes destinats al subministrament als socis de la CAOÉ i a l'exposició permanent.

Comercio y de Agricultura, las cuales hasta la fecha no han creado ni para el industrial ni para el agricultor ningún instrumento de crédito". I encara afegia:

*"Quizá pecamos de cándidos, haciéndonos la ilusión de creer que si en el Ampurdán hubiese surgido un apóstol del sindicalismo y del crédito agrícolas, explicando con perseverancia sus ventajas en conferencias sucesivas, recorriendo los pueblos de aquella comarca y adoctrinándolos por medio de ejemplos persuasivos, las gentes se habrían convencido y con las asociaciones de socorros mutuos coexistirían varias cajas rurales y varios sindicatos vitícolas-aceiteros y otras especialidades"*³⁰¹.

Per adonar-nos de la insignificància de les operacions de crèdit de la CAOÉ, cal considerar que la Caixa d'Estalvis de l'Empordà, que existia a Figueres des del 1884 i que mantenia un petit mont de pietat, comptava l'any 1915 amb uns dipòsits que excedien el mig milió de pessetes³⁰².

L'activitat cooperativa de la CAOÉ tampoc no va assolir el desenvolupament esperat. Durant els primers anys, les realitzacions degueren ser escasses, atès que a mitjans de 1906, la junta directiva va comunicar als socis que, per tal de portar a la pràctica el que preveia el reglament (feia referència especialment als articles 42 i 46, que reglamentaven l'activitat de la secció primera i tercera), començaria a funcionar una secció comercial encarregada de les següents activitats: la venda i lloguer de maquinària agrícola; la venda de sofres, sulfats, adobs i llavors de totes classes, pagades al comptat o a terminis; préstecs en general i especialment sobre mercaderies; intermediació en la compra-venda de productes; anàlisi i consultes de tot tipus; magatzem d'articles de venda del socis al mercat de Figueres, i exposició permanent de gèneres agrícoles o aparells industrials amb relació al món agrari³⁰³. Aquesta exposició permanent s'inauguraria finalment el 6 de desembre de 1906 a l'Institut de Segon Ensenyament, atès que el local de la Cambra era insuficient, i havia de funcionar com un "saló de vendes": s'hi exposarien tota classe de gèneres (productes químics, llavors seleccionades, flors i arbustos, sulfats de coure i sofres, líquids anticriptogàmics, màquines de totes classes), els socis que no havien liquidat

³⁰¹ Comparava la situació de la comarca empordanesa amb la situació dels agricultors del departament francès de l'Indre, agrupats en un sindicat fundat el 1895 que havia assolit els quatre mil associats, que constituïa un intermediari en la venda de productes, fomentava el desenvolupament tècnic de l'agricultura, el crèdit rural, les assegurances, el subministrament d'inputs agrícoles i defensava els seus interessos davant de l'administració. *"Algo de esto se ha ensayado en el Ampurdán —acabava dient—, aunque con demasiada modestia y cierta timidez. Anímense los ampurdaneses y con la valentía que les distingue, resuélvase á levantarse y á andar"* (Eusebio Corominas, "Hablemos del Ampurdán", BCAA, 1.1.1911, reproduït del periòdic *Las Noticias*).

³⁰² En aquesta data fou absorbida per la Caixa de Pensions (Jordi Nadal i Carles Sudrià, *Història de la Caixa de Pensions*, Barcelona, 1981, pàg. 122-123).

³⁰³ BCAA, 1.8.1906.

les seves mercaderies al mercat trobarien un local gratuït per emmagatzemar-les i la secció comercial podria actuar d'intermediària entre productors i consumidors, encarregant-se de les vendes sense cobrar cap comissió, benefici que va fer extensiu als industrials que enviessin mostres dels seus productes d'aplicació a l'agricultura³⁰⁴.

Altres iniciatives que la CAOE va emprendre en la mateixa direcció, és a dir en la intermediació en les operacions comercials, van saldar-se amb fracassos rotunds, com ara amb la tramesa de patates, aviram i tocinos a Barcelona, o d'alfals a Perpinyà:

“al objeto de poder demostrar a la clase agrícola la bondad del pensamiento de la Cámara, la junta se avistó con algunos dueños de Hoteles de Barcelona, y se comprometió a remitirles semanalmente uno o dos vagones de patatas y las aves de corral que les convinieren; a igual fin, concertó con el Sindicato de Perpignan, que durante toda la semana le sostendría el mismo precio del quintal de alfalfa de la comarca, y trató con las tocinerías y tiendas de embutidos de Barcelona, para abastecerles mensualmente de cerdos cebones. ¿Qué resultado dio? Pues dá asco tenerlo que decir: a los pocos envíos de patatas, dieron por roto el contrato los hoteleros, pues los envíos que se les hacían, en cada saco la mitad era de patatas averiadas o podridas, cosa que ignoraba la Cámara que creía en la buena fé del productor; el Sindicato de Perpignan nos hizo ver que dentro de cada fardo o bala de alfalfa había piedras de gran tamaño, que mermaba el peso real de alfalfa que debía haber, y con respecto al envío de cerdos cebones, no pudo la Cámara realizarlo, ya que ningún propietario le mandó res alguna”³⁰⁵

No dispo de dades que permetin quantificar l'activitat cooperativa de la CAOE, que es portava a terme des de la secció comercial (amb autonomia de funcionament, però sota la supervisió de la junta de la CAOE, la qual podia inspeccionar la seva comptabilitat per la part de beneficis que li corresponien) i també per mitjà de les sucursals i dels socis corresponsals escampats per la província. Però tots els indicis apunten cap a un desenvolupament molt escàs de l'esfera cooperativa, tal com va succeir en la majoria de les cambres agrícoles. Que aquest fet també es produís en una cambra tan ben organitzada i amb una implantació sòlida com era la CAOE, és doblement significatiu.

En tenim un exemple en el subministrament d'adobs inorgànics: en el moment que es fundà la CAOE els adobs químics eren pràcticament desconeguts pels

³⁰⁴ La secció comercial estava formada pel perit agrícola Antoni Papell, el perit i professor mercantil Salvador Bosch i el perit agrònom Lluís M. Jordi.

³⁰⁵ *Bodas de plata...*, pàg. 13-14.

agricultors empordanesos, fet que era considerat una prova d'endarreriment en les pràctiques agrícoles:

“Si nos fijamos en el estado actual de la Agricultura y de los agricultores de este país, observamos un lamentable estado de atraso, y una incuria y desidia inexcusables por parte de gran número de propietarios. Aquí continúan usándose los procedimientos de cultivo al igual que se usaban en el siglo pasado, no se vé ni un estercolero construido según las reglas que determinan las ciencias agrícolas, se desconocen por completo los abonos minerales y químicos, y la insuficiente y tardía evolución que ha hecho la agricultura ha sido tan lenta, que ha necesitado doble ó triple tiempo del que la misma evolución necesitó en el extranjero”³⁰⁶.

Tot i que la creació de la CAOE havia afavorit l'ús dels adobs químics³⁰⁷, quatre anys després, els observadors seguien donant testimoni de la indiferència dels agricultors davant de la seva aplicació:

“Llama la atención el poco aprecio que hacen los agricultores de este país del empleo de los abonos químicos en sus respectivas tierras de labor, y ello indica de una manera indubitable el estado de atraso en que se halla la agricultura en esta región. Esa repugnancia hacia los abonos químicos debe suponerse que dimana, en parte, del poco conocimiento científico que se tiene de ellos, ó del mal éxito de algun experimento que con ellos se haya practicado en malas condiciones: de otro modo, no puede concebirse que un país que no produce la quinta parte de los abonos necesarios en sus explotaciones agrícolas, no tenga deseos de suplir aquella falta por medios prácticos y al alcance de todas las posibilidades, como seña aumentando la potencia fertilizante de sus abonos con la adición de abonos químicos”³⁰⁸.

En relació a l'acció de la CAOE, cal dir que fins al 1904 la junta directiva de la CAOE no va prendre un acord específic per a l'adquisició d'adobs químics per subministrar-los en bones condicions i garantits als seus associats, un fet que contrasta amb els propòsits que enuncien els seus promotors en el moment de la seva fundació. Encara en els anys trenta les comarques gironines presentaven la singularitat de la baixa utilització dels nous fertilitzants, en contrast amb la presència

³⁰⁶ Carles Bosch, “Proyecto para la formación de una Cámara Agrícola en el Ampurdán”, *La Cámara Agrícola. Hoja de propaganda...*

³⁰⁷ Francesc Cambó, “Als Agricultors”, *LVC*, 11.12.1900.

³⁰⁸ Fulgencio Vila, “Indiferencia de los agricultores del Ampurdán en el empleo de los Abonos químicos”, *BCAA*, 1.5.1904. Més tard, un dels fundadors de la CAOE, insistia en la mateixa observació: “*Llama la atención que el Ampurdán, comarca esencialmente agrícola, haga tan poco uso de los abonos químicos, considerados hoy como el medio más eficaz para hacer que progrese la agricultura*” (Leopoldo Batlle, “Algo sobre Abonos químicos”, *BCAA*, 1.9.1904).

destacada de maquinària moderna³⁰⁹. Segurament l'explicació de l'escassa difusió dels adobs químics i minerals rau, sobretot, en l'estructura productiva d'aquestes comarques i en la disponibilitat d'adobs orgànics³¹⁰; però el paper estratègic que van desenvolupar les associacions agràries en aquesta difusió a moltes regions també ha estat destacat en nombrosos estudis³¹¹.

El mateix any de la seva fundació, la CAOE va convocar una assemblea de viticultors per discutir les actuacions davant de la crisi vinícola i, entre altres mesures, es va proposar la creació d'un celler cooperatiu "*para conseguir la creación de una marca especial Ampurdanesa, medio el más indicado para facilitar la salida de nuestros caldos*" i també la conveniència d'establir "*una fábrica para la destilación de alcohol vínico, y otra para la elaboración de tártaros, las dos bajo la protección y fiscalización de la Cámara*"³¹². Però aquests projectes tampoc no van prosperar. Uns anys més tard, "*en mig del camp estepari i trist de la veritable associació agrícola amb vida quelcom més que nominal i formulista*"³¹³ es fundà a Vilajuïga una destileria comarcal de brises i, sembla que l'impuls per a la seva creació va sorgir de la Unió de Vinyaters i no pas de la CAOE.

Si l'acció cooperativa de la CAOE va poder tenir escassa incidència en la modernització de l'agricultura empordanesa, en canvi en un altres tipus d'acció va tenir segurament efectes beneficiosos a l'hora de difondre les noves ofertes tecnològiques. Per aconseguir la difusió d'algunes noves tecnologies calia trencar algunes barreres, més enllà d'abaratir-ne el cost. En el cas dels adobs químics, si tornem al mateix exemple, era imprescindible conèixer la composició dels sòls de les explotacions agrícoles per tal d'aplicar-hi els més adequats; també calia garantir-ne la qualitat i que els resultats compensessin els costos d'aquests nous inputs. Una

³⁰⁹ Segons Josep Pujol, "*los nuevos fertilizantes siempre fueron poco utilizados en la mayor parte de la provincia, y a finales de los años treinta, como resultado, las aportaciones que se realizaban de estas materias por unidad de superficie no sólo eran las más reducidas de la región, sino que se situaban por debajo de los niveles que alcanzaban en Burgos, Huelva, Málaga, Soria, Sevilla, Salamanca y Valladolid*" (J. Pujol, "La difusión de los abonos minerales y químicos hasta 1936: el caso español en el contexto europeo", *Historia Agraria*, 16, 1998, pàg. 163-164.

³¹⁰ Vegeu Ramon Garrabou, Pere Pascual, Josep Pujol, Enric Saguer, "Potencialidad productiva y rendimientos cerealícolas en la agricultura catalana contemporánea (1820-1935)", *Noticiario de Historia Agraria*, 10, 1995, pàg. 89-130, i també Enric Saguer, Ramon Garrabou, "Métodos de fertilización en la agricultura catalana durante la segunda mitad del siglo XIX. Una aproximación a los procesos físicos de reposición de la fertilidad agrícola", R. Garrabou, J.M. Naredo (eds.), *La fertilización en los sistemas agrarios. Una perspectiva histórica*, Madrid, Fundación Argentaria – Visor, 1996, pàg. 89-126.

³¹¹ Josep Pujol, "La difusión de los abonos..."; Samuel Garrido, *Treballar en comú. El cooperativisme agrari a Espanya (1900-1936)*, València, Ed. Alfons el Magnànim, 1996; Vicente Pinilla, *Entre la inercia y el cambio. El sector agrario aragonés, 1850-1935*, Madrid, M.A.P.A., 1995.

³¹² La reunió de viticultors va tenir lloc al Teatre Principal de Figueres, "*lleno á rebosar*", el 29 de novembre de 1900 (BCAA, 1.12.1900).

³¹³ BCAA, 1.1930.

contribució important per realitzar aquest aprenentatge era disposar d'un camp d'experimentació agrícola, com el que la CAOE va obtenir de la diputació provincial el mateix any 1904.

Des de l'època de la replantació de la vinya existia a Figueres un camp d'experimentació vitícola creat per la diputació; però segons el diputat provincial Leopold Batlle, *“los servicios que este campo ha prestado al país son inmensos; pero ahora carece de razón de ser, debiendo todo lo más, quedar reducido a sección de un campo de experiencias agrícolas totales”*³¹⁴. Leopold Batlle, que era membre de la junta directiva de la CAOE des de la seva fundació, va presentar el projecte de creació del camp d'experimentació agrícola el desembre de 1903 i fou aprovat el 9 de gener de 1904. Segon el reglament aprovat, la direcció i administració del camp aniria a càrrec d'una junta formada per un diputat provincial i dos membres de la junta directiva de la CAOE: foren escollits Leopold Batlle (president), Lluís M. Jordi (secretari) i Ramon Gaudier (vocal)³¹⁵. Els treballs serien realitzats per un capatàs, sota la inspecció d'un perit agrícola, nomenats per la diputació a proposta de la junta de direcció i administració del camp³¹⁶. El càrrec de perit agrícola inspector del camp va recaure en Antoni Papell i Camps, un altre membre permanent de la junta directiva de la CAOE³¹⁷. Per tant, encara que era sostingut econòmicament per la diputació, era la Cambra qui s'encarregava de la direcció i administració del camp.

El camp d'experimentació agrícola tenia dos objectius: 1/ assajar en els conreus més generalitzats a la comarca l'aplicació d'adobs químics, *“considerados por la ciencia agronómica como el medio más eficaz para aumentar la producción”*³¹⁸; i 2/ estudiar aquells conreus molt poc coneguts en el país i assajar la seva adaptació al sòl i al clima de la comarca. Per exemple, en el primer any de funcionament del camp, es van assajar diferents varietats de patates amb l'aplicació d'adob químic o d'adob mixt (fems i adob químic), que van donar un rendiment molt superior a les adobades tan sols amb adobs animals. Es van assajar diverses varietats de blat de moro procedents d'Amèrica i de cotó de diverses procedències, així com també

³¹⁴ BCAA, 15.2.1904. L'any 1907 els dos camps d'experimentació agrícola subvencionats per la Diputació provincial que hi havia a Figueres foren refosos en un de sol dirigit per Antoni Papell (CAOE, Memòria de l'any 1907).

³¹⁵ Acord de la junta directiva de la CAOE del 28.1.1904 (BCAA, 1.2.1904).

³¹⁶ “Proyecto de reglamento para el régimen de un campo de experiencias agrícolas, creado y sostenido por la Excm. Diputación provincial de Gerona”, BCAA, 15.2.1904.

³¹⁷ Antoni Papell fou el secretari de la secció segona des de la fundació de la CAOE fins al 1911 i després secretari de la secció primera fins als anys trenta. Vegeu la relació de juntes directives de la CAOE a l'apèndix 4.

³¹⁸ “Campo de experiencias agrícolas de la Excm. Diputación provincial de Gerona. Extracto de los resultados obtenidos durante el año de 1904”, BCAA, 16.1.1905.

altres conreus de menor importància com la sulla, el sorgo, la soia o la nyama, i els productes obtinguts es posaren en exposició a la Cambra³¹⁹. També s'experimentaven productes anticriptogàmics i els resultats dels assaigs eren publicats periòdicament en el butlletí de la CAOÉ.

Per facilitar la difusió dels adobs químics, el laboratori de la CAOÉ efectuava anàlisis de terres que li remetien els socis. L'any 1905, per tal d'impulsar aquest servei, s'acordà que els anàlisis de terres serien gratuïts per a tots els socis i els anàlisis d'altres productes a preus mòdics³²⁰. La CAOÉ també disposava d'una nodrida biblioteca (formada en bona mesura a partir de l'intercanvi de publicacions amb la seva revista) i també organitzava conferències de divulgació agronòmica, tot i que no sempre amb el resultat esperat: en la memòria de l'any 1907, el secretari de la CAOÉ explicava que

“al principiar el año 1907 se continuaron dando periódicamente aquí, en este salón, varias conferencias de divulgación científica, en las que tomaron parte distinguidas é inteligentes personalidades de Figueras y de fuera de la ciudad, cuyo generoso y desinteresado concurso, sea por las causas que fueren, aunque ninguna con fundamento lógico, no ha sido bien apreciado por el público á que las conferencias iban dedicadas. Duele mucho haber de consignarlo, pero no es posible sustraerse á las crudezas de la realidad: ni las conferencias á los agricultores comarcanos que hace más tiempo se intentaron en el piso bajo de la Cámara los días de mercado, á la hora de más concurrencia, ni estas últimas nocturnas y diurnas dedicadas á la clase obrera de Figueras, han cuajado, como suele decirse. Hubo que desistir de ellas por faltar aquellos que mejor podían aprovecharse de sus enseñanzas”.

En canvi, van tenir més èxit les conferències ambulants que va organitzar amb el concurs de l'enginyer Aguiló i d'acord amb la Direcció General d'Agricultura, assenyalant la CAOÉ els pobles on els enginyers donarien les conferències, i també va aconseguir la cooperació de la càtedra ambulant Pere Grau³²¹. La CAOÉ també va emprendre campanyes per combatre determinades plagues agrícoles o ramaderes. L'any 1907, per exemple, va fer diverses gestions davant de l'epidèmia de glossopeda: a més de publicar instruccions impreses de com actuar els agricultors i ramaders, i d'organitzar conferències, va aconseguir que el Governadors civils de Girona i de Barcelona dictessin mesures encaminades a controlar-ne la difusió i que el vocal de la CAOÉ Joan Arderius rebés l'encàrrec d'inspeccionar

³¹⁹ BCAA, 15.9.1904.

³²⁰ BCAA, 15.5.1905.

³²¹ Sobre la Càtedra Agrícola ambulant Pere Grau, vegeu J. Planas, *Catalanisme i agrarisme...*, pàg. 123-130.

l'entrada de bestiar per l'aduana³²². Aquest mateix any la CAOE va editar unes instruccions per prevenir i combatre la plaga de l'aranyó, i a petició de la Cambra, el Ministeri de Foment va concedir 2.000 pessetes per combatre aquesta plaga.

3.3.5. L'acció contra la crisi vinícola

La CAOE també fou molt activa en la lluita contra les adulteracions dels olis³²³ i sobretot dels vins. Ja s'ha esmentat la reunió de viticultors empordanesos que va organitzar la CAOE a Figueres el 29 de novembre de 1900, per tal de prendre mesures davant de la crisi vinícola. D'acord amb la conclusions adoptades³²⁴, el 29 de gener de 1901 la CAOE fer un recurs perquè el Ministeri de la Governació fes complir la Llei de 27 de juliol de 1895 sobre el vi artificial i el Reial Decret de 23 de desembre de 1895 sobre la persecució dels vins artificials i "*se sirva autorizar a las Cámaras Agrícolas oficiales españolas para que puedan inspeccionar todos los establecimientos en que se expende vino, en la misma forma prevenida para los Gobernadores y Alcaldes en la R.O. de 23 de diciembre de 1895*"³²⁵. El 27 de juny d'aquell any una Reial Ordre concedia a la CAOE el dret a fiscalitzar els establiments dedicats a la venda de vins. L'any 1906, a proposta de la CAOE, el Ministeri d'Hisenda va nomenar Vicenç Ros per al càrrec d'inspector especial d'alcohols i vins de la província. El mes de juny de 1907 Vicenç Ros ja va presentar un informe on denunciava el frau que existia a la comarca empordanesa amb la introducció de vins excessivament adobats amb alcohol que es venien a baix preu com a empordanesos, que va determinar que les autoritats prenguessin mesures³²⁶. La CAOE també es va posar en contacte amb altres associacions agràries per intervenir

³²² CAOE, *Memoria del Secretario en la Junta General del 16 de Enero de 1908*.

³²³ En relació a les actuacions contra l'adulteració dels olis, cal destacar la presència de Joaquim Vayreda a l'assemblea d'oliverers de Reus celebrada el mes de juliol de 1907 i la del president de la CAOE, Eusebi de Puig, a l'assemblea oliverera de Madrid del mes de novembre del mateix any on, entre altres acords, es reclamava al Govern la persecució de l'adulteració de l'oli d'oliva. Joaquim Vayreda i Oliva era de Lledó, "*donde tiene con su señor hermano implantada con todos los adelantos la industria olivarera y de exportación de aceites de la Garrotxa y Ampurdán*" (BCAA, 10.1.1908). Fou elegit secretari de la secció primera de la CAOE per a 1908. El seu germà, Pere Vayreda, també fou membre de la junta de la CAOE (1906-1908).

³²⁴ Entre les conclusions de caràcter general, també es proposava sol·licitar dels poders públics la reducció dels impostos de consums, l'augment dels aranzels en la importació d'alcohols estrangers, la negociació de tractats de comerç favorables a l'exportació de vins a les repúbliques sudamericanes, la lliure destil·lació d'alcohols per als viticultors, la reducció de les tarifes de transport del vi destinat a l'exportació, la lliure importació de sofres i sulfats destinats a la viticultura i la introducció del vi en la ració dels soldats. Entre les proposicions de caràcter local hi havia la creació d'una bodega societària per millorar la remuneració dels vins empordanesos i la creació d'una destil·leria d'àmbit comarcal, ambdues sota la inspecció i fiscalització de la CAOE, la reducció dels impostos de consums que recaptaven els municipis de la província per a l'entrada de vins i que la tributació s'efectués en funció de l'escala alcohòlica (BCAA, 1.12.1900).

³²⁵ BCAA, 1.2.1901.

³²⁶ CAOE, *Memoria del Secretario en la Junta General del 16 de Enero de 1908*.

en la qüestió dels alcohols: el 1905 va participar en l'assemblea organitzada pels fabricants d'alcohols vínics que es va celebrar a Reus i el 1907 va enviar dos membres de la junta, Lluís M. Jordi i Joan Viñas, perquè proposessin la supressió de l'impost de consums sobre el vi a l'assemblea que es va celebrar a Vilafranca del Penedès.

A partir de la fundació de la Unió de Vinyaters de Catalunya (UVC), l'acció de la CAOE enfront del problema vinícola va passar a un segon terme. L'organització de la UVC a l'Empordà va iniciar-se a Llançà: *"Llansá pot dir-se que's la Covadonga, el punt inicial de la creuada; son Delegat va essent el nou Pelay, donchs no content en despertar á son poble reorre trionfalment aquelles encontrades"*³²⁷. El primer acte va tenir lloc a la Societat Recreo Llansense, on aviat es van inscriure més de 150 associats i seguidament es van crear delegacions a Port de la Selva, Selva de Mar, Pau, Portbou, Roses, Palau-saverdera, Vilajuïga, Colera, Espolla, Viure, Rabós i Vilamaniscle³²⁸. Tanmateix, la primera reunió del president de la UVC, Josep Puig de la Bellacasa, amb els viticultors de l'Empordà va tenir lloc al saló d'actes de la CAOE i el consell comarcal de l'Empordà constituït en aquesta reunió de setembre de 1911 estava encapçalat pel president de la CAOE, Eusebi de Puig, un fet que indica el prestigi que encara tenia la Cambra³²⁹. Naturalment, la CAOE va secundar la campanya per implantar la UVC a la província de Girona i s'oferí a col·laborar en la persecució de les adulteracions dels vins amb les facultats legals que tenia a disposició: el 21 de desembre comunicava que en virtut de la R.O. de 20.8.1907 havia nomenat veedor al barceloní Mateu Rosinés i Torrà, *"para que usando de las facultades que á estos Veedores concede la legislación vigente en materia de fraudes, pueda inspeccionar cuanto se refiere á la industria, producción y expendición de vinos"*³³⁰.

Però l'acció de la Unió de Vinyaters anava més enllà de la persecució del frau. El projecte de crear una destileria comarcal, que des de la CAOE ja s'havia plantejat l'any 1900, fou reprès pel Consell Comarcal de l'Empordà i va convertir-se finalment

³²⁷ *El Vinyater*, 5.1911.

³²⁸ *El Vinyater*, 6.1911 i 7.1911.

³²⁹ BCAA, 1.9.1911. El consell comarcal de la UVC va quedar format per Eusebi de Puig (president), Josep Gifre Ridaura, de Llançà (vicepresident), Jaume Alfaràs Castells, de Port de la Selva (secretari), Antoni Rocalba Giralt, de Viure (vocal), Joaquim Costa Ripoll, de Rabós (vocal), Joan Soler Causa, de Palau-saverdera (vocal) i Enric Vila Bordas, de Vilajuïga (vocal). Antoni Rocalba fou anys més tard el secretari de la CAOE (1920-1925) i l'any 1932 va ingressar com a soci a l'IACSI. Des de l'any 1913, va presidir el consell comarcal de la UVC a l'Empordà Carles Jordà.

³³⁰ BCAA, 1.1.1912. Acabada de fundar la UVC a Barcelona, la CAOE ja li oferí la seva col·laboració: *"Cuenta la Unió con la incondicional cooperación de esta Cámara, y no le faltarán, de seguro, adhesiones valiosas de estos productores ampurdaneses [...]"* (BCAA, 1.2.1911).

en una realitat vint anys més tard. Segons Antoni Rocalba, la iniciativa va partir dels vinyaters de Llançà, els quals, capitanejats per Pere Masdeu (membre del Consell Comarcal de la UVC), van decidir de crear una destileria local per remunerar millor l'alcohol procedent de les brises:

“Es llençaren com a creuada pels pobles dels encontorns, fent-los-hi veurer la necessitat que tenian d'unir-se tots per a portar l'obra en devant. Els resultats obtinguts pe'ls entussiasstes Llansanencs foren coronats amb éxit afalagador, car en pocs dies portaven recullits més de 15.000 kilos de brisa i més de 400 accions de 25 ptas. Considerant que amb aixó ja podian començar la seva obra, varen consultar les autoritzades opinions de'ls Senyors D. Josep M. Valls i de D. Francesc Santacana, autors i factors principals de la que tenen montada a Martorell. [...] Lo més práctic fora —li digueren— fer una fassina Comarcal montada amb tots els avenços moderns i que pogués treballar tot l'any. Convençut, en Masdeu i tots els que'l seguían, de la rahó que tenían dits Senyors, determinaren cridar a Llansá a tots els vinyaters de la Comarca i exposar-los-hi amb tota claretat el seu objecte. Aixís es feu. El 30 de Novembre últim es celebrá a Llansá un grandióis Miting en el que hi prengueren part els Senyors Valls, Ronder i Santacana. Després d'haber oit a dits Senyors, tots els que varem assistir-hi varem convenir que la fassina havia d'esser Comarcal i no local”³³¹.

El 8 de març de 1920 es va celebrar a un dels locals de la CAOÉ una nombrosa reunió de viticultors de la regió per ultimar els treballs de creació de la destileria comarcal, que començaria a construir-se al cap de poc temps a Vilajuïga. Prèviament, acompanyats de Josep M. Valls, s'havien recorregut vint-i-sis pobles de la comarca en campanya de propaganda. El mes de juliol, en la primera fulla editada pel Sindicat Agrícola de l'Empordà, Josep M. Valls donava una entusiasta benvinguda a la fàbrica cooperativa:

“La facina Comarcal de l'Empordà és un fet. La fàbrica de Vilajuïga, com l'anomeneu vosaltres, es va construir. I aquest fet és d'una importància extraordinària per a vosaltres, vinyaters, i per a tots els agricultors de l'Empordà. Aquesta fàbrica no és una fàbrica més ni és una fàbrica com les altres fàbriques. Aquesta fàbrica serà de tots els que facin vi, aquesta fàbrica serà vostra, pagesos vinyaters de l'Empordà, i no serà per a que uns es facin rics amb els treballs i les misèries dels altres [...] la fàbrica la

³³¹ Antoni Rocalba, “La Destilaria Comarcal de brises de l'Empordà”, BCAA, 2.1920. La iniciativa dels llançanencs en la mobilització dels vinyaters, ja s'havia vist en una assemblea celebrada a Figueres per iniciativa del Centre Instructiu Obrer i del Centre Republicà Democràtic Federal de Llançà, que es van dirigir a la CAOÉ perquè convoqués els ajuntaments, sindicats agrícoles i agricultors en general, així com també els diputats i senadors de la província, perquè s'acordessin mesures enfront de la crisi vinícola. Una de les peticions que sorgiren d'aquella reunió fou que el Govern declarés obligatòria l'associació agrícola dels propietaris i especialment dels viticultors, tal com succeïa en relació a les cambres de comerç (BCAA, 1.1918).

*pagareu propordionadament al consum que fareu de la mateixa; amos sereu en aquesta justa proporció [...]*³³².

El Sindicat Agrícola Comarcal de l'Empordà, creat per tal d'establir la fàbrica d'obtenció de productes de la brisa, fou presidit per Carles Jordà, que cinc anys més tard s'incorporà a la junta de la CAOÉ i que l'any 1933 es convertiria en el seu president³³³. D'acord amb els seus coneixements relatius a l'oleïcultura, l'any 1929 va establir també en el Sindicat Comarcal una secció d'obtenció d'olis de pinyola. En l'acte d'inauguració d'aquesta nova secció, que fou destacat com un "acte d'afirmació agrària" hi va intervenir també el president de la CAOÉ, Eusebi de Puig; però tot i el recolzament de la CAOÉ, ambdues entitats no tenien cap vinculació orgànica³³⁴. És més, la CAOÉ havia cedit el protagonisme de l'acció agrària i, en tot cas, es limitava a recolzar les iniciatives, com també faria amb la petició al Govern referent a les declaracions de collites i guies de circulació que promovia la UVC³³⁵.

La CAOÉ tampoc no va tenir cap intervenció en les iniciatives que van sorgir per crear cellers cooperatius a diferents localitats empordaneses. Tanmateix, una d'aquestes iniciatives fou promoguda per Carles Jordà quan ja era president de la CAOÉ: el Sindicat Agrícola de Ricardell fou fundat l'any 1934 amb l'objectiu de construir un celler cooperatiu que operés en l'àmbit dels pobles del nordoest de l'Alt Empordà (inicialment comptà amb 166 socis de vuit pobles diferents). Comptava amb el precedent del Celler Cooperatiu d'Espolla, fundat per Francesc Mascort, que en fou el primer president i que va assessorar Carles Fages en la creació del Sindicat de Ricardell³³⁶. Els terrenys foren venuts pel mateix Carles Jordà a la cooperativa en el terme de Pont de Molins i les obres començaren l'any 1935. A la seva mort, Carles Jordà fou substituït en el càrrec de president per un altre propietari

³³² Josep M. Valls, "Endavant, vinyaters empordanesos!", *Sindicat Agrícola de l'Empordà. Secció cooperativa d'aprofitament de sotproductes de la vinya*, juliol 1920.

³³³ Vegeu la relació de juntes directives de la CAOÉ a l'apèndix 4. Vegeu també, a l'apèndix 10, la nota biogràfica de Carles Jordà.

³³⁴ Segons la crònica de l'acte, que fou publicada a la revista de la CAOÉ sota el títol "Acte d'afirmació agrària a Vilajuïga", hi assitiren "les primeres autoritats de la província [...] així com la multitud de socis dels diferents pobles on el Sindicat té establertes delegacions". En els parlaments, van intervenir el president del Sindicat Comarcal, Carles Jordà, l'enginyer agrònom de la província, Josep M. Valls, el president de la CAOÉ, Eusebi de Puig, el diputat provincial, Sr. Ferran i el Governador Civil de la província (BCAA, 1.1930).

³³⁵ Exposició del President de la CAOÉ al President del Directori Militar del 22.11.1923 (BCAA, 11.1923).

³³⁶ Francesc Mascort i Puig fou membre de l'IACSI (1932) i del Consell de la Unió de Vinyaters de Catalunya (1934).

de Pont de Molins, Josep Cuffi³³⁷. La primera aportació de raïm va tenir lloc la tardor de l'any 1936 i el sindicat ha tingut continuïtat fins a l'actualitat³³⁸.

3.3.6. Altres iniciatives de foment agrícola

Carles Jordà també fou un dels impulsors d'una subsecció de la CAOE dedicada a promoure i millorar el conreu dels arbres fruiters i en particular de l'olivera creada també l'any 1929:

“Una de les riqueses que tenim en estat potencial i que pot arribar a ésser agrícolament la més important de les nostres comarques és l'oli. Alguns enamorats de l'olivera hem cregut havia arribat l'hora d'intentar-ne la renovació, i ja de temps i des de diferents llocs i amb els mitjans que hom tenia a la mà, va començar-se la tasca, que avui creiem que s'ha d'eixemplar, organitzant les activitats individuals i disperses, coordinar-les, endegar-les i acréixer-les. A tal fi s'ha creat dins la 'Cámara Agrícola del Ampurdán' una sots-secció, en la qual caldria que tots els que tenen o cultiven oliveres s'hi ajuntessin, aportant llur gros o petit gra de sorra a l'organització [...] amb reunions sovintejades on la conversa rutlli al vol de l'arbre, amb periòdiques excursions als olivets més ben cultivats i reeixits, amb comunicació constant sobre plagues, maneres reeixides de combatre'ls, adobs, varietats, empelts, etc.”³³⁹.

Però com es veu en la cita, les seves activitats de la subsecció es limitaven al foment d'aquests conreus i no tenien projecció en l'acció cooperativa, tot i que en els objectius esmentats en el seu reglament s'en feia alguna menció³⁴⁰. L'acció cooperativa va haver de realitzar-se “des de fora” de la CAOE, amb el Sindicat Oleícola Garrotxa-Empordà. Aquest sindicat havia sorgit d'una iniciativa de la mateixa subsecció de l'arbre fruiter i l'olivera aquell mateix any. El seu impulsor fou el mateix Carles Jordà, que va acollir la proposta de Josep Carbó, i la direcció fou

³³⁷ Josep Cuffi també era membre de l'IACSI (1932).

³³⁸ Ferran del Campo Jordà, “El cooperativisme a Catalunya: una introducció històrica”, *Jornades sobre la viticultura de la conca mediterrània* (1986), Tarragona, Diputació de Tarragona / Universitat de Barcelona, 1995, pàg. 453-461.

³³⁹ C. Jordà, “Renovar cada dia”, *BCAA*, 4.1929.

³⁴⁰ L'article primer del reglament de la subsecció de l'arbre fruiter i de l'olivera, s'enunciava que el seu objectiu era “desvetllar l'afició al cultiu del fruiter i en particular la defensa i millora del cultiu de l'olivera, renovel·lació de l'oliveta vell, per mitjà de l'empelt amb noves varietats, plantacions novelles amb bon peu, rotacions de cultius intercalats dins de l'oliveta, fórmules econòmiques d'adobs, podes de reforma i podes de producció anyal, ensenyança ambulante de podadors, tractament de les malures amb els procediments més apropiats, recol·lecció oportuna, ràpida i econòmica, elaboració moderna, celler cooperatiu, anàlisi, comerç exterior dels productes, mercats de fruita fresca, ventes i expedicions de fruites en comú, conserves, aprofitaments dels sots-productes, anunci de corredors amb informació del mercat quinzenal de Barcelona, i totes les millores i nous procediments relacionats amb aquest ram” (*BCAA*, 2.1929). En canvi, l'any 1910 s'havia promogut la creació d'un Sindicat Empordanès d'elaboració i venda d'olis (*BCAA*, 1910, núm. 247).

encomanada al propietari de Lledó Joaquim Vayreda, que havia estat secretari de la secció primera de la CAOE (1908). A l'inici de 1930 el trull del sindicat ja funcionava a ple rendiment i l'oli que elaborava *“pot competir amb el de les comarques de major fama pels seus olis, com ens ho acredita l'oferta de preus que alguns tractants d'olis ja han fet i els rendiments obtinguts i que per cap altre han estat igualats”*³⁴¹. Pocs mesos més tard el nombre de socis ja depassava el centenar³⁴².

Sabem que una de les gestions de la subsecció fou l'establiment de vivers i camps de demostració d'acord amb la Diputació provincial, per tal de posar a l'abast dels agricultors varietats seleccionades; també es va sol·licitar a l'Ajuntament de Figueres la creació d'un mercat de fruites i verdures *“per tal de que obert tota la tarda i nit fins a la matinada, siga lloc escaient on els productors, exportadors, majoristes i detallistes puguin fer llurs transaccions per convertir-se durant el matí en el mercat de fruites i verdures de la Ciutat al servei de venedors i consumidors”*³⁴³. Es tractava d'alguns dels productes que, després de la crisi fil·loxèrica, havien esdevingut més remuneradors i es pensava que la proximitat de Perpinyà, des d'on s'expedien fruites i verdures a les principals ciutats d'Europa central i nòrdica, era una oportunitat estratègica per a la comarca si es potenciava l'horticultura i la producció de fruita.

Molts anys abans, un dels dirigents de la CAOE ja havia proposat *“classificar als associats per rahó dels interessos que'ls hi son comuns, especialment, atenent al cultiu ó especulació agrícola á que es dedican, formantse axís tantas seccions ó agrupacions com siguessin aquells”*³⁴⁴. Aquesta proposta responia a la consciència que la forma associativa que havia adoptat la CAOE tenia defectes que la privaven d'una acció eficaç i d'una participació més activa dels socis:

“hem fundat una associació mol extensa per els fins que s'ha proposat y per la gent que ha cridat y acoblat; li hem ficsat una lley ó Reglament; hem elegit una Junta de govern y ens hem quedat tranquilament, passivament, esperant que la associació, y la Junta y el Reglament fessin per si sols, per la única virtud de la seua eczistencia, el miracle de refer la nostra decaiguda y empobrida Agricultura [...] Tenim, donchs, que'ls agricultors ampurdanesos si bé'ns hem associat, entrant així en l'únich camí pera refer la nostra agricultura, pero an aquest camí ens hi hem encallat, porque per l'egoisme dels uns y la dexadesa del altres, no hem encertat á

³⁴¹ BCAA, 2.1930.

³⁴² BCAA, 5.1930.

³⁴³ BCAA, 3.1931.

³⁴⁴ Joseph Malagarriga, “Sobre'l mal y el remey de la nostra agricultura”, BCAA, 1.6.1905.

*organisarnos de manera que la nostra Associació tinga la vida feconda y vigorosa que reclaman las necessitats cada día més apremians del país*³⁴⁵.

Les propostes per esmenar aquests defectes de la CAOÉ, fent-la més activa i donant-li un sentit pràctic (fomentant el crèdit agrícola, la venda de productes més remuneradors i modernitzant el conreu i l'elaboració dels productes) consistien d'una banda en la creació de seccions atenent a l'especialització productiva i en *“promourer á cada poble ó agrupació dels pobles vehins y de interessos y necessitats comunas, la constitució d'Associacions ó gremis d'Agricultors, els quals haurían de tenir per principal fí estudiar sobre'l terrer las necessitats de cada poble, instant y promoguent, per medi de l'Associació comarcal, las midas y resolucions convenients*³⁴⁶.

Es plantejava doncs la falta d'adequació de l'organització de la CAOÉ per a atendre les necessitats pràctiques dels agricultors. Però, tot i que es detectaven aquestes necessitats, no es va ser capaç de donar-hi resposta. Quan l'any 1931 es fundà la Unió de Sindicats Agrícoles de Catalunya, s'adoptà aquesta forma d'organització en branques de producció (oleicultura, fruites, cereals, viticultura, productes hortícoles primerencs, ramaderia); però la CAOÉ ja no va intervenir-hi: a les comarques gironines foren el Sindicat Oleícola de la Garrotxa-Empordà i el Sindicat d'Espolla els que portaren la iniciativa³⁴⁷. Ambdós sindicats estaven radicats a la comarca de l'Alt Empordà, però funcionaven amb independència de la CAOÉ, tal com també va succeir a altres comarques. L'evolució de la CAOÉ no és pas un cas aïllat: posa de manifest els límits del model associatiu concebut pels propietaris com a resposta a la crisi agrària del final del segle XIX.

3.4. Alguns altres exemples

Fins aquí he presentat tres exemples ben diversos d'aquest model d'associació agrària aparegut amb el Reial Decret de 14 de novembre de 1890. Durant la darrera dècada del segle XIX es crearen altres cambres agrícoles a diferents localitats de

³⁴⁵ *Ibidem*, 1.5.1905.

³⁴⁶ *Ibidem*, 1.6.1905.

³⁴⁷ A la província de Lleida la campanya per a la fundació de la USAC fou protagonitzada pel Sindicat Agrícola de Cervera; a la de Tarragona, per la Federació Agrícola de la Conca de Barberà i el Sindicat Agrícola de Vilarodona, i a la província de Barcelona pel Sindicat Vitícola de Martorell i la Federació de Sindicats Agrícoles del Litoral.

Catalunya, com ara a Barcelona (1891)³⁴⁸, Tarragona (1891), Tortosa (1892), el Vendrell (1894), la Cellera de Ter (1894), Lleida (1899), o Reus (1900). També hi ha notícia de la fundació de cambres agrícoles a Ripollet, l'Arboç i Montblanc, l'any 1893, i a Banyeres del Penedès l'any 1899; però no n'he pogut confirmar l'existència de manera fefaent.

A Montblanc, segons una informació facilitada per Joan Poble, amb motiu de la protesta contra un nou impost sobre els alcoholos, “*s’ha remogut la idea de la fundació d’una Cambra Agrícola en aquesta població*”³⁴⁹. Tanmateix, no hi ha cap notícia de l’activitat d’aquesta cambra agrícola. Segons G. Serra, la cambra “*arribà a crear-se, però no tingué cap repercussió*”³⁵⁰. Uns anys més tard, el 1905, es fundà la Cambra Agrícola de Montblanc i la Conca, presidida per Agustí Pedrol i que s’adherí de seguida a la Federació Agrícola Catalana Balear; aquest és un fet perfectament documentat³⁵¹, tot i que segons A. Mayayo, la cambra no va inaugurar el seu casal social fins a l’any 1916 i la seva activitat va passar desapercebuda fins a la fundació de la Federació Agrícola de la Conca de Barberà³⁵².

A l’Arboç tampoc no s’han pogut trobar referències de l’activitat d’una cambra agrícola que, segons una notícia “*inmediatament després de constituïda, envià un saludo de confraternitat á la ‘Cambra Agrícola de Catalunya’*” i poc després s’hi adherí³⁵³. És molt probable que aquesta notícia es refereixi a l’Associació d’Agricultors d’Arboç, fundada el 1893 i que, segons E. Cruaños, va tenir uns deu o dotze anys de vida³⁵⁴. Fou aquesta associació, i no la suposada cambra agrícola, la que va assistir procedent de l’Arboç a la reunió fundacional de la Federació Agrícola Catalana, que va reunir els dirigents de la majoria de cambres agrícoles existents a Catalunya. En tot cas, aquesta cambra agrícola no tindria res a veure amb la

³⁴⁸ Sobre la Cambra Agrícola de Catalunya, fundada a Barcelona l’any 1891, vegeu l’apartat 1.3.2.

³⁴⁹ *La Pagesia*, 14.1.1893. En l’edició del número següent, aquest periòdic donava la benvinguda a la nova cambra agrícola (*La Pagesia*, 21.1.1893).

³⁵⁰ Gabriel Serra i Cendrós, “Montblanc: de la ‘febre d’or’ a la fil·loxera”, *Aplec de Treballs*, núm. 8, Centre d’Estudis de la Conca de Barberà, Montblanc, 1988, pàg. 207. L’autor cita una notícia de la fundació de la cambra apareguda al *Diario de Tarragona*, 1893, I, 13, pàg. 2.

³⁵¹ Arxiu Històric de Tarragona (AHT), Fons del Govern Civil, Associacions, exp. 1.520.

³⁵² Andreu Mayayo, *La Conca de Barberà (1890-1939): de la crisi agrària a la Guerra Civil*, Montblanc, Centre d’Estudis de la Conca de Barberà, 1994, pàg. 177-182.

³⁵³ *La Pagesia*, 21.1.1893 i 18.2.1893. Antoni Saumell, a la seva tesi doctoral sobre el cooperativisme i el sindicalisme agrari del Penedès, també esmenta una notícia de la fundació de la Cambra Agrícola de l’Arboç apareguda a un número d’*El Vendrellense* de gener de 1893; però no en dóna cap més notícia: A. Saumell, *Crisi vinícola, renovació tecnològica i cooperativisme. El Sindicat Agrícola del Vendrell i els cellers cooperatius del Penedès del primer terç del segle XX (1900-1936)*, Universitat Pompeu Fabra, 1998, pàg. 220.

³⁵⁴ Esteve Cruaños Oliver, *El llibre de l’Arboç*, Tarragona, Institut d’Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV, Diputació Provincial de Tarragona, 1985, pàg. 185.

“*asociación mútua o comunidad de aparceros, arrendatarios de fincas rústicas y en general de obreros agricultores*” fundada amb la denominació de Cambra Agrícola a la mateixa localitat l’any 1921, i que es tractava d’una petita associació de pagesos (l’any 1925 agrupava un total de setanta socis) orientada al mutualisme i a les compres cooperatives³⁵⁵. Molt més important que aquesta fou, des del punt de vista cooperatiu, el Sindicat Vitícola Comarcal de l’Arboç: fundat l’any 1919, va adquirir una fàbrica per destinar-la a destileria cooperativa, i a més de transformar els subproductes de la vinificació, el sindicat es proposava “*mejorar el cultivo de la vid y fomentar y desarrollar el crédito agrícola, estableciendo una Caja Rural para los socios. También se propone la compra en común de abonos, maquinaria agrícola y demás elementos de producción*”³⁵⁶. L’any 1922 tenia sis-cents socis repartits entre bona part dels pobles del Baix Penedès i destil·lava un mil tones de brisa³⁵⁷.

A Banyeres del Penedès, succeí un fet semblant al de l’Arboç: l’any 1918 es fundà un sindicat amb el nom de Cambra Agrícola de Banyeres, que no tenia cap relació amb la iniciativa de 1899. En aquest cas, es tractava d’un sindicat catòlic protagonitzat per pagesos molt petits i orientat a potenciar el crèdit agrícola, el cooperativisme de consum i sobretot el mutualisme³⁵⁸. Si el desenvolupament de les seccions fou modest, respondria en aquest cas més que al caràcter de l’entitat, a la modèstia dels seus recursos econòmics.

Segons una altra notícia publicada per *La Pagesia* (7.1.1893), “*la vigília de capdany se tractá, á Ripollet, de la constitució d’una Cambra Agrícola en lo Vallés, qual reglament está ja aprobat per la Superioritat*”. Però, tot i que efectivament consta inscrita en el registre del Govern Civil de la província³⁵⁹, no sembla que arribés a tenir una existència efectiva. Com veurem més endavant, l’any 1901 es fundà a Granollers una Cambra Agrícola del Vallès i l’any següent a Ripollet es

³⁵⁵ La cita és dels *Estatutos de la Cámara Agrícola de Arbós*, art. 1 (AHT, Fons del Govern Civil, Associacions, exp. 1.208). En la seva monografia sobre l’Arboç, Esteve Cruaños només fa menció de l’existència de la Cooperativa de consum “La Confiança” (1905), la delegació local de la Unió de Vinyaters de Catalunya (1912), el Sindicat Agrícola Vitícola i Comarcal de l’Arboç (1919), la Societat d’Obrers Agricultors de l’Arboç (1919) i l’Associació de Propietaris que es fundà aquest mateix any com a resposta a la Societat d’Obrers Agrícoles (*ibídem*, pàg. 188).

³⁵⁶ *RIACSI*, 5.6.1919.

³⁵⁷ Antoni Saumell, *Crisi vinícola...*, pàg. 460.

³⁵⁸ *Ibídem*, pàg. 618 i ss. En l’expedient d’aprovació dels estatuts de l’entitat per part del bisbe de Barcelona, hi consta un segon informe de la Junta Diocesana d’Acció Catòlica del 18.9.1919 que opinava que no s’havien d’aprovar: “*Examinados los Estatutos de la Cámara Agrícola de Banyeras y visto el acuerdo de la Junta Directiva de la Federación Católica Agrícola Barcelonesa y, considerando la obra en su propio carácter marcadamente laico, comprobado por informes particulares, y separada de otra institución agraria católica como sería el Sindicato, la Junta Diocesana opina que no procede su aprobación*” (ADB, fons d’entitats).

³⁵⁹ AGCB, Fons d’Associacions, reg. 1.565. Vegeu, Pere Solà, *Història de l’associacionisme català contemporani. Barcelona i les comarques de la seva demarcació (1874-1966)*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1993.

crearen dues societats agrícoles que agrupaven a la petita pagesia local, sense que quedés cap rastre de l'esmentada cambra³⁶⁰.

Totes les cambres agrícoles creades durant aquests anys del final de segle XIX tenien característiques particulars, d'acord amb el medi local on s'inserien i el moment de la seva fundació. Però el que interessa és descobrir en les diferents experiències les regularitats que ens permeten descriure el model associatiu en el seu conjunt. Els tres exemples tractats en els apartats anteriors (3.1., 3.2 i 3.3.) no han estat escollits a l'atzar, sinó perquè —més enllà de la seva significació particular— presentaven alguns elements que permeten establir una certa tipologia. En aquest apartat només afegiré algunes descripcions d'altres cambres agrícoles creades durant aquests anys per ressaltar-ne les afinitats amb les que ja s'han descrit amb més detall i, d'aquesta manera, contribuir a la caracterització global d'aquest model associatiu.

3.4.1. La Cambra Agrícola de la Celler de Ter

La documentació disponible de la Cambra Agrícola de la Celler de Ter (CAOC)³⁶¹, ens forneix una descripció assimilable en molts aspectes a l'experiència de la Cambra Agrícola de Maldà. La Celler de Ter (Selva) comptava al final del segle XIX amb una població de mil tres-cents habitants, ocupats principalment en el sector primari: aprofitant els recursos forestals dels encontorns, s'havia desenvolupat tradicionalment una certa especialització en la fabricació de rodells per a bótes; però la primera fàbrica moderna important s'hi instal·là el 1887 i el ferrocarril no hi arribà

³⁶⁰ Les dues entitats fundades l'any 1902, s'orientaven fonamentalment al mutualisme: la Cooperativa Recreativa de Ripollet, que agrupava fonamentalment als jornalers, va establir una cooperativa de consum i, segons els seus estatuts, "*tiene por objeto la instrucción y el fomento de la agricultura por medio de la lectura de libros y periódicos, y al efecto celebrarse veladas y conferencias públicas, ocupándose sus individuos en las conferencias del progreso y el fomento de la agricultura*". La Societat Agrícola de Ripollet tenia com a objectius els socors mutus, els préstecs i la compra-venda d'adobs i llavors. Més tard, l'any 1916, es crearia un Sindicat Agrícola de Ripollet (Sindicat Agrícola Cooperatiu des de 1918) de caràcter confessional i interclassista, que s'adherí a la FACB (AGCB, Fons d'Associacions, exp. 3.688, 3.687 i 9.312). També hi ha notícia d'un Sindicat Agrícola de Ripollet fundat el primer de novembre de 1920 i compostat per pagesos i arrendataris; el 1936 comptava amb 222 socis i va continuar actiu amb posterioritat a la Guerra Civil, tot i que a partir dels anys seixanta va començar el seu declivi definitiu: l'any 1966 encara comptava amb 196 socis, però deu anys més tard només amb 60 (Ramon Martos Calpena, "El sindicato agrícola de Ripollet: un ejemplo del cultivo de la viña y su comercialización en el Vallés occidental", *Jornades sobre la viticultura de la conca mediterrània (1986)*, Tarragona, Diputació de Tarragona / Universitat de Barcelona, 1995, pàg. 684-695). Sobre la fundació a Granollers de la Cambra Agrícola del Vallés, vegeu l'apartat 6.3.2. Curiosament, l'any 1898 també es traslladà de Ripollet a Granollers la redacció del periòdic catalanista *La Veu del Vallés*, creat dos anys abans (Vegeu J. Planas, *Catalanisme i agrarisme...*, pàg. 75 i ss.).

³⁶¹ Al fons Codina i Viñas de l'Arxiu Històric Comarcal de Santa Coloma de Farners (AHCSF) s'han conservat les actes de la Cambra Agrícola de la Celler de Ter dels anys 1895-1899, així com també els estatuts i altres documents relatius a l'entitat. Vull agrair a l'arxiver Xavier Pérez que m'hagi facilitat la consulta d'aquesta documentació.

fins al 1895³⁶². Com en el cas de Maldà, la creació d'aquesta cambra agrícola es produí per iniciativa d'un propietari local, Andreu Guerra i Bosch, que va aconseguir convèncer els principals contribuents dels efectes benèfics que tindria per a la població i per a la seva comarca. Entre aquests hi havia el metge titular de la Cellera, Ramon Codina i Callís, que en el moment de la fundació de la Cambra presidia l'ajuntament, i el seu fill, Joaquim Codina i Viñas, que només amb vint-i-sis anys en fou elegit vicepresident i que en moltes ocasions va exercir de president per absència d'Andreu Guerra³⁶³. Joaquim Codina també va estudiar medicina i uns anys després del seu pare també exerciria el càrrec d'alcalde de la Cellera (1900-1901). A més de la seva activitat com a metge, era l'hereu de la pairalia de can Vinyes, una de les més importants de la localitat³⁶⁴. En el grup de fundadors de la CAOC hi havia un altre metge, Calixte Noguer, que també estava llicenciat en farmàcia i en pedagogia, i que fou membre de la Societat Econòmica d'Amics del País de Girona i de l'Acadèmia d'Higiene de Catalunya, entre altres³⁶⁵. Entre els fundadors que varen constituir la primera junta directiva també hi havia Joan Bosch, Joan Casalprim, Joaquim Clos, Josep Figueras, Benet Lloret, Salvador Peracaula, Josep Pont, Josep Ribas i Joan Viñas:

³⁶² Cap a finals de l'any 1882 municipi de la Cellera va celebrar amb entusiasme l'aprovació al Senat del projecte de construcció de la línia de ferrocarril de Girona a Olot, però el projecte va tardar encara tretze anys a fer-se realitat. La primera fita important en el procés industrialitzador de la vila és la inauguració, el 13 de novembre de 1887, d'una gran fàbrica tèxtil a la confluència de la riera d'Osor amb el Ter, que donaria treball a les poblacions de la Cellera i d'Anglès (Isidre Prades, *Notícia biogràfica del micòleg Joaquim Codina i Vinyes (1868-1934)*, La Cellera de Ter, 1984, pàg. 6-9). Sobre la fabricació de rodells, vegeu Roger Zamorano, *El sindicalisme forestal dins del moviment obrer català: els rodells*, Arbúcies, Museu Etnològic del Montseny La Gabella, 2000.

³⁶³ Tot i que en els primers anys les reunions de la junta directiva es celebraven al domicili i sota la presidència d'Andreu Guerra, a partir de 1897 la presidència de les sessions va recaure invariablement en el vicepresident, Joaquim Codina. Fins i tot l'assemblea general del primer d'octubre de 1897, que va tenir lloc a la sala capitular de l'ajuntament i en la qual es ratificà a Andreu Guerra en el càrrec de president (AHCSF, fons Codina i Viñas; Llibre d'actes de la CAOC).

³⁶⁴ Teresa Vinyes, pubilla del mas i mare de Joaquim Codina, fou el darrer esglaó d'un llinatge documentat des del segle XII (Isidre Prades, *Notícia biogràfica...*, pàg. 5 i 15). Joaquim Codina va ingressar com a soci corresponsal a l'IACSI l'any 1918.

³⁶⁵ Isidre Prades, *Notícia biogràfica...*, pàg. 10. Un seu fill, Santiago Noguer i Moré, fou cap del servei de dermatologia de l'hospital de Sant Pau de Barcelona, i president d'honor de l'Associació de Dermatologia de l'Acadèmia de Ciències Mèdiques i de l'Institut de Medicina Pràctica de Barcelona.

**Junta Directiva de la Cambra Agrícola
de la Cellera i pobles comarcans (1895)**

Andreu Guerra i Bosch (president)
Joaquim Codina i Vinyes (vicepresident)
Salvador Peracaula i Cortada (tresorer)
Calixte Noguer i Taberner (comptador)
Ramon Codina i Callís (vocal)
Joaquim Clos i Vidal (vocal)
Joan Viñas i Ribas (vocal)
Joan Bosch i Rouras (vocal)
Joan Casalprim i Noguer (vocal)
Benet Lloret i Vidal (vocal)
Josep Pont i Antoner (vocal)
Josep Figueras i Noguer (vocal)
Josep Ribas i Girbal (secretari)

La CAOC es fundà el 6 de desembre de 1894: segons una crònica reproduïda al periòdic *Lo Geronès*, aquest dia “foren cridats á una reunió general tots los vehins d’aquesta vila, y otras poblacions comarcanas, pera fundar una Cambra Agrícola”³⁶⁶. L’acte fou presidit per l’alcalde de la Cellera, Ramon Codina, i comptà amb la presència d’un notari de Santa Coloma de Farners, Joaquim Barril, que aixecà acta de l’aprovació dels estatuts i del nomenament de la junta directiva. La CAOC fou reconeguda oficialment per un Reial Decret el 10 de maig de 1895 amb el nom de *Cámara Agrícola Oficial de la Sella y pueblos comarcanos*. Segons l’article segon dels seus estatuts, estenia la seva acció a tot el partit judicial de Santa Coloma de Farners i als termes municipals de la conca del riu Ter i els seus afluents dels partits judicials de Girona i Olot, amb la voluntat que “participen de los beneficios de la Cámara ciertas localidades que, si por efecto de divisiones administrativas no forman parte del partido judicial de Santa Coloma, tienen sin embargo con las de éste íntima relación, comunidad de intereses, identidad de aspiraciones y un mismo criterio para resolverlas”³⁶⁷.

Es fa difícil l’extensió efectiva del seu radi d’implantació: segons el secretari de la CAOC, en el moment de la fundació “passan ja de cent vint y cinch los allistats”³⁶⁸ i la campanya de propaganda no es portà a terme fins a la tardor de l’any 1895, un cop l’entitat ja havia rebut el reconeixement oficial. Tanmateix, atenent a l’admissió de socis que aprovava la junta directiva, només he pogut confegir una relació d’una

³⁶⁶ *Lo Geronès*, 15.12.1894. Reprodueix una carta al director de J. R. (presumiblement del secretari de la junta directiva de la CAOC Josep Ribas) datada el 8 de desembre a la Cellera.

³⁶⁷ Full de propaganda de la junta directiva de la CAOC, d’agost de 1895 (AHSCF, Fons Codina i Viñas).

³⁶⁸ *Lo Geronès*, 15.12.1894.

seixantena de socis. He pogut esbrinar la localitat de residència de la meitat d'aquesta seixantena: la majoria eren de la Cellera (18) i la seguien en importància les localitats d'Anglès (7) i d'Amer (3), és a dir de les localitats veïnes més immediates³⁶⁹. També hi consten tres propietaris residents a Girona, dos a Barcelona i un a Olot, els quals molt probablement tenien finques a la Cellera o als termes més immediats³⁷⁰. Però és significatiu que no hi consti cap propietari de Santa Coloma de Farners, que era el cap de partit judicial i que, com hem vist, l'any 1900 acolliria amb entusiasme la creació d'una subdelegació de la Cambra Agrícola de l'Empordà amb seu a Figueres³⁷¹. Els estatuts preveïen que quan el nombre de socis d'un dels pobles adherits a la CAOC arribés a trenta, un d'ells seria nomenat vocal de la junta (art. 12); però no sembla que es produís mai aquesta eventualitat.

Com en el cas de Maldà, al poble de la Cellera no havia existit cap entitat que pogués servir de precedent. La fundació de la CAOC es produí com a conseqüència del malestar provocat per la crisi agrària del final de segle XIX:

“En el actual estado de la propiedad rústica, de la agricultura é industrias de ella derivadas, víctimas todas de insoportables tributos, de injusticias y atropellos de todo género; con rendimientos tan escasos que no llegan las más veces á cubrir los gastos de cultivo; sin mercado interior que asegure las transacciones directas entre productor y consumidor; sin exportación al extranjero que la falta de convenios internacionales ha hecho imposible, las clases rurales de nuestro país, cualesquiera que sean su posición social y el objeto á que su actividad se aplique, deben esforzarse en aparecer unidas, fuertes y resueltas para defender su derecho á la vida y recabar del Gobierno lo que convenga á sus legítimos intereses de contribuyentes y agricultores. El principio de asociación, prudentemente aplicado, es el único remedio práctico que puede oponerse con esperanzas de éxito á los males que todos lamentamos [...]”³⁷².

Els seus fundadors la consideraven “*como el medio más eficaz y práctico de conseguir que sean atendidas las justas aspiraciones del país agrícola*”³⁷³. Segons

³⁶⁹ Vegeu la relació de socis de la CAOC a l'apèndix 5.

³⁷⁰ El Marquès de Castellldosrius (Barcelona) tenia finques a la Cellera, Anglès i Quart (Selva), a més de moltes altres possessions a diferents comarques de Catalunya, com ara al Maresme (castell de Dosrius), Osona, Vallès Oriental i Alt Empordà, a més de la Torre de Sarrià, que era la seva residència habitual. L'any 1933 Carles de Sentmenat i Sentmenat (1863-1935), IX Marquès de Castellldosrius, feia constar al Registre de la Propietat Expropiable 31 hectàrees de terra al partit judicial de Santa Coloma de Farners (Ministeri d'Agricultura, Arxiu de l'IRYDA, *Inventario de Fincas Expropiables, 1933-1935*). Carles Soler (Olot) també tenia finques a la Cellera, Joan Calm (Girona) era el propietari del mas Perarnau d'Anglès.

³⁷¹ Vegeu l'apartat 3.3.2.

³⁷² Full de propaganda de la junta directiva de la CAOC, d'agost de 1895 (AHCSF, Fons Codina i Viñas).

³⁷³ *Ibidem*.

ells, un cop reconegudes oficialment, les cambres agrícoles esdevenien “*verdaderos organismos del Estado*”, amb facultats i drets reconeguts per tal que “*se oiga su opinión cuando por el Gobierno se trata de asuntos que afectan directamente á la producción y á la riqueza agrícola*”³⁷⁴. Entre aquestes facultats hi havia la possibilitat de formar col·legi electoral especial per a l’elecció d’un diputat a Corts, “*si la Cámara llegase a reunir el número de socios necesario [...] pudiendo en el entretanto asociarse á la Cámara ó Cámaras agrícolas más próximas para completar el número de votos que exige la ley electoral, al objeto de elegir un representante común*”³⁷⁵.

L’objectiu de la CAOC, per tant, era articular els propietaris i agricultors de la regió, perquè constituïssin un grup de pressió enfront del Govern per la defensa dels seus interessos, tant els d’àmbit estrictament local, com els interessos agraris generals que estaven acusant la situació de crisi. Per això va sintonitzar de seguida amb la campanya que estava portant a terme la Lliga de Productors i participà en l’assemblea general que aquesta entitat va convocar a Barcelona el novembre de 1895 i també en l’assemblea nacional de productors que es celebrà a Saragossa l’any 1899³⁷⁶. I, naturalment, també va coincidir amb l’IACSI: l’any 1898 s’adherí a la seva proposta de crear una “*una federación de todas las sociedades agrícolas españolas compuesta de los Sres Presidentes ú otros vocales de la Junta Directiva de las mismas, con el fin de aumentar su prestigio y aunar voluntades al propio tiempo que llevar la iniciativa de cuantos asuntos sean necesarios para la defensa y fomento de los intereses agrícolas de sus respectivas comarcas*”³⁷⁷, i el 27 de febrer de 1899 va participar en la fundació de la Federació Agrícola Catalana, representada pel seu president Andreu Guerra³⁷⁸.

Però aleshores la CAOC ja tenia poca vida efectiva. La darrera acta que s’ha conservat data del 28 de febrer de 1899. L’any 1902, Andreu Guerra encara assistia a les reunions de la FACB en representació de la CAOC³⁷⁹; i aquest mateix any, per

³⁷⁴ *Ibidem*.

³⁷⁵ *Estatutos para la creación y régimen de la Cámara Agrícola Oficial de La Sellera y pueblos comarcanos*, art. 5 (AHCSF, Fons Codina i Viñas).

³⁷⁶ En una de les primeres reunions, el 20 de setembre de 1895, la junta directiva de la CAOC acordà que estaria representada en l’assemblea de Barcelona pel seu president, Andreu Guerra (AHCSF, Fons Codina i Viñas: Llibre d’actes de la CAOC). Sobre l’assemblea de Barcelona, vegeu *RIACSI*, 12.1895 i també l’apartat 1.4. Andreu Guerra també fou el representant de la CAOC a l’Assemblea Nacional de Productors de Saragossa (Llibre d’actes de la CAOC: sessió del 30.1.1899).

³⁷⁷ AHCSF, Fons Codina i Viñas: Llibre d’actes de la CAOC, sessió del 15.7.1898. Segons l’acta d’aquesta reunió, els membres de la junta directiva de la CAOC “*se asocian al proyecto de Federación propuesto, entendiéndole muy acertado, reservándose exponer en su día algunas modificaciones de detalle*”.

³⁷⁸ En aquesta reunió, Andreu Guerra representava també el Centre Agrícola Mercantil de Puigcerdà.

³⁷⁹ Sessió del 16.2.1902, celebrada en el local de l’IACSI i presidida per Teodor Creus (*EL*, 15.4.1902). A nivell nominal, encara trobem l’adhesió de la CAOC en dates posteriors, com per exemple en el manifest de la FACB

ordre del Governador Civil de la província, l'alcalde de la Cellera encara reclamava a Joaquim Codina una relació de socis de la CAOC i dels membres de la seva junta directiva³⁸⁰. Però tot fa pensar que la seva existència havia de ser poc més que nominal. El setembre de 1898 la junta directiva ja havia decidit suspendre l'assemblea de socis que s'havia de fer per renovar els càrrecs i va deixar subsistents els que havien estat elegits l'any anterior³⁸¹. Tot i que els estatuts preveïen la possibilitat que els càrrecs de la junta fossin reelegits indefinidament (art. 14), la no convocatòria de l'assemblea és un signe evident de crisi.

Com va succeir en la Cambra Agrícola de Maldà, la CAOC no va aconseguir dotar-se d'una estructura associativa prou sòlida i va ser una experiència efímera. En el cas de la Cellera, la conservació del llibre d'actes deixa constància d'una vida associativa molt minsa: no va dotar-se de local social (les reunions de la junta directiva es celebraven al domicili de la presidència un cop cada tres mesos i les reunions generals es podien celebrar a la sala capitular de l'ajuntament), tampoc va desenvolupar cap tipus d'activitat cooperativa i les activitats de foment agrícola foren també pràcticament inexistents. En una ocasió, la junta de la CAOC va deliberar sobre la conveniència d'establir alguna relació comercial entre els ramaders de la demarcació de la Cambra i el mercat de Barcelona³⁸²; però no va realitzar cap gestió efectiva. En l'assemblea general del primer d'octubre de 1897 també s'examinaren les propostes de creació d'un observatori meteorològic i de camps d'experimentació; però tampoc van tenir cap conseqüència pràctica³⁸³. En canvi, es realitzaren gestions per aturar la concessió d'aprofitaments de les aigües del Ter per a usos industrials, s'elevaren exposicions en contra dels recàrrecs contra la tributació de la riquesa rústica o es recolzaren iniciatives com el missatge de les quatre diputacions

"Als Agricultors" del 28.7.1905; però és molt probable que es tracti merament d'un recurs per augmentar la representativitat dels signataris. També apareix en alguns registres amb escassa fiabilitat, com ara en el "Mapa estadístico del movimiento social agrario" (Asociación de Agricultores de España, *Memoria del II Congreso entre Asociaciones Agrícolas*, 1911).

³⁸⁰ AHCSF, Fons Codina i Viñas.

³⁸¹ Els càrrecs elegits en l'assemblea general d'octubre de 1897 eren els següents: Andreu Guerra Bosch (president), Joaquim Codina Viñas (vicepresident), Salvador Peracaula Cortada (tresorer), Calixte Noguer Taberner (comptador), Joaquim Clos Vidal (vocal), Joan Viñas Ribas (vocal), Joan Bosch Rouras (vocal), Joan Casalprim Noguer (vocal), Benet Lloret Vidal (vocal), Ciprià Mitjà Pujals (vocal), Josep Cabañas Puig (vocal), Josep Pont Antoner (vocal), Pere Figueras Reixach (vocal) i Josep Ribas Girbal (secretari). Joaquim Clos i Joan Bosch, van morir l'any 1898; però no consta que fossin substituïts a la junta directiva (AHCSF, Fons Codina i Viñas, Llibre d'actes de la CAOC: sessions del 1.10.1897, 30.5.1898, 20.9.1898 i 20.11.1898).

³⁸² Llibre d'actes de la CAOC: sessió del 17.3.1896.

³⁸³ La proposta de creació de camps d'experimentació, efectuada per Joaquim Codina, fou retirada per ell mateix "para modificarla convenientemente atendiendo á las observaciones formuladas por varios de los asociados. Como quiera que la presentación de la segunda referente á la creación de un observatorio meteorológico descansaba como base sobre los campos de experimentación, su autor [Calixte Noguer] la retiró para hasta que vuelva á presentarse la primera" (Llibre d'actes de la CAOC: acta de l'assemblea general del 1.10.1897). No es tornà a presentar cap de les propostes.

catalanes a la Reina Regent (1898) o com l'exposició de l'IACSI dirigida al Ministre de Foment sobre el lliure conreu del tabac, sucre i cotó (1899). Un balanç ben pobre per a una entitat que atribuïa moltes més àmplies, i que explica que desaparegués al cap de pocs anys de la seva fundació.

Però difícilment podia interessar a la pagesia de la regió una entitat que oferís tan pocs resultats pràctics per afrontar els problemes de l'agricultura. Cal dir que, des d'un principi, la CAOC no es va marcar objectius en l'àmbit de la cooperació agrària. En els estatuts no hi havia cap menció relativa al subministrament d'inputs agrícoles o al crèdit rural. D'acord amb les facultats que li conferia el Reial Decret de Cambres Agràries, esmentava l'organització d'exposicions i concursos, la celebració de conferències, la publicació de memòries, la gestió prop de les administracions públiques per a la creació de camps d'experimentació o granges model i també l'acció davant dels tribunals per a la persecució de l'adulteració o falsificació de productes agrícoles (art. 3). Però com hem vist, tampoc en aquest àmbit s'efectuaren gestions destacables. Segons el seu president, els propòsits de la CAOC es podien resumir amb les següents paraules:

“Unió estreta de tots los agricultors, propietarios é industrials agrícolas, sense diferència de partits polítics, pera tot fassi relació al foment y defensa de la propietat rústica, de la agricultura y de les industries que de ella se'n derivan”³⁸⁴

Es tracta d'una declaració apropiada per a un moviment de protesta conjuntural, però no per establir una entitat de caràcter permanent que realitzés una contribució significativa a la vida social i econòmica de la regió. Es pretenia mobilitzar tot el sector agrari, de manera que, segons els estatuts de la CAOC, “*se hallen representados en ella todos los elementos agrícolas productores*” (art. 3). Els socis només havien de complir la condició de “*ser vecinos de cualquiera de los pueblos asociados á la Cámara ya sean propietarios rurales, arrendatarios, ganaderos, industriales agrícolas, ingenieros, peritos agrónomos, apoderados de fincas rústicas, mozos de labranza, mayordomos, capataces ó agentes subalternos de cultivo y de industrias rurales; como también los que sin ser vecinos, sean propietarios en alguno de los pueblos asociados á la Cámara*” (art. 6). Però darrera d'aquesta declaració tampoc hi havia una pretensió interclassista autèntica, perquè quan es va emprendre la campanya de captació de socis, s'acordà “*remitir ejemplares de los propios Estatutos, de las circulares impresas y de las papeletas de ingreso a todos los Señores Alcaldes, Jueces municipales, Reverendos Párrocos y á los propietarios é*

³⁸⁴ Lo Geronès, 15.6.1895.

*industriales más caracterizados de los pueblos comprendidos en la Cámara; como también se acordó que los individuos de la Junta directiva pondrían en juego sus relaciones particulares á fin de conseguir el mayor ingreso posible de socios en la Cámara*³⁸⁵. I, en tot cas, segons els estatuts només serien elegibles per als càrrecs de la junta directiva aquells socis que figuressin en la meitat superior de l'escala que es formaria amb tots els socis, per ordre d'antiguitat (art. 13). Els fundadors, per tant, es reservaven d'aquesta manera la direcció de l'entitat. En conjunt, doncs, els resultats obtinguts per la CAOC corresponien al model d'associació de les cambres agrícoles.

3.4.2. La Cambra Agrícola de Tortosa

A Tortosa, en canvi, trobem una de les cambres agrícoles que va tenir més continuïtat: creada l'any 1892 perdurà fins als anys trenta, sempre encapçalada pel seu president, Primitiu Ayuso i Colina. En la sessió constitutiva de la Cambra Agrícola de Tortosa i sa comarca (CAOT), que va celebrar-se el 18 d'abril de 1892, fou nomenat president el Marquès de Bellet, en tant que P. Ayuso exercí el càrrec de vicepresident fins almenys l'any 1894; però Ayuso ja va presidir la sessió constitutiva i la comissió nominadora de la junta directiva, i fou des de l'inici el màxim organitzador de la CAOT:

³⁸⁵ AHCSF, Fons Codina i Viñas, Llibre d'Actes de la CAOC: sessió del 20.9.1895.

**Junta Directiva de la Cambra Agrícola
de Tortosa i sa comarca (1892)³⁸⁶**

Marquès de Bellet (president)

Joaquim Pinós (vicepresident)

Primitiu Ayuso Colina (vicepresident)

Felip Vergés (secretari)

Josep Via (secretari)

Josep Bernís (tresorer)

Pere Franquet (comptador)

Manuel Pinós (vocal)

Tomàs Garcia (vocal)

Francesc Llasat Puig (vocal)

Víctor Olesa (vocal)

Jaume Ortega (vocal)

Pasqual Ballesté (vocal)

Trinitat de Bermejo (vocal)

Baltasar de Salvador (vocal)

Josep Llanes (vocal)

Ignasi Ramon (vocal)

Francesc Maña (vocal)

Baptista Eiximeno (vocal)

Simó Gas Arasa (vocal)

Joan Mangrané (vocal)

Antoni Tallada Olivares (vocal)

Manuel Llasat (vocal)

Rafael Vilas (vocal)

La CAOT va néixer amb els objectius de fomentar el desenvolupament de l'agricultura comarcal i de defensar els interessos de la classe agrícola en general. Aquests objectius es volien aconseguir per mitjà d'exposicions als poders de l'Estat i les autoritats competents, i de la lectura, les conferències, exposicions, certàmens i publicacions. Durant molts anys va publicar un butlletí amb notícies i articles de caràcter tècnic i divulgatiu³⁸⁷. Segons els estatuts, en el local social hi hauria una sala de conferències i de juntes, un gabinet de lectura amb periòdics i revistes i una biblioteca amb publicacions d'interès agrícola, i "*procurará establecer un museo de producciones agrícolas, aperos e instrumentos de labranza y otros objetos que*

³⁸⁶ La junta directiva fou proposada per una comissió nominadora formada per Primitiu Ayuso, Josep Bernís, Francesc Llasat Puig i Josep Via (que formaven la mesa de la sessió amb a els càrrecs de president, vocals i secretari respectivament) i Antoni Tallada, Josep Llanes i Jaume Ortega, que s'afegiren ala membres de la mesa per formar la comissió. La candidatura proposada fou aprovada per unanimitat. L'any 1895 s'aprovà una modificació de l'article 14 dels estatuts per reduir a la meitat el nombre de membres de la junta directiva: segons la nova disposició, "*la Cámara Agrícola estará regida por una Junta Directiva compuesta de un presidente, un vicepresidente, un tesorero, un contador, un secretario general y siete vocales*" (AHT, Fons del Govern Civil, Associacions, exp. 928).

³⁸⁷ A l'Hemeroteca Municipal de l'Ajuntament de Madrid, he localitzat una col·lecció molt completa del *Boletín de la Cámara Agrícola de Tortosa* dels anys 1895-1912.

*juzguen dignos de aplicación y estudio y demás materias útiles á la agricultura ó á sus industrias y en proporción que lo permitan los medios y adelantos de la Cámara*³⁸⁸. També promouria l'establiment de camps d'experimentació agrícola, un laboratori i un observatori meteorològic. Però no hi havia cap propòsit de desenvolupar serveis cooperatius. En canvi, no descuidava l'àmbit de la sociabilitat: *“la Sociedad tendrá un local donde puedan reunirse los asociados, en el cual habrá [...] salas destinadas á conversación y á meros pasatiempos*³⁸⁹. Preveia també la comunicació amb altres societats o corporacions i la creació d'associacions útils als agricultors (art. 2).

La CAOT va ser una de les entitats que va promoure la creació de la FACB i també de la UAE³⁹⁰. L'any 1893, encara sota la presidència del marquès de Bellet, la CAOT ja va llençar una iniciativa per agrupar les cambres agrícoles que, uns anys més tard, sota la direcció de l'IACSI, donaria lloc a la creació de la Federació Agrícola Catalana. La CAOT fou una de les associacions que va participar en l'acte de fundació, que va tenir lloc el 27 de febrer de 1899 a la seu de l'IACSI: va estar representada pel Baró de Purroy, propietari d'un extens patrimoni al costat de Tortosa i que durant alguns anys fou membre de la junta directiva de la CAOT. El Baró de Purroy era membre de l'IACSI des de 1878 i membre de la seva junta directiva des de 1891, dintre de la qual va arribar a exercir la vicepresidència els anys 1909-1913. Fou membre de la comissió redactora del reglament de la Federació Agrícola Catalana i el principal organitzador del Congrés Agrícola que es va celebrar a Tortosa l'any 1914, on fou elegit vicepresident de la FACB.

Primitiu Ayuso, que va succeir el marquès de Bellet en la presidència de la CAOT, va posicionar-se en contra dels plantejaments de Joaquín Costa en l'Assemblea de Productors de Saragossa de l'any 1899 i fou un dels principals promotors de la Federació Agrícola Catalana i, en darrer terme, de la Unión Agraria Española³⁹¹. Tot i la seva contribució a l'articulació dels interessos agraris en un àmbit superior a la pròpia comarca, la seva defensa dels interessos agrícoles locals el portà en ocasions a enfrontar-se amb els plantejaments de l'IACSI i de la FACB. L'any 1901 la CAOT s'oposà a una petició dels propietaris penedesencs perquè els drets de consum aplicats al vi es restringissin al grau d'alcohol que contenien, que era defensada per

³⁸⁸ *Estatutos de la Cámara Agrícola de la Comarca de Tortosa* (20.11.1895), art. 3. Els estatuts de 1895 eren còpia dels aprovats pel Governador Civil de la província el 22.12.1891, amb la modificació assenyalada de l'article 14.

³⁸⁹ *Ibidem*.

³⁹⁰ Vegeu els apartats 4.3.1. i 4.3.2.

³⁹¹ Vegeu els apartats 1.4. i 4.3.2.

la FACB, per raó que a l'àrea de Tortosa es produïen vins d'alta graduació³⁹². Respecte a l'IACSI, la relació de la CAOT tampoc no va estar exempta de diferències: en una ocasió P. Ayuso va criticar obertament a la direcció de l'IACSI tot afirmant en el butlletí de la Cambra que "*la opinión pública vaya ilustrándose acerca del valor real y positivo de ciertas corporaciones pseudo agrícolas, que cuando a sus intereses personales conviene, sacrifican las apariencias y aún la corrección usual y corriente en todas las relaciones sociales*"³⁹³. Aquestes desavinences van tenir com a conseqüència que la CAOT es desvinculés de la FACB: "*rara coincidencia, la entidad que inició la Federación [Agrícola Catalano-Balear] es hoy la más refractaria, la más rehacia a prestar su cooperación*"³⁹⁴.

Respecte a les iniciatives d'àmbit local, cal destacar la fundació de la Unió Agrícola de Tortosa i sa comarca, l'any 1894, com a secció de la CAOT amb vida pròpia, amb l'objectiu de "*atender á la vigilancia y policía rural de las fincas rústicas y urbanas*"³⁹⁵. La sessió constitutiva va celebrar-se el 15 de gener de 1895, però aleshores ja hi havia inscrits un total de 23.906 jornals (14.218 jornals cultivats) i els vuit guardes rurals contractats havien presentat 59 denúncies³⁹⁶. La nova entitat va tenir èxit destacable, atès que l'any 1900 eren "*más de tres mil doscientos individuos con que actualmente cuenta esta Sociedad*"³⁹⁷. Tanmateix, aquest èxit no va estar

³⁹² EL, 15.8.1901.

³⁹³ Segons els dirigents de l'IACSI, P. Ayuso havia adreçat una exposició al President del Consell de Ministres en contra de la modificació d'aranzels per a les llavors oleaginoses incloent com a signant el vicepresident de l'IACSI, Francesc de P. Vergés, sense el seu consentiment (RIACSI, 5.9.1905).

³⁹⁴ RA, 4.1912.

³⁹⁵ Estatutos de la Unión Agrícola de Tortosa (24.5.1894), art. 1.

³⁹⁶ A més dels vuit guardes jurats, que cobraven una mensualitat de 60 pessetes, la Unió Agrícola també retribuïa amb aquesta quantitat un oficial de secretaria i un recaptador que cobrava el tres per cent. La junta directiva nomenada en l'acte de constitució estava composta per Primitiu Ayuso (president), Ignasi de Ramon i Aiguavives (vicepresident), Joan Sancho (tresorer), Josep M. de Montagut (arxiver), Ramon Despachs (vocal), Salvador Cid (vocal), Manuel Segura (vocal), Josep Murall (secretari comptador), Rafael de Salvador (secretari general). Salvador Cid era Majordom del Gremi de Pagesos de Sant Antoni de Tortosa (AHT, Fons del Govern Civil, Associacions, exp. 928: acta de constitució de la Unió Agrícola de Tortosa, 15.1.1895).

³⁹⁷ AHT, Fons del Govern Civil, Associacions, exp. 928: document signat a Tortosa pel president, Primitiu Ayuso, el 29.9.1900. La junta directiva de la Unió Agrícola estava formada per membres de la junta de la CAOT. A data de 13 d'octubre de 1900, la junta directiva de la Unió Agrícola estava composta per Primitivo Ayuso Colina (president), Josep González Quinzá (vicepresident), Josep de Cid Piñol (tresorer), Simó Gas Arasa (secretari comptador), Antoni Faura Llusà (secretari general), Joaquim Montserrat Acensi (arxiver), Manuel Montserrat (vocal). A la mateixa data, la junta directiva de la CAOT estava formada per Primitivo Ayuso Colina (president), Joaquim Sacanella (vicepresident primer), Antoni de Ramon d'Abaria (vicepresident segon), Josep de Cid Piñol (tresorer), Joan Sancho Valls (comptador), Esteve Lamote de Grignon (secretari primer), Josep González Quinzá (secretari segon), Josep Riba (vocal), Antoni Tallada Olivares (vocal), Cándid Andrés Sorolla (vocal), Antoni Faura Llusà (vocal), Josep de Weneta Piñol (vocal), Simó Gas Arasa (vocal), Domènec Gas Fàbregues (vocal), Josep Pastor (vocal), Ramon Brunet Illa (vocal), Conrad Miró Ardid (vocal), Manuel Homedes Cabrera (vocal), Joan Audi (vocal), Jaume Martí (vocal), Jaume Felip Colomé (vocal), Miquel Bau Isern (vocal), Josep Ricart (vocal), Joan Lamote Herrera (vocal) i Manuel Montserrat (vocal). Manuel Montserrat i Conrad Miró eren vocals de la junta com a majordoms primer i segon, respectivament, del Gremi de Llauredors de Sant Antoni de

exempte de tensions: sabem que l'alcalde de Tortosa va arribar a decretar la suspensió dels guardes jurats, una decisió que la CAOT considerà arbitrària i de desastroses conseqüències:

“la propiedad rural ha sufrido durante un largo y calamitoso período, atropellos y pérdidas considerables; el derecho y la justicia holladas y escarnecidas á extremo tal que las personas desapasionadas é imparciales se preguntaban si en este desgraciado país existen leyes que regulen y defiendan la libertad del ciudadano y el primordial y más necesario de los deberes, el de respeto á la propiedad sin el cual no existe ni puede existir sociedad medianamente organizada. Las demasías y violencias propias del más desenfrenado caciquismo se han dejado sentir en esta comarca de manera tan inconcebible y desastrosa [...]”³⁹⁸.

La suspensió decretada per l'alcalde fou, però, aixecada pel Governador Civil de la província l'abril de 1901. En aquells moments els pressupostos de la Unió Agrícola superaven de molt els de la Cambra: 13.880 pessetes i 2.059 pessetes respectivament³⁹⁹. I aquesta diferència va tendir a augmentar amb el temps, atès que el nombre de jornals inscrits per a la vigilància rural va augmentar, mentre que l'activitat de la CAOT va minvar progressivament: l'any 1929 només constaven registrats 47 socis a la Cambra, i en canvi el nombre de jornals inscrits a la guarderia rural era de 96.188, pràcticament tots de conreu (95.710); el pressupost de la Unió Agrícola sumava 36.554 pessetes, mentre que el de la CAOT s'havia reduït a 1.855 pessetes i la meitat dels ingressos els proporcionava la Unió Agrícola en concepte d'ajuda a les obres del nou local de la Cambra (850 ptes.) i de lloguer del local (255 ptes.)⁴⁰⁰. Vint anys després de la seva creació, el desenvolupament assolit per la Unió Agrícola era extraordinari:

“lo que en un principio se limitó al término municipal de Tortosa, hoy abarca los de 17 pueblos comarcanos, con un personal de 36 guardas y un cabo, encargados de la vigilancia de más de treinta mil hectáreas de terreno, a entera satisfacción de los agricultores asociados que ascendían en 31 de diciembre último [1916] a siete mil ciento sesenta y seis”⁴⁰¹.

Tortosa (*Relación de individuos que ejercen cargos en las Juntas Directivas de la Cámara y Unión Agrícola*, 1900).

³⁹⁸ RCAB, 25.4.1901 (Citat del *Boletín de la Cámara Agrícola de Tortosa*). Una cosa semblant havia succeït amb els guardes jurats de la localitat d'Elx.

³⁹⁹ AHT, Fons del Govern Civil, Associacions, exp. 928: *Cuentas anuales de 1899 de la Unión y Cámara Agrícola de esta Ciudad*.

⁴⁰⁰ El pressupost de la CAOT de 1924, en el qual no hi havia l'aportació extraordinària per obres al nou local, no arribava a les mil pessetes (953,50 ptes); el nombre de socis era aleshores de 65 (AHT, Fons del Govern Civil, Associacions, exp. 928).

⁴⁰¹ RCAB, 25.2.1917.

Era segurament una de les guarderies rurals més ben organitzades del país. El contrast amb el desenvolupament de la Unió Agrícola fa més evident l'escassa vitalitat de la CAOT. Malgrat la seva continuïtat, la CAOT va tenir un paper molt secundari en l'associacionisme agrari del Baix Ebre. Aquest va vertebrar-se principalment entorn al sindicalisme catòlic. Cal recordar que molt abans de l'encíclica *Rerum Novarum*, el jesuïta Antoni Vicent ja havia introduït a Tortosa els cercles catòlics d'obrers (la seva presentació oficial va tenir lloc precisament a Tortosa en l'Assemblea general d'associacions catòliques de l'any 1887) i que a partir del començament del segle XX el catolicisme social es va orientar principalment a organitzar sindicats agrícoles⁴⁰². L'any 1909 es fundà a Tortosa un sindicat agrícola interclassista amb caixa d'estalvis i l'any 1917, de la mà d'un altre sacerdot, Àngel Querol, va organitzar-se la Federació de l'Ebre, amb seu a Tortosa, que fou la primera federació catòlico-agrícola de Catalunya⁴⁰³.

L'any 1931 la CAOT va modificar el seu reglament per convertir-se en una associació exclusivament de propietaris⁴⁰⁴. Amb l'arribada de la Segona República s'havia canviat el clima social i els escenaris on s'havien de desenvolupar les associacions agràries, i la CAOT va posar fi al tímid i limitat interclassisme que havia mantingut des d'un origen⁴⁰⁵. L'any 1933 era una associació de propietaris adherida a l'IACSI en representació de la seva comarca, amb el seu president al capdavant: Ernest Martí.

3.4.3. La Cambra Agrícola de Reus

La Cambra Agrícola de Reus (CAOR) també va tenir continuïtat fins als anys trenta. Fou fundada l'any 1900 per l'Associació Agrícola de Reus i sa comarca, una

⁴⁰² Vegeu Samuel Garrido, *Los trabajadores de las derechas*, Diputació de Castelló, 1986 i, del mateix autor, *Treballar en comú. El cooperativisme agrari a Espanya (1900-1936)*, València, Alfons el Magnànim, 1996.

⁴⁰³ Vegeu Josefina Cuesta, *Sindicalismo católico agrario en España (1917-1919)*, Madrid, Narcea, 1978, pàg. 218 i ss.

⁴⁰⁴ En una junta general extraordinària celebrada a Tortosa el 5 de novembre de 1931, s'aprovà la modificació de l'article quart del reglament relatiu a les condicions que havien de reunir els socis, tot afegint al requisit de ser espanyol i gaudir de plens drets civils el de "*ser además propietario de fincas rústicas enclavadas en el partido judicial de Tortosa*". La presidència de la CAOT era ocupada aleshores per Ernest C. Martí Drets. Durant més de trenta anys seguits l'havia ocupat P. Ayuso. En la junta general ordinària de 5.1.1930 la junta directiva de la CAOT quedà formada per Primitivo Ayuso Colina (president), Rafael Fàbregues Arnelles (vicepresident), Manuel de Salvador Ferran (tresorer), Josep Albacar Nicolau (comptador), Trinitat Garcia de Bermejo (secretari), Dídac de León (vocal), Salvador Brunet Sala (vocal), Joan Antoni Tallada de Descatllar (vocal) i Agustí Espuny Gimeno (vocal) (AHT, Fons del Govern Civil, Associacions, exp. 928).

⁴⁰⁵ Com veurem, aquest no fou tampoc un fet excepcional en les cambres agrícoles que van perdurar fins als anys trenta: la Cambra Agrícola del Vallès, que l'any 1901 havia estat creada des d'una associació de propietaris per ampliar la seva base social i integrar la petita pagesia, també va acabar donant pas a una associació de caràcter estrictament patronal (vegeu l'apartat 7.4.).

entitat l'existència de la qual consta almenys des de l'any 1883 i que fou molt activa en la mobilització social dels anys noranta⁴⁰⁶. El 1895, per exemple, va organitzar un míting multitudinari (es parla d'uns dos mil assistents) en què van intervenir Ramon Vidiella (Ajuntament de Reus), Jaume Vernet (president de la Cambra Agrícola de Tarragona), Josep M. Borràs (propietari i vicepresident de la Comissió provincial), Ferran de Querol (president de la Diputació provincial), l'advocat Josep Casagualda, l'advocat i membre del consistori Anton Soler, l'exdiputat a Corts del districte Jeroni Marin i el pagès Anton Auqué. Entre les adhesions rebudes hi havia les cambres agrícoles de Tarragona, Tortosa, l'Arboç i el Vendrell, la Cambra de Comerç de Tarragona, la Junta provincial de Tarragona d'Agricultura, Indústria i Comerç i la major part d'ajuntaments de la província. Segons la crònica, "*fou tan gran lo número dels congregats, que a pesar de la immensitat del local resultá petit. A las vuyt del matí ja comensá lo moviment de la pagesía dels encontorns y pobles comarcans per los carrers de la ciutat pera acudir ahont los cridava la autorisada veu de la Associació*"⁴⁰⁷. El 1899 l'Associació Agrícola va organitzar un Congrès Vitícola a Reus i també va participar en la fundació de la Federació Agrícola Catalana⁴⁰⁸.

En realitat, la fundació de la CAOR no suposava la creació d'una nova entitat, sinó que l'antiga Associació Agrícola de Reus s'acollia al RD de 14.11.1890 i es convertia en cambra agrícola⁴⁰⁹. L'assemblea constitutiva va tenir lloc el 20 d'octubre de 1900 "*en la sala del local que ha sido hasta hoy día de la Associació Agrícola de Reus y su Comarca*" i el seu primer president fou el que exercia el mateix càrrec en l'Associació Agrícola de Reus, el propietari i advocat Ramon Vidiella i Balart, el qual

⁴⁰⁶ Juntament amb la Cambra Agrícola de Tarragona, l'Associació Agrícola de Reus va fundar l'any 1895 la Lliga d'Agricultors de la província de Tarragona. Vegeu l'apartat 1.4.

⁴⁰⁷ *Lo Geronès*, 23.2.1895 (Citat de *Lo Somatent* de Reus). L'acte va estar presidit per Pau Font y de Rubinat, president de la Associació Agrícola de Reus, el vicepresident Pau Casas, Fernando de Córdoba, secretari de la Cambra agrícola provincial, i els vocals de l'Associació organitzadora, Eduard Borràs de Magrinyà i Antoni Bages y Margenat. Entre les conclusions aprovades hi havia la rebaixa de la contribució territorial, l'abolició de l'impost de consums sobre el vi, la protecció aranzelària per a l'avellana i l'oli, la reducció de les tarifes del ferrocarril, la construcció de canals de reg, la creació de bancs agrícoles, la lliure destilació del vi per als viticultors i la promoció d'ensenyament agrícola a les zones rurals, entre altres.

⁴⁰⁸ En la reunió fundacional de la Federació Agrícola Catalana, que es va celebrar a l'IACSI el 27 de febrer de 1899, hi fou present el president de l'Associació Agrícola de Reus, el propietari i advocat Pau Font de Rubinat (Reus, 1860-1948), que també era l'alcalde de Reus. Destacat catalanista, fundà i dirigí el diari *Lo Somatent* (1886-1903), fou un dels impulsors de l'Associació Catalanista de Reus (1883) i del Consell Regionalista del Camp (1886) i un dels membres de la primera Junta Permanent de la Unió Catalanista (1891). L'any 1908 fou senador i el 1932 candidat al Parlament de Catalunya pel Partit Catalanista Republicà dins de la Coalició d'Esquerres Tarragonines. També fou president del Centre de Lectura de Reus en una de les etapes més esplendoroses de l'entitat. L'any 1898 va intentar sense èxit la creació d'una escola regional agro-avícola a la seva finca de Reus (Josep M. Ollé (dir.), *Homes del catalanisme. Bases de Manresa. Diccionari biogràfic*, Barcelona, Rafael Dalmau, 1995, pàg. 120-121).

⁴⁰⁹ A diferència del que hem vist en el cas de la Cambra Agrícola del Penedès, la fundació de la CAOR suposava la desaparició de l'antiga Associació Agrícola de Reus. En el cas de la Cambra Agrícola del Vallès, l'entitat fundadora, l'Associació de Propietaris del Vallès, va continuar existint nominalment, integrada en la Cambra, tot i que en la pràctica va romandre inactiva. Vegeu l'apartat 6.3.2.

encara exercia aquest càrrec l'any 1924⁴¹⁰. Ramon Vidiella ja havia estat president de l'Associació Agrícola de Reus l'any 1890 i més tard fou vicepresident de la Cambra de la Propietat (1910-1923). Fou un dels més actius propagandistes del catalanisme a Reus, regidor de l'Ajuntament (1893), diputat provincial i president de la Diputació de Tarragona (1915)⁴¹¹.

**Junta Directiva de la Cambra Agrícola de Reus
i sa comarca (1900)**

Ramon Vidiella i Balart (president)
Ramon Sampons i Granell (vicepresident)
Bonaventura Fonts i Clariana (tresorer)
Ramon Gispert i Blay (comptador)
Josep Ribas i Fort (vocal)
Calixte Martí i Padró (vocal)
Gerard Estapà i Quer (vocal)
Pere Rull i Trilla (vocal)
Tomàs Martí i Sardà (vocal)
Josep Miró Robert (vocal)
Conrad Casas i Duran⁴¹² (secretari general)

Tot i que l'assemblea de constitució de la CAOR va comptar amb l'assistència d'un "extraordinario número de socios", segons P. Solà cap a l'any 1900 només constaven trenta-quatre afiliats⁴¹³. Ara bé, cal tenir en compte que la CAOR va integrar algunes entitats agràries amb força socis, com ara la Societat Agrícola de la Selva del Camp que, fundada el 1904, va decidir adherir-se a la CAOR així com també a la FACB⁴¹⁴.

⁴¹⁰ AHT, Fons del Govern Civil, Associacions, exp. 299: acta de constitució certificada pel secretari general de la CAOR el 22.7.1924. Prèviament, ja havia estat declarada oficial per la Reina Regent el 30.9.1900.

⁴¹¹ Josep M. Ollé (dir.), *Homes del catalanisme...*, Rafael Dalmau, Barcelona, 1995, pàg. 272-273. Vegeu: Mercè Costafreda, "Apunts sobre el catalanisme a Reus i Tarragona durant la Restauració", a: C. Mir (a cura de), *Actituds polítiques i control social a la Catalunya de la Restauració (1875-1923)*, Lleida, Ed. Virgili & Pagès – Estudi General, 1989, pàg. 161-170, i també Àngel Duarte, "Republicans i catalanistes. Reus, 1890-1899", *Recerques*, 29, 1994, pàg. 23-39.

⁴¹² A proposta del president, Ramon Vidiella, Conrad Casas substituï el dimissionari Bonaventura Font i Ferran, "acordándose además hacer constar en acta lo reconocida que la Cámara quedaba á dicho Sr. Font por los buenos servicios prestados". En l'acta de constitució també consten els agraïments dels sr.s. Modest Fàbregues i Antoni Vall "á la Junta Directiva y demás personas que se han interesado en lograr el que se obtuviese la creación de la Cámara Agrícola de Reus y su comarca", i especialment al Comissari Regi d'Agricultura Joaquim Borra de March, que va estar present en l'acte.

⁴¹³ Pere Solà, *Itineraris per la sociabilitat meridional catalana. L'associacionisme i la cultura popular a la demarcació de Tarragona (1868-1964)*, Tarragona, Diputació de Tarragona, 1998, pàg. 317.

⁴¹⁴ Montserrat Soronellas, *Cooperació agrària a la Selva del Camp, 1900-2000*, Tarragona, El Mèdol, 2000, pàg. 66.

Com en el cas de la Cambra Agrícola de Tortosa, la CAOR no tenia en projecte cap servei de tipus cooperatiu i només l'objectiu genèric de “*la defensa y fomento de los intereses agrícolas de la propiedad rústica y de los cultivos é industrias rurales*”⁴¹⁵. Sabem, per exemple, que va participar en l'organització de l'Estació Enològica de Reus i que fins i tot va cedir provisionalment els seus locals abans que inaugurés el seu edifici⁴¹⁶.

En canvi, l'any 1904 es fundà a Reus un Sindicat Agrícola i Banc Rural que tenia com a objectiu la venda col·lectiva de productes agrícoles i la compra d'adobs, llavors, bestiar i altres inputs necessaris per a l'activitat agrària, a més de facilitar préstecs. En el moment de la fundació, aquest sindicat es plantejava fins i tot la creació de bodegues cooperatives⁴¹⁷. Tanmateix, és possible que aquest sindicat no tingués l'èxit esperat, perquè l'any 1919 va produir-se un altre intent de constituir un Sindicat d'Agricultors: amb aquest motiu va celebrar-se una acte a Reus, en el qual van participar l'alcalde de Reus (Jaume Simó), el director de l'estació enològica de Reus (Claudi Oliveras), el president de la Federació Agrícola de la Conca de Barberà (Josep M. Rendé) i el president del Sindicat Agrícola de Barberà (Pau Font)⁴¹⁸.

La CAOR va formar part de la FACB i l'any 1932 ingressà a l'IACSI. Com la Cambra de Tortosa, formava part de les associacions de propietaris adherides a l'IACSI i el seu president, Josep M. Llevat, formava part del Consell Directiu de l'IACSI. L'any 1934 publicà el primer número de la seva revista⁴¹⁹.

3.4.4. La Cambra Agrícola del Vendrell

La Cambra Agrícola del Vendrell i sa comarca (CAOVE) es constituí l'any 1894 sobre la base d'una altra entitat local, el Fomento Vendrellense⁴²⁰. Segons A.

⁴¹⁵ *Cámara Agrícola de Reus y su comarca. Estatutos*, art. 2, Reus, 11.2.1900.

⁴¹⁶ Albert Arnavat, “L'Estació Enològica de Reus”, a: E. Giral (coord.), *Vinyes i vins: mil anys d'història*, Barcelona, Publicacions de la Universitat de Barcelona, 1993, vol. I, pàg. 213-223.

⁴¹⁷ *EL*, 15.1.1904. La notícia de la fundació del Sindicat Agrícola i Banc Rural de Reus ja consignava que s'havien emès 5.000 accions de 50 pessetes cadascuna per a la constitució definitiva del Sindicat.

⁴¹⁸ *RIACSI*, 20.7.1919. Però no hi ha constància de la seva constitució efectiva (Pere Solà, *Itineraris per la sociabilitat...*)

⁴¹⁹ En aquest moment, la junta directiva de la CAOR estava formada per Josep M. Llevat (president), Salvador Salvadó (vicepresident), Joan Bofarull (secretari), Pere Freixa (comptador), Francesc Font (vocal), Pere Caselles (vocal), Pere Fàbregues (vocal), Josep Arandes (vocal), Josep M. Pàmies (vocal) i Abdó Baldrich (vocal). El president, el secretari i els vocals Francesc Font i Pere Caselles eren socis de l'IACSI (*RIACSI*, 1.1935).

⁴²⁰ Sobre aquesta cambra agrícola, vegeu A. Saumell, *Crisi vinícola...*, pàg. 220 i ss. Saumell esmenta l'existència d'una documentació a l'Arxiu Històric Comarcal del Vendrell, segons la qual, la fundació de la CAOVE ja s'hauria produït l'any 1890 i hauria estat declarada oficial el 6 de març de 1891. Tanmateix ell mateix dona poc crèdit a aquesta informació i no s'ha pogut documentar cap activitat d'aquesta cambra abans de l'any 1894.

Saumell, “*el progressiu desvetllament dels propietaris de la contrada vendrellenca es produí, en bona mesura, a remolc de les iniciatives que arribaven de les comarques veïnes, no només de l’Alt Penedès, sinó també de les comarques tarragonines*”⁴²¹. Per exemple, la CAOVE va assistir al míting organitzat per l’Associació Agrícola de Reus a l’inici de l’any 1895 esmentat més amunt. L’abril d’aquell mateix any el seu president, Jaume Palau, també va assistir a la reunió convocada per la diputació provincial de Tarragona que va donar lloc a la constitució de la Lliga d’Agricultors de la província i, seguint la campanya de protesta iniciada a les comarques vitivinícoles del Camp de Tarragona i al Penedès, el 23 de juny la CAOVE va organitzar un míting al Vendrell, presidit per Jaume Palau (president de la CAOVE), que comptà amb les intervencions del president del Centre Industrial del Vendrell, Antoni Martorell, de Joan Costa (Lliga de Productors de Catalunya), Ramon Vidiella (Ajuntament de Reus), Josep M. Borràs (vicepresident de la Diputació de Tarragona), Ferran Alsina (vicepresident de la Lliga de Productors del Principat de Catalunya), Pau Font de Rubinat (president de l’Associació Agrícola de Reus), Ferran de Querol (president de la Diputació provincial de Tarragona) i el diputat provincial Josep M. Àlvarez⁴²², entre altres, i van enviar-hi representants les cambres agrícoles de Tarragona, Vilafranca i l’Arboç. D’acord amb la mobilització dels propietaris impulsada per la Lliga de Productors, en aquest míting es reclamà la supressió de l’impost de consums sobre el vi, la llibertat de destil·lació per als cultivadors de vinya, la franquícia en la introducció de vins a les colònies, a més de reformes tributàries que afavorissin el sector⁴²³.

L’any 1898 la CAOVE va participar en el Congrés Agrícola de Sant Sadurní d’Anoia i l’any 1901 organitzà “*una magna reunió de agricultores en Vendrell, con objeto de aprobar y adherirse á los acuerdos tomados por la Federación Agrícola Catalana [...] referente á la total supresión del impuesto de consumos, é interinamente pedir la rebaja de los mismos*”⁴²⁴. La major part de les corporacions municipals de la comarca van enviar a la CAOVE la seva adhesió a l’acord de la FACB: Aiguamúrcia, Albinyana, Altafulla, l’Arboç, Bellveí, la Bisbal del Penedès, Calafell, Creixell, Cunit, Llorenç, Masllorenç, la Pobla de Montornès, Riera, Salomó, Sant Vicenç de Calders, Santa Oliva i el Vendrell. La reunió va estar presidida per

⁴²¹ *Ibidem*, pàg.222.

⁴²² Josep M. Àlvarez, propietari vendrellenc i membre del partit conservador, fou escridassat per una part del públic quan va intentar prendre la paraula i va abandonar l’acte (A. Saumell, *Crisi vinícola...*, pàg. 225).

⁴²³ Vegeu l’apartat 1.4.

⁴²⁴ RA, 7.1901. Reprodueix un article de Pau Palau i Calaf aparegut a *La Protección Agraria*, periòdic que acabava d’iniciar la publicació com a òrgan de la CAOVE.

Miquel Berenguer i Pau Bundó (president i vicepresident de la CAOVE), acompanyats de Teodor Creus (aleshores president de la FACB) i van intervenir-hi el propietari de Bellveí i membre de la junta directiva de la CAOVE Joan Vilà i Bassa, el propietari de Sant Sadurní d'Anoia Marc Mir i Capella, el dirigent de la Lliga de Productors i membre de la junta de l'IACSI Josep Zulueta i Gomis, i finalment el mateix Teodor Creus.

En els parlaments es va criticar la passivitat del Govern davant la crisi vinícola i, a més de la supressió dels impostos de consums, es va reclamar la derogació de la llei del 27 de juliol de 1895 que autoritzava la fabricació de vins artificials i que impedia l'acció de les cambres agrícoles contra l'adulteració dels vins⁴²⁵, la lliure destilació per als colliters i l'exempció dels terrenys fil-loxerats. Però també van insistir en la necessitat de l'associació: es va citar l'exemple dels viticultors francesos i del Sindicat de Vilafranca del Penedès que s'acabava de crear, i feren vots perquè els viticultors de la comarca seguissin el seu exemple i s'agrupessin en associacions i es potenciés la FACB⁴²⁶.

Pocs mesos abans, una comissió d'agricultors del Vendrell havia convocat a tots els agricultors de la comarca a una reunió el 24 de febrer per tal d'acordar *“la formación de una Asociación Agrícola, a fin de que la agricultura tenga la fuerza y la influencia social que se le debe”*⁴²⁷. En el manifest adreçat als “Agricultors de la Comarca del Vendrell”, signat per destacats propietaris del Vendrell el 17 de febrer, es citaven els exemples de Dinamarca, d'Alemanya i molt especialment dels viticultors del migdia francès, que havien obtingut la supressió dels drets de consum del vi a París:

*“apoyándose en estos ejemplos, se excita a los agricultores de la comarca del Vendrell a que aúnen sus esfuerzos y se asocien a la Federación Agrícola Catalana, con el fin de conseguir que se supriman en Barcelona los derechos de entrada del vino que favorecen el fraude y perjudican el consumo del vino natural”*⁴²⁸.

⁴²⁵ *Ibidem*. En el seu parlament, Joan Vilà va citar “el R.D. de 24 de Noviembre de 1890 legislando sobre Cámaras Agrícolas, que en su artículo 4º, caso 6º, faculta á estas Corporaciones para que puedan ejercitar ante los Tribunales las acciones que procedan contra los que falsifiquen ó adulteren los productos de la agricultura y sus industrias, y no obstante esta omnimoda facultad, las Cámaras Agrícolas se ven imposibilitadas ante otra Ley, de 27 de Julio de 1895, y R.D. de 23 de Diciembre del mismo año, que autoriza y reglamenta la fabricación de vinos artificiales, con verdadero escarnio de la producción nacional”.

⁴²⁶ Teodor Creus havia rebut un encàrrec de la FACB perquè redactés un projecte de llei sobre la creació de sindicats agrícoles, que acabava de ser presentat al Congrés de Figueres i que seria presentat després a les Corts per a la seva aprovació. Vegeu l'apartat 4.2.3.

⁴²⁷ “Notas agrarias. Los agricultores del Vendrell”, *RIACSI*, 15.3.1901.

⁴²⁸ *Ibidem*.

Segons la premsa local, l'acte fundacional comptà amb l'adhesió de cinc-cents pagesos i propietaris de la comarca, i els principals càrrecs de la junta directiva foren ocupats per propietaris que estaven en la direcció de la CAOVE i/o que més tard formarien part del Sindicat Agrícola del Vendrell⁴²⁹.

Però la situació dels mercats vinícoles no era l'únic objectiu de la mobilització dels propietaris vendrellencs. La creació d'associacions agràries interclassistes i la seva vinculació amb la FACB també responia a l'intent de trencar solidaritats de classe entre la petita pagesia, que també estava articulant la seva resposta enfront de la crisi. Així ho manifestava privadament el president de la CAOVE, Rafael Fusté, quan es referia a la creació d'un centre agrícola a Llorenç del Penedès tot dient que *"donades las intentonas que allí está fent lo socialisme pera arrelarshi, crech es precis posar lo nostre grá de sorra pera que hi hagi una Societat agrícola més, y procurar, nosaltres, que s'acordi, á sa inauguració, entrar en la Federació Agrícola nostra que tant estimém"*⁴³⁰.

L'any 1899 ja s'havia constituït al Vendrell una agrupació agrícola amb el nom de "La Vinya" que tenia com a objectiu *"el estudio práctico de todos los problemas de la agricultura, y principalmente de los referentes á la vid [...] para llevar á cabo su cometido que no es otro que el de levantar de su rutina á la agricultura de esta comarca"*⁴³¹. L'Agrupació disposaria d'un camp d'experimentació i organitzaria conferències públiques per tal de difondre els seus estudis. Encapçalaven el grup de *"jóvenes entusiastas del progreso de la ciencia agrícola"* que formaven l'entitat. Josep M. Ribas i Fons (director) i Pere Vidal i Borrut (secretari)⁴³². Precisament una de les activitats que organitzava la CAOVE en els primers anys del segle eren conferències i, des de l'any 1901, també celebrava un certamen amb diferents premis amb l'objectiu d'estimular les millores productives i també l'actitud moral⁴³³.

⁴²⁹ La junta directiva de l'Associació Agrícola del Vendrell estava formada per Miquel Berenguer Dilla (president), Pau Bundó Sabater (vicepresident), Jaume Palau Badia (tresorer), Pau Palau Calaf (comptador), Rafael Fusté Ramon (secretari), Emili Lleó Escofet (vocal), Joan Vilà Bassa (vocal), Josep Papiol Dalmau (vocal), Josep Robert Vidal (vocal), Josep Sorder Vidal (vocal), Josep Virgili Palau (vocal). Miquel Berenguer, Pau Bundó, Jaume Palau, Rafael Fusté i Joan Vilà havien format part en algun moment de la junta directiva de la CAOVE. Pau Palau, Rafael Fusté i Emili Lleó formarien part, més tard, de la junta fundacional del Sindicat Agrícola del Vendrell i Miquel Berenguer i Jaume Palau també en foren socis (A. Saumell, *Crisi vinícola...*, pàg. 246-247 i 255).

⁴³⁰ Carta de Rafael Fusté a Jaume Maspons i Camarasa de l'any 1905 (ACMV, lligall 23: correspondència, 1904-1912). Rafael Fusté va morir l'any 1907: des de la FACB s'el recordà com *"un dels que en totes ocasions había trevallat mes per la Federació"* (FACB: acta de la sessió de 1.10.1907, RIACSI, 20.11.1907).

⁴³¹ *EL*, 16.4.1899.

⁴³² *Ibidem*. Josep M. Ribas fou un dels fundadors i secretari de la primera junta directiva del Sindicat Agrícola del Vendrell (1906).

⁴³³ L'any 1903 Rafael Fusté i Ramon, com a president de la CAOVE, es dirigí al Bisbe de Barcelona per sol·licitar un premi per al certamen agrícola que ja portaven celebrant el 28 de juliol dos anys consecutius *"que tiene por*

La creació de noves associacions agrícoles suposava el reconeixement de l'escassa operativitat de la CAOVE per fomentar i defensar els interessos dels viticultors de la comarca. Tot i així, l'any 1904 la CAOVE fou l'encarregada d'organitzar el Congrés anual de la FACB al Vendrell, que va comptar amb més de quatre-cents delegats d'arreu del Principat i de les Illes. Aquest fou, segons A. Saumell, el moment de màxim protagonisme d'aquesta entitat, que a partir d'aleshores entrà en una etapa d'escassa activitat i l'any 1907 comptava només amb 40 socis: “a aquelles alçades, bona part dels seus membres havien ja desviat, o bé estaven a punt de fer-ho, el seu interès prioritari cap a la participació en el Sindicat Agrícola que tot just s'acabava de fundar”⁴³⁴.

El Sindicat Agrícola del Vendrell va ser fundat pocs mesos després de la promulgació de la Llei de Sindicats (28 de gener de 1906) i va tenir continuïtat fins als anys trenta⁴³⁵. Segons A. Saumell, malgrat el seu caràcter interclassista, “el Sindicat del Vendrell fou fundat i funcionà sota l'hegemonia de bona part de la propietat benestant local” i va mantenir estrets contactes amb la FACB, a la qual es va adherir pocs mesos després de la seva fundació, amb l'IACSI, al qual va sol·licitar l'ingrés el 1929 i, sobretot, amb la UVC, amb la qual va col·laborar des dels seus inicis i en la qual va ingressar com a soci col·lectiu l'any 1924⁴³⁶. En definitiva, A. Saumell no troba “res que ens suggereixi la presència al Vendrell d'un model de cooperativisme semblant al que ja fa alguns anys va descriure Andreu Mayayo pel cas de la Conca de Barberà [...] Al Vendrell no hi hagué dos sindicats netament

objeto premiar la Virtud, el Mérito, la Constancia y el Trabajo, con el fin de que sirva de ejemplo á los demás”. El premi ofert aquell any pel Bisbat era “una sulfatadora al jornalero mozo de labranza que por más años haya estado sirviendo á un mismo año” i l'any següent “al aldeano que mejor ejemplo de moralidad dé en la parroquia y en sus faenas agrícolas mejor se aproveche de los adelantos científicos de la Agricultura” (ADB, Associacions).

⁴³⁴ A. Saumell, *Crisi vinícola...*, pàg. 230. Segons Saumell, el 1907 el càrrec de president de la CAOVE estava vacant i l'any 1913 no va enviar cap representant al XVI Congrés Agrícola que es celebrava a Igualada. Un periòdic del Vendrell es referia aleshores a la situació de la CAOVE, tot dient: “créguins, per haver de fer papers ridícols, valdria més la pena que la dissolguessin” (*El Baix Penadés*, 17.5.1913, citat a *Crisi vinícola...*, pàg. 237-238).

⁴³⁵ Una primera aproximació al Sindicat Agrícola del Vendrell va ser realitzada per María Inmaculada Socías Batet, *Sindicato Agrícola de Vendrell (1906-1939)*, tesi de llicenciatura inèdita, Universitat de Barcelona, 1972. Vegeu també A. Saumell, *Crisi vinícola...*, pàg. 249 i ss. En l'acta de fundació del Sindicat es fa menció expressa de la promulgació de la Llei de Sindicats de 1906 com a impulsora de la constitució del sindicat: “En la villa del Vendrell a 20 de julio de 1906, después de celebradas varias reuniones a consecuencia de la crisis vinícola que nuestra comarca está atravesando por la gran dificultad en dar salida á nuestros vinos [...] y enterados de las facilidades que nos concede la Ley de Sindicatos Agrícolas publicada el 28 de Enero del corriente año, no olvidando jamás el lema ‘unión es fuerza’ habíamos determinado constituirnos en Sindicato Agrícola para aprovechar todos cuantos beneficios la citada ley nos concediera [...]” (Citat a *Crisi vinícola...*, pàg. 249).

⁴³⁶ *Ibidem*, pàg. 509 i 532 i ss.

*separats per interessos de classe [...] Un sol celler cooperatiu acollí tots aquells pagesos de la contrada que així ho volgueren*⁴³⁷

El control que exercien del Sindicat del Vendrell els grans propietaris i aquest aliniament tan clar amb les seves organitzacions de referència, fa encara més evident la línia de continuïtat entre la CAOVE i el Sindicat. Però, al mateix temps, posa de manifest el fracàs del model associatiu de les cambres agrícoles: fou el mateix grup social que havia fundat la CAOVE, que més tard es va adonar de la seva incapacitat per defensar els seus interessos i la necessitat de crear altres associacions més idònies.

Tot i que, segons A. Saumell les expectatives comercials que va despertar el Sindicat del Vendrell en el moment de la seva fundació no es compliren, atès que la capacitat del celler cooperatiu era molt limitada i va acabar caient en una dependència del comerç local per a la comercialització del producte⁴³⁸, és evident que l'esfera cooperativa hi va tenir un protagonisme molt més marcat. Segurament, com apunta el mateix autor⁴³⁹, el fet de localitzar-se en una capital de comarca podia limitar en certa manera la potenciació del cooperativisme: per altres poblacions amb una orientació molt més marcadament agrícola l'esfera cooperativa era molt més essencial, i amb un àmbit d'actuació molt més estrictament local, també més operativa.

Tot i així, el cas del Vendrell posa de manifest, un cop més, el fracàs de l'acció cooperativa de les cambres agrícoles, unes entitats més orientades a cohesionar la societat rural i a legitimar el lideratge dels propietaris amb el discurs de la modernització agrícola, que no pas a una veritable acció eficaç davant dels problemes de l'agricultura.

⁴³⁷ *Ibidem*, pàg. 273-274.

⁴³⁸ *Ibidem*, pag. 334 i ss.

⁴³⁹ *Ibidem*, pàg. 815-816.